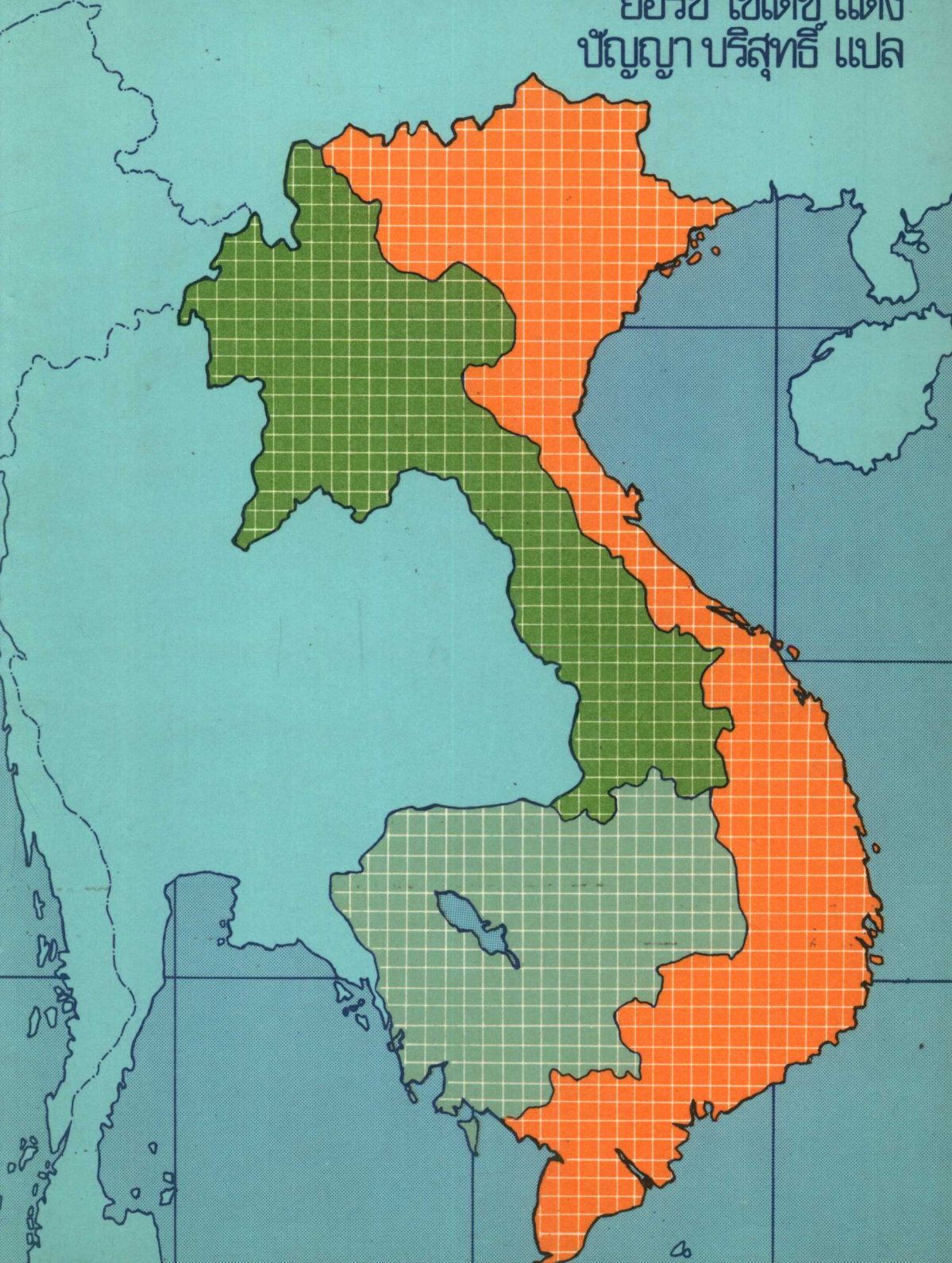

ชนชาติต่างๆในแหลมอินโดจีน

ยอร์ช เซเดส์ แต่ง
ปัญญา บริสุทธิ์ แปล

Wanam

Handwritten scribble or signature

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ
กระทรวงพาณิชย์
เลขที่ ๑๒๓/๒๕๖๓
โทร. ๐๒-๒๕๖-๒๕๖

ราคา ๖๘ บาท

ปก : ภู ยงทรัพย์อนันต์

ชนชาติต่างๆ ในแหลมอินโดจีน

พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๕๒๕

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ ฉบับ

ลิขสิทธิ์ภาษาไทยเป็นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

การแปลนี้ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์

Dunod, Paris

เจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว

Copyright © 1962 Dunod, Paris

ISBN 974-07-5163-6

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทวัฒนาพานิช จำกัด

๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร

เป็นผู้แทนจำหน่าย

ชนชาติต่างๆ ในแหลมอินโดจีน

ดร. ปัญญา บริสุทธิ์

แปลจาก

LES PEUPLES DE LA PENINSULE INDOCHINOISE

PAR

G. CEDÈS

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๕

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

๑. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
๒. นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
๓. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
๔. นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
๕. นายสุเทพ สุนทรภัสช์	กรรมการ
๖. นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
๗. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
๘. นายบรรณัติ เศรษฐบุตร์	กรรมการ
๙. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๐. นายบัณฑิต อัครวาณิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๑. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
๑๒. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขาธิการ
๑๓. นายรังสรรค์ ธาระพรพันธุ์	ผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑

โทร. ๔๒๔-๕๗๖๘

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มมากขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจหนุนช่วยการสร้างสรรคทางปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้โครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและแพร่หลายออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดนโยบายสร้างตำราการเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของโครงการตำราฯ คือส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล-เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวมงานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นงานหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้สามารถแยกตัวออกมาบริหาร และดำเนินการอย่างอิสระจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจ

สอบ-และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง ๘ สาขา ดังต่อไปนี้คือ

๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นเพิ่มขึ้นด้วย เช่นสาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงานและยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาครบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชาเช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชน ได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือในราคาถูกย่อมเยาพอสมควร

อนุกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมใน มูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำ

ในระยะสิบปีที่แล้ว ได้มีผู้เขียนหนังสือหลายเล่มเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไป และเกี่ยวกับอินโดจีน โดยเฉพาะ⁽¹⁾ หนังสือส่วนใหญ่เหล่านั้นกล่าวถึงสิบห้าศตวรรษแรก ๆ อย่างเป็นทางการของบหน้าของอีกห้าศตวรรษต่อมา และหนังสือดังกล่าวได้ยึดถือแนวความคิดแบบยุโรปมากกว่าแนวความคิดแบบเอเชีย หรือเพียงแต่แนวความคิดแบบชาตินิยม อนึ่ง ในหนังสือเหล่านั้นมีเพียงไม่กี่หน้ากระดาษที่กล่าวถึงกำเนิดของชนชาติต่าง ๆ ในอินโดจีน และหมู่เกาะในอาณานิคมบริเวณนั้น ตลอดจนอดีตของชนชาติเหล่านั้นในยุคก่อนประวัติศาสตร์ และลักษณะการติดต่อของชนชาติเหล่านั้นกับอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของเอเชียสองกลุ่ม คือ อารยธรรมของอินเดีย และอารยธรรมของจีน

ตรงกันข้ามกับหนังสือของข้าพเจ้า เรื่อง รัฐที่ได้รับอิทธิพลจากฮินดูในอินโดจีนและอินโดนีเซีย⁽²⁾ (Etats hindouisés d' Indochine et d' Indonésie) ซึ่งจบลงตอนที่โปรตุเกสยึดมะละกาได้ใน ค.ศ. 1511 และก็มีได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากนั้น ตามที่ข้าพเจ้าทราบ ไม่มีหนังสือเล่มใดจัดแบ่งเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่มาก่อน ค.ศ. นั้น และเหตุการณ์ที่เป็นผลตามมาได้สัดส่วนพอดี

หน้าต่อไปของหนังสือเล่มนี้ จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้เรื่องราวที่ขาดหายไปสมบูรณ์ขึ้นมา หนังสือเล่มนี้จำกัดขอบเขตเฉพาะคาบสมุทรอินโดจีนเท่านั้น ไม่กล่าวถึงแหลมมลายูและอินโดนีเซียเลย เพราะดินแดนดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดและแน่นแฟ้นกับอินโดจีน น้อยกว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ ในอินโดจีนด้วยกันเอง ศาสนาอิสลามได้มีบทบาทที่สำคัญยิ่งในแหลมมลายูและอินโดนีเซีย แต่มิได้มีบทบาทสำคัญแต่อย่างใดเลยในอินโดจีน ในที่สุดชาวยุโรปได้เข้าแทรกแซงและเริ่มต้นแสวงหาอาณานิคมในดินแดนแห่งนี้ก่อนในภาคพื้นทวีป ส่วนแหลมมลายูซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่และไม่ค่อยเป็นที่รู้จักเลยนั้นเข้าไปมีบทบาทอยู่ในแวดวงของประวัติศาสตร์อินโดนีเซียโดยทางภูมิศาสตร์แล้วถือได้ว่าแหลมมลายูอยู่ในภูมิภาคอินโดนีเซียไม่มากก็น้อย

หนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงอินโดจีนในความหมายที่เกี่ยวกับแหลมอินโดจีน หรืออีกนัยหนึ่งอินเดียซึ่งอยู่ไกลโพ้นจากแม่น้ำคงคาของบรรพชน หรือจะเรียกว่า “ทางแยก”⁽³⁾ ซึ่งกลุ่มเชื้อชาติต่าง ๆ ได้มาพบปะและผสมผสานกัน และยังเป็นดินแดนที่อารยธรรมสำคัญของชนสองชาติในทวีปเอเชียได้มาเผชิญหน้ากันตั้งแต่สมัยบรรพกาลมา สำหรับในอินโดจีนนั้น อารยธรรมที่ว่ามีเมื่อแพร่เข้าไปสู่สังคมของคนพื้นเมืองแล้ว ก็เปลี่ยนรูปไปบ้างไม่มากก็น้อย ดังนั้น อารยธรรมอันเป็นผลจากการติดต่อดังกล่าวนี้จึงมีผลต่อกัน และในระยะต่อมาก็ขยายตัวขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการติดต่อทำให้มีสิ่งใหม่ ๆ จากต่างประเทศเข้ามา อันได้แก่ พระพุทธศาสนาจากลังกาและอารยธรรมยุโรป

(ข)

ความหลากหลายของอารยธรรมต่าง ๆ ในอินโดจีน ไม่สามารถปิดบังร่องรอยร่วมกันบางประการของชนชาติในแถบนี้ได้อย่างสนิท เพราะมี “จุดร่วมในความต่างกัน” อยู่ด้วย ดังที่นักเขียนชาวเวียดนามผู้หนึ่ง⁽⁴⁾ ได้เคยระบุไว้ในตอนต้นของหนังสือชื่อ ประวัติศาสตร์แห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Historic de l' Asie du Sud-est) โดยอาศัยคำพิงเพยเก่าแก่ในภาษาอินโดนีเซีย จุดร่วมที่ว่านี้ได้แสดงออก เป็นต้นว่า ในทางภาษา โดยสิ่งที่เรียกว่าเป็น “ท่วงทำนองภาษาแห่งเครือญาติ” อันเป็นเหตุให้มีภาษาหลายภาษาเกิดขึ้นจากแหล่งต่าง ๆ หลายแหล่งในอินโดจีน หรือถ้าจะกล่าวในทางนิติศาสตร์ก็อาจกล่าวได้ว่า แนวโน้มโดยทั่วไปบางประการทางนิติศาสตร์ที่สามารถดำรงอยู่ได้นับหลายศตวรรษ ก็ด้วยอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงของต่างประเทศ

เราจะเข้าใจถึงกำเนิดและวิวัฒนาการของอารยธรรมอินโดจีนได้ ก็โดยอาศัยข้อเท็จจริงบางประการทางภูมิศาสตร์ ข้อมูลบางอย่างในยุคก่อนประวัติศาสตร์ และข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์วิทยา รวมทั้งเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์บางเหตุการณ์ เช่น สงคราม การพิชิต การปฏิวัติภายใน ผลสะท้อนของความปั่นป่วนครั้งสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศเพื่อนบ้าน นโยบายเพื่อการขยายตัวทางการค้าของพระเจ้าสินเจ้อองค์เดิมนั้นเอง ที่เป็นมูลเหตุของการที่ชนชาติจีนได้เข้ามาตั้งอาณานิคมในบริเวณปากน้ำตังเกี๋ย ผลที่เกิดจากการพิชิตของพวกมองโกลได้ทำลายวัฒนธรรมอินเดียซึ่งกำลังเสื่อมถอย รวมทั้งได้ทำลายซากปรักหักพังของราชอาณาจักรเก่าแก่ที่รับวัฒนธรรมแบบอินเดียจนหมดสิ้น หรือหากจะคิดอีกแง่หนึ่ง เหตุการณ์เกี่ยวกับประวัติการเมืองและประวัติวัฒนธรรมนั้น เกิดจากอิทธิพลและการบงการของผู้ที่แกร่งกล้า ดังเช่น พระเจ้าอโนรุทแห่งพม่า พระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ดแห่งเขมร หรือพระเจ้ารามคำแหงแห่งประเทศไทย ทั้งนี้ก็สุดแต่จะคิดกัน หนังสือเล่มนี้ก็ได้อุทิศเนื้อที่สำคัญส่วนหนึ่งให้แก่ประวัติศาสตร์ซึ่งเขียนเป็นทำนอง “เล่าเหตุการณ์”

ข้าพเจ้ายอมรับว่า การเขียนประวัติศาสตร์ทำนองนี้ กล่าวคือ การลำดับพงศาวดารของกษัตริย์ เหตุการณ์ของสงคราม การเปลี่ยนแปลงเส้นเขตแดน การพรรณนาถึงประเพณีในราชสำนัก และประเพณีของชนชั้นปกครอง เป็นได้แต่เพียงการสร้างโครงร่างซึ่งขาดทั้งเลือดเนื้อและวิญญาณเท่านั้น อาจจะมีสิ่งที่ขาดในหนังสือเล่มนี้ก็คือ ความรู้เกี่ยวกับศูนย์รวมต่าง ๆ ของมนุษย์ ชนบประเพณีและความเชื่อ วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งอำนาจลึกลับซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลที่มีอำนาจได้ปรากฏโฉมหน้าออกมาในประวัติศาสตร์ เป็นที่น่าเสียดายสำหรับข้าพเจ้าในข้อที่ว่า ความรู้เรื่องอดีตของอินโดจีนยังไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่ควร จนถึงกับสามารถปฏิสังขรณ์มโนภาพอันนี้ให้มีความแน่นอนชัดเจนได้เท่าที่ควร ได้มีนักค้นคว้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับอาณาบริเวณนี้เพียงจำนวนน้อย ในระยะเวลาไม่ถึงหนึ่งศตวรรษมานี้ ฉะนั้น จึงไม่เป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวหานักค้นคว้าเหล่านี้ว่าดีแต่เลียนแบบนักปราชญ์ทางนิรุกติศาสตร์ และนักมนุษยศาสตร์แห่งสมัยฟื้นฟูอารยธรรมของยุโรป และดีแต่ตั้งต้นด้วยการค้นคว้าและตีพิมพ์หลักฐานตามต้นฉบับเดิม และหลักฐานทางด้านโบราณคดีแล้วก็ตามแต่ก็ผลงานเหล่านี้ในการลำดับเหตุการณ์ที่คิดว่าถูกต้องลงไป สำหรับหนังสือเล่มนี้คำนี้แต่เพียงว่า จะสามารถใช้หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้โดยความมุ่งหมายอย่างอื่นได้เพียงใด ทั้งนี้ด้วยการเพิ่มเติมข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจและสังคมลงไปลำดับเหตุการณ์⁽⁵⁾

(ก)

เพื่อเป็นการแบ่งเบาภารกิจของนักค้นคว้าในอนาคต ข้าพเจ้าจึงคิดว่าคงจะไม่เป็นการไร้ประโยชน์เสียทีเดียวที่จะรวบรวมเหตุการณ์และความรู้เกี่ยวกับบุคคลสำคัญหลายคน ซึ่งปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์แห่งชาติของรัฐต่าง ๆ ในอินโดจีน ทั้งนี้โดยการจัดลำดับเหตุการณ์ที่สืบสนและข้อเท็จจริงที่ยังมีดมเสียใหม่ให้เป็นระเบียบและกระจ่างแจ้ง และพยายามให้ข้อมูลบางอย่างเท่าที่ทราบได้เกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ทางศาสนา ศิลปะ และทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วย งานเขียนชิ้นนี้ซึ่งมุ่งเผยแพร่สำหรับผู้อ่านที่เป็นสาธารณชนมากกว่าผู้อ่านที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ จึงควรถือเป็นเพียงเค้าโครงของสิ่งซึ่งอาจจะเป็นประวัติศาสตร์แห่งอินโดจีนที่มีหลักฐานพอสมควรเท่านั้น

ข้าพเจ้าต้องขอโทษที่จะขอกล่าวว่า ในหน้าต่อ ๆ ไปของหนังสือเล่มนี้ ท่านผู้อ่านจะได้เห็นผลงานครั้งเก่าก่อนของข้าพเจ้าอยู่หลายแห่งด้วยกัน โดยเฉพาะจากหนังสือชื่อ รัฐที่ได้รับอิทธิพลจากฮินดูในอินโดจีนและอินโดนีเซีย แต่ก็มีได้หมายความว่าเป็นการปรับปรุงผลงานเดิมให้ทันสมัยด้วยการยุบเลิกข้อความในบางหน้า โดยอาศัยงานเขียนที่เพิ่งทำไว้เป็นหลัก ในหนังสือนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงขอบเขตทางภูมิศาสตร์เป็นประการสำคัญ นอกจากนั้นก็จะได้กล่าวถึงกำเนิดและการตั้งหลักแหล่งของประชาชนในแหลมอินโดจีนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในข้อเขียนนี้ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนการยึดครองแคบมะละกา และประวัติศาสตร์ของเวียดนาม ซึ่งข้าพเจ้ามีอาจจะกล่าวถึงได้ในหนังสือเกี่ยวกับประเทศซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย สำหรับประวัติศาสตร์ของเวียดนามนี้ ข้าพเจ้ายังมีอาจถือตัวว่าเป็นผู้รู้อย่างแท้จริงได้เลย อีกประการหนึ่ง การลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ จะดำเนินไปในลักษณะที่ต่างไปจากเดิม กล่าวคือ แทนที่จะถือเอาประวัติศาสตร์ของอินโดจีนเป็นจุดสำคัญ แล้วก็แบ่งซอยออกเป็นชั้นย่อย ๆ ตามยุคโดยยุคหนึ่งซึ่งกำหนดไว้ แล้วก็กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของรัฐต่าง ๆ พร้อมกันไป หนังสือเล่มนี้จะบรรยายประวัติศาสตร์ดังกล่าวในทำนองลำดับเหตุการณ์ โดยมีข้อสงวนว่าเหตุการณ์ในสมัยศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้งเป็นที่สังเกตได้ทุกแห่งของอินโดจีนนั้น ก็จะขอบรรยายเพียงสังเขปไว้ในบทหนึ่งซึ่งจะขัดจังหวะการเล่าเหตุการณ์อันต่อเนื่องกันของประวัติศาสตร์ของแต่ละประเทศไปบ้าง เพื่อเป็นการปฏิสังขรณ์ประวัติศาสตร์ระหว่าง 7 ศตวรรษ ก่อนช่วงศตวรรษที่ 13 กับ 6 ศตวรรษของยุคต่อมา ซึ่งข้าพเจ้าเสียใจที่จะกล่าวว่า ไม่สู้จะมีหนังสือเล่มใดเขียนไว้มากนัก ข้าพเจ้าจึงกล่าวแต่โดยสรุปถึงเหตุการณ์ในช่วงที่สอง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วในหมู่ประชาชนมากกว่าเหตุการณ์ในช่วงแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจะพูดอย่างจำกัดที่สุดถึงบทบาทต่าง ๆ ของฝ่ายตะวันตกที่เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีผลต่อกิจการของชาติยุโรปมากกว่าจะมีผลต่อประวัติการเมืองและวัฒนธรรมของรัฐอินโดจีนเอง อย่างน้อยก็ในระยะก่อนศักราชแห่งการล่าอาณานิคมซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 19 ท้ายที่สุด ข้าพเจ้าจะพยายามเน้นถึงเรื่องราวของแต่ละประเทศในยุคสมัยที่อารยธรรมของประเทศนั้น ๆ ได้ปรากฏลักษณะเด่นชัด หรือได้เป็นที่รู้จักนว่า เป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุด และจะพยายามกำหนดว่า แต่ละประเทศที่กล่าวนี้ได้รับอิทธิพลและนำไปปฏิบัติอย่างไรในประเทศของตน

ในบางกรณีอาจจะเป็นการรอบคอบที่จะ “พึงพอใจเพียงแค่นี้และแปลด้วยบทเก่า ๆ... แต่เราก็มองอาจหลีกเลี่ยงที่จะเขียนข้อสรุป หรือประวัติศาสตร์ทั่วๆ ไป ดำเนินานของข้อเท็จจริง ทั้งนี้โดย

เพิ่มคำวิพากษ์วิจารณ์ตามแบบที่เห็นว่าสมเหตุสมผล อันเป็นความจำเป็นในการสอน” (Gaudefroy-Deommbynes) นั่นเป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าจำเป็นต้องทำในหนังสือเล่มนี้ เนื่องจากขาดข้อมูลที่สมบูรณ์เกี่ยวกับลักษณะวัฒนธรรมแต่ละยุคในแง่มุมต่างๆ ข้าพเจ้าเห็นว่า ความขาดแคลนเอกสารหลักฐานในขณะนี้ไม่อาจช่วยให้ทำได้ตั้งใจ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้อ่านก็จะได้รับการชี้แจงโดยสรุปถึงเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการก่อตัวของอารยธรรมนั้นๆ รวมทั้งการขยายตัวและความเสื่อมของอารยธรรมที่กล่าวมาด้วย

ในหนังสือเล่มนี้มิได้แจ้งรายการเอกสารอ้างอิงเกี่ยวกับงานเขียนว่าด้วยประวัติศาสตร์ และอารยธรรมของอินโดจีนโดยละเอียด เพราะเอกสารอ้างอิงย่อมมีอยู่อย่างครบถ้วนไม่มากนักน้อยในงานเขียนทั่วไปซึ่งกล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ และได้ระบุไว้ข้างล่างนี้แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานเขียนของ ดี.จี.อี. ฮอล (D.G.E. Hall) กับทั้งในรายการเอกสารอ้างอิงของผู้เชี่ยวชาญต่างๆ⁽⁶⁾ หมายเหตุที่ให้ไว้ตอนท้ายบท หมายถึงให้กลับไปศึกษาผลงานในประเด็นต่างๆ โดยละเอียด หรือให้ไปศึกษาผลงานซึ่งได้มีขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้ ภายหลังงานพิมพ์งานเขียนโดยทั่วไปเหล่านั้นแล้ว ในบางกรณีก็ได้ให้รายชื่อหนังสืออ้างอิงเฉพาะเรื่องไว้ในบทนั้นด้วย ส่วนงานเขียนพิเศษอันเกี่ยวข้องกับประเทศแห่งแหลมอินโดจีนห้าประเทศ (มี พม่า สยาม ลาว เขมร เวียดนาม) ก็ได้แจ้งไว้ในหมายเหตุท้ายบทแต่ละบทที่ว่าถึงเรื่องราวของประเทศนั้นๆ

การสะกดตัวอักษรสำหรับวิสามานยนาม ไม่ได้ใช้วิธีถอดอักษรตามหลักวิชาของนักนิรุกติศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญใดๆ แต่ได้ใช้วิธีถอดอักษรซึ่งมหาชนรู้โดยทั่วไป ด้วยคำนึงถึงการออกเสียงและความไม่สะดวกที่จะพบตัวอักษรซึ่งวิ่งรังไปตัวยจุด วรรณยุกต์ และเครื่องหมายอักษรวิวอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม ตัวอักษรที่อ่านได้นำมาใช้ในกรณีแน่นอน 2 กรณี กล่าวคือ

กรณีแรก คำนามที่มาจากภาษาอินเดียจะถอดอักษรตามวิธีที่นักปราชญ์ทางภาษาอินเดียใช้อยู่ในการถอดภาษาสันสกฤตเป็นภาษาโรมัน⁽⁷⁾ ส่วนในกรณีหลัง คำนามภาษาเวียดนามจะเขียนตามวิธีที่เรียกว่า กว็อกก๊อ ซึ่งเป็นการถอดภาษาเวียดนามเป็นภาษาโรมัน ที่เริ่มใช้มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 และได้กล่าวมาเป็นแบบ “การเขียนหนังสือแห่งชาติ” ของเวียดนาม ตามคำแปลของคำว่า กว็อกก๊อ แต่ข้าพเจ้าก็ใช้วิธีถอดอักษรง่าย ๆ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างกันระหว่างตัว d (ออกเสียงเป็น dz) กับ d ซึ่งออกเสียงอย่างในภาษาฝรั่งเศส และข้าพเจ้าได้ตัดวรรณยุกต์กำกับเสียงออกทั้งหมด ซึ่งแม้จะถือว่าเป็นส่วนสำคัญของคำเช่นเดียวกับสระและพยัญชนะ แต่ข้าพเจ้าก็เห็นว่าไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้ เพราะเป็นหนังสือสำหรับผู้อ่านทั่วไป มิใช่สำหรับผู้เชี่ยวชาญ ดังนั้น เพียงแต่ออกสำเนียงได้ใกล้เคียงกับถ้อยคำก็นับว่าใช้ได้แล้ว โดยทั่วไปข้าพเจ้าใช้วิธีเขียนตามหนังสือชื่อ ประเทศเวียดนาม (Le Viêt-nam) โดย นายแล ทัน ดอย ซึ่งตามหนังสือนี้ก็ชี้แจงถึงการออกสำเนียงและความแตกต่างระหว่างการออกเสียงตัว d สองตัวนั้นด้วย

ชื่อทางภูมิศาสตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและปรากฏในแผนที่ทั้งหลายได้นำมาใช้ในหนังสือนี้ เว้นแต่ในกรณีที่แผนที่ได้เปลี่ยนรูปไปอย่างสำคัญ เช่น คำว่า เวียงเทียน (Vientiane เมืองหลวงของลาว) ซึ่งบางครั้งก็ออกเสียงเป็น เวียงเซียน (Vyinsiane) แต่ในหนังสือนี้จะเขียนคำนี้ว่า เวียงจันทน์

(จ)

(Vieng Chan) สำหรับคำไต่ที่การเขียนยังไม่ใช้กันจนคืบ การถอดอักษรก็จะอาศัยหลักที่ใช้อยู่ในเอกสารที่ตีพิมพ์แล้วของ “สำนักฝรั่งเศสเบ็องบวรพทิศ” ซึ่งได้ตัดทอนเครื่องหมายอักษรวิธอื่นไม่จำเป็นสำหรับผู้อ่านที่มีโชนักนิรุกติศาสตร์ออกแล้ว⁽⁸⁾ อย่างไรก็ตาม สำหรับคำภาษาพม่า ข้าพเจ้ายังคงเขียนตามที่ปรากฏในงานเขียนภาษาอังกฤษ เพราะเท่าที่ทราบยังไม่มีผู้ใดวางระบบการเขียนภาษาพม่าเป็นภาษาฝรั่งเศสไว้

ในกรณีที่คำเดิมเป็นภาษาอินเดีย และพอแน่ใจได้ว่าจะเขียนใหม่ได้ในรูปสันสกฤต และทำให้สอดคล้องกับบทต่าง ๆ ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์บรรพกาล ซึ่งรูปการเขียนเป็นภาษาอินเดียเท่านั้นเป็นที่รู้จัก คำนั้นก็จะเขียนตามวิธีถอดภาษาสันสกฤตเป็นภาษาโรมัน และการออกสำเนียงที่ถูกต้องในปัจจุบันก็จะกำกับไว้ในวงเล็บ เมื่อคำนั้นปรากฏเป็นครั้งแรก แต่ในกรณีที่ไม่มีความแน่ใจว่าจะเขียนคำภาษาอินเดียใหม่ได้ถูกต้องและอาจจะได้รับการโต้แย้ง รวมทั้งกรณีที่คำนั้นประกอบด้วยธาตุคำที่ใช้ภาษาอินเดีย ขอให้พิจารณาแต่เพียงการออกสำเนียงของคำก็คงพอ

1. ANDRÉ MASSON, *Histoire de l'Indochine* (Que sais-je ?, n° 398), Paris, 1950.
 BRIAN HARRISON, *South-East Asia, a short history*, Londres, 1955.
 D.G.E. HALL, *History of South-East Asia*, Londres, 1955.
 LÊ THÀNH KHÔI, *Histoire de l'Asie du Sud-Est* (Que sais-je ?, n° 804), Paris, 1959.
  2. *Histoire du Monde* sous la direction d'E. CAVAIGNAC, t.VIII², Paris, 1948.
  3. ส่วนหนึ่งของ M.E. GASPARDONE ในเรื่อง *L'histoire et la philologie indochinoises* (Leçon d'ouverture au Collège de France, 19 décembre 1946), *Rev. hist.*, juillet-septembre 1947, p. 13.
  4. L. LÊ THÀNH KHÔI (v. note 1 ci-dessus).
  5. G. CÆDÈS *L'avenir des études khmères* (Acad. des inscriptions et B.—L., Séance publique de 26 novembre 1960).
  6. ที่สำคัญที่สุดได้แก่ :
 H. CORDIER, *Bibliotheca Indosinica* (Publ. E.F.E.O., XV-XVIII), 4 vol. et index, Paris, 1912–1932.
 J.F. EMBREE et L.O. DOTSON, *A bibliography of the people and cultures of mainland South-East Asia*, New Haven, 1950.
 CECIL C. HOBBS, *South-East Asia : an annotated bibliography of selected references*, Washington 1952.
 AMERICAN INSTITUTE OF PACIFIC RELATIONS, *South-East Asia, a selected bibliography*, New York, 1955.
  7. ตามระบบนี้ตัว u ต้องออกเสียงว่า ou ในฝรั่งเศส ตัว c ออกเสียงว่า tch ตัว j ออกเสียงว่า dj, ç และ ç ออกเสียงว่า ch t และ d ออกเสียงใกล้เคียงกับ t และ d ในภาษาอังกฤษ
  8. ในการถอดอักษร (ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงบ้างเล็กน้อย) นี้ ตัว u อ่านออกเสียงเหมือน ou ฝรั่งเศส ตัว ö ออกเสียงเหมือน eu และ ü ออกเสียงเหมือน u
- ข้อสังเกต ชื่อวารสารต่าง ๆ ที่อ้างถึง ใช้ชื่อย่อโดยวิธีที่จะช่วยให้ทราบได้ง่ายว่าเป็นวารสารใด ใช้ตัวย่อว่า B.E.F.E.O. เพื่อเรียก *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*.

คำนำของผู้แปล

หนังสือเรื่อง “ชนชาติต่างๆในแหลมอินโดจีน” เล่มนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของรัฐต่างๆ ในแหลมอินโดจีน คือ พม่า ไทย ลาว เขมร และเวียดนาม ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงสภาวะของกำเนิด การขยายตัวและความเสื่อมของประเทศเหล่านั้น และได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสถาบันการเมือง ศาสนา วรรณคดี และศิลปะของประชาชนในแหลมอินโดจีน

ผู้แปลหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์โดยตรงแก่นิสิตนักศึกษาของทุกมหาวิทยาลัยที่ศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ วรรณคดี และรัฐศาสตร์ของประเทศต่างๆ ในแหลมอินโดจีน สมดังความมุ่งหมายของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

อนึ่ง ในฐานะที่ผู้แปลสอนวิชาแปลภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทยอยู่ จึงตั้งใจให้หนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่างการแปลที่ถูกต้อง และหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่นิสิตนักศึกษาและผู้สนใจการแปลด้วยอีกใ้สดหนึ่ง

ดร. ปัญญา บริสุทธี

คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สารบัญ

คำนำ		หน้า
ภาคที่หนึ่ง	การตั้งถิ่นฐานในอินโดจีน	1
บทที่ 1	ขอบเขตทางภูมิศาสตร์	3
บทที่ 2	ยุคก่อนประวัติศาสตร์	11
ภาคที่สอง	การก่อตั้งรัฐต่างๆ ในอินโดจีน	33
บทที่ 1	ชัยชนะของจีนเหนือพื้นที่สามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดง และ การก่อตั้งประเทศเวียดนาม	35
บทที่ 2	การปลูกฝังอารยธรรมอินเดียในอินโดจีน	45
บทที่ 3	การขยายตัวของอินเดียในแหลมอินโดจีน	52
	1. การขยายตัวลงมาทางใต้ที่อาณาจักรฟูนัน	52
	2. การขยายตัวของอินเดียในภาคตะวันออกเฉียงของแหลมอินโดจีนที่แคว้นจัมปา	57
	3. การขยายตัวของอินเดียในตอนกลางและตอนตะวันตก ของแหลม อินโดจีน ที่เมืองศรีเกษตรและทวารวดี	60
ภาคที่สาม	รัฐต่างๆ ในอินโดจีนตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 ถึงศตวรรษที่ 13	65
บทที่ 1	เวียดนาม	67
บทที่ 2	กัมพูชา	77
บทที่ 3	พม่า	97
ภาคที่สี่	วิกฤติการณ์ในศตวรรษที่ 13 และความเสื่อมของอารยธรรมอินเดีย	105
ภาคที่ห้า	รัฐต่างๆ ในอินโดจีนหลังศตวรรษที่ 13	117
บทที่ 1	ประเทศสยาม หรือประเทศไทย	119
บทที่ 2	ประเทศลาว	146
บทที่ 3	ประเทศพม่า	154
บทที่ 4	ประเทศกัมพูชา	164
บทที่ 5	ประเทศเวียดนาม	174
บทสรุป		187

ภาคที่ 1
การตั้งถิ่นฐานในอินโดจีน

ถ่ายจากต้นฉบับในหนังสือ Les peuples de la Péninsule Indochinoise

โดย G. coedès หน้า 18

ขอบเขตทางภูมิศาสตร์

ภารกิจเบื้องต้นอันจำเป็นสำหรับผู้ที่จะศึกษาเรื่องอารยธรรมของอินโดจีนนั้น ในประการแรก ได้แก่ การพิจารณาถึงขอบเขตทางภูมิศาสตร์เสียก่อน และในประการต่อไป ก็จะต้องลำดับเหตุการณ์ ข้อเท็จจริงก่อนในยุคประวัติศาสตร์ และข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเชื้อชาติ เพื่อที่จะได้ทราบถึงการก่อ กำเนิดและการพัฒนาสมัยรวมของมนุษย์ในแถบนี้

ในการนี้จะพิจารณาแหลมอินโดจีนโดยการศึกษาถึงการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน โดยไม่ต้องบรรยายถึงอินโดจีนในแง่กายภาพ ซึ่งในข้อนี้อาจจะศึกษาได้จากงานเขียนทางภูมิศาสตร์⁽¹⁾ ต่อจากนั้นจะได้ค้นคว้าเกี่ยวกับเขตต่างๆ ที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์จะอาศัยอยู่ กล่าวคือ บรรดาเขตแคว้นซึ่งมนุษย์สามารถพบสิ่งที่จะช่วยให้ตนได้ใช้ปัจจัยและความรู้ที่มีอยู่ เพื่อสนองความต้องการสำคัญๆ ของตน ได้โดยง่าย นอกเหนือไปจากความจริงอื่น ๆ และหลังจากนั้นก็จะได้พิจารณาถึงเหตุผลที่ว่า เหตุใดภูมิภาคที่ว่านั้นจึงเหมาะสมกว่าภูมิภาคอื่น ในการพัฒนาประชากรโดยอาศัยการคุมอำนาจไว้ในส่วนกลาง ซึ่งเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบอย่างเป็นธรรม และในที่สุดจะได้พิจารณาถึงหนทางต่างๆ ที่ธรรมชาติได้ช่วยอนุเคราะห์ให้ภูมิภาคนั้นติดต่อกับโลกภายนอก และมีการแลกเปลี่ยนกันภายในภูมิภาคนั้นด้วย

อินโดจีนเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนเขตร้อน⁽²⁾ ซึ่งมีทั้งความมั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์เป็นที่รู้จักมานานมาแล้ว แต่ที่รู้จักกันแต่ก่อนมักจะเป็นเรื่องเลื่องลือกันจนเกินความจริง การทำนาข้าวโดยอาศัยน้ำท่วมพื้นนาเป็นวิธีเดียวที่สามารถช่วยให้ถิ่นนี้ได้มีธัญพืชอุดม และใช้ทรัพยากรนี้เป็นหลักสำหรับเป็นอาหารของประชากรที่กำลังขยายตัวออกไป ประชากรของอินโดจีนตั้งหลักแหล่งโดยเข้าครอบครองผืนแผ่นดิน ซึ่งช่วยให้สามารถจัดระเบียบ อันทำให้ประเทศที่ไม่น่าอยู่โดยธรรมชาติกลายเป็นประเทศที่มีความอยู่ดีกินดี ด้วยการทำผืนแผ่นดินให้เป็นประโยชน์ และด้วยความสามารถในการควบคุมธรรมชาติไว้ได้อย่างสิ้นเชิง หากจะยกตัวอย่าง ก็อาจกล่าวได้ว่าบริเวณปากแม่น้ำแดงเป็นชัยภูมิที่ดีที่จะเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของเผ่าพันธุ์ชวา⁽³⁾ เพราะได้รับการกระตุ้นจากผู้เข้ามาครอบครองซึ่งเป็นคนในเขตร้อน และมีความคุ้นเคยกับวิธีการเพาะปลูกที่เหมาะสมกับพื้นแผ่นดินแถบปากแม่น้ำ บริเวณนี้จึงเป็นจุดก่อตัวของมนุษย์ซึ่งสามารถใช้พลังขยายตัวลงมาในดินแดนตอนใต้ได้โดยสะดวก

ผืนแผ่นดิน

ผืนแผ่นดินของแหลมอินโดจีนโดยทั่วไปไม่ใช่ดินดี และไม่เหมาะแก่การกสิกรรมอย่างแท้จริง โดยเฉพาะสำหรับการทำงานข้าวที่น้ำต้องท่วมถึง นอกจากนี้ในบริเวณปากน้ำและที่ราบที่ทอดไป

ตามความยาวทางตอนกลางของสายน้ำใหญ่ๆ (ได้แก่ แม่น้ำแดง แม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำอิรวดี) และในที่ราบชายฝั่งแถบทะเลจีน กับท้ายที่สุด คือ ในที่ลุ่มแถบทะเลสาบเขมร ภูมิภาคแถบที่ลุ่มทะเลสาบเขมรนี้แสดงให้เห็นความเป็นหน่วยเดียวกัน และมีลักษณะเฉพาะที่ช่วยให้ภูมิภาคนี้มีความเหมาะสมมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ ในอันที่จะเป็นแหล่งสำคัญของประชากรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอาศัยอยู่ติดที่ กับในอันที่จะเป็นอยู่แห่งอารยธรรม อันได้รับแรงกระตุ้นจากอำนาจที่รวมอยู่ในส่วนกลางได้(4)

ความกั้นตารของภูเขาและที่ราบสูง จะช่วยในการเพาะปลูกได้ก็ต่อเมื่อได้มีการหักล้างทางพงและเผาป่า ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดชีวิตที่ง่ร่ร้อน อันไม่อาจสมานกันได้กับลักษณะแห่งการจัดตั้งรัฐที่มีระเบียบแบบแผนและมีอารยธรรม อันอาจพัฒนาและมีวิวัฒนาการต่อไปได้ ส่วนดินชั้นดีมีชื่อเสียงซึ่งเรียกกันว่า “ดินแดง” ซึ่งมักจะเป็นที่ต้องการในสมัยใหม่นั้นนั้น ก็เหมาะเฉพาะการเพาะปลูกพืชพันธุ์ที่ได้นำเข้ามาใหม่ๆ เช่น ชา กาแฟ ฝ้าย ยางพารา ฉะนั้น จึงไม่ต้องคำนึงเลยว่าดินแดงจะได้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ประชากรของอินโดจีนมาแต่ต้น หรือแม้จะได้ช่วยพัฒนาอารยธรรมของบริเวณนี้โดยอาศัยความสมบูรณ์ของดิน

ในแง่อื่นเช่นนี้ เราจึงไม่อาจพบการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรและการก่อตัวกันเป็นรัฐอารยะได้ นอกเหนือไปจากบริเวณปากแม่น้ำและในภูมิภาคอื่นที่เหมาะสมดังกล่าวแล้ว แต่ตามร่องรอยที่ได้เคยพบกันมา มนุษย์ชั้นแรกๆ ที่ครอบครองภูมิภาคแถบนี้ ส่วนใหญ่มักชอบอยู่ตามถ้ำ และมีที่อาศัยตามธรรมชาติในบริเวณภูเขาที่เป็นหินผา มากกว่าอยู่ตามที่ราบและตามปากแม่น้ำต่างๆ ซึ่งก่อนที่จะรู้จักการทดน้ำ การทำให้แห้ง และการทำให้ที่ดินมีคุณค่าทางการเพาะปลูก ก็คงจะเป็นที่ที่ไม่น่าอยู่อย่างยิ่ง มนุษย์ชั้นแรกๆ มีทรัพยากรก็เพียงการล่าสัตว์และจับปลาในแวนแคว้นที่มีสัตว์และปลาชุม ทั้งนี้แม้ผืนแผ่นดินของอินโดจีนจะเป็นแผ่นดินที่ไม่อุดม ยกเว้นในบางแห่ง แต่ผืนน้ำทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทะเลสาบหรือทะเลสาบใหญ่แห่งเขมร กลับมีปลานานาชนิดชุกชุม และเป็นแหล่งที่ไม่มีวันหมด ทั้งนี้โดยยังมีได้กล่าวถึงพวกหอย พวกปู ซึ่งถือว่าเป็นเหยื่ออันสะดวกและโอชะอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ส่วนทางทะเลนั้นก็ควรจะระลึกถึงคำบอกเล่าของนักภูมิศาสตร์รุ่นเก่าที่กล่าวถึงหมู่ประชาชนที่บริโศคแต่ปลาในอินเดีย ซึ่งอยู่เหนือจากแม่น้ำคงคาขึ้นไป และยังมีพยานหลักฐานจากคำบอกเล่าของนักบวชนิกายฟรานซิสกัน ชื่อ โอลิวิค เดอ ปอริเดอนอน ซึ่งได้ไปเยือนอาณาจักรจัมปาเมื่อราว ค.ศ. 1320 และได้กล่าวว่า มีฝูงปลาจำนวนมากนับไม่ถ้วนเข้ามาสู่ฝั่งทะเลจีนปีละครั้งทุกปี “เพื่อมาสักการะพระราชาราชของประเทศนี้”

ภูมิอากาศ

อินโดจีนมีอากาศร้อน ร้อนแห้ง แล้วก็ฝนฤดูฝนสลับกันไป ลักษณะอากาศประเภทนี้ทำให้มีฤดูกาลแตกต่างกัน แต่โดยทั่วไปแล้วค่อนข้างสม่ำเสมอ ฤดูกาลเช่นนี้จะถูกกำหนดด้วยปรากฏการณ์จากลมมรสุม ซึ่งการก่อตัวและเคลื่อนไหวเป็นอย่างไรก็ทราบกันดีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องบรรยายโดยละเอียดในที่นี้ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี มีความแตกต่างกันมากระหว่างภูมิอากาศทางดินแดนแถบใต้ซึ่งเป็น

ถิ่นร้อน กับดินแดนแถบเหนือซึ่งเป็นถิ่นอบอุ่น ความแตกต่างกันนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากความต่างกันของเส้นรุ้ง แต่อีกส่วนหนึ่งเกิดจากความต่างกันของความสูงเหนือระดับน้ำทะเลระหว่างแผ่นดินต่ำในแถบใต้กับภูมิภาคที่เป็นภูเขาในแถบเหนือ ในส่วนเหนือของแหลมอินโดจีนทั้งหมด เราจะมีความรู้สึกรู้ว่าเป็นบริเวณที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ชายหาคด” ซึ่งจะมี “ระลอกคลื่น” จากแถบเหนือมาสู่เป็นครั้งคราว โดยนำเอาความหนาวเหน็บมาด้วย ทำให้มนุษย์ในแถบนี้มีความเป็นอยู่แตกต่างกับทางแถบใต้ ทั้งในด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย

ความบริสุทธิ์ของอากาศ

อินโดจีนอยู่ในแหล่งที่ความบริสุทธิ์ของแถบอากาศร้อนโดยทั่วไปไม่มี แม้กระนั้นอินโดจีนก็ยังเป็นที่ตั้งของรัฐที่รุ่งเรืองหลายรัฐ ทั้งนี้ก็โดยอาศัยการปรับปรุงที่ดินให้ใช้เพาะปลูกได้ติดต่อกันมา เมื่อมาพบท้องที่ที่มีร่องรอยทางโบราณคดีที่ศึกษาบรรพบุรุษพบว่า ได้เคยเป็นที่อาศัยของมนุษย์ แต่ซึ่งในปัจจุบันไม่มีมนุษย์อยู่ ทั้งยังไม่เหมาะต่อการอยู่อาศัยด้วย เราก็คงตั้งเป็นปัญหาถามได้ว่า ความไม่บริสุทธิ์ของอากาศเป็นเครื่องขับไล่มนุษย์ออกไปเช่นนั้นหรือ หรือว่าตรงกันข้าม มนุษย์เองเป็นผู้ทิ้งถิ่นฐานไป สืบเนื่องจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ แล้วได้สร้างความไม่บริสุทธิ์ขึ้น ทั้งนี้เพราะทั้งมนุษย์และความบริสุทธิ์ของอากาศต่างมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ในภูมิประเทศซึ่งโดยธรรมชาติถือว่าอากาศไม่บริสุทธิ์เช่นนี้ มนุษย์จึงต้องตั้งหลักแหล่งในถิ่นที่ตนเห็นว่าดินมีคุณภาพดีแล้วจึงได้ทำการปรับปรุงผืนแผ่นดินเพื่อการเพาะปลูก จนกระทั่งได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมของมนุษย์จำนวนมาก มนุษย์ย่อมเป็นคนกลางเข้าปรับปรุงคุณภาพของพื้นดินในภูมิภาค เพราะฉะนั้น ตัวประกอบสองประการนี้จึงเอื้ออำนวยต่อการก่อตัวของสังคมที่มีเสถียรภาพ ซึ่งสามารถจัดระเบียบของดินได้โดยสะดวก

อาจสรุปได้ว่า ภูเขาที่ที่ราบสูงซึ่งมีผู้พบร่องรอยจำนวนมากว่ามีมนุษย์ดึกดำบรรพ์อาศัยอยู่ ได้ถูกกำหนดให้เป็นที่อยู่ของคนสองจำพวก พวกหนึ่งไม่มีความปรารถนาหรือไม่มีความสามารถที่จะย้ายลงมาอยู่ที่ราบ และบริเวณปากแม่น้ำ อีกพวกหนึ่งได้อาศัยเป็นที่ลี้ภัยจากการขับไล่ของพวกที่ทำการเพาะปลูกอยู่ประจำและเจริญขึ้น มนุษย์สองจำพวกนี้ย่อมสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในดินแดนที่เป็นภูเขาและที่ราบสูง ด้วยการล่าสัตว์ การเก็บกินพืชผล การทำไร่ร้างถางพง และเผาป่า ตรงกันข้าม ดินแดนปากแม่น้ำและที่ราบโดยทั่วไปมักจะเหมาะสมสำหรับการทำงานข้าว ซึ่งต้องอาศัยน้ำท่วมมาหล่อเลี้ยง ซึ่งอาจจะได้ผลเก็บเกี่ยวปีละครั้งหรือสองครั้งสลับด้วยการเพาะปลูกในฤดูแล้ง โดยอาศัยพื้นดินที่ตนเลือกในบริเวณลุ่มแม่น้ำที่สำคัญๆ ซึ่งได้แก่ บริเวณต่างๆ ที่ได้รับปฏิกิริยาจากแม่น้ำเป็นประจำทุกปี

ฉะนั้น ในอินโดจีน ดินแดนที่ราบต่ำและบริเวณปากแม่น้ำจึงเป็นที่ที่เหมาะสมในการตั้งหลักแหล่งของพลเมืองชาวชนบท ซึ่งสามารถเพิ่มจำนวนพลเมืองโดยอาศัยการปรับปรุงคุณภาพของดินต่อเนื่องกันไป นอกจากนั้น ความจำเป็นที่ต้องทำการระบายน้ำและการชลประทานซึ่งเป็นงานที่มีลักษณะต้องทำร่วมกัน เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้เป็นเครื่องช่วยให้พลเมืองกลุ่มต่างๆ สามารถก่อตัวรวมกันเข้า โดยมีอำนาจเป็นแกนกลาง อันเป็นลักษณะเบื้องต้นแรกที่ทำให้เกิดมีรัฐที่มีระเบียบขึ้น

การติดต่อกับภายนอก

ทะเลฝั่งตะวันออกของแหลมอินโดจีน ซึ่งมีกระแสน้ำพัดตลอดแนวฝั่งจากเหนือมาสู่ใต้ นั้นได้รับลมกระแทกเป็นประจำ ลักษณะภูมิประเทศในบริเวณอ่าวตังเกี๋ยเป็นดินเลน และบริเวณปากแม่น้ำโขงเป็นหินผา ทางตอนกลางฝั่งทะเลจึงเป็นบริเวณที่โดยทั่วๆ ไปไม่น่าอยู่อาศัยเท่าใดนัก ท่าเรือสมัยใหม่ที่ไซฟองและไซ่ง่อนตั้งอยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน อ่าวที่มีที่กำบังลม เช่น อ่าวตูราน (Tourane) ก็มีจำนวนไม่มากนัก บริเวณอ่าวน้ำลึกมีเฉพาะที่อ่าวอาลอง (Along) และอ่าวคามรัน (Camranh) แต่อ่าวน้ำลึกนี้จะมีความสำคัญก็เฉพาะสำหรับเรือสมัยใหม่เท่านั้น ในยุคที่ค้าบรรพ์ปรากฏว่าฝั่งทะเลอินโดจีนที่ติดต่อกับทะเลจีนเคยใช้เป็นเส้นทางรับเอาอิทธิพลจากภายนอกโดยปกติดูอยู่แล้ว เพราะชายฝั่งและที่กำบังลมมักใช้เป็นท่าจอดเรือคานูอันเป็นเรือที่พ่อค้าใช้อยู่ในขณะนั้น

ตรงกันข้าม ฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอินโดจีนซึ่งอยู่ในบริเวณอ่าวสยาม เป็นที่ที่เรือจากภูมิภาคด้านแหลมมลายูเข้าถึงได้โดยง่าย ฝั่งทะเลตะวันตกนี้มีลักษณะแคบ ช่วยให้พ่อค้าวาณิชสามารถทำการ “ถ่ายระหว่าง” คือ สามารถให้รถขนสินค้าจากอินเดียและตะวันตกถ่ายลงในเรืออีกลำหนึ่งที่ชายฝั่งตะวันตกของอินโดจีน และขนลงเรืออีกลำหนึ่งไปยังฝั่งตะวันออกได้โดยสะดวก

สำหรับชายทะเลฝั่งตะวันตกของแหลมอินโดจีนในบริเวณอ่าวเบงกอล มีที่กำบังลมชั้นดีอยู่มาก จึงมักเป็นข้อพิพาทระหว่างรัฐในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับรัฐในบริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดี เพื่อครอบครองชายฝั่งทะเลดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม แม้การเข้าสู่แหลมอินโดจีนโดยทางทะเลจะทำได้ไม่ง่าย แต่เขตแดนด้านพื้นแผ่นดินซึ่งเป็นเขตแดนประวัติศาสตร์มากกว่าเป็นเขตแดนธรรมชาติ กลับไม่มีลักษณะยากลำบากในการเข้าถึง เว้นแต่ทางตะวันตกซึ่งทิวเขาอะไร (Arakan) เป็นเครื่องกั้นเขตแดนระหว่างแคว้นอัสสัมกับที่ราบลุ่มแถบแม่น้ำอิรวดี และการข้ามที่ราบลุ่มแถบแม่น้ำชินวิน ก็ลำบากกว่าการอ้อมไปจากทางเหนือหรือทางใต้

ทางด้านเหนือ เขตแดนระหว่างอินโดจีนกับประเทศจีนเป็นบริเวณที่มีแหล่งน้ำไม่มากนัก จึงเป็นเขตแดนที่ยากแก่การป้องกันและยากแก่การรักษาไว้ รวมทั้งทางด้านตังเกี๋ยและทางลาว หรือทางพม่าด้วย บริเวณที่ราบแถบลุ่มแม่น้ำแดงเป็นทางเข้าถึงยูนนานได้โดยธรรมชาติ และจากข้อเท็จจริงนี้เองที่เป็นสาเหตุให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในตังเกี๋ย นอกจากนั้น แม่น้ำลัซซอนและแม่น้ำเกาบัง สาขาของแม่น้ำชีเกียง ได้ไหลจากเมืองกวางสีมาออกทะเลที่บริเวณเมืองกวางตุ้ง ความสะดวกในการคมนาคมระหว่างลุ่มแม่น้ำแดงกับลุ่มแม่น้ำชีเกียง จึงทำให้จีนสามารถขยายตัวออกมาในบริเวณปากแม่น้ำตังเกี๋ยได้โดยสะดวก

อนึ่ง ลุ่มแม่น้ำอิรวดีเปิดทางให้มีการติดต่อกันตามธรรมชาติระหว่างแคว้นยูนนานกับที่ราบพม่า บริเวณนี้จึงเป็นเส้นทางประจำของกองทหารจีนที่จะรุกกล้าเข้ามาในประเทศพม่า ภูมิภาคที่เป็นภูเขาในบริเวณรัฐฉานซึ่งมีแม่น้ำสาละวินไหลผ่าน ก็ช่วยให้สามารถติดต่อกันได้หลายทาง และในบริเวณตอนเหนือของแถบนี้เอง ที่ในสมัยสงครามครั้งที่แล้วได้ถูกตัดแปลงใช้เป็นเส้นทางลำเลียง

สำคัญไปยังประเทศจีน ซึ่งญี่ปุ่นได้ตัดเส้นทางออกสู่ทะเลและเส้นทางที่เคยใช้ตามลำแม่น้ำแดงเสีย

การติดต่อภายใน

ตอนในของอินโดจีนตะวันออก ปรากฏว่ามีเส้นเขตแดนธรรมชาติที่แท้จริง ซึ่งบั้นเขตแดนของภูมิภาคต่าง ๆ ทำให้การติดต่อระหว่างกันเป็นไปได้โดยมีสิ่งจะสะดวกนัก ทางตะวันออกมีเทือกเขาซึ่งรู้จักกันมานานแล้ว คือ ทิวเขาอันหน่า ส่วนทางตะวันตกก็มีเทือกเขาทอดยาวไปจนจรดแหลมมลายู ประกอบด้วยทิวเขาต่าง ๆ จากรัฐฉาน ทำให้เป็นอุปสรรคยากต่อการข้ามไปมาระหว่างลุ่มแม่น้ำโขงกับฝั่งทะเลจีนทางหนึ่ง และระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับชายฝั่งแถบอ่าวเบงกอลอีกทางหนึ่ง ในตอนเหนือของเทือกเขาด้านตะวันออก เขาต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือสุดของลุ่มแม่น้ำดำ ลุ่มแม่น้ำซองมา และลุ่มแม่น้ำซองคา ล้วนแต่มีความสูงมากกว่า 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเล ถัดลงมาทางใต้การติดต่อค่อยสะดวกขึ้น เช่น โดยอาศัยตำบลที่เรียกว่า กัวเวา เพื่อผ่านเข้าไปยังที่ราบสูงตรันนิน จากที่ราบแหงอาน จะไปยังแม่น้ำโขงได้โดยผ่านที่ราบสูงคัมมอน และใช้ช่องเขาฮาไทร หรือแก่วเหนือ ซึ่งมีระยะทาง 660 เมตร หรือต่อลงมาทางใต้ก็ยังมีช่องเขาจูเจีย ซึ่งมีระยะทาง 418 เมตร เป็นทางผ่านท้ายสุด การติดต่อระหว่างเมืองกวางตรีกับแคว้นน้ำซึ่งแยกจากแม่น้ำโขงตอนเหนือของแก่งเขมรัฐก็อาจติดต่อได้สะดวก โดยอาศัยช่องเขาอ้ายลาวซึ่งเป็นประตูของประเทศลาวและมีระยะทาง 410 เมตร ช่องเขาเหล่านี้มีบทบาทสำคัญตลอดเวลาแห่งประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนเวียดนาม เขมร จัมปา และลาว

ชายฝั่งทะเลจีน การผ่านหินโสโครกซึ่งเป็นเครื่องกีดกันที่ราบชายทะเลแห่งหนึ่ง กับอีกแห่งหนึ่ง อาจอาศัยช่องเขาหรือหน้าผาซึ่งสูง 120 เมตร เพื่อไปยังเมืองฮวนซอน ประตูของแคว้นอันหน่า หรืออาศัยช่องเขาที่สูง 470 เมตร เพื่อไปยังช่องเมฆ หรือที่สูง 400 เมตร เพื่อไปยังแหลมวาเรลลาบนชายฝั่งซึ่งคดเคี้ยวนี้ ไม่มีที่ราบแห่งใดกว้างพอที่จะช่วยให้พลเมืองจำนวนมากและคล้ายคลึงกันมีการพัฒนาได้ และการตั้งรัฐศูนย์กลางที่สามารถตัดทอนกำลังคนพื้นเมืองในท้องถิ่นก็ไม่อาจมีด้วย แม้ว่าอารยธรรมของชาวจัมปาได้รุ่งเรืองเป็นอันมากในระยะหนึ่ง แต่นับตั้งแต่ต้นประวัติศาสตร์ของชาติจัมปาจนถึงศตวรรษที่สองในศักราชปัจจุบัน พวกจัมปาได้ตกเป็นเหยื่อความเข้มแข็งของชาวเวียดนาม ซึ่งอยู่ใต้การครอบงำของจีน โดยชาวเวียดนามได้ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณปากแม่น้ำแดงและแม่น้ำซอง และจากบริเวณนั้นก็สามารถก้าวกระโดดเข้ายึดครองจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง ประจวบคั้งใช้กระดานกระดกส่งให้กระโดดไปได้โดยง่าย

ลักษณะของเทือกเขาตะวันออกย่อมนำมาซึ่งการขัดแย้งกันอย่างชัดเจน ระหว่างสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละด้านของเส้นเขตแดนธรรมชาติ สภาพความเป็นอยู่ตลอดความยาวของชายฝั่งย่อมเอื้ออำนวยต่อการพัฒนากลุ่มชนเล็ก ๆ ซึ่งรวมกันได้ยาก แต่เป็นความยากลำบากสำหรับราชรัฐชาวเขาและที่ราบสูง ซึ่งย่อมจะไม่มีหนทางใด ๆ ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชาชนพลเมืองที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบและบริเวณปากแม่น้ำ

ทางตะวันตกระหว่างแม่น้ำสาละวินกับแม่น้ำโขงก็มีทิวเขาแดนลาว ซึ่งแบ่งออกเป็นเทือกเขาจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ รวมสามเทือกเขาด้วยกัน (เทือกเขาที่ลงสู่ทิศใต้เรียกว่าทิวเขาถนนธงชัย และตะนาวศรี) ซึ่งเทือกเขาทางด้านตะวันตกอันเป็นเทือกเขาที่มีความสำคัญที่สุดและยาวที่สุด ทอดตัวเรื่อยลงมาจนถึงแหลมมลายู และเป็นเสมือนสันหลังของแหลมมลายู เทือกเขานี้อาจข้ามได้โดยไม่ยากนัก ระหว่างเมืองพม่าที่มะละแหม่งกับเมืองระแหงของไทย โดยผ่านทางแม่สอด และระหว่างเมืองท่าของพม่าที่เมืองทวายกับจังหวัดกาญจนบุรีของไทยบนฝั่งแม่น้ำแม่กลอง โดยผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ระหว่างลำแควรูปพัดซึ่งประกอบขึ้นจากทิวเขาทั้งสามของเทือกเขาแดนลาวนี้ และที่ราบลุ่มของแม่น้ำสี่สายที่ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งจะเป็นทางน้ำที่ช่วยให้เดินทางจากภาคเหนือและภาคกลางมายังที่ราบตอนกลางและบริเวณปากแม่น้ำได้โดยไม่ยากนัก

ตอนกลางของแหลมอินโดจีน แม่น้ำโขงซึ่งขณะนี้ เป็นเขตแดนทางการเมือง มิได้เป็นสิ่งที่กีดขวางตามธรรมชาติ ตรงกันข้าม กลับเป็นเส้นเชื่อมโยงในประการแรกระหว่างเหนือกับใต้ แม้ในตอนนั้นแม่น้ำโขงจะใช้เดินเรือได้ไม่ตื้นนัก และนอกจากนี้ยังเป็นเส้นเชื่อมโยงระหว่างแผ่นดินต่าง ๆ สองฟากฝั่งแม่น้ำ ซึ่งทั้งสองฝั่งได้พัฒนาอารยธรรมแบบเดียวกันมานับเป็นเวลานานมาแล้ว นอกเหนือจากเส้นทางแม่น้ำโขงแล้ว ยังมีช่องเขาหลายแห่งของภูเขาแดงเร็ก ที่สำคัญก็คือ ด่านดงกอ หรือตะกอก ที่ช่วยให้มีการติดต่อกันระหว่างที่ราบสูงโคราชกับที่ราบลุ่มบริเวณทะเลสาบเขมร และทะเลสาบเขมรเองก็สามารถติดต่อกับตะวันตก คือ ที่ราบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ไม่ยาก โดยอาศัยด่านอรัญประเทศและแม่น้ำปราจีนบุรี

การแบ่งแวนแคว้นต่าง ๆ ทางตอนในของอินโดจีนก็ดี สิ่งกีดขวางต่าง ๆ ที่แบ่งภูมิภาคหนึ่งกับอีกภูมิภาคหนึ่งตามธรรมชาติก็ดี ความเป็นไปได้ที่จะผ่านไปมาจากแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งก็ดี เหล่านี้ย่อมมีความสำคัญเป็นอันมากสำหรับประวัติศาสตร์ของการตั้งหลักแหล่งในแหลมอินโดจีน รวมทั้งย่อมมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนเองด้วย

อาจมีปัญหาที่น่าจะทราบบว่า ลักษณะทางภูมิศาสตร์ซึ่งได้วาดเค้าโครงมาข้างต้นนี้ได้เคยเปลี่ยนแปลงไปบ้างหรือเปล่าตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา

ความจริงปัญหานี้ไม่น่าจะเกิดขึ้นสำหรับพื้นที่ที่เป็นภูเขา เพราะปรากฏการณ์เกี่ยวกับภูเขาครั้งใหญ่ ๆ ได้เกิดขึ้นก่อนที่จะปรากฏร่องรอยแรก ๆ ของการเข้ามาครอบครองของมนุษย์ แต่มิได้เป็นเช่นนั้นสำหรับพื้นที่ที่เป็นที่ราบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ที่เป็นบริเวณปากแม่น้ำ ซึ่งแม้จะมีบุคคลบางคนกล่าวอ้างว่าได้ก่อตัวขึ้นในระหว่างยุคประวัติศาสตร์นี้เอง โดยถือหลักเกณฑ์ว่าชายฝั่งของอ่าวตังเกี๋ยโค้งงอกออกไปถึง 10 กิโลเมตรในช่วงระยะเวลา ค.ศ. 1830—1930 แต่การใช้วิธีคำนวณเช่นนี้บางทีก็ไม่เป็นผล ในเมื่อมนุษย์ได้ลงมือถมที่เพื่อหาผืนแผ่นดินใหม่ ๆ โดยลำเข้าไปในทะเล ซึ่งได้ทำกันมาโดยไม่หยุดหย่อน ย่อมทำให้สภาพของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ตามข้อเท็จจริงปรากฏว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1470—1830 พื้นดินโค้งงอกออกไปในทะเลระหว่าง 10 ถึง 12 กิโลเมตร หรือโดยเฉลี่ยแล้วศตวรรษละ 3 กิโลเมตรเท่านั้น ในบริเวณปากแม่น้ำโคจีนจีน แผ่นดินซึ่งงอกโดยการทับถมของโคลนตมจากแม่น้ำโขง โค้งงอกมากขึ้นน้อยแตกต่างกันแล้วแต่จุดใดของชายฝั่งที่จะพิจารณา ดังเป็นที่

แน่นอนว่าปลายแหลมคาเมา ซึ่งมีบุคคลบางคนถือว่าเป็นแผ่นดินซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ กลับมีชื่อปรากฏในแผนที่อินโดจีนที่เก่าที่สุดซึ่งชาวยุโรปทำไว้

ทั้งนี้ย่อมมิได้หมายความว่าในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ชายฝั่งต่าง ๆ ของแหลมอินโดจีนจะมีลักษณะดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ เพราะเราทราบโดยวิธีการที่แน่นอนแล้วว่า ชายฝั่งทะเลจีนใต้ประสบสภาพดินเขินภายหลังน้ำท่วม ทำให้หนองบึงบางแห่งเต็มขึ้นมา เห็นทรายหลายแห่งได้เคลื่อนที่ไป และทราบว่าโคลนตมจากแม่น้ำโขงหรือแม่น้ำแดงได้ทำให้ชายฝั่งงอกออกไปหลายสิบกิโลเมตร เมืองท่าเก่าต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกของอ่าวพม่า เช่น เมืองพะโค ได้ถูกทรายกลบ สิ่งที่เราอาจกล่าวได้ก็คือ ในยุคที่เราเริ่มสังเกตเห็นหลักฐานแรก ๆ ของการเข้ามาอาศัยอยู่ของมนุษย์ได้แล้วนั้น แหลมอินโดจีนมีสภาพคล้ายคลึง และในหลายกรณีก็มีสภาพเหมือนกันกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และในบริเวณปากแม่น้ำสำคัญ ๆ ซึ่งน่าสนใจในการตั้งหลักแหล่งของมนุษย์ ก็ปรากฏว่าได้มีอยู่ก่อนแล้วเป็นส่วนมาก

1. J. SION, *L'Asie des moussons*, IVe partie, Paris, 1928.
P. GOUROU, *L'Asie*, IVe partie, chap. XVII-XIX, Paris, 1953.
CH. ROBEQUAIN, *L'Indochine française*, Paris 1935.
2. P. GOUROU, *Les pays tropicaux*, Paris, 1947.
3. P. GOUROU, *Les paysans du delta tonkinois* (Publ. Ecole française d'Extrême-Orient, XXVII), Paris, 1936.
4. J. DELVERT, *Le paysan cambodgien*, Paris, 1961.

ยุคก่อนประวัติศาสตร์

เมื่อได้ทราบถึงสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ธรรมชาติและผืนแผ่นดินของแหลมอินโดจีนได้สนองให้แก่มนุษย์แล้ว รวมทั้งได้ทราบถึงลักษณะอันเป็นคุณเป็นโทษของภูมิภาคในทางธรรมชาติ ก็ความสามารถในการเคลื่อนไหวของประชาชนตอนในของแหลมอินโดจีน ก็ความสามารถของชาวต่างด้าวที่จะเข้าไปในอินโดจีนจากภายนอกแล้วดังนี้ ต่อไปนี้ก็จะได้นำเรื่องมนุษย์ขึ้นมากล่าวในสภาพแวดล้อมที่ได้ว่ามา และจะได้พิจารณาเกี่ยวกับปัญหาการตั้งหลักแหล่งของประชากรในแหลมอินโดจีนต่อไป

ในการนี้เราอาจอาศัย 1. การพิจารณาร่องรอยในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มนุษย์ทิ้งไว้ 2. การสร้างหลักฐานใหม่ โดยอาศัยการสันนิษฐานเป็นส่วนใหญ่ถึงความเป็นมาในการโยกย้ายของประชาชนซึ่งเกิดขึ้นในอินโดจีน 3. การแบ่งส่วนทางภูมิศาสตร์ในปัจจุบัน และการพิจารณาถึงประวัติภาษาพูดซึ่งแม้จะมีทางรู้ได้น้อย แต่ในแทบทุกกรณี ภาษาย่อมเป็นกฎเกณฑ์ประการเดียวซึ่งตามสภาพของการค้นคว้าในปัจจุบันจะช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างชนชาติกลุ่มหนึ่งกับอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแบ่งผืนแผ่นดินของแหลมอินโดจีนระหว่างกันและกัน 4. สภาพสังคมปัจจุบันของกลุ่มคนที่ล้าหลังซึ่งอาจใช้เป็นเครื่องชี้บอกสภาพของหมู่ชนในบรรพกาล

อารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์

การศึกษายุคก่อนประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนทั้งหมดเป็นเรื่องยาก เพราะความก้าวหน้าในทางค้นคว้าในประเทศต่าง ๆ อยู่ในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน ในขณะที่การค้นคว้าในประเทศที่แต่เดิมเคยเป็นอินโดจีนของฝรั่งเศส⁽¹⁾ ได้ก้าวหน้าไปไกลโดยผู้เชี่ยวชาญ แต่ในประเทศอื่น ๆ⁽²⁾ เพิ่งจะเป็นขั้นเริ่มต้นเท่านั้น และเรายังคงลังเลใจในการสรุปผลการค้นคว้าที่ยังคงกระจัดกระจายอยู่⁽³⁾ ยิ่งกว่านั้นยุคก่อนประวัติศาสตร์ของแหลมอินโดจีนยังไม่ได้รับความสนใจอย่างเพียงพอเกี่ยวกับการศึกษาชั้นของเปลือกโลกระดับต่าง ๆ มาเป็นเวลานาน อาจจะเป็นเพราะการศึกษาในด้านนี้แทบจะเป็นไปไม่ได้ในแถบนี้ หรืออาจจะเป็นเพราะการถูกระทบกระแทกจากการขุดแสวงหาประโยชน์จากแร่ธาตุ เช่น ปิ๊ยะจากซากสัตว์ หรือธาตุฟอสเฟต รวมทั้งจากการขุดค้นซึ่งได้กระทำโดยนักค้นคว้าที่ขาดความรู้ทางหลักวิชาเกี่ยวกับการขุดค้นชั้นของเปลือกโลกเพื่อศึกษายุคสมัยต่าง ๆ ซึ่งในทางวิชายุคก่อนประวัติศาสตร์ย่อมมีความสำคัญเป็นอันมาก แม้ข้อความต่อไปนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับเวียดนามและลาวเป็นส่วนใหญ่ พูดถึงเขมรเป็นส่วนน้อย และจะยิ่งน้อยลงไปอีกเมื่อพูดถึงประเทศไทยกับประเทศพม่า แต่ผลที่ได้รับก็จะไม่น้อยเลย และข้อที่เป็นเรื่องสำคัญ คือ ความรู้สึกถึงวัฒนธรรมของชาติเหล่านี้ซึ่งแตกต่างกัน

อย่างมาก ซ้ำยังมีความแตกต่างกันมากมายเกี่ยวกับลักษณะทางร่างกายที่พบจากชาวมุขย์ ความแตกต่างประการหลังนี้เป็นสิ่งเดียวที่จะช่วยให้เกิดความเชื่อมั่น เนื่องจากการกล่าวถึงวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งอย่างมาก เราก็ได้แต่เพียงสันนิษฐาน เช่น มีหลายกรณีที่แหล่งขุดค้นแหล่งหนึ่งเมื่อขุดค้นแล้วจะแสดงร่องรอยของวัฒนธรรมซึ่งคล้ายคลึงกัน แต่ก็ปรากฏว่าในแหล่งขุดค้นแหล่งเดียวกันนั้นกลับมีชาวมุขย์ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันอย่างมาก

ขณะที่ในยุโรป คำว่า “ยุคหินเก่า” และคำว่า “ยุคหินใหม่” หมายถึงยุคสองยุคซึ่งแสดงออกโดยลักษณะการใช้วัตถุที่ทำด้วยหินตัด และใช้เครื่องมือทำด้วยหินขัดตามลำดับ แต่สำหรับอินโดจีน คำสองคำนี้ถูกนำมาใช้มิใช่เพื่อจะกำหนดลักษณะของยุคที่จำกัดลำดับเหตุการณ์ได้อย่างแน่นอนเด็ดขาด แต่ใช้เพื่อกำหนดแบบต่าง ๆ ของวัฒนธรรมซึ่งยังไม่อาจแน่ใจในอายุของวัฒนธรรมนั้น ๆ มากกว่า จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ายุคต่าง ๆ เหล่านั้นจะร่วมสมัยเดียวกันกับที่รู้จักกันในยุโรปหรือไม่

มีผู้เชื่อกันมานานแล้วว่าในแหลมอินโดจีนนั้นไม่มียุคหินเก่าที่แท้จริง แต่ปัจจุบันนี้ก็โต้เถียงกันแล้วว่ายุคหินเก่ามีอยู่ในแบบที่บริสุทธิ์ไม่มากก็น้อย ผลงานหรืออุตสาหกรรมของมนุษย์ยังปรากฏในแหลมอินโดจีนเมื่อสิ้นยุคน้ำแข็งละลาย กล่าวคือ การปรับปรุงเครื่องมือให้ดีขึ้นอย่างช้า ๆ เป็นเวลาหลายชั่วอายุคน ซึ่งบางทีอาจจนถึงสิ้นยุคดังกล่าว และอาจจะกระทำขึ้นโดยมิได้อาศัยความช่วยเหลือจากคนต่างถิ่นซึ่งมาจากภายนอกเลย

สิ่งที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งแสดงถึงอุตสาหกรรมยุคเก่าดังกล่าวแล้วนั้น ได้พบในประเทศพม่า ได้แก่ วัฒนธรรมแอนยาเซียน ซึ่งเป็นเครื่องมือโบราณ มีลักษณะเป็นหินก้อนกลมทำเป็นรูปมีดได้ เทียบกันได้กับเครื่องมือของวัฒนธรรมโซฮาเนียนโบราณในอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ อุตสาหกรรมแบบเดียวกันนี้ยังได้พบที่ประเทศไทยที่แควน้อย และในลาวภาคเหนือที่เมืองบูลอย ซึ่งมีชาวมุขย์ฝังอยู่ในระดับเดียวกันด้วย แต่ซากต่าง ๆ เหล่านี้เป็นที่น่าเสียดายว่าได้แตกออกเป็นหลายเสี่ยง จนเป็นการยากที่จะกำหนดด้วยความแน่นอนว่าเป็นแบบอย่างที่มีมนุษย์อย่างไรในปัจจุบัน หรือมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เคยใช้กัน อย่างไรก็ตาม เท่าที่เทียบเคียงกันได้ดูเหมือนจะมีความเกี่ยวข้องกันกับยุคมนุษย์ซีนาเนแถบชานกรุงปักกิ่ง ซึ่งเชื่อได้ว่ารู้จักอุตสาหกรรมอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกันมาก เหตุการณ์เช่นนี้ไม่เป็นที่น่าประหลาดสำหรับภูมิภาคที่เคยมีมนุษย์อาศัยตั้งแต่ยุคน้ำแข็งละลาย อาจจะเป็นมนุษย์ต้นแบบออสเตรเลีย ซึ่งโดยสถานะทางภูมิศาสตร์อาจเป็นตัวสื่อกลางระหว่างมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของชาวมุขย์ก่อนประวัติศาสตร์ของจีนเหนือ มุขย์ที่เรียกว่า ต้นแบบออสเตรเลีย น่าจะเป็นมนุษย์พวกแรกสุดที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่บรรพกาล ต่อมาจึงได้ผสมกับมนุษย์พวกใหม่ ๆ ที่มาจากทางเหนือหรือทางตะวันตก

ยุคที่กำหนดขึ้นด้วยการถือเอาเครื่องมือหินขัดเฉพาะส่วนที่มีคม (หินใหม่ต้นแบบ) เป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคหินเก่ากับยุคที่อุตสาหกรรมได้มีขึ้นใหม่ ซึ่งตามความจริงควรถือว่ามีวัฒนธรรมสองสาขาด้วยกัน คือ วัฒนธรรมหินเก่าระยะหลัง กับวัฒนธรรมในการรู้จักใช้วิธีขัดหินตามอย่างที่รับจากภายนอก ได้มีผู้พบแหล่งขุดค้นยุคหินเก่าระยะหลังในจังหวัดต่าง ๆ ของตังเกี๋ย เช่น ที่หัวบิन्ह

ที่นินบิन्ह และที่ซานัม กับทางใต้ที่จังหวัดทันหัว และที่กวางบิन्ह ที่ประเทศไทยก็มีผู้พบ ในประเทศลาวมีผู้พบที่หลวงพระบาง การพบหินเก่าระยะหลังในจังหวัดหัวบิन्हเป็นการพบครั้งแรก ทั้งแหล่งขุดที่พบนั้นก็ยังมีเป็นจำนวนมาก เราจึงเรียกวัฒนธรรมในยุคนั้นว่า วัฒนธรรม “หัวบิन्ह” และเรียกชื่อนี้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อันเป็นการเรียกชื่อในทางภูมิศาสตร์โดยแท้ เพราะชื่อนี้มีได้บ่ง ถึงอายุหรือลักษณะของเครื่องมือที่พบ ในระยะเวลาที่ดำบรรพ์ที่เรียกว่ายุคของหัวบิन्हนี้ ลักษณะ บางประการของเครื่องมือในยุคนั้นชวนให้นึกถึงอุตสาหกรรมในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่ตรงกับยุค มักดาเลเนียนของฝรั่งเศส และยังใกล้เคียงกับยุคหินเก่าระยะต้นของเกาะลังกา เครื่องมือที่พบนั้น ยังมีรูปตามธรรมชาติเดิม ใช้ฝีมือทำขึ้นอย่างหยาบๆ โดยทั่วไปมีดที่พบทำเรียบเพียงด้านเดียว ซึ่งเป็นสิ่งที่ร้อยโยงยุคของหัวบิन्हเข้ากับประเพณีเก่าแก่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้แล้ว ไม่มีผู้พบเครื่องมือหินใด ๆ ไม่มีร่องรอยของการการสักรรรมหรือการเลี้ยงสัตว์ นอกจากการเลี้ยง สุนัข

อุตสาหกรรมประเภทนี้อยู่ในตอนกลางของการพัฒนาหินใหม่รุ่นดั้งเดิม ซึ่งมีการขัดเฉพาะ ส่วนที่มีคมอันเป็นลักษณะของยุคที่ใหม่ขึ้น และไม่แตกต่างกับยุคที่เรียกว่า “บาสโกเนียน” ระยะต่อมาในแคว้นดังกล่าวนั้น ชั้นกลางของหินใหม่รุ่นเก่าถูกชั้นที่มีแต่หินเก่าซ้อนทับอยู่ ในขณะที่ประเทศ ลาวนั้น ชั้นของหินใหม่รุ่นเก่าถูกปกคลุมด้วยชั้นส่วนของหินใหม่ที่แตกหักเป็นจำนวนมาก จึงพอจะ กล่าวได้ว่า ในดังกล่าวนั้นหินใหม่รุ่นเก่าได้เข้าแทนที่วัฒนธรรมหินเก่า ส่วนในประเทศลาวมีเฉพาะ ยุคหินใหม่เท่านั้น แต่ทั้งสองกรณีต้องถือว่าหินใหม่รุ่นเก่าเป็นยุคนำของวัฒนธรรมหินใหม่ และเป็น วัฒนธรรมที่ได้มาจากภายนอก มิได้เกิดจากการวิวัฒนาการรูปแบบเก่าแก่ของท้องถิ่นนั้นเอง และเป็น ที่น่าสนใจที่จะกล่าวมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ประชาชนพื้นเมืองในอินโดจีนดูเหมือนจะไม่มี ความสามารถในทางสร้างสรรค์ และเกือบจะทำอะไรไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับความสนับสนุนจากภายนอก และหากขาดความสนับสนุนดังกล่าวแล้ว ก็ไม่อาจมีวิวัฒนาการและมีความก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้เลย

โครงกระดูกของมนุษย์ โดยเฉพาะหิวกะโหลกที่พบว่าเก็บรักษาไว้ค่อนข้างดีนั้น ปรากฏว่ามี ความใกล้เคียงกับวัฒนธรรมหัวบิन्ह ในประเทศลาวที่เทือกเขาภูหลวง ที่เมืองถ้ำพอง ได้มีผู้พบหิว กะโหลกซึ่งนาย จี. โพรมาเชต์ ถือว่าเป็น “ต้นแบบที่รวมลักษณะของพวกยุโรปอยด์ มนุษย์ดึกดำบรรพ์ ที่สุด เช่น พวกไออนุ กับมนุษย์จากโปสิเนียเซีย และจากอินโดนีเซีย นอกจากนี้ยังมีลักษณะเดียวกับ พวกนิโกรจากเกาะปาปัวและจากออสเตรเลีย สันนิษฐานได้ว่าบรรพบุรุษของมนุษย์เหล่านั้นคงเคยตั้ง หลักแหล่งในดอนใต้ของประเทศจีนแถบยูนนานและทิเบต ต่อจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายมาทางตะวันออก และทางใต้ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไป เพราะเราได้พบหลักฐานที่เหลืออยู่ของวัฒนธรรมนี้ ทั่วทุกแห่ง” นอกจากนี้ หิวกะโหลกที่อยู่ในยุควัฒนธรรมระดับเดียวกับหิวกะโหลกที่พบในแคว้น เมลानीเซีย หรือที่พบในอินโดนีเซีย ฉะนั้น จึงเป็นหิวกะโหลกชนิดที่แตกต่างจากหิวกะโหลกชนิดที่ พบแถวถ้ำพอง

เช่นเดียวกับยุคหัวบิन्हซึ่งมีอายุใกล้เคียงกับยุคหินเก่าตอนปลาย และระยะตอนปลายนั้นก็จะ ไปใกล้เคียงกับยุคหินใหม่ตอนต้น ระยะของหัวบิन्हยุคหลังนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ยุคบักไซเนียน

โดยอาศัยข้อมูลเขาหินที่เรียกกันว่า บักซอน เป็นมูล เพราะในภูเขานี้ได้พบร่องรอยของวัฒนธรรมยุคหินเป็นอันมาก เครื่องมือเฉพาะของยุคบักโซเนียน ได้แก่ “ขวานสั้น” ซึ่งทำขึ้นโดยสกัดหินและขัดด้านที่มีคมเพียงด้านเดียว เครื่องมือหินใหม่รุ่นเก่าเช่นนี้พบที่ตังเกี๋ย แต่ไม่พบที่ลาว และเป็นเครื่องมือที่อยู่ในเครือเดียวกับเครื่องมือหินเก่าของยุคหัวบินท์ และบางครั้งอาจรวมทั้งเครื่องมือที่ทำด้วยกระดูกและหอยมุก ภาชนะที่เป็นเครื่องเคลือบไม่ค่อยจะพบที่บักซอน แต่ที่นั่นหัวมีผู้พบภาชนะชนิดนี้มากและเป็นแบบดึกดำบรรพ์ ซึ่งอาจจะเรียกว่า “กระจาด” ก็ได้ เพราะมีลายพิมพ์คล้ายเครื่องถ้วย นอกจากนี้ มีผู้พบครกซึ่งพอจะสันนิษฐานได้ว่ามีการกสิกรรมในระยะเริ่มแรกบ้างแล้ว ฉะนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าหินใหม่รุ่นเก่าของยุคบักโซเนียนได้ถูกนำมาจากภายนอก เมื่อวัฒนธรรมหินเก่ากำลังจะสูญสิ้นไป

การศึกษาห้วยกะโหลกและเศษห้วยกะโหลกจำนวนมากที่พบในแคว้นบักซอน บอกให้ทราบว่าในระยะนั้นมีคนหลายเผ่าอยู่ร่วมกันในตังเกี๋ย เพราะนอกจากจะมีห้วยกะโหลกแบบเดียวกับออสเตรเลียแล้ว ยังมีซากมนุษย์ที่คล้ายคลึงกับมนุษย์จากเมลานีเซียในปัจจุบัน หรือมนุษย์จากปาปัว และคล้ายคลึงกับคนเมลานีเซียที่แท้จริงและอินโดนีเซียด้วย การขุดค้นในระดับต้น ๆ ได้พบซากของพวกเมลานีเซียรุ่นเก่า และห้วยกะโหลกของพวกออสเตรเลียรุ่นเก่า ตอนบนขึ้นมาก็มีร่องรอยของพวกอินโดนีเซีย แสดงว่าพวกนี้ได้มาใหม่และอยู่ร่วมกับพวกที่มาถึงก่อน การขุดค้นในแคว้นบักซอนครั้งต่อ ๆ มา โดยเฉพาะที่โพนบิเจีย เป็นเครื่องยืนยันว่าพวกอินโดนีเซียกับพวกเมลานีเซียได้เคยอยู่ร่วมกันมา หากจะถามว่ามนุษย์ที่มาใหม่มีต้นกำเนิดมาจากไหน ก็พอจะตอบได้ว่ามาจากภาคใต้ของประเทศจีน ระหว่างมณฑลกวางสีกับแคว้นอัสสัม เพราะมีลักษณะเป็นชาวมองโกลมาก ทั้ง ๆ พวกมองโกลยัดที่แท้จริงซึ่งไม่เคยปรากฏในประเทศจีนก่อนยุคหินใหม่ ก็เพิ่งจะเข้ามาถึงแหลมอินโดจีนหลังจากยุคหินนั้นเป็นเวลาช้านาน หรืออีกนัยหนึ่งเพิ่งเข้ามาเมื่อเริ่มยุคประวัติศาสตร์แล้ว อย่างไรก็ตามพอจะกำหนดระยะต้นของยุคบักโซเนียนว่าเริ่มเมื่อสี่พันปีก่อนคริสตกาล และเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของยุคก่อนประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในภูมิภาคที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ธรรมชาติเป็นปฏิปักษ์ต่อมนุษย์ ฉะนั้น คนดึกดำบรรพ์ในยุคหัวบินท์และบักโซเนียนจึงพอใจที่จะอาศัยอยู่ตามถ้ำและใต้ชะง่อนผา ซึ่งมีหินปูน มีอยู่มากมาย แถบตังเกี๋ย และภูมิภาคใต้ตังเกี๋ยลงมา แต่ในบริเวณอื่นนอกจากนั้น การอาศัยอยู่ในถ้ำและใต้ชะง่อนผาเช่นนี้ย่อมไม่อาจทำได้ มนุษย์จำพวกนี้เลือกอยู่ใกล้หินผาที่แตกพังแล้ว หรืออยู่ใกล้ลำธารที่มีก้อนกรวดกลมอันจำเป็นสำหรับทำเครื่องมือใช้สอย เราไม่พบพวกนี้ในระยะที่ต่ำกว่า 15 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ซึ่งความสูงที่อยู่เกินกว่าระดับน้ำทะเล 15 เมตรขึ้นไปนี้ พวกเวียดนามก็ไม่มีอยู่ อันตรงกันข้ามกับในยุโรป ที่มีกะบะร่องรอยในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตามแหล่งต่าง ๆ ที่เป็นแหล่งชุมชนในปัจจุบัน แต่พวกมนุษย์ถ้ำของอินโดจีนกลับตั้งหลักแหล่งอยู่ในถิ่นที่ชาวพื้นเมืองสมัยปัจจุบันนี้มักจะไม่มีอยู่กัน เหตุผลก็คือ มนุษย์พวกอยู่ถ้ำนี้ยังไม่รู้จักการกสิกรรม โดยมารู้จักแต่ล่าสัตว์ จากซากปรักหักพังของวัตถุในครัวไฟ มักจะพบกระดูกสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนม หรือซากของงู หรือ กวางและเปลือกหอยเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องที่เดียวกันนี้ ส่วนใหญ่ทำกสิกรรม และแสวงหาพื้นดินอุดมสมบูรณ์แม่น้ำที่อยู่ในระดับต่ำกว่าฝั่งไม่เกิน 15 เมตรทั้งสิ้น

แหล่งชุดของยุคบักโซเนียนที่พบที่เมืองดาบุด (ทันหัว) ต้องถือว่าเป็นข้อยกเว้นของหลักดังกล่าว เพราะเป็นแหล่งที่พบในที่ราบ มีชาวมนุษย์แบบเมลานีเซียที่พอจะบอกให้ทราบถึงประเพณีทำศพแบบต่าง ๆ ที่คนพวกนี้ปฏิบัติกัน ซากศพบางซากก็มีขวานและหินเป็นรูปต่างห้อยอยู่ใกล้ ๆ ซากศพบางซากก็ถูกพันธนาการ และอาจเป็นไปได้ว่าได้ถูกมัดเพราะซากศพอยู่ในท่าที่คู้คู้ บางซากก็ถูกเผาแต่ไม่ทั่ว และมีอยู่ซากหนึ่งซึ่งกระดูกได้ถูกนำมารวมปะติดปะต่อให้เหมือนกับท่าคนที่คู้คู้ พวกกระดูกและวัตถุอื่น ๆ ที่พบ บางทีก็ยังมีดินแดงคลุมอยู่ และแหล่งที่พบนี้ยังมีลักษณะเป็นพิเศษ คือมีเครื่องมือทำด้วยกระดูกเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีเครื่องยืนยันจากบริเวณอื่นของอินโดจีนราวตอนปลายของยุคหัวบินท์

วัฒนธรรมที่คาบเกี่ยวระหว่างยุคหัวบินท์กับบักโซเนียน ซึ่งส่วนใหญ่ใช้วัตถุที่ทำจากหินผาเนือหยาบที่แตกกระจายออกจากภูเขา มีความแตกต่างอย่างตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมยุคหินใหม่ ซึ่งนิยมทำเครื่องมือจากหินผาเนื้อละเอียดมาก ซึ่งช่วยให้ขัดหินนั้นได้อย่างดี ยุคหินใหม่ที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งก็ไม่ก่อนระยะสองพันปีก่อนคริสตกาล ใช้ขวานหินรูปไข่ดำแหลมมนกลม ซึ่งเราอาจพบตัวอย่างของขวานนี้ได้ใหม่มาและเขมรตอนเหนือ แต่เครื่องมือที่เป็นลักษณะเฉพาะของยุคนี้ ได้แก่ “ขวานซึ่งมีด้ามถือต่างหาก” ขวานชนิดนี้อาจเป็นไปได้ว่าทำขึ้นเองในอินโดจีน และอาจเป็นไปได้เช่นเดียวกันว่าถูกนำมาจากจีนตอนใต้ หรืออินเดียนตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีผู้พบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก สำหรับเครื่องปั้นดินเผาของยุคหินใหม่ ซึ่งในยุคนั้นยังไม่รู้จักใช้เป็นหม้อเพื่อขึ้นรูป และยังใช้ดินหยาบอยู่ ทั้งยังใช้หินควอร์ตซ์เป็นถ่าน เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้มีพวกถ้วยชาม โถปากใหญ่ โถมีเชิง ตกแต่งด้วยลายสีกลึงไป หรือลายนูน ซึ่งยากที่จะหาของชนิดเดียวกันจากที่อื่นเทียบเคียงได้ และก่อนที่จะกล่าวต่อไปถึงเรื่องการตั้งหลักแหล่งของคน จำจะต้องหมายเหตุไว้เสียแต่บัดนี้ว่า การใช้ขวานโดยมีด้ามถือแยกต่างหาก ใช้กันอยู่เพียงในกลุ่มหนึ่งของบรรดาผู้ที่ใช้ขวานที่มีใบขวานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งอยู่ในวงกว้างมาก ดังที่พบตั้งแต่ญี่ปุ่น เกาหลี และที่ราบตามลุ่มแม่น้ำเหลือง จนถึงบริเวณหมู่เกาะแถบอินเดีย ซึ่งขวานแบบนี้เป็นเครื่องมือที่เป็นลักษณะเฉพาะของยุคหินใหม่

กล่าวโดยส่วนรวม มนุษย์ในยุคนี้ดูจะไม่ใช้พวกที่อาศัยอยู่ตามถ้ำหรือหุบเขา จากการสำรวจตามภาคพื้นต่าง ๆ ปรากฏว่าหลุมที่ค้นพบมีลักษณะแตกต่างกัน และซากของมนุษย์ก็แสดงให้เห็นเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์หลายเผ่าด้วยกัน ในแคว้นตั้งเกียสถานที่ที่บ่งบอกถึงยุคหินใหม่มีค่อนข้างจะน้อย และได้มีผู้พบกะโหลกศีรษะของมนุษย์เผ่าอินโดนีเซียตลอดความยาวของฝั่งทะเลจีน วัฒนธรรมที่มีเพียงเล็กน้อยของอุตสาหกรรมก็มีแนวโน้มการพัฒนาไปทางตะวันตก และเครื่องปั้นดินเผาได้รับความเอาใจใส่เป็นพิเศษ โครงการกระดูกและศีรษะเป็นของมนุษย์เผ่าปิ๊กมี ใกล้เคียงกับพวกเนกรีโตในหมู่เกาะอันดามัน และพวกปาบิวจากเมลานีเซีย ในประเทศลาวการผลิตหินและเครื่องปั้นดินเผามีคุณภาพดีเป็นที่น่าสังเกต ส่วนในเขมรอารยธรรมของแหล่งชุดคันขนาดใหญของยุคหินใหม่ที่ล่าโรงแสน ใกล้ทางเข้าทะเลสาบเขมร⁽⁴⁾ ได้พบเครื่องมือต่าง ๆ หลายแบบ เป็นเครื่องมือที่ทำด้วยความประณีตและมีความงามพอดู มีเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากในรูปแบบต่าง ๆ นานา และมีการประดับประดาอย่างหรูหรา แหล่งที่ว่านี้ น่าจะร่วมยุคสมัยเดียวกันกับยุคทองสำริดตอนต้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า นอกจากจะได้พบเครื่องรูปพรรณ สายสร้อย แหวน ต่างหูเล็ก ต่างหูใหญ่ ไข่มุกแล้ว ก็ยังพบวัตถุที่ทำด้วย

ทองสำริดด้วย ทองสำริดที่ว่าเป็นทองแดงแผ่น (ความบริสุทธิ์ร้อยละเก้าสิบห้า) ผสมกับดีบุก อันแสดงว่าความรู้ในทางอุตสาหกรรมโลหะได้ก้าวหน้าไปมากพอสมควร และอุตสาหกรรมโลหะที่ว่าเป็นซึ่งดูเหมือนจะเริ่มต้นกำเนิดมาจากต่างประเทศ ได้เข้ามาผสมผสานกับอุตสาหกรรมหินใหม่ซึ่งเพิ่งจะเกิดขึ้น ลักษณะของห้วกะโหลกที่พบที่สำโรงแสนมีลักษณะใกล้เคียงกับห้วกะโหลกของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคเดียวกันนั้นในปัจจุบัน

อาจมีปัญหาวายุคหินใหม่ของอินโดจีน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะด้วยการใช้ขวานซึ่งมีด้ามถือต่างหากนั้นจะไม่ร่วมยุคสมัยเดียวกันกับยุคทองสำริดเสียทั้งหมด หรือกล่าวคือ น่าจะเกิดปัญหาว่ากลุ่มมนุษย์ที่ผ่านยุคหินใหม่คงไม่เคยอยู่ร่วมกันกับกลุ่มที่วิวัฒนาการไปมากแล้วเพราะรู้จักใช้โลหะ ปัญหาเรื่องนี้ก็น่าประหลาดอะไร เพราะว่าในอินโดจีนปัจจุบันนั้น วัฒนธรรมต่าง ๆ ของชาวเวียดนาม ชาวเขมร ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง ก็อยู่ร่วมกันมากับวัฒนธรรมซึ่งมีผู้เรียกชื่อผิด ๆ ว่า "ดั้งเดิม" ซึ่งไม่เคยวิวัฒนาการออกไปเลย นับแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา

จากยุคทองสำริด เราจะพิจารณาถึงยุคประวัติศาสตร์ดั้งเดิม ซึ่งแม้ว่าจะไม่มีเอกสารเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในยุคนั้น แต่อย่างน้อยเราก็อาจยืนยันได้ว่า เป็นยุคที่ร่วมสมัยกับระบอบกษัตริย์ที่ปกครองประเทศจีนในระยะศตวรรษหลัง ๆ ก่อนคริสต์กาล

วัตถุทำด้วยทองสำริดของอินโดจีนที่มีจำนวนมากที่สุด และน่าสนใจที่สุดมาจากแคว้นตั้งเกีย และจากเวียดนามภาคเหนือ ซึ่งระยะก่อนศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาล ไม่ได้มีร่องรอยของการตั้งหลักแหล่งประจำของมนุษย์อยู่เลย วัตถุที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งคงจะนำเข้ามาในอินโดจีนภายหลังที่ทำขึ้นแล้วนั้นเป็นแบบสมัยหวย (ศตวรรษที่ห้าถึงศตวรรษที่สามก่อนคริสต์กาล) ทำเลทางโบราณคดีที่สำคัญที่สุด ได้แก่แหล่งชื่อ ดองซอน ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำชองมา ในมณฑลทันทูว⁽⁵⁾ มีมาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ก่อนที่จะเข้ามายึดครอง ซึ่งจะกล่าวต่อไปในบทที่สาม ทำเลที่ว่าเป็นซึ่งน่าสนใจและให้จินตนาการอย่างมาก คงจะมีมนุษย์เข้ามาอาศัยอยู่แล้ว เพราะได้พบร่องรอยเสาบ้านซึ่งน่าจะเป็นชวงช้อย หรือหลุมฝังศพใกล้บริเวณแม่น้ำ และมีเหมืองหรือหลุมที่อุดมด้วยวัตถุที่ทำด้วยทองแดงชวงช้อย หรือหลุมฝังศพเหล่านี้แตกต่างกับหลุมฝังศพของจีนที่ก่อเป็นรูปโค้งด้วยอิฐที่พบในตั้งเกียและทันทูว เพราะเป็นหลุมฝังศพที่ขุดลงไปง่าย ๆ ใช้ฝังศพในลักษณะนอนเหยียดตัว ตามหลุมฝังศพเหล่านี้ได้พบวัตถุที่ทำด้วยทองสำริด ชิ้นส่วนของอาวุธ และเครื่องมือที่ทำด้วยเหล็ก นอกจากนี้ยังมีเครื่องรูปพรรณซึ่งบางชิ้นทำด้วยหยก ของทั้งหมดนี้รวมอยู่กับขวานหินขัด และเครื่องมือที่ทำด้วยหินดำอันเป็นหลักฐานของวัฒนธรรมยุคก่อนสมัยทองสำริด วัตถุของยุคทองสำริดยังมีกลองตีเครื่องอาวุธ เครื่องมือกลกรรม ภาชนะรูปต่าง ๆ เครื่องรูปพรรณที่ดูจะเป็นฝีมือของอุตสาหกรรมพื้นเมืองซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีน แต่วัตถุที่ทำด้วยทองสำริดซึ่งมาจากจีนเองนั้นก็ยังมีบ้างแต่เป็นจำนวนน้อย

วัฒนธรรมยุคดองซอนยังพบได้ที่ภาคเหนือ ทางตะวันตกของแม่น้ำเด ตลอดลงมาทางใต้จนถึงเมืองกวางบิन्ह ทางตะวันออกจนถึงเมืองท่ากูเบต เครื่องปั้นดินเผาที่ทำแบบ "ใส่กระจาด" คือทำเป็นจำนวนมาก ขวนให้เห็นถึงเครื่องปั้นดินเผายุคหินใหม่ที่เวียดนาม ยุคนี้มีการใช้เหล็กกันมากเป็นพิเศษ แต่วัตถุที่มีลักษณะเฉพาะตัว ได้แก่ กลองตี ทำด้วยทองสำริด เป็นรูปหม้อคว่ำ⁽⁶⁾ ซึ่งเรา

จะพบตัวอย่างซึ่งมีทุกขนาด การขยายตัวของการทำงานกลองศึกแบบเก่าแก่ที่สุดขยายไปจากประเทศจีนจนถึงอินเดีย รวมทั้งหมู่เกาะในอาณานิคมด้วย ดังมีตัวอย่างเป็นจำนวนมาก แต่เป็นแบบที่ทำกันเมื่อเร็ว ๆ นี้ และยังใช้อยู่ในแคว้นตั้งเกี่ยในหมู่พุกมุงในภาคกลางของตั้งเกี่ย กลองศึกแบบที่สามใช้กันมากในเมืองไทย เป็นกลองที่หล่อในพม่าโดยช่างชาวกะเหรี่ยง การที่พบกลองแบบเก่าแก่ที่สุดจำนวนมากที่ตั้งเกี่ยและในตอนเหนือของเวียดนาม และความคล้ายคลึงของการตกแต่งกลองด้วยชั้นส่วนต่าง ๆ ที่ขูดพบที่ตองซอน จึงมีแนวโน้มว่าจะทำกลองกันที่แคว้นตองซอนนี้ ถ้ามิใช่มีต้นกำเนิดมาจากแคว้นนี้ อย่างน้อยก็น่าจะเป็นแหล่งที่เผยแพร่กลองนี้ออกไป⁽⁷⁾

เครื่องตกแต่งและภาพผู้คนต่าง ๆ ที่สลักลงอย่างละเอียดบนหน้ากลองอันเก่าแก่เหล่านี้ มีความใกล้เคียงกันหลายอย่าง เข้าใจว่ากลองนี้จะใช้ในพิธีศพ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่พุกมุงยังใช้กันอยู่ คือ พวกนี้จะแขวนกลองประจำบ้านไว้เหนือศพหัวหน้าระหว่างที่ตั้งศพ ซึ่งบางครั้งใช้เวลานานและตีกลองนี้เมื่อนำของกินมาเช่นผู้ตาย ได้มีผู้ตีความรูปผู้คนต่าง ๆ ว่าเป็นการทำพิธีศพของประชาชนบางพวกในหมู่เกาะบริเวณอินเดีย อาทิ พุกดยัค จากเกาะบอร์เนียว⁽⁸⁾ การตกแต่งกลองมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะเมลานีเซียน และโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นศิลปะแถบออสเตรเลีย⁽⁹⁾ เชื่อกันว่ากลองเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับกลองของอัสตงคตประเทศ โดยเฉพาะกับวัฒนธรรมฮอลสตัดท์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่คงจะได้นำเข้ามายังตะวันออกไกล โดยพวกเร่ร่อนจากทุ่งหญ้าเมื่อระยะพันปีแรกก่อนคริสต์กาล⁽¹⁰⁾ แต่ลวดลายทุกชนิดที่ปรากฏบนกลองยุคตองซอนเป็นเช่นเดียวกับที่มีอยู่ในเมืองจีนในศตวรรษที่สี่ถึงที่สามก่อนคริสต์กาล⁽¹¹⁾ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า จะไม่คำนึงถึงลักษณะใกล้เคียงกันของลวดลายจากออสเตรเลียหรือจากอัสตงคตประเทศเสียเลย แต่ย่อมมีเหตุผลที่จะคิดว่า จะต้องค้นหาต้นกำเนิดของการตกแต่งกลองของตองซอน ซึ่งเป็นศิลปะทองสำริดของอินโดจีนจากเมืองจีนในระยะศตวรรษที่สี่ก่อนคริสต์กาล พวกจีนคงจะเป็นผู้ที่สอนให้ชาวตองซอนใช้โลหะและสอนให้เปลี่ยนมาใช้ทองสำริดที่ม่ีเครื่องประดับอย่างหรูหรา ทำเครื่องดนตรีและภาชนะในครัวเรือนแบบพื้นเมือง แทนที่จะใช้วัสดุที่เสียหายได้ง่าย จากผลการวิเคราะห์ทองสำริดของแคว้นตองซอน เราได้สูตรที่ใกล้เคียงกับทองสำริดของจีน ซึ่งไม่เหมือนทองสำริดของสำโรงแสน ซึ่งมีเนื้อทองแดงถึงร้อยละ 95 แต่ทองสำริดที่ตองซอนมีเนื้อทองแดงเพียงร้อยละ 55 มีดีบุกปนร้อยละ 15 ถึง 16 ตะกั่วร้อยละ 17 ถึง 19 อีกร้อยละ 4 เป็นเหล็ก และมีร่องรอยของทองและเงินปนอยู่ด้วย

ชาวเมืองตองซอนจะเป็นคนเผ่าเดียวกับพวกอินโดนีเซียหรือไม่นั้น บัญหานั้นเราพยายามจะยอมรับกัน และเห็นบรรพบุรุษของประชาชนที่ล้าหลังในถิ่นนี้ คือ คนเผ่าอินโดนีเซีย ซึ่งเคยตั้งหลักแหล่งอยู่ตามเทือกเขาของเวียดนาม และเป็นตัวแทนของพวกอินโดนีเซียที่อพยพเข้ามาอยู่ในทวีปในระยะเวลาต่างๆ ในระยะศตวรรษที่สี่ถึงที่สามก่อนคริสต์กาล วัฒนธรรมหินใหม่อันเก่าแก่ของชาวตองซอนยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะวิทยาของจีน ได้แก่ การหลอมโลหะ ที่สำคัญ คือ การหลอมทองสำริด

นอกจากนั้น ได้มีผู้พยายามเชื่อว่าพวกเชื้อสายอินโดนีเซียนี้อาจเป็นผู้ก่อสร้างสิ่งต่างๆ แต่ในระยะใดไม่ปรากฏ และสิ่งก่อสร้างดังกล่าวยังมีใช้อยู่ในปัจจุบัน อันเป็นอุปสรรคต่อการขุดค้น เพื่อหาข้อมูลของต้นกำเนิดของสิ่งก่อสร้างเหล่านั้น ของบางอย่าง เช่น อ่างที่ก่อด้วยหินชนิดหนึ่งที่ได้จาก

ทิวเขาเจ็ยวลินท์ ซึ่งเป็นทิวเขาดินแดง (ในมณฑลกวางต๋องของเวียดนาม) และเป็นอ่างที่ใช้ในการปรับปรุงต้นการใช้น้ำในมณฑลนั้นทั้งหมด⁽¹²⁾ ตัวอย่างของการก่อสร้างเช่นว่านี้ประกอบด้วยตอนบนเป็นเนินดิน ข้างล่างเป็นอ่าง ชั้นแรกรับน้ำที่มาจากภูเขา ถัดลงไปเป็นอ่างรับน้ำจากอ่างชั้นแรก เพื่อใช้ด้านโภชนาการสำหรับชาวบ้านซึ่งมาตักน้ำไปดื่ม ชักล้างและอาบ ถัดลงไปอีกเป็นอ่างระบายน้ำซึ่งเป็นอ่างน้ำใหญ่ ขอบอ่างค่อนข้างเท แต่ปัจจุบันนี้ใช้การไม่ได้แล้ว อ่างสุดท้ายนี้จะทิ้งน้ำไปสู่ท้องนา ซึ่งต้องการให้น้ำท่วมอยู่เสมอ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นแบบเดียวกับที่ใช้กันอยู่ในแคว้นอัสสัม ในบาห์ลี และในเกาะนิอัส (Nias) สิ่งก่อสร้างที่ว่านี้ในปัจจุบันชาวเวียดนามก็ยังใช้กันอยู่ แต่เพิ่งจะมาสร้างขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 16 นี้เอง และงานก่อสร้างเช่นนี้ก็นับเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับอุปนิสัยและศิลปวิทยาของชาวเวียดนามโดยสิ้นเชิง เมื่อคำนึงว่าสิ่งก่อสร้างเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับสิ่งก่อสร้างของประชาชนเชื้อสายอินโดนีเซีย จึงมีผู้อ้างว่าชนเผ่าอินโดนีเซียนี้เองได้เข้ามาอาศัยอยู่ โดยเห็นว่าดินแดงที่เจ็ยวลินท์นั้นอุดมสมบูรณ์ และยังมีแหล่งน้ำที่ตื่นเขาอีกด้วย พวกชาวเขาทางตอนในของอินโดจีนบางส่วน อาจจะเป็นเชื้อสายของเผ่าที่มาสร้างอ่างเก็บน้ำดังกล่าว แต่ภายหลังได้ถูกพวกเวียดนามขับไล่ออกไป

ในยุคประวัติศาสตร์ยุคดั้งเดิมอันเป็นยุคทองสำริด และต้นยุคเหล็กนี้เองที่มีวัฒนธรรมหลากหลายชนิด ได้ใช้หินแท่งใหญ่ ๆ ซึ่งได้ทิ้งร่องรอยสำคัญ ๆ ไว้ปรากฏในหลายภูมิภาคของอินโดจีน ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่ามนุษย์ผู้ที่สร้างหินก้อนใหญ่ ๆ เหล่านี้มีชีวิตร่วมสมัยเดียวกันกับมนุษย์ที่อยู่ในแคว้นซึ่งอาจติดต่อกับโลกภายนอกได้ง่าย และมนุษย์พวกที่สร้างหินใหญ่ดังกล่าวเริ่มวิวัฒนาการโดยได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมที่สูงกว่า

หินก้อนใหญ่ ๆ ที่เก่าแก่ที่สุด น่าจะเป็นก้อนหินหรือแท่งหินตั้งในมณฑลหัวพัน ที่ประเทศลาว⁽¹³⁾ เป็นแท่งหินดำแบนและแหลม จัดเป็นหมวดหมู่ในทุ่งกว้าง ระหว่างหินก็มีทางเดินยี่ตยาวทำให้เกิดทัศนียภาพที่สวยงามน่าดู ในบริเวณใกล้เคียงมักจะพบหินทำเป็นฝาครอบหลุม ซึ่งคงมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับพิธีทำศพ เพราะได้ค้นพบพื้นมนุษย์และชิ้นส่วนของกระดูกซึ่งยังไม่มีกระดูกสันหลังหรือกระดูกซี่โครงรวมอยู่กัซากเหล่านี้เป็นของสมัยยุคสำริด

ระยะไม่นานจากนั้นมากนักก็ปรากฏว่ามีการทำหินขึ้นที่ตรันนินท์⁽¹⁴⁾ และที่ทราบได้ว่าไม่เก่าแก่ก็เพราะเห็นมีการขัดเกลาโดยใช้เครื่องมือที่ทำด้วยเหล็ก และรวมอยู่กับวัตถุอื่น ๆ ที่ทำด้วยเหล็กเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีโลหะฝังอยู่ในดิน และโดยทั่วไปมักฝังเป็นกลุ่ม โถเหล่านี้มีทุกขนาด ที่ใหญ่ที่สุดอาจบรรจุคนยืนได้ถึงสิบคน โถบางใบทำด้วยฝีมือประณีต แต่บางใบก็ถูกขัดเกลาอย่างไม่เป็นระเบียบ โถเกือบทุกใบมีก้นหนา ทำให้มีความคงทนเป็นอย่างมาก ใกล้เคียงกับทุ่งสำคัญซึ่งมีชื่อว่าบ้านอ่าง นี้เป็นเนินดินเล็ก ๆ ซึ่งมีถ้ำโดยธรรมชาติ ตอนบนของถ้ำมีช่องระบายลม ตามพื้นดินในถ้ำนี้มีอ่างดินรูปร่างเบี้ยวบุดจำนวนมาก เป็นอ่างที่เบี้ยวเพราะความร้อน มีสีดำเพราะถูกรวมด้วยควัน นอกจากนั้นก็มีกระดูกมนุษย์ที่ถูกเผาจนมีสีขาว และบางส่วนก็เป็นรอยไหม้เกรียม จึงเป็นการแน่นอนว่าถ้ำนี้ใช้เป็นเตาเผาศพอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นของสมัยเดียวกันกับ Columbarium ของชาวโรมัน ซึ่งบรรจุกระดูกที่เผาเป็นถ้ำถ่านแล้วในภาชนะที่ทำด้วยดิน จากการขุดค้นในไหโบใหญ่ ๆ ได้พบพื้น

และกระดุกมนุษย์มีรอยไหม้ไฟในโคลนซึ่งดำเป็นถ่าน ทำให้เราสันนิษฐานได้ว่า โหลเหล่านี้ใช้เป็นอ่างหรือโรงงานศพ คือ ได้มีการเผาผู้ตายในถ้ำที่อยู่ใกล้เคียง ถ้ำถ่านจากการเผาผู้ตายซึ่งเป็นสามัญชนได้รับการเก็บรักษาไว้ในอ่างหรือไหธรรมดา เฉพาะซากของคนชั้นหัวหน้าเท่านั้นที่ถูกเก็บไว้ในไหหิน

ทุ่งไหหินบางแห่งจะมีกลุ่มหินวางนอนฝังดินอยู่ครึ่งแ่ง มีรูปเป็นฝาครอบ แต่ดูเหมือนจะไม่เคยใช้ครอบอะไร หินนี้เป็นรูปจานกลมวางอยู่ที่ดินไห และมีการตกแต่งเพียงด้านเดียว การตกแต่งนี้บางทีก็เป็นรูปกลม เส้นผ่าศูนย์กลางทับกันเป็นเสี้ยวๆ บางทีก็เป็นรูปคนหรือสัตว์ ตามปรกติหินด้านที่ได้รับการตกแต่งจะหันลงข้างล่างและฝังอยู่ในดิน วัตถุที่ฝังอยู่โดยรอบและข้างใต้สิ่งที่เรียกว่าฝาหินเหล่านี้ เป็นวัตถุอย่างเดียวกับที่เคยพบใกล้ๆ ไห เป็นเครื่องมือหินขัดบ้าง กระเบื้องเคลือบบ้าง เศษแก้วบ้าง และยังมีวัตถุทำด้วยทองสำริด กับเครื่องมือทำด้วยเหล็กด้วย จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าจานหินเหล่านี้เป็นของสำหรับพิธีศพ แต่เราก็ไม่อาจกำหนดได้ว่ามีวิธีใช้อย่างไร

เนื่องจากไม่มีซากมนุษย์ที่รักษาไว้ดีพอ เราจึงไม่สามารถทราบถึงความสัมพันธ์ในทางเชื้อชาติของผู้สร้างแห่งหินในประเทศลาวนี้ ภูมิประเทศตอนนั้นในปัจจุบันมีพวกไทยอาศัยอยู่ และการเข้ามาอยู่ก็คงจะหลังจากสมัยนั้นช้านาน พวกไทยเชื่อว่าชนเผ่าไตเผ่าหนึ่งซึ่งร่างกายใหญ่โตเท่านั้นจึงจะสามารถสร้างไหหินนี้ได้ อาจจะเป็นบรรพบุรุษของพวกเขา ซึ่งเป็นชาวเขาพื้นเมือง

อนุสาวรีย์แห่งหินที่น่าสนใจที่สุดแห่งหนึ่งของอินโดจีนและคงจะเป็นของสมัยหลัง ได้แก่ หลุมศพชวณลือก อยู่ห่างจากไซ่ง่อนไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ 80 กิโลเมตร⁽¹⁵⁾ รอบๆ แห่งหินหรือหีบศพอันใหญ่โตทำด้วยแผ่นหินแกรนิตหกแผ่น ฝังลึกลงในดินสามเมตร มีเสาหินฝังรอบห้องฝังศพนี้สิบสองต้น ซึ่งคงจะใช้เป็นเครื่องค้ำยันหีบศพนั้นไว้อย่างเดียวกับที่เคยพบตามหลุมฝังศพบางแห่งของพวกชาวเขา การขุดค้นอนุสาวรีย์แห่งนี้ไม่ช่วยให้ทราบอายุและเรื่องราวของผู้สร้างแต่อย่างใด แต่ก็พอจะเปรียบเทียบกันได้กับหลุมศพซึ่งพบในแหลมมลายูและในอินโดนีเซีย แม้แต่ในอินเดียเองก็มีหีบศพหินซึ่งล้อมด้วยแท่งหินทำนองเดียวกันนี้ จากข้อเท็จจริงที่ว่าหลุมฝังศพที่ชวณลือกจะสร้างขึ้นได้ก็ต่ออายุเครื่องมือที่ทำด้วยเหล็กเท่านั้น จึงพอจะกล่าวได้ว่าเป็นอนุสาวรีย์ในยุคหลังนี้ ซึ่งบางทีอาจจะไม่ก่อนคริสต์ศตวรรษก็ได้ และอาจจะเป็นผลงานของพวกที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโคจีนจีน ก่อนที่พวกนี้จะรับเอาวัฒนธรรมจากอินเดีย

การพิจารณาทบทวนโดยสรุปถึงแหล่งขุดค้นในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญๆ ของอินโดจีน ซึ่งในส่วนของที่เกี่ยวกับภาคตะวันตกของแหลมนี้ ยังขาดเอกสารที่เป็นหลักฐานอยู่มาก แต่พอจะกล่าวได้ว่าตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ที่สุด ประชาชนของอินโดจีนประกอบด้วยคนหลายเผ่าพันธุ์ด้วยกัน บางพวกก็เป็นเชื้อสายนิโกรและพวกเวท บางพวกก็เป็นเชื้อสายออสเตรเลียและปาปัวเมลานีเซีย บางพวกก็เป็นเชื้อสายอินโดนีเซีย สำหรับเผ่ามองโกลเพียงจะปรากฏตัวอย่างแน่ชัดก็จากการขุดค้นในระยะหลัง ณ แหล่งขุดที่เมืองสำโรงแสน ซึ่งถือว่าเป็นสมัยใหม่มากแล้ว ตั้งแต่ยุคเก่าแก่มาแล้ว ปรากฏว่าอินโดจีนเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์จะชี้ให้เห็น กล่าวคือ เป็นสถานที่พบกันของกลุ่มคนชาติต่างๆ หลายชาติ ซึ่งมีวัฒนธรรมที่วิวัฒนาการมาเรื่อยๆ ไม่เท่ากัน กลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาเผชิญหน้ากันโดยไม่ยอมผสมชาติซึ่งกันและกัน หรือไม่ก็คงจะมีได้เข้าไปอยู่แทนที่กันและกันโดยสิ้นเชิง จนในศตวรรษที่ 20 จึง

ได้เกิดกลุ่มมนุษย์กลุ่มใหม่ ๆ ขึ้น ซึ่งชีวิตทางด้านวัตถุและสังคมอาจช่วยชี้ให้เห็นถึงชีวิตของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเรารู้ได้เพียงเท่าที่มีร่องรอยเกี่ยวกับอุตสาหกรรมที่มนุษย์พวกนั้นเหลือทิ้งไว้เท่านั้น

มีปัญหาว่า กลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งส่วนใหญ่มีความใกล้เคียงในทางชาติวงศ์กับพวกที่ในปัจจุบันตั้งหลักแหล่งอยู่ในหมู่เกาะแถบอาณานิคมมหาสมุทรอินเดียและในมหาสมุทรแปซิฟิกมาจากที่ใด นอกจากนั้นยังมีปัญหาว่า แหลมอินโดจีนนี้เป็นเพียงทางผ่านของกลุ่มคนเหล่านั้น หรือเป็นจุดสุดท้ายที่คนเหล่านั้นได้อพยพเข้ามาอยู่ ซึ่งจะทำให้สามารถทราบร่องรอยของทิศทางโดยทั่วไป และขั้นตอนในการอพยพ ซึ่งปัญหาเหล่านี้เราจะได้พิจารณากันต่อไป ณ บัดนี้

การโยกย้ายถิ่นฐาน

ถ้าเราพิถีพิถันไม่พิจารณาถึงซากมนุษย์สมัยหินเก่าที่แท้จริง ซึ่งนอกจากจะเป็นซากที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์และยังเป็นเศษเล็กเศษน้อย จะไม่พอที่จะจำแนกประเภทของเจ้าของซากแล้ว ก็พอจะกล่าวได้อย่างค่อนข้างจะแน่นอนว่า มนุษย์ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบในอินโดจีนคงจะเป็นประเภทเดียวกับมนุษย์ที่ถ้าพอง ในเทือกเขาภูลอย ซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบฉบับรวมลักษณะทางร่างกายของพวกออสเตรเลีย พวกปาปัวเมลานีเซีย พวกอินโดนีเซีย และพวกโปลินีเซียเข้าด้วยกัน มนุษย์แบบที่ว่าเป็นมนุษย์ในสมัยก่อนการโยกย้ายถิ่นที่อยู่ของผู้คนจำนวนมาก ซึ่งทำให้เกิดเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ อันเริ่มมาจากมนุษย์ลักษณะเดียวกันแต่เดิม และทำให้มีการตั้งหลักแหล่งโดยการอพยพจากภาคพื้นทวีปไปอยู่ในหมู่เกาะหลายแห่งในมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นความจริงว่า การแพร่หลายของเครื่องมือเครื่องใช้บางแบบที่ได้พบเห็นในอินโดจีนไม่จำเป็นจะต้องเป็นไปตามความเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ ๆ ของผู้คน หรือประชาชน ทั้งนี้เป็นความจริงที่พิสูจน์แล้วว่า ศิลปวิทยานั้นย่อมเคลื่อนที่ไปได้รวดเร็วกว่าตัวมนุษย์ กรณีภาษาก็เช่นเดียวกัน การพิจารณาเรื่องภาษาจึงถือเป็นมูลฐานของทฤษฎีทั้งหลายที่เกี่ยวกับการโยกย้ายถิ่นฐานอย่างไรก็ตาม ก็ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า ได้มีการเคลื่อนไหวดังกล่าวแล้วในหมู่ประชาชนอย่างแท้จริง ซึ่งในบางครั้งก็ยังคงมีอยู่ต่อมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

ตามคติซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วนั้น⁽¹⁶⁾ ได้มีคลื่นของความเคลื่อนไหวเพื่อโยกย้ายถิ่นฐานติดต่อกันมาเป็นสามระลอก ซึ่งน่าจะเป็นผลให้มีการตั้งหลักแหล่งในมหาสมุทรแปซิฟิก โดยครั้งแรกเป็นความเคลื่อนไหวของพวกออสเตรเลียก่อน ต่อมาจึงเป็นพวกเมลานีเซีย และสุดท้ายเป็นความเคลื่อนไหวของพวกอินโดนีเซียและพวกโปลินีเซีย (ซึ่งการโยกย้ายถิ่นเพิ่งปรากฏเมื่อไม่นานมานี้) ความเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะมาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทั่วไปแล้วทิศทางของความเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้มุ่งไปทางใต้และตะวันออกเฉียงใต้ และอาจเป็นไปได้ว่า เกิดจากแรงจูงใจที่จะออกสู่ทะเล มนุษย์เพียงแต่อพยพไปตามลำน้ำต่าง ๆ ที่มีกำเนิดในประเทศจีนและบริเวณโดยรอบของทิเบต ซึ่งที่ราบลุ่มของลำน้ำเหล่านี้ บางครั้งก็อยู่ใกล้เคียงติดต่อกันมาก แล้วไปไหลออกที่อินโดจีนเสมือนหนึ่งออกจากปากขวดอันแคบมาสู่ที่กว้าง อากาเรซึ่งอาจเรียกได้ว่า “การพุ่งลงมาทางใต้” เช่นนี้ เป็นความจริงเก่าแก่ซึ่งเป็นข้ออธิบายการแบ่งสันกลุ่มมนุษย์ในทางชาติวงศ์ของแหลมอินโดจีนในปัจจุบัน

การเข้ามาปรากฏตัวของพวกออสเตรเลียนแบบฉบับในอินโดจีน ซึ่งเป็นเจ้าของร่องรอยอันเก่าแก่ที่สุดของอุตสาหกรรมมนุษย์ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตมานานเหลือเกินแล้ว จนมีโอกาสน้อยมากที่จะพบร่องรอยแม้ในลักษณะร่างกาย และลักษณะวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง แม้ในหมู่คนที่ล่าหาล้างที่สุด มนุษย์พวกเมลานีเซียซึ่งเราก็คือว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรมแบบบักไซเนีย⁽¹⁷⁾ ไม่ได้ทิ้งผู้สืบสันดานโดยตรงไว้เลย อาจจะมีอยู่ก็เท่าที่ได้พบในเขตเทือกเขาหินปูนบริเวณเมืองกวางบินห์ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีลักษณะเดียวกับพวกปักมี แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะค้นคว้าหาร่องรอยของพวกเมลานีเซีย ซึ่งดูเหมือนจะเป็นพวกที่เข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก จวบจนลุ่มสมัยหินใหม่ และได้ทิ้งลักษณะร่างกายของมนุษย์ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในปัจจุบันแทนที่พวกเดิม และในคำศัพท์ของภาษาถิ่นบางภาษาในอินโดจีน สำหรับวัฒนธรรมของเมลานีเซียนั้นเป็นการยากที่จะแยกออกจากวัฒนธรรมอินโดนีเซียซึ่งเข้าไปมีอิทธิพลอยู่ในวัฒนธรรมเมลานีเซีย และวัฒนธรรมอินโดนีเซียนี้เองยังสามารถกลบฝังวัฒนธรรมออสเตรเลียเดิมได้อีกด้วย

สำหรับยุคหินใหม่ซึ่งถือได้ว่าพวกอินโดนีเซียเป็นผู้ครอบครองนั้น ก่อนอื่นจะต้องกำหนดว่าความแตกต่างซึ่งมักพบกันตามปรกติระหว่างคนออสโตรเอเชียซึ่งไม่เคยทิ้งผืนแผ่นดินใหญ่ไปอยู่ที่อื่นเลย กับพวกออสโตรนีเซียซึ่งได้แพร่ขยายไปอยู่ตามหมู่เกาะต่างๆ นั้นเป็นความแตกต่างที่มีพื้นฐานโดยเฉพาะอย่างยิ่งอยู่บนข้อเท็จจริงในทางภาษาซึ่งต่างกัน และดูจะไม่เป็นการรอบคอบ หากจะเอาความเห็นทางด้านเชื้อชาติมาอ้างอิง เพราะฉะนั้น ตามความเห็นที่ได้ยอมรับกันโดยทั่วไปเกี่ยวกับลำดับการอพยพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในสมัยหินใหม่จึงน่าจะเป็นดังนี้⁽¹⁸⁾

1. การโยกย้ายถิ่นจากประเทศจีน หรือญี่ปุ่น ผ่านทางไต้หวัน ฟิลิปปินส์ หมู่เกาะเซลีเบส หมู่เกาะโมลุกกะ ฯลฯ เพื่อไปอยู่ในนิวกินีและเมลานีเซียนั้น เป็นสาขาของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่มีวัฒนธรรมกำหนดได้โดยขวานแบบโค้ง ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมหินใหม่ที่ถูกนำเข้าไปในออสเตรเลีย แต่วัฒนธรรมนี้มีได้สัมผัสอินโดจีนเลย

2. การขยายตัวจากแหล่งที่กำหนดมิได้ของพลเมืองซึ่งพูดภาษาออสโตรเอเชีย อาจจะเป็นเผ่ามองโกลก็ได้ และมีวัฒนธรรมที่กำหนดลักษณะโดยขวานมีด้ามถือ คนพวกนี้ขยายเข้าไปในแหลมอินโดจีน ผิงทะเลจีนตอนใต้ เข้าไปถึงเกาะไต้หวัน หมู่เกาะฟิลิปปิน หมู่เกาะเซลีเบสแถบเหนือญี่ปุ่น เกาหลีแถบตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนหนึ่งของอินเดียตะวันออกเฉียงใต้

3. ในระยะครั้งแรกหรือราวกลางยุคสองพันปีก่อนคริสตกาล ผู้คนจากประเทศจีนได้อพยพเข้ามาอยู่ในแหลมอินโดจีน เป็นพลเมืองพวกออสโตรนีเซียดั้งเดิม มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับวัฒนธรรมยุคหินใหม่ตอนปลายของจีน ซึ่งเรียกว่า “ยางเซา” วัฒนธรรมนี้กำหนดลักษณะได้ด้วยขวานแบน ใบขวานสี่เหลี่ยมผืนผ้า จากคลื่นการอพยพครั้งนี้ ทำให้เราสามารถกำหนดส่วนประกอบทางวัฒนธรรมหลายสิ่งหลายอย่าง อันอาจสังเกตเห็นได้ในอินโดจีนในยุคสมัยต่างๆ และในขั้นตอนทางวัฒนธรรมหลายขั้นตอนด้วยกัน เป็นต้นว่า ภาชนะเครื่องเคลือบซึ่งทำเป็นจำนวนมาก หรือซึ่งใช้วิธีทาสีแดงผสมสีม่วง เครื่องมือทำด้วยกระดูก แหวนทำด้วยหิน หรือใช้เปลือกหอยเป็นเครื่องประดับหรือเงินตรา เครื่องรูปพรรณทำด้วยไข่มุกหรือหอยแครงเล็กๆ การสร้างบ้านยกพื้น มีการปลูกข้าวเจ้า ข้าวฟ่าง

การเลี้ยงสุกร เลี้ยงโค การสร้างแท่นหินใหญ่ การล่าสัตว์ระยะมนุษย์ รูปแบบของเรือซึ่งใช้เครื่องถ่วงแบบเก่าแก่ และเป็นไปได้ด้วยว่ามีการทำเครื่องนุ่งห่มจากเปลือกไม้

4. การผสมพันธุ์ระหว่างพวกออสโตรนีเซียกับพวกออสโตรเอเชีย การผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมขวานซึ่งมีใบขวานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากับวัฒนธรรมขวานมีด้ามถือ ซึ่งต่อมาคนพวกนี้ก็ตั้งหลักแหล่งประจำขึ้นในอินโดจีน

5. ก่อนที่การผสมพันธุ์และการผสมวัฒนธรรมกันดังกล่าวข้างต้นจะบังเกิดผล ได้มีพวกออสโตรนีเซียโบราณบางส่วนได้เข้ามาอยู่ร่วมกับพลเมืองตอนใต้ของแหลมมลายู ซึ่งเป็นพวกที่ยังคงอยู่ในชั้นยุคหินเก่าหรือต้นยุคหินใหม่

6. พวกออสโตรนีเซียโบราณพวกแรก ซึ่งมีความชำนาญการเดินทางจำนวนหนึ่งยังคงอพยพออกจากแหลมมลายูต่อไป โดยพวกหนึ่งไปทางอินโดนีเซียและหมู่เกาะที่อยู่ไกลออกไปทางตะวันออก แล้วเข้าผสมกับพลเมืองซึ่งมีวัฒนธรรมกำหนดด้วยขวานรูปแบบโค้ง และอีกพวกหนึ่งมุ่งไปยังเกาะบอร์เนียว หมู่เกาะฟิลิปปิน และเกาะไต้หวัน จนถึงเกาะญี่ปุ่น

คดีที่ว่า การอพยพของผู้คนเผ่าออสโตรเอเชีย ได้มีก่อนการอพยพของพวกออสโตรนีเซียนั้น เกิดจากการกำหนดเอาหลักฐานที่ขุดค้นได้ในญี่ปุ่นเป็นมูลฐาน กล่าวคือ ขวานที่ขุดพบเหล่านั้นเป็นขวานมีด้ามถือซึ่งเป็นวัฒนธรรมออสโตรเอเชีย และพบอยู่ในระดับลึกกว่าขวานที่มีใบขวานสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งเป็นแบบวัฒนธรรมออสโตรนีเซีย แต่ในอินโดจีนซึ่งปรากฏว่าขวานทั้งสองแบบนี้ปะปนกันอยู่ทั่วไป หรืออยู่ในสภาพที่ไม่อาจอาศัยการพิจารณาจากการขุดค้นเป็นเครื่องกำหนดได้ สิ่งที่พบในอินโดจีนจึงอาจจะต่างกับที่อื่น ข้าพเจ้าขอสารภาพว่ามีบางสิ่งบางอย่างทำให้ลำบากใจที่จะกล่าวได้ว่าได้มีการอพยพของผู้คนเผ่ามองโกลก่อนหน้าการอพยพของผู้คนเผ่าออสโตรนีเซียหรือเผ่าอินโดนีเซียอีกประการหนึ่ง การอธิบายว่าเมื่อคนเผ่าออสโตรนีเซียซึ่งมีขวานแบบใบขวานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ได้ผสมพันธุ์กับเผ่าออสโตรเอเชียในแหลมอินโดจีนหรือที่ใดที่หนึ่งอันเป็นทางเข้าสู่แหลมอินโดจีนแล้ว โดยที่เผ่าหลังนี้เป็นผู้คิดค้นนำเอาขวานมีด้ามถือมาใช้ ทำไมจึงยังมีคนเผ่าออสโตรนีเซียในสภาพดั้งเดิมอยู่อีกในมาเลเซียและตามหมู่เกาะในอาณาบริเวณของอินเดีย เราก็จำต้องยอมรับว่าพวกออสโตรนีเซียส่วนหนึ่งได้เคยอพยพลงมาทางใต้ และคงจะได้เดินทางข้ามแวนแคว้น ซึ่งมีพวกออสโตรเอเชียยึดครองอยู่ โดยไม่ได้ผสมพันธุ์กันหรือไม่ได้รับอิทธิพลของพวกออสโตรเอเชีย แต่การสันนิษฐานเช่นนี้ยังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก และดูเหมือนว่าเราอาจสมมติฐานอีกประการหนึ่งได้

ตามข้อเท็จจริงนั้นเป็นที่ประจักษ์ว่า ในแหลมอินโดจีนได้พบขวานมีด้ามถือจำนวนมากกว่าขวานที่มีใบขวานเป็นรูปสี่เหลี่ยม จึงทำให้เกิดความรู้สึกว่า แวนแคว้นที่พบขวานมีด้ามถือนั้นมีน้ำหนักของผู้ที่ถ่วงลำเข้ามาอยู่ก่อน มากกว่าอาณาบริเวณที่พบใบขวานรูปสี่เหลี่ยม กล่าวคือ พวกออสโตรเอเชียเผ่ามองโกลอาจจะบุกเข้ามาในแวนแคว้นของพวกออสโตรนีเซีย แล้วก็แยกพวกออสโตรนีเซียไม่คบค้าด้วย ความเข้าใจดังกล่าวนี้ได้รับการยืนยันจากข้อเท็จจริงต่าง ๆ ซึ่งมีสามลำดับด้วยกัน คือ เราได้พิจารณาแล้วว่ามิเหตผลอยู่เหมือนกันที่จะคิดว่า ยุคหินใหม่ต้นรุ่นเก่าๆ แบบซึ่งเป็นหินขัดเฉพาะ

ส่วนที่มีคม อันเป็นเครื่องมือซึ่งใช้กำหนดลักษณะวัฒนธรรมแบบบักไซเนี่ย ซึ่งในแคว้นตั้งเกี่ยได้มีอิทธิพลขึ้นระหว่างที่มีการใช้มีดขัดหน้าเคียวตามวัฒนธรรมหัวบินท์ และในประเทศลาวก็ได้เกิดขึ้นตามหลังการใช้มีดนั้น คงจะเป็นสิ่งที่พวกอพยพชาวเมลานีเซียผสมผสานกับพวกอินโดนีเซียแล้วเป็นผู้นำเข้ามา การอพยพของผู้คนในครั้งนั้นเกิดขึ้นก่อนยุคหินใหม่ และเป็นสัญญาณการเริ่มยุคหินใหม่จึงอาจถือได้ว่า เป็นเสมือนแนวหน้าของการอพยพครั้งใหญ่ของพวกออสโตรนีเซียซึ่งใช้ใบขวานรูปสี่เหลี่ยม ข้อเท็จจริงประการที่สอง จากการพิจารณาสถานการณ์ด้านภาษาของอินโดจีนแสดงให้เห็นว่าภาษาไทยสำเนียงต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนใช้อยู่ในบริเวณประเทศจีนตอนใต้ มีความใกล้เคียงกันอย่างมากกับภาษาอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นการบังคับให้สันนิษฐานว่า คนสองตระกูลนี้ถ้าไม่มีความเป็นญาติกันในทางเผ่าพันธุ์ อย่างน้อยก็จะต้องมีความสัมพันธ์กันฉันเพื่อนบ้าน และมีการติดต่อกันเป็นเวลายาวนาน อนึ่ง ความสอดคล้องกันในด้านภาษาแสดงออกอย่างชัดเจนยิ่งกว่าภาษาต่าง ๆ ในตระกูลมอญ-เขมร ซึ่งเป็นภาษาของพวกกลุ่มออสโตรเอเชียในอินโดจีน ฉะนั้น ตามความรู้สึกของข้าพเจ้า ถ้าภาษาและวัฒนธรรมของพวกออสโตรเอเชียเป็นสิ่งที่สอดแทรกหรือล่องล้าเข้ามาในแคว้นแคว้นของพวกออสโตรนีเซียแล้ว เราก็คงเข้าใจได้ว่า เหตุใดการล่องล้าดังกล่าวนี้ซึ่งไม่ว่าจะมีต้นเหตุเป็นอย่างไรก็ตามสามารถแยกภาษาที่ใกล้เคียงกันมาแต่ก่อน และซึ่งเคยรักษาร่องรอยของความสอดคล้องไว้ในยุคก่อนนั้นให้ห่างเหินกันออกไปจนได้ ข้อเท็จจริงประการที่สามซึ่งเป็นประการสุดท้ายมีอยู่ว่า⁽¹⁹⁾ ถ้าเรากล่าวว่ายุคสมัยการใช้ขวานมีด้ามถือในอินโดจีน ตรงกับยุคสมัยของพลเมืองซึ่งพูดภาษามอญ-เขมรแล้ว ยุคสมัยนั้นก็ตรงกับในอินเดียสมัยที่คนเผ่ามุนทะอาศัยอยู่ในแคว้นจตุยะนะคะปุระ (เบงกอลตะวันตก) คนเผ่านี้เป็นคนอินเดียเผ่าเดียวที่ถ้อยคำในภาษาใกล้เคียงกับภาษาของพวกกลุ่มมอญ-เขมร จึงอาจถือเป็นข้อยุติได้ว่าการที่พวกออสโตรเอเชียผู้ถือขวานมีด้ามเข้ามาในอินโดจีนนี้เอง ได้เป็นเหตุให้พวกออสโตรนีเซียส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะพวกอินโดนีเซียต้องอพยพครั้งใหญ่ไปอยู่ตามหมู่เกาะ⁽²⁰⁾

ไม่ว่าข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้จะเป็นการใด ก็มีข้อเท็จจริงข้อหนึ่งซึ่งค่อนข้างจะแน่นอน กล่าวคือ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้น ความสัมพันธ์ทางทะเลได้มีอยู่แล้ว มิใช่ระหว่างแหลมกับหมู่เกาะเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังมีอยู่ระหว่างอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไปด้วย ดังปรากฏว่า มีผู้พบแก้วมุกจากอินเดียจำนวนมากมายในแหล่งขุดยุคหินใหม่ของอินโดจีนและคาบสมุทรมินโดจีน นอกจากนั้น ยังมีความคล้ายคลึงกันในด้านความเชื่อหลักบางประการ และพิธีกรรมบางอย่างซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญของเอเชียเขตรวมสุม จึงสันนิษฐานได้ว่าระหว่างอินเดียสมัยก่อนอารยันฝ่ายหนึ่ง กับอินโดจีนและบรรดาเกาะบริเวณอินเดียในยุคก่อนประวัติศาสตร์อีกฝ่ายหนึ่งนั้น ได้มีประชากรทางวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกำหนดได้โดยลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้⁽²¹⁾

ในด้านความเชื่อ เชื่อว่าพิภพแบ่งออกเป็น 2 พิภพ มีสถาบันซึ่งถือว่าเพศหญิงมีความสำคัญและบางที่ก็ยกย่องแต่งตั้งให้อยู่เหนือเพศชาย ในด้านวัตถุนั้นอาจจะมีการเพาะปลูก เช่น ทำนาโดยการทดน้ำ ทำให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคมขึ้นได้ชั้นหนึ่งขึ้น มีการเลี้ยงโคและกระบือ การใช้โลหะอย่างหยาบ ๆ มีความสามารถในการเดินเรือ มีการตั้งที่บูชาในที่สูง มีการฝังศพผู้ตายในไหหรือในกลุ่มแท่งหิน ร่องรอยเหล่านี้บางส่วนก็เป็นร่องรอยของวัฒนธรรมออสโตรนีเซียดั้งเดิม และบาง

ส่วนก็เป็นวัฒนธรรมซึ่งเรียกว่า “วัฒนธรรมของความโค้ง” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมผสมกับวัฒนธรรมชวานหินแบนโค้งของดึกดำบรรพ์⁽²²⁾

ข้อสันนิษฐานว่า มีการรวมวัฒนธรรมกันระหว่างประเทศต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งที่อยู่บนภาคพื้นทวีปและที่อยู่ในเกาะอาณานิคม สะท้อนให้เห็นได้จากการใช้ภาษาคำโดด มีถ้อยคำมากขึ้นขึ้นอยู่กับการเติมคำข้างหน้า ข้างหลัง หรือกลางคำ และต่อไปนี้เห็นสมควรที่จะพิจารณาถึงโครงสร้างทางภาษาของแหลมอินโดจีนกันต่อไป

ภาษา

อาจจะเป็นไปได้ว่าการพิจารณาแผนที่เฉพาะด้านภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าแผนที่นั้นแสดงเขตไกลออกไปในประเทศใกล้เคียง การพิจารณาดังกล่าวนี้อาจจะทำให้ทราบความแตกต่างและความซับซ้อนในการตั้งหลักแหล่งของมนุษย์ในแหลมอินโดจีนยิ่งขึ้น ประการแรก จะต้องแยกภาษาประจำชาติของรัฐต่าง ๆ ซึ่งได้กำเนิดขึ้นในระยะเวลาประวัติศาสตร์จากตะวันตกไปยังตะวันออก ซึ่งได้แก่ ภาษาพม่า (ลุ่มน้ำอิรวดีและลุ่มน้ำสัทถิง) ภาษามอญ (พม่าตอนใต้) ภาษาไทย (ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู) ภาษาลาว (ที่ราบสูงโคราชและที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง) ภาษาเขมร (ที่ราบลุ่มแถบทะเลสาบเขมรและลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้) ภาษาเวียดนาม (บริเวณปากแม่น้ำแดงและแม่น้ำโขง ที่ราบชายฝั่งระหว่างเทือกเขากับทะเลจีน) ภาษาจาม (ภูมิภาคพื้นรังและพื้นที่ในเวียดนามตอนใต้)

นอกจากภาษาประจำชาติดังกล่าวข้างต้นนี้ ซึ่งทั้งในทางประวัติศาสตร์และโดยจำนวนภาษามีความสำคัญที่สุดแล้ว ยังมีภาษาท้องถิ่นหลายภาษาซึ่งใกล้เคียงกับภาษาข้างต้น และใช้พูดกันอยู่ในหมู่ประชาชนที่ล้าหลัง ภาษาท้องถิ่นดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากภาษาใหญ่ ๆ อันสืบมาจากวัฒนธรรมของชาวอินเดียและชาวจีนแต่เพียงเล็กน้อย

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษต้น ๆ แผนที่ทางภาษาของอินโดจีนได้รับการเปลี่ยนแปลงมากมายก่อนที่จะมีสภาพเป็นภาษาที่ใช้ในปัจจุบันดังได้พรรณามาแล้ว ถ้าเรานับย้อนหลังไปเพียง 10 ศตวรรษเท่านั้น และถ้าเราพิจารณาการแบ่งสันภูมิภาคในทางภูมิศาสตร์โดยอาศัยภาษาเป็นหลัก ตามที่ปรากฏในศิลาจารึก เราย่อมประจักษ์ว่ามีภาษาอีกภาษาหนึ่งในตระกูลเดียวกัน เรียกว่า ภาษาพะยู เกิดขึ้นก่อนภาษาพม่าและใช้แพร่หลาย เมื่อเทียบกับในปัจจุบัน ภาษามอญนอกจากใช้กันอยู่ในบริเวณปากแม่น้ำของพม่าแล้ว ยังเคยใช้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ส่วนภาษาไทยกับภาษาลาวในระยะเวลาเดียวกันนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าใช้ ณ ที่ใด แม้จะค่อนข้างเป็นการแน่นอนว่า มีการพูดภาษาไทยกันในที่ราบลุ่มตอนบนของแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขง ภาษาเขมรเคยใช้กันในแคว้นแคว้นซึ่งกว้างใหญ่ไพศาลกว่าขอบเขตของประเทศเขมรในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในบริเวณปากแม่น้ำโขงตลอดที่ราบสูงโคราช และในบริเวณส่วนหนึ่งของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ภาษาจามใช้กันอยู่ตลอดชายฝั่งทะเลจากปากแม่น้ำแดงในถึงช่องเมฆ ภาษาสุดท้าย คือ ภาษาเวียดนาม เพิ่งจะเริ่มพูดกันตอนใต้ของภูเขาฮอนชัน ดังนั้น ตั้งแต่ศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา การที่ชาวพมามุ่งลงมาทางใต้ตามลุ่มน้ำอิรวดี

ชาวไทยมุ่งลงมาตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวลาวตามลุ่มน้ำโขง ชาวเวียดนามตลอดความยาวของชายฝั่ง ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้ลดอาณาบริเวณที่ภาษามอญ ภาษาเขมร และภาษาจามใช้พูดลงไปเป็นอันมาก

ภาษาพูดของอินโดจีนอาจแบ่งออกได้เป็นหลายตระกูล และใช้กันอยู่เกือบขอบเขตของแหลมอินโดจีนไม่มากนักน้อย ภาษาพม่าและภาษาถิ่น เช่น ภาษาไบโต นาคา กุกชิน (และอาจรวมทั้งภาษากะเหรี่ยงด้วย) รวมถึงภาษาทิเบตและภาษาถิ่นของพวกกะฉิ่นและโลโล เป็นตระกูลภาษาทิเบตพม่า ภาษาเขมรและภาษาถิ่นที่ใกล้เคียงกัน ภาษาถิ่นที่สำคัญ ได้แก่ ภาษาสแตง ภาษาหมอง ภาษาบานาร์ รวมถึงภาษามอญและภาษาถิ่นต่าง ๆ ของชาวเขาในประเทศลาวตอนเหนือและในพม่า ภาษาเว ภาษาปะหล่อง ภาษาเรียง และภาษาคาสี ที่ใช้พูดกันในแคว้นอัสสัม รวมกันเป็นตระกูลภาษามอญ-เขมร ซึ่งมีความใกล้เคียงกับภาษามุนทะในอินเดีย ภาษาไทย ภาษาลาว และภาษาจามในพม่า รวมถึงภาษาอาหมซึ่งเป็นภาษาเก่าของแคว้นอัสสัมเป็นภาษาสำคัญที่สุดในตระกูลภาษาไทย ซึ่งยังมีภาษาถิ่นใช้พูดกันอยู่ในบริเวณกว้าง ครอบคลุมภูมิภาคตั้งเกี่ยแถบเหนือทั้งหมด และส่วนหนึ่งของมณฑลยูนนาน กวางสี และกวางจิ๋วของจีน ภาษาจามและภาษาถิ่นราเด จาไร เป็นตระกูลภาษาอินโดนีเซีย

ได้มีผู้พยายามหลายครั้งหลายหนที่จะหาหลักฐานว่า ในระหว่างภาษาตระกูลใหญ่ๆ บางตระกูลที่ได้กล่าวมานี้มีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้างหรือไม่ เมื่อพิสูจน์ว่าภาษาเหล่านี้ในอดีตจะชำนาญมากหรือน้อยอย่างใดก็ตาม มีต้นกำเนิดร่วมกันในอินโดจีนและในประเทศใกล้เคียง ในการนี้จึงได้มีการรวมกลุ่มเข้าเป็นตระกูลหนึ่งเรียกว่า “ภาษาออสโตรเอเชีย” ประกอบด้วยภาษาเวียดนาม ภาษาพูดมอญ-เขมร และภาษามุนทะซึ่งเป็นภาษาอีกตระกูลหนึ่ง ซึ่งรวมภาษามลายูโปลินีเซียไว้อย่างกว้างขวาง เรียกว่า ตระกูล “ออสเตรียน”⁽²³⁾ อีกทฤษฎีหนึ่งใช้วิธีรวมกลุ่มเป็นตระกูลเดียวเรียกว่า “ภาษาอินโดจีน” ประกอบด้วยภาษาจีน ภาษาไทย และภาษาทิเบตพม่า ทุกสำเนียง⁽²⁴⁾ ได้มีผู้พยายามหาหลักฐานความเกี่ยวข้องกันระหว่างภาษา “อินโดจีน” เหล่านี้กับภาษามลายูโปลินีเซีย⁽²⁵⁾ ในที่สุดจึงได้พยายามพิสูจน์ให้เห็นความเกี่ยวข้องกันระหว่างภาษาไทยกับภาษาอินโดนีเซีย โดยอ้างว่าจีนได้เข้ามาอิทธิพลเป็นเวลานานโดยมีความสัมพันธ์ระหว่างภาษาไทยกับภาษาจีนอย่างปฏิเสธเสียมิได้⁽²⁶⁾

สำหรับภาษาเวียดนามซึ่งมีระบบสำเนียงใกล้เคียงมากกับระบบสำเนียงภาษาไทย แต่ถ้อยคำส่วนใหญ่กลับมีต้นกำเนิดมาจากภาษามอญ-เขมร จึงได้มีผู้ถกเถียงกันว่า ภาษาเวียดนามเป็นภาษาไทย⁽²⁷⁾ หรือเป็นภาษามอญ-เขมร⁽²⁸⁾ และเราก็มารู้ปัญหาที่ถามว่าอะไรจะใกล้เคียงมากกว่ากัน นั่นคือ ภาษามอญ-เขมร ซึ่งขาดการเล่นสำเนียงได้รับเอาระบบสำเนียงของภาษาไทยไป หรือภาษาไทยก็ได้ขอยืมถ้อยคำของภาษามอญ-เขมรมามาก ซึ่งในทั้งสองกรณีทำให้สรุปได้ว่า น่าจะเป็นภาษา “ผสม” แต่เมื่อเราได้ยอมรับความจริงที่ว่า สำเนียงเกิดขึ้นในภาษาพูดของตระกูลมอญ-เขมร ซึ่งแต่เดิมมิได้มีการเล่นสำเนียงนั้น ก็เพราะได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงทางสำเนียงซึ่งปรากฏทั้งในภาษาไทยและภาษาจีน⁽²⁹⁾ และการที่ภาษาเวียดนามเป็นภาษาที่มีสำเนียงนี้ก็ได้เป็นอุปสรรคอันใดไม่ ที่จะรวมภาษาเวียดนามไว้ในตระกูลมอญ-เขมร เพราะภาษาเวียดนามก็มีถ้อยคำพันร่วมกับภาษา

มอญ—เขมรเป็นส่วนสำคัญยิ่ง ดังนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่าภาษาเวียดนามเป็นภาษามอญ—เขมร ซึ่งรับเอาระบบสำเนียงอย่างเดียวกับภาษาไทย แต่เมื่อยอมรับเช่นนี้แล้วก็ยังมีปัญหาว่า การปรากฏสำเนียงในภาษาเวียดนามเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับภาษา โดยการเปลี่ยนแปลงทางสำเนียงภายในภาษานั้นเอง หรือเป็นผลการรับเชื้อระบบสำเนียงของภาษาไทยหรือของภาษาจีนกันแน่ ซึ่งข้อสันนิษฐานข้อหลังนี้น่าจะไม่ใช่ที่ยอมรับได้ สำหรับผู้ที่เห็นว่าภาษาอื่นอาจมีอิทธิพลได้ก็โดยการยืมถ้อยคำมาใช้เท่านั้น⁽³⁰⁾ จะมีอิทธิพลโดยประการอื่นมิได้ ซึ่งในปัจจุบันความคิดเช่นนี้มีผู้จะเป็นความจริงนักกล่าวคือ เราอาจจะพิจารณาได้ว่า ระหว่างประชาชนจำนวนหนึ่งซึ่งพูดภาษาเขมรโดยไม่ใช้สำเนียงกับประชาชนอีกจำนวนหนึ่งซึ่งพูดโดยใช้สำเนียงต่างๆ หากประชาชนสองกลุ่มนี้ได้ติดต่อกันเป็นเวลายาวนานหรือได้เคยอยู่ร่วมกันมา คนพื้นเมืองซึ่งพูดภาษามอญ—เขมรก็อาจจะใช้ภาษาซึ่งมีสำเนียงเป็นภาษาที่สอง เป็นเหตุให้รู้สองภาษา หรือคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ซึ่งพูดภาษาหลายสำเนียง อาจใช้ภาษาพูดที่ไม่มีสำเนียงก็เป็นไปได้ทั้งสองกรณี ในบทต่อไปเราจะได้เห็นว่ามีข้อเท็จจริงต่างๆ ในทางประวัติศาสตร์จะฉายให้เห็นปัญหาที่ว่า กลุ่มชาติวงศ์ใดประกอบด้วยคนซึ่งพูดสำเนียงมอญ—เขมรแล้วได้กลายเป็นคนพูดหลายสำเนียง และจะเห็นด้วยว่ากลุ่มชาติวงศ์ใดประกอบด้วยคนซึ่งมีภาษาออกสำเนียงนำเอาสำเนียงไปใช้ในภาษาเวียดนามในตระกูลมอญ—เขมร ในขณะที่ภาษาเวียดนามกำลังก่อตัว และด้วยพฤติการณ์อย่างใดจึงสามารถใช้อิทธิพลเช่นนี้ จนกระทั่งกลายเป็นการรับเชื้อดังกล่าวแล้ว ทั้งนี้เพราะขณะเดียวกันกับที่เราสามารถค้นคว้าไปจนถึงอดีตอันห่างไกลของสมัยหินใหม่ จนพบต้นตระกูลของพวกมอญ พวกเขมร พวกจาม และพวกชาวเขาซึ่งมีความเกี่ยวข้องกัน แต่การค้นคว้าถึงต้นกำเนิดของชาวเวียดนามจะทำได้ก็เพียงแค่มัยทองสำริด ยิ่งกว่านั้นการค้นคว้าถึงต้นกำเนิดของพวกทิเบตพม่าและพวกไทยในแหลมอินโดจีนก็ค้นได้เพียงสมัยหลังจากนั้นอีกช้านาน และหลังจากระยะต้นคริสต์กาลเสียด้วยซ้ำ

ถ้าถือว่าความแตกต่างกันแต่ดั้งเดิมของภาษาต่างๆ ในอินโดจีน และความเป็นเครือญาติในทางกรรมพันธุ์กับภาษาใกล้เคียงตระกูลต่างๆ เป็นการอธิบายจำนวนมากน้อยของภาษาและความแตกต่างกันในลักษณะสำคัญๆ (ซึ่งได้แก่การมีหรือไม่มีระบบสำเนียง การมีหรือไม่มีระบบผันอักษร มีต้นกำเนิดมาจากจีนหรืออินเดียโดยการขอยืมคำ การลำดับคำในประโยค) ภาษาต่างๆ ของอินโดจีนดูจะมี “ความเป็นครอบครัวเดียวกัน” จนดูประหนึ่งว่าภาษาเหล่านี้ได้พยายามรักษาลักษณะดั้งเดิมของตนไว้ ทั้งที่ได้มาพบและได้มาอยู่ร่วมกันในแหลมอินโดจีน⁽³¹⁾ ยกตัวอย่างเช่น ภาษาจาม มีกลไกในการผันรูปคำแบบต่างๆ ยิ่งกว่าภาษาอินโดนีเซีย และโครงสร้างของภาษาจามก็คล้ายคลึงกับโครงสร้างของภาษามอญ—เขมร จนถึงกับมีผู้เขียนบางท่านจัดลำดับภาษาจามไว้ในตระกูลมอญ—เขมร ภาษาไทยนั้นแม้ที่ใช้กันอยู่ในประเทศจีนและตั้งถิ่นจะเป็นพยางค์เดี่ยวโดยแท้ แต่ก็หมดลักษณะนี้ไปในเมื่อมาใช้ในประเทศไทยและประเทศลาว ทั้งนี้ก็เพราะได้ขอยืมถ้อยคำจากภาษาหลายพยางค์มาใช้เป็นจำนวนมาก ภาษาทิเบตพม่าซึ่งในทิเบตเองยังคงรักษาเสียงอโฆษะดั้งเดิมไว้ได้ แต่เมื่อมาใช้ในพม่า ก็กลับมาปรับใช้สำเนียงของภาษาอินโดจีนส่วนใหญ่อื่นๆ นอกจากนั้น ในอินโดจีนยังมีความขนานกันอย่างน่าสนใจระหว่างภาษาพูดหลายสำเนียงและภาษาพูดสำเนียงเดียว ถ้าจะพิจารณาถึงอิทธิพลว่า พยางค์เดียวกันนั้นจะพูดด้วยสำเนียงหนักเบาต่างกันอย่างไร การติดต่อกันและกัน และ

อิทธิพลที่มีต่อกันระหว่างภาษาหนึ่งกับอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นการปรับระดับภาษาต่าง ๆ ที่ได้มาพบกันในแหลมอินโดจีน นับได้ว่าเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้สภาพการณ์ได้เป็นไปเช่นดังที่กล่าวข้างต้น

ภาพของเรื่องภาษาที่ได้วาดมาช่วยให้เข้าใจได้ไม่มากนักน้อย ถึงต้นกำเนิดของประชาชนในแหลมอินโดจีน และถึงความเคลื่อนไหวของประชาชนเหล่านั้นในยุคเก่าก่อน หากเราถือหลักว่าภาษาย่อมแยกกันไม่ออกกับประชาชน และถือหลักว่าภาษาย่อมไม่ขยายตัวได้เร็วกว่าหรือไกลกว่ามนุษย์ซึ่งพูดภาษานั้น

ถ้าเราพยายามจะแบ่งภูมิศาสตร์ของกลุ่มชาติวงศ์ ประกอบกับภาษาซึ่งเราเพิ่งจะสืบหาต้นกำเนิดแล้ว เราก็จะพบว่ากลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้นได้เข้าสู่ช่วงจรของวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากอารยธรรมของเอเชียสองสาขาสำคัญในระยาศตวรรษหลัง ๆ ก่อนคริสต์กาล เราจะได้ภาพคร่าว ๆ ดังต่อไปนี้

หากพิจารณาทั้งความหมายของ “การพุ่งลงมาทางใต้” กลุ่มชาติวงศ์ที่อยู่ทางใต้ที่สุดก็มีโอกาสมากที่สุดที่จะตั้งหลักแหล่งอยู่ในแถบนั้นเป็นเวลานานมาแล้ว จึงมีเหตุผลที่จะเชื่อได้ว่าภูมิภาคตอนใต้และตอนกลางของแหลมอินโดจีน ซึ่งได้แก่ แคว้นโคจีนจิ้น ประเทศเขมร ลุ่มแม่น้ำโขง เวียดนามจนถึงทันหัว ในช่วงเวลาที่รับอารยธรรมอินเดียขึ้นเคยเป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนที่อพยพเข้ามาสองครั้งใหญ่ ๆ คือ พวกออสโตรนีเซียกับพวกออสโตรเอเชีย ทั้งนี้โดยไม่สามารถจะกำหนดอย่างชัดเจนได้ว่าคนสองจำพวกนี้พวกใดมีแคว้นอยู่ ณ ที่ใดแน่ แต่ในทางภาษานั้นเราอาจกล่าวได้ว่าผู้สืบสันดานของพวกออสโตรเอเชีย ซึ่งได้แก่พวกเขมรและคนกลุ่มที่พูดภาษามอญ-เขมร คงเคยเข้าครอบครองด้านตะวันตกของเทือกเขา ในขณะที่ผู้สืบสันดานของพวกออสโตรนีเซีย ได้แก่ พวกจาม และกลุ่มที่พูดภาษาอินโดนีเซีย เคยครอบครองทางซีกตะวันออก และอาจเป็นไปได้ว่าเคยเข้ามาจนถึงปากแม่น้ำโขงด้วย ตอนเหนือขึ้นไปได้มีประชาชนอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นผลิตผลของการปะทะ หรือการผสมระหว่างพวกทางใต้กับพวกมองโกลเชื้อสายไทย ได้เริ่มแทรกซึมเข้ามาในบริเวณปากแม่น้ำดังกล่าวแล้วก็มีมุ่งลงมาทางใต้ ซึ่งได้แก่ พวกต้นตระกูลของชาวเวียดนาม ซึ่งแตกต่างกับชาวเวียดนามซึ่งอยู่ในแผ่นดินตอนล่างและแตกต่างกับพวกมุงซึ่งอยู่บนดอย ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในพม่าตอนใต้มีพวกมอญอาศัยอยู่ พวกมอญนี้เป็นเครือญาติของพวกเขมรโดยภาษา และในที่ราบลุ่มแถบแม่น้ำอิรวดีและแม่น้ำสาธิตั้ง ประชาชนกลุ่มแรก ๆ สายทิเบตพม่า ซึ่งเรียกว่า พวกพะยู เป็นกลุ่มคนที่สำคัญที่สุดของท้องถิ่นนั้น

สภาพทางสังคม

จากข้อมูลโดยตรงนั้น เรื่องเกี่ยวกับสังคมต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่จะมีการติดต่อกับอินเดียและจีน มีผู้รู้กันน้อยมาก การศึกษาถึงกลุ่มคนเหล่านั้นซึ่งปัจจุบันนี้อาศัยอยู่ในแหลมอินโดจีน ในทางทฤษฎีอาจทำให้ทราบข้อความบางประการได้ แต่ก็มีเงื่อนไขว่าจะต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งในการใช้หลักฐานจากแหล่งข่าวสารที่ว่ามี สำหรับอินโดนีเซียนั้น นักวิชาการสำนักฮอลแลนด์สามารถทำการค้นคว้าอย่างได้ผลตีมาแล้ว และอาจถือได้ว่าผลการค้นคว้าหลายประการที่ได้รับทำให้สามารถกำหนดข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสังคมอินโดนีเซียในสมัยก่อนได้ สังคมของเกาะต่าง ๆ ใน

อินโดนีเซีย ซึ่งในทางปฏิบัติไม่เคยได้สัมผัสกับวัฒนธรรมต่างประเทศ เช่น วัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมจีน จึงเป็นแหล่งที่เกือกรุดในการศึกษามากกว่าอินโดจีน เพราะในอินโดจีนนั้น หมู่ประชาชนซึ่งไม่เคยติดต่อกับเพื่อนบ้านที่มีอารยธรรมแล้วมีจำนวนน้อยเหลือเกิน หนึ่ง ในการใช้วิธีการเพื่อพิจารณาถึงสภาพทางสังคมแต่เก่าก่อน โดยอาศัยข้อเท็จจริงในสมัยปัจจุบันเป็นเครื่องประกอบการพิจารณานั้น แสดงให้เห็นว่าพวกกลุ่มมนุษย์ที่อยู่ในกรอบของการศึกษาได้สามารถแก้ไขปัญหาคือเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และการบำบัดความต้องการขั้นปฐมมูลของตนได้มาเป็นเวลาช้านานแล้วในอดีตและนับแต่นั้นมาก็ไม่มีมูลเหตุจำเป็นใดๆ ที่กลุ่มมนุษย์เหล่านั้นจะต้องเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่และสภาพทางสังคม ทั้งนี้เพราะในขณะนั้นมีได้มีการแก้ไขสภาพความเป็นอยู่หรือคิดค้นศิลปวิทยา นอกจากนั้น เมื่อได้พิจารณาถึงข้อสมมติฐานนอกไปจากการพิจารณาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่ได้มาจากการศึกษาเอกสารแต่โบราณแล้ว ข้าพเจ้าจะได้พยายามแสดงภาพของสังคมในหมู่ประชาชนอินโดจีน ก่อนที่จะมีการติดต่อกับจีนและอินเดีย และในการนี้ข้าพเจ้าจะขออ้างความคิดเห็นบางประการในลักษณะกว้างๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญในการแสดงข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้

เราพอจะยอมรับได้ว่า สภาพทางสังคมของราษฎรที่อาศัยอยู่ในที่ราบกับของราษฎรที่เป็นชาวเขาเหล่านั้นมีความแตกต่างกัน “ในทางชาติวงศ์แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย แต่ต่างกันมากในวิวัฒนาการจนถึงกับขาดกันเสียทีเดียวในเรื่องอารยธรรม ทรายใดที่มนุษย์ยอมรับความลำบาก ทรายนั้นบริเวณปากแม่น้ำย่อมเป็นแหล่งที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาวิวัฒนาการที่เข้มแข็งหลายรัฐด้วยกัน ซึ่งความสำคัญของรัฐหนึ่งเหนืออีกรัฐหนึ่งก็ได้แสดงให้เห็นโดยความก้าวหน้าในการทำที่ดินเพื่อการเพาะปลูก กล่าวคือเมื่อมีที่ดินสำหรับเพาะปลูกมากขึ้นเท่าใด กลุ่มมนุษย์ก็จะรวมตัวกันเป็นประชาคมกสิกรรมที่เข้มแข็งมากขึ้นเท่านั้น โดยประการฉะนี้ ในอินโดจีน อารยธรรมในที่ราบจึงตรงกันข้ามและเหนือกว่าอารยธรรมของพวกชาวเขา เพราะอาศัยความอุดมของผืนดินและความช่วยเหลือจากชาวต่างประเทศ”(32)

สังคมชาวเขาของอินโดจีนที่ว่านี้ เมื่อได้พิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว จะช่วยให้เกิดความคิดเกี่ยวกับสภาพสังคมของชาวอินโดจีนโดยทั่วไป ก่อนที่จะมีการติดต่อกับอารยธรรมอื่นๆ ที่เหนือกว่า และสังคมชาวเขาประกอบเป็นสังคมกสิกรรมทุกชนิด ซึ่งขาดทั้งทางสังคมและทางศาสนา มีศูนย์กลางอยู่ที่การปลูกข้าว แต่สังคมที่ว่านี้ก็ยังมีแบบแตกต่างกันเป็นสองแบบ ซึ่งทั้งสองแบบนี้จะมีลักษณะเกือบจะตรงกันข้ามในทุกประการ(33)

สังคมแบบแรกเป็นสังคมแบบไม่มีชื่อมีแป นอกจากในท้องที่ที่มีอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาครอบงำอย่างหนักหน่วง การรวมกลุ่มในสังคมแบบนี้จึงไม่พ้นสภาพของหมู่บ้านเล็ก ๆ หลาย ๆ หมู่บ้านซึ่งต่างก็ไม่ขึ้นแก่กัน การนับถือศาสนาถือเป็นกิจการเฉพาะตัวหรือของครอบครัว ซึ่งประชาคมมิได้เข้าเกี่ยวข้องหรือแทรกแซงแต่อย่างใด สังคมชนิดนี้ยังแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยอีกสองกลุ่ม ซึ่งแตกต่างกันโดยการใช้ภาษาต่างกัน และในบางกรณีก็มีการจัดระเบียบครอบครัวต่างกันด้วย ในกลุ่มแรก (พวกจามและคนเผ่าใกล้เคียง ซึ่งใช้ภาษาในตระกูลอินโดนีเซีย) การจัดระเบียบครอบครัวถือมารดาเป็นหลัก ชื่อและกรรมสิทธิ์ทางมารดาเท่านั้นที่มีสิทธิโอนให้ได้ ส่วนในกลุ่มที่สอง (พวกบานาร์เซตัง มนอง และคนเผ่าที่ใช้ภาษาในกลุ่มมอญและเขมร) ระบบครอบครัวโดยทั่วไปถือบิดาเป็นหลัก

แต่สำหรับชนเผ่าอื่นๆ บางพวก (โคโฮ) เจาะแระ เจามา ฯลฯ ลักษณะครอบครัวถือมารดาเป็นหลักซึ่งอาจเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากชนเผ่าเพื่อนบ้านก็เป็นได้ ประชาชนของกลุ่มที่สองนี้มีการจัดระเบียบอาวุโสในระบบศักดินา โดยแต่ละท้องถิ่นที่ตั้งเป็นหน่วยทางศาสนา ปกครองโดยมูลนายที่สืบมรดกกันมา หรือไม่ก็ตั้งอยู่ในอำนาจของวงศ์ใดวงศ์หนึ่งที่กำหนดไว้ ลักษณะของครอบครัวถือบิดาเป็นหลัก กล่าวคือ ชื่อก็ดี ยศศักดิ์ก็ดี กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินก็ดี โอนจากบิดาไปยังบุตร การนับถือศาสนาเป็นกิจการของกลุ่มอาณาเขต ไม่ใช่เรื่องเฉพาะตัวบุคคล และพิธีการต่างๆ ในการประกอบกิจกรรมสำคัญๆ ประจำปี พวกมูลนายเป็นผู้ประกอบพิธีสำหรับท้องถิ่นทั้งหมด กลุ่มคนที่จัดเข้าในแบบนี้ ได้แก่ พวกมุง ไทย โลโล ม่าน หรือโดยทั่วไปเป็นพวกกลุ่มคนที่พูดภาษาหลายสำเนียง ที่อยู่อาศัยของพวกนี้ไม่เลยไปจากแคว้นทันนินห์ ในตอนใต้ ซึ่งแคว้นนี้อยู่ตรงกับแผ่นดินตอนในของเมืองแหงอานและเมืองฮาดินห์ในเวียดนามตอนเหนือ เว้นแต่ในประเทศลาวเท่านั้นซึ่งพวกไทยได้เคลื่อนตัวลงมาทางตอนใต้ ตลอดความยาวของแม่น้ำโขงและแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็เป็นในยุคสมัยที่ไม่ซ้ำไม่นานมานี้เอง

ในขณะที่ชาวจีนสามารถพิชิตบริเวณปากแม่น้ำตังเกี๋ยได้ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสต์กาล และที่พ่อค้าชาวอินเดียได้เริ่มตั้งถิ่นฐานในอินโดจีนตอนใต้ในระยะหลังเล็กน้อย ทั้งชาวจีนและชาวอินเดียได้เผชิญหน้ากับพวก “คนป่า” ซึ่งความเชื่อและการจัดระบบทางสังคมมีร่องรอยร่วมกันกับที่บรรพบุรุษชาวจีนและชาวอินเดียที่อยู่ไกลโพ้นเคยรับรู้กันมา ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้เป็นคำอธิบายอยู่ในตัวแล้วถึงความรวดเร็ว และความง่ายดายที่พวกชาวจีนและชาวอินเดียสามารถทำให้ชนพื้นเมืองรับอารยธรรมของตน ซึ่งเป็นอารยธรรมที่แม้จะอยู่ในขั้นก้าวหน้ามากกว่าและวิวัฒนาการสูงกว่า แต่ก็มี ความใกล้เคียงกับวัฒนธรรมพื้นเมือง

1. H. MANSUY, *La préhistoire en Indochine*, Paris, 1931; *Préhistoire et protohistoire dans Indochine sous la direction de G. MASPERO*, t. I, p. 83.
M. COLANI, *Recherches sur le préhistorique indochinois*, B.E.F.E.O., XXX, p. 299.
E. PATTE, *L' Indochine préhistorique*, Rev. anthrop., 1936, p. 277.
J. FROMAGET et E. SAURIN, in Bull. Serv. Géol. Indochine, XXII, 3, 1936 et Proc. 3rd Congress Prehist. of the Far East, 1938, p. 51.
2. ในประเทศสยามมี
F. SARASIN, *Prehistorical researches in Siam*, J. Siam Soc., XXVI, 1933, p. 171;
Recherches préhistoriques au Siam, L'Anthropologie, XLIII, 1933, p. 1.
TEILHARD DE CHARDIN, *Le paléolithisme du Siam*, L' Anthropologie, 54, p. 547.
H.R. VAN HEEKEREN, *Prehistoric discoveries in Siam*, Proc. Prehist. Soc., Cambridge, 2, p. 24; *A preliminary note on the excavation of the Sai-yok rock shelter*, J. Siam Soc., XLIX, 1961, p. 99.
- ในประเทศไทยมี
J. COGGIN BROWN, *Relics of the stone age in Burma*, J. Burma res. Soc., XXI, 1935, p. 33.
T.C. MORRIS, *The prehistoric stone implements of Burma*, Ibid., XXV, 1935, p. 1;
Copper and bronze antiquities from Burma, Ibid., XXVIII, 1938, p. 95..
H.L. MOVIUS, *The stone age of Burma*, Trans. Amer. Philos. Soc., 32, p. 341; *The lower Palaeolithic cultures of South and East Asia*, Ibid., 38, n° 4, 1949; *Palaeolithic archaeology in South and East Asia*, Cahiers d'histoire mondiale, II, Paris, 1954.
3. การวิเคราะห์เช่นนี้ได้มีการพยายามทำกันเมื่อไม่นานมานี้ และได้รับความสำเร็จโดยนาย J. NAUDOU ในเรื่อง *L' homme avant l' écriture*, ภายใต้อำนวยการของ ANDRÉ VARAGNAC, p. 153 et 315.
4. H. MANSUY, *Stations préhistoriques de Samrong-Seng et de Longprao*, Hanoi, 1902; *Résultats de nouvelles recherches ...* Mém. Serv. Géol. Indochine, X, 1.
5. V. GOLOUBEW, *L'âge du bronze au Tonkin et dans le Nord-Annam*, B.E.F.E.O., XXIX, p. 1.
O. JANSE, *Archaeological research in Indo-China*, 3 vol., Cambridge (Mass.), 1947, 1951; Bruges, 1958.
A. CHRISTIE, *The bronze age in S.-E. Asia*, Londres, 1961.
6. FRANZ HEGER, *Alte Metalltrommeln aus Südostasien*, Leipzig, 1902.
7. V. GOLOUBEW, *Sur l'origine et la diffusion des tambours métalliques*, Praehistorica Asiae Orientalis, I, p. 137, Hanoi, 1932.
8. V. GOLOUBEW, *L'âge du bronze. . .*, loc. cit.
9. E.PATTE (*supra*, n. I), p. 303.
10. R. VON HEINE-GELDERN, *Vorgeschichtliche Grundlagen der kolonialindischen Kunst*, WIENER BEITR. zur Kunst- und Kulturgesch. Asiens, VIII, 1934; *Das Tocharerproblem und die pontische Wanderung*, Saeculum, II, 1951, p. 225.

- C. SCHUSTER, *An ancient cultural movement... dated by the Dongson culture of N. Indo-China*, Actes du IVe Congrès int. des Sciences anthropol. et ethnol., Vienne, 1952. II. Ethnologica, Ire partie, p. 285.
11. B. KARLGREN, *The date of the early Dong-son culture*, Bull. Mus. Far-Eastern Antiq., XIV, 1942, p. 1.
  12. M. COLANI, *Emploi de la pierre en des temps reculés*, Bull. Amis Vieux Hué, 1940.
  - 13.-14. M. COLANI, *Mégalithes du Haut-Laos* (Publ. E.F.E.O., XXV-XXVI), Paris, 1935.
  15. H. PARMENTIER, *Vestiges mégalithiques à Xuân-lôc*, B.E.F.E.O., XXVIII, p. 479.
  - E. GASPARDONE, *The tomb of Xuân-lôc*, J. Greater India Soc., IV, 1937, p. 26.
  16. P. RIVET, *Le groupe océanien*, Bull. Soc. Linguist., XXVII, p. 152; *Les Océaniens* Praehistorica Asiae Orientalis, I, p. 35.
  17. P. V. VAN STEIN CALLENFELS, *The Melanesoid civilisations of Eastern Asia*, Bull. Raffles, Mus., sér. B, I, 1936, p. 41.
  18. R. VON HEINE-GELDREN, *Urheimat und früheste Wanderungen des Austronesier*, Anthropos, XXVII, 1932
  19. L. FINOT, *L'Indochine préhistorique*, Bull. Comité Asie française, février-juillet 1919.
  20. ทรรศนะเหล่านี้ส่วนหนึ่งตรงกับทรรศนะของ SYLVAIN LÉVI (*Préaryen et pré-dravidien dans l'Inde*, J. Asiat., 1923, 2, p. 55), de J. PRZYLUKSKI (Ibid., 1926, I, p. 1 et 1929 I, p. 311)
- และตรงกันกับของบุคคลอื่นๆ หลายคนซึ่งเห็นว่า “พวกดราวิเดียนหรืออารยันได้เข้ามาสู่ประเทศอินเดียทางตะวันตกเฉียงเหนือ และคงจะขับไล่ประชาชนซึ่งเป็นคนป่าพื้นเมืองเข้าไปจนถึงอินเดียตะวันออกและอินเดียตอนใต้ และประชาชนคนป่าเหล่านี้คงไปถึงอินโดจีนและหมู่เกาะทะเลใต้ และคงจะได้รับอารยธรรมของอินเดียก่อนยุคอารยันเป็นพวกแรก ในขณะที่ประชาชนอินโดนีเซียคงจะได้อพยพจากแผ่นดินใหญ่ไปอยู่ตามหมู่เกาะ” (G. CEDÉS, *Etats hindouisés*, p. 24).
21. J. PRZYLUKSKI, *Les populations de l'Indochine*, dans *Indochine sous la direction de SYLVAIN LÉVI*, I, p. 54.
  22. G. MONTANDON, *Traité d' ethnologie culturelle*, Paris, 1934.
  23. P. W. SCHMIDT, *Les peuples Mon-Khmer, trait d' union entre les peuples de l'Asie centrale et de l' Austronésie*, B.E.F.E.O., VII, p. 213; VIII, p. 1.
  24. A. CONRADY, *Eine indochinesische Causativ-Denominativ Bildung*, Leipzig, 1896.
  - K. WULFF, *Chinesisch und Tai*, Mél.histor.-philol. Acad. Sciences, Copenhagen, XX, 3.
  25. K. WULFF, *Über das Verhältnis des Malayo-polynesischen zum Indochinesischen*, Ibid., XXVII, 2.
  26. PAUL K. BENEDICT, *Thai Kadai and Indonesian : a new alignment in Southeastern Asia*, Amer. Anthropol., 1942.
  27. H. MASPERO, *Études sur la phonétique historique de la langue annamite*, B.E.F.E.O., XIII, I.

28. J. PRZYLUŠKI, *Langues austroasiatiques*, dans *Les langues du monde* (1re éd., 1924), p.395.
29. A. G. HAUDRICOURT, *De l'origine des tons en vietnamien*, J. As., 1954, p. 69; *La place du vietnamien dans les langues austroasiatiques*, Bull. Soc. Ling., 49, 1953, p.122.
30. H. MASPERO, *Études sur la phonétique...* loc. cit., p. 116.
31. G. CÆDÈS, *Les langues de l'Indochine*, Confér. Inst. Ling. Univ. Paris, 1940-1948, p. 63.
32. CH. ROBEQUAIN, *L'Indochine française*, Paris, 1935, p. 40; *Le Thanh-hoa* (Publ. E.F.E.O., XXIII-XXIV), Paris, 1929.
33. H. MASPERO, *Moeurs et coutumes des populations sauvages*, dans *Un empire colonial français : l'Indochine*, sous la direction de G. Maspero, I, p. 233.

ภาคที่สอง

การก่อตั้งรัฐต่าง ๆ ในอินโดจีน

หลังจากที่ได้ค้นคว้าถึงต้นกำเนิดของกลุ่มชาติวงศ์กลุ่มต่าง ๆ ซึ่งได้พบปะและรวมตัวกันในแหลมอินโดจีนแล้ว กับทั้งยังได้ค้นคว้าเรื่องการแบ่งเขตทางภูมิศาสตร์เท่าที่จะทำได้ในยุคปลายของระยะพันปีแรกก่อนคริสต์กาลแล้วดังนี้ ก็เป็นการสมควรแก่เวลาที่จะนำเอาประเด็นสำคัญอีกสองประเด็นมาพิจารณา เพราะทั้งสองประเด็นนี้อาจถือว่าเป็นข้อกำหนดโชคชะตาของหมู่ประชาชนในอินโดจีนส่วนใหญ่ทีเดียว โดยจะเริ่มด้วยประเด็นเกี่ยวกับประเทศจีนซึ่งได้มีเรื่องราวปรากฏในอินโดจีนก่อนการมาปรากฏของอินเดียเป็นเวลาหลายศตวรรษ ทั้งนี้โดยกล่าวตามหลักฐานที่มีอยู่ ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ในสาระสำคัญปรากฏในพงศาวดารจีน และควรจะเพิ่มเติมเรื่องราวการเดินทางและหนังสือสารานุกรม ซึ่งรวบรวมจากเอกสารทางโบราณคดีที่ได้มาจากการขุดค้นต่าง ๆ ด้วย หลักฐานทั้งหมดนี้ยังอาจใช้เพื่อทราบถึงการขยายตัวของอารยธรรมอินเดียในอินโดจีนได้อีกด้วย และในการศึกษาเรื่องนี้โดยเฉพาะ เรายังอาจเพิ่มเติมข้อมูลที่ยังมีอยู่กระจุกกระจายในบทวรรณกรรมอินเดีย และในหนังสือดึกดำบรรพ์ต่าง ๆ ได้ด้วย แหล่งข่าวสารที่สำคัญตั้งแต่ศตวรรษที่หกแห่งคริสตกาล ได้แก่ ศิลจารึกแต่ในระยะก่อนหน้านั้นขึ้นไปมีศิลจารึกอยู่เป็นจำนวนน้อยเหลือเกิน

ชัยชนะของชาวจีนเหนือพื้นที่สามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำแดง และการก่อตั้งประเทศเวียดนาม

เมื่อ 221 ปีก่อนคริสตกาล ได้มีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นในประเทศจีน อันเป็นเหตุการณ์ซึ่งชี้ขาดอนาคตของประเทศนั้น และก่อให้เกิดผลสะท้อนสำคัญไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายหลังจากอันไม่มีชื่อแม่ของสมัย์ที่เรียกว่า “สมัย์ราชอาณาจักรนักรบ” ปรากฏว่าราชอาณาจักรของราชวงศ์ฉิน ได้มีชัยชนะต่อข้าศึก และได้ผนวกเอาจักรวรรดิของราชวงศ์เจียวเข้าไว้ในอาณาเขตของตนเมื่อ 256 ปีก่อนคริสตกาล หลังจากนั้นอีก 35 ปี กษัตริย์ราชวงศ์ฉินได้รวมประเทศจีนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และสามารถตั้งจักรวรรดิรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางได้เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของจีน

ในปี 221 ก่อนคริสตกาลนี้ พระเจ้าฉินเจ๋อองค์ตั้งทหารไปโจมตีประเทศของพวกย้อ (ออกสำเนียงภาษาจีนผสมเวียดนามว่า เวียด) อาณาจักรย้อนี้มีเมืองที่มีเจ้าปกครองหลายแห่ง อยู่ใกล้ฝั่งทะเลแถบเมืองซูเกียง ฮกเกียน และกวางตุ้ง สาเหตุในการส่งทหารไปโจมตีดูจะเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจมากกว่าการเมือง⁽¹⁾ ประเทศต่างๆ ที่ตั้งอยู่ทางใต้ของแม่น้ำแยงซี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิภาคทางชายฝั่งทะเลของพวกย้อระยะนั้นยังไม่ได้ถูกจีนครอบงำโดยสิ้นเชิง ได้เป็นศูนย์การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างจีนตอนเหนือกับพวก “คนป่าทางใต้” มาช้านาน พวกหลังนี้ได้ส่งของและสินค้าหรรษาหลายอย่างให้แก่ราชสำนักจีนเพื่อแลกกับผ้าไหม โดยทางราชสำนักจีนต้องการใช้ของต่างๆ เป็นจำนวนมาก ได้แก่ งาช้าง นอแรด กระ ไข่มุก ขนนกยูง และขนนกกินปลา เครื่องเทศและไม้หอม ดูเหมือนว่าชาวจีนสามารถควบคุมเส้นทางบางสายและท่าเรือบางท่าของประเทศย้อไว้ได้อย่างเด็ดขาด มาตั้งแต่ตอนปลายศตวรรษที่ 4 ก่อนคริสตกาล และพวกจีนก็ทราบดีถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบริเวณปากแม่น้ำซีเกียงและแม่น้ำแดง

ที่ว่ามีการส่งทหารไปรบในปี 221 นั้น ที่จริงแล้วมิได้ส่งไปจนสามปีให้หลัง เพราะปรากฏว่าในภาคตะวันตกของประเทศย้อซึ่งชื่อว่า สี่เจียว (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ไตเอา พวกคนพื้นเมืองได้ถอยร่นเข้าไปในป่า ทำให้พวกจีนประสบแต่ความว่างเปล่า แม่ทัพจีนชื่อ เจาโต (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เตรียวดา) ต้องส่งกำลังหนุนเป็นกองทัพ ประกอบด้วยคนทั้งจีนเองไม่พึงปรารถนาแล้วไปช่วย โดยมุ่งหมายที่จะตั้งเป็นอาณานิคมทางทหารในประเทศที่ดีได้

เมื่อได้ข้ามช่องเขาไปสู่ที่ราบลุ่มแถบแม่น้ำซีเกียงแล้ว กองทหารจีนก็ได้ไปถึงที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ของกวางตุ้ง และตั้งตั้งแต่ปี 214 ก่อนคริสตกาล จีนได้ตั้งข้อมปราการขึ้น 3 แห่ง ซึ่งได้กลายเป็นเมืองสำคัญ 3 เมือง คือ เมืองนานไฮ (กวางตุ้ง) เมืองกวยลิน (เซียนเจียว) และเมืองเสียง (นานนิง)

ส่วนบริเวณปากแม่น้ำแดงขณะนั้นยังไม่อยู่ในความต้องการของทหารจีนที่ส่งไป จึงยังคงรักษาเอกราชอยู่ได้ต่อมาอีกหลายปี ในเวลานั้น บริเวณนั้นถูกปกครองโดยขุนนางซึ่งพวกจีนเรียกว่า พวกขุนนางแซ่โล (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ลัก) มีอาณาเขตที่แบ่งการปกครองโดยหัวหน้าซึ่งสืบมรดกตกทอดกันมา อันเป็นการจัดระเบียบการปกครองแบบศักดินา ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังปรากฏว่ามีอยู่ในหมู่ประชาชนทางภูเขาสูงดังที่ได้กล่าวแล้วในบทก่อน

การสวรรคตของจักรพรรดิสินเจื่องเต้ทำให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในแผ่นดินจีน ราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติต่อมาก็ชั่วระยะเวลาเพียง 2 ปี (209—207 ก่อนคริสต์กาล) พวกขุนนางนายทหารชั้นผู้ใหญ่ต่างแย่งชิงบ้านเมืองกัน นายทหารผู้ใหญ่คนหนึ่งชื่อ เลี้ยวบิ่ง ประสบความสำเร็จบังคับเอาเมืองไ้วไ้ และได้ตั้งราชวงศ์ฮั่นขึ้น (202 ก่อนคริสต์กาลถึง 220 หลังคริสต์กาล) ข้าหลวงเงินที่ประจำในแคว้นแคว้นของประเทศฮั่นซึ่งเงินได้พิชิตไ้วไ้ได้ฉวยโอกาสตั้งตัวเป็นอิสระ แต่ก็ทำไม่สำเร็จ เพราะสู้กับดินฟ้าอากาศของประเทศนั้นไม่ได้ ในปี 209 จึงได้ขอคนชื่อ เจาโต มาช่วย และบุคคลผู้นี้ก็ได้เป็นข้าหลวงแทน เมื่อข้าหลวงคนแรกสิ้นชีวิตลง เจาโตได้สั่งประหารชีวิตข้าราชการที่ซื่อสัตย์ต่อราชวงศ์สิน และเอาพรรคพวกของตนเข้าดำรงตำแหน่งแทน ต่อมาเมื่อปี 207 ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์นำนั้ย้อออกสำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า นามเวียด ราชอาณาจักรนี้ประกอบด้วยหัวเมืองสำคัญ 3 หัวเมืองคือ เมืองนานไฮ กวาลิน และเมืองเสียง อาณาจักรนำนั้ย้อจัดว่ามีความเข้มแข็ง เพราะยังรอดอยู่ได้เมื่อแผ่นดินจีนเปลี่ยนราชวงศ์เป็นราชวงศ์ฮั่นเมื่อปี 202 ก่อนคริสต์กาล ซึ่งนับแต่นั้นมาประเทศจีนก็สงบอยู่เป็นเวลานาน ราชวงศ์ฮั่นซึ่งเป็นราชวงศ์ใหม่ของแผ่นดินจีนได้ยอมรับนับถือราชอาณาจักรนำนั้ย้อเมื่อปี 196 โดยนำนั้ย้อยอมรับอำนาจอธิปไตยของจีน แต่ได้มีปัญหาทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น คือ พระนางลู จักรพรรดินีม่ายของจักรพรรดิอันพระองค์แรก ไม่ยอมให้ราชอาณาจักรนำนั้ย้อค้าเหล็กปี 183 ก่อนคริสต์กาล เจ้าผู้ครองราชอาณาจักรนำนั้ย้อจึงได้ตัดไมตรีกับจีน และตั้งตัวเป็นจักรพรรดิ พระนางลูได้ส่งกองทหารไปกำจัดแต่ก็ล้มเหลว เจาโต จักรพรรดิแห่งนำนั้ย้อกลับทำให้ประเทศเพื่อนบ้านทางใต้ต้องยอมรับอำนาจของตน ผู้ครองนครทางใต้ได้แก่ พวกแซ่โล แห่งเมืองสีเจียว (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ไตเอาลัก) พวกแซ่โลนี้เป็นเจ้าผู้ครองนครแถบปากแม่น้ำตังเกี๋ย และที่ราบชายฝั่งซึ่งอยู่ติดกับราชอาณาจักรนำนั้ย้อลงมาทางใต้ จักรพรรดินำนั้ย้อได้แบ่งดินแดนสีเจียวออกเป็น 2 หัวเมือง คือ เมืองเกี้ยวเจ (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เจียวซี) และบริเวณปากแม่น้ำแดง กับอีกหัวเมืองหนึ่ง คือ เกี้ยวเจน (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ฟูจัน) และพื้นที่ส่วนล่างของมณฑลทันทหัว แหงอาน และฮาตินห์ ปี 179 ก่อนคริสต์กาล ราชสำนักฮั่นได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชอาณาจักรนำนั้ย้อ เมื่อทูตกลับไปแล้ว เจาโตผู้ตั้งตัวเป็นจักรพรรดิก็ได้สละตำแหน่งจักรพรรดิที่ตนตั้งขึ้นเอง และยอมรับเพียงตำแหน่งกษัตริย์แห่งนำนั้ย้อ

จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า นำนั้ย้อ หรือย้อ (เวียด) ทางใต้ นี้เองที่เป็นชื่อแรกของเวียดนาม เป็นดินแดนที่ตั้งอยู่ตอนใต้สุดของหัวเมืองชายฝั่ง และเป็นอยู่แห่งเมืองเวียดนามในอนาคต ซึ่งได้แก่ บริเวณปากแม่น้ำแดง เดิมบริเวณนั้นมีเผ่าคนชื่อเผ่าโล (ลัก) อาศัยอยู่ก่อน และพวกย้ออาจจะได้เข้าไปผสมด้วยเป็นเวลานาน ก่อนการตั้งราชอาณาจักรนำนั้ย้อและก่อนการพิชิตของจีน

คำว่า โฉ เป็นคำเก่าแก่ทางชาติวงศ์ ที่ใช้เรียกชื่อกลุ่มประชาชน ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นคนกลุ่มแรกของชาวเวียดนาม คำนี้มักจะรวมเข้าเป็นส่วนประกอบของชื่อต่าง ๆ ที่ชาวจีนรู้จัก ดังคำว่า โฉยื้อในสมัยราชวงศ์เจียง คำว่า สีเงียวโฉ หรือเงียวโฉเฉย ๆ ในสมัยราชวงศ์สั่น ซึ่งถ้าหากเราทราบแน่นอนว่าพวกโฉจัดอยู่ในชาติวงศ์ภาษาไต และกลุ่มใดที่พวกยื้อสังกัดอยู่แล้ว ปัญหาการก่อตัวของชาวเวียดนามก็จะเป็นการง่าย แต่ในประเด็นนี้เราก็กไม่มีทางจะทราบได้มากนัก จึงต้องอาศัยพิจารณาจากกำเนิดของภาษาเวียดนามเท่าที่พอจะทราบได้ และกล้าพอที่จะตั้งข้อสมมติฐานเอาเองดังต่อไปนี้

ตามที่ปรากฏในหนังสือของฝ่ายจีน ซึ่งมีต้นแหล่งข้อมูลมาตั้งแต่ยุคที่มีการตั้งราชอาณาจักรน่านยื้อและการพิชิตของพวกจีน กล่าวไว้ว่า ราชภพชั้นบรรพบุรุษของบริเวณปากแม่น้ำตังเกี๋ยปล่อยร่างกายล่องจัน ฟันดาเพราะกินหมาก ไถนาค้วยเสียมหินขัด ใช้ลูกศรอาบยาพิษ และมีลักษณะใกล้เคียงกับประชาชนที่อยู่ในภาคใต้ของแหลมอินโดจีน คือ พูดภาษาไม่มีสำเนียงสูงต่ำ เช่น ภาษา มอญ-เขมร และอินโดนีเซีย แต่มีการจัดระเบียบทางสังคม ใช้หลักอาวุโสแบบศักดินาอันแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับประชาชนทางภาคกลาง สภาพทางสังคมนี้กลับไปตรงกับของไทย และกลุ่มอื่น ๆ ที่มีลักษณะทางชาติวงศ์และภาษาใกล้เคียงกับไทยทางตอนใต้ของประเทศจีน ซึ่งพูดภาษามีสำเนียงสูงต่ำ ฉะนั้น ในการพิจารณาถึงอารยธรรมของแคว้นตังเกี๋ยก่อนจีนจะเข้ามาครอบงำ จึงมีองค์ประกอบ 2 ประการ แตกต่างกันเป็น 2 แบบ ซึ่งนิยายปรัมปราของเวียดนามแต่ครั้งบรรพกาลยังคงจดจำได้อยู่ องค์ประกอบข้อแรก คือ พวกที่อยู่ตอนใต้ อาจจะเป็นพวกโฉ และพวกที่อยู่ตอนเหนือ อาจจะเป็นพวกยื้อก็เป็นได้ แต่ที่สำคัญก็คือพวกหนึ่งมีความใกล้เคียงหรือเป็นเครือญาติกับประชาชนชาวตังเกี๋ยตีกดาบรรพซึ่งพูดภาษามอญ-เขมร และอีกพวกหนึ่งใกล้เคียงกับประชาชนที่พูดภาษาไทย

การรวมตัวของกลุ่มคน 2 กลุ่มซึ่งแตกต่างกันนี้ เกิดขึ้นในโอกาสเดียวกันกับที่กลุ่มชาติวงศ์ 2 กลุ่มซึ่งมีกำเนิดแตกต่างกันได้มาพบกัน ซึ่งอาจเป็นเวลาช้านานก่อนชัยชนะของพวกจีน จึงได้เรียกตัวเองว่า โฉยื้อ หรือ “พวกยื้อแห่งแคว้นโฉ” ซึ่งสำนวนนี้ได้ใช้กันอยู่ในหมู่ราชภพของตังเกี๋ยตีกดาบรรพหลายแห่งด้วยกัน นอกจากนี้ยังอาจมีพวกต่างประเทศเข้ามาร่วมด้วย เช่น พวกชกโฉ ซึ่งอพยพมาทางทะเลจากเมืองชกเกียน⁽²⁾ นอกจากนั้นการรวมประเทศต่าง ๆ เข้าเป็นราชอาณาจักรน่านยื้อเมื่อประมาณปี 180 ก่อนคริสตกาล อาจจะทำให้กำลังของพวกยื้อ รวมทั้งอิทธิพลของจีนต่างเข้มแข็งขึ้นมาทั้งสองด้าน อิทธิพลของพวกจีนนั้นมิใช่เป็นอันมากในที่ราบ แต่ในบริเวณหุบเขาในตอนกลางของประเทศมีอิทธิพลอยู่น้อยกว่า ด้วยเหตุนี้กลุ่มชาวเวียดนามต้นตระกูลซึ่งอยู่ในสมัยของสาร์ดีและมีวัฒนธรรมแบบดองซอนจึงแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย ซึ่งได้แก่พวกเวียดนามที่ใกล้ชิดไปทางจีน กับพวกมุงซึ่งได้รับอารยธรรมจากจีนน้อยกว่าพวกแรก และพวกไทยซึ่งส่วนใหญ่มีอารยธรรมไม่แตกต่างกับของพวกมุงมากนักได้มารวมตัวด้วย⁽³⁾

เมื่อได้พิจารณากันเล็กน้อยถึงการก่อรูปในทางชาติวงศ์ของชาติเวียดนามแล้ว ต่อไปนี้ก็จะได้เล่าถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ภายหลังการตั้งราชอาณาจักรน่านยื้อต่อไป

พวกเจ้าราชวงศ์โลยังคงมีอำนาจอยู่ที่เกี๋ยเจ แต่ก็ยังอยู่ในอำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์เจา (เตี๋ยว) ซึ่งเป็นราชวงศ์ของกษัตริย์เจาโต (เตี๋ยวตา) แต่เมื่อปี 112 ก่อนคริสตกาล กษัตริย์ราชวงศ์

เจ้าได้แข็งเมืองไม่ยอมขึ้นเป็นประเทศราชต่อประเทศจีน พระเจ้าวู่ตี้แห่งราชวงศ์ฮั่นจึงได้เข้าครอบครองประเทศของราชวงศ์เจ้าไว้เสี่ย และเมื่อปี 111 ก่อนคริสตกาล นานย็อกก็ได้เข้าร่วมอยู่ในจักรวรรดิและกลายเป็นแคว้นแห่งหนึ่งชื่อ เกียว (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เจียว) ประกอบด้วยหัวเมืองสำคัญ 9 หัวเมือง ซึ่งในจำนวนนี้มี 6 หัวเมืองตรงกับมณฑลต่างๆ ทางภูมิศาสตร์ของจีนในปัจจุบัน คือ กวางตุ้ง และกวางสี รวมทั้งเกาะไหหลำ อีกสามหัวเมืองตรงกับแคว้นเงี้ยวโล ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นแคว้นที่มีหัวเมืองสำคัญสองแห่ง ได้แก่ เมืองเกียวเจ และกิวเจิน กับเพิ่มเมืองเจนาบ (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า นัทนาม) ขึ้นอีกเมืองหนึ่ง อันเป็นเมืองซึ่งอยู่ในภูมิภาคตอนชั้นในแถบที่เรียกว่า ช่องเมฆ

หลังจากที่พิชิตราชอาณาจักรน่านย้อแล้ว ราชวงศ์ฮั่นมิได้รวมเอาราชอาณาจักรนั้นเข้าไว้ในปกครองของจักรวรรดิ และมีได้เปลี่ยนแปลงสถาบันใด ๆ ที่มีอยู่ในอาณาจักรนั้นแต่ประการใด หัวเมืองต่างๆ ของราชอาณาจักรย้อ จึงก็ถือเป็นทำนองเมืองขึ้น และมีคนหมุ่นน้อยชาติจีนอาศัยร่วมกันอยู่กับคนพื้นเมือง ผลสำคัญของการผนวกรวมราชอาณาจักรน่านย้อเข้าไว้กับประเทศจีนครั้งนี้ คือ การที่จีนเปิดหนทางค้าขายทางทะเลกับหัวเมืองต่างๆ ทางใต้ได้ โดยอาศัยเมืองท่าที่กวางตุ้งและตั้งเกีย

เมืองสำคัญของพวกย้อ 2 หัวเมือง คือ เกียวเจ และกิวเจิน ข้าหลวงของย้อทั้งสองคนได้ยอมอ่อนน้อมต่อจีน โดยไม่มีการต้านทาน จึงยังคงปกครองบ้านเมืองต่อไป ส่วนพวกขุนนางผู้ใหญ่ที่เป็นชาวพื้นเมืองมีอยู่ผู้เดียวที่พยายามประกาศเอกราช แต่ยังมีหนที่จจะลงมือก็ถูกขุนพลแห่งแคว้นเงี้ยวโลกำจัดเสีย ก่อนที่พวกจีนจะส่งกำลังมาปราบเสียอีก ขุนนางผู้ใหญ่อื่นๆ ก็ต้องยอมขึ้นต่อนายใหม่ ระบบศักดินาของชาวพื้นเมืองก็ยังคงอยู่ได้ภายใต้อำนาจของข้าหลวงซึ่งเป็นจีน เมืองออกสำคัญๆ ซึ่งได้รับตั้งเป็นหัวเมืองขึ้นเอกยังคงปกครองโดยขุนนางที่สืบมรดกกันมา

เมื่อต้นศตวรรษที่ 1 ข้าหลวงจีนได้เริ่มเปลี่ยนนโยบายต่อประชาชนใต้บังคับ เจ้าเมืองเกียวเจ ซึ่งเป็นชาวจีนชื่อ สีกวง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ทิชกวง) ซึ่งปกครองอยู่ระหว่างปีที่ 1—ปีที่ 25 ต้นคริสต์ศตวรรษ ได้ “ผสมกลมกลืนประชาชนโดยอาศัยจารีตประเพณีและความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง” หรืออีกนัยหนึ่ง เจ้าเมืองผู้นี้ได้พยายามจะปลูกฝังอารยธรรมของจีนให้ลึกซึ้งยิ่งกว่าแต่ก่อน จำนวนคนจีนที่เข้ามาอยู่มีหลายจำพวกด้วยกัน ที่หนึ่งทัพพาก็มี ถูกขับไล่มาทีมาก บ้างก็เป็นพวกถูกเนรเทศ จำนวนจึงเพิ่มมากขึ้นทุกที บุคคลจำพวกนี้ได้ขยายการใช้ภาษาจีนและขนบธรรมเนียมของจีนออกไปทั่ว นอกจากนั้นในปีแรกๆ ของคริสต์ศตวรรษนี้เองได้มีคนจีนอีกประเภทหนึ่ง ไม่ใช่พวกที่ไม่พึงปรารถนาดังกล่าวมาข้างต้นซึ่งได้มาอยู่ก่อนเข้ามาในบริเวณปากน้ำตั้งเกีย เพราะในระหว่างปีที่ 9—ปีที่ 25 แห่งคริสต์ศตวรรษ วางมวง ได้ล้มราชวงศ์ฮั่นลงได้ แต่เจ้าเมืองสีกวงก็ไม่ยอมรับวางมวงครอบครองของขุนนาง และนักปราชญ์จีนที่ชื่อสตีร์ต่อราชวงศ์ฮั่น ได้ลี้ภัยมาอยู่กับ เจ้าเมืองสีกวงเป็นอันมาก

ในยุคนี้เองที่หลุมศพส่วนใหญ่ของพวกขุนนางและพวกชาวจีนที่เข้ามาอยู่ได้ถูกค้นพบในตั้งเกีย และในเวียดนามตอนเหนือ⁽⁴⁾ หลุมศพเหล่านี้ก่อด้วยอิฐทั้งหมด และมีอยู่เป็นจำนวนมากในท้องที่เป็นที่ยอดดอย อันเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การทำพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ของจีน หลุมศพเหล่านี้

บางครั้งก็มีโพรงแห่งเดียว แต่บางทีก็มีหลายโพรง และบางแห่งก็สร้างอย่างซับซ้อน ดังเช่นหลุมศพแห่งหนึ่งในมณฑลปักกิ่งนั้น มีคูหาตาชด้วยหิน ตั้งอยู่บนขาตั้งหกขา และคูหาเหล่านี้มีอยู่ไม่น้อยกว่า 12 คูหาด้วยกัน ช่องหรือโพรงก่อเป็นรูปโค้งโดยใช้อิฐแผ่นใหญ่ซึ่งบางครั้งมีลวดลาย หรือเป็นอิฐเคลือบ หลุมศพบางหลุมเมื่อได้ขุดแล้ว พบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากพร้อมทั้งเครื่องทองสำริด ชิ้นส่วนของอาวุธ เศษอิฐเผา ของเหล่านี้ส่วนมากมีอายุขัยสมัยที่วางมาลงสมัยรัชกาลที่ 1 ของพวกฮั่น แต่บางส่วนก็เป็นของสมัยราชวงศ์ฮั่นยุคหลัง (ตั้งแต่ปี 25—220 แห่งคริสต์กาล) เครื่องทองสำริดส่วนมากคงนำมาจากประเทศจีน มีกระจกเงา อ่าง เขี่ยอกเหล้ารูปกะพุงกลม นอกจากนั้นก็มีเครื่องปั้นดินเผา โอ่ง ไห ถ้วย ชามรูปต่างๆ และออกแบบต่างๆ กัน ที่พบในอีกหลายหลุมศพก็มีเครื่องปั้นย่อส่วนเป็นรูปบ้าน นางข้าว บ่อน้ำ เต่าไฟเล็กๆ ซึ่งในสมัยเดียวกันนั้นมักจะมีการปฏิญทุกแห่งตามหลุมฝังศพในประเทศจีน แต่ยังไม่เคยพบกล่องทองแดงย่อส่วน ซึ่งแสดงลักษณะถึงวิธีฝังศพของวัฒนธรรมตองซอน

พวกชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่รุ่นหลังคงจะช่วยกันสนับสนุนและช่วยเหลือเจ้าเมืองสีกวง ในความพยายามที่จะทำบ้านเมืองให้เป็นจีน พวกจีนรุ่นนี้ได้ใช้วิธีหลายอย่างหลายประการสำคัญมากบ้างน้อยบ้าง เป็นต้นว่า ได้ตั้งโรงเรียนขึ้น สอนคนพื้นเมืองให้รู้จักคันไถ ซึ่งตัวคันไถทำด้วยเหล็กซึ่งชาวพื้นเมืองไม่เคยรู้จักมาก่อน ชาวจีนรุ่นนี้ยังต้องการบังคับให้คนพื้นเมืองปฏิบัติตามจารีตของจีนในเรื่องการแต่งงาน บังคับให้สวมรองเท้าและสวมหมวกอีกด้วย นอกจากนั้นยังได้เกณฑ์คนเข้าเป็นกองทหารอาสาสมัครและฝึกทหารตามแบบของจีน อบรมคนพื้นเมืองให้ทำราชการในตำแหน่งเล็ก ๆ พยายามเลิกขนบประเพณีเดิมของสังคมในขณะนั้นซึ่งเป็นแบบศักดินา แม้พวกขุนนางชาวพื้นเมืองจะไม่ได้แสดงว่าขัดขืนกิจกรรมของเจ้าเมืองสีกวง แต่ก็เคยแสดงออกซึ่งความเป็นปฏิปักษ์ ในเมื่ออำนาจของพวกขุนนางเหล่านั้นได้รับการคุกคามจากสถาบันฝ่ายปกครองของจีนที่ประจำอยู่ ในระยะต่อมาไม่นานเมื่อเจ้าเมืองสีกวงได้พ้นตำแหน่งไป กรณีพิพาทก็ได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรง เจ้าเมืองผู้มาแทนชื่อซู่ติง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า โตติน) เจ้าเมืองใหม่ได้เข้ารับหน้าที่เมื่อปี 34 แห่งคริสต์กาล ซึ่งพอเข้ารับตำแหน่งก็ได้พบกับการต่อสู้อย่างเปิดเผยจากพวกขุนนางในท้องถิ่น

ผู้ก่อการกบฏต่ออำนาจปกครองของจีนเมื่อปี 40 มีหัวหน้าเป็นสตรี 2 นาง ซึ่งเป็นพี่น้องตระกูลเซ็ง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ตรุง) ทั้งสองนางนี้มีอิทธิพลเหนือพวกขุนนางแซ่โล และเหนือประชาชนทั่วไป ด้วยเหตุผลที่นางเองก็มีเชื้อสายกษัตริย์ ภายหลังจากที่นางผู้พี่คนโตได้รับความสำเร็จครั้งแรก โดยสามารถยึดเอาเมืองหลวงของแคว้นชื่อ เสียนเสียน (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เสียนเสียน) การกบฏครั้งนั้นได้ขยายตัวออกไปใน 65 หัวเมือง ทำให้แคว้นเกี่ยวเจและภูมิภาคใกล้เคียงได้เป็นอิสระ ราษฎรได้เลือกเอาวีรสตรีผู้กล้าชื่อ เซ็งโส (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ตรุงตรัก) ขึ้นเป็นราชินี การกบฏอื่นๆ เป็นภาระกังวลให้แก่กองทัพจักรวรรดิจีน ซึ่งกว่าจีนจะปราบได้ก็ต้องใช้เวลาถึง 2 ปี ในเดือนมกราคม ปี 42 แห่งคริสต์กาล ขุนพลสำคัญคนหนึ่งของยุคนั้นชื่อมาหย่วน (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า มาเวียน) วัย 70 ปี เป็นแม่ทัพ⁽⁵⁾ การยกทัพครั้งนั้นถูกขัดขวางทำให้เดินทางมาทางทะเลไม่ได้ จึงต้องเดินทางบก ตลอดระยะทางทัพจีนไม่ได้รับการต่อต้าน ทั้งนี้ก็เพราะว่านอกเขตหัวเมืองมีลิง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เมลิน) “พระนาง” เซ็งโสมิได้มีอำนาจ

อันแท้จริงอย่างใด และเมื่อได้ข่าวศึกตอนที่กองทัพจีนรุกใกล้เข้ามา ประชาชนก็เสื่อมความนิยมในตัวราชินีของพวกเขา ขุนพลมาหยวนซึ่งมีกำลังทัพสองหมื่นคนได้บุกเข้าไปในบริเวณปากแม่น้ำ ตั้งมั่นอยู่ ณ ที่นั้นระยะหนึ่ง แล้วก็รุกเข้าไปในหัวเมืองที่มีการกบฏ ซึ่งได้แก่เมืองมี้ลิ่ง และเมืองชิว (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ไทวู) แต่เมื่อทัพจีนได้รุกใกล้เมืองชิวเข้า กำลังของพวกเขาได้ทำให้ทัพจีนต้องถอยร่นขึ้นไปอยู่บนเนินเขาเทียนตู และได้มีการต่อสู้กันอย่างรุนแรง เป็นการต่อสู้ที่ซีโซ่ชนะตาของการรบครั้งนั้น การต่อสู้ได้มีขึ้นที่เมืองล้งโป (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ล้งปัก) เมื่อเดือนพฤษภาคม ปี 43 กองทัพพื้นเมืองได้แตกพ่ายไป ขุนพลมาหยวนได้ตั้งนายทหารชั้นรองติดตามทัพที่แตกไป และหลังจากนั้นอีกหลายเดือนจึงสามารถปราบพระนางเซ็งลงได้ เข้าใจว่าจะเข้าไปในแคว้นซอนไต และจับพระนางเซ็งใส่ไว้เป็นเชลย ในขณะที่เดียวกันก็โจมตีหัวเมืองทางใต้อย่างฉับพลัน เมืองนั้นในปัจจุบัน คือ มณฑลไฮดว่ง ซึ่งมีนางผู้น้องชื่อ เซ็งนี่ (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ตรุงนี่) เป็นผู้บัญชาการรบในด้านตะวันออกของบริเวณปากแม่น้ำ

เมื่อขุนพลมาหยวนได้รับชัยชนะแล้ว ก็ได้ฉวยโอกาสจัดระบบการปกครองประจำขึ้น เพื่อวิตรอนอภิสิทธิ์ของพวกเขาขุนนางแซ่โล และนับแต่ตำแหน่งตำแหน่งขุนนางของพวกนี้ก็เป็อันปลาสนากาไปสิ้น เพราะบางคนตาย บ้างลี้ภัยไปอยู่แถบภูเขาสูง พวกหัวหน้าเมืองเล็กๆ หรือหัวหน้าหมู่บ้าน จำต้องยอมอยู่ใต้อำนาจของขุนนางจีน และถูกอิทธิพลจีนเข้าครอบงำไปที่ละน้อยๆ จนกระทั่งในที่สุดก็เข้าผสมปนเปไปกับพวกจีน อย่างไรก็ดี จากระบบขุนนางผสมนี้เองที่ต่อมาได้เกิดฝ่ายตรงกันข้ามกับพวกจีน มีนักชาตินิยม เช่น ลีบอง (Ly Bôn) และลีฟัตตุ (Ly Phât-tu) เกิดขึ้นในยุคนั้น

ในดินแดนแถบใต้ เมื่อขุนพลมาหยวนปราบกบฏพวกสุดท้ายราบคาบลง และยึดเอาเมืองเกียวเจินไว้ในอำนาจแล้ว ก็ได้ยกกองทัพกลับมาเมืองเกียวเจิน ตั้งมั่นอยู่ที่นั่น 2-3 เดือน และเริ่มลงมือปฏิรูปตามแผนของตน ก่อนที่จะกลับไปยังเมืองหลวงของจีน ซึ่งที่เมืองหลวงขุนพลผู้นี้ได้รับการต้อนรับอย่างมโหฬาร

ชัยชนะและแผนปฏิรูปของขุนพลมาหยวนกลายเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของเวียดนาม เพราะนับแต่นั้นมาพวกจีนได้อพยพเข้ามาอยู่อย่างชานใหญ่ ดังที่มีหลุมฝังศพของจีนจำนวนมากที่สร้างขึ้นในยุคราชวงศ์ซันตอนหลังเป็นสักขีพยานอยู่ ในตอนนั้นเวียดนามถูกจีนปกครองแบบเมืองในอารักขา แล้วก็ได้กลายเป็นเพียงมณฑลธรรมดาๆ มณฑลหนึ่งของประเทศจีน ข้าหลวงจีนคนถัดๆ มาได้ยึดถือนโยบายของราชสำนักจีนในอันที่จะกลืนคนพื้นเมือง ซึ่งก็ทำได้สำเร็จบ้าง

ในบรรดาข้าหลวงจีนชั้นเยี่ยม จำต้องกล่าวเป็นพิเศษถึงข้าหลวงชื่อ เจสี (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า สีเหนียบ) ซึ่งปกครองแผ่นดินนี้ตั้งแต่ปี 187-226 บุคคลผู้นี้ถูกส่งไปเกียวเจินในตำแหน่งข้าหลวงก่อน และในระยะเวลาที่เกิดความวุ่นวายก็ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองในเมืองเกียวเจิน ทั้งนี้เพราะในประเทศจีน อำนาจของราชวงศ์ซันได้เสื่อมลง และพวกหัวหน้าของขบวนการแบ่งแยกปรารถนาจะเข้าครอบครองแคว้นตั้งเกีย เจสีผู้เฒ่าซึ่งได้จัดระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาภาษาจีน และจนกระทั่งทุกวันนี้ บุคคลผู้นี้ก็ยังมิชื่อเสียว่าเป็นข้าหลวงชั้นดีของจีน ผู้ที่นำเอาภาษาจีนมาใช้ คือ เจาโต ซึ่งสถาปนาราชอาณาจักรน่านย้อ และเป็นนักอักษรศาสตร์ผู้สามารถคนหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ใน

ระยะต่อมาเราจึงเห็นพวกข้าราชการจีนเก่า ๆ ได้รวมตัวกันเป็นประชาคมชาวจีนที่มีจำนวนมากขึ้นทุกทีในเมืองเกียจเน ในศตวรรษที่ 2 มีชาวพื้นเมืองน่านยี่สองคนได้รับความสำเร็จในการศึกษาอักษรศาสตร์ชั้นนักปราชญ์ในประเทศจีน และกรณีนี้ได้เป็นตัวอย่างที่ทำให้เพื่อนร่วมชาติมีความกระตือรือร้นยิ่งขึ้น ความพยายามของเจสึที่จะส่งเสริมการศึกษาภาษาจีนจึงนับได้ว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และนับแต่นั้นมาเป็นเวลาเกือบสองพันปีที่ภาษาจีนได้เป็นภาษานักปราชญ์และภาษาราชการภาษาเดียวของเวียดนาม โดยภาษาจีนนอกจากจะแสดงความสำคัญด้านภาษาแล้ว ยังแสดงถึงความสำคัญด้านวรรณกรรม สถาบันต่างๆ และการแสดงออกทางปัญญาทั้งหลายของจีนด้วย

ในสมัยราชวงศ์เซ็ง (ศตวรรษที่ 6) เจสึผู้นี้ภายหลังมรณกรรมได้รับตำแหน่งเป็นที่เจหว่อง “กษัตริย์เจ” (ซึ่งมีคำภาษาจีนผสมเวียดนามว่า ซีเหิง ใช้อู่ในศาลเจ้าซึ่งมีการบูชาเจสึผู้นี้) นอกจากนั้นเจสึยังมีชื่อว่าได้ให้การรับรองสมณทูตพุทธศาสนาคณะแรก ๆ ซึ่งได้รับอนุญาตให้เผยแพร่ลัทธิทางพุทธศาสนา รวมทั้งสร้างวัดวาอารามด้วย และพร้อมกันนั้นเจสึได้ส่งเสริมลัทธิเต๋าและขงจื้อ ซึ่งมีอยู่แล้วก่อนพุทธศาสนา แต่หลักฐานที่แท้จริงเกี่ยวกับการนำเอาพุทธศาสนาเข้ามาในแคว้นนี้เพิ่งปรากฏเมื่อเวลาได้ล่วงเลยมาราว 1 ศตวรรษ โดยมีหลักฐานว่า มีนักพรตหลายคนได้มาจากประเทศอินเดีย เป็นต้นว่า นักบวชชื่อ กังเซงฮวย นักพรตอินเดียผสมชก ชื่อ กัลยามฤาษี กับนักพรตอินเดียอีกผู้หนึ่งชื่อ มาระยิวีกะ แต่ก็ต้องคอยจนถึงปี ค.ศ. 580 เมื่อฤาษีชาวอินเดียผู้หนึ่ง ชื่อ วินตาฤาษี มาจากอินเดีย สำนักธยานะ (Dhyāno) จึงได้รับการก่อตั้งขึ้นเป็นประเทศเวียดนาม และนับจากนั้น พุทธศาสนาก็ได้รุ่งเรืองขึ้นเป็นอเนกประการ และยุคที่รุ่งเรืองที่สุดคือตั้งแต่ศตวรรษที่ 11—14 (6)

แต่ข้าหลวงจีนทุกคนมิได้มีคุณสมบัติสูงส่งเช่นเจสึ ดังที่นักเขียนชาวเวียดนามผู้หนึ่ง (7) ได้เขียนว่า “พวกข้าหลวงจีนไม่ได้ทำตัวเป็นตัวอย่างของความสุจริตเสมอไป พวกข้าหลวงเหล่านี้มักจะหาประโยชน์ใส่ตนมากกว่าจะคำนึงถึงความสุขของประชาชน ข้าหลวงจีนหลายคนมีนิสัยชั่วช้า ทะเยอทะยานและตระหนี่ถี่เหนียว เมื่อมีอำนาจก็แสวงหาแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว สร้างความรำรวยบนความทุกข์ยากของประชาชน ประวัติศาสตร์ยังจารึกความทรงจำว่า ข้าหลวงจีนได้รีดนาทาเร้นอยู่ดิฐธรรมและโหดร้ายทารุณ นอกจากนั้นในช่วงเวลาอันยาวนานที่จีนได้เข้ามาครอบครองประเทศอันหน้าแต่ก่อน ก็เคยแข็งเมืองและต่อสู้กับฝ่ายจีนที่เข้ามาครอบครองอย่างรุนแรงหลายครั้ง” แต่เมื่อได้พิจารณาถึงถ้อยคำของนักเขียนอีกผู้หนึ่ง คือ อองริมีสปีโร ก็น่าประหลาดใจว่า การที่จีนเข้ามายึดอำนาจปกครองนี้เอง ที่ในระยะต่อมาได้กลายเป็นต้นเหตุให้เวียดนามได้เป็นอิสระ โดยนักเขียนผู้นี้ได้กล่าวว่า “การที่แคว้นอันหน้าเมื่อประกาศตนเป็นอิสระแล้ว สามารถต่อต้านกำลังของประเทศจีนได้นับเวลาเป็นหลายศตวรรษในขณะที่พวกรัฐเพื่อนบ้านอื่นๆ เช่น เยลิ่ง เทียน น่านเจ้า ต่างพากันเสียเอกราชให้แก่จีนทั้งสิ้น ก็เพราะว่าอันหน้าเป็นประเทศเดียวในประเทศเหล่านี้ที่ได้เคยอยู่ใต้การปกครองตามปรกติของจีนมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ ซึ่งการปกครองของจีนนี้เองได้บั่นทอนสถาบันเอกราชและการรวมกลุ่มตามท้องถิ่น และการปกครองแบบจีนได้นำเอาความคิดและรูปแบบทางสังคมของจีนมาให้อันหน้า ทำให้อันหน้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และจัดรูปการปกครองได้ใกล้เคียงกับจีนซึ่งสิ่งเหล่านี้พวกประเทศเพื่อนบ้านหาเคยมีมาก่อนไม่”

เรื่องราวการยึดครองของจีนซึ่งใช้เวลาเกือบ 10 ศตวรรษนี้มีข้อเท็จจริงสำคัญ 2 ประการ คือ ภายในมีการขัดขวางจากพวกชาวพื้นเมืองซึ่งผูกพันอยู่กับสถาบันของตนตามชนบประเพณี และชาวพื้นเมืองเหล่านี้เป็นศัตรูต่ออำนาจของต่างประเทศ ส่วนภายนอกนั้น พวกข้าหลวงจีนได้ต่อต้านความพยายามในการขยายอาณาเขตของแคว้นจัมปาไปทางเหนือ

การกบฏครั้งแรกมีผู้ปลุกปั่นมิใช่เป็นคนพื้นเมืองเลย แต่กลับเป็นบุตรคนหนึ่งของข้าหลวงจีนเจสี ผู้มีชื่อว่า เจฮวย (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ซีหุย) บุคคลผู้นี้ถือว่าดินแดนแห่งนั้นเป็นอาณาจักรของตระกูลของเขา จึงได้พยายามที่จะขึ้นสืบอำนาจแทนเมื่อบิดาถึงแก่กรรม ในปี ค.ศ. 226 ข้าหลวงจีนคนใหม่ชื่อ ลูไต (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ลือไต) ได้ยอมรับการอ่อนน้อมของเจฮวย และสัญญาว่าจะไว้ชีวิต แต่ต่อมาก็ได้ประหารชีวิตเจฮวยเสีย

การกบฏครั้งที่ 2 เกิดขึ้นที่เมืองเกียวเจ เมื่อปี ค.ศ. 248 ผู้ก่อการกบฏครั้งนี้เป็นสตรี ซึ่งสามารถรวบรวมพลพรรคได้เป็นพัน ๆ คน แต่ในที่สุดเมื่อถูกกองทัพจีนปราบสำเร็จได้กระทำตวินนิบาตกรรม

ความวุ่นวายเหล่านี้และโดยเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดติดต้ามมาตั้งแต่ ค.ศ. 263 ถึง 280 ดูเหมือนจะมีอิทธิพลที่ไม่เป็นคุณต่อการค้าทางทะเล เพราะทำให้การค้าของหรรษาฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ต้องหยุดโตรมไปชั่วระยะหนึ่ง นอกจากนี้ การตั้งราชอาณาจักรจามขึ้นเมื่อปี 192 ทางตอนใต้ของหัวเมืองต่าง ๆ ของจีน ยังเป็นเหตุให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างข้าหลวงจีนกับพวกจามหลายครั้งตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา

ในระยะครึ่งหลังของศตวรรษที่ 6 (ตรงกับปี ค.ศ. 541—603) หัวหน้าของคนพื้นเมือง 3 คน ซึ่งเกิดในสกุลลิได้ก่อการกบฏ ทำให้เป็นที่เข้าใจกันเป็นเวลานานว่า ได้มีราชวงศ์ของคนพื้นเมืองเรียกว่าราชวงศ์ “ลีรูนเกา”⁽⁸⁾ เกิดขึ้นในระหว่างนั้น ตั้งแต่ปี 541—547 ลีบี (หรือลีบอง) สามารถแสดงอำนาจในปากแม่น้ำดงเกียให้เป็นที่ยอมรับนับถือได้ระยะหนึ่ง ทางด้านใต้ก็แผ่อำนาจไปถึงเขตแดนของแคว้นจัมปา แต่ในที่สุดก็ต้องลี้ภัยไปอยู่กับพวกลาวซึ่งเป็นเพื่อนบ้าน และได้ถูกพวกลาวสังหารเสีย ในระหว่างปี 589—590 ลีซวน ประกาศตนเป็นเจ้าครอบครองแคว้นดงเกีย แต่ก็เพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ และหลังจากนั้นการจัดระเบียบการปกครองของแคว้นดงเกียก็ได้รับการปรับปรุงใหม่ให้ประสานกันกับการปกครองของจักรวรรดิส่วนอื่น ๆ กล่าวคือ เมืองหลวงของแคว้นเกียวเจได้ย้ายจากเมืองลงเนี่ยนไปยังเมืองตองบิन्ह ณ สถานที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองฮานอยในบัดนี้ ท้ายที่สุดในระยะปีหลัง ๆ ของศตวรรษที่ 6 ลีฟัตตุ สามารถเข้าควบคุมบริเวณปากแม่น้ำ แต่ก็เพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ และได้ถูกกำจัดโดยนายพลจีน ชื่อ เลียวฟาง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ลูฟอง) เมื่อ ค.ศ. 603 และขุนพลจีนผู้นี้ได้ไปรบกับแคว้นจัมปาใน 2 ปีต่อมา

ในปี ค.ศ. 622 ราชวงศ์ถังของจีนได้ปรับปรุงขอบเขตการจัดระเบียบรัฐบาลแคว้นเกียว ให้กลายเป็นแคว้นในอารักขา ชื่อ แคว้นงานานัน (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า อันหนัน) เมื่อ ค.ศ. 679 คำว่างานานันหรืออันหนันนี้ แปลว่า “แผ่นดินตอนใต้ที่สงบราบคาบแล้ว” แคว้นนี้ค่อนข้างจะตรงกับ

แคว้นตั้งอยู่ในปัจจุบัน และตรงกับที่ราบชายฝั่งที่อยู่ตอนใต้จนถึงเมืองซอนชัณ ทางด้านใต้ของประเทศ ต้องขึ้นอยู่กับการปกครองของจีนโดยตรง เช่นเดียวกับมณฑลอื่น ๆ ของจักรวรรดิจีน ภูมิภาคแถบภูเขาบางที่จีนก็จัดเป็นจังหวัดของตน บางทีก็จัดเป็นอำเภอพิเศษ โดยมอบหมายให้หัวหน้าชาวพื้นเมืองเป็นผู้บังคับบัญชา บริเวณที่เป็นที่ราบถูกแบ่งออกเป็น 7 จังหวัดด้วยกัน และพออนุมานได้ว่าในยุคนั้นบริเวณปากแม่น้ำมีราษฎรอาศัยอยู่ระหว่าง 95,000–100,000 คน⁽¹⁰⁾

การปลูกฝัองอารยธรรมจีนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแหลมอินโดจีน ซึ่งจากบริเวณนี้วัฒนธรรมจีนได้แผ่ขยายครอบงำไปทั่วฝั่งตะวันออกนับหลายศตวรรษ เป็นผลแห่งการดำเนินนโยบายกลืนชาติหรือทำให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งพวกจีนได้ใช้ภายหลังพิชิตแผ่นดินนี้แล้ว ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวไว้ในที่อื่นว่า⁽¹¹⁾ การรวมอำนาจปกครองไว้ในส่วนกลางอย่างเด็ดขาดของจีน ทำให้การปกครองส่วนต่าง ๆ ไม่สามารถดำเนินการไปได้โดยเอกเทศ และแยกจากส่วนรวม เป็นหลักการเช่นเดียวกับแนวคิดที่ถือว่า โลกมีศูนย์กลางอยู่ที่อาณาจักรกลางซึ่งตั้งอยู่ “ใต้สรวงสวรรค์” และนอกขอบเขตนี้ออกไป ทุกสิ่งทุกอย่างก็เป็นเพียงแต่ความป่าเถื่อนและสับสนวุ่นวาย การรวมเอาบุคคลเข้าไว้ในประชาคมอย่างเด็ดขาดเช่นนี้ไม่ได้มีส่วนเกื้อกูลให้อารยธรรมของจีนแผ่ขยายออกไปได้เลย หากปราศจากเสียซึ่งการพิชิตและการผนวกดินแดน”

ข้อเท็จจริงสำคัญข้อหนึ่งซึ่งพึงจะเป็นที่ทราบกันเมื่อเร็ว ๆ นี้⁽¹²⁾ คือ อิทธิพลของจีนเหนือเวียดนามเกิดขึ้นเฉพาะทางบก การค้ามิได้มีส่วนสำคัญต่ออิทธิพลนี้มากเท่าใดนัก ตั้งแต่ตอนต้น คือ ก่อนที่จีนจะมีชัยชนะเหนือเวียดนาม การค้าสินค้าพุ่มเฟือยกระทำกับราชสำนัก และกระทำในทะเลตอนใต้ และได้ค้าขายกันต่อมาอีกหลายศตวรรษโดยมีกิจกรรมอย่างอื่นสลับกันไป และมีบางครั้งก็เสื่อมโทรม นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา พวกลูกค้าใหม่ ๆ ที่อาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ ของจีนได้เปลี่ยนโฉมการค้าเสียใหม่ ด้วยการค้นหาสินค้าที่หายากเพื่อนำไปใช้ในศาสนา ได้แก่ พวกรูปเครื่องหอม สีย้อมผ้า ยารักษาโรคจากตะวันตก และในขณะเดียวกันก็ได้มีคนกลางหน้าใหม่เข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่ต้นยุคราชวงศ์ถังแล้ว คือ พวกชาวอาหรับและเปอร์เซีย ส่วนพ่อค้าจีนเองนั้นไม่ค่อยจะได้ลงมือค้าขายทางทะเลด้วยตนเอง พวกนายทุนใหญ่ ๆ มักจะพอใจทำการค้าอยู่ตามเมืองท่า เช่น เป็นเจ้าของเรือ หรือเป็นนายหน้าโดยปล่อยให้บริวาร หรือถ้าทำได้ก็นิยมให้คนต่างประเทศเดินเรือขนส่งสินค้าแทน พวกนักเดินเรือเหล่านี้บางคนจะเป็นชาวจีนก็เป็นชั้นต่ำต้อย มีส่วนในการเผยแพร่อารยธรรมของจีนก็เพียงส่วนน้อยหรือไม่มีเลย และอารยธรรมนี้จะฝังรากลงได้ก็ต่อเมื่อจีนได้ชัยชนะทางทหารแล้ว และนำชาวจีนอพยพเข้าไปอยู่ กับใช้อิทธิพลจีนครอบงำชาวพื้นเมืองแล้วเท่านั้น

ส่วนการที่อารยธรรมของอินเดียเข้ามาฝังรากในอินโดจีนนั้นเป็นอีกภาคหนึ่งซึ่งไม่เหมือนกัน

1. WANG GUNGWU, *The Nanhai trade, a study of the early history of Chinese trade in the South China sea*, J. Malayan Br. Roy. Asiat. Soc., XXXI, 2, 1958.
L. AUROUSSEAU, *La première conquête chinoise des pays annamites*, B. E. F. E. O., XXIII p. 137.
H. MASPERO, *Études d'histoire d'Annam*, B.E.F.E.O., XVI, 1; XVIII, 3.
2. C. MADROLLE, *Le Tonkin ancien*, B.E.F.E.O., XXXVII, 1.
3. CH. ROBEQUAIN, *Le Thanh-hoa*, p. 104.
4. H. PARMENTIER, *Anciens tombeaux au Tonkin*, B.E.F.E.O., XXVII, p. 1.
5. O. JANSE, *Rapport préliminaire d'une mission archéologique en Indochine*, II. Sépultures chinoises au Tonkin, Rev. Arts Asiat., IX, 1935, p. 209.
6. TRÂN VAN GIAP, *Le bouddhisme en Annam des origines au XIIIe siècle*, B.E.F.E.O., XXXII, p. 191.
7. NGUYÊN VAN HUYÊN, *La civilisation annamite*, Hanoi, 1941, p. 10.
8. *L'expédition de Ma Yuan*, loc. cit., p. 27.
9. H. MASPERO, *La dynastie des Li antérieurs*, B.E.F.E.O., XVI, 1.
M. DURAND, *La dynastie des Ly antérieurs d'après le Viêt Diên U Linh Táp*, ibid., XLIV, p. 437.
10. H. MASPERO, *Le protectorat général d'Annam sous les T'ang*, B.E.F.E.O., X, p. 539.
11. Cahiers d'histoire mondiale, I, 1954, p. 836.
12. WANG GUNGWU, loc. cit.

การปลูกฝังอารยธรรมอินเดียในอินโดจีน

แม้เราจะทราบถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแหลมอินโดจีนมีลักษณะเป็นแบบจีน โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ และอาจกำหนดวันเดือนปีที่เหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นได้อย่างแน่นอนก็ตาม แต่ในเรื่องการทำให้เป็นตามแบบอินเดียกลับไม่ได้เป็นเช่นนั้น เราสามารถอ้างอิงถึงต้นกำเนิดและการดำเนินไปของเรื่องนี้ ก็โดยอาศัยผลของการสังเกตการณ์เท่านั้น ตรงกันข้ามกับเหตุการณ์ที่เกิดในเวียดนาม ซึ่งถูกประเทศจีนผนวกและปกครองในฐานะเป็นมณฑลหนึ่งของจักรวรรดิจีนเป็นเวลาหลายศตวรรษ การฝังรากของอารยธรรมอินเดียได้มีมูลฐานในทางการเมืองแต่อย่างใด และราชอาณาจักรต่าง ๆ ในอินโดจีนที่มีลักษณะตามแบบอินเดีย ก็มีได้เคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศเมืองแม่อินเดีย

คงเป็นการเปล่าประโยชน์ที่จะพยายามกำหนดวันเดือนปีอันแน่นอน ในอันที่จะทราบถึงการดำเนินไปของเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นเป็นเวลาค่อนข้างจะช้านาน เพราะว่าความสัมพันธ์ทางทะเลและทางบกทั้งสองทางระหว่างอินเดียบอกอินโดจีน ปรากฏว่าได้เคยมีมานานแล้วในอดีต ในขณะที่เราทราบถึงวันเดือนปีแห่งการพิชิตเวียดนาม และการปลูกฝังอารยธรรมจีนในเวียดนามตามขั้นตอนต่าง ๆ ทุกขั้นตอน แต่ในเรื่องอิทธิพลของอินเดียนั้น เราอาจกล่าวได้เพียงว่า วัน เดือน ปี ของร่องรอยทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งบอกถึงต้นกำเนิดว่ามาจากอินเดีย หรือได้รับอิทธิพลจากอินเดีย รวมทั้งวันเดือนปีที่แหล่งข้อมูลอินเดียและต่างชาติถูกเอ่ยถึงในแหลมอินโดจีน โดยมีชื่อสถานที่ที่ออกเสียงแบบอินเดีย หรือที่ทำให้เข้าใจได้ว่าได้มีการตั้งถิ่นฐานตามแบบอินเดียนั้น ก็ไม่เก่าไปกว่าศตวรรษที่สองแห่งคริสต์กาล อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่สิ้นศตวรรษที่สองนี้หรือเมื่อเริ่มศตวรรษต่อไปเท่านั้นที่เราอาจกำหนดอายุของเอกสารประเภทศิลาจารึกเป็นภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งได้พบในอินโดจีน อันได้แก่ศิลาจารึกไวคันทน์ ซึ่งเราจะได้กล่าวถึงต่อไป

มูลเหตุสำคัญในการขยายตัวอย่างจริงจังของอารยธรรมอินเดียบนทะเล ในตอนต้นศตวรรษดั่งที่นักปราชญ์ชาวเนเธอร์แลนด์ได้วางเป็นทฤษฎีไว้ต่าง ๆ กันนั้น มีข้อบกพร่องร่วมกันอยู่ประการหนึ่ง คือ ความพยายามที่จะอธิบายเหตุการณ์ทั้งหมดโดยใช้หลักการอย่างเดียวกันเพียงหลักการเดียว ทั้ง ๆ ที่ทฤษฎีเหล่านั้นแต่ละทฤษฎีก็อาจมีความจริงบ้างเป็นบางส่วน ได้สันนิษฐานกันว่านักเผชิญโชคชาวอินเดียซึ่งมีวาระมุ่งสูงคงจะเดินทางมาแสวงหาโชคกลางในประเทศที่ร่ำรวยด้วยทองคำและเครื่องเทศ⁽¹⁾ ซึ่งความคิดนี้แม้จะยังไม่ควรปฏิเสธเสียตั้งแต่ต้น แต่ก็จำต้องถือเป็นเพียงข้อสันนิษฐานทราบเท่าที่ยังไม่มีข้อเท็จจริงใด ๆ มายืนยัน ได้มีผู้กล่าวอ้างถึงความสำคัญในการประกอบวิสาหกิจการค้า ซึ่งได้รับคุณประโยชน์เป็นอันมากจากการพัฒนาของตลาดในเมืองจีนเมื่อตอนต้นคริสต์ศตวรรษ ภาย

หลังที่จีนได้พิชิตประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ตอนใต้ของแม่น้ำแยงซี นอกจากนั้น ยังกล่าวกันว่าการค้าในยุค นั้นได้รับความเกือกละจากความก้าวหน้าของการเดินเรือและความก้าวหน้าของพุทธศาสนา อันเป็น ศาสนาที่ไม่ถือหรือแบ่งแยกผิวประชาชนที่มีใช้ชาวอินเดีย และไม่มีภารกิจกีดกันการเดินทางไปยังโพ้น ทะเล⁽²⁾ แต่ก็มีผู้คัดค้านข้ออ้างนี้ในแง่ของความสามารถที่พวกพ่อค้าชาวอินเดียต้องประสบ เนื่อง จากถูกกักตัวอยู่เฉพาะในสถานที่ที่พวกนี้ทำการค้าอยู่ชายฝั่ง อันจะเป็นเหตุให้การติดต่ออย่างใกล้ชิด สนิทสนมกับสังคมของชาวพื้นเมืองและหัวหน้าของสังคมเหล่านั้น ตลอดจนการติดต่อซึ่งจะดำเนินไป เป็นเวลานาน พ่อที่ชาวอินเดียจะดำเนินกิจการทางวัฒนธรรมได้อย่างกว้างขวางนั้นเป็นไปได้ยาก⁽³⁾ ได้มีผู้อ้างถึงบทบาทอันสำคัญของนักปราชญ์อินเดีย ผู้มาถึงพร้อมกันนำตำราหลากหลายในทางวรรณ กรรมอันเกี่ยวกับจารีตและวิชาการมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และบทบาทที่อาจจะสำคัญกว่านั้นของ ชาวพื้นเมืองที่ได้เคยไปอยู่ในประเทศอินเดีย แล้วกลับไปยังประเทศของตน⁽⁴⁾ บทบาทที่ว่าย่อมไม่ เป็นที่สงสัยเลยว่า ต้องมีความสำคัญต่อการทำให้เป็นแบบอินเดียในชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่เราคงจะไม่มี ทางทราบถึงต้นกำเนิดของการทำให้เป็นอินเดียได้ เพราะจะต้องทราบเสียก่อนว่าได้มีกระแสการแลกเปลี่ยนอันต่อเนื่องระหว่างอินเดียกับประเทศต่าง ๆ ทางทิศตะวันออก กระแสการแลกเปลี่ยนที่ว่านี้ ย่อมเป็นส่วนแห่งการค้าระหว่างประเทศตั้งแต่บรรพกาล ซึ่งมีได้มีแต่ชาวอินเดียเท่านั้นที่เข้าร่วมใน การค้านี้ แต่ชาวอินเดียอาจเป็นผู้ที่เหมาะสมหรือสามารถกว่าผู้อื่นที่จะสร้างความสัมพันธ์กับชาวพื้น เมือง แม้ว่าจะเป็นความสัมพันธ์เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว แต่ก็ได้ปูพื้นฐานอันเกือกละสำหรับการมาใน โอกาสหน้าของชาวอินเดียที่มีวัฒนธรรม โดยนัยนี้จึงสมควรที่จะกล่าวถึงข้อสันนิษฐานอันสำคัญ⁽⁵⁾ ว่า พวกพราหมณ์นั่นเองเป็นผู้นำจารีตของ อินเดียมาตาม คำเรียกร้อง ของ พวกหัวหน้าชาวพื้นเมือง ที่ ปรารถนาจะเพิ่มพูนเกียรติภูมิและเสริมสร้างอำนาจของตน ด้วยการนำพลังทางมายาของพวกพราหมณ์ เหล่านั้นซึ่งมีชื่อเสียง คงจะแพร่ไปในโพ้นทะเลโดยอาศัยพวกพ่อค้าเป็นสื่อข่าวประกาศ

ไม่ว่านักเผยแพร่อารยธรรมอินเดียจะเป็นใคร แต่ลักษณะเฉพาะของอารยธรรมอินเดียซึ่งมี วิธีครองชีวิตสอดคล้องเข้ากันกับลัทธิปรัชญาและศาสนาบางอย่าง ด้วยเหตุนี้จึงอาจทำให้ปัญญาชน ชาวพื้นเมืองที่เกิดความเลื่อมใสยอมรับเอาไว้ทั้งคณา การยอมรับลัทธิฮินดูได้นำมาซึ่งการดำเนินชีวิต แบบอินเดีย และการยอมรับการดำเนินชีวิตแบบอินเดียก็ย่อมนำมาซึ่งการปฏิบัติตามลัทธิฮินดู พวก อินเดียมิได้นำเอาแบบการปกครองมาสู่พวกหัวหน้าชาวพื้นเมือง แต่ได้นำเอาวิชาการปกครองซึ่ง สามารถจะปรับใช้กับสภาพการณ์ใหม่ ๆ ในประเทศโพ้นทะเลมาสู่บุคคลเหล่านั้น

การรับเอาอิทธิพลของอินเดียโดยชาวพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังได้รับการเกือ กลอย่างกว้างขวางจากการผสมกันโดยทางสมรส ชาวอินเดียซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศโพ้นทะเล จำต้องสมรสกับชาวพื้นเมือง เพราะมิได้นำเอาภรรยาชาวอินเดียติดตามมาด้วย ได้มีผู้ค้านในเรื่องการ สมรสเช่นว่านี้⁽⁶⁾ อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าเราสามารถทราบได้อย่างแน่นอนว่าการสมรสระหว่างชาวอินเดียกับ ชาวพื้นเมืองได้ปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำในราชอาณาจักรเล็ก ๆ แห่งแหลมมลายู หนังสือของจีนใน ศตวรรษที่ 5 ก็ได้กล่าวไว้อย่างชัดถ้อยชัดคำว่า “ได้มีพวกพราหมณ์มาจากอินเดียกว่าพันคน ผู้คน ต่างปฏิบัติตามลัทธิของพวกพราหมณ์ และยกลูกสาวของตนให้แก่พวกพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็น เหตุให้พราหมณ์ส่วนมากไม่ยอมจากไป”⁽⁷⁾

ในการที่จะเข้าใจว่า เหตุใดอินเดียจึงสามารถเผยแพร่อารยธรรมของตนในอินโดจีนได้อย่าง สะดวกและรวดเร็ว รวมทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยนั้น จะต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นอยู่ก่อน สมัยอารยันของประเทศเอเชียในเขตรวมทั้งหมดหลาย การกระทำของชาวอินเดียต่อชาวแหลมอินโดจีน มิได้มีลักษณะเป็นการยึดเยี่ยวัฒนธรรมให้โดยกะทันหัน เพราะว่าชาวพื้นเมือง “มิได้สำนึกว่าจะ สามารถเปลี่ยนศาสนาเดิมของตนได้ทันที แล้วยอมรับเอาศาสนาของอินเดียไว้”(8)

การจะระบุต้นกำเนิดของพวกชาวอินเดียนที่มายังอินโดจีนนั้นมิสู้จะง่ายนัก เพราะเหตุว่านอก จากเอกสารสามฉบับที่เป็นภาษาทมิฬซึ่งมีอายุไม่สู้ช้านักแล้ว ก็ไม่มีเอกสารที่มีอายุเก่าแก่กว่านั้น ได้เขียนไว้เป็นภาษาอื่นเลย นอกจากภาษาสันสกฤต ซึ่งถือว่าเป็นภาษาของผู้รู้ภาษาเดียวทุกภูมิภาค ของอินเดีย ความเห็นง่าย ๆ ที่กล่าวว่าพวกชาวอินเดียนเหล่านี้คงอยู่มาจากอินเดียภาคใต้ โดยเฉพาะ โดยผ่านทางเมืองท่าต่าง ๆ แถบชายฝั่งโคโรแมนเดลนั้น เป็นความเห็นที่ไม่อาจยอมรับได้โดยไม่มีข้อ สงวนสำคัญ ๆ ไว้ จากการตรวจหลักฐานที่มีอยู่ เช่น หลักฐานของฝ่ายอินเดียนเกี่ยวกับการเดินเรือ หลักฐานจากผู้เดินทางและนักภูมิศาสตร์ชาวจีนและชาวเมดิเตอร์เรเนียน จากหลักฐานการศึกษาเกี่ยวกับชื่อสถานที่ การอ่านอักษรโบราณได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ถ้าภาคใต้ของอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งแคว้น กันจิ (คอนเจอร์วัง) ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการทำอินโดจีนให้เป็นอินเดียแล้ว ภูมิภาคทั้งหลายของ อินเดีย แคว้นเดคาน์ ลุ่มแม่น้ำคงคา และแม้แต่อินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับ อิหร่าน ก็คงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของอารยธรรมอินเดียมาจากภูมิภาคนี้ไม่มากก็น้อย

นอกจากเมืองท่าทะเลใหญ่ ๆ ของอินเดีย ซึ่งได้แก่ เมืองตารลิตี (คือ เมืองตังลุก ที่ปาก แม่น้ำคงคา) เมืองกามารา เมืองโปตุแก เมืองโสพัทนา บนชายฝั่งตะวันออก เมืองภารุกะชา เมือง สุรปารกะกา เมืองมุจิริ บนชายฝั่งตะวันตก ซึ่งทราบกันดีอยู่ว่าเมืองเหล่านี้ได้เคยติดต่อกับอินโดจีน และอินโดนีเซียแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงแหล่งบางแหล่งของวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งมีอยู่ภายนอกประเทศ อินเดียเองด้วย แหล่งวัฒนธรรมเหล่านี้ย่อมมีบทบาทเป็นที่พักระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศพื้น ทะเลอื่น ๆ ดังเช่นในแหลมมลายูก็ได้เคยมีชาวอินเดียนหลายพันคนตั้งหลักแหล่งอาศัยอยู่และสมรสกับ หญิงพื้นเมือง ความแคบของช่องแคบต่าง ๆ ได้ช่วยให้นักเดินเรือที่มาจากอินเดียสามารถขนถ่าย สินค้าเพื่อส่งไปทางบก เป็นการเลี่ยงการเดินทางไกลและเต็มไปด้วยภัยอันตราย โดยผ่านช่องแคบนั้น และช่วยให้เดินทางมาถึงเมืองท่าหลายแห่งในอ่าวสยาม ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สะดวกกว่าเมืองท่าในอ่าว เบงกอลหรือเมืองท่าในทะเลจีน

ผลทางการเมืองของการขยายตัวของอินเดียในอินโดจีน ได้แก่ การที่มีรัฐหลายรัฐตั้งขึ้นตาม แบบอย่างของอินเดีย รัฐสำคัญ ๆ ได้แก่

อาณาจักรจัมปา ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแหลมอินโดจีน ระหว่างเทือกเขาซอนชั๊กกับปาก แม่น้ำโขง

อาณาจักรฟูนัน ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขง ต่อมาได้เป็นราชอาณาจักรกัมพูชาในบริเวณปาก แม่น้ำเดียวกันนี้ และในบริเวณที่ราบทะเลสาบเขมร

อาณาจักรศรีเกษตร ตั้งอยู่ลุ่มน้ำตอนใต้ของอิรวดี

หากเราจะพยายามค้นคว้าว่า ราชอาณาจักรต่าง ๆ เหล่านี้ได้ก่อตั้งขึ้นมาอย่างไรแล้ว ก็พบว่าเรื่องราวตอนต้น ๆ ไม่ค่อยจะมีผู้รู้เรื่องเลย และเราก็อาจยอมรับไว้ก่อนว่า ราชอาณาจักรเหล่านี้ได้กำเนิดขึ้นในท่ามกลางประชาคมชาวอินเดียซึ่งมีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น และสามารถบังคับให้สังคมของชาวพื้นเมืองใช้โครงสร้างของอินเดีย หรือไม่ราชอาณาจักรดังกล่าวก็มีกำเนิดในสังคมของชาวพื้นเมือง ซึ่งได้รับเอาอารยธรรมของอินเดีย แล้วก็ตั้งรัฐบาลปกครองตามแบบอย่างอินเดีย จากหลักฐานทางฝ่ายจีนและเอกสารที่เป็นศิลาจารึก ทำให้ข้อสันนิษฐานประการหลังนี้น่าฟังกว่า แต่แม้กระนั้นก็ยังจะต้องพิจารณาอีกสองกรณี กล่าวคือ ในกรณีแรกอาจจะมีชาวอินเดียตั้งตนเป็นหัวหน้าประชาชน และอีกในกรณีหนึ่ง หัวหน้าชาวพื้นเมืองตั้งตนเป็นกษัตริย์ตามแบบอินเดียเพื่อประโยชน์ของตนเอง โดยอาศัยความสนับสนุนจากพวกพราหมณ์ ในกรณีแรกย่อมเป็นธรรมดาว่า ชาวอินเดียซึ่งตั้งตนเป็นหัวหน้าจะต้องหาทางรักษาเกียรติภูมิของตนไว้ และหาทางประกันการสืบสายสกุลด้วยการสมรสกับหญิงพื้นเมือง ซึ่งน่าจะเป็นธิดาของหัวหน้าชาวพื้นเมืองนั่นเอง ดังที่เราได้เคยทราบถึงการสมรสทำนองนี้ในระยะแรก ๆ ที่ราชอาณาจักรพุนันได้ตั้งขึ้น แต่ในกรณีที่สองดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น น่าจะได้แก่การตั้งราชอาณาจักรแบบอินเดียอื่น ๆ ในอินโดจีน ตามที่ได้เคยมีตัวอย่างมาแล้วในอินโดนีเซีย

ในหลายกรณีปรากฏว่า การตั้งราชอาณาจักรแบบอินเดียเป็นการรวมกลุ่มคนอินเดียหรือพวกที่รับอารยธรรมอินเดียหลาย ๆ กลุ่ม ที่ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความเชื่อในเจ้าที่หรือเจ้าประจำแผ่นดินของตนเองเข้าไปภายใต้อำนาจของหัวหน้าคนเดียว การรวมกลุ่มเช่นนี้มักจะมีการทำพิธีสังเวทเทพเจ้าของอินเดีย ซึ่งถือว่ามีอำนาจผูกพันใกล้ชิดกับองค์กษัตริย์ และเป็นสัญลักษณ์แห่งเอกภาพของราชอาณาจักร ซึ่งพิธีนี้มักจะจัดขึ้นบนเขาสูงซึ่งอาจเป็นภูเขาตามธรรมชาติหรือจำลองขึ้นก็ได้ และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการก่อตั้งอาณาจักรแรก ๆ หรือการก่อตั้งราชวงศ์ใหม่นี้มีหลักฐานปรากฏในราชอาณาจักรแบบอินเดียทุกแห่งของอินโดจีน ประเพณีดังกล่าวสมานได้ดีระหว่างพิธีของชาวพื้นเมืองซึ่งนับถือผีหรือเจ้า โดยเชื่อว่าอยู่ในที่สูงเช่นเดียวกับหลักการเกี่ยวกับกษัตริย์ของอินเดีย และเป็นพิธีที่ทำให้ประชาชนที่มารวมกันอยู่ภายใต้อิทธิพลของคเณศวรเชื่อว่า มีเทพเจ้าประจำชาติที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับระบอบกษัตริย์ ในเรื่องนี้มีตัวอย่างแน่ชัดที่แสดงว่าอินเดียสามารถขยายอารยธรรมของตนในอินโดจีนโดยการรับเอาความเชื่อและพิธีการของชาวต่างด้าวมาเป็นความเชื่อและพิธีการของอินเดียเอง แล้วก็กลืนเป็นของอินเดียเสีย อันเป็นตัวอย่างที่บ่งให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันระหว่างตัวประกอบที่กำเนิดอารยธรรมเก่า ๆ ของอินโดจีนว่า มีทั้งส่วนของอินเดียและชาวพื้นเมืองร่วมกันอยู่ รวมทั้งปฏิกริยาระหว่างสองส่วนนี้ที่มีอยู่ต่อกันด้วย

สำหรับปัญหาประการหลังนี้ได้มีแนวความคิดตรงกันข้าม 2 ประการขัดแย้งกันอยู่ ซึ่งสมควรที่จะกล่าวไว้ เพราะแนวความคิดทั้งสองนี้ได้เข้ามากระทบใจกลางปัญหาของการที่ชาวอินเดียได้เข้ามาสู่อินโดจีน สำหรับผู้ที่ตีปัญหานี้โดยอาศัยทฤษฎีทางสังคมศาสตร์⁽⁹⁾ โดยบางครั้งมีความรู้ไม่เพียงพอเกี่ยวกับวัฒนธรรม และหลักฐานเอกสารของชาวอินเดียก็มักจะทำให้ความสำคัญแก่ข้อเท็จจริง

ทางชาติวงศ์ และเหตุการณ์ปรัมปราของท้องถิ่นมากกว่าอย่างอื่น โดยอ้างว่าวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองสามารถรักษาลักษณะของตนเองไว้ได้ แม้จะมีการติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย ตรงกันข้ามกับนักปราชญ์ที่รู้เรื่องอินเดียดี⁽¹⁰⁾ ได้อาศัยข้อมูลทางโบราณคดีและศิลาจารึกเป็นหลักสำคัญ และยอมรับว่าอารยธรรมเก่าแก่ของอินโดจีนและอินโดนีเซียเป็นกึ่งกันโดยตรงของลำดับ ซึ่งได้แก่ อารยธรรมอินเดีย หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง พวกนักสังคมศาสตร์ยืนยันว่า อารยธรรมเก่าแก่ของอินโดจีนและอินโดนีเซีย เป็นผลของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของท้องถิ่นจากการประสานกับวัฒนธรรมของชาวอินเดีย ในขณะที่นักปราชญ์ในวิชาเกี่ยวกับอินเดียกลับเห็นว่าเป็นผลจากการปรับตัววัฒนธรรมอินเดียให้เข้ากับสภาพใหม่ๆ ที่วัฒนธรรมนั้นได้ประสบในประเทศโพ้นทะเล ฝ่ายแรกอ้างว่า วิวัฒนาการของวัฒนธรรมชาวพื้นเมืองเป็นการตอบโต้ “แรงกระตุ้น” ซึ่งได้รับจากอินเดีย และว่าตัวประกอบอันสำคัญของปฏิภพหรือการตอบโต้นี้เป็นลักษณะดั้งเดิมประจำกลุ่มของชาวพื้นเมือง เป็น “ความสามารถของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเอง” การให้แนวความคิดทำนองนี้ได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรง⁽¹¹⁾ และฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยคิดว่า อินเดียน่าจะให้อะไรแก่ชาวพื้นเมืองมากกว่าการประสานทางวัฒนธรรมแต่เพียงอย่างเดียว เพราะถ้าถือว่าวัฒนธรรมเป็นต้นไม้แล้ว อินเดียได้นำต้นไม้พันธุ์เดียวกันไปปลูกในอินเดียซึ่งมีสภาพต่างๆ กัน และต้นไม้นั้นก็ให้ผลที่มีรสชาติไม่เหมือนกันเลย

การประมวลแนวความคิดแบบอินเดียกับลักษณะเฉพาะของลัทธิพราหมณ์ ซึ่งแม้จะขาดการจัดระบบรวมศูนย์และขาดแผนปฏิบัติงาน แต่ก็ทำให้เกิดเอกภาพทางความเชื่อถือขึ้นในประเทศอินเดีย ความมีชั้นตรีธรรมของลัทธินับถือพระศิวะ สิ่งเหล่านี้ได้ช่วยให้อารยธรรมของอินเดียซึ่งเมื่อได้ฝังรากลงที่โพ้นทะเลแล้ว สามารถรับเอาส่วนประกอบจากต่างประเทศซึ่งแตกต่างกันเข้าไว้ในอารยธรรมของตนดังได้กล่าวมาแล้ว ในเรื่องนี้คุณลักษณะของอินเดียในอินโดจีนก็ไม่ต่างกับลักษณะของอินเดียในแผ่นดินของพวกทวารวดีในประเทศอินเดียเองเลย ดังเช่นที่ แอล เดอ ลา วาลเล่ ปุสแซง⁽¹²⁾ ได้กล่าวไว้อย่างถูกต้องว่า อิทธิพลของอินเดียนี้เป็นแต่เพียง “การสืบทอดลัทธิพราหมณ์ ซึ่งมีแหล่งกำเนิดดั้งเดิมในตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียในประเทศโพ้นทะเล ซึ่งลัทธิพราหมณ์นี้ได้เริ่มต้นก่อนพุทธกาล และปัจจุบันยังคงมีอยู่ในแถบเบงกอลเช่นเดียวกับทางตอนใต้” ในที่นี้ข้าพเจ้าใคร่เสริมว่าความแตกต่างระหว่างการทำให้เป็นแบบอารยันในแคว้นเบงกอลและดินแดนของพวกทวารวดีกับการทำให้เป็นแบบอารยันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็คือ ในกรณีแรกอาจจะเป็นปฏิบัติการทางบกและค่อยๆ ซึมซาบเข้าไป ส่วนในกรณีหลังเป็นการเผยแพร่โดยทางทะเล ปัญหาจึงมีอยู่ว่า ความแตกต่างทางอารยธรรมของประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียในโพ้นทะเล จะมากหรือน้อยกว่าความแตกต่างซึ่งอาจสังเกตเห็นได้ในอารยธรรมของกลุ่มชาติวงศ์ต่างๆ ในประเทศอินเดียเอง ซึ่งถ้าเรายอมรับคำว่า “อารยธรรมอินเดีย” ว่ามีความหมายครอบคลุมถึงความแตกต่างกันอย่างมากในที่หลายแห่งแล้ว ก็น่าจะรวมเอาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของความต่างต่างนี้ได้

ข้าพเจ้ายอมรับว่าความเห็นเช่นว่านี้ได้มีผู้คัดค้าน⁽¹³⁾ ถึงกับมีผู้กล่าวว่า แนวความคิดที่ว่า “โครงสร้างพื้นฐานแบบอินเดีย” อยู่เหนือ “คุณลักษณะสำคัญแบบพื้นเมือง” นั้น เป็นแนวความคิด “ที่ไม่อาจยอมรับได้” ข้าพเจ้าตระหนักดีว่าคำกล่าวซึ่งข้าพเจ้าเคยนำมาใช้แต่ก่อนเหล่านี้⁽¹⁴⁾ อาจ

จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้ากล่าวถึงโครงสร้างพื้นฐาน หรือเมื่อกล่าวถึงอารยธรรมอินเดียที่มีเหนือกัมพูชาหรือราชอาณาจักรไตราชาอาณาจักรหนึ่ง ซึ่งรับอิทธิพลจากอินเดียแล้ว ข้าพเจ้าย่อมระลึกอยู่ในใจถึงเอกสารทั้งทางศิลาจารึกและทางโบราณคดีที่กล่าวถึงอารยธรรมดังกล่าว อารยธรรมเช่นว่านี้เป็นอารยธรรมตามความหมายของนักปราชญ์ ซึ่งประกอบด้วยหลักการบางประการเกี่ยวกับแนวคิดด้านรัฐและระบอบกษัตริย์ ศาสนา ศิลปะ ความรู้ทางปรัชญาและอักษรศาสตร์เท่านั้น โครงสร้างโดยทั่วไปของสังคมก็ดี วิถีทางดำเนินชีวิตและความเชื่อถือของประชาชน ตลอดจนสภาวะทางเศรษฐกิจ อาจจะมีลักษณะดั่งตั้งอยู่ในอีกโลกหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยมีใครรู้จักดีก็ได้ แต่ก็มีทางที่จะคิดว่า ถ้าได้ศึกษาเอกสารทางศิลาจารึกอย่างจริงจัง โดยเฉพาะหลักศิลาซึ่งเป็นภาษาพื้นเมือง อันบัดนี้ได้ถูกนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะแก่ประวัติศาสตร์ที่ลำดับเหตุการณ์และประวัติศาสตร์ศิลปะเท่านั้น ก็จะเปิดเผยว่าใน “คุณลักษณะสำคัญแบบพื้นเมือง” นั้น มีข้อเท็จจริงหลายประการแสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของอินเดียได้ก้าวเข้ามาอย่างลึกซึ้งเกินกว่าที่นักสังคมศาสตร์ตั้งสมมติฐานไว้เป็นอันมาก ดังนั้น ถึงเวลาแล้วที่จะแยกปัญหา แล้วพิจารณาว่าสังคมของชาวพื้นเมืองสามารถรักษาสารัตถะแห่งร่องรอยดั้งเดิมของตนไว้ได้เพียงใด หรือว่าสังคมดังกล่าวนี้ได้รวมตัวเข้าไปในสังคมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบของอินเดียโดยแท้ ดังตัวอย่างประเทศกัมพูชาแต่โบราณได้มีการแบ่งประชาชนออกเป็นชั้นต่าง ๆ ที่มีความเชี่ยวชาญในด้านกิจการงานใดอย่างหนึ่งที่กำหนดไว้สืบทอดกันมา และเรียกว่า วรรณะ ตรงกับการแบ่งชั้นของอินเดีย นอกจากนั้นในกัมพูชายังมีการจัดพลเมืองเข้าไว้ตามภารกิจของแต่ละกลุ่ม โดยเรียกแต่ละกลุ่มด้วยคำอินเดีย สิ่งเหล่านี้ย่อมช่วยให้สังคมของเขมรรวมตัวเข้ากับกับสังคมของอินเดียได้โดยสะดวก

เชิงอรรถ

1. C. C. BERG, *Hoofdlijnen der Javaansche Litteratuur-Geschiedenis*, Groningen, 1929.
2. N. J. KROM, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis*, La Haye, 1931.
3. F. H. VAN NAERSSSEN, *Culture contacts and social conflicts in Indonesia*, S. Asia Inst., 1946.
4. F. D. K. BOSCH, *Het vragstuk van de Hindoe-Kolonisatie van den Archipel*, Leyde, 1946.
G. CÆDÈS, *Les États hindouisés*, p. 41.
5. J. C. VAN LEUR, *Indonesian trade and society*, La Haye, 1955.
6. *Ibid.*
7. P. PELLIOT, *Le Fou-nan*, B.E.F.E.O., III, p. 179.
8. P. MUS, *Cultes indiens et indigènes au Champa*, B.E.F.E.O., XXXIII, p. 367.
9. H. G. QUARITCH WALES, *The making of Greater India*, Londres, 1951, 2e édition, 1961.
10. L. DE LA VALLÉE POUSSIN, *Dynasties et histoire de l'Inde* (Hist. de monde de Cavaignac VI²), p. 287.
11. F. D. K. BOSCH, *(Local Genius) en oud-javaansche Kunst*. Med. Inst. Amsterdam, 1952.
G. CÆDÈS, *Le substrat autochtone et la superstructure indienne au Cambodge et à Java*, Cahiers d'hist. Mondiale, I, 2, oct. 1953.
12. Loc. cit
13. D. G. E. HALL, *Looking at Southeast Asian history*, J. Asian stud., XIX, 1960, p. 243.
14. เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้ามีอาจรับผิดชอบได้โดยตลอด เพราะข้อบทความที่ระบุไว้ข้างต้นนี้คือ
หมายเหตุข้อ 11 ได้รับเลือกไว้ก่อนที่จะมีการเสนอเรื่องมายังข้าพเจ้า

บทที่ 3

การขยายตัวของอินเดียในแหลมอินโดจีน

1. การขยายตัวลงมาทางใต้ที่อาณาจักรฟูนัน

ในคริสต์ศตวรรษที่ 1 ได้มีราชอาณาจักรซึ่งจนบัดนี้เป็นที่รู้จักแต่ในชื่อภาษาจีนว่า ฟูนัน⁽¹⁾ เกิดขึ้นในลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ อันชื่อฟูนันนี้อาจจะเป็นการเทียบเสียงคำซึ่งรู้จักกันในภาษาถิ่นมอญ—เขมรบางสำเนียง และหมายความว่า “ภูเขา” ได้แก่คำว่า พนม ซึ่งพบเป็นภาษาสันสกฤตในตำแหน่งของราชวงศ์ไสยลราช หรือการวาทาฏपाल ซึ่งหมายความว่า “เจ้าแห่งภูเขา” เห็นได้ชัดว่า มันเกี่ยวกับภูเขาซึ่งผู้ก่อตั้งรัฐหรือราชวงศ์คงจะได้อาศัยภูเขาลูกใดลูกหนึ่งดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น เป็นที่ประกอบพิธีทางลัทธิที่มีเทพเจ้าหรือกุตผีปีศาจประจำชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของจารีตหรือพิธีเฉพาะของท้องถิ่นในกาลต่อมา

ต้นเค้าของอาณาจักรฟูนันนั้นคงได้เริ่มเมื่อมีการผสมผสมดังที่ได้พิจารณามาแล้วแต่ต้น คือ มีพราหมณ์จากอินเดียชื่อ โกมุทัญญู (เป็นชื่อของพราหมณ์สกุลหนึ่งในตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย) เข้ามาในประเทศฟูนัน และโดยมีเหตุการณ์ซึ่งตำนานไม่ได้เอ่ยแน่ชัดเป็นเครื่องช่วยหนุนว่า พราหมณ์ผู้นี้ได้นำโสมะ รัตนาภรณ์ของพวกนาคา ซึ่งเป็นหัวหน้าของชาวพื้นเมืองเป็นภรรยา การสมรสเช่นว่านี้เป็นเรื่องทำนองเดียวกับการกำเนิดของพวกกษัตริย์ปัลลวะแห่งเมืองกัณจิ ในอินเดียตอนใต้ ซึ่งความคิดเห็นในเรื่องกำเนิดนี้ยังแตกแยกกันอยู่ บ้างก็ว่าเป็นทางตะวันตก บ้างก็ว่าเป็นแถบทะเลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่อย่างไรก็ตาม พราหมณ์โกมุทัญญูกับพระนางโสมะก็ได้สืบราชวงศ์ซึ่งปกครองราชอาณาจักรฟูนันต่อมา

อาจยอมรับได้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 1 เพราะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 2 มานี้ ตามหลักฐานของฝ่ายจีนได้ปรากฏโฉมหน้าของบุคคลในประวัติศาสตร์มากมายหลายคนด้วยกัน ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็ได้แก่ ขุนพลพินมัน หรือพินซิมัน⁽²⁾ ซึ่งขึ้นครองอำนาจด้วยเสียงเรียกร้องของประชาชน ดังที่เอกสารของจีนระบุว่า “ขุนพลผู้นี้ได้เข้าต่อสู้และเอาราชอาณาจักรใกล้เคียงไว้ในอำนาจ ราชอาณาจักรเหล่านี้ยอมเป็นประเทศราชทั้งสิ้น ตัวขุนพลเองได้เข้าดำรงตำแหน่งมหา กษัตริย์แห่งฟูนัน และต่อมาได้ต่อเรือใหญ่หลายลำออกเดินทางไปในทะเลกว้าง และได้โจมตีราชอาณาจักรอื่น ๆ มากกว่า 10 แห่ง”

เช่นนี้จึงเห็นได้ว่า ในระยะเริ่มแรกราชอาณาจักรฟูนันได้จัดตั้งขึ้นตามแบบราชอาณาจักรอินเดีย มีมหाराชาปกครอง แวดล้อมด้วยราชอาณาจักรที่เป็นประเทศราช เป็นการยากที่จะกำหนดความกว้างขวางของอาณาจักรที่ขุนพลพินซิมันพิชิตได้ เป็นไปได้ว่าขุนพลผู้นี้มีอำนาจกว้างขวาง

ทางตะวันตกออกจดแคว้นงาตริง ซึ่งได้พบแท่นศิลาเมืองโวกันท์ อันเป็นแท่นศิลาที่ผู้สืบเชื้อสายของขุนพลผู้นี้เป็นผู้สร้างขึ้น และเขาเองได้ระบุชื่อตัวเองเป็นภาษาสันสกฤตว่า ศรีมารา⁽³⁾ ทางใต้ได้แผ่อาณาเขตไปจนถึงตอนเหนือของแหลมมลายู ซึ่งอาจจะเป็นได้ว่าเป็นผลของการส่งทหารไปรบทางทะเล เพื่อเป็นหลักประกันความยิ่งใหญ่เหนือเส้นทางการค้าทางทะเล และเหนือเส้นทางผ่านทางบกทางตะวันตกได้แผ่อาณาเขตไปจนถึงตอนใต้ของพม่า ซึ่งอาจเป็นได้ว่าขุนพลได้เสียชีวิตลง ณ ที่นี้ เขาคงจะได้หายสาบสูญไปเมื่อตอนนำทหารไปรบเมืองกินลิน หรือที่เรียกว่า เขตแดนทอง ซึ่งถ้าหากว่าไม่ตรงกับสุวรรณภูมิที่ภาษาบาลีแปลว่า แผ่นดินทองแล้ว ก็ต้องตรงกับสุวรรณภูมิที่ภาษาสันสกฤตแปลว่ากำแพงทอง (ทางพม่าตอนใต้)

รัชทายาทชื่อฟันจัน ได้เริ่มมีความสัมพันธ์กับอินเดียและจีน เหตุการณ์ที่วันคงจะต้องการตอบสนองความประสงค์ทางการค้าขายมากกว่าจะเป็นความทะเยอทะยานทางการเมือง แต่ก็ก็เป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญอยู่บ้างในรัชกาลนี้ ในยุคเดียวกันนี้เอง กล่าวคือ ในยุคสามก๊ก ประเทศจีนตอนใต้ (คือราชอาณาจักรจวู) เมื่อไม่อาจใช้เส้นทางบกซึ่งถูกราชวงศ์ไวยีตอยู่เพื่อติดต่อทำการค้ากับประเทศทางตะวันตกได้ จึงต้องหาหนทางที่จะส่งซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยที่ต้องการให้ส่งมาทางทะเล⁽⁴⁾ นอกจากนั้น ฟันจันยังเป็นที่เล็งเห็นเส้นทางค้าขายทางทะเล และเป็นที่พกอย่างไม่มีทางเลือกสำหรับนักเดินเรือซึ่งใช้ช่องแคบมะละกา และพวกที่เดินทางผ่านทางคอคอดของแหลมมลายูซึ่งมีปริมาณมาก บางทีแคว้นฟันจันอาจจะเป็นปลายทางของการเดินเรือจากตะวันออกแถบเมดิเตอร์เรเนียน ถ้าหากข้อความที่กล่าวว่าเป็นเมืองกฏติการของปโตเลมีได้เคยตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของโคจีนจันเป็นความจริง

ฟันจันได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศอินเดียภายหลังปีคริสต์ศักราช 225 เล็กน้อย คณะทูตได้ไปถึงปากแม่น้ำคงคา แล้วได้เดินทางต่อขึ้นไปจนถึงเมืองหลวงของเจ้าชายแห่งราชวงศ์มรุตหะ คณะทูตได้กลับคืนสู่อาณาจักร พร้อมทั้งนำมาศิ่วสัตว์เป็นของขวัญจากแคว้นแคว้นอินเดียชิวมาด้วย

ในปี 243 อาณาจักรฟันจันได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีน โดยได้นำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของประเทศรวมทั้งนักดนตรีไปถวายแก่จักรพรรดิจีน ในปีถัดมา ได้มีการตั้งที่ทำการสำหรับพวกนักดนตรีเหล่านี้ใกล้กรุงนานกิง คณะทูตของจีนที่มายังราชอาณาจักรฟันจันระหว่างปี 245—250 ได้พบกับพระเจ้าฟานเชียนซึ่งได้แย่งราชสมบัติจากษัตริย์องค์ก่อน คณะทูตจีนคณะนี้ยังได้พบทูตของพวกมรุตหะแห่งอินเดียในราชสำนักฟันจันด้วย คณะทูตจีนชุดแรกนี้ได้นำข่าวสารที่น่าสนใจเกี่ยวกับราชอาณาจักรฟันจันมาเปิดเผย โดยเล่าว่าเมืองต่าง ๆ ของราชอาณาจักรฟันจันล้วนมีกำแพงล้อมรอบ มีปราสาทราชวังและบ้านเรือนของราษฎร ราษฎรนั้น “น่าเกลียดทุกคน ผิวก็ดำ ผมก็หยิก เดินเปลือยและเท้าเปล่า” แต่ก็ชอบการเพาะปลูก และ “ชอบแกะสลักเครื่องประดับ และชอบสกดหิน ภาชนะที่ใช้ใส่ของกินเป็นจำนวนมากทำด้วยเงิน ภาชนะชားด้วยทองคำ เงิน ไข่มุก หรือเครื่องหอม ราษฎรฟันจันมีหนังสือและมีที่เก็บเอกสาร ใช้ตัวอักษรที่คล้ายกับอักษรของพวกฮู” พวกฮู คือ พวกที่อยู่ในเอเชียตอนกลาง ซึ่งใช้อักษรแบบอินเดียแต่เดิม

ฟูนันได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนอีก 3 คณะ ระหว่างปี 285—287 การส่งคณะทูตทั้ง 3 ครั้งนี้อาจจะเป็นผลของความรุ่งเรืองด้านการค้าทางทะเลภายหลังปี 280 ซึ่งเป็นปีที่ราชวงศ์ฮั่นสามารถรวมประเทศจีนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้มีความต้องการสินค้าฟูนันเพื่อয়มาสู่ราชสำนักจีนเพิ่มขึ้น

ตอนกลางศตวรรษที่ 4 คือ ในปี 357 ตามหลักฐานของฝ่ายจีนกล่าวว่า ชาวอินเดีย ซึ่งมีชื่อหรือตำแหน่งว่าจันทัน ได้ขึ้นครองราชสมบัติในฟูนัน คำว่าจันทันนี้ดูจะแสดงถึงต้นกำเนิดทางอิหร่าน อาจจะเป็นชื่อหรือตำแหน่งที่อิหร่านเรียกว่า กุจัน ก็ได้

หลังจากปี 357 ซึ่งเป็นปีเดียวที่ได้รับกรายยืนยันว่าเป็นปีจันทันครองราชย์อยู่ เราจะไม่ได้ยินเรื่องของฟูนันอีกก่อนสิ้นศตวรรษที่ 4 หรือต้นศตวรรษที่ 5 อันเป็นสมัยที่อิทธิพลของอารยธรรมอินเดียได้เพิ่มพูนขึ้นอย่างมากทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นสมัยที่นักประวัติศาสตร์จีนได้กล่าวถึงพราหมณ์โกณฑัญญะคนที่สอง ซึ่งคงจะมาจากอินเดียโดยผ่านทางแหลมมลายู และได้พินฟูชนบทประเพณีของอินเดียขึ้นมาใช้ในประเทศฟูนันใหม่ ผู้สืบราชสมบัติต่อ ๆ มาได้มีความสัมพันธ์เป็นปรกติกับประเทศจีน และพระเจ้าชัวยวรมันซึ่งสวรรคตเมื่อปี 514 หลังจากที่ครองราชสมบัติมานานเกิน 30 ปี ได้รับกรายยกย่องจากราชสำนักของพระเจ้ากรุงจีนเมื่อปี 503 ว่า เป็น “ขุนพลผู้ปราบภาคใต้จนราบคาบ กษัตริย์แห่งฟูนัน”

รัชกาลสุดท้ายนี้เป็นยุคแห่งความยิ่งใหญ่ของราชอาณาจักรฟูนัน และดูเหมือนจะเป็นยุคที่อารยธรรมรุ่งเรืองมาก ศูนย์กลางของราชอาณาจักรตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนใน และในบริเวณปากแม่น้ำโขงมีเมืองหลวงชื่อ วัยระปะระ ซึ่งแปลว่า “นครของนายพราหมณ์” ตั้งอยู่บริเวณเนินเขาพนมอันเป็นชื่อเก่าซึ่งบางทีจะยังคงเรียกขานกันมาจนบัดนี้ ตามหลักฐานของจีนกล่าวว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ห่างทะเล 200 กิโลเมตร ซึ่งใกล้เคียงกับระยะทางระหว่างบาพนมกับตำบลลอกเอา ทางทิศตะวันตกของบริเวณปากแม่น้ำบนฝั่งอ่าวสยาม ซึ่งในบริเวณนั้นน่าจะเป็นที่ตั้งของเมืองท่าของราชอาณาจักรฟูนัน หรือแม้กระทั่งตั้งคลังสินค้าที่พวกพ่อค้าชาวต่างด้าวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ ที่เมืองนั้นยังปรากฏร่องรอยของเมืองริมทะเลอันเก่าแก่ จากการขุดค้นได้พบรากฐานของอาคารหลายแห่ง โดยเฉพาะได้พบหลักฐานความสัมพันธ์ระหว่างฟูนันกับอัสสัมประเทศ เช่น เหรียญโรมันรูปจักรพรรดิอังตวนผู้ใจบุญ และรูปจักรพรรดิมาร์คโอแรล รูปหินมีค่าแกะสลักรูปภาพลัทธิราชวงศ์ชัซซานิด แหวนจารึกภาษาอินเดียสมัยศตวรรษที่ 2—5 หินสลักรูปซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะกรีก⁽⁶⁾

ทางจีนได้ให้ข้อมูลบางอย่างเกี่ยวกับอารยธรรมของราชอาณาจักรฟูนันในสมัยนั้นไว้ด้วย โดยกล่าวว่ามีการใช้ทาสซึ่งได้มาจากการส่งทหารไปโจมตีเมืองใกล้เคียง มีการค้าทองคำ เงิน กำไล มีการทำแหวน สร้อยข้อมือทองคำ และถ้วยชามเงิน กษัตริย์ประทับในปราสาทหลายชั้น ส่วนประชาชนมีบ้านเรือนยกพื้น ไซไบไม้มุงหลังคา ซึ่งเป็นไซไบ “ไผ่ต้นใหญ่ซึ่งขึ้นอยู่ริมทะเล” พวกจีนกล่าวว่าได้เห็นเรือยาว 80—90 ฟุต กว้าง 6—7 ฟุต หัวเรือและท้ายเรือเหมือนหัวและหางปลา กษัตริย์ฟูนันเสด็จไปไหนมาไหนบนหลังช้าง เครื่องหย่อนอารมณ์ของประชาชน คือ การชนไก่ และชนสุกร และเมื่อมีคดีความต่อกันก็ใช้วิธีเสี่ยงทาย “คู่ความจะต้องทิ้งแหวนทอง และไข่มุกในน้ำที่กำลังเดือด

แล้วจะต้องหยิบของนั้นขึ้นมา บางทีก็เอาไขเหล็กเผาจนแดงแล้วมาคลึงมือทั้งสองเป็นระยะ 7 ก้าว ถ้าเป็นผู้กระทำผิดมือก็จะหลุด แต่ถ้าเป็นผู้บริสุทธิ์ก็จะไม่เจ็บปวดเลย ในบางคดีก็มีการเอาคู่ความลงดำเนิน ฝ่ามือถูกถึงลงไปใต้น้ำก็ไม่จม ฝ่ามือผิดจะจมหน้า” หลักฐานของจีนอีกฉบับหนึ่งกล่าวถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้ไว้ด้วย “ที่ที่ราษฎรชาวฟูนันอาศัยอยู่ ราษฎรจะไม่ขุดบ่อไว้ ครอบครัวยุวฟูนันหลายสิบครอบครัวจะมีแหล่งน้ำร่วมกัน แล้วก็ใช้น้ำจากบ่อนั้น ประเพณีของฟูนัน คือ การเคารพเทพดาในสวรรค์ และได้ทำรูปเคารพด้วยทองสำริด เทพเจ้าบางองค์มีสองพักตร์ สีกร บางองค์มีสี่พักตร์ก็มีหัตถ์แปดกร ถือของต่าง ๆ กัน บางทีถือเด็ก บางทีถือนกหรือสัตว์จตุบาท ถือดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เวลาक्षัตริย์ประทับนั่งจะเอนองค์ลงข้างหนึ่ง ยกพระชาตข้างขวาขึ้น ปล่อยพระชาตข้างซ้ายลงกับพื้น มีผู้ถวายโถทองและเครื่องเผากายานซึ่งวางอยู่บนผ้าผ้าย เมื่อมีการไว้ทุกข์จะมีประเพณีการโกนหนวดและโกนผม ในการทำศพผู้ตายมีวิธีทำศพอยู่ 4 วิธีด้วยกัน ได้แก่ การใช้น้ำ คือ ทั้งศพลงในลำแม่น้ำ วิธีใช้ไฟ คือ เผาศพจนเป็นเถ้า วิธีใช้ดิน คือ ผึ่งศพลงในหลุม และวิธีใช้นก คือ ทั้งศพไว้ในทุ่งนาให้นกจิกทิ้ง” เกี่ยวกับข้อความเหล่านี้จะเห็นได้ว่าหลายสิ่งหลายอย่างยังใช้อยู่ในเขมรในปัจจุบัน (เช่น การปลูกบ้านยกพื้น การเสียดยต่าง ๆ แหล่งน้ำร่วมกัน “ตระพัง” การโกนหนวดโกนผมระหว่างไว้ทุกข์) นอกจากนั้น ยังอาจกล่าวได้ว่าพวกหัวหน้าของแคว้นฟูนันมีความรู้ค่อนข้างจะก้าวหน้าในการทำศพเพื่อการเพาะปลูก จากการสังเกตภูมิประเทศทางอากาศในบริเวณอันเป็นที่ตั้งของแคว้นฟูนันแต่เดิม ได้เห็นลาคลองติดต่อกับที่ตั้งเมืองโบราณในยุคราชอาณาจักรฟูนัน นอกจากนั้น ยังได้พบศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของฟูนันในบริเวณที่เรียกว่า ที่ราบต้นกกในโคจันจัน ซึ่งระบุว่ามียพื้นที่ “ที่ได้มาจากโคลนตม” ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่ทำประโยชน์ภายหลังจากการทน้ำแล้ว⁽⁷⁾

ตามหลักฐานปรากฏว่าได้มีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ใช้อยู่สืบเนื่องกันมา หรือใช้อยู่พร้อมกันที่ราชอาณาจักรฟูนัน ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมัน “มีประเพณีประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้ามเหศวร (ศิวะ) ซึ่งเสด็จลงมา ณ ยอดเขาโมทันอยู่เสมอ” เขาใจว่าภูเขาแห่งนี้จะเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งประเทศนี้และกษัตริย์ทุกพระองค์เอาชื่อภูเขามาใช้ โดยถือว่าเป็นสถานที่ซึ่งสวรรค์กับแผ่นดินติดต่อกันได้ ดังที่มีสำนวนภาษาจีนกล่าวว่า “เทพเจ้าเสด็จมาอยู่เสมอ” เทพเจ้านี้คงจะทำในรูปของลึงค์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายองค์ศิวะคีรีชะ “ผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขา” ตามที่มีระบุไว้ในศิลาจารึก ลัทธิอันเกี่ยวข้องกับพระวิษณุได้หลักฐานมาจากศิลาจารึกของเจ้าชายคณวรมัน (น่าจะเป็นราชบุตรของพระเจ้าชัยวรมัน และของพระมารดาของพระองค์) ท้ายที่สุดพุทธศาสนานิกายหินยานซึ่งใช้ภาษาสันสกฤตก็ปรากฏหลักฐานอยู่ในศตวรรษที่ 6 และที่ 7 ในศิลาจารึกของพระเจ้าชัยวรมันและของพระเจ้ารฐารวรมัน⁽⁸⁾

เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของฟูนัน ปรากฏว่าไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากฐานของอาคารต่าง ๆ ที่พบที่เมืองอกเอา ซึ่งได้มีผู้อธิบายไว้อย่างไม่กระจ่างนัก แต่ก็มีสมมติฐานที่น่าสนใจอยู่ประการหนึ่ง⁽⁹⁾ อันเป็นเครื่องช่วยให้ทราบว่าสิ่งก่อสร้างบางแห่งที่เป็นศิลปะเขมรยุคก่อนนครวัดในศตวรรษที่ 7 มีลักษณะเป็นชั้นเล็ก ๆ จำนวนมาก ตกแต่งด้วยช่องเล็กช่องน้อยครอบอยู่ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะเช่นเดียวกับร่องรอยที่ปรากฏในอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ของราชอาณาจักรฟูนัน ในส่วนประติมากรรมก็อาจจะ

อ้างถึงรูปปั้นจำนวนมากที่พบในนครโบเร อันเป็นเมืองหลวงสุดท้ายของฟูนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปพระวิษณุและพระกฤษณะ และพระพุทธรูปซึ่งได้รับอิทธิพลจากแบบอย่างของอินเดียสมัยคุปตะ⁽¹⁰⁾

ราชอาณาจักรฟูนันซึ่งมีพลังครอบงำแหลมอินโดจีนอยู่ได้ถึง 5 ศตวรรษ จึงสามารถรักษาเกียรติภูมิอันยิ่งใหญ่เป็นที่ระลึกแก่คนรุ่นหลัง ๆ ต่อมาอีกเป็นเวลานาน บรรดากษัตริย์เขมรยุคก่อนนครวัดจึงยอมรับเอาเรื่องราวของราชวงศ์ฟูนัน และกษัตริย์ทุกพระองค์ที่ครองราชย์อยู่ ณ นครวัดจะถือพระองค์ว่าทรงสืบเชื้อสายมาจากมหากษัตริย์แห่งวยาทะประทุงส์

อารยธรรมของฟูนันซึ่งน่าจะมีเอกสารเป็นหลักฐานมากกว่านี้ และน่าจะหวังได้ว่าจะได้มีการขุดค้นในแหล่งต่าง ๆ ที่สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับฟูนัน ซึ่งพอจะทราบได้ในบริเวณปากแม่น้ำโขง และถ้าทำได้เช่นนั้นก็คงจะได้ทราบถึงสิ่งต่าง ๆ อีกไม่น้อยเลย ในขณะที่อารยธรรมฟูนันจึงแสดงได้เพียงผลของการขยายอิทธิพลของลัทธิพราหมณ์จากอินเดียไปถึงโพ้นทะเล การที่ไม่อาจหาเอกสารหลักฐานภาษาพื้นบ้านย้อนไปจนถึงสมัยของฟูนัน ทำให้ไม่อาจจะทราบถึงภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่ราษฎรชาวฟูนันได้ ในเมื่อไม่รู้เรื่องภาษา ก็ไม่อาจจะทราบว่าชาวฟูนันสังกัดอยู่ในกลุ่มชาติวงศ์ใดภาษาใดได้อย่างไรก็ดี มีทางที่จะเป็นไปได้อย่างมากว่าจุดเริ่มแรกของประชาชนฟูนันอยู่ในตระกูลมอญ-เขมร โดยแม้แต่ชื่อของประเทศในเอกสารของฝ่ายจีนก็เป็นพยานหลักฐานอยู่ ดังคำว่า พนม “ภูเข” ก็เป็นคำมอญ-เขมรอย่างแน่ชัด นอกจากนั้น ยังประจักษ์⁽¹¹⁾ ว่าการขยายตัวของภาษาเขมรได้ครอบงำไปทุกทิศทางที่ผู้พิชิตของฟูนันได้พิชิตดินแดนต่าง ๆ ในศตวรรษที่ 6 และการขยายตัวที่ว่านี้ก็ได้รับการขยายภาษาถิ่นของภาษาสกุลเดียวกันไปทั่วปริมณฑลของเขมรปัจจุบัน ซึ่งแสดงความใกล้เคียงอย่างสำคัญระหว่างสำเนียงเหล่านั้น และต่างกับภาษาเขมรแท้ในลักษณะอย่างเดียวกัน อันเป็นเหตุให้ชวนคิดว่าภาษาถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้แหละเป็นตัวแทนปัจจุบันของสำนวนที่ราษฎรชาวฟูนันใช้พูดกันในสมัยนั้น

ชาวจีนยังได้กล่าวถึงราษฎรชาวฟูนันว่ามีผิวดำและผมหยิก ซึ่งตรงนี้เองได้แสดงถึงลักษณะเหมือนกันของประชาชนชาวเขาใหญ่ และแม้แต่กับลักษณะของชาวเขมร ซึ่งแม้จะได้ผสมกับจีนแล้ว ผิวพรรณก็มีได้ขาวขึ้น และผมก็มีได้เรียบเลย ที่อยู่อาศัย “ซึ่งปลูกยกเหนือพื้น” คือ ปลูกไว้บนเสาก็เป็นแบบที่อยู่อาศัยที่แพร่หลายตลอดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ร่องรอยบางประการของขนบธรรมเนียมประเพณี การเสียดายในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนการชนไก่และการชนสุกร จนบัดนี้ก็ยังปฏิบัติกันอยู่ในหมู่ประชาชนที่ล้าหลังที่อาศัยอยู่ตามเทือกเขาฝั่งตะวันออก พวกชาวฟูนันซึ่งมีการศึกษาได้ยึดอินเดียในเรื่องการนับถือศาสนา พิธีการทำศพ ศิลปะตัวหนังสือ ซึ่งพึงจะมีพยานหลักฐานปรากฏตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ตลอดถึงความรู้ในภาษาสันสกฤต และคงจะรวมทั้งลักษณะหลายอย่างของอารยธรรมทางวัตถุของฟูนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาระบบการชลประทานอย่างขนานใหญ่ นั้นด้วย ราชอาณาจักรฟูนันย่อมจะมีบทบาทสำคัญอย่างแน่นอนในการช่วยแพร่ขยายอารยธรรมของอินเดียในอินโดจีน

ก่อนที่จะเล่าถึงพฤติการณ์อันเป็นเหตุให้ราชอาณาจักรฟูนันต้องสูญเสียความยิ่งใหญ่ในอินโดจีนภาคใต้ ให้แก่ประเทศราชประเทศหนึ่งของฟูนันเองในศตวรรษที่ 6 เห็นสมควรที่จะเล่าไว้ด้วยว่า

ราชอาณาจักรจัมปาได้ก่อกำเนิดขึ้นทางตะวันออกของแหลมอินโดจีน และราชอาณาจักรทวารวดีกับศรีเกษตรได้กำเนิดขึ้นทางภาคตะวันตกในลักษณะการอย่างไร

2. การขยายตัวของอินเดียในภาคตะวันออกของแหลมอินโดจีน อาณาจักรจัมปา

เมื่อปีคริสต์ศักราช 192 พวกจีนได้รับรองให้มีการจัดตั้งราชอาณาจักรโดยข้าราชการชาวพื้นเมืองซึ่งมิใช่คนจีน ชื่อ กิวเลียง ขึ้นในบริเวณที่เป็นเมืองเว้ในปัจจุบัน และราชอาณาจักรนี้พวกจีนให้ชื่อว่า หลินยี่ และหลักฐานที่เป็นภาษาสันสกฤตในยุคหลังเรียกว่า จัมปา ก่อนหน้านั้นในปีคริสต์ศักราช 137 ซึ่งเป็นระยะก่อนการตั้งราชอาณาจักรจัมปานั้นได้มีกลุ่ม “คนป่า” มาจาก “ชายแดนซีนาอันไกลโพ้น” (ซึ่งเป็นหัวเมืองจีนชายฝั่งที่อยู่ตอนใต้สุด) กลุ่มคนป่าที่วานี้ได้พยายามรุกรานภูมิภาคแห่งเดียวกันนี้เป็นครั้งแรก และเรียกตัวเองว่ากิวเลียงเหมือนกัน ฉะนั้น จึงมีผู้คิดว่าผู้ก่อตั้งอาณาจักรหลินยี่คงจะเป็นผู้สืบสายโลหิตจากพวก “คนป่า” เหล่านั้นเอง

ปัญหาเมื่ออยู่ที่พวกคนป่าที่วานี้มาจากที่ใดแน่ หัวเมืองซีนาอยู่ทางตะวันออกไกลทะเล และทางเหนือมีเขตติดต่อกับหัวเมืองจีนอีกเมืองหนึ่ง คือ เมืองเกี้ยวเจิน เพราะฉะนั้น คนป่าพวกนี้จะมาได้แก่จากทางทิศใต้หรือน่าจะไปได้มากกว่าจากทางทิศตะวันตก ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งของคนกลุ่มนี้เราไม่อาจจะทราบได้แน่นอนโดยอาศัยคำที่เขียนไว้เป็นภาษาจีน (ซึ่งทั้งสองกรณีแสดงว่าไม่ใช่ชื่อเดียวกัน แม้ว่าจะออกสำเนียงเดียวกันก็ตาม)

เราไม่มีหลักฐานใด ๆ ที่พิสูจน์ว่า นับแต่ปลายศตวรรษที่ 2 เป็นต้นมา อาณาจักรหลินยี่เคยได้รับอารยธรรมจากอินเดีย เพราะเมื่อได้พบศิลาจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งมาจากภูมิภาคตอนใต้ลงไปก็ล่วงเข้ามาถึงศตวรรษที่ 4 แล้ว และตามศิลาจารึกนั้นแสดงว่าจัมปาได้รับอิทธิพลจากอินเดีย

ผู้สืบสายโลหิตของพวกกิวเลียงได้ฉวยโอกาสในขณะที่ประเทศจีนแตกแยกกันในยุคสามก๊ก ในการขยายตัวไปทางเหนือจนถึงบริเวณเทือกเขาฮอนซัน อันเป็นที่อกเขาที่มีลักษณะเป็นเส้นเขตแดนทางภูมิศาสตร์ได้อย่างดี ในปีคริสต์ศักราช 220—230 อาณาจักรหลินยี่ได้ส่งคณะทูตไปคำนับข้าหลวงจีนแห่งเมืองเกี้ยวเจินซึ่งชื่อว่า ลูโต แต่การส่งทูตทั้งสองครั้งนี้ก็มิได้ขัดขวางคนของอาณาจักรหลินยี่ที่ได้บุกเข้าไปปล้นเมืองทางเหนือของจีนในคริสต์ศักราช 248 พวกปล้นนั้นสามารถรักษาดินแดนที่ปล้นได้ คือ อาณาเขตเมืองกิวสู อันตรงกับภูมิภาคเมืองบาดอนบนฝั่งแม่น้ำซงเกียนในปัจจุบัน และพวกปล้นได้ใช้เมืองบาดอนนี้เป็นที่มั่นที่จะบุกต่อไปทางเขตแดนภาคเหนือของประเทศ⁽²⁾ ที่เมืองกิวสูนี้เอง ที่บริเวณระหว่างเทือกเขาฮอนซันกับผาเมฆเป็นจุดตั้งต้นของการต่อสู้กันระหว่างตัวแทนของอารยธรรมเอเชียสองสาขาใหญ่ กล่าวคือ พวกจามซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียพยายามจะขยายตัวขึ้นไปทางเหนือ และพวกเวียดนามซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีนก็มีความกังวลที่จะหาดินแดนใหม่ ๆ ในทางใต้

กษัตริย์องค์แรก ๆ ของอาณาจักรหลินยี่เป็นที่รู้จักก็แต่โดยชื่อที่พวกจีนตั้งให้ ได้แก่ พระเจ้าฟานเหยียง (ค.ศ. 270) พระเจ้าฟานยี่ ฟานเวน (ค.ศ. 336—349) พระเจ้าฟานเวนได้เสด็จประเทศจีนสองครั้ง คือ ค.ศ. 313 และ 316 โดยได้ไปเล่าเรียนวิทยาการสาขาต่าง ๆ พระเจ้าฟานโพ (377)

พระเจ้าฟ่านหูตา (380—413) และพระเจ้าตี้เฉิน มูลเหตุที่มีการต่อสู้กับพวกข้าหลวงจีนแห่งเมืองเกี้ยวเจิน ก็เนื่องจากความพยายามของอาณาจักรหลินยี่จะขยายดินแดนขึ้นไปทางเหนือนั่นเอง และด้วยเหตุนี้ ใน ค.ศ. 399, 405 และ 407 พระเจ้าฟ่านหูตาได้ขึ้นไปโจมตีแคว้นซันนาน และใน ค.ศ. 413 ได้ส่งกำลังครั้งใหม่ขึ้นไปโจมตีดินแดนที่อยู่ทางเหนือของแคว้นซันนาน และพระองค์ก็ได้เสด็จกลับ

ในครั้งหลังของศตวรรษที่ 4 ปรากฏว่ามีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามเป็นภาษาสันสกฤตว่า กัทรวรมัน⁽³⁾ ครอบครองอาณาเขตทางใต้ของอ่าวตูราน ซึ่งได้แก่ มณฑลกวางนำและกุยยั้นในบัดนี้ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงให้สลักศิลาจารึกเป็นภาษาสันสกฤตเป็นหลักแรก ๆ และทรงสร้างเทวสถานในเมืองมีซอน เพื่อบูชาองค์พระศิวะที่เวรชวารา อันเป็นนามเดียวกับพระองค์ในศิลาจารึกรุ่นหลัง ทำให้เราทราบว่าเทพเจ้ากัทรวรมันมีศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ นับเป็นศิวลึงค์ของหลวงที่เก่าแก่ที่สุดที่มีหลักฐานปรากฏในอินโดจีน นครหลวงของกษัตริย์กัทรวรมันคงจะตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองมีซอน ณ สถานที่ซึ่งเป็นหมู่บ้านตราเกี้ยวในปัจจุบัน เพราะได้มีการพบศิลาจารึกที่ใช้อักษรเหมือนอย่างศิลาจารึกของหลวงถึง 3 หลักในบริเวณเมืองนี้⁽⁴⁾ ศิลาจารึกหลักหนึ่งมีข้อความเก่าแก่ที่สุดเป็นภาษาจาม (และแม้แต่เป็นภาษาอินโดนีเซีย) ข้อความในศิลาจารึกบอกว่า ในศตวรรษที่ 4 ประเทศที่ตั้งอยู่ทางใต้ของอ่าวตูรานมีประชาชนพูดภาษาจามอาศัยอยู่

เราคิดว่าพระเจ้ากัทรวรมันน่าจะตรงกับพระเจ้าฟ่านหูตา หรือฟ่านโฝตามหลักฐานของจีน แต่เป็นไปได้มากกว่า กษัตริย์หลายองค์ของอาณาจักรหลินยี่ที่หลักฐานของจีนระบุว่าอยู่ในภูมิภาคเมืองเวินนั้นน่าจะเป็นราชวงศ์คนละสายกับราชวงศ์ของพระเจ้ากัทรวรมัน และเชื้อสายของพระองค์ซึ่งพระนามเป็นภาษาสันสกฤต และครองราชย์ที่เมืองกวางนำ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 5 เราจึงอาจกำหนดพระนามของกษัตริย์ซึ่งมีชื่ออยู่ในศิลาจารึกว่า ตรงกับกษัตริย์ที่หลักฐานของจีนได้เทียบเสียงเป็นภาษาจีนหรือได้แปลชื่อเป็นภาษาจีนไว้

คุณค่าของศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้ากัทรวรมันก็คือ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการปลูกฝังอารยธรรมอินเดียในมณฑลกวางนำในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อพิจารณาประกอบถึงที่ตั้งในทางโบราณคดีที่ตำบลตราเกี้ยว มีซอน และดงเตื่อง ก็ทำให้ทราบว่ากวางนำเป็นใจกลางของอาณาจักรจัมปา และมีชื่อเป็นภาษาอินเดียแท้ ๆ ว่า อมราวดี ศิลาจารึกเหล่านี้เป็นเอกสารฉบับแรกที่รักษาไว้ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาของชาวจัมปายุก่อน เปิดเผยให้เห็นความสำคัญของลัทธิบูชาพระศิวะพร้อมกันไปกับลัทธิบูชาพระอุมาเหสี นอกจากนั้น ยังได้ข้อความเกี่ยวกับขนบประเพณีของอาณาจักรหลินยี่ในยุคนี้จากสารานุกรมภาษาจีน⁽⁵⁾ ซึ่งหลักฐานที่ว่านี้รายงานว่า “ราษฎรสร้างกำแพงบ้านด้วยอิฐเผาสุก ฉาบด้วยปูนขาว และสร้างบ้านยกพื้นบนฐานเรียกว่า กันตัน (ภาษาจามว่า กาลัน) ได้บรรยายลักษณะผู้คนชาวเมืองหลินยี่ว่า “มีลูกตาสีกลมูกเป็นสันและโด่ง ผมดำและหยิก ผู้หญิงเกล้าผมเป็นจุก ทั้งผู้หญิงผู้ชายมีเครื่องแต่งกาย คือ ผ้าซิ่นสี่ตีนเดียว (น่าจะเป็นผ้าฝ้าย) ใช้ผ้านี้พันรอบกาย ทั้งผู้หญิงผู้ชายเจาะหูเพื่อแขวนต่างหูเป็นรูปห่วงเล็ก ๆ ผู้มีศักดิ์สวมรองเท้าหนัง ราษฎรสามัญเดินเท้าเปล่า” ได้บรรยายรูปทรงพระเกศาของกษัตริย์ว่า “เป็นเสมือนมาลาทรงสูง ประดับดอกไม้ทองและพันด้วยผ้าไหม เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงช้างเป็นพาหนะ” ชาวจีนบันทึกไว้ว่าใน

การสมรสมิได้ห้ามบุคคลนามสกุลเดียวกันสมรสกันเอง และกล่าวถึงอาวุธของคนพวกนี้ซึ่งมีลักษณะชอบต่อสู้และโหดร้าย อาวุธประกอบด้วยคันและลูกธนู มีดดาบ หอก และหลาวไม้ไผ่ “เครื่องดนตรีที่ใช้หลายอย่างเหมือนกับที่พวกเรา (พวกจีน) ใช้ อยู่ มีพิณ ซอห้าสาย ขลุ่ย ฯลฯ นอกจากนั้นก็ยังมีสังข์ และกลองสำหรับใช้ประกาศแก่ราษฎร” ประการสุดท้าย หลักฐานของจีนได้กล่าวถึงพิธีศพที่ยืมมาใช้จากอินเดียโดยตรง “ราชพิธีพระศพกษัตริย์มีขึ้นเมื่อสวรรคตแล้วครบ 7 วัน สำหรับขุนนางผู้ใหญ่เมื่อครบ 3 วัน และราษฎรธรรมดาจะประกอบพิธีในวันรุ่งขึ้นจากวันตาย ไม่ว่าผู้ตายจะตายในสภาพใด จะต้องห่อศพให้เรียบร้อยแล้วแห่ไปยังชายทะเลหรือริมแม่น้ำ มีการตีกลองและพ่อนรำประกอบกระบวนแห่ เมื่อถึงที่แล้วก็มีการเผาด้วยฟืน ซึ่งพวกมารวมพิธีได้ก่อไฟขึ้น กระดุกที่เผาแล้วจะถูกเก็บไว้ในโถทองคำและทิ้งทะเลไป ถ้าเป็นการเผาพระบรมศพของกษัตริย์ อัฐิของขุนนางผู้ใหญ่เก็บไว้ในโถเงินและทิ้งบริเวณปากแม่น้ำ ส่วนผู้ตายที่เป็นคนธรรมดาใช้โถดินใส่อัฐิและลอยในลำแม่น้ำ ญาติพี่น้องของผู้ตายทั้งสองฝ่ายจะต้องเข้ากระบวนแห่และตัดผมสั้นก่อนที่จะกลับจากพิธีศพ ซึ่งถือว่าเป็นการไว้ทุกข์อย่างสิ้นที่สุด

ราชบุตรของพันหูตา (ไม่ว่าตัวจริงจะเป็นใครก็ตาม) ได้สละราชสมบัติให้แก่ราชชนนีดาดองค์หนึ่งแล้วได้เสด็จไปประเทศอินเดีย ข้อนี้น่าให้สามารถบอกได้ว่าเป็นกษัตริย์องค์เดียวกับที่ศิลาจารึกเมื่อปีศตวรรษที่ 7 เรียกว่า คงคราชา ซึ่งหมายความว่า “กษัตริย์ (ซึ่งได้เสด็จไป) ยังแม่น้ำคงคา” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะต่อมาไม่มีใครจะมีผู้ทราบกันแน่ และหลังจากได้มีการสู้รบภายในกัณโฏอยู่ระยะหนึ่ง ประมาณคริสต์ศักราช 420 ก็ได้มีราชวงศ์ใหม่ และพระนามของกษัตริย์ราชวงศ์ใหม่นี้จะมีระบุไว้ก็แต่หลักฐานในฝ่ายจีนเท่านั้น

เมื่อปีคริสต์ศักราช 431 พวกจามได้ยกกองทัพเรือไปปล้นชายฝั่งเมืองเกี้ยวเจิน ในขณะเดียวกันพวกจีนก็ได้เข้าล้อมเมืองกิวสูไว้ แต่ก็ตีไม่แตก และหลังจากที่เข้าตีอีกหลายครั้งหลายหน ข้าหลวงจีนชื่อ ตังโยเจ ก็ได้ปราบปรามพวกจามอย่างรุนแรง เมื่อปีคริสต์ศักราช 446 ได้เข้าชิงเอาเมืองกิวสู และเมืองหลวงของจัมปาไว้ได้ในระยะต่อมา

อาจเป็นไปได้ว่าพระเจ้าพันเซนเซง (ประมาณ ค.ศ. 455—472) น่าจะเป็นกษัตริย์องค์เดียวกับพระเจ้าเวินกา ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวข้องกับประเทศเขมร⁽⁶⁾ ประมาณ ค.ศ. 529 เป็นรัชกาลของพระเจ้ารุทรวรมัน ผู้สืบสายโลหิตมาจากคงคราชา ในรัชกาลของพระองค์ได้โจมตีทางฝ่ายเหนือแต่ไม่ได้ผล (ค.ศ. 543) ก็มีการส่งทูตหลายคณะไปยังประเทศจีน (ค.ศ. 534, 568, 572) ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์อีกหลายพระองค์จะมีเรื่องเกี่ยวข้องกับเขมร ซึ่งแคว้นจัมปาได้มีความสัมพันธ์ด้วยอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่ยุคนี้เป็นต้นมาจนตลอดศตวรรษที่ 7

ในเรื่องสกุลภาษาของราษฎรชาวจัมปาแต่โบราณ อย่างน้อยก็สำหรับชาวจัมปาที่รวมกันอยู่ในที่ซึ่งปัจจุบันได้แก่มณฑลกวานานันั้น เรามีหลักฐานพอจะทราบได้มากกว่าสกุลภาษาของราษฎรแห่งแคว้นพูนัน ทั้งนี้เพราะปรากฏมีศิลาจารึกซึ่งได้เขียนไว้ในศตวรรษที่ 4 ดังได้กล่าวแล้ว ศิลาจารึกแผ่นนี้ได้เขียนด้วยภาษาจามโบราณ ซึ่งถือว่าเป็นผู้แทนของกลุ่มภาษาอินโดนีเซีย และคงจะได้รับอารยธรรมอินเดียโดยตรงจากทางทะเล หรือได้รับวัฒนธรรมนั้นโดยผ่านประเทศเพื่อนบ้านทางบก

ทั้งจากทางทิศตะวันตกหรือทิศใต้ ซึ่งประเทศเหล่านั้นได้รับอิทธิพลจากอินเดียมาก่อนแล้ว หรือไม่ก็
ยังเป็นปัญหาอยู่ เป็นการยากที่จะตอบปัญหานี้เท่าๆ กับจะตอบปัญหาที่ว่าพวกกิวเลียงซึ่งเป็นตระกูล
ที่สถาปนาอาณาจักรหลินยี่เมื่อปลายศตวรรษที่ 2 นั้นจะได้รับอิทธิพลจากอินเดียแล้วหรือยัง ซึ่งจาก
การค้นพบพระพุทธรูปแดงเดือน อันมีชื่อเสียงที่เมืองกวานนำ⁽⁷⁾ ปรากฏว่าพระพุทธรูปนั้นเป็นพระพุทธร
รูปทองสำริด อิทธิพลศิลปะอันอาจมีต้นกำเนิดจากอินเดีย และมีอายุค่อนข้างจะแน่นอนว่าเป็นสมัย
ศตวรรษที่ 4 แต่การค้นพบนี้ น่าเสียดายที่มีได้พิสูจน์ให้เราได้ทราบอะไรมากนัก ไม่ว่าจะเริ่มต้นกำเนิด
ของการที่อินเดียเข้ามามีอิทธิพล หรือการที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาในประเทศจัมปา เพราะแม้
ประเทศนี้พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองในปลายศตวรรษที่ 9 แต่ในระยะดังกล่าวก็ยังคงมีความผูกพันอย่าง
ลึกซึ้งอยู่กับพิธีกรรมของฮินดู พระพุทธรูปประเภทนี้ย่อมขนย้ายไปมาได้โดยง่าย ทั้งไม่มีอะไร
พิสูจน์ว่าพระพุทธรูปเมืองดองเตื่อง ได้ถูกนำมาขายนินโดจีนเมื่อได้มีการหล่อพระพุทธรูปนี้เสร็จใหม่ๆ

ไม่เป็นการง่ายเลยที่จะกล่าวว่า การขยายตัวของอินเดียบนฝั่งตะวันออกของอินโดจีนได้ดำเนิน
ไปในท้องที่ที่ได้รับอารยธรรมแบบดองซอน ตามร่องรอยที่พบอารยธรรมนั้นทางตอนเหนือของเส้น
เขตแดนธรรมชาติที่เมืองซอนซัน ชื่อนี้เราจึงยังไม่อาจยืนยันได้

สิ่งที่สำคัญก็คือ อารยธรรมของอินเดียได้แผ่ขยายไปสู่เขตแดนที่กล่าวข้างต้น โดยชาวจัมปา
เป็นผู้นำไป แต่ก็ไม่เคยข้ามเขตแดนต่อไป อารยธรรมนี้ได้กลืนกันสนิทในหมู่พวกจาม แต่โดยที่
ประเทศของชาวจัมปาแบ่งออกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย ซึ่งไม่เหมาะที่จะตั้งเป็นรัฐที่รวมอำนาจไว้ใน
ส่วนกลาง และมีความมั่นคงแข็งแรงได้ แต่อารยธรรมอินเดียนี้ก็สามารทด้านทานความบีบตันของ
อารยธรรมจีนผสมเวียดนามได้เป็นเวลาหลายศตวรรษ ประวัติศาสตร์ของแคว้นจัมปาได้เข้าผสมกัน
อย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์การขยายตัวลงมาทางใต้ของเวียดนาม ในบทต่อๆ ไปนั้น เพื่อที่จะให้
ข้อเขียนนี้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เห็นสมควรจะถือว่าประวัติศาสตร์ของจัมปาภายหลังศตวรรษที่ 7 เป็น
ต้นมาประกอบเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เวียดนาม ทั้งนี้มิได้หมายความว่าอารยธรรมของอินเดีย
ในหมู่พวกจามจะมีอิทธิพลประการใดประการหนึ่งเหนืออารยธรรมของพวกเวียดนาม เพราะพวก
เวียดนามมีนิสัยชอบทำลายอารยธรรมของประเทศที่พวกตนขยายเข้าไปมากกว่าที่จะยอมผสมกลมกลืน
ด้วย

3. การขยายตัวของอินเดียในตอนกลาง และตะวันตกของแหลมอินโดจีน อาณาจักร ศรีเกษตรและทวารวดี⁽¹⁾

ได้กล่าวแล้วว่า อารยธรรมของจีนได้เข้ามาฝังรากในตอนเหนือของแหลมอินโดจีนด้วยการ
พิชิตบริเวณปากแม่น้ำ และอารยธรรมของอินเดียได้เข้ามาทางใต้และทางตะวันออกของแหลมนี้พร้อม
กับการก่อตั้งอาณาจักรฟูนันและอาณาจักรจัมปา เราจะได้พิจารณากันต่อไปถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
ยุคเดียวกันนี้ ในทางตะวันตกและตอนกลางของแหลมอินโดจีน กล่าวโดยสรุปก็ได้แก่เหตุการณ์ที่
เกิดขึ้นในลุ่มแม่น้ำอิรวดีและตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยา ในคริสต์ศตวรรษแรกๆ

ประวัติศาสตร์ของกลุ่มแม่น้ำอิวรติก่อนศตวรรษที่ 6 ไม่ปรากฏหลักฐานจากต่างประเทศเท่าใดนัก และตามหลักฐานของท้องถิ่นซึ่งเพิ่งจะปรากฏในระยะหลัง ก็มีแต่เรื่องลำดับราชวงศ์ซึ่งหาความแน่ชัดได้ยากมาก จากการนำเอกสารที่หายากที่พอใช้ได้หลายฉบับมาอ้างอิงก็พอจะกล่าวได้ว่า มีราชอาณาจักรของพวกมอญอยู่ในแผ่นดินบริเวณตอนใต้ของปากแม่น้ำ ร่วมกันกับราชอาณาจักรของพวกพะยู ซึ่งอยู่ตอนกลางของกลุ่มน้ำอิวรติก่อนนั้น

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา พวกจีนได้เข้ามาจากทางยูนานัน ซึ่งติดต่อกับราชอาณาจักรที่พวกจีนเรียกชื่อว่า เบียว ก็คือราชอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียของพวก “พะยู” นั้นเอง ราชอาณาจักรนี้มีศูนย์กลางอยู่ในภูมิภาค ซึ่งปัจจุบันได้แก่ เมืองแปร อันเป็นเมืองตามที่ได้พบส่วนต่างๆ ของพระไตรปิฎกภาษาบาลี และตัวหนังสือของระยะปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 ราชอาณาจักรดังกล่าวเป็นราชอาณาจักรเดียวกันกับที่พวกจารึกชาวจีนเมื่อศตวรรษที่ 7 ได้ให้ชื่อว่า ศรีเกษตร ซึ่งน่าจะได้มาจากชื่อเมืองโบราณในอินเดีย คือ เมืองปุรี ในแคว้นโอริสสา เราอาจถือว่าชาวพะยูนี้ (พวกพะยูเองเรียกตัวเองว่า อีรจุล เป็นเสมือนแนวหน้าของพม่าพวกแรกที่อพยพเข้ามาอยู่ โดยเคลื่อนลงมาจากริเวณประเทศทิเบต คนพวกแรกนี้ยังมาไม่ถึงที่ราบอันเป็นแหล่งข้าวที่เมืองกยอสี ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นอู่ข้าวของชาติพม่า และเป็นศูนย์กลางการขยายตัวของพม่า เพราะตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 นั้น ตามหลักฐานปรากฏว่าพวกพะยูยังอยู่ที่เมืองซาลิน เหนือขึ้นไปอีกมาก ส่วนพวกมอญ ซึ่งพม่าเรียกว่า “เตลง” โดยพินยมนมาจากคำอินเดียว่า ตะลิงกะนา ซึ่งตรงกับแคว้นมัทราส และที่ชาวยุโรปเรียกว่า “ชาวพะโค” ตามชื่อเมืองพะโค ซึ่งเป็นเมืองหลวงของพวกมอญ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 พวกนี้ได้ครอบครองบริเวณปากแม่น้ำ มีศูนย์กลางสำคัญ คือ เมืองสุธรรมวดี ซึ่งปัจจุบันได้แก่ เมืองท่าถน และเมืองนี้ได้มีนิยายปรัมปราว่าเป็นที่เกิดและที่ตายของปราชญ์ ชื่อ พุทธโกษา ปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงที่สามารถพิจารณาพระธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 5 เมืองมอญที่ว่านี้อยู่ใกล้กับอินเดีย เพราะมีเพียงอ่าวเบงกอลคั่นอยู่ และสามารถติดต่อกับอินเดียได้ทางบก (ซึ่งมีข้อโต้แย้งเกี่ยวกับหลักฐานที่ว่าในสมัยโบราณมีการใช้ทางบกติดต่อกัน)⁽²⁾ ทางด้านตะวันตกของแหลมอินโดจีนในระยะต่อมาได้กลายเป็นที่ตั้งของรัฐพม่า และดูเหมือนจะเป็นประเทศโพ้นทะเลประเทศแรกที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ประเพณีในทางพระพุทธศาสนาถือว่าตั้งแต่ระยะ 300 ปีก่อนคริสตกาล พระเจ้าจักรพรรดิอโศกมหาราชได้ทรงส่งสมณทูต 2 องค์มายังแคว้นสุวรรณภูมิ หรือซึ่งแปลว่า แผ่นดินทอง ซึ่งโดยทั่วไปก็เป็นแห่งเดียวกับประเทศมอญนั่นเอง และร่องรอยแรกๆ ที่ทราบได้เกี่ยวกับการเข้ามาของอินเดียในกลุ่มแม่น้ำอิวรติ ก็ได้แก่บางส่วนของพระไตรปิฎกซึ่งได้พบที่เมืองโมนกุลใกล้กับที่ตั้งเก่าของเมืองแปร แต่ก็มีอายุไม่ก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5

ข้อมูลเกี่ยวกับการเข้ามาของอินเดียในกลุ่มน้ำเจ้าพระยากลับหายาก และเป็นข้อมูลในชั้นหลัง ยิ่งไปกว่าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มแม่น้ำอิวรติ เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 7 หลวงจีนเขียนเสงได้ยืนยันว่ามีราชอาณาจักรแห่งหนึ่งตั้งอยู่ในตอนกลางของแหลมอินโดจีน ระหว่างราชอาณาจักรเขมรกับราชอาณาจักรศรีเกษตรของพวกพะยู ซึ่งหลวงจีนผู้นี้ให้ชื่อว่า โทโลโปตี ซึ่งน่าจะตรงกับคำว่า ทวารวดี⁽³⁾ ชื่อสถานที่ซึ่งในนิยายของอินเดีย หมายถึงเมืองหลวงของเทพกษัตริย์แห่งแคว้นกูจะราท (Gujerat)

ในทางปฏิบัติเราไม่อาจทราบได้เลยถึงพื้นเพหรือต้นตอของราชอาณาจักรนี้ อาจเป็นไปได้ว่า ในบางขณะเมืองนี้อาจเป็นประเทศราชของแคว้นพูนัน และมีเหตุผลที่จะกล่าวดังนี้ โดยอาศัยร่องรอยทางโบราณคดี อันมีต้นตอเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาที่พบกระจุกกระจายอยู่ในลุ่มแม่น้ำตอนในของแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น ที่เมืองลพบุรีในตอนเหนือ จนถึงเมืองราชบุรีทางตะวันตก และปรางจินบุรีทางตะวันออก มีศิลาจารึกอักษรอินเดียชั้นหนึ่งซึ่งค้นพบในที่สำคัญ คือ ที่นครปฐม (นครปฐม หรือเรียกกันทั่วไปว่าพระปฐม) และจารึกอีกแห่งหนึ่งซึ่งสลักไว้บนเสาได้จากเมืองลพบุรี จารึกทั้งสองนี้ใช้ภาษามอญโบราณ จารึกแรกอาจจะมีอายุราวศตวรรษที่ 6 และจารึกหลังราวศตวรรษที่ 7⁽⁴⁾ ซึ่งพิสูจน์ว่าพลเมืองในทวารวดีแต่เดิมนั้นใช้ภาษามอญ

มีเรื่องประหลาดที่ประเพณีทางประวัติศาสตร์ของพวกมอญกล่าวว่า ศูนย์กลางเก่าพันธุดั้งเดิมของตนอยู่ที่เมืองสุธรรมวดี (ท่าหน) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำลพบุรี ซึ่งในที่นั้นไม่ได้มีร่องรอยทางโบราณคดีที่สำคัญอยู่เลย และประเพณีที่ว่ามานี้ก็ได้กล่าวถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งไม่มีพวกมอญเหลืออยู่แล้ว แต่ตรงกันข้ามกลับมีร่องรอยตกค้างอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ร่องรอยเหล่านี้ก็ไม่มีอายุเก่าถึงก่อนศตวรรษที่ 6 หรือที่ 7

ในส่วนที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม⁽⁵⁾ เราทราบว่าที่พระปฐมมีอนุสาวรีย์ทางพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง ด้านในของอนุสาวรีย์ตั้งอยู่บนฐานซึ่งสร้างขึ้นเป็นสองชั้น แต่ละด้านมีพระพุทธรูป 5 องค์ประทับนั่ง ช่องที่เจาะไว้ตามเสาและฐานอีกส่วนหนึ่งอาจจะเก่ากว่านั้น พบทางตะวันตกที่ตำบลพงดึก บนลุ่มแม่น้ำกาญจนบุรี มีความเกี่ยวเนื่องกับตะเกียงทองสำริด ซึ่งแหล่งเดิมมาจากกรีซ และเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเล็ก ๆ แบบหลังคูปตะที่พระปฐม ยังได้พบลัทธิหินใหญ่มีรูปกว้าง ซึ่งแสดงถึงมฤควันอันเป็นที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงหมุนพระธรรมจักร ลัทธิคงจะร่วมสมัยกับพระพุทธรูปและรูปพิมพ์ทางพระพุทธศาสนาแบบคูปตะซึ่งพบที่ปรางจิน ทางตะวันออกที่ลพบุรี ทางตอนกลางที่ราชบุรี และไชยา ทางตอนใต้ของอาณาจักรทวารวดีแต่โบราณ สถานที่เหล่านี้ยังได้มีผู้พบเทวรูปของวิษณุทรงมาลากลมแบบเดียวกับที่เขมร และคงจะมีอายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 และที่ 8

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้แสดงว่า พวกมอญมีบทบาทเป็นผู้รับและผู้เผยแพร่หลักสำคัญ ๆ ของอารยธรรมอินเดียในทางตะวันตกของแหลมอินโดจีนระหว่างคริสต์ศตวรรษแรก ๆ ในประเทศพม่าตอนใต้ มีร่องรอยของลัทธิฮินดูจำนวนมาก ส่วนในประเทศมอญนั้นก็มีอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งใช้ภาษาบาลี พุทธศาสนาซึ่งมีความผูกพันกับโครงสร้างของสังคมอินเดียน้อยกว่าลัทธิฮินดู และโดยที่พุทธศาสนามีลักษณะเป็นศาสนาสากล จึงสามารถเข้าถึงมวลชนได้อย่างลึกซึ้งกว่าลัทธิฮินดู แต่ในส่วนที่เกี่ยวกับชนชั้นสูงในอินโดจีนตะวันตก พุทธศาสนาคงเข้าถึงชนชั้นนี้ไม่เท่ากับที่ลัทธิฮินดูได้เข้าถึงชนชั้นเดียวกันในแคว้นพูนันและในแคว้นจัมปา

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษแรก ๆ นั้น อินโดจีนตะวันตกถือพุทธศาสนา ส่วนตะวันออกถือลัทธิฮินดู ข้อยืนยันมีความสำคัญในวิวัฒนาการต่อมาของสังคมต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน

I. อาณาจักรฟูนัน

1. สารระสำคัญของเอกสารฝ่ายจีนมีอยู่ในบทความมูลฐานของ P. PELLIOT, *Le Fou-nan*, B.E.F.E.O., III, p. 248.
2. ชื่อว่า ฟูนัน นี้พวกจีนใช้เป็นชื่อสกุลสำหรับกษัตริย์หลายพระองค์แห่งราชอาณาจักรที่ได้รับอารยธรรมจากอินเดียในอินโดจีน เขียนด้วยตัวเขียนตัวเดียวกับที่ใช้เทียบเสียงชื่อเทพเจ้าพระองค์หนึ่ง คือ พระพรหม ต่อจากนั้นก็ถือว่าอักษรตัวนี้เป็นการเล่นเสียงของคำว่า “พราหมณ์” ต่อมาหมายถึงโอวารมัน “เกราะ” ได้รับความคุ้มครองโดยเป็นคาลงท้ายตามประเพณีของชื่อกษัตริย์อินเดีย และในที่สุดใช้เป็นนามแซ่ ซึ่งหมายถึงชื่อพื้นเมืองของราชวงศ์ อันเป็นการตรงกันข้ามกับชื่ออินเดีย (R. STEIN, *Le Lin-yi*)
3. G. CÈDÈS, *The date of the sanskrit inscription of Vo-can*, Ind. Hist. Quart., XVI, 1940, p. 484. ชื่อ Fan (Che)-man = çrī māra นี้ ได้รับการคัดค้านจาก E. GASPARDONE ในหนังสือ *La plus ancienne inscription d' Indochine*, J. As., CCXLI, 1953, p. 477, ซึ่งเสนอว่าการจารึกครั้งนั้นควรจะทำเมื่อศตวรรษที่ 5 ซึ่งในทางวิชาอ่านศิลาจารึกแล้วไม่อาจสนับสนุนได้ Kalyan Kumar Sarkar ในหนังสือ *The earliest inscription of Indo-China*, Sino-Indian Studies, V, 2, 1956, p. 77 กลับยอมรับว่าเป็นการชี้แจงที่ถูกต้อง
4. WANG GUNGWU, *The Nan-hai trade*, loc. cit.
5. รัชกาลของกษัตริย์ต่างตัวผู้นี้ ซึ่งเริ่มภายหลังการแลกเปลี่ยนคณะทูตหลายครั้งกับพวกมูรณะ อาจเป็นคำมูลของความมุ่งหมายทางศิลปะบางอย่างของรูปปั้นเขมรตึกดำบรรพ์ อันเป็นมรดกตกทอดมาจากการปั้นรูปของฟูนัน ซึ่งดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลมาจากอิหร่าน เช่น เสื้อคลุมสั้นในรูปของสุริเยะ มุ่นผมทรงกระบอก ในรูปของวิฆเนศวรตามแบบที่พบในรูปปั้นของพวกปาลวะ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพวกปาลวะ คือ พวกปารเทศ ลัทธิที่นับถือเทพเจ้า ชื่อ สักกพราหมณ์ “พราหมณ์ชาวซิท” ซึ่งใช้เรียกหลายครั้งในศิลาจารึก อาจมีต้นกำเนิดมาจากพราหมณ์อิหร่าน เช่น พราหมณ์ครูกาสวามินทร์ ซึ่งสมรสกับราชธิดาของกษัตริย์อิซซนระวรมันเมื่อศตวรรษที่ 7 หรือไม่กี่อาจเป็นหนึ่งในบรรดา “โหราจารย์” ที่คอยให้บริการแก่ท้าวสถานพระสุริยเทพ หรือองค์สุริยเทพเอง ความใกล้เคียงนี้มีคุณค่าในตัวของมันเองอยู่แล้ว แต่ที่สมควรที่จะพิจารณาให้ดี เพราะได้มีการค้นพบหินมีค่าในภาคตะวันออกเฉียงของโคจีนจีนเกาะสลักรูปกาลี ราชวงศ์ซัสซานิด ซึ่งพิสูจน์ว่าเคยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างแคว้นฟูนันกับโลกฝ่ายอิหร่าน
หมายเหตุ ในต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสก็ไม่ปรากฏว่า เชิงอรรถที่ 5 ใส่ไว้ที่ใดต่อจากเชิงอรรถที่ 4
6. G. CÈDÈS, *Fouilles en Cochinchine : le site de Go Oc Eo*. *Artibus Asiae*, X, 3, 1947, p. 193.
L. MALLERET, *L'archéologie du delta du Mékong* (Publ. E.F.E.O., XLIII), Paris, 1959-1960.
P. GOUROU, *Civilisations et géographie humaine en Asie des moussons*, B.E.F.E.O., p. 469, après avoir montré que ((les lieux de naissance des civilisations supérieures

semblent correspondre à des carrefours de circulation)), ajoute: ((Le foyer de civilisation du Fou-nan d'où devait sortir toute l'histoire khmère est né sur la côte occidentale de Cochinchine, au point d'atterrissage des influences culturelles indiennes.))

7. et 8. G. CÆDÈS, *Deux inscriptions sanskrites du Fou-nan*, B.E.F.E.O., XXXI, p. 1.
9. H. PARMENTIER, *L'art présumé du Fou-nan*, B.E.F.E.O., XXXII, p. 183.
10. P. DUPONT, *La statuaire préangkorienne*, Artibus Asiae, Suppl. XV, Ascona, 1955.
11. P. DUPONT, *La dislocation du Tchen-la et la formation du Cambodge angkorien* B.E.F.-E.O., XLIII, p. 17.

II. แคว้นจัมปา

1. งานเขียนโดยทั่วไปเกี่ยวกับแคว้นจัมปา :

J. LEUBA, *Les Chams et leur art*. Paris, 1923.

R. C. MAJUMDAR, *Ancient colonies in the Far East*, I. Champa, Lahore, 1927.

G. MASPERO, *Le royaume de Champa*, Paris, 1928.

J. Y. CLAEYS, *Introduction à l'étude de l'Annam et du Champa*, Hanoi, 1934.

2. R. STEIN, *Le Lin-yi*, Bull. centre ét. sinol, Pékin, II, 1947.

3. A. BERGAIGNE, *Inscriptions sanskrites du Campā*, p. 199.

L. FINOT, *Deux nouvelles inscriptions de Bhadravarman Ier*, B.E.F.E.O., II, p. 185.

4. L. FINOT, *Ibid*, et *L'inscription de Chiêm-sôn*, B.E.F.E.O., XVIII, 10, p. 13.

G. CÆDÈS, *La plus ancienne inscription en langue chame*, New Indian Antiquary, extra ser. I, 1939, p. 46.

5. Ma Touan-lin, *Méridionaux*, trad. D'HERVEY DE SAINT-DENYS, p. 422.

6. G. CÆDÈS, *Nouvelles données sur les origines du royaume Khmér*, B.E.F.E.O., XLVIII, p. 209.

7. B.E.F.E.O., XI, p. 471.

P. DUPONT, *Les Buddhas dits D' Amarāvati en Asie du Sud-Est*, Proc. XXIIIe Congrès des Oriental., Cambridge, 1954, p. 269.

J. BOISSELIER, *La statuaire du Champa* (pour paraître).

III. ศรีเกษตรและทวารวดี

1. สำหรับหนังสือที่ใช้อ้างอิงโดยละเอียดดูหมายเหตุของ G. CÆDÈS, *Les États hindouisés*, pp. 107-109.

2. W. LIEBENTAL. *The ancient Burmese Road, a legend ?*. J. Greater India Soc., XVI, 1956, p. 1.

3. L. P. BRIGGS, *Dvāravati, most ancient kingdom of Siam*, J. Amer. Or. Soc., 65 (1945), p. 98.

4. G. CÆDÈS, *A propos de deux fragments d'inscription récemment découverts à P'ra Pathom*, C. R. Acad. Inscr. et B. -L., 1952, p. 146.

5. P. DUPONT, *L'archéologie môme de Dvāraviti* (Publ. E.F.E.O., XLI), Paris, 1959.

ภาคที่สาม

รัฐต่าง ๆ ในอินโดจีนตั้งแต่ศตวรรษที่หก ถึงศตวรรษที่สิบสาม

ในบทก่อน ๆ ได้พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าในอินโดจีนนั้น อารยธรรมจีนและอารยธรรมอินเดีย ได้เข้ามาฝังตัวอยู่ในกลุ่มชาติวงศ์ต่าง ๆ ได้อย่างไร โดยเราได้ค้นคว้าถึงต้นกำเนิดและการเข้ามาตั้งมั่นของอารยธรรมนับตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์แล้ว จากการกระทำของจีนและอินเดียทำให้สังคมอินโดจีนหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในที่ราบและบริเวณปากแม่น้ำได้กลายสภาพเป็นรัฐที่มีการจัดระเบียบ ซึ่งบัดนี้จะได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการนี้ต่อไป

ระยะแรกจะได้พิจารณาถึงยุคระหว่างศตวรรษที่ 6 ซึ่งเป็นระยะที่มีเอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีมากพอสมควรแล้ว กับยุคศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นยุคที่พวกมองโกลได้ก่อให้เกิดความผันผวนในเอเชีย และได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ๆ ในอินโดจีน ก็ได้ทำให้เกิดรัฐใหม่ ๆ ขึ้นเป็นอันมาก ในระยะที่กล่าวนี้ไม่ประจักษ์ว่าได้มีกลุ่มชาติวงศ์ที่มาจากภายนอกเข้ามาสู่แหลมอินโดจีนอย่างน่าสังเกตแต่อย่างใด เว้นแต่ในลุ่มแม่น้ำอิรวดีเท่านั้นที่มีพม่าเคลื่อนตัวลงมาจากทางเหนือและเข้ายึดเอาที่ตั้งของพวกพะยูแห่งอาณาจักรศรีเกษตร ซึ่งถือว่าเป็นแนวหน้าของพม่า และพม่าได้ตั้งราชอาณาจักรอริมหัททปุระ (พะโค) ขึ้น ส่วนการแทรกซึมของพวกไทยในระยะนั้นก็ยังไม่มีความสำคัญอะไร เพราะเป็นการแทรกซึมแบบมณฑลต่าง ๆ ด้านเหนือเท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ได้เกิดขึ้นทางด้านในของแหลมอินโดจีน และเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองซึ่งไม่มิต่อการเปลี่ยนแปลงในการแบ่งส่วนกลุ่มชาติวงศ์ต่าง ๆ มากนัก เวียดนามสามารถแยกตัวออกเป็นอิสระจากการครอบงำของจีน และเริ่มทำให้พวกจามซึ่งเป็นเพื่อนบ้านทางใต้ของเวียดนามเองรู้สึกถึงความบีบคั้นจากเวียดนาม อาณาจักรฟูนันได้สูญสิ้นไป กลายเป็นราชอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งในตอนแรกยังรวมตัวกันอยู่ในที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร และในบริเวณปากแม่น้ำโขง และต่อมาขยายตัวเข้ามาทางที่ราบสูงโคราช และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและตอนกลาง อันเป็นการกระทบกระเทือนต่อราชอาณาจักรทวารวดีในขณะนั้น ส่วนพวกมอญในระยะนั้นสามารถรักษาสถานะทางการเมืองของตนไว้ได้ก็เฉพาะในบริเวณปากแม่น้ำพม่าและในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือเท่านั้น

ในระยะนี้ได้มีอารยธรรม 3 สายใหญ่ ๆ ก่อกำเนิดขึ้น แต่ละสายได้เข้าสู่ยุคแห่งความยิ่งใหญ่และการขยายตัว และสามารถมีอิทธิพลบางประการต่ออารยธรรมของเพื่อนบ้านอื่น ๆ ดังนี้

อารยธรรมเวียดนามซึ่งเมื่อพ้นจากความครอบงำทางการเมืองของจีนแล้ว ก็ได้เบ่งบานขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำแดง และเข้าสู่ยุคที่รุ่งโรจน์ตลอดระยะเวลาของราชวงศ์ลี (ศตวรรษที่ 11-12)

อารยธรรมเขมรซึ่งถือว่าเป็นทายาทของอารยธรรมฟูนัน มีเมืองหลวงที่ยี่โสธรปุระ (นครวัด) และสามารถแผ่เกียรติภูมิอย่างเด่นชัดตลอดภาคกลางของแหลมอินโดจีนตั้งแต่ศตวรรษที่ 9-12

อารยธรรมพม่ามีหลักฐานแสดงความรุ่งเรืองปรากฏ คือ ซากปรักหักพังของนครอริมันตะ (พะโค) ในศตวรรษที่ 11-13

ส่วนอารยธรรมจามนั้นได้ปรากฏสิ่งที่เป็นอนุสรณ์ตลอดทั่วที่ราบชายฝั่งทะเล ระหว่างเทือกเขาฮอนชั้นกับบริเวณปากแม่น้ำโขง แต่โดยที่อาณาเขตของพวกจามเป็นอาณาเขตที่อยู่ห่างกัน และแบ่งเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย จึงไม่อำนวยให้จัดระเบียบให้มีอำนาจรวมอยู่ในศูนย์กลางได้ นอกจากนั้นยังต้องต่อสู้กับเวียดนามอยู่ตลอดเวลา พวกจามจึงไม่สามารถแผ่อิทธิพลไปยังเพื่อนบ้านได้มากนัก (เว้นแต่ในระยะสั้นเมื่อต้นศตวรรษที่ 9)

หลักฐานที่พอจะใช้ได้ในการพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ของอินโดจีน ระหว่างศตวรรษที่ 6 กับศตวรรษที่ 13 ที่สำคัญ ๆ นั้น ได้แก่ ศิลาจารึกและหนังสือจดหมายเหตุทางฝ่ายจีน

หลักฐานที่เป็นศิลาจารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งสถานที่ต่าง ๆ ทางศาสนา แต่จากศิลาจารึกเหล่านี้ก็ช่วยให้เราสามารถเรียงลำดับเหตุการณ์ตามรายชื่อของกษัตริย์ กับตามที่ได้จารึกเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในรัชกาลของกษัตริย์นั้น ๆ ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนา นอกจากนี้ ศิลาจารึกยังช่วยให้ทราบอายุของสถานที่ส่วนใหญ่ที่เหลือเป็นอนุสรณ์ และร่องรอยทางโบราณคดีได้อย่างแน่นอน แต่การศึกษาศิลาจารึกก็ยังมีได้ค้นคว้าวัตถุติดจากจารึกเพียงพอ แม้ว่าหลักฐานภาษาสันสกฤตที่ปรากฏจะมีขอบเขตค่อนข้างจำกัด และใช้เฉพาะในราชสำนักที่ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียเท่านั้น แต่หลักฐานที่ใช้ภาษาของท้องถิ่นก็มีมากพอที่สามารถช่วยให้เราทราบถึงสถาบันต่าง ๆ รวมทั้งการจัดระเบียบบริหารและกฎหมาย โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สภาพของสังคม และอารยธรรมทางวัตถุของประชาชนเขมรได้

เอกสารภาษาจีนมีทั้งที่เป็นภาษาจีนแท้กับที่มาจากทางเวียดนาม นับเป็นขุมความรู้ที่มีคุณค่าสูง เพราะมีความแน่นอนเกี่ยวกับลำดับเหตุการณ์ และโดยสภาพของเอกสารก็เป็นจดหมายเหตุเรื่องราวที่บันทึกไว้ โดยทูตของจีนที่ไปปฏิบัติหน้าที่อยู่ในรัฐต่าง ๆ ของอินโดจีน หรือเป็นบันทึกของผู้ที่ได้รับทราบเรื่องราวจากปากของทูตอินโดจีนที่ไปยังประเทศจีน

แต่ทั้งศิลาจารึกและจดหมายเหตุของจีน (นอกจากที่เกี่ยวกับเวียดนาม) ก็ไม่ได้เล่าเรื่องราวของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอินโดจีนติดต่อกันไป นักประวัติศาสตร์จึงต้องปะติดปะต่อเรื่องทั้งหมดโดยใช้หลักฐานอื่น ๆ ซึ่งมีจุดบอดและช่องโหว่สำคัญ ๆ อีกมากมาย นอกจากเรื่องเกี่ยวกับราชอาณาจักรพม่าที่เมืองพะโค ซึ่งภายหลังได้มีการเรียบเรียงลำดับเหตุการณ์ และยังมีน่าสงสัยในความถูกต้องแล้ว หลักฐานอื่น ๆ ที่พอจะใช้ได้ก็ยังมีเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างนักเดินทางและพ่อค้าชาวอาหรับและเปอร์เซีย เรื่องราวปรัมปราที่เล่าสู่กันฟัง เหล่านี้ก็พอจะช่วยแต่งเติมภาพที่ได้แล้วจากศิลาจารึกและเอกสารของฝ่ายจีนได้บ้าง แม้กระนั้นก็ยังจะต้องใช้วิชาโบราณคดีช่วย กล่าวคือ จะต้องพิจารณาศึกษาอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพยานหลักฐานอย่างเดียวของอดีตที่เหลืออยู่

บทที่ 1

เวียดนาม⁽¹⁾

ในตอนต้นเราได้พิจารณากันมาแล้วว่า เหตุใดเวียดนามซึ่งอยู่ภายใต้ความครอบงำของจีนจึงได้มีข้อเบาะแว้งอยู่เสมอกับอาณาจักรหลินยี่ หรือจัมปา หลังจากที้อาณาจักรนี้ได้ตั้งขึ้นเมื่อปีคริสต์ศักราช 192 เราได้กล่าวมาแล้วถึงการที่กษัตริย์จามองค์ที่ชื่อพระเจ้าฟันหุดาได้ส่งกองทหารไปโจมตีประเทศเพื่อนบ้านทางเหนือแต่ไร้ผล เมื่อปลายศตวรรษที่ 4 กับต้นศตวรรษที่ 5 เราได้กล่าวแล้วว่า ในปี 431 พวกจามได้ส่งกองเรือไปปล้นสะดมชายฝั่งทะเลของจีน และจีนได้ล้อมเมืองกิวสุไว้แต่ก็ไร้ผล และหลังจากนั้นเมื่อปี 446 ข้าหลวงจีนชื่อตันโหเซ (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ด่านเหาฉี) สามารถปราบการโจมตีของพวกจามด้วยการยึดเมืองกิวสุไว้ได้ก่อน แล้วจึงเลยไปโจมตีและยึดได้นครหลวงของจัมปา

ในศตวรรษต่อมา กษัตริย์จาม คือ พระเจ้ารุทธธรรมันทรงตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่เมื่อ ค.ศ. 529 ซึ่งต่อมาใน ค.ศ. 543 ก็เข้าโจมตีทางด้านเหนืออีก แต่ก็พ่ายแพ้แก่ขุนพลพื้มตู่ของหลีปอง ซึ่งเป็นเจ้าใหญ่ในตังเกี๋ย ในปี ค.ศ. 605 เลี้ยวฟ่ง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ลือเฟื่อง) ขุนพลจีนผู้พิชิตแคว้นตังเกี๋ยได้จากพระเจ้าลีฟัตตู่ได้ยกกองทัพไปล้อมแคว้นจัมปา ในขณะที่พระเจ้าชมพูธรรมันครองราชย์อยู่ กษัตริย์จัมปาพระองค์นี้เป็นราชบุตรและรัชทายาทของพระเจ้ารุทธธรรมัน การโจมตีของขุนพลจีนผู้นี้คงมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อเปิดแคว้นนี้ให้ค้าขายกับภายนอกเท่านั้น เมื่อขุนพลผู้นี้ได้เมืองกิวสุแล้ว ก็ได้เข้ายึดครองเมืองหลวงซึ่งขณะนั้นอยู่ที่เมืองตราเกี๋ย และผู้พิชิตผู้นี้ได้นำเอารูปปั้นทองคำและหนังสือจำนวนมากจากเมืองนั้นไป เมื่อขุนพลเลี้ยวฟ่งยกทัพกลับไปแล้ว พระเจ้าชมพูธรรมันได้อาแคว้นที่ถูกรุกยึดนี้เข้ามาร่วมกับราชอาณาจักรของพระองค์อีก และเสด็จสวรรคตเมื่อปี ค.ศ. 629 ภายหลังที่ได้ปฏิสังขรณ์เทวสถานใหญ่โตที่เมืองมีซอนแล้ว โดยให้ชื่อเทวสถานซึ่งเดิมพระเจ้าภัทรวรมันได้สร้างไว้ แต่ได้ถูกไฟไหม้เสียในรัชกาลก่อนว่า ชมพูภักเรศทวารว รัชทายาทที่สืบราชสมบัติต่อจากกษัตริย์จัมปาพระองค์นี้ก็มีพระเจ้าคันธาระปัทมา (ค.ศ. 630,631) กับพระราชนัดดาทรงพระนามว่า ประภาสธรรมมา (Prabhāsadharmā) ซึ่งสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 645

ความทรงอำนาจของราชวงศ์ถังแห่งประเทศจีน ทำให้เวียดนามมีความสงบราบคาบ เพิ่งจะเกิดความวุ่นวายก็เมื่อศตวรรษที่ 8 จากการกบฏภายในระยะสั้นๆ ซึ่งไม่เกิดผลมากมายนัก การกบฏครั้งหนึ่งมีคนชื่อ มายทุกโลน เป็นผู้นำ โดยได้รับความช่วยเหลือจากพวกจามและเขมร และสามารถยึดนครหลวงไว้ได้เมื่อปี 722 และอีกครั้งหนึ่งนำโดยฟ่งซุง (787 - 794) ผู้นำกบฏผู้นี้รับแต่เพียงตำแหน่งข้าหลวงในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ แต่ภายหลังมรณกรรมแล้วจึงได้รับยกย่องในฐานะกษัตริย์

ในศตวรรษที่ 8 ได้มีพวกอินโดนีเซียหรือไมก็พวกเมลานีเซียเข้ามาบูรณ ครั้งนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์อื่น ๆ ซึ่งได้เกิดขึ้นในคาบสมุทรแห่งนี้ในระยษนั้น เมื่อปี ค.ศ. 767 ตามจดหมายเหตุของเวียดนามกล่าวว่า ได้มีพวกโจรจากชวาและจากหมู่เกาะทางใต้หลายแห่งเข้ามาบูรณ แต่ข้าหลวงจีนชื่อ ชังโปยี้ (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า ตรวงบาหัง) ได้ตีพวกโจรแตกพ่ายไป ณ บริเวณใกล้เมืองซอนไต โดยรุกไล่กลับลงทะเลไป ศิลจารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองนาตรังกล่าวว่า เมื่อปี 774 “พวกคนผู้ที่เกิดในประเทศอื่น ๆ ซึ่งกินอาหารร้ายยิ่งกว่าซากศพเป็นคนน่ากลัว ทุกคนผอมดำและเกร็ง ทารณและโหดร้ายต้งมฤตยู ได้ยกมาทางเรือ” เข้าเผาปราสาทโพธิ์นคร ใกล้เมืองนาตรัง แต่พระเจ้ากรุงจัมปายออกไปโจมตีถึงในทะเล ทำให้พวกนั้นแตกพ่ายไป และใน ค.ศ. 787 ทางชวา ได้ยกทัพเรือมาอีก และเข้าเผาปราสาทอีกแห่งหนึ่ง

จนกระทั่งกลางศตวรรษที่ 8 ใจกลางของราชอาณาจักรจามได้ตั้งอยู่ในภูมิภาคของเมืองเว้ แล้วก็ย้ายไปทางตอนใต้ของอ่าวตูรานในมณฑลซึ่งชื่อว่ากวางนำ และ ณ ที่นั้นได้พบสถานที่ทางโบราณคดีบางแห่งซึ่งมีชื่อเสียงมากสำหรับอาณาจักรจัมปา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองมีซอน อันเป็นสถานที่ทางโบราณคดีซึ่งตรงกับนครแห่งศาสนาโดยแท้ ศิลปะเพียงส่วนน้อยของศตวรรษที่ 8 ซึ่งยังคงเหลืออยู่ (หน้าบันและเสาต้นหนึ่งซึ่งสวยงามมาก) แสดงให้เห็นลักษณะของการได้รับอิทธิพลค่อนข้างโดยตรงจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ และมีความใกล้เคียงกับศิลปะที่มีต้นกำเนิดมาจากอินเดียในที่อื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะใกล้เคียงกับศิลปะเขมรก่อนสมัยนครวัด

ตอนกลางศตวรรษที่ 8 ทราบว่ามีการย้ายศูนย์กลางทางการเมืองของแคว้นจัมปาลงมาทางใต้ยังเมืองพันรุ้งคะ (พันรัง) และยังเมืองโคซหาระ (นาตรัง) ในปี ค.ศ. 758 พวกจีนได้เรียกเมืองหลินยีแทนเมืองฮวนวัง สมัยราชวงศ์จัมปาฝ่ายใต้นี้เองที่จะเกิดปัญหาเกี่ยวข้องกับเขมรขึ้น ซึ่งในที่นี้พอจะระบุได้ว่าเมื่อปี 803 พระเจ้าหวิรวรมันที่ 1 ได้ไปทำสงครามและมีชัยชนะต่อมณฑลของจีนทางเหนือของซอนซัน ต่อมาในปี 809 ได้ส่งกองทหารไปอีกครั้งหนึ่ง แต่กลับประสบความพ่ายแพ้ สมัยราชวงศ์จัมปา ราชวงศ์นี้อาจถือได้ว่าแบบสถาปัตยกรรมของจัมปาที่เก่าแก่ที่สุดแบบหนึ่งได้มีขึ้น ซึ่งช่วยให้เราได้ศึกษาถึงตัวอย่างที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี คือ แบบสถาปัตยกรรมของหอเมืองหัวลาย ซึ่งส่วนที่เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ โครงสร้างซ้อนกันซึ่งใช้ลวดลายศิลปะอินเดียโบราณของพวกทราวาทิในสมัยศตวรรษที่ 8

เมื่อ ค.ศ. 875 ราชวงศ์จัมปาที่ครอบครองเมืองกวางนำ และครองราชย์อยู่ ณ อินทราปุระ อันเป็นขณะเดียวกับที่พวกจีนได้เปลี่ยนชื่อประเทศจัมปาอีกครั้งหนึ่งว่า ชานเซง ซึ่งแปลว่านครของชาน ซึ่งตรงกับภาษาสันสกฤตว่า จัมปาปุระ กษัตริย์ผู้ตั้งราชวงศ์ใหม่นี้ทรงพระนามว่า อินทรวรมันที่ 2 ซึ่งไม่ทรงมีความเกี่ยวข้องทางเครือญาติกับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ของจัมปาเลย กษัตริย์พระองค์นี้ทรงนับถือพุทธศาสนาและได้ทรงสร้างวัดใหญ่โตขึ้นใกล้นครหลวงของพระองค์ ชื่อ วัดตงเตื่อง อันเป็นหลักฐานชั้นแรกที่แสดงว่าได้มีพุทธศาสนานิกายมหายานขึ้นในแคว้นจัมปา ศิลปะดงเตื่องนี้มีความห่างไกลจากต้นกำเนิดศิลปะอินเดียมากแล้ว จะเหลือก็เพียงรสนิยมที่มีการตกแต่งอย่างมากมายและประดับด้วยลายต้นไม้เช่นศิลปะอินเดียเท่านั้น ตรงกันข้าม เมื่อสังเกตลวดลายและหน้าตาของรูปปั้น

และรูปมนุษย์ที่สลักเป็นแบบนูนต่ำ แล้วจะได้เห็นอิทธิพลศิลปะของชาวพื้นเมือง ซึ่งในศิลปะของประเทศใกล้เคียงอิทธิพลแบบนี้จะเกิดขึ้นในระยะหลังกว่ามาก จนน่าจะถือได้ว่าเป็นเสมือนการปฏิวัติในระยะปลายยุคแห่งศิลปะอินเดียก็ได้ รูปปั้นและสิ่งตกแต่งที่มีจำนวนมากมายและมีอยู่ทั่วไปตามอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ทำให้คิดว่าเป็นระยะที่มีความตื่นตัวของพวกป่าดง และจนบัดนี้ยังไม่ทราบว่าจะได้เป็นตัวประกอบที่ทำให้เกิดศิลปะแบบนี้ขึ้น

ในระยะเดียวกันนี้ กล่าวคือ ในระยะกลางศตวรรษที่ 9 แคว้นดงเกี้ยวกำลังประสบกับการโจมตีจากอาณาจักรน่านเจ้าอันเป็นราชอาณาจักรของชาวไทย แต่ชนชั้นปกครองของอาณาจักรน่านเจ้าในขณะนั้นอาจเป็นคนอีกชาติหนึ่ง น่านเจ้าเป็นอาณาจักรที่ตั้งขึ้นในระยะครั้งแรกของศตวรรษที่ 9 ประกอบด้วยภาคตะวันตกและตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลยูนนาน พวกคนเผ่าชาวเขาของดงเกี้ยวซึ่งไม่พอใจพวกข้าหลวงจีนได้ขอปลงชาวน่านเจ้าเข้ามาช่วย แต่ชาวน่านเจ้าที่มาช่วยกลับเข้ายึดเอาป้อมปราการต่าง ๆ ของแคว้นดงเกี้ยวไว้ใน ค.ศ. 588 ในตอนแรกพวกน่านเจ้าได้ถูกตีแตกกลับไป แต่ในปี 862 ก็ยกกำลังกลับมาใหม่และยึดเอานครหลวงของดงเกี้ยวไว้ได้ แล้วเริ่มจัดระเบียบการปกครองประเทศตามแบบของตนทันที ทางจีนได้มอบหมายให้ขุนพลผู้หนึ่งชื่อ เกาเบียง (สำเนียงจีนผสมเวียดนามว่า เกาเบียง) มาปราบปราม และขุนพลผู้นี้ได้ขับไล่พวกต่างตัวออกไปได้ในปี 866 — 867 แล้วได้สร้างเมืองปราการชื่อ ไคลาหัน ขึ้นทางตะวันตกเฉียงเหนือของกรุงชานฮุยในปัจจุบัน

เมื่อราชวงศ์ถังได้สิ้นสุดลงใน ค.ศ. 907 ประเทศจีนได้แบ่งออกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อยในยุคที่เรียกว่ายุค 5 ราชวงศ์ เป็นเหตุให้อำนาจของจักรวรรดิจีนเหนือมณฑลทางใต้ของตนต้องสิ้นสุดลง ราชวงศ์เหลียงในระยะต่อมา (ปี 907 — 923) ได้ยอมให้หัวหน้าชาวพื้นเมืองชื่อ กุกท้าวดู เป็นข้าหลวงปกครองแคว้นดงเกี้ยวเอง และกุกท้าวดูนี้มีบุตรชายชื่อ กุกเฮา เป็นทายาทสืบต่อมา กุกเฮาได้ส่งบุตรชื่อ กุกท้าวมี ไปยังราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ซึ่งเป็นราชวงศ์ทางใต้ และต่อมา กุกท้าวมีก็เป็นทายาทสืบลงมาอีกชั้นหนึ่ง แต่จักรพรรดิราชวงศ์ฮั่นของจีนต้องการจะรวมดินแดนแคว้นดงเกี้ยวเข้ากับจีนอีกครั้งหนึ่ง จึงได้ส่งกองทัพมายึดอำนาจจากทายาทของกุกท้าวมีซึ่งเป็นข้าหลวงคนใหม่นี้ ขุนพลเก่าของกุกเฮา ชื่อ เตื่องเตียนแวง ได้ต่อต้านพวกจีนเมื่อปี 923 และได้รับชัยชนะ จึงเข้าสวมตำแหน่งข้าหลวงแคว้นดงเกี้ยวแทน แต่ถูกนายทหารที่สวามิภักดิ์ต่อจีนประหารเสียเมื่อปี 937 แล้วก็เข้ายึดอำนาจเป็นของตัวเอง แต่ก็ถูกนายทหารผู้รักชาติชื่อหงอเกวียนสังหาร และหงอเกวียนผู้นี้ได้แข็งข้อต่อจีนเมื่อปี 938 และตั้งตัวเป็นกษัตริย์ในปีถัดไป หงอเกวียนได้ให้ชื่อเก่าแก่ของตนแก่ประเทศว่า นามเวียด และตั้งตนเป็นกษัตริย์ในนครโบราณชื่อ โกลัว ครองราชย์สืบมาจนถึง ค.ศ. 944

ราชบุตรของหงอเกวียน 2 องค์เข้ายึดอำนาจจากอา แล้วขึ้นครองราชย์พร้อมกัน กษัตริย์ 2 องค์นี้ดูเหมือนจะไม่มีข้อพิพาทกับแคว้นจัมปา ซึ่งเป็นสมัยของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 3 (ประมาณปี 915 — 960) เพราะในระยะนั้นกษัตริย์จัมปามีเหตุกับเขมรซึ่งได้รุกรานเข้ามาในภูมิภาคของนাত্রัง ประมาณปี 950 ราชบุตรองค์หนึ่งของหงอเกวียนสวรรคตเมื่อปี 954 องค์ที่เหลือจึงทรงเป็นกษัตริย์แต่ผู้เดียว แต่ภายหลังที่หงอเกวียนสวรรคตแล้วได้เกิดความวุ่นวายขึ้น พวกเจ้าศักดินาหรือที่เรียกว่า สุกวัน ได้กลับเข้าจัดการปกครองเพื่อผลประโยชน์ของพวกตนอีกครั้งหนึ่ง และตั้งตนเป็นกษัตริย์

ปกครองแคว้นแคว้นของตนเป็นแห่งๆ ไป อันเป็นยุคที่เรียกว่า “ยุคของพวกสุกัวัน 12 คน” มีระยะเวลาประมาณ 10 ปี เมื่อบุตรที่เหลืออยู่ของหงอเกวียนถูกสังหารเมื่อปี 965 ขณะที่ต่อสู้กับพวกเจ้าศักติดินา บุตรบุญธรรมและทายาทชื่อ ดินบอลิน จึงเข้าต่อสู้แทน และล้มล้างคู่แข่งที่ละคนจนหมดสิ้น

จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การที่อาณาจักรจัมปาสามารถปรับปรุงศิลปกรรมของตนขึ้นใหม่ได้ ก็เพราะมีความสงบอยู่บ้าง แม้จะอยู่ในยุคสมัยแห่งความปั่นป่วนของสุกัวันทั้ง 12 ศิลปกรรมของจัมปาในสมัยศตวรรษที่ 10 ดังที่มีตัวอย่างทางสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งได้แก่ หอใหญ่แห่งมีซอนนั้น แสดงลักษณะความเปลี่ยนแปลงโดยกะทันหันเมื่อเทียบกับศิลปกรรมของดงเดื่อง และความเปลี่ยนแปลงนั้นนับว่าเป็นปฏิกริยาชนิดหนึ่งซึ่งต่อต้านแนวโน้มของศิลปะแบบพื้นเมือง ซึ่งแบบอย่างใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงการคิดค้นสิ่งใหม่บางประการซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเขมรและชวา ส่วนประติมากรรมซึ่งพบมากที่เมืองตราเกวียนนั้นก็อ่อนช้อยและสง่างามทั้งยังดูจริงจัง อันเป็นลักษณะตรงกันข้ามกับที่เคยเป็นแบบเพื่อผืนดั่งเช่นในยุคก่อนหน้านั้น

ในปี ค.ศ. 968 ดินบอลินได้ขึ้นครองราชย์ และประกาศพระองค์เป็นจักรพรรดิใช้พระนามว่า ดินเทียนฮอง ประทับอยู่ ณ เมืองเฮลือ อันเป็นเมืองที่ประสูติ และเคยอาศัยเมืองนี้เป็นค่ายระหว่างที่เกิดความวุ่นวาย ทั้งได้ทรงเรียกชื่อประเทศเสียใหม่ว่า ไคโกเวียด ในปี 970 กษัตริย์องค์ใหม่ได้ร้องขอตราตั้งจากราชวงศ์ซ้องของจีนซึ่งเป็นราชวงศ์ใหม่ มีอำนาจตั้งแต่ ค.ศ. 960 และมีอำนาจสืบมาถึง 3 ศตวรรษ โดยขอให้ราชวงศ์ซ้องรับพระองค์เป็นจักรพรรดิ เมื่อจักรพรรดิราชวงศ์ซ้องไม่มีทางที่จะกลับมาพิชิตมณฑลต่างๆ ที่เสียไปได้อีก ก็จำต้องยอมรับฐานะกษัตริย์ใหม่ของไคโกเวียดให้เป็นอิสระ โดยมีฐานะเป็นประเทศราชของจีน และกษัตริย์แห่งไคโกเวียดก็รับสถานะประเทศราชแต่นั้นมาด้วยความยินดี เพราะพระองค์ก็ยังทรงรักษาเกียรติภูมิไว้ได้ในสายตาของราษฎรของพระองค์และในสายตาของประเทศเพื่อนบ้านด้วย สำหรับกิจการภายในประเทศนั้น จักรพรรดิดินซึ่งเป็นจักรพรรดิพระองค์แรกทรงสนพระทัยที่จะพยายามจัดระเบียบการศาสนาของประเทศ โดยทรงตั้งตำแหน่งทางศาสนาสูงสุด และตั้งประชาคมทางศาสนาขึ้นมากมาย รวมทั้งได้สร้างวัดขึ้นเป็นจำนวนมากด้วย

จดหมายเหตุของเวียดนามได้พรรณนาถึงคุณลักษณะของเฮลือ อันเป็นนครหลวงไว้อย่างเพริดพิรั่ง แต่ทูตจีนซึ่งเคยไปเยือนนครหลวงแห่งนี้เมื่อปี ค.ศ. 990 กลับไม่มีความประทับใจเช่นนั้น และได้กล่าวถึงนครนี้ว่า มีกระท่อมไม้ไผ่สักสองสามพันหลัง มุงหลังคาด้วยแฝก เพื่อใช้เป็นโรงทหารเท่านั้น ทูตจีนกล่าวด้วยว่า “พระราชวังหลังเล็กนิดเดียว มีหอรบทำด้วยไม้เพื่อป้องกันเมือง แต่ก็สร้างง่าย ๆ และมีรูปทรงน่าเกลียดเป็นอันมาก” แต่บรรดาอนุสาวรีย์ที่อาจพบได้ในขณะนี้เมืองเฮลือไม่มีแห่งใดที่ได้สร้างไว้แต่ตั้งราชธานีเหลืออยู่ให้เห็นเลย

ในปี ค.ศ. 972 กษัตริย์จัมปาที่ครองราชย์อยู่ทรงพระนามตามที่ถอดจากจดหมายเหตุจีน ที่น่าจะเป็นพระเจ้าปรเมศวรธรรมัน นับเป็นกษัตริย์จัมปาพระองค์แรกที่มีข้อพิพาทกับไคโกเวียด ซึ่งขณะนั้นถือตนว่าเป็นประเทศที่มีอำนาจอิสระ เชื้อสายราชวงศ์โห่ง ที่ลี้ภัยเข้าไปอยู่ในแคว้นจัมปา ได้เคยขอให้กษัตริย์จัมปาพระองค์นี้ช่วยชิงอำนาจซึ่งพวกราชวงศ์โห่งครองอยู่ตั้งแต่ปี ค.ศ. 939 ถึง 965 คิน

และปี ค.ศ. 965 นี้ก็เป็นปีที่ดินโบลินได้มีชัยชนะต่อราชวงศ์โงอย่างเด็ดขาด พวกจามได้ส่งกองทัพเรือยกกำลังเข้าใกล้เมืองเฮลือเมื่อ ค.ศ. 979 แต่กองทัพเรือกองนี้ได้ถูกพายุทำลายล่มลงสิ้น

ดินเทียนฮองและโอรสองค์หัวปีได้ถูกปลงพระชนม์ทั้ง 2 พระองค์ เมื่อ ค.ศ. 979 โอรสองค์สุดท้ายซึ่งขึ้นครองอำนาจก็ถูกขจัดเสียแทบจะโดยทันที โดยเสนาบดีชื่อ แลซอน ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคพวกที่มีกำลังมากในขณะนั้น และในปีต่อมา คือ ใน ค.ศ. 980 แลซอนก็ตั้งขึ้นเป็นจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า แลไคฮัน และต้องเผชิญหน้ากับกองทัพจีนซึ่งยกกำลังลงมาหมายจะปราบ โดยฉวยโอกาสจากความวุ่นวายที่เกิดขึ้นติดต่อกันภายหลังดินเทียนฮองสวรรคตแล้ว แต่ทัพจีนกองนี้ต้องพ่ายแพ้ที่ใกล้เมืองลางชอง ค.ศ. 991 จักรพรรดิราชวงศ์ใหม่ คือ ราชวงศ์เลนนี่ เมื่อได้ชัยชนะต่อจีนแล้วก็ทรงเห็นว่าในทางนโยบายควรจะกลับสถาปนาความสัมพันธ์อันถูกต้องกับจีนต่อไป จึงได้ส่งทูตไปยังราชสำนักจีน พร้อมทั้งได้คืนเชลยศึกจำนวนมากที่จับไว้ได้ในขณะรบพุ่งกันให้แก่จีนด้วย

ในปีที่ขึ้นครองราชย์ ค.ศ. 980 จักรพรรดิแลไคฮันได้ส่งทูตไปยังแคว้นจัมปาด้วย แต่จัมปาจับคณะทูตไว้ อันเป็นการผิดพลาดอย่างยิ่ง จักรพรรดิเวียดนามจึงได้ส่งทหารไปแก้แค้น และประหารพระเจ้าปรเมศวรรมันเสีย กับได้ทำลายนครหลวงของจัมปาด้วยใน ค.ศ. 982 กษัตริย์จามพระองค์ใหม่ คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 4 ทรงหลบหนีออกจากอินทระปุระได้ทันเวลา แล้วทรงลี้ภัยอยู่ทางตอนใต้ของประเทศ ขณะเดียวกันทางด้านเหนือ ชาวไดโกเวียด ชื่อ ลือแกตอง ได้เข้าชิงอำนาจไว้ได้ และเมื่อปี ค.ศ. 983 แลไคฮันพยายามจะปราบปราม แต่ลือแกตองก็ได้ชัยชนะ เมื่อพระเจ้าอินทรวรมันที่ 4 สวรรคตแล้ว ลือแกตองได้ประกาศตนเป็นกษัตริย์แห่งจัมปา และแจ้งเรื่องการยึดอำนาจได้ให้ทางราชสำนักจีนทราบเมื่อ ค.ศ. 986

ในปี ค.ศ. 988 ชาวจามได้รวมกำลังกันที่เมืองวิชัย (คือ เมืองบันดินห์ในปัจจุบัน) และปีถัดไปลือแกตองได้สิ้นชีพ ชาวจามจึงเลือกกษัตริย์พระองค์ใหม่ทรงพระนามว่า หริวรมันที่ 2 พอขึ้นครองราชย์ก็ถูกไดโกเวียดมารุกรานอีกครั้งทางตอนเหนือของราชอาณาจักร (ค.ศ. 990) หลังจากเกิดความสงบระยะสั้น ๆ ใน ค.ศ. 992 โดยมีการปล่อยเชลยศึกชาวจามที่ถูกขังอยู่ในตังเกี๋ยแล้ว การศึกก็เริ่มเกิดขึ้นอีก เนื่องจากพวกจามได้เพิ่มการโจมตีบ่อยครั้งตลอดแนวเขตแดนด้านเหนือใน ค.ศ. 995 และ 997 กษัตริย์ยางไปกูวิชัย ซึ่งได้ครองอำนาจในอาณาจักรจัมปาเมื่อปี ค.ศ. 111 จึงต้องสละนครหลวงอินทระปุระให้แก่แคว้นกวางนำในปี 1000 และย้ายไปตั้งที่กรุงวิชัยในแคว้นบันดินห์แทน และนับแต่นั้นมา แคว้นจัมปาก็ตกอยู่ใต้การบีบบังคับที่รุนแรงขึ้นทุกทีจากเพื่อนบ้านของตนทางภาคเหนือ ความต่ำต้อยทางการเมืองของจัมปาในครั้งนี้ได้ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางศิลปะ ดังจะเห็นได้ว่ารูปแบบต่าง ๆ ขาดความสละสลวยและมีฝีมือต่ำลงมาก ดังเราจะสังเกตถึงความเปลี่ยนแปลงในตอนหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ได้จากวิหารโพธิ์นคร ที่เมืองนาตรัง และที่อนุสาวรีย์เก่าแก่อีกหลายแห่งในแคว้นบันดินห์

จักรพรรดิแลไคฮันสวรรคตเมื่อปี 1005 และราชโอรส 2 พระองค์ทรงแย่งราชบัลลังก์กันเอง ราชโอรสองค์ที่ได้สืบราชสมบัติทรงพระนามว่า แลลองดิน แต่กัสวรรคตในปีถัดไป ทั้งราชโอรสซึ่งยังทรงพระเยาว์ไว้อีกหนึ่ง พวกขุนนางจึงเลือกพวกขุนนางคนหนึ่ง ชื่อ หลีกองอ้วน ซึ่งเป็นชาว

มณฑลปักกิ่งนั้นขึ้นครองราชย์แทน และประกาศตนเป็นจักรพรรดิเมื่อต้น ค.ศ. 1010 ทรงพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วว่า หลีไทโต

หลีไทโตผู้นี้ได้รับการแต่งตั้งจากจีนและครองราชย์อยู่ที่เมืองเฮาสือเป็นเวลา 2 ปี หลังจากนั้นได้มาประทับอยู่ในนครหลวงเก่าของพวกข้าหลวงจีน คือ เมืองไคลาตัน แล้วทรงเรียกเมืองนี้เสียใหม่ ว่าเมืองทังหลง ที่เมืองหลวงใหม่นี้ยังปรากฏเนินดินเป็นบ่อมปราการขนาดใหญ่ล้อมรอบสี่ด้าน ทางตะวันตกของเมืองसानอย ใกล้ถนนซอนเต ณ สถานที่แห่งนี้ได้มีผู้ขุดและลักลอบค้นหาได้สิ่งของต่าง ๆ มากมาย เป็นต้นว่า ดินเผาทำเป็นแผ่น ขอบกระเบื้องเคลือบ ชิ้นส่วนของเขาสัตว์รูปโค้ง เครื่องดินเผาประเภท “เครื่องเคลือบ” ที่ส่งเข้ามาจากจีน

แผ่นดินของพระเจ้าหลีไทโตรู้สึกว่าจะมีความสงบราบคาบพอสมควร ในรัชกาลของพระองค์ได้มีการกำหนดข้อบังคับว่าด้วยภาษีอากรขึ้นใหม่ และได้ตั้งภาษีขาเข้าสำหรับสินค้าที่มาจากต่างประเทศขึ้นด้วย เมื่อยังทรงมีชีวิตอยู่พระองค์ทรงตั้งโอรสองค์หัวปีชื่อ ฟัทมา เป็นรัชทายาท และราชโอรสองค์นี้ได้เคยยกกองทัพไปรบได้ชัยชนะเขตแดนตอนเหนือของแคว้นจัมปา (ปัจจุบันอยู่ในมณฑลกวางบิ่นห์) เมื่อ ค.ศ. 1021 อันเป็นปีซึ่งพระเจ้าปรเมศวรรมันที่ 2 ครองราชย์อยู่ หลังจากนั้น คือ เมื่อ ค.ศ. 1026 พวกจัมปายังต้องประสบความพ่ายแพ้อีกครั้งหนึ่ง

เมื่อพระเจ้าหลีไทโตสวรรคตในปี 1029 แล้ว ปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติมิได้เป็นไปโดยสะดวกเลย เพราะราชโอรสฟัทมาเอง ก่อนจะขึ้นครองราชย์ก็ต้องสู้รบกับอนุชาของพระองค์ถึง 3 องค์ด้วยกัน กษัตริย์พระองค์ใหม่ครองราชสมบัติตั้งแต่ ค.ศ. 1028—1045 ทรงพระนามว่า พระเจ้าหลีไทตอง สิ่งสำคัญที่ทรงทำไว้ในรัชสมัยของพระองค์ คือ การประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาฉบับใหม่ เมื่อ ค.ศ. 1042 และตามประวัติศาสตร์ยังระลึกถึงมาตรการอื่น ๆ ที่ทรงใช้ เช่น การยกเว้นภาษีบางอย่างหลังสงคราม การแจกข้าวสารในเมื่อเกิดข้าวยากหมากแพง การตั้งที่พักไพร่พล การสร้างวัดพุทธศาสนาจำนวนมาก และการค้นคว้าเอกสารทางศาสนาในประเทศจีน เมื่อ ค.ศ. 1042 พวกจามได้ยกมาปล้นฝั่งทะเลของโคโกเวียด พระเจ้าหลีไทตองจึงได้ทรงบัญชาการกองทัพเรือยกไปตีพวกจามแตกพ่ายไปเมื่อ ค.ศ. 1044 ซึ่งทำให้พระเจ้าชัยสิมหารมณที่ 2 กษัตริย์ของพวกจามทรงเสียชีวิต พระเจ้าหลีไทตองทรงรบต่อไปจนถึงนครหลวงวิชัย และกวาดต้อนเอานางสนมของกษัตริย์จัมปา รวมทั้งเชลยศึกชาวจามอีก 5,000 คนลงมารวมไว้ที่ตังเกี๋ยเพื่อตั้งหมู่บ้าน กษัตริย์จามองค์ใหม่ทรงพระนามว่า ชัยปรเมศวรรมันที่ 1 (ค.ศ. 1044—1060) มีสัมพันธไมตรีอันดีกับโคโกเวียด และทรงครองราชสมบัติอยู่ทางตอนใต้ของจัมปา ได้ปราบปรามพวกชาวพันรูงคะซึ่งเป็นกบฏเพียงครั้งเดียว แล้วได้ทรงก่อสร้างสถานที่สำคัญ ๆ รวมทั้งวิหารโพธิ์นครขึ้น ณ เมืองนั้น

พระเจ้าหลีไทตอง (ค.ศ. 1054—1072) โอรสองค์หัวปีของพระราชบิดาได้เปลี่ยนชื่อประเทศโคโกเวียดเป็นโคเวียด และในรัชสมัยของพระองค์ปรากฏร่องรอยทางโบราณคดีที่สำคัญ ๆ หลายอย่างเป็นต้นว่า ซากปรักหักพังของสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ที่เมืองฟัทติก (ในมณฑลปักกิ่ง) ซึ่งสร้างขึ้นใน ค.ศ. 1057 กษัตริย์องค์นี้ได้เคยยกทัพไปโจมตีแคว้นจัมปาใน ค.ศ. 1068 อันตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ารุทรวรมันที่ 3 ซึ่งเคยมาโจมตีพระองค์เมื่อทรงมีชัยชนะแล้วได้เผานครหลวงวิชัยเสีย และทรง

จับกษัตริย์จัมปาเป็นเชลย นำตัวไปยังตั้งเกียต้วย ต่อมาได้ทรงคืนเสรีภาพให้แก่แคว้นจัมปาเมื่อ ค.ศ. 1069 โดยแลกกับมณฑลของจัมปา 3 มณฑล ซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือของช่องเมฆ พระเจ้าสุริยธรรมันที่ 3 สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1074 รัชทายาท คือ เจ้าชายทัง ซึ่งทรงพระนามว่า หริธรรมันที่ 4 ตอนต้นรัชกาลต้องต่อต้านการโจมตีครั้งใหม่ของไฉเวียด และทรงต้องยอมร่วมกับไฉเวียดต่อสู้กับจีนเมื่อ ค.ศ. 1076

ราชบุตรหัวปีของพระเจ้าหลี่ทันตอง ซึ่งมีพระชนมายุเพียง 7 พรรษา ในขณะที่พระราชบิดาสวรรคตได้ขึ้นครองราชย์โดยมีพระราชมารดาทรงอุปถัมภ์ในระยะแรก เยาวกษัตริย์พระองค์นี้ทรงพระนามว่า พระเจ้าหลี่หนานตอง ทรงครองราชย์เป็นเวลานานจนถึง ค.ศ. 1128 ตลอดรัชสมัยต้องขัดแย้งกับแคว้นจัมปาและประเทศจีน และจากการพิพาทกันหลายครั้งหลายหนนี้ ขุนพลผู้สามารถผู้หนึ่งอุบัติขึ้น ชื่อ หลี่เทื่องเกียต ทางด้านประเทศจีนนั้น เสนาบดีจีนชื่อ วั้งงานแจ ซึ่งมีอำนาจมาก ได้ออกคำสั่งให้ระดมกำลังคนหนุ่มเป็นจำนวนมาก แล้วทำการฝึกเพื่อเตรียมเบียดจากท่าสงครามกับไฉเวียด ขุนพลหลี่เทื่องเกียตรู้ล่วงหน้าว่าพวกจีนจะเข้าโจมตี จึงได้รุกเข้าไปหา ก่อน และเข้าล้อมเมืองหนานนิง (ในแคว้นกวางสี) ไว้ ยึดได้เมืองนี้ และทำลายเสียเมื่อวันที่ 1 มีนาคม ค.ศ. 1076 ทางจีนได้ส่งกองทัพมาช่วยและเข้ายึดเอาหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลเกาบางไว้ได้ ในปี 1078 ได้มีการเจรจากันเพื่อให้จีนคืนหัวเมืองเหล่านี้ให้แก่ไฉเวียด โดยแลกกับเชลยศึกจีนซึ่งฝ่ายไฉเวียดจับตัวไว้ได้ ซึ่งเท่ากับว่าในขณะนั้นไฉเวียดได้หลุดพ้นจากความครอบงำของจีน จนถึงกับสามารถเจรจาทำสัญญากับจีนได้อย่างเท่าเทียมกัน

หลังจากนั้นพระเจ้าหลี่หนานตองได้ฝึกไพร่พระทัยมาทางแคว้นจัมปา ซึ่งนับตั้งแต่ ค.ศ. 1091 เป็นต้นมาได้หยุดส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไฉเวียด พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 2 ซึ่งขึ้นครองราชย์ในปี 1080 และต้องพ้นจากราชบัลลังก์ไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง คือ ตั้งแต่ปี 1081-1086 เพราะถูกพระบิดาลูกชื่อ บรมโพธิสัตว์แยงราชสมบัติ แต่ในที่สุดพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 2 ได้กลับขึ้นครองราชย์อีกครั้ง ตั้งแต่ปี 1095-1102 แต่ในปีถัดมา คือ ค.ศ. 1103 พระองค์คิดจะตีเอามณฑลทางเหนือที่เสียไปเมื่อปี 1069 คืน และทรงทำสำเร็จ แต่รักษามณฑลเหล่านั้นไว้ได้เพียงไม่กี่เดือน พระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 2 ทรงครองราชย์สืบมาจนถึงประมาณปี 1113 ระหว่างนั้นทรงสร้างวิหารมีชอน และต่อเติมวิหารเช่นเดียวกับบรรพบุรุษของพระองค์ รัชทายาทสืบมา คือ พระเจ้าหริธรรมันที่ 5 (ค.ศ. 1113-1139) และพระเจ้าชัยอินทรวรมันที่ 3 (ค.ศ. 1139-1145) ก็ทรงปฏิสังขรณ์วิหารดังกล่าวต่อมาด้วย

เชื่อได้ว่าพระเจ้าหลี่หนานตองทรงสร้างพระปรางค์ที่ลองดอยชอน เมื่อปี ค.ศ. 1121 ต่อมาในปี ค.ศ. 1127 ราชันดาของพระองค์พระนามว่า หลี่ทันตอง ได้สืบราชสมบัติต่อมาเป็นเวลา 11 ปี กษัตริย์ไฉเวียดพระองค์นี้จำเป็นต้องทำสงครามโดยตรงกับกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นพระเจ้าสุริยธรรมันที่ 2 ทรงครองราชย์อยู่ และตั้งแต่ปีที่กษัตริย์ไฉเวียดพระองค์นี้ขึ้นครองราชย์ต้องทรงเผชิญกับการรุกรานของกองทัพเขมรซึ่งมีกำลังถึงสองหมื่นคน แต่กองทัพเขมรได้ถูกขุนพลหลี่ก้องบินตีล่าถอยไป พระเจ้าสุริยธรรมันที่ 2 ทรงพยายามรุกรานไฉเวียดอีกใน ค.ศ. 1132 แต่ไม่เป็นผล พระเจ้าหลี่ทันตองแห่งไฉเวียดสวรรคตเมื่อปี 1138 และราชบุตรหัวปีซึ่งมีพระชนมายุ 3 พรรษา เป็นรัชทายาทสืบต่อจากพระองค์

กษัตริย์จาม คือ พระเจ้าชัยอินทรวรมันท์ 3 ได้ทรงช่วยเขมรโดยการส่งทหารไปโจมตีไฉเวียด ใน ค.ศ. 1131 แต่ภายหลังได้คืนดีกับไฉเวียด และแล้วใน ค.ศ. 1145 กลับถูกเขมรรุกราน ซึ่งพระองค์เองได้สาปสูญไปในครั้งนั้น

ตลอดรัชกาลอันยาวนานของพระเจ้าหล็อันตอง ซึ่งครองราชสมบัติในไฉเวียดตั้งแต่ ค.ศ. 1138—1175 ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์สำคัญอะไรมากนัก กษัตริย์ไฉเวียดพระองค์นี้ทรงเคยแทรกแซงในการสู้รบภายในของราชอาณาจักรจาม กล่าวคือ ระหว่าง ค.ศ. 1150—1160 ได้ทรงให้การสนับสนุนแก่พวกความชราช ซึ่งเป็นพีเซีย และคู่อริของกษัตริย์ชัยทิวรมันท์ กษัตริย์จัมปาพระองค์นี้ทรงต่อต้านการโจมตีของกษัตริย์กัมพูชา คือ พระเจ้าสุริยวรมันท์ 2 ไว้ได้ใน ค.ศ. 1148 และต่อมาอีก 1 ปี คือ ใน ค.ศ. 1149 ก็ทรงตีเอานครหลวงวิชัยมาได้จากเจ้าเขมรชื่อ หริเทวา พระองค์จึงขึ้นครองราชสมบัติที่นครวิชัยนี้ ทั้งนี้ได้มีศิลาจารึกเฉลิมฉลองชัยชนะของพระองค์เหนือพวกความชราช และพวกพ้องซึ่งเป็นชาวไฉเวียด พระองค์สามารถปราบแคว้นกวางนำได้ในปี 1151 และภายหลังก็ได้ปราบพันรูงคะได้อีกในปี ค.ศ. 1160 พระเจ้าหล็อันตองสวรรคตระหว่างปี 1166—1167 ราชบุตรของพระองค์ฝ่ายแพ้พระเจ้าชัยอินทรวรมันท์ แต่ในปี 1170 ก็คืนดีกันได้ พระเจ้าชัยอินทรวรมันท์หวังจะมีอิสระพอที่จะสามารถดำเนินการรบกับกัมพูชาได้ ใน ค.ศ. 1177 กษัตริย์พระองค์นี้ได้ยกกองทัพเรือขึ้นไปถึงนครวัด ยึดได้นครวัดแล้วก็จัดการเผาเสีย

กล่าวโดยสรุปแล้ว ศตวรรษที่ 12 นี้ตรงกับยุคใหม่ของศิลปะจามที่เรียกกันว่าแบบบินดินท์ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 มาสิ้นสุดเอาในศตวรรษที่ 13 การตั้งราชสำนักขึ้นที่นครวิชัยเป็นการถาวรในปี 1000 เป็นผลให้มีการก่อสร้างในบริเวณใกล้เคียงนครหลวงแห่งนี้หลายแห่งด้วยกัน และที่เก่าแก่ที่สุด คือ สถานที่ที่สร้างขึ้นที่บินลัม และหอเงินหลายหอ หอที่สร้างที่บินดินท์นั้นมักจะเป็นหอสูง มีอิทธิพลของเขมรอันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่พวกเขมรได้เข้ายึดครองประเทศถึง 2 ครั้ง ในระยะเวลาสืบเนื่องกัน ครั้งแรกเมื่อกลางศตวรรษที่ 12 และครั้งหลังเมื่อต้นศตวรรษที่ 13 ดังปรากฏว่าหอสูงหัน เป็นหอที่สร้างซ้อนกันหลายชั้นตามแบบนครวัด นอกจากนั้นแผนผังของห้องข้างก็จัดเป็นกลุ่ม กลุ่มละ 3 หอ โดยมีฐานกลางฐานเดียวกัน การก่อสร้างซ้อนกันหลายชั้นในรูปกลม ไม่มีโครงด้านข้างหรือโครงค้ำยันตามมุม แบบของคานด้านบนใกล้เคียงกับแบบคานที่บายนในนครธม อนุสาวรีย์ 3 แห่งซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีที่สุดของสถาปัตยกรรมบินดินท์ที่ทุเทียน ได้แก่ หอทองแดงและหอทองคำ ซึ่งรวมเอาแบบอย่างต่าง ๆ เหล่านี้เข้าไว้ด้วยกันในต้นประติมากรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองทัมมัม ก็เช่นเดียวกับต้นการตกแต่ง เราจะพบอิทธิพลจากต่างประเทศบางประการได้ง่ายดาย ทั้งอิทธิพลเขมรและอิทธิพลเวียดนาม รวมทั้งได้พบว่าได้เกิดความนิยมแบบชาวพื้นเมือง ซึ่งขัดต่อรสนิยมแบบเพื่อน ดังที่ได้เคยสังเกตว่ามีบ้างแล้วในยุคทองเดื่องอีกด้วย

ราชบุตรองค์ที่ 6 ของพระเจ้าหล็อันตอง ซึ่งได้สืบราชสมบัติจากพระบิดาเมื่อ ค.ศ. 1176 นั้นมีพระชนมายุเพียง 3 พรรษา ทรงพระนามว่า หลีเกาตง ส่วนใหญ่ในรัชสมัยของพระองค์ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันท์ 7 ของเขมร ทรงครองราชย์จนถึงปี 1210 และหลังจากนั้นราชวงศ์ของพระองค์เริ่มเสื่อมลง

ราชบุตรองค์หัวบี่ชื่อ หลี่เวตอง (ค.ศ. 1210—1224) เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์นี้ ในปี 1216 และ 1218 ไตเวียดได้ถูกคุกคามจากพวกเขมรอีก โดยเขมรได้ร่วมกับพวกจามยกมารุกราน แต่ไม่สามารถผ่านมณฑลตอนใต้ของไตเวียดได้ ใน ค.ศ. 1224 พระเจ้าหลี่เวตองทรงพระประชวรและไม่ทรงมีราชบุตร จึงได้ทรงแต่งตั้งราชธิดาองค์ที่ 2 ชื่อ ฟักกิม พระชนมายุ 7 พรรษาให้ทรงสืบราชสมบัติ เมื่อได้เวณราชสมบัติให้พระราชธิดาองค์นี้แล้วก็ทรงผนวช มีขุนนางแห่งราชสำนักผู้หนึ่งชื่อ ตรันทูโต จัดการให้หลานคนหนึ่งของตน ชื่อ ตรันคัน อายุเพียง 8 ขวบ อภิเษกสมรสกับนางกษัตริย์องค์ใหม่ และปลายเดือนธันวาคม ค.ศ. 1225 ได้ประกาศให้หลานของตนเป็นจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า ตรันไทตอง ราชวงศ์ลีเป็นอันสิ้นสุดลงหลังจากที่ครองอำนาจอยู่ถึง 216 ปี

ราชวงศ์ลีเป็นราชวงศ์ใหญ่ของเวียดนามราชวงศ์แรก ประวัติศาสตร์ของราชวงศ์เต็มไปด้วยเหตุการณ์อันมีลักษณะทางทหารทั้งสิ้น กล่าวคือ ในระยะนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายตัวของเวียดนามครั้งใหญ่ไปสู่ทางใต้ด้วยความพากเพียร และเป็นจุดตั้งต้นของการพิชิตแคว้นจัมปาเป็นลำดับ แต่ผลงานภายในก็มีความสำคัญไม่น้อย มีการจัดระเบียบการปกครองประเทศใหม่ มีการจัดลำดับอาวุโสข้าราชการให้มีความแน่นอน มีการจัดกำลังทัพใหม่ โดยแยกเป็นกองทัพบก กองทัพเรือ มีการจัดตั้งหมู่บ้านให้มีบทบาทพื้นฐานในการเก็บภาษี และการเรียกระดมทหาร มีการกำหนดแผนงานเพื่อป้องกันน้ำท่วมนาข้าว และในปี ค.ศ. 1108 ได้สร้างเขื่อนเก็บน้ำเขื่อนแรกของแม่น้ำแดงขึ้นตอนบนของนครหลวง ราชวงศ์ลีสนับสนุนการศึกษาเรื่องจีน และได้สร้างหอชื่อ วันเมียว หรือ “หอวรรณคดี” เพื่อศึกษาหลักทฤษฎีของจีนในนครหลวงเมื่อ ค.ศ. 1072 ได้มีการตั้งโรงเรียนประจำชาติขึ้นใน ค.ศ. 1076 และหลังจากนั้นเพียงปีเดียวก็ได้จัดการสอบแข่งขันด้านวรรณคดีขึ้นเป็นครั้งแรก

วรรณคดีส่วนใหญ่ของเวียดนามเป็นภาษาจีน และแม้ว่าในทางภาษาศาสตร์ เราน่าจะถือว่าผลงานทางวรรณกรรมของเวียดนามเหล่านี้เป็นประวัติวรรณคดีบทหนึ่งของประเทศจีนก็ตาม แต่ผลงานเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะของเวียดนาม ซึ่งสามารถจะถือได้ว่าเป็นสมบัติประจำชาติแห่งเวียดนามเอง เพราะนับแต่ยุคที่จีนเข้าครอบครองก่อนที่จะมีราชวงศ์แรก ๆ ของชาติเวียดนามขึ้นนั้น ไม่ค่อยได้มีผลงานวรรณกรรมอันเกิดจากปลายปากกันของชาวเวียดนามหลงเหลือมาสู่เราเลย ดังเช่นในราชวงศ์ดันท ราชวงศ์แล ยุคก่อน และในราชวงศ์ลี จะพอมียุบบ้างก็เฉพาะโคลงกลอนของลักทวน (ปลายศตวรรษที่ 10) ของเคื่องเจียด (ยุคเดียวกัน) และของหลี่เทื่องเกียต (เสี่ยวสุดท้ายของศตวรรษที่ 11) ซึ่งตามความเห็นของผู้รู้ โคลงกลอนเหล่านี้มีได้น้อยหน้าโคลงกลอนในวรรณคดีของจีนอย่างใดเลย

ในตอนปลายราชวงศ์ลีที่ได้มีอนุสาวรีย์แห่งมณฑลวินเยน อันได้แก่หอหลายชั้นที่ป็นซอนประดับด้วยแผ่นดินเผาทั้งแบนและกลม ซึ่งช่วยให้เห็นแนวทิศทางสถาปัตยกรรมและการตกแต่งแบบจีนซึ่งได้เฟื่องฟูขึ้นในดังเกียในระยะนั้น

1. ผลงานโดยทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของเวียดนาม

- A. DES MICHELS, *Annales impériales de l'Annam*, Paris, 1889 - 1894.
 P. TRƯỜNG VINH KY, *Cours d'histoire annamite*, Saigon, 2 vol., 1875.
 L. CADIÈRE, *Tableau chronologique des dynasties annamites*, B.E.F.E.O., V, p. 177.
 LÊ THANH KHÔI, *Le Viet-nam, Histoire et civilisation*, Paris, 1955.
 A. MASSON, *Histoire du Vietnam* (Que sais-je ?, n° 398), 1960.
 J. Y. CLAEYS, *Introduction à l'étude de l'Annam et du Champa*, Hanoi, 1934.
 NGUYỄN VAN HUYỄN, *La civilisation annamite*, Hanoi, 1943.
 P. HUARD et M. DURAND, *Connaissance du Viêt-nam*, Hanoi, 1954.
 L. CADIÈRE, *Croyances et pratiques religieuses des Annamites*, Hanoi, Saigon, Paris, 3 vol., 1944, 1955, 1957 (Les deux derniers volumes remplacent dans le titre "Annamites" par ("Vietnamiens")).
 L. BEZACIER, *L'art vietnamien*, Paris, 1955.
- สำหรับแคว้นจัมปาขอเพิ่มเติมงานทั่วไปที่ระบุไว้ข้างต้นอีกดังนี้ (II^c partie chap. III, 2, n. 1):
 L. FINOT, *Les inscriptions de Mi-sôn*, B.E.F.E.O., IV, p. 897.
 PH. STERN, *L'art Champa et son évolution*, Toulouse, 1942.
 J. BOISSELIER, *La statuaire du Champa* (pour paraître).

บทที่ 2

กัมพูชา⁽¹⁾

ราชอาณาจักรกัมพูชา หรือที่บางครั้งเรียกกันว่า “จักรวรรดิเขมร” นั้น ในทางภูมิศาสตร์และในบางกรณี แม้ในทางประวัติศาสตร์ถือได้ว่าเป็นประเทศที่สืบสายต่อเนื่องมาจากอาณาจักรฟูนันในแหลมอินโดจีน

เมื่อกษัตริย์ชาวฟูนันผู้ทรงพระนามว่าชัยวรมันเสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 514 แล้ว ราชบุตรอันเกิดแต่พระสนม ชื่อ รุทธรวรมัน ได้เข้าชิงราชบัลลังก์จากพระเชษฐาต่างพระมารดา ซึ่งเป็นรัชทายาทโดยชอบของแผ่นดิน และได้ครองราชย์ต่อมาอย่างน้อยก็จนถึงปี ค.ศ. 539 อันเป็นปีที่ทรงส่งราชทูตไปยังประเทศจีน และนับว่าพระองค์เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของฟูนันที่เราทราบกัน ทั้งนี้เพราะว่าในครั้งหลังของศตวรรษที่ 6 อาณาจักรฟูนันทางเหนือได้ถูกโจมตีโดยราชอาณาจักรอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งพวกจีนเรียกชื่อว่า ราชอาณาจักรเจนละ นครหลวงของฟูนันตั้งอยู่ใกล้กับเชิงเขาพาพนม คงจะถูกทอดทิ้งและย้ายไปยังแม่น้ำอีกฟากหนึ่ง ไปตั้งอยู่ยังสถานที่ซึ่งเป็นนครโบเรในปัจจุบัน และที่เลือกเอาที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งนครหลวงใหม่ คงจะเพราะเหตุว่าเป็นที่ที่อยู่ใกล้เชิงเขาพนมดา ซึ่งเชื่อได้ว่าจะเป็นที่ประทับสุดท้ายของกษัตริย์ฟูนัน ก่อนที่ฟูนันจะถูกกลืนโดยสิ้นเชิงจากอาณาจักรเจนละเมื่อศตวรรษที่ 7 แต่ทว่ากษัตริย์ซึ่งมีสมญานามว่า “พวกกษัตริย์จากภูเขา” ก็ได้สาบสูญไปเสียทีเดียว และอาจเป็นไปได้ว่ากษัตริย์เหล่านั้นยังคงประทับอยู่ในเมืองขึ้นเก่าแก่ในบริเวณแหลมมลายู ซึ่งตามความจริงนั้นหลังจากที่ฟูนันได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนเมื่อ ค.ศ. 588 แล้ว ยังมีจดหมายเหตุกล่าวไว้ว่า ฟูนันยังได้ส่งคณะทูตไปอีก 2 คณะ ในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 618—626 ครั้งหนึ่ง และระหว่าง ค.ศ. 627—649 อีกครั้งหนึ่ง

ชื่ออาณาจักรที่พวกจีนเรียกว่า เจนละ แม้จะเป็นศัพท์ที่ยังมิได้รับคำอธิบาย แต่พวกจีนก็หมายถึงประเทศเขมร คือ กัมพูชาอยู่เสมอ ตามศิลาจารึกเขมรในศตวรรษที่ 10 กล่าวไว้ว่า กษัตริย์แห่ง “กัมพูชา” อ้างว่าสืบมาจากบรรพบุรุษผู้มีอิทธิฤทธิ์เป็นฤๅษีชื่อ กัมพู อันเป็นต้นตอของชื่ออาณาจักรและจากนางในสวรรค์ชื่อ เมระ และเมื่อนำคำนี้รวมกันเข้าก็เกิดเป็นคำเรียกทางชาติวงศ์ว่า “เขมร” ศูนย์กลางของประเทศที่พวกกัมพูชาอาศัยอยู่ ในชั้นเดิมน่าจะอยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกับฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของทะเลสาบเขมร กษัตริย์กัมพูชาพระองค์แรก ๆ ที่พอจะทราบได้คงจะขึ้นกับอาณาจักรฟูนัน เช่น ชวตวรมัน และเชษฐวรมัน (น่าจะเป็นศตวรรษที่ 5) ความคล้ายคลึงของชื่อที่เรียกทำให้พอจะเชื่อได้ว่าผู้ที่ตั้งนครเชษฐาประทางแม่น้ำโขงตอนกลาง น่าจะเป็นกษัตริย์กัมพูชาพระองค์หลัง เพราะมีชื่อคล้ายคลึงกันมาก นครนี้ตั้งอยู่ที่ป่าสัก หรือถ้าจะเรียกให้ถูกต้อง คือ จัมปาศักดิ์ และ ณ ที่นี้ได้พบศิลาจารึก⁽²⁾ กล่าวถึงพระนามกษัตริย์เทวานิกา ซึ่งคงจะเป็นพระองค์เดียวกับกษัตริย์จามที่

พวกจีนเรียกว่า ฟันเจนซัง (ประมาณ ค.ศ. 455–472) การตั้งนครเซจูาปุระนี้อาจจะตั้งขึ้นเมื่อได้พิชิตพวกจามแล้ว และดูจะตรงกับคำบอกเล่าสืบต่อกันมา ซึ่งแม้บัดนี้ก็ยังไม่ได้อยู่ในหมู่ชาวเขมรที่ว่าราชอาณาจักรเขมรตั้งขึ้นได้ก็โดยอาศัยกำลังพวกจามที่ตั้งอยู่ในจัมปาตักดิ์ การตั้งนครแห่งนี้คงจะติดตามมาด้วยการสถาปนาลัทธิหนึ่ง ณ เซิงเขาวัดพู ซึ่งกินอาณาบริเวณนครจัมปาตักดิ์ และที่ยอดเขานี้ยังมีแผ่นศิลาธรรมชาติแห่งใหญ่เป็นรูปศิวลึงค์ จึงได้เรียกตอยแห่งนี้ตามคำสันสกฤตว่า ลึงคบรรวตา “ภูเขาแห่งลึงค์” พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับศิวลึงค์นี้ เรียกว่า ภัทเรชวารา และมีหลักฐานปรากฏตามศิลาจารึกต่อมาอีกหลายศตวรรษ ดังเช่นในศตวรรษที่ 6 จดหมายเหตุจีนแจ้งว่า “ใกล้กับนครหลวง (ของเจนละ) มีภูเขาแห่งหนึ่งชื่อว่า ลิงเกียโปโป (ลึงคบรรวตา) บนยอดเขามีเทวสถานใช้ทหารพันคนเฝ้าประจำ สร้างขึ้นเพื่อสงเวเทพดาชื่อ โปโตลี (ภัทเรชวารา) มีการเอาคนไปบูชาญี่ ปี่หนึ่ง ๆ พระราชาจะเสด็จมายังเทวาลัย เพื่อทรงกระทำพิธีบูชาญี่มนุษย์ในเวลากลางคืน” ดังที่เราเห็นแต่ต้นแล้วว่า คำว่า ภัทเรชวาราเป็นชื่อราชศิวลึงค์ ซึ่งสร้างขึ้นไว้ในศตวรรษที่ 4 ในเทวาลัยประธานที่เมืองมีซอน โดยกษัตริย์จามชื่อ ภัทรวรมัน ทรงสร้างขึ้น ดังนั้น พระเจ้าเชษฐาธรรมันจึงอาจทรงเลือกวิธีเดียวกัน เพื่อแสดงถึงชัยชนะของพระองค์ต่อพวกจามในแคว้นจัมปาตักดิ์ก็ได้

ไม่ว่ากรณีจะเป็นอย่างไร เรื่องมีอยู่ว่าเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งอันประสูติแต่พระญาติฝ่ายมารดาของพระเจ้าเชษฐาธรรมัน ผู้ซึ่งจดหมายเหตุในชั้นหลังเรียกพระนามว่า กัมพูซาราชลักษมี แปลว่า “สมบัติแห่งบรรดากษัตริย์กัมพูชา” ได้เป็นผู้เวนราชสมบัติของพระเจ้าเชษฐาธรรมันให้แก่พระสวามีของพระนาง คือ พระเจ้าภาวธรรมัน วันเดือนปีที่พอจะทราบเกี่ยวกับพระเจ้าภาวธรรมันนี้มีอยู่แห่งเดียวคือ ในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าจิตรเสน ทราบว่าเป็นคริสต์ศักราช 598 พระองค์เป็นพระอนุชารัชทายาทในพระนามว่า มเหศวรธรรมันนั้น ได้ยกย่องพระเจ้าภาวธรรมันว่าทรงเป็นหลานปู่ของ “พระผู้ครองโลก” ซึ่งหมายถึงกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุนัน อันเป็นกษัตริย์พระองค์เดียวที่ครองราชย์อยู่ในแหลมอินโดจีนและสมควรที่จะทรงรับตำแหน่งนี้

ในครั้งหลังศตวรรษที่ 6 พระเจ้าภาวธรรมันกับพระอนุชา คือ พระเจ้าจิตรเสน ได้ขยายอาณาจักรไปทางเหนือ ซึ่งคงจะเป็นเขตของอาณาจักรจัมปา โดยขยายไปตลอดแนวแม่น้ำโขงจนถึงปากแม่น้ำมูล แล้วยังได้ขยายลงมาทางใต้จนถึงที่ราบสูงโคราช โดยทั้งสองพระองค์ทรงกระทำศิลาจารึกประกาศชัยชนะเหล่านี้ไว้ และต่อมาหรืออาจจะเป็นในขณะเดียวกันก็ได้หันไปทางพุนัน และรุกรลไปทางใต้ตามลำแม่น้ำโขงจนถึงเมืองกระเจะ ส่วนทางตะวันตกก็รุกต่อไปจนพื้นที่เสลาบเขมร พวกนักประวัติศาสตร์จีนยกย่องว่าผู้พิชิตครั้งนี้มีเพียงผู้เดียว คือ พระเจ้าจิตรเสน (จีนเรียกเจโตเซอณา) ซึ่งคงจะหมายถึงทรงรับผิดชอบในด้านการทหารจนได้ชัยชนะ ส่วนเหตุผลของการรุกรานอาณาจักรพุนัน ซึ่งเราเห็นแล้วว่าเริ่มมาจากพระเจ้าภาวธรรมันกับพระอนุชานี้ ยังไม่เป็นที่ทราบกันดีนัก แต่พอสันนิษฐานได้ว่า ทรงเห็นเป็นโอกาสที่พระเจ้าภูทธรรมัน อันเป็นราชบุตรเกิดแต่พระสนมได้ปลงพระชนม์รัชทายาทผู้ชอบธรรมแล้วขึ้นครองราชย์โดยไม่ถูกต้อง ทั้งสองพระองค์จึงลงมือดำเนินการเช่นนั้น จึงเกิดสมมติฐาน 2 ประการ คือ อาจเป็นไปได้ว่าพระเจ้าภาวธรรมันถือพระองค์ว่าทรงมีสิทธิโดยชอบธรรมและฉวยโอกาสตอนที่พระเจ้าภูทธรรมันสิ้นพระชนม์ไปแล้ว เพื่อสำแดงสิทธิของพระองค์ในราช

บัลลังก์ฟูนัน หรือไม้ก่โดยพระเจ้าภาวรามันผู้เป็นหลานพระเจ้ารุทรวรมัน พระบิยกา (ทวด) ได้ทรงบ็องกันสิทธิที่สืบทอดมาทางพระบิยกา เพื่อขัดขวางความพยายามที่จะมีการกลับสถาปนาทายาทสายที่ชอบธรรมก็ได้ หรือไม่ความเบาะแวงกันในทางราชวงศ์ครั้งนี้อาจจะมิมีมูลเหตุในทางศาสนา เพราะตามที่หลวงจีนยี่เสงได้เขียนไว้เมื่อปลายศตวรรษที่ 7 อ้างไว้ว่า แต่ก่อนที่อาณาจักรฟูนันนั้น “พระธรรมของพระพุทธเจ้ามีแต่ความรุ่งเรืองและแผ่ขยายออกไป แต่มาบัดนี้ก็มีกษัตริย์หฤโหดได้ทำลายพระธรรมเสียโดยสิ้นเชิง และมีพระเหลืออยู่เพียง 12 รูปเท่านั้น” ถ้าหากเราเราะลึกถึงว่า พระพุทธศาสนาได้เคยรุ่งเรืองในราชอาณาจักรฟูนันมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 5 ถึงศตวรรษที่ 6 และถ้าเราพิจารณาจากศิลาจารึกของกษัตริย์ฟูนันผู้พิชิตทุกพระองค์ รวมทั้งทายาทซึ่งทุกพระองค์นับถือพระศิวะแล้ว ก็อาจจะถือได้ว่าพระเจ้าภาวรามัน (หรือพระอนุชาของพระองค์) ก็คือ “กษัตริย์หฤโหด” ตามที่หลวงจีนยี่เสงได้กล่าวไว้⁽³⁾

ได้ย้าถึงเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการตั้งอาณาจักรเจนละ เพราะจะเป็นทางให้ทราบถึงอิทธิพลซึ่งเกื้อกูลการก่อตัวของอารยธรรมเขมรได้ เพราะอารยธรรมเขมรนี้ได้ครอบงำแหลมอินโดจีนทั้งตอนใต้และตอนกลางเป็นเวลานานหลายศตวรรษ และเมื่ออารยธรรมเสื่อมโทรมลงแล้ว อารยธรรมนี้ก็ยังคงถ่ายทอดไปยังรัฐใหม่ๆ ซึ่งสืบเชื้อสายจากจักรวรรดิเขมรในประการสำคัญต่างๆ หลายประการด้วยกัน ที่เขมรได้รับมรดกทางอารยธรรมส่วนใหญ่จากฟูนัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องการใช้หน้าเพื่อการเกษตร และได้รับอารยธรรมทางจิตใจ ทั้งที่เกี่ยวกับศิลปกรรม ศาสนา และแนวคิดในเรื่องถือว่ากษัตริย์เป็นตัวแทนของอารยธรรมอินเดียที่แท้จริง และพยายามรักษาดินกำเนิดทางภูมิศาสตร์ของตนไว้ โดยกัวัลที่จะกำหนดศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองไว้ ณ ผืนเหนือของทะเลสาบใหญ่ เนื่องจากที่นั่นเป็นแหล่งจ่ายน้ำและกำหนดการทดน้ำ ทั้งยังเป็นแหล่งปลาอันไม่มีหมดสิ้น

กล่าวแล้วว่าพระเจ้าภาวรามันได้ครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 598 ส่วนพระอนุชาจิตรเสนซึ่งสืบราชสมบัติทรงพระนามว่ามเหศวรมันนั้นจะขึ้นครองราชย์เมื่อใดไม่ปรากฏ ทราบแต่ว่าทรงครองราชย์ถึง ค.ศ. 615 และทรงดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับแคว้นจัมปา ถึงกับเคยส่งราชทูตไปยังแคว้นจัมปา และราชทูตคงจะได้รับการรับรองจากพระเจ้าชัมพูรามัน ดังได้กล่าวไว้ในบทก่อน

พระเจ้ามเหศวรมันทรงมีรัชทายาทคือพระเจ้าอิศนะวรมันราชบุตร ในรัชสมัยของกษัตริย์องค์ใหม่นี้ พระองค์ได้ทรงพิชิตแคว้นฟูนันในขั้นสุดท้าย ซึ่งข้อนี้ทำให้นักประวัติศาสตร์จีนบางคนถือว่าพระองค์ทรงเป็นผู้พิชิตแคว้นฟูนันแต่พระองค์เดียว กษัตริย์พระองค์ใหม่ได้ค่อยๆ ขยายพระราชอำนาจครอบครองดินแดนซึ่งส่วนใหญ่ต่อดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน อาจจะมีข้อยกเว้นบ้างก็เฉพาะในมณฑลภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ที่ตั้งเมืองอิศนะปุระ อยู่ ณ สถานที่ทางโบราณคดีชื่อ ชัมบอร์เปรูกูทางเหนือของกัมปงธม พระเจ้าอิศนะวรมันทรงดำเนินนโยบายเป็นมิตรตามที่พระราชบิดาได้ทรงเริ่มไว้ต่อแคว้นจัมปา และได้ผนึกความเป็นมิตรยิ่งขึ้นในทางเครือญาติ โดยพระราชทานพระราชธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่า ซาลวาณี ให้อภิเษกกับเจ้าชายจากัตถรรมา แห่งจัมปา ซึ่งทรงอพยพหรือลี้ภัยมาอยู่ในกัมพูชา จากการอภิเษกนี้ได้มีโอรส คือ เจ้าชายประกาจธรรมา ซึ่งได้ทรงเป็นกษัตริย์จัมปาเมื่อ ค.ศ. 653 ทรงพระนามเมื่อครองราชย์ว่า วิกรานศวรมัน ตลอด 30 ปีในรัชกาลของกษัตริย์

พระองค์นี้ได้ทรงสร้างสถานที่ทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทวาลัยของพระวิษณุที่เมืองมีซอน ตรา เกี่ยว และในภูมิภาคนาตรัง

รัชทายาทของพระเจ้าอิศนะวรมันพระองค์แรก ได้แก่ พระเจ้าภาววรมันที่ 2 ซึ่งขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 639 มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับรัชกาลนี้ไม่มากนัก รัชทายาทองค์ต่อไปคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ซึ่งครองราชสมบัติเป็นเวลานาน (ประมาณ ค.ศ. 657–681) เป็นรัชกาลที่มีความสงบราบคาบ และได้แผ่อำนาจไปถึงชายฝั่งของอ่าวสยาม ในแคว้นจัมปาศักดิ์ตอนกลางของแม่น้ำโขง จากการพิชิตหลายครั้ง ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าภาววรมันที่ 1 ถึงปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ปรากฏว่าพระราชอำนาจของกษัตริย์เขมรเหนือดินแดนพูนันเดิมได้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นทุกที

คงจะเป็นเพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ไม่มีรัชทายาทเป็นชาย ประเทศกัมพูชาจึงได้แบ่งออกไปเป็นหลายแคว้น⁽⁴⁾ ในตอนต้นศตวรรษที่ 8 และกลับมีสภาพไร้ชื่อแปดครั้งหนึ่ง ดังเช่นก่อนการรวมแคว้นพูนัน มีศิลาจารึกเมื่อ ค.ศ. 713 แสดงถึงยุคนี้ว่า ประเทศนี้ หรืออย่างน้อยก็ภูมิภาคซึ่งในศตวรรษต่อมาเป็นที่ตั้งของนครหลวง ดังที่ปรากฏซากปรักหักพังของนครวัดนั้น ได้มีสตรีคือ พระราชินีชยเทวีทรงปกครองประเทศ และตามศิลาจารึกถือว่า “เป็นยุคที่เดือดร้อน” นับตั้งแต่ ค.ศ. 717 เป็นต้นมา จนตลอดศตวรรษที่ 8 พวกนักประวัติศาสตร์จึงได้กล่าวถึง “แคว้นเจนละทางบก” ตั้งอยู่ตอนกลางแม่น้ำโขง ทางเหนือของทิวเขาตองเร็ก และได้พูดถึง “แคว้นเจนละทางน้ำ” ซึ่งค่อนข้างจะตรงกับกัมพูชาปัจจุบัน รวมทั้งบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงด้วย บริเวณปากแม่น้ำโขงนี้ยังได้แบ่งออกเป็นราชอาณาจักรหรือหัวเมืองต่างๆ หลายแห่งด้วยกัน ที่สำคัญที่สุดก็คือ ชมพูปุระ (ซัมบอร์บนฝั่งแม่น้ำโขง) ซึ่งพระเจ้าปุสธกรัษาทรงสร้างขึ้นใน ค.ศ. 716 เมื่อกษัตริย์พระองค์นี้ได้ครองอำนาจแล้ว กัมพูชาทั้งประเทศก็เริ่มสลายตัวออกเป็นแคว้นต่าง ๆ

ในด้านความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมทางวัตถุของประเทศ ในระยะศตวรรษที่ 7 ได้มีเอกสารหลักฐานทางฝ่ายจีน⁽⁵⁾ รายงานไว้ถึงรัชกาลของพระเจ้าอิศนะวรมัน จดหมายเหตุจีนฉบับนี้แจ้งว่ากษัตริย์ทรงประทับอยู่ในเมืองชื่อ อีโชนา (คือ อิศนะปุระ) “ซึ่งมีผู้คนประมาณสองหมื่นครอบครัว ที่ใจกลางมีห้องพระโรงใหญ่ อันเป็นสถานที่ที่กษัตริย์ประทับให้เฝ้าและตั้งราชสำนัก ตัวยุทธอาณาจักรมีเมืองอื่น ๆ รวม 30 เมืองล้อมอยู่โดยรอบ แต่ละเมืองมีผู้คนหลายพันครอบครัวอาศัยอยู่ มีข้าหลวงปกครองหัวเมืองเหล่านี้ ตำแหน่งขุนนางข้าราชการเป็นไปเช่นเดียวกับที่อาณาจักรลินยี” จดหมายเหตุจีนยังได้พรรณนาต่อไปถึงห้องพระโรงและราชบัลลังก์ เครื่องแต่งพระองค์ของกษัตริย์ และเครื่องแต่งตัวของขุนนางผู้ใหญ่ รวมทั้งพิธีการเข้าเฝ้า ความว่า “ผู้ที่เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์จะต้องก้มศีรษะลงโขกพื้น 3 ครั้ง ที่บันไดขั้นต่ำของราชบัลลังก์ หากกษัตริย์รับสั่งให้หาและรับสั่งให้ขึ้นไปบนบันไดแล้ว ผู้เข้าเฝ้าจะต้องคุกเข่าลงและยกมือประสานไว้บนหัวไหล่ และจะต้องเข้านั่งประจำที่เป็นวงกลมรอบ ๆ องค์กษัตริย์ เพื่อปรึกษาหารือกิจการของราชอาณาจักร เมื่อเสร็จการปรึกษาหารือกันแล้ว ผู้เข้ามาเฝ้าจะต้องคุกเข่าลงอีกครั้งหนึ่ง คลานกับพื้นแล้วจึงถอยออกไปได้” หลักเกณฑ์ในการสืบราชสมบัติได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน ดังความในจดหมายเหตุว่า “บรรดาราชบุตรของพระราชินีที่ชอบด้วยกฎหมายของกษัตริย์เท่านั้นที่จะมีสิทธิเป็นรัชทายาทแห่งราชบัลลังก์ได้” จดหมายเหตุจีนกล่าวด้วยว่า

ในวันประกาศตั้งกษัตริย์องค์ใหม่ จะมีการทำให้อนุชาของกษัตริย์ทรงพิการเสียทั้งสิ้น แต่จดหมายเหตุนี้ก็เพียงหลักฐานประการเดียว สำหรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชนบระเพณีของราชฎาก็ยังมีอีกหลายเรื่องที่ยังปรากฏเป็นความจริง แม้กาลจะล่วงเลยมาถึง 13 ศตวรรษภายหลัง ดังที่จดหมายเหตุของจีนบันทึกไว้ว่า “พวกนี้ถือกันว่ามือข้างขวามือที่บริสุทธิ์ ส่วนมือข้างซ้ายไม่บริสุทธิ์ ทุกเช้าผู้คนจะต้องล้างหน้าล้างตา สีฟันด้วยกิ่งไม้ อ่านหรือท่องบทสวดมนต์ ก่อนรับประทานอาหารจะต้องชำระร่างกายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อรับประทานอาหารแล้วก็ใช้ไม้จิ้มฟัน แล้วก็สวดมนต์อีก สำหรับพิธีงานศพบุตรของผู้ตายจะต้องอดอาหาร 7 วัน โคนศีรษะเป็นการไว้ทุกข์ และปากนักร้องให้ด้วยเสียงอันดังศพของผู้ตายจะต้องเผาบนกองฟืนซึ่งใช้ไม้หอมชนิดต่าง ๆ อังคารจะต้องบรรจุไว้ในโกศทองหรือเงิน แล้วนำไปทิ้งยังห้วยน้ำลึก คนจนใช้โกศดิน ระบายสีต่าง ๆ หลายสี บางทีก็มีการปลงศพผู้ตายไว้ท่ามกลางขุนเขา ปล่อยให้สัตว์ป่ามากัดกิน” ซึ่งย่อมชี้ให้เห็นถึงชนบระเพณีของอินเดียในเรื่องเหล่านี้

ในสมัยที่นักประวัติศาสตร์ทางศิลปะเรียกกันว่า “สมัยก่อนนครวัด” นั้นยังปรากฏร่องรอยทางโบราณคดี สิ่งก่อสร้าง ประติมากรรม และศิลาจารึกอยู่เป็นจำนวนมาก ที่เก่าที่สุดดูเหมือนจะมีอายุย้อนขึ้นไปถึงปลายศตวรรษที่ 6 ซึ่งเกี่ยวข้องกับบระยะหลัง ๆ ของอาณาจักรฟูนันอย่างแท้จริง ระหว่างเวลาจากยุคนี้จนถึงปลายศตวรรษที่ 8 แตกต่างกับยุคหลังหรือ “ยุคนครวัด” ซึ่งเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 สำหรับศิลปะยุคก่อนนครวัดเองก็แบ่งออกเป็นสมัยต่าง ๆ 3 สมัยด้วยกันสืบต่อมา และเรียกชื่อตามที่ตั้งทางโบราณคดีที่มีลักษณะเฉพาะของตน กล่าวคือ

ยุคที่ 1 ศิลปะเมืองพนมดะ (ปลายศตวรรษที่ 6—ต้นศตวรรษที่ 7) ซึ่งดูเหมือนจะแสดงศิลปะของอาณาจักรฟูนันระยะสุดท้าย เพราะเมื่อแคว้นเจนละได้พิชิตดินแดนฟูนันตอนเหนือแล้ว พวกกษัตริย์แห่งฟูนันคงจะได้ครองราชสมบัติต่อไปชั่วระยะเวลาหนึ่งที่นครโบเร ใกล้เมืองพนมดะ รูปปั้นที่มาจากนครโบเรเมื่อก่อนตามลัทธิฮินดูและพระพุทธรูป เป็นศิลปะที่มีความใกล้ชิดกับศิลปะอินเดียอย่างแน่ชัด แต่ก็มีแนวโน้มว่าศิลปะเขมรในยุคหลัง ๆ กำลังก่อตัวขึ้นแล้ว

ยุคที่ 2 เป็นยุคศิลปะเมืองซัมบอร์เปรุก (ครึ่งแรกของศตวรรษที่ 7) กลุ่มปราสาท 3 กลุ่ม ซึ่งประกอบรวมกันเป็นกลุ่มทางโบราณคดีเกี่ยวกับศาสนาของนครหลวงแห่งแรกของกัมพูชาก่อนสมัยนครวัด คือ นครฮิตนะประะ ประกอบด้วยหอหรือปราสาทอิฐซึ่งแยกจากกัน หรือรวมกันเป็นกลุ่มรูปตาหมากรุก สร้างบนพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัส วงกบประตูทำด้วยหิน เป็นเสากลมรับคาน ซึ่งตกแต่งด้วยไม้รูปโค้งประดับลายดอกไม้และตุ้มห้อย อาคารที่สร้างซ้อนขึ้นไปมีหลายชั้นสลักกัน และย่อส่วนรูปอาคารประธานไว้ พวกรูปปั้นมีไม่มากนัก ส่วนมากเป็นรูปปั้นสตรีขนาดย่อม ๆ ทำทางเฉียงตะโพกเล็กน้อย รูปปั้นบุรุษซึ่งมีไม่มากนักจะแสดงเฉพาะด้านหน้า การตกแต่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของอินเดียซึ่งมีต้นกำเนิดอยู่แล้วในครึ่งแรกของศตวรรษที่ 7

ยุคที่ 3 คือ ยุคของศิลปะเมืองเปรกะเม็ง และเมืองกัมปงปราห์ (ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 7 และศตวรรษที่ 8) สถาปัตยกรรมของยุคนี้ต่างกับยุคก่อน มีการตกแต่งที่พัฒนามากขึ้น และมีลักษณะเฉพาะ คือ มีลวดลายกนก ส่วนรูปปั้นค่อนข้างจะฝีมือหยาบ มีที่ฝีมือเยี่ยมก็แต่เฉพาะเทวรูปทริหระระ (คือพระวิษณุกับพระศิวะในร่างเดียวกัน) ซึ่งทั้งแบบและส่วนสัดส่วนถือว่าเป็นฝีมือชั้นเยี่ยมจริง ๆ

ศิลาจารึกที่สลักไว้บนแผ่นศิลา หรือตามธรรมเนียมประเพณี ได้จารึกไว้เป็นภาษาสันสกฤตหรือภาษาเขมรโบราณ ถือได้ว่าเป็นคำมูลที่ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์หรือเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ของประเทศ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทราบถึงชีวิตทางศาสนาเป็นอันมาก ลัทธิฮินดูนิกายสำคัญ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิศิวะของพวกปัจจุปาตะ⁽⁶⁾ และลัทธิวิษณุของพวกปัทมราชฐร์ ร่วมกันอยู่เช่นเดียวกับในอินเดียเอง การจารึกตัวอักษรและรูปภาพเป็นการแสดงถึงความสำคัญของยุคที่ใช้พิธีกรรมโบราณของหริหะระเทพ ลัทธิพระศิวะซึ่งกระทำในรูปแบบของศิวลึงค์ได้รับความเกื้อกูลจากพระมหากษัตริย์ ส่วนพระพุทธรูปศาสนานั้น นอกจากจะมีพระพุทธรูปเพียงไม่กี่องค์แล้ว ก็มีศิลาจารึกเพียงหลักเดียวที่ระบุถึงนักบวช (ภิกษุ) สองรูป และรู้สึกว่ามีที่ท่าจะเสื่อมโทรมลง เพราะไม่สู้จะได้รับความเกื้อกูลเช่นที่เคยได้รับในแคว้นพูนันในศตวรรษก่อน ๆ วัฒนธรรมด้านวรรณกรรมแสดงว่าผู้จารึกแผ่นศิลาเป็นผู้รู้ทางภาษาสันสกฤต ส่วนใหญ่เป็นมหากาพย์อินเดีย เช่น รามายณะ และมหาภารต รวมทั้งเรื่องปรัมปรา ซึ่งช่วยให้จินตคติของหลวงได้รับความรู้ในสิ่งมหัศจรรย์เพิ่มมากขึ้น สำหรับอารยธรรมทางวัตถุและภาวะทางเศรษฐกิจ ตลอดจนสภาพสังคมของกัมพูชายุคก่อนนครวัดพอจะได้รับความรู้จากการค้นคว้าอย่างมีระบบโดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ในศิลาจารึกภาษาเขมร ซึ่งยังต้องศึกษาโดยละเอียดต่อไปอีก

เพื่อทราบถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในกัมพูชาในปลายศตวรรษที่ 8 และต้นศตวรรษที่ 9 จำจะต้องคำนึงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอินโดจีนตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 7 เสียก่อน ในยุคนั้นวัฒนธรรมของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมทางพุทธศาสนา ได้มีแหล่งสำคัญอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา พัฒนาการทางการเดินเรือระหว่างอินเดียนับกับประเทศจีน ได้มีความสำคัญเป็นพิเศษแก่ภูมิภาคปาเล็มบัง ซึ่งตั้งอยู่ในระยะทางเท่ากันระหว่างช่องแคบสุมาตรา ฆวา กับช่องแคบมะละกา ผังทะเลปาเล็มบังนี้เป็นท่าขึ้นบกตามปรกติของเรือที่มาจากประเทศจีน โดยอาศัยลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และที่ตั้งของเมืองปาเล็มบังก็มีความเหมาะสมเป็นพิเศษสำหรับควบคุมการค้าระหว่างทะเลจีนกับมหาสมุทรอินเดีย เป็นที่ที่จะหากำไรจากการค้าได้เป็นอย่างดี สภาพการณ์เช่นนี้อาจเป็นเหตุทำให้ราชอาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรืองขึ้นโดยเร็ว⁽⁷⁾ เอกสารทางฝ่ายจีนเรียกอาณาจักรศรีวิชัย⁽⁸⁾ ว่า (เซตี)-ไฟ เซ อาณาจักรนี้ได้ขยายตัวออกไปทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือถึงแหลมมลายู และขยายไปทางตะวันออกเฉียงใต้ถึงราวตะวันตกของเกาะชวา ทำให้สามารถครอบครองช่องแคบต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญในด้านขยายการค้าขายในบริเวณหมู่เกาะทางใต้ของอินเดียนับเป็นเวลาหลายศตวรรษ

ความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรสุมาตรา ทำให้พวกกษัตริย์ชวาเกิดความปรารถนาอย่างเดียวกันขึ้น ประวัติศาสตร์ของชวาเพิ่งเป็นที่ทราบราว ค.ศ. 732 อันเป็นที่ที่ศิลาจารึกซึ่งได้จากตอนกลางของเกาะชวาได้เล่าเรื่องกษัตริย์สมัยชัย ผู้ซึ่งนับถือลัทธิศิวะว่าได้เคยส่งทหารไปรบในแดนไกลถึงเกาะบาหลี สุมาตรา กัมพูชาและประเทศจีน ซึ่งน่าจะเป็นแคว้นเกียวเจินซึ่งขณะนั้นอยู่ในอำนาจของจีน เรื่องนี้ดูก็จะมีความจริงอยู่เป็นบางส่วน เพราะในเรื่องของเวียดนามระบุถึงการรุกรานของ “ชวา” ตามชายฝั่งตะวันออกเฉียงของอินโดจีนระหว่าง ค.ศ. 776—787 สำหรับกัมพูชานั้น ระหว่างศตวรรษที่ 7 ได้แตกแยกออกเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย จึงอาจเป็นไปได้ว่าชวาเพิ่งเล็งกัมพูชาอยู่เหมือนกัน เพราะในระยะต่อมา

พบว่าผู้ตั้งวงศ์กษัตริย์นครวัดได้ขึ้นครองราชย์เป็นปฐมโดยการประกอบพิธีเพื่อความหลุดพ้นจากอำนาจของชวา การที่กัมพูชาต้องตกอยู่ในอำนาจของชวานี้อาจเป็นเหตุอุบัติดั่งที่ผู้เล่าชวาอาหรับได้เล่าไว้ค่อนข้างจะเป็นนิยายเมื่อต้นศตวรรษที่ 10 จากหลักฐานที่ว่านี้ กษัตริย์เขมรพระองค์หนึ่งทรงปรารถนาจะได้เห็นพระเศียรของกษัตริย์ชวาบัก (ชวาสะกะ) องค์ที่ซุ่มหาราชฯ ใส่ถาดมาถวาย มีเรื่องเล่าต่อไปว่ามหาราชาได้แต่งกองทัพเรือขึ้นในขณะที่ทำที่เป็นเสด็จประพาสหมู่เกาะต่าง ๆ ในราชอาณาจักรของพระองค์เอง และทรงเตรียมที่จะส่งไปรบกับอาณาจักรกัมพูชา พระมหาราชาทรงนำกองทัพเรือขึ้นไปยังนครหลวงของกัมพูชา จับองค์กษัตริย์ไว้ได้ แล้วทรงบันพระเศียรเสีย และทรงให้เสนาบดีเขมรหาผู้สืบราชสมบัติในกัมพูชาต่อไป เมื่อเสด็จกลับประเทศแล้ว พระมหาราชาทรงอပ်พระเศียรกษัตริย์กัมพูชาไว้ จากนั้นจึงบรรจุพระเศียรลงผอบใหญ่ ส่งไปถวายกษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อจากองค์ที่ถูกตัดเศียร พร้อมกับมีพระราชสาส์นส่งสอนไปด้วย เรื่องนี้ว่าที่จริงก็ไม่น่าเชื่อ อาจเป็นได้ว่าเป็นเรื่องที่เกิดจากความทรงจำอย่างใดอย่างหนึ่งถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ว่า ชวาหรือจะไม่ฉวยโอกาสส่งทหารไปรบกัมพูชาในเมื่อประเทศนี้กำลังแตกฉานชานเขินอยู่ แต่เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ไม่น่าเกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เพราะประมาณ ค.ศ. 775 นั้น ราชวงศ์ไศเลนทรา หรือ “กษัตริย์แห่งภูเขา” ทรงครอบครองตอนกลางของเกาะชวา และพระนามกษัตริย์แห่งภูเขานี้ทำให้รำลึกถึงพระนามกษัตริย์แห่งฟูนันราชวงศ์ไศเลนทราแห่งชวา ทรงนับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับกษัตริย์องค์ท้าย ๆ ของฟูนัน และทรงก่อสร้างปูชนียสถานทางพุทธศาสนาใหญ่ ๆ ขึ้นในตอนกลางของเกาะ ดังนั้น กษัตริย์ราชวงศ์ไศเลนทราแห่งชวาจึงอาจทรงถือว่ามีเหตุผลดีกว่าพระเจ้าชัยวรมันที่จะเข้าแทรกแซงกัมพูชา โดยถือว่าเป็นการเรียกร้องสิทธิของเจ้านายเก่า คือ “กษัตริย์แห่งภูเขา” ของฟูนันต่อกัมพูชา ก็มีทางที่จะคิดไปได้เหมือนกัน

ไม่ว่ากรณีจะเป็นอย่างไร ผู้ตั้งวงศ์กษัตริย์นครวัดซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวงศ์กษัตริย์แต่ปางก่อน โดยเฉพาะวงศ์ชมพูปุระก็มาจากเกาะชวา โดยที่ต้องไปอยู่ในชวาอย่างไม่ทราบสาเหตุแน่ชัด คือ อาจทรงลี้ภัยไปโดยสมัครใจหรือทรงถูกกักขังไว้ แต่ผู้ตั้งราชวงศ์นครวัดต้องการให้กัมพูชาหลุดพ้นจากอำนาจของกษัตริย์ชวา อันเป็นเหตุการณ์เมื่อต้นศตวรรษที่ 9 ดังจะปรากฏว่า ตลอดเวลา 48 ปีของรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ค.ศ. 802—850) กษัตริย์กัมพูชาพระองค์นี้ทรงพยายามที่จะรวมประเทศของพระองค์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่เสด็จไปทรงพำนักอยู่ที่นครอินทระปุระ (ทางตะวันออกเฉียงของกัมพูชาในปัจจุบันหรือไม่ก็ไม่แน่) ได้ทรงพำนักอยู่ ณ นครทริทราลย์ (ที่ตั้งเมืองรอลวยล์) ซึ่งเป็นนครที่ไม่ไกลจากนครเจนละ และเป็นชัยภูมิดีกว่าอัสสะนะปุระนครหลวงเก่ามากนัก หลังจากนั้นเมื่อได้ทรงตั้งนครอมรินทร์ปุระ ซึ่งยังไม่ทราบว่ายู่ที่ใด ก็ทรงประทับอยู่ ณ ภูเขาชื่อมหินทรภวัต (เทือกเขาพนมกเลน) พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้นำพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อ หิรัณญชรมา มาเป็นผู้ประกอบพิธีราชาภิเษกพระองค์เป็นกษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว ซึ่งหลุดพ้นจากอำนาจของชวา ทรงประกอบพิธีกรรมก่อตั้งลัทธิวิคัลป์นเทือกเขา แสดงถึงสัญลักษณ์แห่งอำนาจของกษัตริย์ซึ่งเท่าเทียมกับพระอินทร์อันเป็นกษัตริย์ของเทพเจ้ามเหศวรทั้งหลาย เพื่อได้ดูเหมือนว่าหลุดพ้นจากอำนาจปกครองของพวกไศเลนทราจากชวา คือ ของ “กษัตริย์แห่งภูเขา” ซึ่งเป็นพระนามกษัตริย์ที่ครองจักรวาล พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จึงทรงถือว่าเมื่อจะทรงเป็นกษัตริย์ปกครองจักรวาล พระองค์เองก็ต้อง

ทรงรับศิวลึงค์ อันหมายถึงราชอำนาจจากมือพราหมณ์ ณ ยอดเขาอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ในศตวรรษต่อมา ได้ถือเอาว่าการสถาปนากษัตริย์ชัวยวรมันที่ 2 บนยอดเขามเหทราหนี่เป็นการเริ่มยุคใหม่อย่างแท้จริง ในศิลาจารึกหลายแห่งปรากฏพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ภายหลังสวรรคตว่า ปรเมศวร ซึ่งหมายความว่า “เจ้าเหนือหัวสูงสุด” อันเป็นฉายาของเทพศิวะ และมีสำนวนกล่าวขานต่อมาว่า “ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีที่ประทับบนยอดเขามเหทรา” ในรัชสมัยของพระองค์ ราษฎรหลายครอบครัวได้เริ่มสืบสาวถึงต้นตอของบรรพบุรุษ และได้มีกฎเกณฑ์พื้นฐานหลายฉบับ อันเป็นต้นกำเนิดของการแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน

พระเจ้าชัวยวรมันที่ 2 ทรงกลับไปสวรรคตที่หริหรัลย์ หลังจากได้ทรงรวมประเทศกัมพูชาตั้งอยู่บริเวณรอบทะเลสาบใหญ่ได้แล้ว และได้ทรงตั้งนครหลวงขึ้นใกล้กับสถานที่ที่จะกลายเป็นนครวัดในเวลาต่อมา อันเป็นยุคที่มีความใกล้ชิดกับศิลปะในยุคของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 2 ศิลปกรรมในรัชกาลของพระองค์ตรงกับระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคก่อนนครวัด อันเป็นยุคที่มีความใกล้ชิดกับศิลปะในยุคของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 2 กับยุคนครวัด ซึ่งให้แบบแผนใหม่ๆ บางส่วน เมื่อพิจารณาถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์นับว่าเป็นยุคฟื้นฟู (ศิลปะกู่เลน) ซึ่งในเค้ามูลของการฟื้นฟูนี้มีทั้งที่เป็นอิทธิพลของจัมปา อิทธิพลของศิลปะชวา และรูปแบบของศิลปะยุคก่อนนครวัดอันเก่าแก่บางประการเข้าด้วยกัน

พระเจ้าชัวยวรมันที่ 2 มีรัชทายาทผู้ต่อมาทรงพระนามว่า ชัวยวรมันที่ 3 ซึ่งเป็นราชบุตรของพระองค์เอง (ค.ศ. 850—877) กษัตริย์องค์ต่อมาได้แก่พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (ค.ศ. 877—889) พระองค์หลังนี้มีความเกี่ยวข้องเป็นญาติห่าง ๆ กับพระเจ้าชัวยวรมันทั้ง 2 พระองค์ พระเจ้าชัวยวรมันที่ 3 และพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 คงประทับที่นครหริหรัลย์ต่อไป พระราชอำนาจของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 แผ่ออกไปจนพื้นเขตแดนกัมพูชาปัจจุบัน และพระราชอำนาจนี้ได้เป็นที่ยอมรับไปจนถึงตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองอูบลซึ่งอยู่ในเขตที่ราบสูงโคราช เมื่อขึ้นครองราชย์พระเจ้าอินทรวรมันทรงสนพระทัยในเรื่องการทอผ้า ได้ทรงให้ชุดอ่างเก็บน้ำใหญ่มากไว้บริเวณตอนเหนือของนครหลวง มีจุดหมายในทางปฏิบัติเพื่อใช้เก็บน้ำไว้สำหรับการชลประทานของประเทศในฤดูน้ำลด ค.ศ. 879 ทรงอุทิศถวายพระศพพระเจ้าชัวยวรมันที่ 2 และบรรพบุรุษของพระองค์เองด้วยการสร้างหอที่เมืองพระโครวม 6 หอด้วยกัน และครั้งหลังสุดเมื่อ ค.ศ. 881 ได้ทรงสร้างเจดีย์รูปปรีระมิตหลายชั้นด้วยศิลาขึ้นเป็นแห่งแรก (บากอง) เพื่อใช้เป็นที่ตั้งศิวลึงค์ของหลวง โดยตั้งนามศิวลึงค์ว่า อินทเรชวารา อันเป็นนามซึ่งพ้องกับพระนามของพระองค์เอง พระเจ้าอินทรวรมันทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดแก่งานด้านชลประทานเพื่อที่จะฟื้นฟูบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงกับนครหลวงให้เจริญขึ้น และในรัชกาลต่อ ๆ มาหลังจากนั้นกษัตริย์เขมรทั้งหลายต่างก็ทรงใฝ่พระทัยในการพัฒนางานด้านการทอผ้าที่นครวัด เป็นต้นว่า ได้ชุดสระใหญ่อันจำนวนมากเพื่อเก็บกักน้ำจากลำธารในระหว่างฤดูฝน เอาไว้แจกจ่ายไปหล่อเลี้ยงนาข้าวซึ่งอยู่โดยรอบนครหลวงในฤดูแล้ง

ราชบุตรของพระเจ้าอินทรวรมันพระนามว่า ยโสวัฒน มีพระราชมารดาเป็นทาสของเจ้าในราชวงศ์เก่าแก่ของฟูนันและยุคก่อนสมัยนครวัด กษัตริย์องค์นี้ขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 889 ทรงพระ

นามว่า ยโสธรมัน ปี ค.ศ. 893 ได้ทรงสร้างหออิฐ 4 หอประจำเทวาลัยที่เมืองโลเลชั่น กลางสระน้ำใหญ่ ซึ่งพระราชบิดาของพระองค์ได้ให้ขุดไว้ เป็นการสร้างเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายพระราชบิดาและพระราชมารดา ทั้งยังได้ทรงสร้างนครหลวงขึ้นใหม่ชื่อ ยโสธรปุระ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ความยาวด้านละ 4 กิโลเมตร ศูนย์กลางของนครนี้มีภูเขาพนมบาแก้งเป็นที่สังเกต และบนยอดเขาได้ทรงสร้างเทวาลัยเพื่อประดิษฐานศิวลึงค์ของหลวงอันมีชื่อว่า ยโสธรเขวารา นอกจากนี้ยังทรงสนพระทัยในเรื่องชลประทานสำหรับประเทศเช่นเดียวกับพระราชบิดา ทรงมีบัญชาให้ขุดสระน้ำยาว 7 กิโลเมตร กว้างเกือบถึง 2 กิโลเมตรขึ้นทางตะวันออกเฉียงเหนือของนครหลวง เป็นที่รับน้ำจากแม่น้ำเสียมราบ ซึ่งไหลมาจากพนมกุเลน บนฝั่งทางใต้ของสระใหญ่นี้มีชื่อว่า ยโสธรตะกะ แปลว่า “สระของยโสธร” ความสนพระทัยในทางศาสนาทำให้ทรงสร้างสำนักนักบวชสำหรับศาสนาต่าง ๆ รวมสามศาสนา คือ ลัทธินับถือพระศิวะ ลัทธินับถือพระวิษณุ และพระพุทธศาสนา ในปีที่ขึ้นครองราชสมบัติได้ทรงสร้างสำนักนักบวชขึ้นในจังหวัดต่าง ๆ โดยสร้างไว้ใกล้กับเทวาลัยเดิม และไม่ทรงเลือกว่าจะมีความแตกต่างในด้านลัทธิแต่อย่างไร สำนักนักบวชที่ว่่านับได้จำนวนร้อย ล้วนมีชื่อว่า ยโสธรชรามมา และทุกแห่งจะต้องมีพลับพลาที่ประทับเพื่อใช้เป็นที่ประทับของพระองค์เมื่อเสด็จไปยังที่นั้น

กษัตริย์พระองค์ถัดมาทรงพระนามว่าหรรษาวรมันที่ 1 (ค.ศ. 900—922) และต่อมาเป็นรัชกาลของกษัตริย์อิตนระวรมันที่ 2 (ค.ศ. 925) ทั้ง 2 พระองค์เป็นราชบุตรของพระเจ้ายโสธรมัน แต่ในปี ค.ศ. 921 พระปิตุลาทางฝ่ายพระมารดาได้ทรงสร้างเมืองขึ้นใหม่ชื่อ นครโขกกาเคยาร์ ซึ่งในปัจจุบันยังมีซากเหลืออยู่ที่เมืองเกาะแก อยู่ห่างจากนครวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทาง 80 กิโลเมตร และได้ประกาศตนเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่าพระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 4) ได้ทรงสร้างอนุสาวรีย์ขึ้นที่เมืองใหม่นี้หลายแห่ง แต่ละแห่งล้วนมีขนาดใหญ่โตกว่าที่เคยสร้างมาก่อนหน้ารัชกาลของพระองค์ เป็นต้นว่า ที่ประดิษฐานศิวลึงค์รูปประมิต 5 ชั้น สูงถึง 35 เมตร เป็นศิวลึงค์ของหลวงซึ่งทรงขยายความสำคัญให้มากขึ้น โดยลดลักษณะที่เป็นของส่วนบุคคลให้น้อยกว่าเดิม แต่ให้เป็นแบบนามธรรมมากขึ้น เป็นศิวลึงค์ที่แสดงถึงสาระสำคัญของกษัตริย์ผู้ครองพิภพ และพร้อมกันนั้นได้ทรงขุดสระน้ำขึ้นอีกในบริเวณใกล้นครหลวง กษัตริย์พระองค์นี้สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 941

ใน ค.ศ. 944 ราชบุตรผู้ทรงพระเยาว์ของพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 1 ทรงพระนามว่าพระเจ้าหรรษาวรมันที่ 2 ได้สิ้นพระชนม์ลง พระราชนัดดาองค์หนึ่งของพระเจ้ายโสธรมันได้ขึ้นครองราชย์สืบมา ทรงพระนามว่า ราเชนทรวรมัน จึงเป็นอันว่าราชวงศ์นี้ซึ่งเคยมีราชปิตุลาเข้ามาครองราชย์ขัดจังหวะอยู่ระยะหนึ่งในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4 ได้กลับสืบสันตติวงศ์ได้ดังเดิม พระเจ้าราเชนทรวรมันเสด็จกลับไปประทับ ณ นครยโสธรปุระ ใน ค.ศ. 952 ได้ทรงสร้างเทวาลัยขึ้นในใจกลางสระใหญ่ ซึ่งพระเจ้ายโสธรมันได้ขุดไว้เพื่อประดิษฐานศิวลึงค์ประจำพระองค์ หรือราเชนทรววารวาลีนี้มีความเกี่ยวข้องกับการบูชาพระรูปของพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระองค์ เทวาลัยนี้เรียกชื่อว่า ปราสาทเมบองตะวันออก ต่อมาใน ค.ศ. 961 ได้ทรงสร้างเทวาลัยรูปประมิตเป็นแห่งที่สร้างขึ้นทางทิศใต้ของสระเดียวกันนี้ สำหรับประดิษฐานราชศิวลึงค์ตามลัทธิของภทฺทเขวารา ศิวลึงค์ เพื่ออุทิศให้แก่บรรพบุรุษและพระรูปของพระองค์เอง เทวาลัยดังกล่าวเรียกว่าเทวสถาน

แปรรูป ประมาณ ค.ศ. 950 ได้ส่งกองทัพของพระองค์ไปรบแคว้นจัมปาตามที่ได้กล่าวไว้ในตอนที่เกี่ยวกับประเทศเวียดนาม

ราชบุตรคือพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 ได้ขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 968 ในขณะที่ทรงพระเยาว์มาก จึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระอาจารย์ด้านศาสนาชื่อ ยันนาวราหะ ผู้สร้างเทวสถานบันทายสเรชินในปี 968 เช่นกัน รัชกาลนี้ได้สร้างนครหลวงใหม่ขึ้นอีก มีศูนย์กลางสังเกตได้จากเทวาลัยรูปปรีระมิต ซึ่งสร้างไม่สำเร็จที่เมืองตาแก้ว ซึ่งอยู่ไกลออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของยโสธรปุระ ษัตริย์พระองค์นี้สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1001 มีพระราชนัดดาสืบราชสมบัติต่อมา ทรงพระนามว่า อุทัยอาทิตยวรมันที่ 1 ซึ่งครองราชย์อยู่เพียงไม่กี่เดือน หลังจากนั้นได้มีการแย่งราชบัลลังก์กันอีก แต่ไม่สามารถทราบรายละเอียด ทราบแต่เพียงว่าพระเจ้าชัยวรมันได้ครองราชย์ในนครหลวง (ค.ศ. 1003—1006) และได้ทรงต่อสู้กับเจ้าชายซึ่งสืบเชื้อสายทางพระราชมารดาของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 หลังจากการสู้รบเป็นเวลา 9 ปี เจ้าชายพระองค์หลังนี้ทรงมีชัยและได้ไปประทับครองราชย์ ณ ยโสธรปุระเมื่อ ค.ศ. 1010 และได้ทำพิธีปราบดาภิเษก ณ เมืองนั้น โดยทรงพระนามว่าพระเจ้าสุริยวรมัน รัชสมัยของพระองค์มีความสำคัญ 2 ด้านด้วยกัน ด้านหนึ่ง คือ ได้แผ่พละานุภาพและอารยธรรมเขมรไปทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะในแหล่งที่เป็นศูนย์กลางของพวกมอญ เมืองละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งเคยพบศิลาจารึกภาษาเขมรได้จารึกไว้ตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1022—1025 อีกด้านหนึ่ง ได้มีการตั้งหลักแหล่งของผู้คนพลเมืองเพิ่มขึ้น และได้ปรับปรุงพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกของทะเลสาบใหญ่ที่ถูกทอดทิ้งหรือใช้ประโยชน์ได้น้อยให้ใช้ประโยชน์ได้ วิธีปรับปรุง คือ สร้างสถานที่ต่าง ๆ ทางศาสนา⁽⁹⁾ และยกที่ดินให้แก่เอกชนเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ทางศาสนา โดยให้เอกชนผู้เป็นเจ้าของที่ดินนั้นบำรุงพื้นที่ด้วยการจัดตั้งหมู่บ้านและทำการเพาะปลูก รวมทั้งการชลประทานและการจัดระเบียบในที่ของตนด้วย พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เสด็จสวรรคตเมื่อต้นปี ค.ศ. 1050 และเนื่องจากทรงใฝ่พระทัยในพุทธศาสนา จึงได้พระนามภายหลังสวรรคตว่า นีรวานปาทะ “กษัตริย์ซึ่งเสด็จสู่นิพพาน”

รัชทายาทของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระนามว่า พระเจ้าอุทัยอาทิตยวรมันที่ 2 (ค.ศ. 1050—1066) ได้ทรงสร้างสถูปใหญ่รูปปรีระมิต ชื่อ บาพวน เพื่อประดิษฐานศิวลึงค์ของหลวง ณ ใจกลางนครหลวง สถานที่ก่อสร้างในขณะนั้นค่อนข้างจะใกล้เคียงกับที่ตั้งของนครในปัจจุบัน แต่คงจะเนื่องจากสระซึ่งพระเจ้ายโสธรมันทรงขุดไว้ทางตะวันออกเฉียงของเมืองได้แห้งขอดไปเป็นบางส่วน และเนื่องจากได้มีความต้องการสงวนน้ำไว้เพื่อการชลประทานเพิ่มขึ้น พระเจ้าอุทัยอาทิตยวรมันที่ 2 จึงได้โปรดให้ทรงสร้างสระขนาดใหญ่มากขึ้นอีกสระหนึ่งทางตะวันตก นับความยาวได้ 8 กิโลเมตร กว้าง 2 กิโลเมตร สระนี้มีชื่อว่า บาเรตะวันตก ระหว่างรัชกาลของพระองค์ซึ่งกินเวลาถึง 16 ปี พระองค์ต้องเผชิญกับกบฏภายในอยู่เนือง ๆ กล่าวคือ ใน ค.ศ. 1051 มีการกบฏขึ้นทางใต้ และใน ค.ศ. 1065 ได้เกิดกบฏขึ้นอีกทางตะวันออกเฉียงเหนือและทางภาคตะวันออกเฉียงของประเทศ

พระอนุชาองค์สุดท้ายของพระองค์ทรงสืบราชสมบัติต่อมาใน ค.ศ. 1066 ทรงพระนามว่า หารรวรมันที่ 3 กษัตริย์องค์ใหม่นี้ต้องปฏิสังขรณ์สิ่งปรักหักพังอันเกิดจากความวุ่นวายในรัชกาลก่อน ใน ค.ศ. 1074 และ 1080 พระเจ้าหารรวรมันที่ 3 เองก็ต้องทรงสู้รบป้องกันพวกจามตั้งที่

พระเจ้าหริวรมันที่ 4 ได้ทรงกล่าวไว้ว่า ได้ตีทัพเขมรแตกพ่ายไป และทรงจับเจ้านายที่บัญชาการทัพไว้เป็นเชลย อาจจะเป็นได้ว่าในโอกาสที่มีการรณรงค์ครั้งนี้ พระอนุชาของกษัตริย์จามซึ่งต่อมาได้เป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า ปรมาโพธิสัตว์ ได้เข้ายึดอาณาจักรมณฑลปุระ (ได้แก่ เมืองซัมบอร์ บนฝั่งแม่น้ำโขง) ไว้ได้ และได้ทำลายเทวาลัยต่างๆ เสียสิ้น ใน ค.ศ. 1076 พวกจีนซึ่งทำสงครามกับไต่เวียด ได้ตั้งเอาจัมปากับกัมพูชาเข้าไปต่อสู้อันร่วมกับฝ่ายตน แต่ความพ่ายแพ้ของจีนเป็นเหตุให้พันธมิตรทั้งเขมรและจัมปาทอนกำลังออกไปรุกรานภูมิภาคซึ่งได้แก่เมืองแห่งอานในขณะนี้สำเร็จ

ใน ค.ศ. 1080 พราหมณ์ทิวากรซึ่งรับราชการอยู่กับพระเจ้าหริวรวรมันที่ 3 ได้เป็นตัวการในการสถาปนาราชวงศ์ใหม่ขึ้น ทั้งนี้ไม่มีความเกี่ยวพันทางเครือญาติกับราชวงศ์ก่อนเลย การสถาปนาราชวงศ์ใหม่นี้กระทำด้วยการถวายพระขรรค์อาญาสิทธิ์กับกษัตริย์พระองค์ใหม่ พระนามว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 6 กษัตริย์ใหม่พระองค์นี้ดูเหมือนจะมีได้ประทับอยู่ ณ นครยโสธรปุระ แต่คงจะประทับอยู่ตอนเหนือของราชอาณาจักรซึ่งเป็นบ้านเกิดของพระราชวงศ์ เมื่อกษัตริย์พระองค์ใหม่สวรรคตใน ค.ศ. 1107 แล้ว พระอนุชาองค์ใหญ่พระนามว่า ธารานินทรวรมัน ก็ขึ้นครองราชย์สมบัติโดยความร่วมมือของพราหมณ์ทิวากรเช่นเดียวกัน แต่ครองราชย์สมบัติอยู่ได้ 5 ปี ก็ถูกพระนัดดาซึ่งยังเยาว์พระชันษาแย่งอำนาจ โดยมีพราหมณ์ทิวากรเป็นผู้เวนราชสมบัติให้ตามเคยใน ค.ศ. 1113 ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2

รัชกาลของกษัตริย์พระองค์นี้ส่วนใหญ่ตรงกับยุคของอารยธรรมสมันนครวัด เป็นรัชกาลที่เต็มไปด้วยการรบพุ่งกับประเทศใกล้เคียง ดังเช่น ใน ค.ศ. 1128, 1138 และ 1150 ได้ทรงโจมตีไต่เวียดและรุกเข้าไปจนถึงมณฑลที่ตั้งอยู่ตอนใต้ของบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดง ใน ค.ศ. 1145 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงเป็นเจ้าครองแคว้นจัมปา และกองทัพเขมรได้เข้ายึดครองแคว้นนี้ไว้จนถึง ค.ศ. 1149 ดูเหมือนทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือที่พระองค์จะทรงรุกรานไปถึงราชอาณาจักรมอญชื่อ หริภุญชัย (ตรงกับลำพูนในปัจจุบัน) แต่ก็ไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ การขยายอาณาเขตของกัมพูชาครั้งใหญ่ในตอนกลางศตวรรษที่ 12 ปรากฏหลักฐานจากฝ่ายจีนซึ่งกล่าวว่ากัมพูชามีอาณาเขตขยายออกไปจากแคว้นจัมปมาถึงเขตแดนของราชอาณาจักรพม่าที่เมืองพะโค และรวมทั้งบ้านเมืองของพวกกระฮี่ (ที่อ่าวบ้านดอนทางฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู) ใน ค.ศ. 1128 พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งได้ทรงผูกสัมพันธ์กับประเทศจีนมาตั้งแต่ ค.ศ. 1116 แล้ว ได้รับการยอมรับจากจีนว่าเป็นประเทศราชที่ยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิจีน ในบรรดาสิ่งก่อสร้างจำนวนมากมายที่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงสร้างไว้ ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็คือ เทวสถานนครวัด ซึ่งสร้างโดยมีแนวความคิดจะให้เป็นที่พำนักของสมมติเทพ จึงมิได้ใช้ตัวลึงค์เป็นรูปแทน หากทรงใช้รูปปั้นของเทพวิษณุแทน และทรงประสงค์จะให้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ พระนามภายหลังสวรรคต เรียกว่า ปรมวิษณุโลกา ซึ่งแปลว่า “กษัตริย์ซึ่งเสด็จไปประทับอยู่บนสวรรค์กับพระวิษณุ”

หนึ่งในบรรดารูปสลักหินอ่อนอันเป็นลายสลักทางประวัติศาสตร์ ซึ่งสลักไว้ ณ ผนังห้องชั้นล่างของนครวัด แสดงภาพกลุ่มนักรบซึ่งแต่งกายแตกต่างกับการแต่งกายของพวกเขมรโดยสิ้นเชิง กลุ่มนักรบดังกล่าวยืนอยู่หน้าขบวนทัพตามเสด็จองค์กษัตริย์ และมีคำจารึกสั้นๆ ว่าเป็นนักรบสยาม คำนี้

ซึ่งปรากฏอยู่แล้วตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 ในจารึกที่อาณาจักรจัมปาเป็นคำที่มีความหมายถึงเซลยศึก นอกเหนือไปจากชาวจีน ชาวเวียดนาม ชาวเขมร และชาวพม่า แต่ต้นตอของคำว่า สยาม หมายถึง พวกไทยในบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในอำนาจของกัมพูชา พวกไทยนั้นนับว่าเป็นหน่วยชาติวงศ์หน่วยใหม่ที่ปรากฏขึ้นในแหลมอินโดจีน การเข้ามาอยู่ในอินโดจีนของพวกไทยเป็นการแทรกซึมเข้ามาอย่างช้าๆ โดยเริ่มมานานแล้วในอดีตสมัยที่ได้มีการเคลื่อนย้ายของประชาชนจากเหนือลงใต้ อันเป็นลักษณะแห่งการตั้งหลักแหล่งของชุมชนในแหลมนี้ คนพวกนี้คงมีการจัดระเบียบทางสังคมซึ่งยังมีร่องรอยปรากฏอยู่ในนครต่างๆ ของลาว และในรัฐฉานของพม่า และในระบอบศักดินาของประชาชนที่อยู่ทางเหนือของแคว้นตังเกี๋ยซึ่งเคยกล่าวไว้ย่อๆ ในบทก่อน อันอาจจะให้แนวความคิดที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงได้ว่าชาวไทยเป็นชาติที่เคยผสมผสานกับชาติอื่น และยังสามารถผสมผสานเช่นนี้ได้เรื่อยมาในประวัติศาสตร์ รู้จักปรับตัวให้เข้ากันได้กับอารยธรรมของประเทศที่พวกตนเข้าไปตั้งอยู่ และสามารถทำให้ชาวพื้นเมืองเดิมมีระดับสูงขึ้นไปจนถึงขั้นเป็นชาวพื้นเมืองที่วิวัฒนาการแล้ว สิ่งนี้เองเป็นเครื่องอธิบายความแตกต่างในปัจจุบันของวัฒนธรรมที่มีอยู่ในหมู่พวกชาวไทย ซึ่งอาศัยอยู่ในส่วนต่างๆ ของแหลมอินโดจีน และในที่นี้ควรจะได้ระลึกถึงข้อความซึ่งหลุยส์ฟีโน⁽¹⁰⁾ เขียนไว้ และมีผู้อ้างถึงบ่อยๆ ถึงการมุ่งหน้าลงมาทางใต้ของชาวไทย ซึ่งบางครั้งก็เข้าใจกันอย่างผิดๆ ว่าเป็น “การรุกราน” ข้อความที่ว่าในตอนหนึ่งมีความว่า “การเดินทางของคนเชื้อชาติเด่นพิเศษนี้ควรจะใช้คำว่าเป็นการไหลบ่าของน้ำจะเหมาะสมกว่า เพราะเป็นการเคลื่อนที่ที่มีความแนบเนียนและอ่อนตัว ประดุจน้ำ มีกำลังดุจน้ำป่า อยู่ใต้ฟ้าใดก็เข้ากับสีของฟ้านั้น เข้าไปยังฝั่งน้ำใดก็ปรับรูปเข้ากับฝั่งน้ำนั้น แต่ในทุกประการภายใต้ลักษณะผิวหน้าอันหลากหลายก็ยังสามารถรักษาเอกลักษณ์ประจำชาติและภาษาของตนไว้ได้ และยังสามารถออกไปประดุจผ้าผืนใหญ่ซึ่งคลี่คลุมเงินตอนใต้ คลุมแคว้นตังเกี๋ยลาว สยาม ตลอดไปจนถึงพม่าและแคว้นอัสสัม”

แนวโน้มที่จะพิจารณา “การไหลบ่าของน้ำ” อย่างที่กล่าวมาข้างต้นว่าเป็นผลของการเคลื่อนย้ายของมวลชนจำนวนมาก นับวันแต่จะน้อยลงกว่าข้อที่จะพิจารณาว่าเป็นการตั้งหลักแหล่งของพวกอพยพซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกที และจะเห็นได้ในที่สุดว่าชนชาตินี้ได้กลายเป็นนายของเจ้าของถิ่นซึ่งพวกตนได้เข้าไปตั้งอยู่ และก็สิ้นเอาอารยธรรมของเจ้าถิ่นไว้ด้วย ชาวไทยได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในยูนนาน ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 แล้วชาติไทยได้เป็นรากฐานสำคัญของประชาชนในราชอาณาจักรน่านเจ้า และต่อมาอีกช้านานจึงได้พิชิตเอาความเป็นเอกราชของชาติไว้ได้ในบริเวณหุบเขาต่างๆ ของพม่าและของอินโดจีนตอนกลาง

นำเชื่อว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คงจะเสด็จสวรรคตภายหลัง ค.ศ. 1150 การสวรรคตของพระองค์ได้เป็นสัญญาณบอกความวุ่นวายภายในอันจะได้กล่าวถึงต่อไป ภายหน้า วาระสุดท้ายของรัชกาลของพระองค์มิได้เป็นเครื่องหมายแห่งการสิ้นสุดของความรุ่งเรืองของกัมพูชา เพราะเมื่อสิ้นศตวรรษที่ 12 และต้นศตวรรษที่ 13 กัมพูชายังอยู่ในยุคแห่งความยิ่งใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานแห่งอุดมการณ์ใหม่ แต่เป็นเครื่องหมายแห่งการสละสิ้นของอารยธรรมนครวัดยุคแบบแผน อันเป็นอารยธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของอินโดจีนตอนกลาง ทั้งยังมีอิทธิพลอย่างมากต่ออารยธรรมของชาวไทยในบริเวณแม่น้ำโขงและแม่น้ำเจ้าพระยา

ความรุ่งโรจน์ของอารยธรรมและความยิ่งใหญ่อันเกิดจากอารยธรรมของกัมพูชาที่น่าจะพึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นเหตุเกิดกู่ลให้กับพุ่มชาติประชาชนจำนวนมากซึ่งรุ่งเรืองไพบุลย์ และความรุ่งเรืองไพบุลย์นี้โดยสาระสำคัญย่อมเกิดจากการพัฒนาอย่างขนานใหญ่ของการกสิกรรม ซึ่งอาศัยการฟื้นฟูที่ดินอันเกิดจากการใช้ระบบชลประทานที่ก้าวหน้าไปไกล⁽¹¹⁾ ผลงานนี้สำเร็จได้ก็โดยบรรดาษัตริย์แต่ก็ยังไม่ยิ่งใหญ่เท่ากับงานด้านสถาปัตยกรรม แต่ผลงานด้านการฟื้นฟูที่ดินโดยอาศัยการชลประทานถือได้ว่าเป็นเหตุทางอ้อมที่ทำให้ประเทศมีความมั่งคั่งและประชาชนได้รับการพัฒนา ตามหลักฐานที่มีให้อยู่มิได้บอกถึงกิจการด้านการค้าของประเทศ แต่ไม่น่าสงสัยเลยว่ากัมพูชามีได้รับมรดกตกทอดในด้านนี้มาจากพูนัน ซึ่งมีที่ตั้งเหมาะสมมากอยู่แล้ว จึงสามารถใช้เส้นทางเดินเรือแต่ครั้งก่อนได้เป็นอย่างดี ข้อความในจารึกที่กล่าวถึงผ้าจากเมืองจีน เมืองอินเดีย และข้าวของต่าง ๆ ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เป็นเครื่องยืนยันได้ดีสำหรับเรื่องนี้ ในจดหมายเหตุของทูตจีนได้แสดงให้เห็นภาพของกัมพูชาในตอนปลายศตวรรษที่ 13 ก่อนจะเสื่อมไวก่อนข้างจะสมบูรณ์และมีชีวิตชีวาอย่างน่าสังเกต สำหรับยุคตั้งแต่ศตวรรษที่ 9-12 ศิลปจารึกซึ่งเป็นหลักฐานอย่างเดี่ยวที่มีอยู่ ทำให้เราทราบได้เฉพาะแต่ในแวดวงของราชสำนัก กลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ และพวกพระชั้นสูงๆ และจากภาพอันบิดเบียวที่สะท้อนออกมานั้นเท่านั้น ที่เราจะต้องศึกษาถึงอารยธรรมสมัยนครวัด อย่างน้อยก็ในสภาพที่ได้มีการค้นคว้าขณะนี้ และการค้นคว้านี้ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ แต่เราก็หวังได้เป็นอันมากว่าเราอาจจะหาประโยชน์อย่างถูกวิธีได้จากข้อมูลที่ปรากฏในศิลปจารึกภาษาเขมร และจากพัฒนาการของการค้นคว้าทางโบราณคดีอย่างลึกซึ้ง ซึ่งหันเหทิศทางไปในด้านการศึกษาถึงชีวิตทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมของประเทศนี้

ถ้าเราจะอาศัยจารึกภาษาสันสกฤต จะเห็นว่าการจัดระเบียบทางการเมืองของกัมพูชาสมัยนครวัดมีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ซึ่งในทางทฤษฎีถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดและองค์สำคัญของอำนาจทั้งปวง กษัตริย์ทรงเป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อยที่มีอยู่ ทรงเป็นตุลาการสุดท้ายสำหรับข้อพิพาทระหว่างพสกนิกรของพระองค์ ทรงเป็นผู้อารักขาศาสนา และทรงรักษาปูชนียสถานที่อยู่ในความดูแลของพระองค์ กษัตริย์ทรงป้องกันประเทศเมื่อมีศัตรูจากภายนอกมารุกราน ทรงเป็นผู้ค้ำประกันความสงบสุขภายในประเทศ ด้วยการบังคับให้ประชาชนทุกคนต้องเคารพความเป็นระเบียบในสังคม อันได้แก่ การแบ่งกระจายของผลเมืองชั้นต่าง ๆ หรือคณะต่าง ๆ ตามภาระหน้าที่หรืออาชีพที่ตกทอดมาของแต่ละบุคคล ส่วนกษัตริย์ที่ครองนครวัดมิได้ปฏิบัติพระองค์ให้ต้องตามอุดมการณ์ย่อมจะต้องมีอยู่บ้างเป็นธรรมดา

องค์พระมหากษัตริย์นั้น ตามแนวคิดของอินเดียในเรื่องระบอบกษัตริย์ถือว่าเป็นเทพเจ้าบนพิภพนี้ ทรงแทนองค์พระอินทร์ซึ่งเป็นเจ้าแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย จากแนวความคิดนี้ผลจึงปรากฏว่านครหลวงของราชอาณาจักรอันเป็นที่ประทับขององค์กษัตริย์นั้น จะต้องมั่งคั่ง มีคูคลองล้อมรอบ อันเป็นการย่อส่วนจักรวาล หรือหิมพานต์ ซึ่งล้อมรอบด้วยเทือกเขาและมหาสมุทร ศูนย์กลางของเมืองหลวงจะต้องมีเขาพระสุเมรุจำลองอันเป็นภูเขาตามคติทางไสย สร้างเป็นภูเขาเทวาลัยยอดแหลมแบบปรีมิต มีชั้นบันไดขึ้นไปถึงยอด และที่ยอดเขานั้นจะประดิษฐานรูปเคารพ อันแสดงถึงสาระ

ของอำนาจกษัตริย์จัดตั้งพระอินทร์ประทับบนยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นหลักการประจำของระบอบกษัตริย์ตามคตินี้⁽¹²⁾ กษัตริย์แต่ละพระองค์จะต้องทรงสร้างเทวาลัยรูปภูเขา เพื่อเป็นที่ประทับของ “เทพกษัตริย์” และใช้เทวาลัยนี้เป็นที่เก็บพระศพเมื่อเสด็จสวรรคต ซึ่งพระองค์จะได้รับพระนามภายหลังสวรรคตว่า เป็นผู้เสด็จไปยังสรวงสวรรค์ ลัทธิที่เป็นทางการของการนับถือกษัตริย์เป็นพระเจ้านั้น แยกจากปฏิบัติทางศาสนาต่างๆ ของอินเดียในบางประการ ลัทธิศาสนาต่างๆ ของอินเดียอันได้แก่ ลัทธิบูชาพระศิวะ ลัทธิบูชาพระวิษณุ และพุทธศาสนานั้น แสดงให้เห็นแนวโน้มในอันที่จะผสมผสานลัทธิต่างๆ กันเข้าไว้ตามลัทธินั้นๆ มีพยานหลักฐานจำนวนมากแสดงว่ามีพิธีกรรมอย่างหนึ่งซึ่งแสดงการวะต่อรูปเคารพแทนเทพเจ้าสำคัญๆ ของลัทธิพราหมณ์หรือพระพุทธศาสนา นามของเทพเจ้าสำคัญๆ เหล่านี้ได้รวมเอานามของเทพ และของบุคคลสำคัญที่ยังมีชีวิตอยู่หรือสิ้นชีวิตไปแล้วผสมกัน พิธีกรรมนี้เป็นพิธีเฉพาะที่ใช้กับอนุสาวรีย์ของเขมรจำนวนมาก และใช้ในการกัลปนาสถานที่ของหลวงของเจ้านายหรือของขุนนางผู้ใหญ่ และสถานที่เหล่านี้ได้เป็นที่เก็บศพและใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมอุทิศแก่บิดามารดาและบรรพบุรุษด้วย

ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศิลปะนครวัดอาจแบ่งออกเป็นยุคๆ ในแต่ละยุคมีลักษณะแตกต่างกัน ดังที่เราได้เห็นแล้วว่ายุคกุกุเลน (ครึ่งแรกของศตวรรษที่ 9) เป็นยุคฟื้นฟู ซึ่งในต้นกำเนิดของการฟื้นฟูนั้นเราอาจแยกให้เห็นอิทธิพลของศิลปะจามและศิลปะชวา บวกกับการระลอกถึงรูปแบบอันเก่าแก่ของศิลปะก่อนยุคนครวัด เช่น รูปปั้นซึ่งแม้จะสลักอิทธิพลตามสูตรของอินเดียออกแล้ว แต่ยังรักษารูปบิดตะโพกไว้ ยุคต่อมา คือ ยุคพระโค (เสี้ยวสุดท้ายของศตวรรษที่ 9) จะพบว่าที่บาง (ค.ศ. 881) ได้มีการสร้างเทวาลัยรูปปริมาตร มีชั้นบันไดหินเป็นครั้งแรก และมีหอคือยล้อมรอบอยู่บนพื้นเดียวกับเทวาลัย อันเป็นศิลปะยุคก่อนนครวัด อีกยุคหนึ่ง คือ ยุคบาแคง (ปลายศตวรรษที่ 9 ถึงต้นศตวรรษที่ 10) มีลักษณะเด่น คือ เป็นการพัฒนาการก่อสร้างด้วยหิน และที่บาแคงนี้เองได้มีความสำเร็จด้านสถาปัตยกรรมครั้งแรก เพราะว่าภูเขาเทวาลัยซึ่งเป็นรูปปริมาตรมีชั้นบันไดนั้น ได้สร้างหอคือ 5 หอไว้บนระเบียงชั้นบน ล้อมรอบเทวาลัย ในยุคเกาะแก (เสี้ยวที่ 2 ของศตวรรษที่ 10) เป็นยุคศิลปะมุ่งเป็นพิเศษในด้านความใหญ่โตมโหฬารของสถาปัตยกรรม และรูปปั้นซึ่งให้ความรู้สึกว่าเป็นรูปที่มีทั้งกำลังและอำนาจ ในยุคของบันทายสเร (ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 10) นับว่าเป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อเชื่อมกับยุคบาแคงดังที่ปรากฏ ณ ปราสาทเมบองตะวันออก (ค.ศ. 952) มีการสร้างห้องโถงยาวๆ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นต้นกำเนิดของห้องเจดีย์ที่ปราสาทแปรรูป (ค.ศ. 961) สำหรับยุคแกลง (ปลายศตวรรษที่ 10 ถึงต้นศตวรรษที่ 11) แล้วต่อมาจึงได้เปลี่ยนเป็นเจดีย์ที่มุงด้วยศิลาแลงที่เมืองพิมานอากาศ (ต้นศตวรรษที่ 11) ยุคบาพอนเป็นยุคที่มีการขยายเจดีย์ที่ล้อมรอบ มีความอ่อนช้อยและบอบบางของรูปปั้นซึ่งมีหน้าตาอ่อนโยน รวมทั้งมีการพัฒนารูปสลักนูนต่ำด้วย ยุคสุดท้ายซึ่งเป็นยุคนครวัด (ครึ่งแรกของศตวรรษที่ 12) แสดงถึงความยิ่งใหญ่ในทางสถาปัตยกรรมที่นครวัดที่เบงมีลา อันเป็นการผสมผสานแผนผังการก่อสร้าง แสดงความยิ่งใหญ่ของรูปปั้น และความสำคัญของการประกอบภาพสลักนูนต่ำ ซึ่งสลักอยู่บนกำแพงตอนในของเจดีย์อันมีเสาประตูเปิดสู่ด้านนอก เป็นไปได้ว่าอนุสาวรีย์ต่างๆ เหล่านี้คงจะสร้างขึ้นตามแบบย่อที่ทำไว้ก่อน และใช้เวลานานน้อยกว่าที่คิด ทั้งยังสามารถติดตังส่วนต่างๆ ได้ก่อนที่ช่างสลักหินจะสกัดหินเสียอีก และช่างที่สลักหินเหล่านั้นคง

จะเริ่มทำงานจากแถวหินส่วนล่าง ในทันทีที่น่าหินนั้นมายังสถานที่ก่อสร้างโดยทั่วๆ ไปนั้น ตั้งแต่ ศตวรรษที่ 7 เป็นต้นมา การตกแต่งมีวิธีการใกล้เคียงกับแบบที่อินเดียทำอยู่เป็นอันมาก แล้วจึงค่อยๆ ดัดแปลงออกนอกแบบนั้น จนกระทั่งในที่สุดไม่มีร่องรอยแบบอินเดียให้รู้ได้เลย ในขณะที่ได้รักษาแผนผังต่าง ๆ ตามต้นกำเนิดของอินเดียไว้ และก็ได้เพิ่มเติมลวดลาย ต้นไม้ ดอกไม้ รูปสัตว์ หรือ อื่น ๆ ซึ่งมีแบบฉบับของตนเอง

เรามากจะย้าถึงลักษณะเฉพาะของอารยธรรมนครวัด เพราะเป็นอารยธรรมที่รู้จักดีกว่าวัฒนธรรมยุคอื่น เป็นวัฒนธรรมที่น่าทึ่งที่สุดและมีอิทธิพลมากต่อดินแดนที่แม้จะอยู่นอกกัมพูชา จนอาจกล่าวได้ว่ามีส่วนเกื้อกูลอย่างสำคัญแก่สมบัติวัฒนธรรมของมนุษยชาติ จารึก และโบราณคดี ยังทำให้ทราบร่องรอยอื่นๆ ของอารยธรรมนครวัดนี้ด้วย เป็นต้นว่า ได้ช่วยให้เห็นความคิดบางประการของการจัดระเบียบบ้านเมือง ซึ่งภาวะใหญ่ ๆ ตกอยู่ในมือของราชวงศ์กษัตริย์ ทำให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของอนุศาสนาจารย์ประจำองค์กษัตริย์ หน้าที่ของผู้ประกอบพิธีให้กษัตริย์เป็นสมมติเทพ หน้าที่ของผู้เลี้ยงดูเจ้านายซึ่งยังเยาว์พระชันษา หน้าที่เหล่านี้มักจะเป็นของพวกมีสกุลสูงๆ คือ พวกพราหมณ์ และหน้าที่ทั้งหมดนี้สืบทอดไปยังญาติทางมารดา ซึ่งผู้สืบทอดตามปรกติจะต้องเป็นบุตรของพี่สาว น้องสาว หรือน้องชายคนสุดท้ายของ ครอบครัวของพวกพราหมณ์ย่อมสัมพันธ์กันได้กับราชวงศ์ เพราะพราหมณ์และกษัตริย์เป็นชนชั้นที่อยู่เหนือชนชั้นอื่น และเป็นชนชั้นที่เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของอินเดีย ข้อความในจารึกของคนชั้นสูงเหล่านี้เป็นผลงานทางวรรณกรรมชั้นเดียวที่ยังเหลืออยู่ถึงขั้นเรา ทำให้เห็นขอบข่ายของวัฒนธรรมสันสกฤต ซึ่งได้รับการปรับปรุงอยู่เสมอ จากพวกพราหมณ์รุ่นใหม่ที่เกิดทางมาจากอินเดีย

นอกจากนี้ ศิลาจารึกยังทำให้ทราบถึงลำดับชั้นขุนนาง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการบริหารที่รัดกุม แน่นหนา และรวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง ศิลาจารึกไม่ค่อยได้ช่วยให้ทราบถึงชีวิตของชาวบ้านธรรมดา ชาวนา และชาวชนบท รู้แต่เพียงว่าส่วนมากจะต้องเข้าไปรับใช้ในเทวาลัย และสำนักของนักพรตที่ชนชั้นปกครองได้สร้างไว้ทั่วประเทศอันเป็นผลจากต้องการทำบุญ อย่างไรก็ตาม ด้งที่ข้าพเจ้าเคยกล่าวไว้แล้วว่า ถ้าเราศึกษาศิลาจารึกภาษาเขมรอย่างถี่ถ้วน ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารบรรดาหัวเมือง และหมู่บ้าน ข้อขัดแย้งในครั้งนี้เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน ราคาที่ดินในยุคต่างๆ และยิ่งถ้าอ่านประกอบกับศิลาจารึกภาษาสันสกฤตแล้ว ก็จะทำให้ทราบถึงรายละเอียดที่น่าสนใจบางประการเกี่ยวกับชีวิตทางวัตถุ โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนเป็นส่วนรวมอีกด้วย

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเหตุการณ์หลังการสวรรคตของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ซึ่งมีรัชทายาทเป็นลูกพี่ลูกน้องของพระองค์ พระนามว่า พระเจ้าธارانินทรวรมันที่ 2 พระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างเปิดเผย ทั้งนี้อาจจะทรงนับถือเอง หรืออาจจะได้รับอิทธิพลของพระมหेशี คือ เจ้าฟ้าหญิงจุมพดี ราชธิดาของพระเจ้าพรหมวรมันที่ 3 ก็เป็นได้ เมื่อพระเจ้าธارانินทรวรมันที่ 2 เสด็จสวรรคตโดยไม่ปรากฏหลักฐานว่าเมื่อใดแล้ว พระเจ้ายโสวรมัน (ที่ 2) ซึ่งไม่ทราบว่ามีมาจากราชวงศ์ใดได้สืบราชสมบัติต่อมา แต่ประมาณ ค.ศ. 1165 กษัตริย์องค์นี้ก็ถูกขุนนางผู้หนึ่งกำจัดเสีย แล้วขุนนางผู้นั้นก็ประกาศตนเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน ก็อบจะในขณะที่เดียว

กันที่แคว้นจัมปา พระเจ้าชัยอินทรวรมันท์ 4 ก็แย่งราชสมบัติได้ และฉวยโอกาสเข้าตีกัมพูชา การสู้รบทางบกไม่สามารถได้ชัยชนะโดยเด็ดขาด กษัตริย์จัมปาจึงส่งกองทัพเรือไปโจมตีใน ค.ศ. 1177 โดยยกทัพขึ้นไปตามลำน้ำ และยึดเอาเมืองยโสธรปุระไว้ได้ รวมทั้งได้กำจัดผู้แย่งราชบัลลังก์กัมพูชา คือ พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันท์เสียด้วย ในขณะที่เดียวกันอำนาจของกัมพูชาเหนือเมืองละโว้ (ลพบุรี) ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้เกิดมีปัญหาคือขึ้น เมื่อนั้นจึงเรียกว่า โลหุ ได้เคยส่งทูตไปเมืองจีน เมื่อ ค.ศ. 1115 เป็นทูตในส่วนของเมืองละโว้เอง ขณะนั้นพระเจ้าสุริยวรมันท์ 2 เพิ่งขึ้นครองราชย์ได้เพียง 2 ปี และคงจะเป็นสมัยที่กษัตริย์หนุ่มพระองค์นี้ยังไม่มีอำนาจมั่นคงนักในประเทศราชที่อยู่รอบราชอาณาจักรของพระองค์ ใน ค.ศ. 1155 ละโว้ส่งทูตไปอีกครั้งหนึ่ง และครั้งนั้นส่งไปเมื่อพระเจ้าสุริยวรมันท์ 2 สวรรคตแล้ว การส่งทูตไปนี้อาจเป็นความพยายามครั้งใหม่ที่ละโว้จะตัดความสัมพันธ์ฐานเป็นประเทศราชของนครวัดก็เป็นได้⁽¹³⁾ ใน ค.ศ. 1167 ศิลาจารึกซึ่งพบที่ประเทศสยามในภูมิภาคชื่อนครสวรรค์ บ่งว่ากษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า ธรรมาโคก กษัตริย์องค์นี้อาจจะได้ครองราชย์อาณาจักรละโว้เมื่อได้อิสระภาพแล้วก็เป็นที่⁽¹⁴⁾

วิกฤติการณ์ทั้งภายในและภายนอกเป็นสัญญาณบอกความเสื่อมของอารยธรรมนครวัด แต่กัมพูชาก็รอดพ้นไปได้โดยที่ราชโอรสของพระเจ้าธارانินทรวรมันท์ 2 พระชนมายุ 50 พรรษา เป็นผู้รับเอาพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และช่วยดำรงอารยธรรมนครวัดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจรรโลงศิลปะไว้โดยอาศัยทิศทางใหม่ ในระหว่างเยาว์พระชันษา ราชโอรสผู้นี้ได้ท่องเที่ยวไปในแคว้นจัมปา แล้วได้กลับมาป้องกันพระเจ้ายโสวรมันท์ 2 จากการแย่งราชบัลลังก์ของพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันท์ แต่เป็นการกลับมาป้องกันที่ช้าเกินกาล ต่อเมื่อพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันท์เสด็จสวรรคตไปเมื่อเกิดความวุ่นวายใน ค.ศ. 1177 พระองค์จึงสามารถกลับมาอ้างสิทธิในราชบัลลังก์ได้ แต่ต้องขับไล่พวกจามที่มารุกรานเสีย ซึ่งต้องใช้เวลาบ่มเพาะอยู่ถึง 4 ปี ในปี ค.ศ. 1181 ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 7) และในปี 1190 ทรงมีโอกาสทำสงครามแก้แค้นแคว้นจัมปา เพราะกษัตริย์จัมปาพระนามว่าชัยอินทรวรมันท์ 4 ได้ยกทัพมารุกรานอีกครั้งหนึ่ง กษัตริย์จัมปาพ่ายแพ้ในการรบและแคว้นจัมปาทั้งแคว้นก็ถูกกัมพูชาผนวกเข้าในอาณาเขตตั้งแต่ ค.ศ. 1203—1220 พระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผ่ขึ้นไปทางเหนือถึงบริเวณที่ตั้งนครเวียงจันทน์ ในประเทศลาวในปัจจุบัน และทางตะวันตกทรงสามารถแผ่พระราชอำนาจครอบครองดินแดนส่วนใหญ่ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่ง ตลอดไปจนถึงทางเหนือของแหลมมลายู ในยุครุ่งโรจน์ของการขยายดินแดนของกัมพูชา นี้ ปรากฏว่าดินแดนทางตอนเหนือขยายออกไปพันเขตแดนของแคว้นพุนันแต่ก่อนเสียอีก พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคตประมาณ ค.ศ. 1218 และได้รับถวายพระนามภายหลังสวรรคตว่า พระมหาปรมาโศกตา “มหाराชผู้เป็นพุทธมามกะชั้นยอด”

ระยะเวลา 40 ปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ครองราชย์นั้น ทรงทิ้งผลงานไว้มากมาย ได้แก่ การสร้างและทำนุบำรุงโรงพยาบาลถึง 102 แห่งในเกือบทุกภาคของราชอาณาจักร สร้างค่ายพักสำหรับทหาร 121 แห่ง ตัดถนนเชื่อมระหว่างนครหลวงกับหัวเมืองสำคัญ ๆ มากมายหลายสาย ในวัดวาอารามต่าง ๆ ประจำหัวเมือง ก็ได้ทรงสร้างรูปเคารพซึ่งถอดแบบมาจากรูปเคารพที่ตั้งไว้ในเทวสถานกลาง

ของนครหลวง และได้ทรงสร้างปราสาทสำคัญๆ เช่น ตาพรหม เป็นเทวาลัยสำหรับประกอบพิธีพระบรมศพพระราชมารดา เมื่อ ค.ศ. 1186 พระขรรค์ เป็นเทวาลัยสำหรับประกอบพิธีพระบรมศพพระราชบิดาเมื่อ ค.ศ. 1191 นาคพัน ทรงสร้างขึ้นกลางสระซึ่งขุดไว้ทางตะวันออกของพระขรรค์ นอกจากนี้ยังทรงสร้างเทวสถานอื่นๆ จำนวนมากรอบนครหลวง เช่น เทวสถานชื่อบันทายกะได และในต่างจังหวัด เช่น เทวสถานบันทายชมา ทรงปฏิสังขรณ์นครหลวงและสร้างกำแพงหินรอบพระนครพร้อมทั้งขุดคูโดยรอบดังที่เห็นได้ในขณะนี้ที่นครธม มีความยาวด้านละ 3 กิโลเมตร ทรงสร้างเทวสถานบายน สำหรับองค์สมมติเทพ ซึ่งได้เปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปประทับเหนือพญานาค

ตามศิลาจารึกกล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเจริญรอยตามพระเจ้าราชนันทรวรมันที่ 2 พระราชบิดา พระองค์ทรงมีพระมเหสีพี่น้องสององค์ และพระมเหสีทั้งสองทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงเป็นไปได้ว่าจะทรงรับอิทธิพลในเรื่องพระพุทธศาสนาจากมเหสีทั้งสองนี้อย่างมาก แม้เราจะยอมรับโดยปราศจากข้อสงสัยว่า พระมหากษัตริย์และผู้ใกล้ชิดพระองค์นับถือพุทธศาสนา แต่ปัญญาชนซึ่งเป็นพราหมณ์ก็ยังมีบทบาทสำคัญในราชสำนักอยู่ ศิลาจารึกแห่งหนึ่งแจ้งชื่อพราหมณ์ซึ่งมาจากประเทศพม่า และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงตั้งให้เป็นอนุศาสนาจารย์ประจำพระองค์ และพราหมณ์ผู้นี้ยังคงรับราชการต่อมาอีกสองรัชกาล

ในด้านศิลปกรรม รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับยุคที่เรียกว่า ยุคบายน ซึ่งเรียกตามชื่อปราสาทที่สำคัญที่สุดที่สร้างไว้ เมื่อเทียบกับศิลปกรรมในศตวรรษก่อนๆ ศิลปกรรมบายนมีลักษณะเฉพาะ คือ มีความจริงใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา เป็นศิลปกรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจากองค์กษัตริย์โดยตรง ประมาณปี ค.ศ. 1190 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประกอบพิธีสมมติเทพโดยทรงเอาพุทธศาสนามาใช้ ขณะเดียวกันก็ทรงนิยมพิธีกรรมของพระโพธิสัตว์โลกेश্বর เพราะพิธีต่างๆ ของลัทธินี้สามารถสมานกันได้กับพิธีกรรมเกี่ยวกับผู้ตายที่ปฏิบัติกันมาช้านานแล้ว การผสมผสานดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของหอที่ประดับมุมทั้งสี่เป็นรูปหน้ามนุษย์ใหญ่ๆ ตามเทวสถานต่างๆ แล้ว เพื่อแทนพระพักตร์ของกษัตริย์ โดยใช้ลักษณะของพระโพธิสัตว์ซึ่งมีพระพักตร์แย้มยิ้มอันเป็นลักษณะเฉพาะและใหม่ นอกจากปราสาทที่ทรงสร้างไว้ก่อนแล้ว (บันทายกะได ตาพรหม และพระขรรค์) หอสูงซึ่งเป็นรูปพระพักตร์พระโพธิสัตว์ดังกล่าวแล้วก็ยังมีเจดีย์ติดต่อกัน ทำให้เกิดลานตรงกลาง ซึ่งนับว่าเป็นแผนผังการก่อสร้างที่ซับซ้อนและยากลำบากไม่น้อย

การประดับประดาปราสาทในยุคบายนนี้ไม่ได้มีสิ่งใดใหม่กว่าเดิม เพราะมักกระทำไปด้วยความรีบด่วนและไม่สู้ประณีต แต่ถ้าพูดถึงรูปปั้นซึ่งได้ทำขึ้นไว้เป็นจำนวนมากแล้ว รูปปั้นเหล่านั้นแสดงความรู้สึกบนดวงหน้าได้ดีมาก ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาทำให้ดวงหน้าของรูปปั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับดวงหน้าของรูปปั้นตามศิลปกรรมยุคก่อนหน้านั้น อิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยทวารวดีย่อมพบได้จากพระเนตรที่หรี่เล็กน้อย แยมพระ โอบุชุนั้นดูประหนึ่งแสดงความรู้สึกปีติอันเกิดจากภายใน และสมาธิอันเต็มไปด้วยความลึกลับ ระหว่างยุคของศิลปะบายนนี้ พระเนตรของพระพุทธรูปซึ่งเดิมเพียงแต่หรี่นั้น ได้ค่อยๆ หลบสนิท พระโอบุชุนั้นยิ่งมากขึ้น และในบางกรณี

ทำให้เรารู้สึกว่า ศิลปินผู้สร้างพระพุทธรูปเหล่านั้นประสงค์จะทำพระพุทธรูปให้เหมือนของจริง ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ศิลปกรรมของเขมร⁽¹⁵⁾

ภาพสลักนูนต่ำตามกำแพงบายน และบันทายชามานั้น แม้ว่าในทางภาพสลักนูนต่ำและทางประวัติศาสตร์จะน่าสนใจมากกว่าภาพสลักนูนต่ำของพวกเทพต่างๆ ที่นครวัด แต่ฝีมือดูจะดีน้อยกว่า ส่วนภาพสลักที่ปรากฏ ณ ที่ซึ่งเรียกว่า ลานช้าง มีลักษณะใกล้เคียงของจริง ดังเช่นรูปปั้น “พระเจ้าช็เรือน” ซึ่งเกือบจะเป็นแบบสลักนูนสูงนั้นสลักด้วยฝีมือดีจริงๆ

1. ผลงานโดยทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของกัมพูชา :

A. BARTH et A. BERGAIGNE, *Inscriptions sanscrites de Campā et du Cambodge* (Notices et extraits des mss. de la Bibl. nat., XXVII, 1), Paris, 1885, 1893.

L. FINOT, *Notes d'épigraphie indochinoise*, Hanoi, 1916 (Extr. B.E.F.E.O., II, III, IV, IX, XII, 2, XV); *Inscriptions d'Ankor*, B.E.F.E.O., XXV, p. 289; *Nouvelles inscriptions du Cambodge*, *Ibid.*, XXVIII, p. 43.

G. CÆDÈS, *Études cambodgiennes*, B.E.F.E.O., XI, XIII, XVIII, XXIV, XXVIII, XXIX, XXXI, XXXII; XXXVI, XL, XLIII, XLIV, XLVIII, 1911 - 1956; *Inscriptions du Cambodge* (Coll. textes et docum. sur l'Indochine, E.F.E.O., III), 6 vol., Hanoi et Paris, 1937 - 1954.

E. AYMONIER, *Le Cambodge*, Paris, 3 vol., 1900 - 1903.

G. MASPERO, *L'empire Khmer*, Phnom Penh, 1904.

L. P. BRIGGS, *The ancient Khmer Empire* (Trans. Amer. Philos. Soc. 41, 1), Philadelphia, 1951.

B. Ph. GROSLIER, *Angkor, Hommes et pierres*, Paris, 1956.

G. GROSLIER, *Recherches sur les Cambodgiens*, Paris, 1921.

G. PORÉE et E. MASPERO, *Mœurs et coutumes des Khmèrs*, Paris, 1938.

H. PARMENTIER, *L'art Khmèr primitif* (Publ. E.F.E.O., XXI-XXII), Paris, 1927; *L'art Khmèr classique* (*Ibid.*, XXIX), Paris, 1939.

G. DE CORAL-RÉMUSAT, *L'art Khmèr*, Paris, 1940.

J. BOISSELIER, *La statuaire Khmère et son évolution* (Publ. E.F.E.O., XXXVII), Paris, 1955.

J. IMBERT, *Histoire des institutions Khmèrs* (Annales de la Faculté de droit de Phnom Penh, II), Phnom Penh, 1961.

K. BHATTACHARYA, *Les religions brahmaniques dans l'ancien Cambodge* (Publ. E.F.E.O., XLIX), Paris, 1961.

2-3. G. CÆDÈS, *Nouvelles données sur les origines du royaume Khmèr*, B.E.F.E.O., XLVIII, p. 209.

4. P. DUPONT, *La dislocation du Tchen-la et la formation du Cambodge angkorien*, B.E.F.E.O., XLIII, p. 17.

5. Ma Touan-lin, *Méridionaux*, trad. d'HERVEY DE SAINT-DENYS, p. 477.

6. K. BHATTACHARYA, *La secte des Pāçupata dans l'ancien Cambodge*, J. As., CCXLIII, 1955, p. 479.

7. G. CÆDÈS, *Le royaume de Çrivijaya*, B.E.F.E.O., XVIII, 6.

G. FERRAND, *L'empire sumatranais de Çrivijaya*, J. As., 1920, pp. 1 et 161.

8. G. FERRAND, *Voyage du marchand arabe Sulaymân* (Classiques de l'Orient, VII), Paris, 1922, p. 98.

9. P. DUPONT, B. E.F.E.O., XLIII, pp. 68 - 70.
10. *Les études indochinoises* (Leçon d'ouverture au Collège de France, 16 mai 1908), Bull. Comité Asie française, 1908.
11. V. GOLOUBEV, *L'hydraulique urbaine et agricole à l'époque des rois d'Angkor*, Bull. économique Indochine, 1941.
B. Ph. GROSLIER, *loc. cit.*, ci-dessus, note 1.
12. G. CÆDÈS, *Le culte de la royauté divinisée, source d'inspiration des grands monuments du Cambodge ancien*, Conferenze (Ist. Ital. per il medio ed estr. Oriente), I, 1951, p. 1.
13. O. W. WOLTERS, *Tāmbraṅga*, Bull. School Orient. Afr. Studies, 1958, p. 605.
14. G. CÆDÈS, *Nouvelles données épigraphiques sur l'histoire de l'Indochine centrale*, J. As., CCXLVI, 1958, p. 139.
15. G. CÆDÈS, *Le portrait dans l'art Khmèr*, Arts asiati., VII, 1960, p. 179.

ตามจดหมายเหตุของหลวงจีนผู้จาริกแสวงบุญในศตวรรษที่ 7 ทำให้ทราบว่า ราชอาณาจักรของพวกพะยูนั้นมึชื่อว่า ศรีเกษตร (ภาษาพม่าว่า ทาเยเขตตยา) มีพุทธศาสนาสองนิกายอยู่ร่วมกัน คือ ลัทธิเถรวาท ใช้ภาษาบาลี กับลัทธิมูลสวัสดิวาท ใช้ภาษาสันสกฤต ชื่อกษัตริย์ที่ถอดความได้จากพระบรมโกศเป็นชื่อแบบอินเดีย เช่น สุริยวิกรม หรือ วิกรม สีหวิกรม ประภวรมัน ชัยกันทรวรมัน และตัวเลขที่แสดงอายุก็พอจะประมาณได้ว่า รัชกาลของกษัตริย์เหล่านั้นตกราวปลายศตวรรษที่ 7 ถึงต้นศตวรรษที่ 8⁽²⁾

ข้อมูลที่ถือได้ว่ามีสาระสำคัญที่ทราบกันเป็นครั้งแรกทราบได้จากจีน ในครั้งที่ราชอาณาจักรน่านเจ้าได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีน เมื่อ ค.ศ. 802 และ 807⁽³⁾ ข้อมูลที่ว่านี้กล่าวถึงอารยธรรมของพวกพะยูในยุคที่อำนาจทางการเมืองใกล้จะเสื่อมโทรมลง เราทราบได้ว่ารอบนครหลวงของพวกพะยูล้อมด้วยกำแพงอิฐ ครอบด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว มีการป้องกันกำแพงด้วยการขุดคู่อ้อมด้วยอิฐ ซึ่งเจาะช่องประตูไว้สี่ช่อง มีหอคอยอยู่ตรงมุม พลเมืองมีหลายหมื่นครอบครัว บ้านเรือนใช้แผ่นตะกั่วและแผ่นดีบุกมุงหลังคา มีวัดพุทธศาสนามากกว่าร้อย เด็กชายและเด็กหญิงได้รับการสอนศาสนาจนอายุครบ 20 ปี ความเชื่อทางพุทธศาสนาห้ามราษฎรแต่งกายด้วยผ้าไหม เพราะการใช้ผ้าไหมจะต้องฆ่าตัวไหม ศาสนาก่อให้เกิดความเครพในชีวิตและให้กลัวการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ไม่มีการใช้โซ่ตรวนหรือเครื่องทรมานใดๆ แก่นักโทษ จะทำได้ก็เพียงมัดมือ การลงโทษใช้ไม้ไม่เสี้ยนหลังโทษประหารชีวิตใช้เฉพาะกรณีฆาตกรรม พวกพะยูค้าขายกับชาติเพื่อนบ้านด้วยการขายผ้าขาวกับโองดินเผา ดนตรีและการฟ้อนรำของพวกพะยูนี้ หลักฐานทางฝ่ายจีนได้กล่าวรายละเอียดไว้อย่างยืดยาว

ที่เมืองหลวงเก่าซึ่งยังปรากฏซากอยู่ที่เมืองชะมอซา อยู่ห่างไปทางตะวันออกของเมืองแปร 10 กิโลเมตร ยังมีส่วนของกำแพงอิฐเหลืออยู่หลายแห่ง ตัวเมืองเป็นรูปวงกลม เจดีย์แล้วเส้นผ่าศูนย์กลางราว 4 กิโลเมตร เนื่องจากอาณาจักรศรีเกษตรได้เสื่อมลงเมื่อศตวรรษที่ 9 เราจึงพอจะเชื่อได้ว่าเมืองชะมอซานี้มีอายุไม่เกินจากศตวรรษนั้น สถูปต่างๆ ที่พบเป็นแบบกลม มียอดกลมหรือโค้งแหลม นับว่าเป็นลักษณะเฉพาะของยุคดังกล่าว ซึ่งหลังจากยุคนี้แล้วแบบดังกล่าวนี้จะมีบ้างก็ประปรายเท่านั้น ต้นกำเนิดของแบบที่ว่านี้คงจะไม่ได้มาจากลังกา แต่มีอยู่ในอินเดียทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของฝั่งแม่น้ำโอริสสา นอกจากสถูปอันมีลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของราชอาณาจักรพะยูนี้แล้วที่เมืองชะมอซายังมีสิ่งก่อสร้างซึ่งมีห้องด้านในรองรับหลังคารูปกรวยตามแบบที่อินเดียเรียกว่า “สิขร” ต้นกำเนิดของแบบดังกล่าวก็มาจากสถาปัตยกรรมแถบแม่น้ำโอริสสาเช่นเดียวกัน สิ่งก่อสร้างแบบนี้ยังได้พัฒนาออกไปอีกมากในสมัยเมืองพุกาม ในนครหลวงของพม่ายังคงใช้สถาปัตยกรรมของพวกพะยู

สืบเนื่องต่อมา ที่เป็นที่ตั้งนี้ก็เพราะพวกพม่าได้ขยายดินแดนไปทางใต้ซึ่งเป็นดินแดนที่พวกพะยูเคยครอบครองมาก่อน

ความสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ในด้านแพ้อิทธิพลอินเดียไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแหลมอินโดจีน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในลุ่มแม่น้ำอิรวดีนั้น เห็นได้จากการแผ่ขยายอิทธิพลออกไปเช่นกันในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งพวกมอญในแคว้นรามัญเทศอาศัยอยู่ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสุพรรณวดี (ท่าหน) อีกด้วย เช่นเดียวกับชื่อศรีเกษตรได้มีการใช้คำว่า อูสสา (โอทระ คือ โอริสสา) เพื่อเรียกชื่อเมืองพะโค นับเป็นเครื่องชี้บอกรายอย่างหนึ่งถึงความเกี่ยวพันของเมืองนี้กับชื่อแม่น้ำโอริสสา หรือขยายให้ใหญ่ขึ้นตลอดระยะเวลาอันยาวนาน อย่างไรก็ตาม ก็ยังพอจะทราบลักษณะสถาปัตยกรรมของมอญเก่าได้จากสถูปที่ซ็อกท็อก ซึ่งเป็นสถูปรูปกรวยฐานแปดเหลี่ยม มีบันไดขึ้นสี่ด้าน⁽⁵⁾

เมื่อคำนึงถึงความใกล้เคียง และความสะดวกในการติดต่อกันทั้งทางบกและทางเรือโดยตรง อินเดียจึงสามารถมีอิทธิพลทางแถบตะวันออกเฉียงเหนือของแหลมอินโดจีน อย่างน้อยก็ในทางศิลปะ และเป็นอิทธิพลที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าที่มีอยู่ในประเทศอื่นๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สิ่งปลูกสร้างซึ่งก่อด้วยอิฐจำนวนมากและมียอดสำคัญแบบ “สิขร” ดังที่มีต้นแบบอยู่แล้วที่เมืองแปร และได้นิยมสร้างกันมากที่เมืองพะโค ช่วยให้เราแน่ใจว่าสถาปัตยกรรมของอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแคว้นโอริสสา เคยมีลักษณะอย่างไรก่อนที่สถาปัตยกรรมแบบนี้จะเสื่อมสูญไป สำหรับประติมากรรมก็เช่นกัน พระพุทธรูปหรือรูปเคารพตามลัทธิฮินดูก็ใกล้เคียงกับแบบคุปตะสมัยหลังของอินเดีย ซึ่งพบที่เมืองแปร และแบบปาลเสน ซึ่งพบที่เมืองพุกาม

ความเสื่อมโทรมของราชอาณาจักรพะยูที่เมืองศรีเกษตรเริ่มขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 9 ราษฎรชาวพะยูจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปยังแคว้นน่านเจ้าใน ค.ศ. 832 หลังจากที่แคว้นน่านเจ้าได้พิชิตลุ่มแม่น้ำอิรวดีตอนเหนือระหว่าง ค.ศ. 757—763 แล้วย่านเจ้าก็ขึ้นอยู่ที่ปัจจุบันเมื่อ ค.ศ. 791 ในขณะเดียวกันนั้น ศูนย์กลางของพม่า คือ อริมหันนา (พุกาม) ก็รุ่งเรืองขึ้นเพราะมีทำเลทางภูมิศาสตร์ดี โดยเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำที่แยกมาจากแม่น้ำอิรวดี และแม่น้ำชินวิน เป็นชุมทางที่จะไปยังแคว้นอัสสัม แคว้นยูนนาน และลุ่มแม่น้ำสิงถิง และอยู่ไม่ไกลจากที่ราบอันเป็นนาข้าวเมืองกยอลี⁽⁶⁾ ที่เมืองพะโคนี้เองที่พวกพม่าได้ติดต่อกับพวกมอญ ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองนั้นมาก่อน และมีเป็นจำนวนมากพอสมควร พวกมอญสอนให้พม่าหัดเขียนหนังสือตามแบบตน ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย และสอนให้ชาวพื้นเมืองระบุว่าเมืองพะโคมีกำเนิดเมื่อศตวรรษที่สอง ในตอนต้นมีหมู่บ้านรวมกันอยู่เพียง 19 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีผีประจำท้องที่เรียกว่า ผีหนัก เมื่อหมู่บ้านเหล่านี้รวมกันเข้าเป็นนครเดียวกันแล้ว ผู้ครองนครได้ตกลงกับราษฎรในเรื่องการจัดพิธีกรรมตั้งศาลเจ้าสำหรับ “ผีหนัก” ร่วมกัน ซึ่งทุกคนจะต้องเคารพ และผีหนักนี้จะยิ่งใหญ่กว่าผีประจำถิ่นอื่น ๆ พิธีกรรมนี้เองที่ทำให้หมู่ชนเผ่าต่างๆ รวมกันเป็นชาติได้อย่างแท้จริง⁽⁷⁾ มีภูเขาสูงหนึ่งชื่อบ็อบปา เป็นภูเขาไฟเก่าแก่อยู่ไม่ไกลจากตัวเมือง ได้รับความเคารพนับถือจากพวกพม่ามาก ภูเขาสูงนี้ได้ถูกเลือกเอาเป็นที่ตั้งศาลเจ้าคู่หนึ่ง เป็นเจ้าพี่ชายและเจ้าน้องสาว ซึ่งถูกกษัตริย์เพื่อนบ้านองค์หนึ่งประหารชีวิตอย่างไม่ยุติธรรม แล้วได้กลับชาติไปเกิดสิงอยู่ในต้นไม้ เมื่อ

ต้นไม้นี้ถูกโค่นลงได้ลอยน้ำไปจนถึงเมืองพะโค ที่โคนต้นไม้มีภาพสลักเป็นภาพมินมหาคีรี “เจ้าแห่งเขาใหญ่” ส่วนน้องสาวได้ชื่อว่าเจ้าตองคยชิน ซึ่งในภาษาพม่ามีความหมายอย่างเดียวกัน ความสำคัญของนิยายนี้ที่ต้องการแสดงให้เห็นการทำพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าบนภูเขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการรวมกันทางศาสนาและดินแดน ตลอดจนแสดงให้เห็นว่าชาติใหม่ชาติหนึ่งมีกำเนิดมาอย่างไรด้วย

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 พุทธศาสนาเถรวาทได้แพร่ไปถึงเมืองพะโค และได้กลายเป็นศาสนาแบบใช้เวทมนตร์คาถา จึงทำให้ผู้ที่นับถือลัทธิอิริ (Ari)⁽⁸⁾ คัดค้านตลอดเวลา การสร้างนครได้ลงมือเมื่อ ค.ศ. 849 และในยุคเดียวกันนี้ราชอาณาจักรของพวกมอญที่เมืองรามัญเทศ เป็นราชอาณาจักรที่คุมเมืองท่าต่างๆ ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ และมีพ่อค้าวาณิชทั้งพวกอาหรับและเปอร์เซียมาเยือนราชอาณาจักรนี้บ่อยๆ นครหลวงหงสาวดี (พะโค) คงสร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 825 ร่องรอยที่มีอยู่เป็นจำนวนมากเกี่ยวกับลัทธิฮินดูในบริเวณพม่าด้านใต้แสดงว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาเดียวที่นับถือปฏิบัติกันอยู่ในแถบนั้น⁽⁹⁾ และคงจะเป็นไปได้ว่า ศาสนาพุทธมีความเข้มแข็งก็เพราะอาศัยพวกชาวมอญที่อพยพมาจากราชอาณาจักรทริภูฏาย (เมืองลำพูนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ)⁽¹⁰⁾ โดยหนีหิวอดโรคซึ่งระบาดหนักในตอนครั้งแรกของศตวรรษที่ 11 หรือไม่กี่กึ่งหนึ่งกองทัพเขมรของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1

เริ่มศตวรรษที่ 11 มาในเอง ที่เรื่องราวของราชอาณาจักรพุกามของพม่าได้หลุดพ้นจากนิยายปรัมปราต่างๆ พร้อมกับการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าอนิรุฑ (ภาษาพม่าว่า อโนรธา) ตามเรื่องเล่าที่เล่ากันมานั้น พระราชบิดาของพระเจ้าอนิรุฑทรงสืบเชื้อสายมาจากเจ้าครองนครแต่เก่าก่อน และคงจะขจัดผู้ชิงราชบัลลังก์ได้เมื่อ ค.ศ. 964 แต่ภายหลังศัตรูตั้งกล่าวคงจะสามารถบังคับพระองค์ให้ต้องผนวชจำพรรษาอยู่ในวัดเมื่อ ค.ศ. 986 ปี ค.ศ. 1044 เมื่อพระเจ้าอนิรุฑทรงปราบคู่แข่งขึ้นได้รบคาบแล้วจึงตั้งตนเป็นกษัตริย์ และสามารถแผ่อาณาเขตจนมีความรู้เรื่อง เพราะทรงจัดระบบชลประทานในที่ราบกยอสีให้ดีขึ้น ทรงเลื่อมใสพระมอญองค์หนึ่ง และได้รับเอาพุทธศาสนาเถรวาทไว้ ใน ค.ศ. 1057 ทรงสู้รบกับเมืองท่าทอน และได้พิชิตดินแดนบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ทำให้พม่ามีทางออกสู่ทะเล พร้อมกับได้เผยแพร่วัฒนธรรมไปยังหมู่พสกนิกรชาวพม่า ทำให้พม่าเล็กยี่ดื้อไสยศาสตร์ตามลัทธิอิริ พม่าได้ใช้นโยบายติดต่อกับพวกมอญที่พาตัวมาจากท่าทอน ผ่านทางกษัตริย์มอญชื่อ มะกะโท (Makuta) และได้พวกมอญเหล่านี้สอนศาสนา วรรณคดี และศิลปะของมอญให้ด้วย

นิยายที่เล่าสืบต่อกันมากกล่าวว่า พระเจ้าอนิรุฑได้รับชัยชนะครั้งใหญ่ๆ หลายครั้ง ซึ่งไม่รู้ว่าจะแท้จริงเพียงใด นิยายที่ว่านี้กล่าวถึงชัยชนะของพระองค์ต่อดินแดนทางตะวันตก ได้ส่วนหนึ่งของเมืองยะไข่ ซึ่งเป็นราชอาณาจักรที่ได้รับอารยธรรมจากอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนทางตะวันออกนั้นได้ กล่าวถึงการทำสงครามกับกัมพูชา แต่ตามประวัติศาสตร์ของกัมพูชาเองกลับไม่มีร่องรอยเกี่ยวกับเรื่องนี้ ทางด้านเหนือทรงไปตีถึงเมืองน่านเจ้า สำหรับเรื่องที่แน่นอน คือ ทรงมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 กษัตริย์เมืองสิงหล (ค.ศ. 1059—1114) และพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 นี้ได้ทรงส่งพระทันตธาตุจำลองมาให้ พระเจ้าอนิรุฑได้อัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ เมืองพุกาม ในเจดีย์

ชเวชิกอง ซึ่งเริ่มสร้างเมื่อประมาณ ค.ศ. 1059 และในรัชกาลของพระเจ้าอนิรุทนี่เองที่ได้มีอนุสาวรีย์
เก่าแก่ที่เมืองพะโคชื่อว่า นันพะยา และมะณฑา ซึ่งกษัตริย์มอญที่ถูกจับมาภายหลังสงครามปี
ค.ศ. 1057 ได้ทรงสร้างไว้เมื่อประมาณ ค.ศ. 1060

พระเจ้าอนิรุทสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1077 ราชอาณาจักรพม่าขณะนั้นทางเหนือขยายไปถึงเมือง
บาโม ทางใต้ถึงอ่าวเมาะตะมะ และอาจจะจดเมืองมะริด พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทได้ตั้งมั่นที่เมือง
พุกามนับแต่นั้นมา และอิทธิพลทางวัฒนธรรมของพุกามมอญก็ยังมีต่อไปในหมู่กษัตริย์แรก ๆ ที่สืบ
ราชสมบัติต่อจากพระเจ้าอนิรุท

ตามจดหมายเหตุพม่ากล่าวว่าราชบุตรของพระเจ้าอนิรุทชื่อ สอลู และตามศิลาจารึกว่าชื่อ
พระเจ้าวัชรภรณา ได้ครองราชสมบัติชั่วคราวระยะเวลาสั้น ๆ เพราะข้าหลวงที่เมืองพะโคเป็นกบฏแล้วจับ
พระองค์ประหารชีวิตเสีย ราชบุตรของพระเจ้าอนิรุทอีกองค์หนึ่งมีฉายาว่า คยันสิทธิธา (ค่านีกร่อนมา
จากคำว่า กลั่นกักสะ ซึ่งแปลว่า “ขุนนางทหาร”) ได้ขึ้นครองอำนาจเมื่อ ค.ศ. 1084 ในตอนแรก
กษัตริย์พระองค์นี้ต้องรบพุ่งแย่งชิงหัวเมืองฝ่ายใต้กลับคืนมา และเมื่อได้ชัยชนะแล้วจึงได้ทำพิธีบรม
ราชาภิเษกในปี ค.ศ. 1086 ทรงพระนามว่า พระเจ้าตรีภูวนาทิตยารมมราชา พระนามธรรมราชานี้ได้
ใช้เป็นพระนามของกษัตริย์พม่าที่สืบราชสมบัติต่อมาทุกพระองค์ กษัตริย์พระองค์นี้นัยกย่องอารย
ธรรมมอญ⁽¹¹⁾ และเคร่งในพุทธศาสนา ทรงสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่ที่เมืองพุกามขึ้นในปีสุดท้ายของศต-
วรรษ ชื่อเจดีย์อันนตปัญญา ซึ่งแปลว่า “ปัญญาชวันันดร” นับว่าเป็นสถาปัตยกรรมพม่าที่งดงามมาก
นอกจากนั้น ยังได้ทรงปฏิสังขรณ์เจดีย์โพธิคยาในประเทศอินเดีย ปี ค.ศ. 1103 กับ 1106 ได้ส่ง
ทูตไปเมืองจีนอย่างเป็นทางการเป็นชุดแรก ๆ และสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1112 หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย

กษัตริย์ที่สืบราชสมบัติต่อมาเป็นราชันดดา ชื่อ พระเจ้าชัยสุระที่ 1 (คันชูที่ 1 หรืออลองสีทุ)
เริ่มต้นรัชกาลด้วยการสู้รบกับแคว้นยะไข่ (ค.ศ. 1118) จดหมายเหตุกล่าวว่า กษัตริย์องค์นี้ได้เสด็จ
ประพาสไปทั่วทุกทิศในราชอาณาจักรของพระองค์ และอาจจะเสด็จไปถึงแคว้นน่านเจ้า ทรงสร้าง
เจดีย์ชเวกู (ค.ศ. 1131) เจดีย์สัพพัญญู (ธาตุปะยินญู) ซึ่งแปลว่า “ผู้รู้แจ้ง” (ค.ศ. 1150) เจดีย์ทั้งหมด
นี้ทรงสร้างไว้ที่เมืองพุกาม พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1167

ราชโอรสองค์ที่สองของพระองค์ทรงสืบราชสมบัติต่อมา พระนามว่า นรสุระ (นรทุ) แต่สามปี
หลังจากนั้น คือ ค.ศ. 1170 ก็ถูกปลงพระชนม์ ราชบุตรองค์ต่อมาชื่ออรรสิงหะ (นรเทอนกา) ขึ้น
ครองราชย์ต่อมาได้เพียงสามปี ก็ถูกพระอนุชาองค์สุดท้ายของพระองค์เอง คือ พระเจ้าชัยสุระที่ 2
(คันชูที่ 2 หรือนรปติสีทุ) ปลงพระชนม์เสียเมื่อ ค.ศ. 1173

ตอนต้นรัชกาลได้เกิดกรณีพิพาทกับลังกา แต่ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างสองประเทศนี้
กลับมั่นคงยิ่งขึ้น ในปี ค.ศ. 1190 นับเป็นครั้งแรกที่มีการนำพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้าปรกรมพาทูที่ 1
(ค.ศ. 1153—1186) กษัตริย์ชาวสิงหลได้ปรับปรุงขึ้นใหม่เข้ามายังประเทศพม่า พระภิกษุที่นำพุทธ
ศาสนานี้เข้ามาเป็นมอญ ชื่อ จาปาทะ ซึ่งเคยไปจำพรรษาอยู่ที่ลังกา และเข้าอุปสมบทใหม่ตามพิธี
กรรมของคณะสงฆ์มหานิกาย ซึ่งขณะนั้นถือกันว่าเป็นพิธีกรรมที่ถูกต้องแท้จริง ในตอนแรกพุทธ

ศาสนานิกายสิงหลได้ก่อให้เกิดการแตกแยกขึ้นในศาสนจักรของพม่า แต่ต่อมาก็กลายเป็นนิกายเดี่ยวที่ถือกันอย่างเคร่งครัด แต่ต้องใช้เวลานานถึงปลายศตวรรษที่ 15 พุทธศาสนานิกายสิงหลจึงได้มีฐานะมั่นคงเด็ดขาดต่อมา

ในรัชกาลของพระเจ้าชัยสุระที่ 2 นี้ พม่ามีอำนาจแผ่ลงมาทางใต้ถึงเมืองมะริด และทางตะวันออกครอบคลุมถึงแคว้นที่มีเจ้าครองของไทย นับว่าเป็นรัชกาลที่มีความสงบราบคาบ บรรดาอนุสาวรีย์ที่กษัตริย์พระองค์นี้สร้างไว้ที่เมืองพุกาม อาจยกตัวอย่างได้ เช่น เจดีย์จุฬามณี (สุละมณี) (ค.ศ. 1183) และเจดีย์กอดอพัลลิน (ก่อน ค.ศ. 1230) ตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นมา อิทธิพลทางวัฒนธรรมของพวกมอญได้เสื่อมโทรมลงอย่างไม่หยุดยั้ง ตรงกันข้ามกับอิทธิพลฝ่ายสิงหล อันสืบเนื่องมาจากการกลับมาของภิกษุจาปาตะเมื่อ ค.ศ. 1190 ได้รุ่งเรืองขึ้น โดยเฉพาะในด้านวรรณกรรมภาษาบาลี ได้มีการเรียบเรียงคำราวैयाกรณ์ รวบรวมพระธรรมวินัยและงานด้านกฎหมายอื่น ๆ ขึ้น⁽¹³⁾ ในรัชกาลของพระเจ้าชัยสุระที่ 2 นี้เองที่ได้มีการรวบรวมประมวลกฎหมายเก่าที่สุดที่เขียนเป็นภาษาพม่า ผู้รวบรวมเป็นมอญ ชื่อ ธรรมวิลาส

ก่อนสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1210 พระเจ้าชัยสุระที่ 2 ทรงตั้งให้ราชโอรสชื่อ ชัยสิงหา (ไชเทอินกา) เป็นกษัตริย์สืบราชสมบัติต่อมา กษัตริย์องค์นี้ยังมีพระนามอื่นอีกว่า นันทอุมยา และหติโลมินโล (จะเป็นองค์เดียวกับพระเจ้าติโลกมังคลาหรือไม่งั้นเป็นที่สงสัยอยู่) พระเจ้าชัยสิงหาได้สละราชสมบัติให้แก่พระอนุชา และก่อน ค.ศ. 1231 ราชบุตรหัวปีของพระองค์พระนามว่า นรสิงหะอุชานะ (อุชานา) ได้สืบราชสมบัติต่อมา ในปี ค.ศ. 1235 ราชบุตรองค์สุดท้ายของพระองค์พระนามว่า กยอชวา ได้พยายามที่จะเสริมสร้างความมั่นคงภายในประเทศ และฟื้นฟูฐานะการคลังของราชอาณาจักร พระเจ้ากยอชวา สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1250 โดยราชบุตรชื่อ อุชานา ครองราชย์ต่อมาอีก 4 ปี เมื่อกษัตริย์พระองค์นี้สวรรคตแล้ว ราชบุตรของพระองค์พระนามว่า สิงหาสุระ ต้องพ่ายแพ้ต่อพระเจ้านรสิงหบดี หรือ (นรทีหาปาเต) ซึ่งเป็นราชบุตรเกิดแต่พระสนม พระเจ้านรสิงหบดีทรงเป็นกษัตริย์พระองค์สุดท้ายของราชวงศ์นี้ซึ่งครองเมืองพุกาม

ราชวงศ์นี้ได้สร้างอนุสาวรีย์ทางพุทธศาสนาไว้ในราชธานี และบริเวณใกล้เคียงเป็นอันมาก อนุสาวรีย์ที่มีชื่อเสียง ได้กล่าวไว้ในแต่ละรัชกาลที่สืบต่อกันมา⁽¹⁴⁾ สถาปัตยกรรมเมืองพุกามซึ่งแสดงถึงยุครุ่งเรืองของศิลปกรรมพม่า มีบางประการที่เป็นมรดกตกทอดมาจากศิลปกรรมของศรีเกษตร โดยรับเอาส่วนสำคัญสองส่วนไว้ คือ สถูปและเจดีย์สี่เหลี่ยมมียอดเป็นสิขร ซึ่งทั้งสองแบบนี้มีต้นกำเนิดมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย นอกจากอิทธิพลอินเดียซึ่งมีต้นกำเนิดมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว ยังควรคำนึงถึงอิทธิพลอินเดียชั้นหลัง และเป็นอิทธิพลที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวต่อสถาปัตยกรรมของเมืองพุกามด้วย เช่น ที่พระเจ้าชัยสิงหา (ค.ศ. 1210—1231) ได้ทรงสร้างเจดีย์มหาโพธิ์ โดยลอกแบบเจดีย์โพธิคยาของอินเดีย และควรจะกล่าวถึงตำนานวิหารอานันตะซึ่งพระเจ้าคยันสิทธากงจะโปรดให้สร้างเลียนแบบถ้ำนันทมูละ ที่เขากันทมนันตะ สถานที่ที่เวลานี้ตำนานกล่าวว่า เป็นวิหารอุทัยคีรีในแคว้นโอริสสา หรือมิฉะนั้นก็เป็นวิหารปาหาระปุรี ท้ายที่สุดยังมีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมสิงหลเข้ามารวม

อยู่ด้วยอย่างแน่นอนในสถูปหลายแห่ง เช่น สถูปเปบินคยง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถูปสพาตะ ซึ่งมีชื่อตามภิกษุมอญจาปาตะ ผู้นำพุทธศาสนานิกายสิงหลเข้ามาเมื่อ ค.ศ. 1190

นักประวัติศาสตร์ศิลปะได้แบ่งสถาปัตยกรรมของอนุสาวรีย์เมืองพุกามออกเป็นสองยุค คือ ยุคแรก (ค.ศ. 1044—1113) ในสมัยรัชกาลพระเจ้าอนิรุฑและพระเจ้าคยัณสีทถาราชบุตร ยุคนี้ได้รับอิทธิพลมอญเสียส่วนใหญ่ ทางเฉลียงต่างๆ มีแสงสว่างน้อย เพราะใช้ซุ้มจระนำ และมีจารึกภาษามอญตามรูปภาพฝาผนัง เป็นลักษณะเฉพาะที่จะสังเกตเห็นได้อย่างแน่ชัดที่อนุสาวรีย์มณฑาและนางพญา ซึ่งเชื่อกันว่า อนุสาวรีย์ทั้งสองแห่งนี้สร้างขึ้นด้วยความริเริ่มของกษัตริย์มอญที่พม่าจับเป็นเชลยมาจากเมืองท่าทน พร้อมกับช่างมอญจำนวนมาก เมื่อครั้งพระเจ้าอนิรุฑยกกำลังไปรบใน ค.ศ. 1057 ส่วนยุคที่สอง นับถึงเวลาที่พวกมองโกลได้ยึดเอาเมืองพุกามเมื่อ ค.ศ. 1287 สถาปัตยกรรมในยุคนี้มีแนวโน้มใหม่ๆ เป็นต้นว่า ห่องเฉลียงสว่างมากขึ้น แผนผังในการก่อสร้างซับซ้อนยิ่งขึ้น สถานที่สร้างก็สร้างเป็นหลายชั้น ความจริงอิทธิพลมอญก็ยังมีอยู่ในบางกรณี แม้จะล่วงเลยรัชกาลของพระเจ้าชัยสุระที่ 2 อันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อไปแล้ว และแนวโน้มทางสถาปัตยกรรมแบบพม่าได้เริ่มปรากฏตั้งแต่รัชกาลของกษัตริย์องค์แรกๆ ซึ่งสืบราชสมบัติจากพระเจ้าอนิรุฑเป็นต้นมา

โดยสรุปแล้ว อาจกำหนดความสืบเนื่องตามลำดับเหตุการณ์ของอนุสาวรีย์แบบสำคัญๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ก่อนรัชกาลพระเจ้าอนิรุฑ ค.ศ. 1044 สิ่งปลูกสร้างที่เมืองพุกามไม่มีแบบใดที่จะไม่เคยปรากฏมาก่อนที่เมืองแปร
2. สถูปรูปประฆังได้รับความนิยมมากในรัชกาลพระเจ้าอนิรุฑ (ค.ศ. 1044—1077) เช่น สถูปชเวชิกอง มยีนกาบา โลกานันทะ (ค.ศ. 1059) กับสถูปชเวชันคอง สถูปแบบนี้นิยมกันต่อมาตลอดอายุของราชวงศ์นี้ จนถึงได้มีสถูป ชื่อ มงคลเจดีย์ (มิงคลาเซดี) ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อปี 1274 สถูปพม่าต่างกับสถูปอินเดียกับสถูปสิงหลตรงที่ไม่มีนาร์มิกา และให้ความสำคัญแก่การสร้างฐานเป็นชั้น ตลอดจนส่วนสูงและการเสริมยอดสถูป
3. วิหารซึ่งสร้างที่บิวัตตอนกลางเพื่อรับน้ำหนักยอดที่เรียกว่า สีขร มีการสร้างเฉลียงไว้โดยรอบ มีหลักฐานปรากฏอาจจะตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอนิรุฑที่วิหารถ้ำชื่อ คโยกูโอมิน และยังปรากฏอีกแห่งหนึ่งเมื่อกลางศตวรรษที่ 13 ที่วิหารธรรมบุลา เมื่อ ค.ศ. 1256 วิหารอานันทะ วิหารชเวกู (ค.ศ. 1131) และวิหารธรรมรังยี (ธรรมยัน) (ค.ศ. 1167—1170) ล้วนได้แบบมาจากวิหารธรรมบุลาทั้งสิ้น
4. วิหารซึ่งมีห้องกลางและมีเฉลียงล้อมรอบรับแสงสว่างจากซุ้มจระนำ เป็นลักษณะเฉพาะของรัชกาลพระเจ้าคยัณสีทถ (ค.ศ. 1084—1121) ได้แก่ วิหารเมืองนาคยอน อภยรัตน (อภยดานา) วิหารเมืองคยาชอคยี เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่จะไม่พบในที่อื่นอีกเลย
5. วิหารที่สร้างที่บิวัตหลัง ตัวอย่างแรก คือ วิหารสัพพัญญู (ธาตูปยัญญู) สร้างเมื่อ ค.ศ. 1150 เป็นแบบที่ใช้อยู่ถึงก่อนศตวรรษ และนับว่าเป็นลักษณะพิเศษอย่างยิ่งของสถาปัตยกรรมเมืองพุกาม

ได้แก่ วิหารจุฬามณี (สุลามาณี) (ค.ศ. 1183) วิหารกอดวาพัลลิน วิหารติโลกามังคลา (หติโลมินโล) (ประมาณ ค.ศ. 1211) ล้วนเป็นวิหารแบบสัพพัญญูทั้งสิ้น

6. ท้ายที่สุดสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่เป็นแบบสถาปัตยกรรมอย่างเบาได้ปรากฏในบางแห่งตลอดยุคเมืองพุกาม ตัวอย่างเช่น สิ่งปลูกสร้างที่พิททะกัตแตก (ค.ศ. 1060) ที่มีมาลงคยอง (ค.ศ. 1174) และที่อุปาลีเถระ เมื่อประมาณราวกลางศตวรรษที่ 13

อิทธิพลของอินเดียที่รุนแรงที่สุดปรากฏที่เมืองแปรในด้านประติมากรรม และยังสืบมาถึงเมืองพุกามด้วย เมื่อดูสมัยของการสร้างแล้วจะเห็นว่าอิทธิพลของสำนักปาลเสนแห่งแคว้นเบงกอลของอินเดียด้วย พระพุทธรูปบางองค์คงจะสร้างโดยศิลปินอินเดีย และจิตรกรรมเก่าแก่ซึ่งปรากฏตามภาพฝาผนังจำนวนมากที่ประดับด้านในของวิหารทั้งหลายในเมืองพุกาม ลักษณะใกล้เคียงกันมากกับจิตรกรรมในแคว้นเบงกอลและประเทศเนปาล

1. ผลงานทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของพม่า :

- F. N. TRAGER, J. N. MUSGRAVE et J. WELSH, *Annotated Bibliography of Burma*, New Haven, 1956.
- Epigraphia Birmanica* (3 vol. parus), Rangoon, 1919-1928.
- Inscription of Burma* (5 portefeuilles parus), Rangoon, 1934-1956.
- PE MAUG TIN et G. H. LUCE, *The Glass Palace Chronicle of the kings of Burma*, Londres, 1923.
- A. P. PHAYRE, *History of Burma*, Londres, 1883.
- G. E. HARVEY, *History of Burma*, Londres, 1925.
- J. G. SCOTT, *Burma, a handbook of practical information*, Londres, 1921.
- SHWAY YOE (pseud. du précédent), *The Burman, his life and notions*, Londres, 1910.
- R. HALLIDAY, *The Talaings*, Tangoon, 1917.
- W. W. COCHRANE, *The Shans*, Rangoon, 1915.
2. C. O. BLADGEN, *The Pyu inscriptions*, *Epigraphia Indica*, XII, p. 127; *The Pyu inscriptions*, *J. Burma Res. Soc.*, VII, 1917, p. 37.
3. G. H. LUCE, *The ancient Pyu*, *ibid.*, XXVII, 1937, p. 249.
4. L. DE BEYLIÉ, *Fouilles à Prome*, *Rev. Arch.*, 2, 1907, p. 193; *Prome et Samara*, Paris, 1907.
- C. DUROISELLE, *Excavations at Hmawza*, *Ann. Rep. Arch. Survey India*, 1926-1930.
5. R. S. LE MAY, *The development of Buddhist art in Burma*, *J. Roy. Soc. of Arts*, XCVII, 1949, p. 535.
6. J. A. STEWART, *Kyaukse irrigation, side-light on Burmese history*, *J. Burma Res. Soc.*, XII, 1921, p. 1.
- G. H. LUCE, *Old Kyaukse and the coming of the Burmans*, *Idid.*, XLII, 1959, p. 75.
7. HTIN AUNG, *The Lord of the Great Mountain*, *Ibid.*, XXXVIII, 1955, p. 82.
8. C. DUROISELLE, *The Ari of Burma and tantric buddhism*, *Ann. Rep. Arch. Survey India*, 1915-1916, p. 79.
9. NIHAR-RANJAN RAY, *Brahmanical Gods in Burma*, Calcutta, 1932.
10. H. G. QUARITCH WALES, *Anuruddha and the Thaton tradition*, *J. Roy. As. Soc.*, 1947, p. 153.
11. G. H. LUCE, *Mons of the Pagan dynasty*, *J. Burma Res. Soc.*, XXXVI, 1953, p. 1.
12. C. DUROISELLE, *The Ananda temple at Pagan* (*Mem. Arch. Survey India*, n° 56), Delhi, 1937.
13. M. H. BODE, *Pali literature of Burma*, London, 1909.
14. G. H. LUCE, *The greater temples of Pagan*, *J. Burma Res. Soc.*, VIII, 1918, p. 189; *The smaller temples of Pagan*, *Ibid.*, X, 1920, p. 41.
- U. LU PE WIN, *Pictorial Guide to Pagan*, Calcutta, 1955.

ภาคที่สี่

วิฤตติการณ์ในศตวรรษที่ 13

และความเสื่อมของอารยธรรมอินเดีย⁽¹⁾

ศตวรรษที่ 13 นับว่าเป็นการสิ้นสุดของโลก ๆ หนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับแหลมอินโดจีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไป คือ เป็นการสิ้นสุดของสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษ อันได้แก่ การเข้ามาปลูกฝังอารยธรรมอินเดียในใจกลางสังคมของอินโดจีน ก่อนที่จะได้กล่าวถึงข้อเท็จจริงต่าง ๆ รวมทั้งวัดผลอันเกิดจากข้อเท็จจริงนั้น ๆ จำเป็นจะต้องพิจารณาเสียก่อนถึงสถานการณ์ด้านเชื้อชาติ การเมือง และวัฒนธรรมของอินโดจีนก่อนหน้าจะถึงยุควิฤตติ

ทางฝั่งทะเลตะวันออก ราชอาณาจักรจัมปาซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ได้ถูกโจมตีมาเป็นเวลาช้านานจากเพื่อนบ้านทางเหนือ คือ ไตเวียดซึ่งรับอิทธิพลจากจีน และในปี ค.ศ. 1000 จัมปาที่จำต้องสละราชธานีชื่ออินทรปุระ ซึ่งอยู่ในแคว้นกวางนำโดยเด็ดขาด แล้วย้ายราชธานีมาอยู่ที่เมืองวิชัยในแคว้นบดินห์ปัจจุบัน เมื่อราชวงศ์ลิได้ขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1010 ได้เพิ่มความกดดันของไตเวียดซึ่งได้เป็นอิสระพ้นจากการครอบงำของจีนมาเป็นเวลาถึงก่อนศตวรรษ ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 กัมพูชาชาติปรักษ์อีกชาติหนึ่งของพวกจามสามารถเข้ายึดครองดินแดนจัมปาได้ถึงสองครั้ง คือ ครั้งแรกระหว่าง ค.ศ. 1145-1149 และครั้งที่สองระหว่าง ค.ศ. 1190-1220 แต่ในระหว่างนั้นพวกจามก็ได้ฉวยโอกาสที่เกิดความวุ่นวายภายในกัมพูชาหันเข้ารบกับประเทศนี้ และตีพวกกัมพูชาร่นไปถึงนครวัดได้เข้าปล้นเอาเมืองนี้เมื่อ ค.ศ. 1177 อันเป็นการแสดงให้เห็นความเป็นชาตินัรบของจาม ด้านอารยธรรมของจัมปานั้นก็เป็นอารยธรรมที่มีสืบมาช้านาน วัฒนธรรมฝ่ายสันสกฤตรุ่งเรืองอยู่เสมอ ดังปรากฏหลักฐานในจารึก และประเพณีทางศิลปะที่สืบทอดกันมาก็ยังมีความมั่นคงพอที่จะให้พวกจามสามารถสร้างอนุสาวรีย์งาม ๆ ดังเช่น หอบินดินห์ เป็นต้น

ในประเทศพม่า ศตวรรษที่ 12 นี้ ตรงกับยุครุ่งเรืองแห่งราชวงศ์เมืองพุกาม ซึ่งได้สถาปนาขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1044 เป็นศตวรรษที่มีกิจกรรมสำคัญทางวรรณคดี ซึ่งแสดงออกด้วยการเรียบเรียงผลงานจำนวนมากเป็นภาษาบาลี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เกิดความรุ่งเรืองทางศิลปะอย่างน่าสังเกต ใน ค.ศ. 1190 พม่าได้รับความสนับสนุนจากฝ่ายอินเดีย คือ ได้รับพุทธศาสนาลัทธิสิงหล โดยภิกษุมอญเป็นผู้นำเข้ามา การได้รับเชื้อใหม่เข้ามาหล่อหลอมชนบประเพณีทางพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่อย่างลึกซึ้งแล้วนั้น ปรากฏว่าเป็นผลดี ผิดกับที่กัมพูชานั้นเป็นประเทศซึ่งรับวัฒนธรรมอินเดีย ส่วนพุทธศาสนาที่ปฏิบัติอยู่ในกัมพูชานั้นปฏิบัติกันในรูปแบบที่ต่างกันเป็นอันมาก

ความถาวรของวัฒนธรรมฝ่ายสันสกฤตในกัมพูชา ได้ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกของยุคนี้เป็นจำนวนมาก ศิลาจารึกเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความรู้ในทางภาษา วรรณคดี และความรู้ทางศาสนาในประเทศนี้ สำหรับศิลปกรรมนั้น ระยะเวลาศตวรรษที่ 12 ได้มีการสร้างเทวสถานเมืองพินาย เมืองเบงเมเลีย นครวัต บันทายสม์เร และปราสาทศิลปะขอมรุ่นแรก ซึ่งปราสาทกลุ่มสุดท้ายก็คือตัวขอมเอง มีอายุระยะต้นศตวรรษต่อมา นอกจากนั้น ศตวรรษที่ 12 ยังเป็นยุครุ่งเรืองของอาณาจักรเขมรซึ่งมีการแผ่อาณาจักออกไปถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงนำทัพไปจนถึงแคว้นตังเกี๋ย และลงมาจนถึงตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยา ครั้งต่อมาภายหลังจากความวุ่นวายในกัมพูชาอยู่ระยะหนึ่งกับ ได้ถูกพวกจามรุกรานใน ค.ศ. 1177 กษัตริย์กัมพูชา คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้นำถือพุทธศาสนาได้แผ่อาณาจักรของกัมพูชาไปถึงเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ทางเหนือ และถึงแหลมมลายูซึ่งอยู่ทางใต้ ทางฝั่งทะเลตะวันออกของอินโดจีน ก็ได้แผ่อาณาจักรไปถึงเขตแดนประเทศพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้รวบรวมเอาดินแดนของพวกชนชาติสยามซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในภูมิภาคสุโขทัย ทุกวันนี้ก็ยังปรากฏร่องรอยอิทธิพลเขมรที่แท้จริงในเมืองนี้อยู่มาก ในยุคของเขมรนี้ยังมีอนุสาวรีย์สำคัญๆ ที่เมืองลพบุรีอีกด้วย คือที่เรียกว่า วัฒนหาราตุ ซึ่งแม้ว่าจะได้มีการปฏิสังขรณ์สืบต่อกันมาอีกหลายครั้ง แต่ก็ไม่ได้ทำให้ลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกับหอเทวาลัยที่นครวัตเปลี่ยนแปลงไปเลย นอกจากนั้นยังมีวัดนครโกษา เจดีย์ของวัดที่ปรักหักพังไปแล้วนั้นคงจะเป็นเจดีย์ที่กำหนดศูนย์กลางของราชธานี และยังมีพระปรางค์อีกสามองค์ คือ พระปรางค์สามยอด⁽²⁾ ส่วนพระพุทธรูปที่พบกันมากที่เมืองลพบุรีเป็นผู้มีสำนักชนบททางศิลปะเขมร ซึ่งมีผลงานอันงดงาม⁽³⁾ แม้ว่าศิลาจารึกภาษาเขมรที่เมืองลพบุรีจะยืนยันได้ว่า อย่างน้อยในศตวรรษที่ 11 ลัทธิฮินดูกับพุทธศาสนาได้เคยร่วมยุคกันมา มีอนุสาวรีย์และพระพุทธรูปจำนวนมากทั้งที่ลพบุรีเองและหัวเมืองตะวันตกอื่นๆ ในกัมพูชาเก่า แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้รับการความสำคัญที่เคยมีมาแต่ในสมัยทวารวดีไว้ได้แม้เขมรจะมารอบครอง

สรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า ในศตวรรษที่ 12 จนถึงต้นศตวรรษที่ 13 ประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียยังคงมีความเข้มแข็งอยู่บนพื้นฐานอันเป็นประเพณีของตนเอง อารยธรรมอินเดียยังมีอิทธิพลสืบมาอีกช้านาน และสามารถแสดงออกเป็นภาษาสันสกฤตและบาลี ขณะเดียวกันกับที่ถ้อยคำสำนวนต่างๆ ของท้องถิ่นก็เพิ่มพูนมากขึ้น โดยอาศัยคำศัพท์ภาษาอินเดีย จนถึงขั้นสามารถแสดงความรู้สึกในเชิงศิลปะสำคัญๆ ได้เป็นอันมาก

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางสังคมซึ่งได้รับอารยธรรมจากอินเดีย เราก็สามารถพบสาเหตุแห่งความอ่อนแอภายในของสังคมเหล่านี้ อันถือได้ว่าเป็นสัญญาณเริ่มแรกของความเสื่อม และเหตุการณ์ต่อมาในศตวรรษที่ 13 ได้ช่วยให้ความเสื่อมทรามนี้เสื่อมหนักเข้าไปอีก

ทางแคว้นจัมปาเมื่อถูกบังคับให้ต้องทิ้งราชธานีทางการเมืองจากมีซอนนครอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเทพเจ้าภักทเรศวรผู้คุ้มครองราชอาณาจักรได้ครองราชย์มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 4 ในเทวสถานซึ่งได้รับการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง จึงกลายเป็นหน่วยอิสระขององค์ที่สำคญองค์กรหนึ่ง ในด้านการปกครองหัวเมืองทางเหนือของจัมปายังได้มีกรณีพิพาทกับไคเวียดอีกคำรบหนึ่ง ซึ่งขณะนั้นได้มีราชวงศ์ใหม่ขึ้นครองราชสมบัติ

ตรันทูได้ผู้สถาปนาราชวงศ์ใหม่นี้เริ่มรัชกาลด้วยการขจัดกษัตริย์ราชวงศ์ลือวงศ์สุดท้าย ซึ่งหลบไปถือเพศบรรพชิตอยู่ในอารามแห่งหนึ่ง ภายหลังจากนั้น พระเจ้าตรันทูได้พยายามให้พระราชชนัดดา คือจักรพรรดิหนุ่มตรันไทตองซึ่งยังไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติด้วยการอภิเษกสมรสกับพระชนนิษฐาของพระจักรพรรดิผู้มเหสี ซึ่งขณะนั้นทรงพระครรภ์อยู่ด้วย ทำให้องค์พระจักรพรรดิกับน้องเขยมีเรื่องเบาะแว้งกันเป็นครั้งคราว จนพระเจ้าตรันทูต้องลี้ภัยออกไปในที่สุด ใน ค.ศ. 1240 พระเจ้าตรันไทตองได้ราชโอรสพระองค์หนึ่ง จึงทรงให้ราชโอรสดำรงตำแหน่งรัชทายาท และได้เวนอำนาจให้เมื่อ ค.ศ. 1258 ซึ่งการนี้ได้ทำให้เกิดเป็นประเพณีปฏิบัติกันต่อมาในหมู่กษัตริย์ของราชวงศ์นี้ คือ เมื่อกษัตริย์องค์ก่อนเวนอำนาจไปแล้วก็ยังคงรักษาบทบาทสำคัญเกี่ยวกับกิจการของรัฐไว้ และตราบไคท์กษัตริย์องค์ก่อนยังมีพระชนม์อยู่ กษัตริย์องค์ใหม่ที่ได้รับแต่งตั้งจะมีอำนาจมากกว่าไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นรัชทายาทไว้ล่วงหน้า พระเจ้าตรันไทตองสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1277

รัชกาลของพระเจ้าตรันไทตอง (ค.ศ. 1225—1258) ปรากฏเหตุการณ์สำคัญ คือ มีการปฏิรูปเกี่ยวกับการปกครองส่วนภูมิภาค โดยการจัดลำดับอาวุโสของขุนนาง มีการปฏิรูปการชำระภาษีอากรงานชลประทาน และการสร้างเขื่อนกันน้ำ อันเป็นการประกอบกิจการที่ราชวงศ์ก่อนได้ทำไว้ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ในส่วนที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ พระองค์ทรงบัญญัติการรบกับแคว้นจัมปาเมื่อ ค.ศ. 1252 ขณะนั้นแคว้นจัมปาต้องอพยพโยกย้ายเพราะถูกเขมรโจมตีเมื่อ ค.ศ. 1220 และกษัตริย์องค์ใหม่ของจัมปา คือ พระเจ้าชัยปรมศวรรมันที่ 2 ครองราชย์อยู่ในขณะนั้น ตอนปลายรัชกาลของกษัตริย์จัมปาพระองค์นี้ กษัตริย์จัมปาได้ทรงขอให้ไฉเวียดคินหัวเมืองสามหัวเมืองทางเหนือให้แก่จัมปา ซึ่งข้อนี้เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกันไม่มีที่สิ้นสุดระหว่างเพื่อนบ้านสองประเทศนี้ เมื่อได้รับคำขอเช่นนี้ พระเจ้าตรันไทตองได้ส่งกำลังทหารไปตั้งจัมปาอีก และกวาดต้อนเชลยมาเป็นจำนวนมาก และคงจะได้ทรงสังหารกษัตริย์จัมปาด้วยในครั้งนั้น จากนั้นไม่นานนักพระเจ้าตรันไทตองก็ถูกรุกรานจากพวกมองโกลเป็นครั้งแรก ภายหลังจากที่พวกมองโกลโดยการนำของจักรพรรดิคุบไลข่านได้ยึดยูนนานไว้ได้แล้วเมื่อ ค.ศ. 1253 จักรพรรดิคุบไลข่านผู้นี้ต่อมาทรงเป็นต้นราชวงศ์หยวนในประเทศจีน

ในศตวรรษที่ 13 กัมพูชาเริ่มประสบความลำบาก เนื่องจากได้ขยายอาณาเขตออกไปมากเกินไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีภาระหนักในศตวรรษที่ 12 เพราะประชาชนถูกกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ 2 พระองค์ ซึ่งเป็นทั้งนักรบและนักก่อสร้างเกณฑ์ไปใช้ กอปรกับได้ถูกพวกจัมปารุกรานเมื่อ ค.ศ. 1177 กัมพูชาจึงอ่อนแอลงจนถึงกับเข้าสู่ยุคไม่มีชื่อไม่มีแป๊ะ เมืองขึ้นและประเทศราชของกัมพูชาสามารถแข็งเมือง แคว้นเซนลีฟู⁽⁴⁾ ซึ่งดูเหมือนจะตั้งอยู่ตอนมุมตะวันตกเฉียงเหนือของอ่าวสยาม ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า เป็นประเทศราชของกัมพูชา โดยเจ้าชูกวเป็นผู้ระบุไว้ในหลักฐานจีนเมื่อ ค.ศ. 1225 ได้แสดงความเป็นอิสระด้วยการส่งทูตไปยังประเทศจีน ตั้งแต่ ค.ศ. 1200 เป็นต้นมา แคว้นโลห์หรือดินแดนของพวกละโว้ถือเป็นตัวอย่างในระยะต่อมา ตั้งแต่ ค.ศ. 1289 แต่ละโว้ได้ฉวยโอกาสที่กัมพูชาเกิดความวุ่นวายในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 12 ที่จะสลัดแอกของกัมพูชาออกไป เขมรได้กวาดต้อนเอาคนจามไปเมื่อ ค.ศ. 1220 โดยยกทัพไปตีถึงเมืองแห่งอันเป็นครั้งสุดท้ายระหว่าง ค.ศ. 1216—1218 ความเสื่อมถอยของกัมพูชาในครั้งนี้น่าเหตุคงเนื่องมาจากการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นระยะเดียวกันกับทางภาคเหนือของแหลมอินโดจีนได้เกิดความเคลื่อนไหวในหมู่คนเผ่าไทยขึ้นด้วย พระเจ้าชัยวรมัน

ที่ 7 ทรงให้ราชโอรส(5) คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 สืบราชสมบัติ แต่เราทราบ วัน เดือน ปี เกี่ยวกับ กษัตริย์พระองค์นี้แต่เพียงว่าสวรรคตใน ค.ศ. 1243 เท่านั้น เมื่อสิ้นรัชกาลนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ได้ สืบราชสมบัติต่อมาอีกช้านาน ในรัชสมัยของพระองค์ กัมพูชาได้ถูกรุกรานจากกองทัพของมองโกล ซึ่งไม่ใหญ่โตอะไรนัก ทหารมองโกลกองนี้ยกมาจากแคว้นจัมปา เมื่อ ค.ศ. 1283

ในครั้งแรกของศตวรรษที่ 13 กัมพูชาได้สูญเสียอำนาจซึ่งมีอยู่เหนือพวกไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยา พวกไทยนั้นก็คือ พวกสยามที่มีรูปปรากฏอยู่บนภาพสลักนูนต่ำของนครวัด ศูนย์กลางสำคัญ ของพวกนี้อยู่ที่สุโขทัยและศรีสัชนาลัย ปัจจุบัน คือ สวรรคโลก เมืองทั้งสองนี้เป็นเมืองคู่กัน ตั้งอยู่ที่ แดนต่อระหว่างเขตอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของเขมร อิทธิพลของพวกมอญหรือญไทย และอิทธิพลของพม่าเมืองพุกาม เมืองทั้งสองนี้อาศัยแม่น้ำยมในการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองลพบุรี และหัวเมืองเขมรโบราณ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง นอกจากนี้ยังเป็นเมืองที่ตั้ง อยู่ตรงปากทางซึ่งมาจากพม่าตอนล่าง ทำให้สามารถติดต่อกับด้านตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ เกาะลังกา

ร่องรอยทางโบราณคดีของสุโขทัยที่เก่าแก่ที่สุด คือ วัดพระพายหลวง อันเป็นหมู่สถูปหรือเจดีย์ สามองค์ซึ่งเป็นแบบเขมรวิสุทธิของศตวรรษที่ 12 พิสูจน์ให้เห็นว่า เขมรได้เข้ามาอยู่ในภูมิภาคนี้ใน ยุคนั้น(6) ประมาณกลางศตวรรษที่ 13 ชาวสยามได้แข็งเมืองขึ้นตามพฤติการณ์ดังนี้ คือ มีบุรุษหนึ่งชื่อ ผาเมือง เป็นโอรสของผู้ที่น่านจะเป็นหัวหน้าชาวสยามซึ่งอยู่ใต้การครอบงำของกัมพูชา และหัวหน้าผู้นี้ ทางนครวัดให้ตำแหน่งเป็นพระเจ้าอินทราปตินทราทิตย์ ซึ่งทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเขมร ต่อมา มีเหตุการณ์ที่ไม่ทราบต้นสายปลายเหตุเกิดขึ้น คือ ผาเมืองได้เข้าสู่รบกับข้าหลวงเขมรประจำแคว้น สุโขทัย โดยได้รับความช่วยเหลือจากหัวหน้าชาวไทยอีกผู้หนึ่ง ชื่อ บางกลางท่าว ข้าหลวงเขมรเป็น ฝ่ายพ่ายแพ้ ผาเมืองจึงได้ตั้งให้พันธมิตร์ คือ บางกลางท่าวเป็นข้าหลวงแทน แล้วตั้งขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยมอบตำแหน่งอินทราปตินทราทิตย์ให้ การกระทำเช่นนี้เท่ากับว่าผาเมืองได้ทำให้การปฏิวัตินี้มี ลักษณะเหมือนกับความชอบธรรม เพราะได้กระทำการไปในนามของเขมรซึ่งเป็นผู้ปกครอง แต่ตาม ข้อเท็จจริง ความภักดีต่อเขมรได้ขาดสะบั้นลงแล้ว และราชอาณาจักรไทยที่เป็นอิสระในลุ่มแม่น้ำเจ้า พระยา ซึ่งนักประวัติศาสตร์จีนเรียกว่า เสียม (คือ สยาม) ก็ได้สถาปนาขึ้น การที่กัมพูชาสูญเสีย อาณาจักรสุโขทัยไปไม่ถึงกับเป็นความเสียหายสำหรับกัมพูชาก็จริง แต่ราชอาณาจักรใหม่ที่สร้างขึ้นนี้ก็ มิได้รอช้าที่จะแสดงให้เห็นนายเก่าของตนได้เห็นถึงนโยบายขยายดินแดน ซึ่งจะได้ผลในตอนปลายศตวรรษ ในสมัยที่ราชบุตรของผู้สถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นปกครอง

ถัดขึ้นไปทางเหนือของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน ราชอาณาจักรศรีอยุธยา (คือ ลำพูนใน ปัจจุบัน)นั้น ในสมัยต้นศตวรรษที่ 13 ยังมีกษัตริย์ราชวงศ์มอญปกครองอยู่(7) กษัตริย์องค์หนึ่งซึ่งมีชื่อ ระบุไว้ในจดหมายเหตุพื้นเมืองว่า สัพพาสิตฺธิ ได้ทรงจารึกศิลาเป็นภาษามอญผสมกับข้อความบางตอน เป็นภาษาบาลีมีอายุระหว่าง ค.ศ. 1215—1219 กล่าวถึงการสร้างอนุสาวรีย์ทางพุทธศาสนาไว้ อนุสาวรีย์ 2 แห่งมีอายุอยู่ในช่วงรัชกาลพระเจ้าอากิตยราชา ซึ่งร่วมสมัยกับกษัตริย์เขมร คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือ อนุสาวรีย์วัดกู่กู่ อันเป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมหลายชั้นประดับด้วยแถวพระพุทธรูปยืนทำด้วยปูนปั้น

ซึ่งตรงกับเจดีย์มหาพลาเจดีย์ สร้างเป็นอนุสรณ์ในชัยชนะต่อกองทัพเขมรกับอนุสาวรีย์ที่วัดมหาธาตุ ซึ่งสภาพปัจจุบันปรากฏว่าได้มีการตัดแปลงและขยายต่อเติมหลายครั้ง มีลักษณะเป็นสถูปประฆังคว่ำอันสวยงาม มียอดแหลม ตัวสถูปคลุมด้วยแผ่นทองงามอร่าม หลังรัชกาลพระเจ้าสุทโธทนะแล้วจดหมายเหตุได้กล่าวถึงรายชื่อกษัตริย์ซึ่งเราก็ดำเนินแต่เพียงพระนามเท่านั้น กษัตริย์เหล่านี้มีเพื่อนบ้านทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเจ้าลาวเมืองเงินยาง (ปัจจุบันคือ เชียงแสน) ซึ่งเจ้าลาวได้ย้ายราชธานีลงมาทางใต้ แล้วก็สร้างเมืองเชียงรายขึ้น ต่อจากนั้นจึงได้ขยายอาณาเขตออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันออกเฉียงใต้ มุ่งไปสู่แคว้นหริภุญไชย ซึ่งราชวงศ์มอญยังคงครองอยู่สืบมา

ในครั้งหลังศตวรรษที่ 13 เรามีความรู้สึกรู้ว่าราชอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษแรก ๆ ไม่มีพลังที่จำเป็นอีกแล้วในอันจะต้านทานแรงกระทบใด ๆ หรือแม้แต่ยามที่รากฐานแห่งอารยธรรมเกิดคลอนแคลนขึ้นมาแต่เพียงเล็กน้อย ก็ไม่อาจจะทนทานได้ แรงกระทบอันนี้ก็คือฝีมือของพวกมองโกลนั่นเอง(๘)

เมื่อกุบไลข่านมหาราช เมื่อ ค.ศ. 1260 และก่อนที่จะได้ชัยชนะในประเทศจีน กุบไลข่านได้พยายามตีเอาเมืองขึ้นซึ่งมีเจ้าต่างประเทศปกครอง และอยู่ใกล้เคียงกับจักรวรรดิตั้งเดิมของจีนในราชวงศ์ซ้อง ทางด้านประเทศญี่ปุ่นนั้น พวกมองโกลได้ประสบความสำเร็จล้มเหลวสิ้นเชิง เพราะต้องพ่ายแพ้ไปเมื่อ ค.ศ. 1281 ปีต่อมาคือ ค.ศ. 1282 อินโดจีนถูกโจมตีเป็นครั้งแรกจากกองทัพของกุบไลข่าน แต่เดิมเมื่อปี ค.ศ. 1257 มองโกล ชื่อ อูริยงกะไต ราชบุตรของสุโบไตผู้มีชื่อเสียง ซึ่งเคยยกทัพไปถึงรัสเซีย ใน ค.ศ. 1222 ได้ยกกำลังเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำแดงในแคว้นตังเกี๋ย แล้วได้ส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าตรันไทตอง ทูตทุกคนถูกจับเป็นเชลยสิ้น พวกมองโกลจึงยกลงมาถึงราชธานีไตลา และเข้าโจมตีในเดือนธันวาคม เพื่อเป็นการแก้แค้นที่ทูตของตนต้องถูกจับกุมและถูกดูหมิ่น รัชทายาทของไตเวียดได้เข้าช่วยเหลือตรันไทตองผู้บิดา และสามารถบังคับให้ผู้กรรณถอยออกไปได้ชั่วคราว ภายหลังที่เกิดเหตุการณ์นี้แล้ว พระเจ้าตรันไทตองจึงสละราชสมบัติให้แก่ราชบุตร ซึ่งทรงครองราชย์ต่อมาตั้งแต่ ค.ศ. 1258—1278 ทรงพระนามว่า พระเจ้าตรันทันตอง

รัชสมัยของกษัตริย์พระองค์ใหม่นี้ไม่มีเหตุการณ์สำคัญแต่อย่างใด และสวรรคตใน ค.ศ. 1290 หลังจากได้เวนอำนาจให้ราชบุตรองค์หัวปีไว้แล้วก่อนหน้านั้นถึง 12 ปี และราชบุตรได้บรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าตรันนันทอง ครองราชสมบัติตั้งแต่ ค.ศ. 1279—1293 และกษัตริย์พระองค์นี้ทรงได้รับพระเกียรติว่าสามารถต้านทานการรุกรานของพวกมองโกล

การรุกรานของมองโกลนี้ได้เริ่มต้นเมื่อ ค.ศ. 1282 โดยมีความมุ่งหมายที่จะเอาแคว้นจัมปาไว้ในอำนาจ ซึ่งในขณะนั้นจัมปาเพิ่งจะเป็นอิสระจากการยึดครองของเขมร ซึ่งยึดครองจัมปามาตั้งแต่ ค.ศ. 1190—1220 ตั้งแต่ ค.ศ. 1266 เป็นต้นมา กษัตริย์จัมปา คือ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 5 ได้ปกครองแคว้นจัมปาอยู่ และเป็นเรื่องแปลกประหลาดที่ทรงสามารถรักษาความสัมพันธ์อันดีกับแคว้นไตเวียดไว้ได้ ถึงกับได้ส่งคณะทูตไปยังไตเวียดไม่น้อยกว่าสี่ครั้งในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1266 และ ค.ศ. 1270 นโยบายนี้เกิดผลเมื่อจัมปาต้องสู้รบกับพวกมองโกล กษัตริย์จัมปาพระองค์นี้ได้รับคำเชิญให้เสด็จไปยังราชสำนักกรุงปักกิ่งถึงสองครั้ง คือ ครั้งแรกใน ค.ศ. 1278 และอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1280

แต่จากการส่งทูตและส่งเครื่องราชบรรณาการไปให้จีน ทำให้กษัตริย์จัมปาสามารถหลีกเลี่ยงค่าเชื้อเชียนั้นได้ ขุนศึกมองโกลผู้มีนามว่า โซแซตู (ภาษาเวียดนามว่า ตัวโต) ซึ่งเป็นขุนศึกผู้พิชิตแคว้นกวางตุ้งกับขุนนางจีนอีกผู้หนึ่ง ชื่อ เลียวเซ็ง จึงได้รับมอบหมายให้ไปยังแคว้นจัมปาเมื่อ ค.ศ. 1281 ซึ่งตามจดหมายเหตุในพงศาวดารมองโกลเรียกว่า “ไปรักษาความสงบ” ในแคว้นจัมปา โดยได้แบ่งจัมปาออกเป็นหัวเมืองต่าง ๆ หลายหัวเมือง ประชาชนชาวจัมปาซึ่งได้รับการปลุกใจจากพระเจ้าหริจิต ราชบุตรของกษัตริย์จัมปาในขณะนั้นไม่ยอมรับอำนาจปกครองที่ว่านี้ พวกเขาหลวงของข่านมหาธาจต้องกลับไป กุบไลข่านจึงส่งกองทัพมาปราบ ซึ่งในขั้นนี้ข้าพเจ้าขอกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ทางไคเวียดซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีเป็นพิเศษกับจัมปาได้ปฏิเสธไม่ยอมให้กองทัพมองโกลผ่านอาณาเขตของตน จึงทำให้โซแซตูจำต้องยกทัพมาทางทะเล และมาถึงเมืองบินดินห์เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1283 เมืองบินดินห์ขณะนั้นมีราชธานีชื่อวิชัย และมีป้อมปราการมากมายป้องกันเมือง พระเจ้าอินทรวรมันมีเวลาหลบหนีออกจากเมืองและไปหลบภัยอยู่กับทหารในภูเขา ทรงทำสงครามแบบกองโจรกับพวกมองโกลอยู่ถึง 2 ปี ในระหว่างนั้นได้ส่งทูตพร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการไปยังหัวหน้มองโกลหลายครั้ง แต่ไม่ยอมเสด็จไปด้วยตนเอง โดยอ้างว่าชราและสุขภาพไม่ดี แต่ความจริงทรงหาโอกาสปรับปรุงกองทัพของพระองค์อย่างไม่หยุดหย่อน อุบายเช่นนี้เป็นเหตุให้ขุนศึกโซแซตูสิ้นความอดทนถึงต้องกลับไปยังประเทศจีนเมื่อฤดูใบไม้ผลิ ค.ศ. 1284 ต่อมามองโกลได้ส่งทหารมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อแทนกองทัพของขุนศึกโซแซตู แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ กุบไลข่านจึงตกลงใจเผด็จศึกโดยยกทัพมาทางบกทั้ง ๆ ที่ไคเวียดพยายามปิดกั้นเส้นทาง กุบไลข่านได้ส่งกองทัพที่มีจำนวนผู้คนมากกว่าเดิมมาทางลงซอน ให้ราชบุตรคนหนึ่งชื่อโตข่าน (ภาษาเวียดนามว่า โตไซฮอน) บัญชาการทัพ กองทัพมองโกลได้โจมตีไคเวียดเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1285 โตข่านเมื่อได้ชัยชนะก็ไล่เมืองบักนินห์แล้วจึงยกเข้าโจมตีเมืองฮานอย แต่ไปพ่ายแพ้ในบริเวณปากแม่น้ำถึงต้องกลับประเทศจีนไปอีก ขณะเดียวกันโซแซตูต้องการจะเข้ายึดแคว้นตั้งเกียโดยตีตลบขึ้นไปจากทางใต้ จึงได้ส่งกำลังทางเรือยกขึ้นบกที่แคว้นจัมปา และขึ้นไปจนถึงเมืองแหงอานและทันหัว เพื่อจะเข้าสมทบกับโตข่าน แต่ก็ถูกลอบโจมตีและขุนศึกโซแซตูได้ถูกสังหารในที่รบ

ด้วยประการฉะนี้ จัมปาจึงหลุดพ้นจากการรุกรานของพวกมองโกล ซึ่งต้องสูญเสียกำลังคนและนายทหารจำนวนมากโดยไม่ได้ผลประโยชน์ที่ต้องการแต่อย่างใด พระเจ้าอินทรวรมันที่ 5 ทรงเป็นห่วงว่าพวกมองโกลจะยกทัพกลับมาอีก จึงได้ส่งทูตไปยังราชสำนักพระเจ้ากุบไลข่านเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม ค.ศ. 1285 อันเป็นขณะเดียวกันกับที่กัมพูชาได้ส่งทูตไปเหมือนกัน

ทั้งนี้ก็เพราะกัมพูชาเองก็ได้รับความบีบคั้นจากพวกมองโกลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่กัมพูชาสามารถถอนตัวออกจากความบีบคั้นนี้ได้โดยไม่พลีสิ่งพล้ำมากนัก ใน ค.ศ. 1282 ขณะที่ขุนศึกโซแซตูได้เริ่มทำสงครามกับจัมปา ขุนศึกผู้นี้ได้ส่งกองทัพเล็ก ๆ มีนายทหารสองคนบัญชาการ โดยส่งกองทัพนี้ไปพบกษัตริย์เขมร ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ว่ากองทัพนี้ได้ยกจากเมืองกวางตรีไปยังสุวรรณเขต แต่ปรากฏว่านายทหารทั้งสองถูกจับเป็นเชลย พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ทรงมีความรอบคอบพอที่จะไม่หาประโยชน์จากความสำเร็จครั้งนี้มากนัก ใน ค.ศ. 1285 พระองค์จึงทรงส่งเครื่องราชบรรณาการไป

ถวายกุบไลข่าน และเช่นเดียวกับกษัตริย์จัมปา คือ ไม่ต้องไปเฝ้ากุบไลข่านที่ปักกิ่งด้วยพระองค์เอง ใน ค.ศ. 1295 พระเจ้าซ็วรมันที่ 8 ทรงสละราชสมบัติให้แก่ราชบุตรชาย พระเจ้าสิริทวารมัน (ค.ศ. 1295—1327) ในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์นี้กัมพูชาได้รับทูตจีน คือ เจียวตากวน ความสัมพันธ์ครั้งนี้จะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า เพราะว่าความสัมพันธ์นี้ได้เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับสภาพของประเทศกัมพูชาในศตวรรษที่ 13 พวกมองโกลได้ยึดครองราชธานีของไต่เวียดอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1287 แต่รักษาไว้ไม่ได้และต้องอพยพออกไปในที่สุด จักรพรรดิไต่เวียด ชื่อ ตรันนานตอง (ค.ศ. 1279—1293) มีชัยชนะทุกครั้งในการต้านทานการโจมตีของมองโกล และเสด็จขึ้นสู่อำนาจของพระองค์อย่างผู้พิชิต แต่ทว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1288 มา จักรพรรดิไต่เวียดเห็นเป็นความรอบคอบที่จะถือพระองค์ว่าเป็นประเทศราชของกุบไลข่าน ความสำเร็จในการต้านทานของไต่เวียดส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความสามารถของญาติสนิทขององค์จักรพรรดิเอง คือ เจ้าชายตรันกว็อกโตน ซึ่งปัจจุบันนี้ได้รับการเคารพสักการะดุจเทพเจ้าในนามว่า เจ้าตรันซงเคา ตามประเพณีของราชวงศ์ พระเจ้าตรันนานตองจึงทรงสละราชสมบัติใน ค.ศ. 1293 ให้แก่ราชโอรสองค์หัวปี ซึ่งได้รับพระนามว่าพระเจ้าตรันอันตองและได้ครองราชสมบัติมาจนกระทั่ง ค.ศ. 1314 จักรพรรดิพระองค์ใหม่ได้สร้างพันธมิตรด้วยการผูกพันทางการสมรสกับกษัตริย์จัมปา ซึ่งทรงพระนามว่า แซมัน โดยทรงยกพระชนิษฐา คือ เจ้าหญิงเวียนตรันให้เมื่อ ค.ศ. 1306 เพื่อแลกกับการที่จัมปาจะสละหัวเมืองที่ตั้งอยู่ตอนเหนือของช่องเมฆให้อย่างเด็ดขาด กษัตริย์องค์นี้ซึ่งตามศิลาจารึกออกพระนามว่าพระเจ้าซ็ยสิงทวารมัน (ที่ 3) สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1307 ก่อนสวรรคตได้ทรงสร้างพระปรางค์ที่เมืองพินรั้ง คือ พระปรางค์ไปกลองกรวย ซึ่งมีลักษณะตามแบบสมัยเก่าผสมกับลักษณะพิเศษตามแบบสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนมุมที่ก่อทึบ ๆ ให้บางลง และสร้างกำแพงรอบด้านนอกติดต่อกันเป็นเส้นโค้ง กษัตริย์จัมปาพระองค์ใหม่ชื่อ แซซี (ซ็ยยะสิงทวารมันที่ 4) ขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1308 ไม่เคารพต่อความตกลงที่ทำกันไว้ระหว่างพระราชบิดาของพระองค์กับพระเจ้าตรันอันตอง คือ ได้ส่งกองทัพไปโจมตีหัวเมืองที่จัมปาได้สละอำนาจแล้ว ผลก็ปรากฏว่า กษัตริย์จัมปาถูกจับและถูกส่งตัวไปยังตั้งเกีย และได้เสด็จสวรรคตที่เมืองนั้นเมื่อ ค.ศ. 1313 พระอนุชาองค์หนึ่งของพระองค์ ชื่อ แซนัง ได้รับมอบหมายให้ปกครองประเทศในนามของราชวงศ์ตรัน

แม้มองโกลจะพ่ายแพ้แก่ไต่เวียดใน ค.ศ. 1287 แต่ในปีเดียวกันนั้นพวกมองโกลได้ยกทัพไปแก้แค้นพม่า กล่าวคือ เมื่อได้ผนวกเอาแคว้นยูนนานไว้ใน ค.ศ. 1253 แล้ว ต่อมาใน ค.ศ. 1271 มองโกลบังคับให้พระเจ้านรสิงหนที กษัตริย์พม่า ส่งเครื่องราชบรรณาการฐานเป็นประเทศราชไปยังปักกิ่ง แต่พม่าไม่ยอม มองโกลจึงได้ส่งทูตมาเรียกร้ออีกใน ค.ศ. 1273 แต่ทูตถูกสังหารสิ้น จักรพรรดิกุบไลข่านจึงฉวยโอกาสเข้าตีกองทัพพม่าที่หน้าเมืองบาโม เมื่อ ค.ศ. 1277 เมืองบาโมในขณะนั้นเป็นอาณาเขตในปกครองของมองโกลอยู่แล้ว ดังนั้นทรงถือว่าเป็นการแก้แค้นที่พม่าทำร้ายทูตของพระองค์⁽⁹⁾ ในฤดูใบไม้ผลิ ค.ศ. 1277 การรบของมองโกลระยะแรกได้รับความสำเร็จ และพอถึงฤดูหนาวถัดมา มองโกลเข้ายึดครองปราการที่ป้องกันเมืองบาโมไว้ได้ ใน ค.ศ. 1283 ทักษมองโกลได้ยกกลมายังลุ่มแม่น้ำอิรวดีแต่ไม่ถึงเมืองพุกาม พระเจ้านรสิงหนทีเสด็จหนีไปอยู่บริเวณปากแม่น้ำ แต่ใน ค.ศ. 1286 พระเจ้าสีหสุระ (ภาษาพม่าเรียก ทิฮาทุ) ซึ่งเป็นราชบุตรของพระองค์เองวางยาพิษพระองค์เสียที่เมืองแปร พระเจ้าสีหสุระพยายามแย่งเอาเมืองพะโค แต่ก็สวรรคตเสียที่เมืองนั้น หลังจากที่พวกมองโกลได้ส่ง

ทหารไปตีพม่าถึงสามครั้ง แต่ไม่ได้ผล แล้วเจ้ามอญโกล ชื่อ เยสินตมู ได้ยกทัพไปถึงเมืองพุกามอีกใน ค.ศ. 1287 แต่ก็เสียไพร่พลเป็นจำนวนมาก ไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้ว่าพุกามราชธานีต้องเดือดร้อนเพียงใดจากทัพจีนผสมมอญโกล และเหตุการณ์ครั้งนี้ก็ได้มีทางการเมืองเป็นการถาวรแก่จักรวรรดิ มอญโกล แต่กลับมีผลสะท้อนใหญ่หลวงต่อพม่า และดินแดนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะเป็น ประโยชน์แก่การกู้อิสรภาพของไทย

ตั้งแต่ครั้งแรกของศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา บริเวณชายแดนตอนใต้ของมณฑลยูนนานประสบ ความระส่ำระสาย การสถาปนาเมืองใหญ่ ๆ ของชาวไทยก็ได้เกิดขึ้น ซึ่งต่อมากลายเป็นรัฐฉานแห่งพม่า ในยุคเดียวกันนี้มีการสถาปนาราชอาณาจักรสยามแห่งกรุงสุโขทัย พร้อมกับไทยหลวงพระบาง ได้อพยพ เข้ามาทางแม่น้ำอู แต่กรรมส่วนใหญ่แล้วสิ่งที่เกิดขึ้นคงจะไม่ใช่เป็นการเคลื่อนตัวลงมาของประชาชน จำนวนมากในคราวเดียว หากเป็นการยึดอำนาจของชนชั้นผู้ครองนครที่มีเชื้อสายไทย ผู้ซึ่งตั้งถิ่นฐาน อยู่ในดินแดนนั้นเป็นเวลานานพอสมควรมาแล้ว

การที่พุกามมอญโกลได้เข้ายึดเมืองพุกามเมื่อ ค.ศ. 1287 มีผลให้กษัตริย์ราชวงศ์พม่าสลายตัวไป ชั่วคราว และดินแดนพม่าถูกแบ่งออกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อยอีกด้วย เพราะรัฐสี่กั๊กบุไลชานจะมั่นโยบาย แบ่งดินแดนเพื่อครอบครอง ซึ่งในการนี้จะต้องใช้หัวหน้าท้องถิ่นเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก เพราะหัวหน้า เหล่านี้ง่ายแก่การปกครองควบคุมโดยพุกามมอญโกล เหตุนี้ได้กลายเป็นผลประโยชน์แก่พุกามไทย⁽¹⁰⁾ และได้มีการแบ่งอำนาจกันในระหว่างพวกตน พวกหนึ่งก็มีอำนาจอยู่ทางใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมือง เมาะตะมะ ส่วนอีกพวกหนึ่งเข้าคุมอำนาจในดินแดนหมู่เล็ก ๆ ตามบริเวณที่ราบอันเป็นนาข้าวซึ่งมี แม่น้ำไหลผ่านทางตะวันออกของเมืองพุกาม

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน มีจดหมายเหตุฉบับหนึ่ง⁽¹¹⁾ แจ้งว่า เม็งรายเจ้าเมืองเชียง ราย ตังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ได้ยกมุงลงมาจากตะวันตกเฉียงใต้ พระยงำเมืองเจ้าเมืองพะเยา และ พระยารามคำแหงซึ่งเป็นราชโอรสและผู้สืบราชสมบัติจากกษัตริย์ผู้ก่อตั้งราชอาณาจักรสุโขทัย “ได้ ประชุมกันในที่อันสมควรแห่งหนึ่ง แล้วได้ทำกติกาพันธไมตรีที่มั่นคง เสร็จแล้วพระยาแต่ละคนก็กลับ ไปยังบ้านเมืองของตน” การที่หัวหน้าชาวไทยทั้งสามคนเป็นพันธมิตรกันใน ค.ศ. 1287 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่เมืองพุกามถูกยึดนั้น คงไม่ใช่เป็นความบังเอิญธรรมดา เพราะในปีถัดไป เม็งรายได้ส่งทูตไป ยังลำพูน ราชธานีของอาณาจักรมอญ หรือมอญไชย ทูตผู้นี้ได้รับความไว้วางใจจากกษัตริย์ยี่บา และได้รับ มอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นนายอากรเก็บภาษี บุคคลผู้นี้ได้รับดินนาหารันราชฎรอย่างหนัก และเมื่อเห็น ว่าถึงโอกาสแล้วผู้นี้ก็ได้อลอบส่งข่าวไปยังเม็งรายนายของตน จึงใน ค.ศ. 1291, 1292 เม็งรายจึงยกทัพ เข้าเมืองลำปางอย่างสะดวกสบาย และยึดเมืองได้อย่างง่ายดาย เสมือนกับเกี่ยวเอาผลไม้ซึ่งสูงงอม อยู่แล้ว ใน ค.ศ. 1296 เม็งรายได้สร้างนครเชียงใหม่ขึ้นมีระยะห่างจากเมืองลำพูนขึ้นไปทางเหนือ 20 กิโลเมตร นครเชียงใหม่ “คือเมืองใหม่” ในระยะต่อมาได้กลายเป็นราชธานีสำคัญของอาณาจักรล้านนา “คือประเทศที่มีนาข้าววันบ้าน” และปัจจุบันนี้เป็นราชธานีที่สองของกรุงสยาม⁽¹²⁾

ขณะเดียวกันผู้ร่วมลงนามกติกาเมื่อ ค.ศ. 1287 อีกผู้หนึ่ง คือ รามคำแหงสามารถรวมหมู่ชาวไทยจำนวนมากเข้าด้วยกันเป็นผลสำเร็จ และได้ขยายอาณาเขตกรุงสุโขทัยออกไป อันเป็นผลเสียแก่

กัมพูชา ในตอนปลายศตวรรษที่ 13 รัฐต่าง ๆ ของรามคำแหงขยายออกไป คือ ทางเหนือได้แผ่ขึ้นไปจนถึงที่ตั้งเมืองหลวงพระบาง ทางตะวันออกถึงเมืองเวียงจันทน์ ทางใต้ถึงนคร (นครศรีธรรมราช) ทางตะวันตกจดเมืองพะโค (หงสาวดี) ชัยชนะเหนือหัวเมืองของเขมรในลุ่มแม่น้ำโขง และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นผลจากสงครามครั้งยิ่งใหญ่ ดังที่ทูตของมองโกลที่ไปกัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1296 กล่าวไว้ว่า “ในสงครามกับชาวสยามเมื่อเร็ว ๆ นี้ ประชาชนชาวเขมรจำเป็นจะต้องรပ်พุง และบ้านเมืองของเขมรก็ถูกโจมตีแตกสลายไปสิ้น” ชัยชนะของรามคำแหงในแหลมมลายูซึ่งพวกไทยได้เริ่มเข้าไปอยู่ตั้งแต่ในกลางศตวรรษที่ 13 ต้องเลื่อนไปเป็นในราว ค.ศ. 1294 เพราะในจดหมายเหตุจีนแจ้งว่าเป็น ค.ศ. 1295⁽¹³⁾

หากมองย้อนกลับก็พอจะประมวลผลอันเกิดจากเหตุการณ์ศตวรรษที่ 13 ที่มีต่อแหลมอินโดจีนได้ว่า เหตุการณ์เหล่านั้นได้สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ราชอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียหลายแห่งด้วยกัน และพร้อมกันนั้นก็ได้เกิดนครและราชอาณาจักรซึ่งพวกไทยเป็นผู้ปกครองขึ้นมาแทนที่ ความผันผวนทางการเมืองเช่นนี้ดูเหมือนจะติดตามมาด้วยการเข้ายึดอำนาจของชนชั้นผู้นำใหม่ ๆ มากกว่าความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งของพลเมืองอย่างกะทันหันในแหลมอินโดจีน

ในลุ่มแม่น้ำอิรวดี พวกหัวหน้าคนไทยจำนวนไม่น้อยสืบสมบัติตกทอดจากกษัตริย์พม่า ภายหลังที่เมืองพุกามได้หมดอำนาจลงเมื่อ ค.ศ. 1287 ส่วนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การก่อกบฏของชาวไทยกรุงสุโขทัยซึ่งได้เริ่มในครึ่งแรกของศตวรรษที่ 13 ภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์เขมรเสด็จสวรรคตแล้วนั้น ปรากฏว่าในครึ่งหลังของศตวรรษเดียวกันนี้ การก่อกบฏของชาวไทยได้เริ่มมีขึ้นและจักรวรรดิเขมรก็ถึงซึ่งความเสื่อมโทรมในระยะนั้น ในศตวรรษต่อมาหัวเมืองทางเหนือได้รวมกันภายใต้อำนาจของหัวหน้าไทยอีกผู้หนึ่ง แล้วตั้งเป็นราชอาณาจักรลาวเมืองลานช้าง “ราชอาณาจักรซึ่งมีช้างล้านตัว”

ความผันผวนทางการเมืองอันเป็นโทษต่อรัฐที่ได้รับอารยธรรมจากอินเดีย ยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ในทางวัฒนธรรม ซึ่งบังเกิดผลอยู่เป็นเวลาหลายศตวรรษ

ในศตวรรษที่ 14 วัฒนธรรมด้านสันสกฤตได้เสื่อมทราลงอย่างหนัก ศิลปจารึกภาษาสันสกฤตหลักสุดท้ายได้ทำไว้เมื่อ ค.ศ. 1253 ในแคว้นจัมปา และอีกหลักหนึ่งทำไว้เมื่อ ค.ศ. 1330 ในกัมพูชา ในลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พุทธศาสนานิกายสิงหฬ ได้เข้าแทนที่ลัทธิฮินดูและพุทธศาสนานิกายมหายาน ระหว่างศตวรรษที่ 12—14 เป็นยุคของพุทธศาสนานิกายสิงหฬ ซึ่งพระมอญในพม่าได้ปรับปรุงใหม่และนำเข้ามาในตอนปลายศตวรรษที่ 12 ศาสนาลัทธินี้ได้รับความคุ้มครองจากพวกไทย

ในด้านศิลปกรรม การสังเกตโดยตรงทำได้ง่าย พอจะกล่าวได้ว่ามีแนวโน้มสองประการ คือ ประการแรก เป็นการฟื้นฟูสุนทรียภาพพื้นเมือง ซึ่งเปลี่ยนแปลงแนวทางโดยทั่วไปของสถาปัตยกรรม แต่ขณะเดียวกันสุนทรียภาพของชาวพื้นเมืองนี้ก็ได้นำเอารูปแบบที่สืบสนเข้ามาในประติมากรรม การตกแต่งที่รุงรัง การเขียนรูปที่ห่างไกลจากแบบอินเดียดั้งเดิม ไปมาดั่งที่เราได้พบในแคว้นจัมปาดามอนุสาวรีย์และรูปปั้นสมัยศตวรรษที่ 14 และเห็นได้จริงยิ่งกว่านั้นที่ชาว แนวโน้มอีกประการหนึ่งคือ

การหยุดนิ่งทางศิลปกรรม ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายสิงหล ซึ่งในหลักการเป็นปฏิปักษ์ต่อการนับถือตัวบุคคล และไม่ส่งเสริมศิลปะการปั้น ในกัมพูชานอกจากอนุสาวรีย์เล็ก ๆ ในนครมซึ่งสืบประเพณีมาจากนครวัดแล้ว ก็มีการสร้างเฉพาะสถานที่ทางพุทธศาสนาเป็นลานง่าย ๆ เพื่อใช้รับน้ำหนักอาคารซึ่งทำด้วยวัสดุเบาตามแบบวัดวาอารามสมัยใหม่ ในพม่าความรุ่งเรืองของศิลปกรรมเมืองพุกามได้ยุติลงพร้อมกับการสิ้นอำนาจของราชธานี และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีการสร้างสถูปใหญ่ ๆ ตามแบบขเวตถากองเมืองอย่างกึ่ง เมื่อศิลปกรรมเขมรและศิลปกรรมพม่าแห่งศตวรรษที่สิบสองและสิบสามกลายเป็นซากปรักหักพังไปนั้น ศิลปกรรมใหม่ได้กำเนิดขึ้น อันได้แก่ศิลปกรรมสยามแห่งกรุงสุโขทัย

ปัญหาที่น่าคิดมีอยู่ว่า คนรุ่นที่มีชีวิตอยู่ในยุควิฤตนั้น และคนรุ่นต่อ ๆ มาจะมีความสำนึกถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงที่ปรากฏต่อสายตาดตนหรือไม่ คิดว่าคงจะมีให้เห็นได้จากการอ่านข้อความซึ่งพระยาสิโยไทย กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชอาณาจักรสุโขทัยได้ทรงไว้เมื่อศตวรรษที่ 14 และในศิลาจารึกซึ่งพระองค์ได้ทรงจารึกไว้ใน ค.ศ. 1357⁽¹⁴⁾ ทรงกล่าวว่า เมื่อ 139 ปีก่อนจารึกศิลาจารึกนี้ คือ ใน ค.ศ. 1219 “อายุมนุษย์ซึ่งแต่ก่อนยาว 100 ปีจะหดสั้นลงมากว่าตัวเลขนี้ และตั้งแต่บัดนี้ไปพวกผู้ดี ชุนนาง พวกพราหมณ์ และเศรษฐีพ่อค้าค่อย ๆ พ้นไปจากตำแหน่งผู้นำในสังคม นับแต่บัดนี้ไปโหราจารย์และพวกแพทย์จะเสียเกียรติภูมิของตนด้วย แต่บัดนี้ไปจะไม่มีใครนับถือหรือเคารพเหมือนแต่ก่อน” ปี ค.ศ. 1219 เป็นปีสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁽¹⁵⁾ กษัตริย์กัมพูชาองค์สุดท้ายซึ่งเคยมีอำนาจเหนือชาวสยามในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง เป็นปีที่เริ่มก่อตั้งของราชธานีไทยในบริเวณแคว้นยูหนาน แล้วยังเป็นปีที่พุทธศาสนาลัทธิสิงหลได้ฝังตัวลงในบ้านเมืองของชาวไทยอีกด้วย

เป็นการยากที่จะกล่าวแน่นอนลงไปว่า กษัตริย์สิโยไทยทรงถือเอาเหตุการณ์อะไรเป็นมูล จึงได้พรรณนาไว้เช่นนั้น จะเป็นเพราะกษัตริย์เขมรสวรรคตหรือจะเป็นเพราะบรรพบุรุษของพระองค์ได้ประกาศอิสรภาพกรุงสุโขทัย หรือจะเป็นเพราะพิธีกรรมตามลัทธิฮินดูและพุทธศาสนาลัทธิมหายานได้เสื่อมโทรมลง เมื่อมีการนำพุทธศาสนาลัทธิสิงหลเข้ามา ข้อเท็จจริงที่แน่นอนเกี่ยวกับเจตนาธรรมของพระองค์ในปี 1218 นี้ มีอยู่ประการหนึ่ง คือ ได้มีความเสื่อมของชนชั้นสูงซึ่งได้รับวัฒนธรรมอินเดีย ชนชั้นสูงดังกล่าวประกอบด้วยพวกผู้ดี พวกพราหมณ์ พ่อค้า โหราและแพทย์ ข้าพเจ้ามีความโน้มเอียงที่จะตีความคำพรรณนานี้ว่า กษัตริย์องค์นี้ทรงพอพระทัยในการที่ได้มี “การยกย่องบุคคลทุกคนในด้านค่านิยมที่เท่ากัน” เพราะสังคมของชนชั้นสูงซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียและเขมรได้พังทลายลงโดยที่อิทธิพลสองอย่างนี้ย่อมมีลักษณะห่างไกลกับอุดมการณ์ทางพุทธศาสนา ซึ่งกษัตริย์พระองค์นี้ทรงนับถือ⁽¹⁶⁾

แม้อารยธรรมอินเดียจะได้เสื่อมลงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไปในศตวรรษที่ 13 และความเสื่อมนี้ยิ่งโหมรุนแรงขึ้นเมื่อภูมิภาคนี้ต้องแตกแยกเพราะพวกมองโกล แต่พวกมองโกลก็มีไขพวกที่สร้างความเสื่อมนี้ให้โดยตรง ทั้งนี้เพราะได้ประจักษ์เหตุอันมีเค้ามาแต่ศตวรรษก่อนแล้ว ความเสื่อมนี้มีเหตุอีกซึ่งมาจาก การที่คนพื้นเมืองได้รับเอาอารยธรรมอินเดียมากขึ้นทุกที และพร้อมกันนั้นก็ยังรักษาลักษณะพื้นเมืองดั้งเดิมของตนไว้ ในขณะที่เดียวกันคนชั้นสูงผู้มีความละเอียดอ่อนและเป็น

ผู้พิทักษ์วัฒนธรรมฝ่ายสันสกฤตก็สูญสิ้นไป ลัทธิฮินดูและพุทธศาสนาหายานมีลักษณะเฉพาะที่เป็นพิธีกรรมของหลวงเพื่อส่งเสริมบารมีบุคคล จึงเป็นศาสนาที่มีได้มุ่งเพื่อมวลชนมากนัก ฉะนั้นมวลชนจึงรับเอาพุทธศาสนาที่ลัทธิสิงหลได้ง่ายและรวดเร็ว ส่วนความคลอนแคลนอันเกิดจากการพิชิตของพวกมองโกลนั้น มีผลทำให้คณะกรรมการเมืองและกลุ่มวัฒนธรรมแต่ดึกดำบรรพ์ต้องแตกแยกออกไป อันได้แก่ จักรวรรดิเขมร ราชอาณาจักรจัมปา และราชอาณาจักรพม่า ต่อมาส่วนต่างๆ ที่แยกจากกันนี้ได้กลับเข้าร่วมกลุ่ม ซึ่งเราก็เห็นแล้วว่าได้เกิดมีราชอาณาจักรพม่ากรุงอังวะ ต่อมาเป็นกรุงหงสาวดี ได้มีราชอาณาจักรไทยกรุงศรีอยุธยา กรุงล้านนา และกรุงล้านช้างเกิดขึ้นแทน

แม้ว่าตั้งแต่ยุคนี้อินเดียซึ่งมีความแตกต่างจากจีน จะได้ยุติการเข้ามามีอิทธิพลเหนืออารยธรรมของอินโดจีน ซึ่งก็เป็นอารยธรรมที่สืบต่อมาจากอิทธิพลอินเดียเองก็ตาม แต่ปฏิบัตินิติการต่างๆ ของอินเดียในอินโดจีนก็คงอยู่อย่างลึกซึ้งจนสามารถรู้สึกถึงผลได้แม้ในปัจจุบัน ดังจะได้กล่าวต่อไปในบทสรุป

1. ข้อความบางตอนในบทนี้ที่ได้เคยพิมพ์แล้วในเรื่อง *Une période critique dans l'Asie du Sud-Est, Le XIIIe siècle*, Bull. Soc. Etudes indoch., Saigon, XXXIII, 1958, p. 387.
2. J. Y. CLAEYS, *L'archéologie du Siam*, B.E.F.E.O., XXXI, p. 398.
3. R. S. LE MAY, *Buddhist art in Siam*, Cambridge, 1938.
4. O. W. WOLTERS, *Chen-li-fu*, J. Siam Soc., XLVIII, 2, 1960, p. 1.
5. J. Y. CLAEYS, *loc. cit.*, p. 413.
6. G. CÆDÈS, *Les origines de la dynastie de Sukhodaya*, J. As. 1920, 1, p. 233.
7. G. CÆDÈS, *Documents sur l'histoire politique et religieuse du Laos occidental*, B.E.F.-E.O., XXV, p. 1.
8. เกี่ยวกับชาวมองโกลขอให้ดูผลงานของ R. GROUSSET, *L'empire mongol* (Histoire du monde d'E. Cavaignac, VIII³), Paris, 1941; *L'empire des steppes*, Paris, 1952.
9. E. HUBER, *La fin de la dynastie de Pagan*, B.E.F.E.O., IX, p. 633.
10. G. H. LUCE, *The early Syām in Burma's history*. J. Siam Soc., XLVI, 1958, p. 123; XLVII, 1959, p. 59.
11. G. CÆDÈS, *Documents...*, *loc. cit.*, p. 88.
12. เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของแคว้นลานนาดู C. NOTTON, *Annales du Siam*, III. *Chronique de Xieng Mai*, Paris, 1932.
13. เกี่ยวกับเจียวกวาทูตของมองโกล cf. *infra*, V^e partie, chap. IV
เกี่ยวกับชาวไทยในแหลมมลายู cf. P. PELLLOT, B.E.F.E.O., IV p. 242.
14. G. CÆDÈS, *Recueil des inscriptions du Siam*, I, Bangkok, 1924, Inscr., n° 11. p. 77.
15. G. CÆDÈS, *L'année du Lièvre 1219 A. D.* (India Antiqua = Mél. Vogel, Leyde, 1947), p. 83.
16. สำหรับประเด็นนี้ข้าพเจ้าได้แก้ไขบทสรุปของบทความที่ระบุไว้ในหมายเหตุข้างหน้า ดูหนังสือเล่มนี้หน้า 120 ต่อ ๆ ไป

ภาคที่ 5

รัฐต่าง ๆ ในอินโดจีนภายหลังศตวรรษที่ 13

หลังจากที่ได้มีวิกฤตการณ์ในศตวรรษที่ 13 แล้ว ทำให้มีความรู้สึกว่ ประวัติศาสตร์ของอินโดจีนได้เปลี่ยนโฉมหน้าใหม่ แต่เหตุผลที่แท้จริงนั้นอาจเป็นไปได้ว่าหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้มาได้เปลี่ยนสภาพไป ในประเทศที่รับเอาอารยธรรมอินเดียใน จารึกต่าง ๆ ซึ่งเคยอาศัยเป็นพื้นฐาน ข้อมูลส่วนใหญ่ของศตวรรษก่อน ๆ ตกลงมาในระยะนี้แทบจะไม่มีจารึกแบบเดียวกันนั้นอยู่เลย (นอกจากในประเทศ) และผลงานทางประวัติศาสตร์ของฝ่ายจีนซึ่งเป็นชุมชนชาวสารอีกประเภทหนึ่งในยุคหลังศตวรรษที่ 13 ก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างครบถ้วนบริบูรณ์เท่าที่เคยใช้มาในยุคก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกัมพูชา และแคว้นจัมปา หลักฐานสำคัญ ๆ ที่ใช้อยู่นับแต่นั้นมา ก็คือ ตำนานและจดหมายเหตุในท้องถิ่นซึ่งได้รวบรวมขึ้นภายหลัง แม้จะได้ประโยชน์จากการแจ้งเรื่องราวสืบเนื่องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่บ่อยครั้งมักจะผสมด้วยข้อความที่เป็นนิยายหรือเชื่อไม่ได้เสียเป็นส่วนมาก สำหรับระยะภายหลังศตวรรษที่ 16 เราพอจะมีหลักฐานความสัมพันธ์หรือจดหมายติดต่อของพ่อค้าและพวกสอนศาสนาชาวยุโรป ซึ่งมีประโยชน์ในแง่ที่ให้อินที่ถูกต้องและแน่นอน แต่มักจะจดบันทึกเหตุการณ์และลงความเห็นเกี่ยวกับผู้คนด้วยทรรศนะที่ลำเอียง ไม่ตรงต่อความเป็นจริง ความแตกต่างระหว่างยุคบรรพกาลกับยุคใหม่สำหรับประวัติศาสตร์เวียดนามไม่ค่อยรู้สึกกันนัก เพราะว่าหลักฐานต่าง ๆ ของเวียดนาม ทั้งที่เป็นหลักฐานของชาติและที่มาจากจีนหลังศตวรรษที่ 13 ยังคงมีสภาพเดียวกันกับในระยะก่อนหน้านั้น

ความจริงสิ่งซึ่งทำให้ประวัติศาสตร์ของอินโดจีน ในระยะก่อนและหลังศตวรรษที่ 13 แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการสถาปนาราชอาณาจักรสยามแห่งกรุงศรีอยุธยา และราชอาณาจักรลาวแห่งกรุงล้านช้างเมื่อกลางศตวรรษที่ 14 นั้น ก็คือ ตั้งแต่ระยะนี้เป็นต้นไปไม่มีความผันผวนอันมีมูลเหตุจากภายนอกหรือภายใน ซึ่งต้องทำให้เกิดการโยกย้ายของประชากรหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ บนแผนที่การเมืองของแหลมอินโดจีนเลย ไม่มีเหตุการณ์เช่นที่อาณาจักรเจนละได้ชัยชนะอาณาจักรพุนันเมื่อศตวรรษที่ 6-7 ไม่มีเหตุการณ์เช่นที่พม่าได้ชัยชนะราชอาณาจักรของพวกพะยูแห่งนครศรีเกษตร และราชอาณาจักรของพวกมอญแห่งนครสุธรรมวดี ในศตวรรษที่ 10-11 ไม่มีเหตุการณ์ที่พอจะเทียบกันได้กับการฝังรกรากของพวกเขมรในตอนกลางและตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยได้ขับไล่พวกมอญทวารวดีออกไปเมื่อศตวรรษที่ 10 และการตั้งรกรากของพวกไทยในตอนเหนือ โดยขับไล่พวกมอญหรือชวชโยออกไปในศตวรรษที่ 13 รัฐต่าง ๆ อันได้แก่ รัฐพม่า สยาม กัมพูชา ลาว เวียดนาม มันคงอยู่กับที่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แม้ว่าจะมีความวุ่นวายในที่ทำให้รัฐเหล่านี้ต้องแตกออกไป หรือแม้จะมีสงครามรุนแรงบ่อยครั้งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเขตแดนของรัฐเหล่านี้ แต่รัฐเหล่านี้ก็ยังสามารถรักษาความเป็นตัวเอง ทั้งทางการเมืองและ

วัฒนธรรมของตนไว้ได้ มีแต่แคว้นจัมปาแห่งเดียวที่ต้องสูญไป เพราะเวียดนามได้เคลื่อนย้ายลงมาทางใต้และครอบงำไว้อย่างซ้ำๆ แต่สืบเนื่องกัน สิ่งที่มาจากภายนอกที่มีความสำคัญ คือ จากประเทศจีน จากอิสลาม ซึ่งเป็นผลให้อินโดจีนทางใต้รุ่งเรืองขึ้น ส่วนที่มาจากยุโรปก่อนหน้าการเข้ามาหาอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 นั้น ได้มีการนำสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะปืนไฟเข้ามา นอกจากนั้นศาสนาคริสต์ก็ได้เข้ามาแล้ว

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทนำว่า ประวัติศาสตร์ของรัฐอินโดจีนต่าง ๆ ในระยะภายหลังศตวรรษที่ 13 เป็นการกล่าวอย่างสรุปย่อว่า ประวัติศาสตร์ของยุคก่อนหน้านั้น โดยจะพูดเฉพาะข้อเท็จจริงที่สำคัญและแนวทางทั่วไปของประวัติศาสตร์แต่ละชาติเท่านั้น เมื่อจบความในแต่ละบทที่กล่าวถึงประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ คือ ประเทศสยาม ประเทศลาว ประเทศพม่า ประเทศกัมพูชา และประเทศเวียดนาม ตลอดจนกล่าวถึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของอารยธรรมประจำชาติเหล่านี้ ที่เป็นของพื้นเมืองและที่มาจากต่างประเทศ โดยกล่าวถึงเพียงไม่กี่บรรทัด จากนั้นจึงจะเป็นเรื่องศิลปะและวรรณกรรม ซึ่งส่วนมากเป็นที่ทราบดี และมักจะศึกษากันอย่างจริงจังมากกว่าเรื่องอื่น ๆ และจะกล่าวถึงเรื่องนี้ค่อนข้างมาก

ประเทศสยามหรือประเทศไทย⁽¹⁾

เราได้เห็นมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า ชาวไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ สามารถสลัดแอกจากการครอบงำของเขมร แล้วสถาปนาราชอาณาจักรไทยอิสระขึ้นแห่งแรกที่กรุงสุโขทัยได้อย่างไร พ่อขุนรามคำแหงราชโอรสองค์ที่สามและรัชทายาทองค์ที่สองของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงเป็นผู้ทำให้รัฐใหม่นี้เจริญถึงจุดสุดยอดแห่งอำนาจ ศิลาจารึกที่พระองค์ทรงโปรดให้จารึกไว้เมื่อ ค.ศ. 1292 และเป็นจารึกเก่าแก่ที่สุดที่เขียนไว้เป็นภาษาไทย⁽²⁾ ได้กล่าวถึงการคิดค้นตัวอักษรไทย เมื่อ ค.ศ. 1283 และต่อจากนั้นได้กล่าวถึงการสร้างสถูปใหญ่เมื่อ ค.ศ. 1285 ขึ้นที่กลางราชธานีศรีสัชนาลัย และการสร้างพระแท่นศิลาเป็นพระที่นั่งหินขึ้นในอุทยานของกรุงสุโขทัยเมื่อ ค.ศ. 1292 ซึ่งเป็นที่ที่พระเจ้าแผ่นดินแสดงพระองค์ต่อพสกนิกร และให้พสกนิกรเข้าเฝ้า ศิลาจารึกแผ่นนี้ได้ระบุถึงชัยชนะของพ่อขุนรามคำแหงทั่วทิศทั้งสี่ คือตะวันออกจดเวียงจันทน์ ทางใต้จดนครศรีธรรมราช (ละคร) ทางตะวันตกจดหงสาวดี (พะโค) และทางเหนือจดชวา (ที่ตั้งเมืองหลวงพระบางในกาลต่อมา) อันเป็นชัยชนะที่ส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1280—1295

ในยุคนีเอง คือใน ค.ศ. 1282 กรุงสุโขทัยได้มีความสัมพันธ์เป็นครั้งแรกกับประเทศจีน เราไม่ทราบว่าจะพระบรมราชโองการของจักรพรรดิเมื่อ ค.ศ. 1294⁽³⁾ ที่มีไปยังกษัตริย์แห่งเสียม (สยาม) “ให้มายังราชสำนักจีน หรือถ้ามาได้ก็ให้ส่งบุตรชาย น้องชาย และทูตมาเป็นตัวประกัน” นี้จะได้ผลหรือไม่ ตามตำนานฝ่ายไทยกล่าวถึงพระร่วง ซึ่งเป็นนามที่ตำนานไทยมักจะปะปนกับชื่อกษัตริย์องค์แรก ๆ ของกรุงสุโขทัย แต่ก็มีที่จะหมายถึงพระเจ้ารามคำแหงโดยเฉพาะ ได้เสด็จไปยังประเทศจีนด้วยพระองค์เอง และทรงนำวิชาปั้นถ้วยชามแบบจีนกลับมาด้วย สิ่งซึ่งปรากฏแน่นอน ก็คือ ได้มีเตาเผาถ้วยชามเตาแรก ๆ ที่กรุงสุโขทัยและศรีสัชนาลัย โดยมีชาวจีนเป็นผู้ตั้งเตาเหล่านั้นขึ้น⁽⁴⁾

พ่อขุนรามคำแหงครองราชย์มาถึงปีใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่คงไม่หลังจากปี ค.ศ. 1318 ทรงมีราชโอรส ชื่อ เลอไทย สืบราชสมบัติต่อมา กษัตริย์องค์นี้ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาถึงขนาดได้รับสมัญญานามว่า ธรรมราชา (ที่ 1) ซึ่งแปลว่า “กษัตริย์ผู้ทรงธรรมะ” และในรัชสมัยของพระองค์ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างกว้างขวางระหว่างกรุงสุโขทัยกับลังกาเมืองมารดรของพุทธศาสนา ความสัมพันธ์นี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่พระญาติของกษัตริย์สุโขทัยองค์หนึ่งได้เสด็จไปยังลังกาเพื่อทรงผนวชตามนิกายใหม่ของประเทศนั้น⁽⁵⁾

ประมาณ ค.ศ. 1340 พระยาเลอไทยได้ทรงแต่งตั้งราชบุตร คือ พระยาสิทธิไทยให้เป็นอุปราชครองกรุงศรีสัชนาลัย พระยาเลอไทยสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1347 ใน ค.ศ. 1345 ขณะที่พระยาสิทธิไทยทรงดำรงตำแหน่งอุปราชนั้น ทรงเป็นผู้คงแก่เรียนผู้หนึ่ง “คือทรงศึกษาพุทธบัญญัติทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัย

และพระอภิธรรมตามแบบฉบับของบูรพาจารย์ ซึ่งประกอบด้วยพวกพราหมณ์และโหราจารย์ผู้รู้พระเวท พระสูตร และประเพณี วัชรลัทธิธรรมและภษิตทั้งหลาย ได้ทรงศึกษาวิชาดาราศาสตร์ ทรงทราบเรื่องปีที่เดือนขาค เรื่องวัน เรื่องราศีของดวงจันทร์ ทรงใช้อำนาจแก้ไขเปลี่ยนแปลงปฏิทิน⁽⁶⁾ ได้ทรงนิพนธ์วรรณกรรมทางศาสนาชื่อว่า ไตรภูมิภค ซึ่งหมายความว่า “ประวัติแห่งโลกทั้งสาม” อันตกมาถึงคนชั้นเราในรูปภาษาไทยเก่า ซึ่งแทบจะมิได้รับการแก้ไขเลย⁽⁷⁾

ใน ค.ศ. 1347 พระยาลิไทยได้เสด็จไปยังกรุงสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นดูเหมือนกำลังมีความวุ่นวายเนื่องจากพระราชบิดาเพิ่งเสด็จสวรรคต พระองค์จึงทรงเข้ายึดเอากรุงสุโขทัยไว้ แล้วทรงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระเจ้าศรีสุริยวงศ์รามมหาราชธรรมราชาธิราช (ธรรมราชาที่ 2) แต่หลังจากนั้น 2 ปี พระองค์ต้องยอมรับอำนาจอธิปัตย์ของรัฐใหม่ ซึ่งเพิ่งก่อตั้งขึ้นทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ตำนานกล่าวว่าหัวหน้าชาวไทยผู้หนึ่งซึ่งเกิดในสกุลเจ้าเชียงใหม่ (สกุลเดียวกับพระเจ้าเม็งรายผู้สถาปนานครเชียงใหม่) ได้ไปตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ในดินแดนของราชอาณาจักรทวารวดี ซึ่งเป็นของมอญมาแต่ก่อน และได้อภิเษกสมรสกับราชธิดาองค์หนึ่งของเจ้าเมืองอุทอง ในแคว้นสุพรรณบุรี (สุพรรณ) ต่อมาประมาณ ค.ศ. 1347 ได้มีโรคหิวาต์ระบาดขึ้น พระเจ้าอุทองซึ่งสืบรัชทายาทจากพ่อตาจึงต้องทิ้งราชธานีไปตั้งบ้านเมืองขึ้นบนเกาะๆ หนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ที่ซึ่งแม่น้ำหลายสายได้มาบรรจบกัน พระเจ้าอุทองทรงตั้งนามเมืองใหม่นี้ว่า ทวารวดีศรีอยุธยา ใน ค.ศ. 1350 ได้ทรงบรมราชาภิเษกที่กรุงศรีอยุธยา พระนามว่ารามาริบัติ โดยก่อนหน้านั้นหนึ่งปีพระยาลิไทยได้ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ และพระยาลิไทยก็ทรงมุ่งงานทางด้านศาสนา ถึงกับทรงผนวชเมื่อ ค.ศ. 1361 ดังนั้นประวัติศาสตร์ยุคแรกของประเทศสยาม คือ ประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสุโขทัยจึงได้สิ้นสุดลง ราชอาณาจักรแห่งนี้มีอายุระหว่าง ค.ศ. 1220—1350 นับเป็นยุคที่ศิลปกรรมได้เบ่งบานอย่างเต็มที่ ดังที่ยังมีร่องรอยจำนวนมากและน่าสนใจเป็นที่สุดเหลืออยู่จนบัดนี้

อนุสาวรีย์ของไทยสมัยกรุงสุโขทัยไม่น่าจะมีที่เก่าแก่ก่อนรัชกาลของพระเจ้ารามคำแหง ขึ้นไป อนุสาวรีย์เหล่านี้ปรากฏรูปแบบต่าง ๆ นานา อันเนื่องมาจากการผสมกับอิทธิพลของประเทศใกล้เคียง (ศิลปะเขมร ศิลปะมอญ ศิลปะพม่า) และยังมีอิทธิพลอีกทางหนึ่งซึ่งสำคัญมาก คืออิทธิพลจากลังกา พระสถูปสร้างบนอนุสาวรีย์รูปข้างล้อม ก็มีต้นกำเนิดมาจากสิงหล และมีความใกล้เคียงกับเทวาลัยรูปกรวยแบบเขมร (ที่สุโขทัยเจดีย์วัดพระพายหลวงซึ่งสร้างขึ้นในสมัยที่เขมรยังครอบงำอยู่ยังเห็นเป็นแบบฉบับ) และมีสถูปรูประฆังคว่ำกับเจดีย์ก่อหนา มีห้องกลางด้านในอันอาจจะได้เข้ามาจากพม่า แม้จะเป็นความจริงว่า ชาวไทยได้รับอิทธิพลอย่างมากจากสถาปัตยกรรมของประเทศใกล้เคียง ก็น่าชมเชยว่าไทยยังสามารถสร้างแบบฉบับของตนได้ ในเรื่องนี้เรามีแบบจำลองสี่หรือห้าแบบซึ่งจนบัดนี้ก็ยังเป็นศิลปกรรมชั้นเลิศที่เน้นถึงความสำคัญดังกล่าว ได้แก่ เจดีย์ทรงแหลมเสียดยอดขึ้นไปบนฟ้า ซึ่งฐานตอนล่างของเจดีย์ทำให้ระลึกถึงเจดีย์ทิบของพวกพม่า ตัวเจดีย์เป็นปราสาทแบบเขมรแต่ย่อส่วนลงมา และเหนือจากนั้นขึ้นไปจึงจะเป็นองค์สถูปขนาดเล็ก ทั้งนี้เป็นส่วนที่ประกอบกันได้อย่างแปลกประหลาด ลักษณะริเริ่มอยู่ที่การนำเอาแบบอาคารที่สำคัญสามแบบที่ใช้กันเวลานั้นเข้ามารวมกันได้อย่างสัมฤทธิ์ผล เมื่อดูรวมกันแล้วก็เห็นเป็นรูปโกศซึ่งมีชื่อว่า วัดมหาธาตุ แปลว่า

“เจดีย์บรรจุพระธาตุที่สำคัญยิ่ง” และตั้งอยู่ตอนใจกลางเมืองสุโขทัย ดังเช่นเทวาลัยรูปภูเขา อันเป็นที่สถิตของศิวลึงค์ของหลวง ณ ศูนย์กลางราชธานีเขมร

กรุงศรีสุโขทัย (สวรรคโลกในปัจจุบัน) เป็นราชธานีคู่กับกรุงสุโขทัย ขณะนี้ประกอบด้วยกลุ่มซากสลักหักพังสองกลุ่ม กลุ่มที่เก่าแก่มากมีเจดีย์องค์ใหญ่เป็นแกนกลางซึ่งยังรักษาไว้ได้มากเนื่องจากได้มีการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุกันตลอดมา เจดีย์องค์นี้เป็นแบบเขมรชั้นหลังรองรับด้วยฐานสูง พื้นล่างมีส่วนตัดผสมผสาน มีกำแพงล้อมรอบทำด้วยศิลาแลงก้อนใหญ่ๆ มีอายุแต่ครั้งพ่อขุนรามคำแหง ดังที่ทรงกล่าวไว้ในศิลาจารึกว่า ได้ทรงสร้างไว้ระหว่าง ค.ศ. 1285—1288 ซากสลักหักพังอีกกลุ่มหนึ่งเป็นตัวเมืองราชธานีศรีสุโขทัย ด้านในประกอบด้วยกำแพงแข็งแรงยาวสี่กิโลเมตรและมีอนุสาวรีย์ต่างๆ แบบเดียวกับกรุงสุโขทัยทั้งสิ้น

อนุสาวรีย์ทั้งหมดนี้เป็นอนุสาวรีย์ทางพระพุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องชี้บอกได้หรือไม่ว่าในยุคนั้นพุทธศาสนานิกายสิงหลได้มีอิทธิพลเด็ดขาดเหนือลัทธินับถือภูตผีบรรพบุรุษ ซึ่งพวกไทยนับถือกันมาหรือมีอิทธิพลเหนือพิธีกรรมตามลัทธิฮินดูที่พวกเขมรได้นำเข้ามาก่อนหน้านั้นอย่างสิ้นเชิงแล้ว เรื่องนี้ถ้าจะเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นก็อาจไม่ถูกต้อง เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง แม้ส่วนมากจะกล่าวถึงพุทธศาสนา มีอยู่ตอนหนึ่งที่พอจะให้แสงสว่างแก่ปัญหานี้ได้ตั้งข้อความว่า “(เมืองหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้) มีน้ำโคก มีพระชะพุงผี เทพยดาในเขา อันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ชนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้บดีพลีถูก ผีในเขาอันปัดคุมบ่เกรงเมืองนี้หาย” ภูเขาภูนี้คงจะเป็นภูเขาที่อยู่ไม่กี่ยกิโลเมตรทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง มีชื่อว่าเขาหลวง “ภูเขาใหญ่” ที่ยอดเขาภูนี้ยังมีฐานพระยืน ซึ่งองค์พระได้สูญหายไปเสียแล้ว อย่างไรก็ตาม ชื่อผีเป็นคำเขมรหมายความว่า “สูง สูงส่ง” คือคำว่าพระชะพุงผีนี้ แปลว่า เจ้าแห่งความสูงหรือเจ้าผู้สถิตอยู่บนยอดสูง ซึ่งชื่อนี้ทำให้นึกถึงชื่อหน้หรือผีพม่าแห่งมหาคีรี ดังได้กล่าวมาแล้วว่าสถิตอยู่ ณ ภูเขาปอบปา อันเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองพุกาม การสร้างผีหน้ขึ้นนี้ก็เพื่อแสดงถึงการรวมอำนาจไว้ภายใต้หัวหน้าคนเดียว คือ หัวหน้าเมืองพุกาม ทั่วๆ ที่ดินแดนทั้งหลายต่างก็มีผีประจำเมืองของตนเอง ที่แคว้นพูนันก็มีภูเขา เพราะชื่อประเทศก็เป็นชื่อภูเขา และบนภูเขานี้ก็ถือว่ามีเจ้าซึ่งทรงพลังอำนาจปกครองอยู่ ถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งการรวมกันของประชาชนหลายจำพวก ที่รวมกันอยู่ในอำนาจของกษัตริย์องค์เดียวคือ “กษัตริย์แห่งภูเขา” นอกจากนั้น การที่กษัตริย์ชัยวรมันที่ II แห่งเขมรได้ทรงสร้างศิวลึงค์ของหลวงขึ้นบนภูเขาภูเลนเมื่อ ค.ศ. 802 ก็ตรงกับยุคที่มีการรวมประเทศที่แบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ในศตวรรษก่อน ด้วยเหตุนี้จึงอาจพิจารณาได้ว่าพระชะพุงผีกรุงสุโขทัยหรือเจ้าแห่งยอดเขาซึ่ง “เหนือกว่าผีทั้งปวงของประเทศ” คงจะเป็นผู้คุ้มครองและผู้รวมบ้านเมืองเช่นเดียวกับมหาคีรีของพม่าบนยอดเขาปอบปา หรือศิวลึงค์ของหลวงที่พวกเขมรสร้างไว้บนยอดเขาภูเลน พ่อขุนรามคำแหงคงจะมีแผนทางไสยศาสตร์ร่วมกับทางศาสนา เมื่อรวมดินแดนซึ่งทรงได้ชัยชนะไว้ ถือว่าพระชะพุงผีเป็นเทพารักษ์ประจำชาติที่สถิตอยู่บนที่สูงใกล้นครหลวง และมีอำนาจเหนือผีในท้องที่ทั้งปวง พิธีกรรมในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงเป็นไปตามลัทธิของผู้นับถือภูตผีปีศาจ แต่พิธีกรรมประจำชาตินี้ในระยะศตวรรษหลัง คงจะถูกผนวกเข้ากับ

พุทธศาสนา รวมทั้งผีซึ่ง “เหนือกว่าผีทั้งปวงของประเทศ” ก็คงจะได้เข้าไปสิงอยู่ในองค์พระพุทธรูป และกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน⁽⁸⁾

ในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะกรุงสุโขทัยมีลักษณะเฉพาะ คือ การสร้างพระพุทธรูปสำริด แบบของพระพุทธรูปมีความแตกต่างกันกับพระพุทธรูปเขมร มอญ และพม่า พระพุทธรูปกรุงสุโขทัยมักจะเป็นปางลีลา ซึ่งเป็นปางหนึ่งในสี่ปางของพระพุทธรูปเจ้าตามประเพณีที่สืบมา (คือประทับนั่ง ประทับยืน ทรงดำเนิน และไสยาสน์) ปางนี้ในกัมพูชา ในประเทศมอญและพม่าไม่มีใครรู้จักเลย พระพุทธรูปสุโขทัยมีความแตกต่างอย่างเด่นชัด เมื่อเทียบกับพระพุทธรูปเขมรศิลปะลพบุรี กล่าวคือพระเศวตและพระพักตร์ผิดกันอย่างตรงกันข้าม รู้สึกว่าศิลปินไทยสมัครใจที่จะหาแบบที่ห่างไกลกับแบบเขมรให้มากที่สุด โดยสร้างพระพักตร์ให้ยาวออก ทำพระขนงให้โค้งและพระนาสิกงุ้ม และพยายามให้องค์พระมีความอ่อนช้อย มีลักษณะค่อนข้างไปทางสตรี แตกต่างกับความเคร่งเครียดของพระพุทธรูปเขมรโดยสิ้นเชิง อนึ่ง หากพิจารณาถึงบรรยากาศทางการเมืองและสังคมของกรุงสุโขทัยเท่าที่ทราบได้เพียงเล็กน้อย ก็จะพบว่า ในขณะที่เดียวกับที่โครงสร้างทางสังคมยังมีแรงบันดาลใจจากมองโกลเหลืออยู่ แต่ก็มีปฏิริยาประการใดประการหนึ่งแสดงให้เห็นจิตใจแบบประชาธิปไตยของชาวไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาอันตรงกันข้ามกับลัทธิเจ้าขุนมูลนายของเขมร

ในทำนองเดียวกับที่มองโกลถือ “ครอบครัวทอง” ซึ่งมีชานผู้ยิ่งใหญ่เป็นหัวหน้าครอบครัวว่าเป็นสุดยอดของโครงสร้างทางสังคมของเขา และเจ้านายทั้งหลาย คือ บุตรของชานชานทั้งสิ้นนั้น ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงก็ทรงตั้งพระองค์เป็นพ่อขุน ส่วนเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นลูกขุน และก็เช่นเดียวกับที่ในสังคมมองโกล ชนชั้นเจ้านายและนักรบซึ่งเป็นเสรีชนชั้นยอด และสามัญชนต่างกับพวกทาสติดที่ดิน ซึ่งในหลักการแล้วไม่ใช่คนเชื้อชาติมองโกล ในสังคมไทยก็มีความแตกต่างระหว่างขุนนางที่เป็นนักรบและเชลย ความแตกต่างนี้เห็นได้ชัดเจนมากจนกระทั่งคำศัพท์ทางชาติวงศ์ว่า “ไทย” ก็มีความหมายในภาษาไทยว่า เสรีชน ซึ่งแตกต่างไปจากชาวพื้นเมืองในสังคมไทยที่ถือว่าเป็นทาส

อีกประการหนึ่งเมื่อชาวสยามแห่งกรุงสุโขทัยได้รับอิสรภาพ และปลดปล่อยตนจากการปกครองอันหนักหน่วงได้แล้ว ชาวสยามซึ่งมาจากกลุ่มชาติวงศ์และภาษาอันแตกต่างกันอย่างชัดแจ้งกับกลุ่มชาติวงศ์และภาษาของชาวเขมร อีกทั้งยังมีความสามารถในการจัดระเบียบการเมือง สังคม และศาสนา แตกต่างกันกับความสามารถของกัมพูชาในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาในระยะเวลาอันนั้น ดูเหมือนว่าชาวสยามพวกนี้จะพยายามที่จะสืบแบบอย่างของนายเก่าในทุกวิถีทาง ดังที่เราจะเห็นได้ต่อไป

อุดมการณ์ทางการเมืองของกษัตริย์กรุงสุโขทัย ได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในศิลาจารึก ค.ศ. 1292 ของพ่อขุนรามคำแหง ทั้งยังปรากฏในข้อความหลายตอนของไตรภูมิอภินิหารของกษัตริย์ลิไทย ในศิลาจารึกของกษัตริย์องค์เดียวกันนี้ ใน ค.ศ. 1361 ก็ปรากฏอุดมการณ์ทางการเมืองอยู่ด้วย ดังเช่นพระเจ้ารามคำแหงได้กล่าวถึงรัฐบาลของพระองค์ว่า “เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้างค้า ใครจักใคร่ค้าม้าค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทองคำ ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแลล้มตายหายกว่า เข้าย

เรือนพ่อเชื้อเสื้อคำมัน ข้างขอลูกเมียเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลู พ่อเชื่อมั่นไว้แก่ลูกมันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุนผีแลผิดแผกแสกว้างกัน สวन्दูแท้แล้ว จึงแล่งความแก่ข้าด้วยข้อบ่เข้าผู้ล็กมกผู้ช่อน เห็นข้าวทานบ่ใคร่พิน เห็นสินทานบ่ใคร่เดือด คนใดขี่ช้างมาหาพาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเพื่อกู้มันบ่มีช้าง บ่มีม้า บ่มีบั่ว บ่มีนาง บ่มีเงิน บ่มีทอง ให้แก่มัน ช่วยมันดวงเป็นบ้านเป็นเมือง ได้ข้าเสื้อกษาเสื้อ หัวฟุงหัวรบกัตติ บ่ฆ่าบ่ตี ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ให้ ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีความเจ็บท้องข้องใจ มันจ๊กกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบไว้ ไปสั่นกระดิ่งอันทานแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมือง ได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยข้อ” ส่วนกษัตริย์ไทยผู้ทรงธรรม ได้กล่าวถึงวิธีการปกครองประเทศว่า “กษัตริย์องค์นี้ครองราชย์โดยทศพิธราชธรรม ทรงมีความเอ็นดูพสกนิกรทั่วหน้า ทรงพบข้าวของคนอื่นก็จะไม่ยึดเอามา ทรงเห็นคนอื่นมั่งคั่งก็จะไม่มั่งร้าย ถ้าบิดาตายก็จะเหลือทรัพย์สินไว้ให้แก่ลูก ถ้าลูกหัวบ่ตายก็จะให้ทรัพย์สินแก่น้อง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดกระทำความชั่วอย่างใดอย่างหนึ่งกษัตริย์จะไม่ทุบตีจนถึงตายในคราวเดียว ถ้าทรงจับเชลยศึกหรืออภัยโทษศัตรูได้จะไม่ทรงฆ่าหรือทุบตี แต่จะเลี้ยงดูเพื่อไม่ให้เชลยถึงสิ้นเนื้อประดาตัว ถ้าทรงจับคนที่ทำผิดที่เกี่ยวเนื่องหรือดูหมิ่นผู้อื่น หรือจับคนที่เจือยาพิษลงในข้าว เพื่อจะให้พระองค์ประหารหรือฆ่าพระองค์ ก็จะไม่ฆ่าหรือทุบตีบุคคลเหล่านั้น แต่จะทรงอภัยคนทุกคนที่ร้ายต่อพระองค์ ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงควบคุมจิต และหยุดยั้งอารมณ์ไม่ทรงโกรธเมื่อคราวจะโกรธ ก็เพราะทรงมีความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า และปรารถนาที่จะพาหมู่สัตว์ทั้งมวลให้ข้ามพ้นห้วงมหรณพแห่งความทุกข์ยากในชีวิตที่เกิดขึ้นมา”

ถ้าเราเปรียบเทียบข้อความต่าง ๆ ข้างต้นกับศิลาจารึกของกัมพูชา ซึ่งกล่าวถึงวิธีการปกครองของเขมรแล้ว ก็จะเห็นว่า มีความแตกต่างกันทุกด้าน ในทางตรงกันข้าม กษัตริย์เขมรถือตนว่าอยู่เหนือมนุษย์อื่นจนถึงกับเรียกมนุษย์ทั้งหลายว่า “ข้าฝ่าละอองธุลีพระบาท” กษัตริย์เขมรทรงให้แผ่นดินในพระราชวัง และแสดงพระองค์ให้เห็นทางช่องหน้าต่างทองคำ หากเสด็จออกจากพระที่ ทุกคนที่อยู่ ในทางที่เสด็จผ่านจะต้องหมอบลงเอาหน้าผากจรดพื้น มิฉะนั้น “จะต้องถูกพวกสมุหพิธีจับและจะไม่ปล่อยโดยมิได้ลงโทษ”(10) สิ่งที่แตกต่างกันกับภาพดังกล่าวนี้จะเห็นได้ที่กรุงสุโขทัย ในสมัยพระเจ้ารามคำแหงที่ทรงสร้างพระแท่นศิลาไว้ในพระราชอุทยาน “เพื่อให้ทุกคนสามารถเห็นกษัตริย์รับคารวะจากชาวประเทศราช” ที่กัมพูชานั้นพอจะสันนิษฐานได้ว่า มีระบอบการเก็บภาษีและเรียกเกณฑ์ที่หนักหน่วงอย่างยิ่ง รวมทั้งมีการเกณฑ์แรงงานแม้กระทั่งคนที่มีกำลังจำกัด ขอให้เราคิดเพียงแต่ความพยายามที่ประชาชนเขมรสร้างปราสาทอันมีมาในศตวรรษที่ 12 ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เท่านั้นก็พอ ส่วนกรุงสุโขทัยนั้นกลับตรงกันข้าม กษัตริย์ทุกพระองค์โปรดให้ค้าขายได้โดยเสรี ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ภาษีก็เก็บพอประมาณ การเกณฑ์คนก็เป็นไปตามส่วนที่กำลังที่มีและไม่ใช้แรงคนชรา มรดกก็ยอมให้ตกทอดไปยังทายาทได้เต็มที่ ไม่มีการชักผลประโยชน์ไว้สำหรับกษัตริย์ ระบอบความยุติธรรมของเขมรค่อนข้างจะไม่แน่นอน และการถวายฎีกาต่อองค์กษัตริย์ต้องผ่านขุนนางตามลำดับชั้น ซึ่งมีขบวนการอันยุ่งยาก การลงโทษนอกจากประหารชีวิตแล้วยังมีการทรมานร่างกายอย่างทารุณ ส่วนกรุงสุโขทัยนั้น ผู้ต้องการร้องทุกข์ต่อองค์กษัตริย์มีหน้าที่เพียงไปสั่นกระดิ่งที่หน้าประตูวัง การลงโทษโดยการทรมานร่างกาย และการลงโทษถึงตาย ไม่เป็นที่รู้จัก

กันเลย ความแตกต่างกันอย่างตรงข้ามนี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พวกกษัตริย์กรุงสุโขทัยทรงห่วงใยที่จะปฏิบัติการให้ผิดกับอดีตที่นำซึ่ง และปรารถนาจะสร้างระเบียบขึ้นใหม่

พร้อมกับการสถาปนาราชอาณาจักรสยามขึ้นใหม่ที่กรุงศรีอยุธยา แนวโน้มเช่นที่ว่าไว้ข้างบนนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ แทนที่จะเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบกษัตริย์ของนครวัด ตรงกันข้าม ราชวงศ์สยามวงศ์ใหม่กลับรับมรดกระบอบกษัตริย์จากนครวัดมาทั้งหมด น่าจะเป็นได้ว่าเพราะระบอบกษัตริย์ของสยามใหม่นี้ได้เกิดขึ้นในแวดวงที่ได้รับอารยธรรมเขมร มาเป็นเวลาถึงสามศตวรรษ ในขณะที่ชาวไทยยังเป็นชนชั้นสูงหม่นน้อย แม้จะเป็นความจริงว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นบุตรเขยของเจ้าไทยในราชวงศ์เชียงแสน แต่องค์พระเจ้าอู่ทองเองก็อาจสืบเชื้อสายมาจากมอญหรือเขมรก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากลับตรงกันข้ามกับที่เกิดขึ้นในภาคเหนือของประเทศ

กษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยามิได้เป็นเสมือนหนึ่งบิดรของประชาชนอีกต่อไปแล้ว แต่กลายเป็นเทพเจ้าบนพิภพเช่นเดียวกับที่กัมพูชา หรือมิฉะนั้นอย่างน้อยก็เป็นเสมือนพระพุทธรองค์ที่ยังมีพระชนมชีพอยู่ ผู้คนจะต้องเรียกขานกษัตริย์ว่า “พระพุทธรเจ้าหลวง” และองค์รัชทายาทก็ทรงมีสมัญญาว่า พุทธางกูร “หน่อเนื้อเชื้อไขของพระพุทธเจ้า” กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่เช่นเดียวกับกษัตริย์นครวัด การกราบบังคมทูลจะต้องใช้คำว่า “ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท” การกล่าวถึงองค์พระมหากษัตริย์หรือพระราชภารกิจ ทางฝ่ายพิธีการของราชสำนักกรุงศรีอยุธยาก็ได้ขอยืมถ้อยคำของเขมรมาใช้ทั้งหมด กษัตริย์สยามจะไม่แสดงพระองค์ดุจเดียวกับกษัตริย์กรุงสุโขทัยอีก คือ จะไม่ทรงประทับบนแท่นศิลาในราชอุทยาน แต่จะประทับในพระราชวัง แสดงพระองค์เพียงเผยพระแสงภายในกำแพงด้านในของห้องพระโรง และเมื่อกษัตริย์เสด็จออก ถ้าพสกนิกรผู้ใดบังอาจเงยศีรษะขึ้นเพื่อชมพระโฉมของกษัตริย์แล้ว ก็อาจจะถูกยิงนัยตาด้วยลูกกระสุนดินเผา ซึ่งทหารรักษาพระองค์ผู้ถือธนูนำหน้ากษัตริย์ จะเป็นผู้ยิงกระสุนนั้นจะเป็นการผิดหรือถูกต้องตาม กฎหมายต่าง ๆ ที่อยู่ในอำนาจของผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาได้รับเอากฎหมายเก่าของเขมรมาใช้เป็นอันมาก ข้อบังคับเกี่ยวกับการรักษาพระราชวัง (มณเฑียรบาล) เป็นตัวบทที่ตีความยากและจนบัดนี้ก็มีเงื่อนไขไม่แน่นอน ไม่อาจเข้าใจได้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ จะมีความรู้อย่างลึกซึ้งซึ่งเกี่ยวกับประเพณีที่ใช้อยู่ในราชสำนักนครวัด ในขณะที่เจดีย์ของเขมรกำลังหมดสมัยไป ที่กรุงศรีอยุธยาก็ยังมีเจดีย์รูปปราสาทแบบสยาม งานปั้นหรือแกะสลักของสำนักเรียกกันว่า สำนักอู่ทอง หรือควรจะเรียกให้ถูกต้องกว่านั้นว่า “สำนักแรกของกรุงศรีอยุธยา” อันมีลักษณะเฉพาะในการกลับไปใช้ขนบประเพณีเขมรสมัยลพบุรี หรือเป็นการสืบเนื่องต่อจากสมัยลพบุรี ด้วยการเพิ่มเติมเส้นสายใหม่ ๆ เข้าไว้ เช่น เปลวรัศมีบนเศียรพระพุทธรูป (ซึ่งมีต้นกำเนิดจากสิงหล) และมุนพระเศียรของพระพุทธรูปเป็นมุนเล็ก ๆ นอกจากข้อปลีกย่อยเหล่านี้ เราก็จะได้พบลักษณะทุกอย่างของรูปปั้นเขมรสมัยลพบุรีทั้งสิ้น ในทางวรรณคดีก็เช่นเดียวกัน บทกวีชิ้นแรกที่แต่งขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ ลิลิตโองการแช่งน้ำ บทบวงสรวงต่อผีสังเทพยดา และภุคผีปีศาจซึ่งเหมือนศาลตูลากการ ต้องกล่าวก่อน การทดสอบด้วยวิธีลฤษีน้ำลุยไฟ บทกวีมณเฑียรบาลส่วนที่เก่าแก่ที่สุดก็คือ กวีนิพนธ์อื่น ๆ ที่ไม่มีลักษณะเกี่ยวกับพุทธศาสนาซึ่งมักจะแต่งหรือได้แรงดลใจจากพวกพราหมณ์ ซึ่งเป็นทายาทของประเพณีนครวัดที่ดี ทั้งหมดที่กล่าวมานี้อาจได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแบบอย่างของเขมรทั้งสิ้น

ผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยา คือ สมเด็จพระรามาธิบดี (รามารบิตที่ 1) ครองราชสมบัติในอาณาเขตบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ และส่วนใหญ่ของแหลมมลายู เมืองสำคัญ ๆ มีลพบุรี สุพรรณบุรี (สุพรรณ) ราชบุรี เพชรบุรี ตะนาวศรี ทวาย ละคร (นครศรีธรรมราช) สงขลา จันทบุรี (จันทบูรณ) ทางเหนืออำนาจของกษัตริย์แผ่ไปถึงสุโขทัย ทางใต้ถึงมะละกา รัชสมัยของพระองค์มีเหตุการณ์สำคัญตั้งแต่ต้นรัชกาล ด้วยการส่งทหารไปรบกับพม่า และใน ค.ศ. 1354 ได้ทำสงครามกับกรุงสุโขทัย และจบลงด้วยการยึดเมืองชัยนาท แต่ภายหลังได้คืนเมืองชัยนาทให้แก่พระเจ้าลิไทยไป โดยแลกเปลี่ยนกับการที่กษัตริย์ลิไทยยอมยกบางสิ่งบางอย่างให้ ตามตำนานกล่าวว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ได้ทรงสร้างวัดพุทไธศวรรย์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1353 และได้ทรงสร้างกฎหมายเป็นจำนวนมาก คือ มีถึง 8 บท ซึ่งในอารัมภกถาของกฎหมายเหล่านั้นลงวันที่ใกล้เคียงกับรัชกาลของพระองค์ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยพยาน (ค.ศ. 1350) ว่าด้วยความผิดต่อรัฐ (ค.ศ. 1351) ว่าด้วยการรับเรื่องร้องทุกข์ (ค.ศ. 1355) กฎหมายชำระ (ค.ศ. 1356) ความผิดต่อพลเมือง (ค.ศ. 1357) ลักทรัพย์ (ค.ศ. 1350, 1366) สมรส (ค.ศ. 1359) และกฎหมายเบ็ดเตล็ด (ค.ศ. 1359) แต่กฎหมายเหล่านั้นหลายฉบับมีขึ้นภายหลัง เพียงแต่ได้รักษาล่วงที่เป็นอารัมภบท ซึ่งอ้างตัวบทกฎหมายเก่าไว้เท่านั้น

ประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรอยุธยาอาจแบ่งได้เป็น 4 สมัย คือ (1) ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 14 ถึงกลางศตวรรษที่ 16 เป็นสมัยที่กรุงสยามแผ่อำนาจไปทางตะวันออกและทางเหนือ (2) ระยะเวลาหลังศตวรรษที่ 16 เป็นสมัยที่มีสงครามยืดเยื้อกับพม่า (3) ตลอดศตวรรษที่ 17 เป็นสมัยที่ได้พัฒนาความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับยุโรปและ (4) ตลอดศตวรรษที่ 18 เป็นสมัยที่มีความรุ่งเรืองอยู่ในระยะ 25 ปีที่สองของศตวรรษ และเป็นระยะเสื่อมของราชอาณาจักรจนถึงกับเสียกรุงต่อพม่าใน ค.ศ. 1767

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงแต่งตั้งน้องเขย ชื่อ พองั่ว ให้เป็นเจ้าเมืองสุพรรณบุรีและราชบุตร คือ พระรามศวร ไปครองเมืองลพบุรี พระรามศวรผู้นี้ได้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์เมื่อ ค.ศ. 1369 แต่ครองราชย์ได้เพียงปีเดียว ก็ต้องทรงสละราชสมบัติให้แก่ขุนหลวงพองั่วผู้เป็นพระเจ้าอา เพราะบุคคลผู้นี้ได้รับความนิยมอย่างมากจากประชาชน ขุนหลวงพองั่วได้ครองราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1370 ทรงพระนามว่า ปรมราชา (บรมราชา) ครองราชย์อยู่ 18 ปี และได้ทำสงครามขบเคี้ยวกับราชอาณาจักรสุโขทัย (ในปี 1371—1373, 1375, 1376) ผลของสงครามทำให้กรุงสุโขทัยต้องอยู่ในบังคับของกรุงศรีอยุธยามากขึ้น และกษัตริย์สุโขทัยลดตำแหน่งลงเป็นเจ้าผู้ครองเมืองธรรมดาเท่านั้น ค.ศ. 1374 พระบรมราชาธิราชทรงเริ่มสร้างวัดมหาธาตุที่กรุงศรีอยุธยา และ ค.ศ. 1387 ได้เข้าแทรกแซงเมื่อเกิดความวุ่นวายขึ้นที่เชียงใหม่ตอนที่กษัตริย์กือนา ขึ้นครองราชสมบัติในฐานะรัชทายาทองค์ที่ 9 ของพระเจ้าเม็งราย แต่การแทรกแซงครั้งนี้ไม่เป็นผลดีแก่พระองค์อย่างใดเลย

เมื่อผู้สถาปนาเมืองเชียงใหม่ได้ถึงแก่พิราลัยเมื่อ ค.ศ. 1311 รัชทายาททั้งหลายได้ขบเคี้ยวแข่งขันกันอย่างรุนแรง เป็นผลให้ราชอาณาจักรลานนาต้องแบ่งออกเป็นสองส่วน โดยส่วนเหนือมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงรายได้ และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ราชอาณาจักรนี้กลับรวมกันได้ใหม่ใน ค.ศ. 1325 โดยพระเจ้าแสนภู ผู้สถาปนานครเชียงใหม่ ค.ศ. 1327 กษัตริย์องค์นี้สวรรคตเมื่อ พ.ศ. 1334 ทรงมีรัชทายาทชื่อ คำฟู สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1336 รัชทายาทสืบต่อมาเป็นหลานของ

พระองค์ชื่อ ผาย สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1355 กษัตริย์องค์หลังนี้ได้ขยายเมืองเชียงใหม่ สร้างกำแพงล้อมเมือง มีคูน้ำล้อมหน้ากำแพงอีกด้วย รัชสมัยของราชโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้ากือนา มีความรุ่งโรจน์เกี่ยวกับประวัติการเผยแพร่พุทธศาสนานิกายสิงหลไปทั่วลานนา การปลูกฝังลัทธิสิงหลนี้เป็นผลงานของนักบวชจากกรุงสุโขทัย คือเถรสุมนา ซึ่งได้บรรพชาโดยตรงจากนักบวชมอญผู้รับบรรพชาจากลังกา ตามพิธีกรรมซึ่งถือว่าเคร่งครัดถูกต้อง เถรสุมนาองค์นี้ได้ก่อตั้งวัดพระยืนใกล้เมืองลำพูนเมื่อ ค.ศ. 1369 ที่วัดนี้มีพระยืนประดิษฐานไว้รวม 4 องค์ด้วยกัน ตัวอย่างของการประดิษฐานพระพุทธรูปเหล่านี้ หรือการก่อสร้างอื่นๆ ของเถรสุมนา เป็นการชักนำเอาศิลปะทางพุทธศาสนาซึ่งมีแนวความคิดเช่นเดียวกับศิลปะของสำนักสุโขทัยเข้ามายังลานนา และศิลปกรรมนี้ได้มีความรุ่งเรืองอยู่ราว 1 ศตวรรษ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เสด็จสวรรคตในระหว่างสู้รบอยู่ที่ลานนาด้วยความล้มเหลว ราชบุตรของพระองค์ชื่อ เจ้าทองจันทร์หรือทองลัน พระชนมายุ 15 พรรษาได้ถูกกำจัดจากราชบัลลังก์โดยพระรามศวร ผู้ตั้งอำนาจการปกครองที่เมืองลพบุรี เพื่อไปครองอยุธยาแทนตั้งแต่ ค.ศ. 1388 ถึง ค.ศ. 1395 หลังจาก ค.ศ. 1390 ไม่นาน กัมพูชาได้รุกรานจังหวัดขลบุรีและจันทบุรี แต่ถูกตีโต้กลับไปได้โดยกองทัพฝ่ายสยามได้เข้าไปตั้งในเมืองทั้งสอง เมื่อกษัตริย์องค์หลังนี้สวรรคตแล้ว ราชบุตรของพระองค์ คือ พระเจ้ารามราชาธิราช ได้ขึ้นครองราชย์เป็นเวลาสั้น ๆ (1395—1408) และถูกปลดออกจากราชบัลลังก์โดยพระอินทราชาธิราชผู้เป็นพระอนุชาองค์สุดท้ายของพระบรมราชาธิราชที่ 1

พระอินทราชาธิราชที่ 1 (1408—1424) ได้ทรงกระทำอย่างเดียวกับพระเชษฐาคือเข้าแทรกแซงกิจการภายในของลานนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ค.ศ. 1411 แต่เมืองเชียงใหม่ได้ต่อต้านการโจมตีของกองทัพสยาม ซึ่งบัญชาการโดยเจ้าเมืองสุโขทัยและเจ้าเมืองผู้ขึ้นขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1419 แล้วความวุ่นวายได้บังคับให้พระอินทราชาธิราชที่ 1 ต้องยกทัพขึ้นไปทางเหนือจนถึงนครสวรรค์ เมื่อพระอินทราชาธิราชที่ 1 สวรรคตแล้ว ราชบุตรสองพระองค์ของกษัตริย์พระองค์นี้ได้แก่งแย่งราชสมบัติกันถึงกับชนช้างกัน และสิ้นชีพิตักษัยบนหลังช้างทั้งสองพระองค์ พฤติการณ์อันนี้ได้ทำให้ราชบุตรองค์ที่สามขึ้นครองอำนาจสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1424 ทรงพระนามว่า พระบรมราชาธิราชที่ 2

กษัตริย์องค์ใหม่ได้ทรงสร้างวัดราชบูรณะเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวาย และเก็บอัฐิของพระเชษฐาทั้งสองพระองค์ ที่บรรจุอัฐินี้เพิ่งค้นพบเมื่อเร็ว ๆ นี้ นอกจากนี้อัฐิแล้วยังได้พบคัสตราวุธ เครื่องทรงของกษัตริย์ และพระพุทธรูปแบบและยุคต่างๆ เป็นจำนวนมาก เหตุการณ์สำคัญในรัชกาลของพระองค์ คือ การเข้าล้อมและยึดนครวัดใน ค.ศ. 1431 ทำให้ยุคนครวัดแห่งกษัตริย์กัมพูชาต้องสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1438 พระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้ทรงตั้งราชบุตร คือ พระรามศวร ไปครองพินธุโลก นับเป็นการสละสิ้นราชวงศ์เจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้สืบสายโลหิตจากกษัตริย์ยุคเก่าของกรุงสุโขทัย ต่อจากนั้นได้ทรงเข้าแทรกแซงในเหตุการณ์วุ่นวายที่เกิดแก่ราชวงศ์ทางเชียงใหม่ระหว่าง ค.ศ. 1441—1442 ภายหลังรัชกาลของปนัดดาของพระเจ้ากือนา พระนามว่า พระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์พระองค์นี้ไม่นับถือพุทธศาสนา แต่ส่งเสริมการประกอบพิธีกรรมตามลัทธินับถือภูตผีปีศาจ การเข้าแทรกแซงของพระบรมราชาธิราชที่ 2 มิได้บรรลุผลสำเร็จดีไปกว่ากษัตริย์องค์ก่อนๆ และได้สวรรคตในการรบเมื่อ ค.ศ. 1448

พระรามเมศวรผู้เป็นราชบุตรได้ครองราชสมบัติต่อมา ทรงพระนามว่า พระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงครองราชย์อยู่ถึง 40 ปี นับว่าเป็นกษัตริย์ที่สำคัญที่สุดองค์หนึ่งในยุคแรกของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ทรงแสดงพระองค์ว่า มีแนวโน้มที่จะเสริมกำลังและรวมอำนาจของกษัตริย์เข้าไว้ในส่วนกลาง ซึ่งเป็นผลเสียแก่บรรดาประเทศราชใหญ่ ๆ ที่เคยร่วมปกครองมณฑลต่าง ๆ และที่กษัตริย์เคยทรงวางระเบียบเกี่ยวกับตำแหน่งและเมืองในครอบครองเหล่านั้น ในรัชกาลของพระองค์นี้เองได้มีการตรากฎหมายเกี่ยวกับไพร่พล ซึ่งตามกฎหมายนี้แสดงภาพอันมีค่ายิ่งของชีวิตและชนบประเพณีในราชสำนัก ซึ่งส่วนใหญ่รับมรดกมาจากชีวิตและชนบประเพณีของนครวัด พระบรมไตรโลกนาถทรงมีศรัทธาแรงกล้าในศาสนา ได้ทรงสร้างสิ่งก่อสร้างทางศาสนาไว้มากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ วัดจุฬามณีที่พิษณุโลก ซึ่งแผนผังการก่อสร้างและการตกแต่งโดยการถือปูน ได้แนวความคิดมาจากเขมร และพระองค์เองก็ทรงผนวชในวัดนี้เป็นเวลาสองสามเดือน เมื่อ ค.ศ. 1465 กับได้ทรงสร้างวัดมหาธาตุ (ค.ศ. 1482) อันเป็นวัดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดอันสวยงาม คือพระพุทธรชินราช ซึ่งถือว่าเป็นตัวอย่างอันสมบูรณ์ของศิลปะกรุงสุโขทัย และพระพุทธรูปองค์นี้อาจจะมีอายุถึงรัชกาลพระเจ้าลิไทย

รัชกาลของพระบรมไตรโลกนาถ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการเป็นศัตรูกับพระเจ้าเชียงใหม่ ผู้มีพระนามพ้องกับพระองค์ คือพระเจ้าติโลกราช (ติโลกราช) ซึ่งรัชกาลของกษัตริย์พระองค์นี้ (ค.ศ. 1442—1487) เกือบจะตรงกับรัชกาลของพระบรมไตรโลกนาถอย่างบังเอิญ สิ่งที่ตรงกันข้ามกับรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน คือ พระเจ้าติโลกราชทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนา รัชกาลของพระองค์จึงมีสิ่งที่ควรสังเกตคือ การสร้างอนุสาวรีย์ใหญ่ ๆ ไว้ที่เชียงใหม่ และความรุ่งเรืองของการสร้างพระพุทธรูปสำริดในสมัยนั้น สิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจที่สุด ได้แก่ มหาไพศาราม (เรียกกันเป็นสามัญว่า วัดเจ็ดยอด)⁽¹²⁾ สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1455 ระยะทางราว 2 กิโลเมตร นอกมุมตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมืองซึ่งเป็นการถ่ายแบบย่อส่วนแผนผังและส่วนต่าง ๆ จากมหาไพศารามเมืองพุกาม ซึ่งมหาไพศารามก็ลอกแบบมาจากไพศิยาเมืองอินเดีย ณ กลางเมืองเชียงใหม่ได้ทรงสร้างมหาเจดีย์ (เรียกกันเป็นสามัญว่า เจดีย์หลวง “คือเจดีย์ใหญ่”) ขึ้น เมื่อ ค.ศ. 1472 ณ ที่ซึ่งเคยมีสิ่งก่อสร้างเก่าแก่มากกว่าครึ่งศตวรรษ นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปประทับนั่ง ทำด้วยสำริดองค์ใหญ่ ๆ ที่ได้หล่อขึ้นเป็นจำนวนมากในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช พระพุทธรูปเหล่านี้ดูเหมือนจะได้แนวความคิดมาจากพระพุทธรูปปางสิงห์ ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ในวัดไพศิยา นอกจากนั้นยังค่อนข้างจะเป็นการแน่นอนว่า ในรัชกาลของพระเจ้าติโลกราชนี้ ได้มีการเริ่มต้นสร้างงานวรรณกรรมเป็นภาษาบาลี⁽¹⁴⁾ และผลงานสำคัญ ๆ มาปรากฏในรัชกาลของรัชทายาท คือพระเมืองแก้ว (ค.ศ. 1495—1525)

เพื่อที่จะทรงปฏิบัติกรรปในแคว้นลานนาได้อย่างใกล้ชิด พระบรมไตรโลกนาถจึงเสด็จไปประทับที่พิษณุโลกถึง 25 ปี โดยให้ราชบุตรหัวปีรักษากรุงศรีอยุธยาอันเป็นนครหลวงไว้ และทรงนำราชบุตรองค์ที่สองไปกับพระองค์ด้วย เสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1488 เมื่อทรงยึดเมืองทวายได้แล้ว การยึดเมืองทวายนี้ได้กลายเป็นต้นเหตุสำคัญ ที่ทำให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างสยามกับพม่า ในรัชกาลของพระเจ้าบรมไตรโลกนาถนี้เองที่ได้มีการประพันธ์ลิลิตยวนพ่าย ซึ่งใช้ลักษณะคำประพันธ์แบบต่าง ๆ (ลิลิต) เล่าถึงการสงครามที่มีชัยชนะต่อเชียงใหม่ เป็นบทประพันธ์ที่มากไปด้วยภาษาสัน-

สกฤต และในรัชกาลนี้เองที่ได้มีกวีนิพนธ์ คือ มหาชาติ กล่าวคือ เวสสันดรชาดก ซึ่งเกิดจากผลงานของผู้ทรงคุณวุฒิทางภาษาของหลวง (เมื่อ ค.ศ 1482)

ราชบุตรองค์หัวบี๋ของพระบรมไตรโลกนาถซึ่งประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ในฐานะพระมหากษัตริย์ ได้สืบราชสมบัติจากพระราชบิดา และได้ย้ายราชสำนักจากพิษณุโลกกลับมา ส่วนที่พิษณุโลกได้ทรงแต่งตั้งพระอนุชา คือ พระเชษฐาราช (เชษฐาราช) ไปครองแทน ทรงครองราชย์ตั้งแต่ ค.ศ. 1488-1491 มีพระนามว่า ปรมราชา (บรมราชาที่ 3) เมื่อสวรรคตแล้ว พระเชษฐาราชซึ่งสืบเชื้อสายทางมารดาจากราชวงศ์เก่ากรุงสุโขทัยเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า รามาริบัติ (พระรามาริบัติที่ 2) ในรัชกาลของพระองค์ได้มีการก่อสร้างสถูปด้านตะวันออก และสถูปองค์กลางของวัดศรีสวรรค์ (ศรีสรรเพชญ์) ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ของพระราชวัง สถูปองค์แรกสำหรับประดิษฐานอังคารของพระบรมไตรโลกนาถ และองค์หลังสำหรับอังคารของพระบรมราชาที่ 3 พระรามาริบัติที่ 2 ทรงเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาองค์แรกที่ได้ติดต่อกับยุโรป เมื่อก่อนที่จะเข้ายึดเมืองมะละกา ในปี ค.ศ. 1511 อัลบูเคอร์ก ได้ส่งคณะทูตมายังกรุงสยามเมื่อ ค.ศ. 1509 ทูตคณะที่ 2 ได้เดินทางมาถึงเมื่อ ค.ศ. 1512 และคณะที่ 3 เมื่อ ค.ศ. 1516 ได้มีการทำสนธิสัญญากันว่า ชาวโปรตุเกสจะได้รับอนุญาตให้มีถิ่นที่อยู่ทั้งในกรุงศรีอยุธยา ตะนาวศรี มะริด บัตตานี และละคร (นครศรีธรรมราช)

ใน ค.ศ. 1515 การศึกเรือรบที่มีกับแคว้นลานนาได้ทำให้กองทัพสยามต้องยกไปถึงลานนา และได้เข้าปล้นเอาเมืองลำปาง พระรามาริบัติที่ 2 สวรรคตใน ค.ศ. 1529 ภายหลังที่ได้ทรงตั้งอุปราชที่พิษณุโลก อันได้แก่ ราชบุตรของพระองค์เอง พระนามว่า พุทธางกูร (หน่อพุทธางกูร) ซึ่งได้รับราชสมบัติต่อจากพระองค์ ทรงพระนามว่า ปรมราชา (บรมราชาที่ 4) กษัตริย์พระองค์ใหม่ได้ส่งทูตไปเชียงใหม่เพื่อเจรจาสนธิสัญญายุติการศึกระหว่างกัน กษัตริย์พระองค์นี้ได้ทรงสร้างสถูปด้านตะวันตกขึ้นที่วัดศรีสวรรค์ เพื่อบรรจุอังคารของพระรามาริบัติที่ 2 พระองค์เองเสด็จสวรรคตเร็วเกินคาด เมื่อ ค.ศ. 1543 และราชบุตรของพระองค์ซึ่งทรงพระเยาว์อยู่ พระชนมายุเพียง 5 พรรษา ได้ถูกพระขัยราชาผู้เป็นพระอนุชาต่างพระมารดากำจัดเสีย

พระนามพระขัยราชานี้ได้เกี่ยวข้องกับการแก้ไขกระแสน้ำในแม่น้ำ ใช้ในการประกาศกฎหมายว่าด้วยการสอบสวนทวนพยาน และใช้ในการเกณฑ์พวกโปรตุเกสเป็นทหารรักษาวัง และครูฝึกทหาร ในรัชกาลนี้เองที่ได้เกิดกรณีพิพาทครั้งแรกกับพม่า ดังที่เราจะเห็นต่อไปว่า พม่าเพิ่งจะกลักรวมกันได้อีกครั้งหนึ่ง⁽¹⁵⁾ ระหว่างการรบที่เมืองหงสาวดี ใน ค.ศ. 1540 กษัตริย์องค์ใหม่ของพม่า คือ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ได้เข้ายึดครองส่วนหนึ่งของมณฑลมะละแหม่ง อันเป็นส่วนที่กรุงสยามอ้างว่าเป็นดินแดนของตน พระขัยราชาโดยความช่วยเหลือของพวกโปรตุเกสได้ยึดท้องถิ่นกลับคืนมาได้ และเรื่องนี่เองได้เป็นต้นเหตุของสงครามกับพม่า ตลอดยุคที่สองของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

รัชสมัยของพระขัยราชาจบลงด้วยการรบซึ่งพ่ายแพ้แก่เชียงใหม่ใน ค.ศ. 1545-1546 เมื่อกลับจากสงครามนั้นแล้ว พระองค์ได้ถูกพระสนมชื่อ ศรีสุดาจันทร์วางยาพิษ อาชญากรรมครั้งนี้เป็นเรื่องอื้อฉาวครั้งแรก เรื่องนี้แมนเดสปินโต ได้บันทึกไว้ในขณะที่พำนักอยู่ในกรุงสยาม สนมผู้นี้ต่อมาได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และได้เอาขุนวรรวงศาขึ้นครองราชย์ และทำพิธีราชาภิเษกเมื่อ ค.ศ.

1548 แต่ไม่นานคนผู้นี้ก็ถูกขุนพิเรนทร์ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์กรุงสุโขทัยทางฝ่ายบิดา และเป็นพระญาติกับพระชัยราชาทางฝ่ายมารดาจำเจ็ดเสีย ราชสมบัติจึงตกอยู่กับพระอนุชาพระองค์หนึ่งของพระชัยราชาผู้ซึ่งบรรพชาอยู่ในขณะนั้น และต่อมาก็ได้เป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1549 ทรงพระนามว่า พระมหาจักรพรรดิ

ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 16 เป็นยุคที่มีความวุ่นวายทั้งภายในและภายนอก บุคคลผู้เป็นเหตุแห่งความสับสนนี้ทางฝ่ายสยาม ได้แก่ พระมหาจักรพรรดิ พระศรีศิลป์โอรสของพระชัยราชาหลานของพระมหาจักรพรรดิ โอรสของพระมหาจักรพรรดิเองคือ พระรามศวรและพระมหินทร์ และพระราชบุตรเขยคือ ขุนพิเรนทร์ ซึ่งรับฐานันดรเป็นพระมหาดรรมาราชา เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงบรรพบุรุษสุโขทัย กับหลานเล็กของพระองค์คือ พระนเรศวรและพระเอกาทศรถ และทางพม่าก็มีพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ พี่เขยคือบุเรงนอง และโอรสของบุเรงนองคือ นันทบุเรง

หลังจากขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1549 แล้ว พระมหาจักรพรรดิต้องทรงป้องกันราชอาณาจักรการุกรานของพม่าทางเมืองเมาะตะมะ กายูจันบุรีและสุพรรณ กรุงศรีอยุธยาถูกล้อมถึงสี่เดือน และในระหว่างนั้นพระราชินีคือ พระศรีสุริยเทวีและราชธิดาได้สิ้นพระชนม์เยี่ยงวีรสตรี โดยแต่งพระองค์เป็นชายออกสู้รบ พระมหาดรรมาราชา อุปราชเมืองพิษณุโลกซึ่งลงมาช่วยก็ถูกจับเป็นเชลยพร้อมกับพระรามศวร แต่ทั้งสองพระองค์นี้ได้ถูกปล่อยตัวในภายหลังเพื่อแลกกับคำมั่นสัญญาว่า กองทหารพม่าซึ่งในขณะนั้นกำลังร่อยหรอลง ไม่อาจทำสงครามต่อไปได้ สามารถเลิกทัพกลับไปโดยปลอดภัย กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาจึงถือโอกาสนี้เสริมกำลังป้องกันเมือง และปราบปรามกัมพูชาซึ่งคอยก่อศึกสงครามขึ้น (ค.ศ. 1551 และ 1556)

ใน ค.ศ. 1561 พระศรีศิลป์ผู้ซึ่งพระเจ้าลຸ້ງรับเป็นบุตรบุญธรรม และได้ผนวชเป็นสามเณรเมื่อ ค.ศ. 1555 นั้นได้ลอบออกจากวัด รวบรวมสมัครพรรคพวกบุกเข้าไปในวังหลวงในคืนวันหนึ่ง ทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องหลบหนี แต่การพยายามก่อรัฐประหารครั้งนี้มิได้เกิดผล เพราะพระรามศวรและพระมหินทร์ได้สังหารผู้ก่อรัฐประหารเสียได้

ในพม่า เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้สวรรคตใน ค.ศ. 1550 ประเทศก็เกิดแบ่งแยกกันอีก และพี่เขยคือบุเรงนองก็ตั้งตนเป็นกษัตริย์ครอบครองเมืองตองอู แปเร หงสาวดี และอังวะ ใน ค.ศ. 1556 กษัตริย์องค์ใหม่ที่ได้เมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นฐานทัพอย่างดีเยี่ยมเพื่อโจมตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป ใน ค.ศ. 1563 บุเรงนองได้รุกรานมาทางใต้ ยึดได้อาณาเขตเก่าของกรุงสุโขทัย และมาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1564 พระมหาจักรพรรดิได้ถูกมตีมหาชนซึ่งคัดค้านการสงครามบีบบังคับ จึงต้องเจรจากับฝ่ายโปรบักซ์ และส่งตัวหัวหน้าพวกต่อต้านให้แก่พม่า ซึ่งมีพระรามศวรราชบุตรของพระองค์รวมอยู่ด้วย แต่ต่อมาพระรามศวรสิ้นพระชนม์ในขณะที่ติดตามกองทัพพม่าไปรบเชียงใหม่ซึ่งกำลังเป็นกบฏและไปรบเมืองเวียงจันทน์ด้วย

ใน ค.ศ. 1565 พระมหาจักรพรรดิทรงสละราชสมบัติให้แก่พระมหินทร์ราชโอรสซึ่งไม่มีความสามารถ จึงได้รับการขัดขวางจากพี่เขย คือ พระมหาดรรมาราชา ซึ่งเห็นว่าควรจะตกลงด้วยดีกับฝ่ายพม่า พระมหินทร์พยายามที่จะรวบรวมหัวเมืองทางเหนือคืน โดยความช่วยเหลือของเวียงจันทน์ แต่

ก็ไม่ประสบความสำเร็จ และใน ค.ศ. 1568 พระมหาจักรพรรดิซึ่งก่อนหน้านั้น 1 ปีได้ทรงผนวช ก็ต้องกลับมาปกครองบ้านเมืองอีก ทางพระมหาธรรมราชาขึ้นเข้าเฝ้าฝ่ายพม่าโดยสิ้นเชิง พระมเหสีซึ่งเป็นราชธิดาของพระมหาจักรพรรดิได้ถูกพระราชบิดากักตัวไว้เป็นประกัน เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นกับพระมหาธรรมราชา ซึ่งพม่าถือว่าเป็นพวกตน ดังนั้นบุเรงนองจึงส่งทหารเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง และได้ล้อมเมืองไว้ พระมหาจักรพรรดิสวรรคตเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1569 และกรุงศรีอยุธยาได้ถูกยึดเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม ปีเดียวกัน พระมหินทร์ถูกจับเป็นเชลยและนำตัวไปพม่า แต่เสียชีวิตในกลางทาง พระมหาธรรมราชาจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์แทน และพม่าได้กวาดต้อนชาวกรุงศรีอยุธยาไปด้วย เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ชัยชนะครั้งนี้ บุเรงนองได้สร้างสถูปแบบมอญขึ้นที่ทางแยกของแม่น้ำ ห่างจากเกาะอยุธยาไปทางตะวันตกเฉียงเหนืออีกไกลเมตรกว่า เรียกว่า กูเขาทอง ซึ่งได้รับการปฏิสังขรณ์และขยายให้ใหญ่ขึ้นในศตวรรษที่ 18

การก่อกำเนิดของสยามเป็นผลงานของพระนเรศวร (หรือ นเรศ) ราชโอรสองค์หัวปีของพระมหาธรรมราชา พระองค์เคยถูกจับตัวไปยังประเทศพม่า เมื่อพม่าเข้ามารุกรานใน ค.ศ. 1564 และใน ค.ศ. 1571 ได้เสด็จกลับมาเพื่อร่วมพิธีบรมราชาภิเษกของสมเด็จพระราชาบิดา แล้วได้เป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระนเรศวรทรงแสดงพระปรีชาสามารถครั้งแรก ด้วยการปราบกัมพูชาซึ่งพยายามที่จะอาศัยเหตุยุ่งยากระหว่างกรุงสยามกับพม่าเพื่อหาประโยชน์ใส่ตน (ค.ศ. 1567—1582) ใน ค.ศ. 1581 สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จไปพม่าในฐานะผู้แทนพระองค์พระราชบิดาผู้เป็นกษัตริย์ในการประชุมของเหล่าประเทศราช ซึ่งนั่นทบทูเรงกษัตริย์องค์ใหม่ของพม่าได้เรียกประชุม นันทบุเรงผู้ขึ้นขณะนั้นเพียงจะได้รับราชสมบัติจากบุเรงนองซึ่งเป็นพระราชบิดา สมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1582 และทรงเชื่อมั่นว่ารัฐพม่าอ่อนแอลงทุกที ฉะนั้นเมื่อ ค.ศ. 1584 หลังจากที่ทรงปลดปล่อยจากการลอบสังหาร ซึ่งพระเจ้านันทบุเรงเป็นต้นคิดแล้ว สมเด็จพระนเรศวรทรงบอกเลิกความเป็นประเทศราชของกรุงสยามต่อพม่า พร้อมกับยกกองทัพไปล้อมเมืองหงสาวดีไว้ ซึ่งขณะนั้น พระเจ้านันทบุเรงได้ทรงทั้งเมืองให้รัชทายาทรักษาไว้ เพราะพระองค์เองเสด็จขึ้นไปทำสงครามทางเหนือ เมื่อได้ข่าวว่ากษัตริย์พม่าเสด็จกลับมา สมเด็จพระนเรศวรจำต้องยกทัพกลับ แต่ได้รบพุ่งมีชัยชนะรัชทายาทของพม่าซึ่งยกทัพติดตามมา ในไม่ช้ากองทัพพม่า 2 กองทัพได้รุกรานสยามอีก โดยกองทัพหนึ่งยกมาทางตะวันตกผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์ และอีกกองทัพหนึ่งยกมาทางเหนือ มีพระเจ้าเชียงใหม่เป็นผู้บัญชาการทัพ กองทัพที่ยกมาทางเหนือมาถึงลำซำ เป็นเหตุให้กองทัพพม่ากองแรกต้องพ่ายแพ้ที่สุพรรณบุรี และพม่าต้องถอยกลับไปเมื่อต้น ค.ศ. 1586 ในเดือนกันยายนปีเดียวกันนั้น กองทัพพม่า 3 กองทัพได้ยกมาตีกรุงศรีอยุธยาอีก โดยทัพหนึ่งมาทางด้านเหนือ ทัพหนึ่งมาทางตะวันตกและอีกทัพหนึ่งมาทางตะวันออก เข้าล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1587 แต่พวกพม่าไม่สามารถเอาชนะชนะจากการต้านทานของสมเด็จพระนเรศวรได้ หลังจากปราบพม่าได้ไม่ทันไรสมเด็จพระนเรศวรก็ต้องหันไปต้านกัมพูชา ถึงแม้จะมีสัญญาประนีประนอมหย่าศึกกันเมื่อ ค.ศ. 1584 แล้วก็ตาม พวกกัมพูชาก็ยังเข้ามายึดครองเมืองปราจีน ดังนั้นสมเด็จพระนเรศวรจึงโจมตีขับไล่พวกกัมพูชาออกไปจากเมืองปราจีน และติดตามไปจนถึงกำแพงเมืองของราชธานีกัมพูชาที่เมืองละแวก

พระมหารัชมราชาเสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1590 สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นกษัตริย์ต่อมาและทรงตั้งพระเอกาทศรถ ราชอนุชา เป็นพระมหาอุปราช แต่มิให้ครองเมืองพิษณุโลกอย่างเดิม ให้ประทับอยู่ด้วยกันที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ ค.ศ. 1592 ขณะที่พระนเรศวรทรงเตรียมการจะเสด็จไปโจมตีกัมพูชาอีกครั้งหนึ่ง พระองค์ทรงถูกพม่าโจมตี โดยพม่าหวังจะเผด็จศึกครั้งนี้ให้ได้ สมเด็จพระนเรศวรจึงตัดสินใจพระทัยใช้กำลังที่เตรียมไว้แล้ว เข้าสู้รบกับพม่าซึ่งตั้งกำลังกันอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของสุพรรณบุรี ณ ที่นั่นเอง ได้เกิดการสู้รบอันมีชื่อเสียงที่เมืองหนองสาหร่าย โดยสมเด็จพระนเรศวรได้ปลงพระชนม์รัชทายาทของพม่าในการสู้รบกันแบบตัวต่อตัว เมื่อพวกเขาขาดนายทัพเสียแล้วก็จำต้องถอยกลับไป และใน ค.ศ. 1593 สมเด็จพระนเรศวรทรงยกทัพไปรบ ได้ชัยชนะต่อเมืองท่าตะนาวศรีและทวาย ซึ่งอยู่ในอ่าวเบงกอล เมื่อทรงว่างศึกจากทางด้านตะวันตกแล้ว สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงหันมารวบรวมผู้คนพลเมืองในหัวเมืองด้านเหนือ เมื่อสิ้นปี กรุงสยามก็ได้อาณาเขตเดิมตั้งแต่ ค.ศ. 1549 กลับคืนมา เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะ สมเด็จพระนเรศวรได้โปรดให้สร้างสถูปใหญ่ขึ้นที่วัดชัยมงคลอันเป็นวัดซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงให้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1357 เพื่อให้ภิกษุซึ่งบวชจากลังกาจำพรรษา สถูปองค์นี้ได้เลียนแบบภูเขาทองซึ่งบูรณปฏิสังขรณ์ไว้เมื่อ ค.ศ. 1569 ส่วนกองทัพไปรบกับพม่านั้น ได้มีขึ้นในปี ค.ศ. 1593 และจบลงด้วยการยึดเมืองละแวกไว้ได้ เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1594

สมเด็จพระนเรศวรทรงกลับไปสู้รบกับพม่าอีก ตามคำแนะนำของพวกโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในเมืองมะละแหม่ง พระองค์จึงได้ส่งกองทัพเพื่อไปตีเมืองเมาะตะมะ กองทัพพระนเรศวรโจมตีกับพระเจ้าตองอู ซึ่งยกมาช่วยเมืองเมาะตะมะเรื่อยไปจนถึงเมืองท่าหน จากเหตุนี้ จึงทำให้เมืองส่วนใหญ่ของหงสาวดีเข้ามารวมกับกรุงสยาม ค.ศ. 1599 สมเด็จพระนเรศวรได้ยกทัพไปตีพม่าอีกครั้งหนึ่ง โดยทรงไว้วางพระทัยพระเจ้าตองอูผู้กำลังคิดการกบฏในหัวเมืองหงสาวดี ซึ่งเพิ่งจะรวมเข้ากับกรุงสยาม เมื่อทรงทราบเรื่องจึงตัดสินใจพระทัยยกไปตีเมืองตองอู แต่ใน ค.ศ. 1600 ต้องถอยทัพกลับทว่าในการยกทัพไปครั้งนี้ มีผลให้พระเจ้านั้นทบเร่งต้องสละราชบัลลังก์ และทำให้ราชอาณาจักรพม่าแตกแยกกันอีก ใน ค.ศ. 1604 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงยกกองทัพไปป้องกันรัฐฉาน ซึ่งชาวไทยอาศัยอยู่เพื่อต่อต้านกษัตริย์พม่า เมืองอังวะซึ่งพยายามจะตีเอาแคว้นนี้หลังจากได้ข้ามแม่น้ำสาละวินไปได้แล้ว - ใน ค.ศ. 1605 สมเด็จพระนเรศวรทรงประหารและสวรรคตเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พระอนุชา คือ พระเอกาทศรถ ซึ่งเสด็จตามไปด้วยไม่ทรงยกกองทัพต่อไป และทรงนำพระบรมศพของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชมายังกรุงศรีอยุธยา

ยุคที่สามแห่งประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ได้เริ่มขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นยุคแห่งความสัมพันธ์กับมหาอำนาจต่างประเทศ ดังที่เราได้เห็นมาแล้วว่า เมื่อ ค.ศ. 1516 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ได้ทรงทำสนธิสัญญากับโปรตุเกส ใน ค.ศ. 1598 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำสนธิสัญญาอีกฉบับหนึ่งกับสเปน ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถทรงมีความสัมพันธ์กับฮอลันดาเมื่อ ค.ศ. 1608 ด้วยการส่งคณะทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้ามอริชเดอนัสเซา ในสมัยเดียวกันนี้มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงสยาม และได้เข้าเป็นทหารรักษาพระองค์ในบังคับบัญชาของยามาดา นากา

มาชา⁽¹⁶⁾ อยุรยามีความสัมพันธ์ฉันมิตรกระชับแน่นกับโชกุนอิเอยาซุ กษัตริย์สืบต่อจากสมเด็จพระเอกาทศรถได้ทรงดำเนินนโยบายตามพระองค์ทั้งสิ้น พวกพ่อค้าชาวยุโรปที่ไปมาค้าขายกับกรุงสยามได้ผลประโยชน์ส่วนหนึ่งจากการซื้อผลิตภัณฑ์บางอย่างของกรุงสยาม เช่น หนังสัตว์ ครั่ง เปลือกไม้สำหรับย้อมผ้า ดีบุก วุลวา และผลประโยชน์สำคัญ คือ ได้เมืองท่าของสยามเป็นตลาด และใช้เมืองท่าเหล่านั้นซื้อสินค้าจากจีนและญี่ปุ่น นอกจากนี้ การที่เจ้าหน้าที่สยามไม่รังเกียจชาวต่างชาติ ความกระตือรือร้นที่จะผูกสัมพันธ์กับใครก็ได้ ที่ให้ผลประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่บ้าง จะเป็นในรูปผลิตภัณฑ์หรือในรูปผลประโยชน์ทางการค้า สิ่งเหล่านี้เท่ากับเป็นการส่งเสริมธุรกิจของพ่อค้าต่างประเทศ

ก่อนที่จะเสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1610 สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสั่งให้ประหารชีวิตตราซโอรสองค์ใหญ่ของพระองค์ซึ่งถูกกล่าวหาว่า สมคบกันล้มราชบัลลังก์ พระราชสมบัติจึงตกอยู่กับพระอินทราชา ซึ่งคงจะเป็นพระโอรสของพระองค์ โดยระหว่างนั้น พระอินทราชายังผนวชอยู่ มีพระนามว่า พระพิมลธรรม ในประวัติศาสตร์ พระองค์มีพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าทรงธรรม ซึ่งแปลว่า “กษัตริย์ผู้ปฏิบัติธรรม” ตอนต้นรัชกาล พระองค์ทรงปราบกบฏที่ทหารรักษาพระองค์ชาวญี่ปุ่นได้ก่อขึ้น และได้ดำเนินการรุกรานของกองทัพลาว ซึ่งอ้างว่ายกทัพมาช่วยรบญี่ปุ่น แต่ได้ยกเข้ามาจนถึงเมืองลพบุรี ใน ค.ศ. 1612 มีเรืออังกฤษนำสาส์นของพระเจ้าชาลส์ที่ 1 เข้ามา นับเป็นการเปิดความสัมพันธ์หลังจากมีข้อพิพาทกับพม่าเรื่องเมืองท่าหวายและตะนาวศรี ซึ่งกรุงสยามได้คืนมาเมื่อ ค.ศ. 1614 แล้ว พระเจ้าทรงธรรมได้ทรงสร้างสันติกับเพื่อนบ้าน พม่ายอมเลิกครองเชียงใหม่เพื่อแลกกับเมืองท่าเกาะตะมะ (ค.ศ. 1618) ในปีเดียวกันนั้นเอง กัมพูชาแข็งข้อต่ออำนาจปกครองของสยาม พระเจ้าทรงธรรมได้ส่งกองทัพไปปราบแต่ไม่เป็นผล และจนพระเจ้าทรงธรรมสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1628 พระเจ้าทรงธรรมทรงขอความช่วยเหลือจากอังกฤษและโปรตุเกสเพื่อไปสู้รบกับกัมพูชา แต่ไร้ผล

พระเจ้าทรงธรรมทรงมอบราชสมบัติให้แก่ราชโอรสพระนามว่า พระเชษฐาธิราช พระชนินษา 15 ปี โดยมีลูกพี่ลูกน้องของพระราชบิดานามว่า ศรีวรวงศา (วรวงศ์) หรือสุริยวงศา (สุริวงศ์) คอยช่วยเหลือดำเนินงานพรรคพวกของพระอนุชาองค์สุดท้ายของพระเจ้าทรงธรรม เมื่อได้ชัยชนะแล้ว เจ้าพระยาศรีวรวงศ์ได้สละอำนาจของพระเชษฐาธิราชออกไป แล้วนำเอาราชบุตรองค์สุดท้ายของพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งยังทรงพระเยาว์มีพระชนมายุเพียง 10 พรรษา พระนามว่า พระอาทิตย์วงศ์ ขึ้นครองราชย์ต่อมา ได้ขจัดยามาดา นากามาซา ที่สนับสนุนพระอาทิตย์วงศ์ ด้วยการส่งไปปราบพวกกบฏที่เมืองนครศรีธรรมราช โดยตั้งให้ไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ในที่สุดเจ้าพระยาศรีวรวงศ์ก็ได้ประหารพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ เยาวกษัตริย์เสีย และขึ้นครองราชสมบัติเอง เมื่อ ค.ศ. 1630 ทรงพระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง “กษัตริย์ผู้ประทับปราสาททองคำ” นักเขียนยุโรปได้พรรณนาถึงกษัตริย์องค์นี้ในทางไมตรีว่า เป็นกษัตริย์ที่โหดร้ายและไร้มารยาท ตามข้อเท็จจริงแล้ว ปีแรกๆ ในรัชกาลของพระเจ้าปราสาททอง พระองค์มีข้าศึกหลายด้าน เช่น กับโปรตุเกสซึ่งมีสงครามกันมาตั้งแต่รัชกาลก่อนสาเหตุเนื่องจากการไปยึดเรือ นอกจากนี้ยังมีเรื่องกับพวกญี่ปุ่น จึงทรงสังหารญี่ปุ่นเสียสิ้น กับเพื่อนบ้านก็ทรงมีเรื่องกับกัมพูชา เขียงใหม่และปัตตานี พระองค์ทรงมีพวกที่แต่ชาวอลันดาเท่านั้น ระหว่าง

ปี 1633—1636 ได้มีการสังหารหม้ออันนองเลือด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสังหารราชวงศ์ที่เป็นปฏิปักษ์กับพระเจ้าปราสาททอง เพราะพระราชวงศ์เหล่านั้นเห็นพระเจ้าปราสาททองเป็นผู้ชิงราชสมบัติ ในระยะต่อมาเหตุการณ์ค่อยสงบขึ้น ชื่อปราสาททองได้เกี่ยวข้องกับผลงานทางกฎหมายที่สำคัญ คือ กฎหมายว่าด้วยการอุทธรณ์ (ค.ศ. 1633) และกฎหมายมรดก (ค.ศ. 1635) กฎหมายทาสลูกหนี้ (ค.ศ. 1637) กฎหมายสมรสกับคนต่างด้าว (ค.ศ. 1638) และกฎหมายว่าด้วยหนี้ (ค.ศ. 1648) ในที่สุดพระเจ้าปราสาททองได้รับการรับรองพระราชอำนาจจากกัมพูชาโดยไม่ต้องมีสงครามกัน หลังจากที่ยกทัพเข้าตีแข็งเมืองมาตั้งแต่ ค.ศ. 1618 แล้ว ในโอกาสนี้ได้ทรงให้ก่อสร้างเจดีย์ชื่อ นครหลวง (ภาษาไทยตรงกับเขมรว่า นครธม) ซึ่งได้แนวคิดจากแผนผังราชธานีเขมร ขึ้นที่หัวแหลมแห่งหนึ่งของแม่น้ำทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงศรีอยุธยา และในรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการสร้างวัดชัยวัฒนารามขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาด้วย วัดนี้มีลักษณะพิเศษ คือ มีพระปรางค์องค์ใหญ่ซึ่งได้เลียนแบบปรางค์เขมรในศตวรรษที่ 12

การสืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าปราสาททองนั้น ปรากฏว่ามีโศกนาฏกรรมเกิดขึ้นเช่นเดียวกับเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์เหมือนกัน ราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าปราสาททอง พระนามว่า เจ้าฟ้าชัย ได้เข้าแย่งอำนาจ และปลดพระศรีสุธรรมราชา (สุธรรมราชา) ซึ่งเป็นพระอนุชาองค์สุดท้ายของพระเจ้าปราสาททองที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัชทายาทออกจากราชบัลลังก์ แต่ราชโอรสของพระเจ้าปราสาททององค์ที่สอง คือ พระนารายณ์ได้เข้าข้างพระเจ้าอา เจ้าฟ้าชัยขึ้นครองราชย์เพียงไม่กี่วันก็ถูกกำจัดออกไป เมื่อพระศรีสุธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ ได้ผูกสมัคร์รักไคร่หลานสาวของพระองค์ ผู้เป็นพระชนนีฐานของพระนารายณ์ เจ้าหญิงองค์นี้ได้ไปฟ้องพระเชษฐา พระนารายณ์จึงทรงรวบรวมสมัคร์พรรคพวกเข้าปล้นวังและสังหารพระเจ้าอาเสีย สมเด็จพระนารายณ์จึงขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ แต่หลักฐานเกี่ยวกับวัน เดือน ปี ที่เกิดเหตุการณ์เช่นว่านั้นไม่แน่นอน เท่าที่พอจะกล่าวได้ก็คือ เหตุการณ์นี้เกิดในราว ค.ศ. 1657

กษัตริย์พระองค์ใหม่ก็ต้องเริ่มรัชกาลด้วยการกำจัดผู้ต้องสงสัยต่าง ๆ ซึ่งในจำนวนนี้มีพระอนุชาสององค์สุดท้ายของพระองค์รวมอยู่ด้วย การเข้ายึดครองเมืองเชียงใหม่ เมืองเมาะตะมะ และเมืองย่างกุ้ง เป็นการชั่วคราวใน ค.ศ. 1662 ดูเหมือนจะเป็นเหตุการณ์ทางทหารเพียงประการเดียวของรัชกาลนี้ เพราะเป็นรัชกาลที่เอาใจใส่กับการขยายความสัมพันธ์กับมหาอำนาจทางตะวันตก ใน ค.ศ. 1664 พวกฮอลันดาได้ปิดล้อมแม่น้ำเจ้าพระยา และจากการนี้ก็ได้มีการทำสนธิสัญญาฉบับหนึ่งยินยอมให้พวกฮอลันดาผูกขาดการค้าหนังสัตว์ และได้รับเอกสิทธิ์เกี่ยวกับสภาพนอกอาณาเขตของคนสัญชาติฮอลันดา ส่วนกับคนอังกฤษนั้น ความสัมพันธ์มักจะตึงเครียดอยู่เสมอ แต่ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสมีกิจกรรมมากมาย และได้รับความเกื้อกูลเป็นอย่างมากจากผลงานของคอนสแตนตินฟอลคอน⁽¹⁹⁾ นักผจญภัยชาวกรีก ซึ่งมาถึงกรุงสยามเมื่อ ค.ศ. 1675 และเข้าทำงานสำคัญโดยได้รับตำแหน่งเป็นผู้ดูแลการค้าต่างประเทศ เนื่องจากอิทธิพลของพวกเยซูอิต ทำให้ราชสำนักแวร์ซายส์เกิดความหวังที่จะให้ประเทศซึ่งขณะมีซันนารีฝรั่งเศสพวกแรกๆ ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีและได้ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ ค.ศ. 1662 นั้น เปลี่ยนมานับถือคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิก⁽²⁰⁾ ใน ค.ศ. 1673 พระเจ้าหลุยส์

ที่ 14 ได้มีราชสาส์นไปถวายพระนารายณ์เพื่อขอขอบพระทัยในเรื่องนี้ และใน ค.ศ. 1680 บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสก็ได้ตั้งโกดังสินค้าที่กรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1684—1687 ได้มีการแลกเปลี่ยนคณะทูตกันหลายครั้งระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงแวร์ซายส์ ซึ่งรายละเอียดได้เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงกันในที่นี้อีก การแลกเปลี่ยนคณะทูตนี้เป็นผลให้มีการลงนามร่วมกันในสนธิสัญญา (วันที่ 10, 11 ธันวาคม ค.ศ. 1686) ให้เอกอัครราชทูตและให้อาณาประโยชน์ทางการค้าสำคัญ ๆ แก่บริษัทฝรั่งเศส⁽²¹⁾ การที่กองทัพฝรั่งเศสซึ่งมาถึงเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1687 และเข้าไปตั้งอยู่ที่บ้อมบางกอก ก่อปรกับนโยบายสนับสนุนพวกเยซูอิตของคอนสแตนติน ฟอลคอน ได้เป็นเหตุยั่วให้เกิดปฏิกริยา ซึ่งมีแนวโน้มในทางชาตินิยม อนุชาาร่วมพระนมองค์หนึ่งของพระนารายณ์ คือ พระเพทราชา เป็นหัวใจสำคัญของปฏิกริยาดังกล่าว

พระนารายณ์ทรงประชวรเมื่อ ค.ศ. 1688 และทรงโปรดให้ขุนนางยกพระเพทราชาขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการ ผู้สำเร็จราชการผู้หนึ่งได้สั่งให้จับและประหารชีวิตคอนสแตนติน ฟอลคอน เสียเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน ค.ศ. 1688 และได้สั่งให้โจมตีพวกฝรั่งเศสที่บ้อมบางกอก แต่ได้รับการต่อต้าน พระนารายณ์เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม ค.ศ. 1688 และพระเพทราชาได้ประกาศตั้งตนเป็นกษัตริย์องค์ต่อมา รัชกาลใหม่เริ่มด้วยการสังหารพวกคาทอลิกและพวกฝรั่งเศส ทหารฝรั่งเศสที่บ้อมบางกอกได้ถอนตัวไปยังเมืองปอนดิเชอร์รี ในหลายปีหลังจากนั้น พวกเยซูอิตได้พยายามเจรจาทำสัญญาฉบับใหม่แต่ไม่บังเกิดผล จึงถือได้ว่าเป็นความสิ้นสุดของอิทธิพลฝรั่งเศส และแม้จะได้มีการทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับฮอลันดา อันเป็นการต่ออายุเอกสิทธิ์ที่ได้ให้ไว้แต่เดิม ก็นับได้ว่าอิทธิพลของชาวยุโรปเสื่อมทรามลงเป็นอันมาก

หลังจากที่วรรณคดีของกรุงสยามได้ซบเซาไประยะหนึ่งเนื่องจากเกิดสงครามกับพม่า รัชสมัยของพระนารายณ์ นับว่าเป็นยุคทองแห่งกาพย์กลอนของกรุงสยาม พระมหากษัตริย์เองก็ทรงเป็นจินตกวี และมีข้าราชการที่สามารถในทางการประพันธ์ สร้างสรรค์การประพันธ์ใหม่ ๆ เป็นเกียรติปรากฏไว้ สำหรับพระเจ้าแผ่นดินนั้นทรงพระราชนิพนธ์ฉันทโอษฐ์ถึง 4 ฉบับด้วยกัน คือ ทรงแปลตอนกลางของสมุทรโฆษ อันเป็นชาดกเรื่องหนึ่งใน 50 เรื่อง ซึ่งมหाराชครูได้เริ่มนิพนธ์ไว้ และพระเถระเชื้อพระวงศ์ คือ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนิพนธ์ต่อจนจบเมื่อต้นศตวรรษที่ 19 กับังงานวรรณกรรม ซึ่งมีแนวโน้มทางธรรมจริยาอีก 3 ฉบับ คือ พาลีสอนน้อง (สุครีพ) ทศรถสอนพระราม ซึ่งแต่ละฉบับเป็นบทหนึ่งของรามายณะ และฉบับสุดท้าย คือ ราชสวัสดิ์ กษัตริย์องค์เดียวกันนี้คงจะทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไทยล้ำค่าเรื่อง พระลอ ด้วย แต่อาจเป็นไปได้ว่า โคลงซึ่งมีแบบคำประพันธ์ต่าง ๆ (ซึ่งเป็นรูปลิลิต) เรื่องนี้อาจมีอายุก่อนหน้านั้น คือ ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรื่องราวของลิลิตนี้อาจเทียบได้กับเรื่องโรเมโอและจูเลียต คือ เป็นการเล่าเรื่องความรักของเจ้าชายหนุ่มองค์หนึ่งกับเจ้าหญิง 2 องค์ ซึ่งพระราชวงศ์ของทั้งสองฝ่ายเป็นศัตรูกัน กวีที่มีชื่อเสียงที่สุดในรัชกาลนี้ คือ พระมหाराชครูผู้แปลภาคแรกของสมุทรโฆษคำฉันท์และคำฉันท์เรื่องควาวอันเป็นชาดกบทหนึ่งใน 50 บท นอกจากนั้น ยังได้สร้างตำราไวยากรณ์และตำราแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ชื่อ จินตามณี อีกผู้หนึ่ง คือ ศรีปราชญ์ ซึ่งอาจจะเป็นบุตรของพระมหाराชครู บุคคลผู้นี้เป็นจินตกวีประเภทสุกก่อนวัย มีความ

เป็นอยู่อย่างน่าตื่นตาตื่นใจในราชสำนัก และท้ายที่สุดถูกประหารชีวิตเนื่องจากการลอบเล่นชู้ นอกจากนี้ ศรีปราชญ์จะแต่งอนิรุทธคำฉันท์แล้ว ยังได้แต่งกลอนสั้น ๆ ตอบกระทั่งที่กษัตริย์ทรงตั้งขึ้น นอกจากนี้ ยังมีพระศรีมโหสถ ผู้ประพันธ์โคลงยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และขุนเทพกวี ผู้แต่งบทกล่อม ช้างเผือกที่เก่าแก่ที่สุด อันเป็นบทเพลงที่เต็มไปด้วยถ้อยคำภาษาสันสกฤต ภาษาเขมร และภาษาถิ่นต่าง ๆ ในยุคของพระนารายณ์นี้เองที่มีการแต่งคำประพันธ์ประเภทนิราศขึ้นเป็นครั้งแรก *บทนิราศนี้เป็นเรื่องเล่าการเดินทาง ซึ่งผู้เดินทางได้พรรณนาถึงความเศร้าที่ต้องจากญาติพี่น้องทางบ้าน และการได้เห็นภูมิประเทศบางแห่งยิ่งโศกเศร้ายิ่งขึ้นไปอีก

ต่อมาในรัชสมัยของพระเพทราชา พระองค์ต้องทรงปราบปรามความวุ่นวายภายในที่นครนายก (ค.ศ. 1690) ที่โคราชและที่นครศรีธรรมราช (ค.ศ. 1691) เสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1703 ในตอนแรก รัชทายาท คือ ราชโอรส พระนามว่า สรศักดิ์ ผู้มีพระฉายาว่า พระเจ้าเสือ (ค.ศ. 1703—1709) และหลังจากนั้นราชสมบัติได้ตกแก่โอรสของพระเจ้าเสือ คือ พระภูมินทรราชา ผู้มีพระฉายาว่า พระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าท้ายสระนี้ทรงใส่พระทัยในงานด้านชลประทานที่มีประโยชน์ และได้ทำสงครามกับ กัมพูชา (ยึดได้เมืองบันทายมาศในอ่าวสยามเมื่อ ค.ศ. 1717) เมื่อพระเจ้าท้ายสระสวรรคตใน ค.ศ. 1733 พระอนุชาองค์สุดท้ายได้แย่งอำนาจกับราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระเอง และพระอนุชาได้ครองราชย์ตั้งแต่ ค.ศ. 1733—1758 ทรงพระนามว่า มหาธรรมราชา แต่เมื่อสวรรคตแล้วได้พระนามว่า พระบรมโกศ ซึ่งแปลว่า “พระเจ้าแผ่นดินในโกศ(บรรจุอัฐิ)องค์ใหญ่”

รัชกาลของพระเจ้าบรมโกศนี้ ชาวสยามถือว่าเป็นช่วงเวลาที่มีความสุข และรุ่งโรจน์อย่างยิ่ง ประเทศได้ประสบความมั่งคั่งและความไพบูรณ์ พุทธศาสนานิกายสยามได้รับเกียรติภูมิยิ่งใหญ่ โดยใน ค.ศ. 1750 ลังกาถึงต้องส่งคณะทูตมาขอให้ส่งภิกษุสยามไปปฏิบัติพุทธศาสนานิกายสิงหลซึ่งกำลังเสื่อมโทรมอยู่ในประเทศนั้น สำหรับด้านวรรณคดี ในรัชกาลนี้มีความตื่นตัวอย่างมากในเรื่อง การละคร บทละคร 14 เรื่องที่รู้จักกันดีคงจะเกิดขึ้นในยุคนี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่วาดด้วยชีวิตในชาติก่อนของพระพุทเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ นิทานชาดก 50 เรื่อง เนื่องจากได้มีหญิงชาวมลายูอยู่ในราชสำนักของเจ้าหญิงสองพระองค์ที่กรุงศรีอยุธยา ทำให้มีการนำนิยายของชาวซึ่งเป็นเรื่องราวของระเด่นปิ่นเหย้าเข้ามาเผยแพร่และให้ชื่อภาษาไทยว่า อิเหนา เรื่องการละครมิใช่วัฒนธรรมสาขาเดียวของยุคนี้ เพราะราชโอรสองค์หัวปีของพระเจ้าแผ่นดิน คือ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ซึ่งได้ผนวชใน ค.ศ. 1735 ก็ได้ทรงนิพนธ์ฉันท์จากเค้าเรื่องทางพุทธศาสนา ฉันท์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด คือ พระมาลัย อันเป็นเรื่องเล่าถึงการที่เถระชื่อพระมาลัยได้ไปเยือนนรกและสวรรค์ จึงได้นำเอาเรื่องนั้นมาจัดเป็นองค์ต่าง ๆ ของคำฉันท์ เมื่อได้ลาผนวชเมื่อ ค.ศ. 1741 แล้ว เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ได้แต่งโคลงกลอนประเภทพื้นบ้านต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กาพย์เห่เรือ และกลอนที่พรรณนาถึงสตรีอันเป็นที่รักของพระองค์ โดยอาศัยความงามงามของธรรมชาติเป็นฉากหลังของคำโคลง ในยุคเดียวกันนี้ยังปรากฏชื่อ ศรีปริชาและพระมหานาค ผู้แต่งโคลงอุทิศให้รอยพระพุทบาทซึ่งพระเจ้าทรงธรรมได้ทรงค้นพบมาก่อน และได้รับการปฏิสังขรณ์จากพระเจ้าบรมโกศ

แต่ในไม่ช้าสยามก็ได้รับการคุกคามอย่างรุนแรง เมื่อกษัตริย์พม่าพระนามว่าอลองพญา ได้ขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1752 กษัตริย์พระองค์นี้เป็นผู้สถาปนาราชวงศ์ใหม่ เป็นผู้มักใหญ่ใฝ่สูง และเป็นกษัตริย์องค์ที่สามที่สามารถรวมประเทศพม่าเข้าด้วยกัน เมื่อพระเจ้าบรมโกศเสด็จสวรรคตใน ค.ศ. 1758 หลังจากที่ได้ทรงสร้างผลงานด้านกฎหมายที่มีความสำคัญขึ้นแล้ว พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งราชโอรสองค์รอง ชื่อ ดอกมะเดื่อ เป็นรัชทายาท (คำว่า ดอกมะเดื่อในภาษาบาลีใช้ว่า อุกุมพร) เมื่อมีการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดาแล้ว พระเจ้าอุทุมพรได้ทรงสละราชสมบัติให้แก่พระเชษฐา คือ พระเจ้าเอกทัศน์ เมื่อพระเจ้าเอกทัศน์ครองราชย์แล้วได้ถวายพระนามตามพระที่นั่งว่า พระที่นั่งสุริยามรินทร์ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ไม่สามารถเผชิญกับการโจมตีของฝ่ายพม่าซึ่งยกกองทัพมาตั้งใกล้ชานกรุงศรีอยุธยา ห่างเพียง 50 กิโลเมตร เมื่อ ค.ศ. 1759 ในที่สุดพระที่นั่งสุริยามรินทร์ทรงสละราชสมบัติคืนให้แก่พระเจ้าอุทุมพร ซึ่งในขณะนั้นทรงผนวชอยู่ในพระอารามแห่งหนึ่ง ในปีต่อมา พวกพม่าซึ่งได้รับกำลังเพิ่มเติมก็เข้าล้อมกรุงไว้ แต่ต้องยกทัพกลับเพราะกษัตริย์พม่าประชวร และกษัตริย์พระองค์นั้นก็สวรรคตระหว่างเดินทางกลับ ราชบุตรพระนามว่า นองดอคยี เป็นกษัตริย์แทนใน ค.ศ. 1762 พระเจ้าอุทุมพรทรงสละราชบัลลังก์อีกและในปีถัดไปกษัตริย์ใหม่ของพม่าทรงพระนามว่า หชินบยูชิน ซึ่งรับราชสมบัติต่อจากนองดอคยี พระเชษฐา ได้ฉวยโอกาสก่อการศึกขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เริ่มด้วยเข้ายึดเมืองทวาย เมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี หลังจากนั้นได้นำกองทัพพม่าเข้ามาถึงเมืองเพชรบุรีแต่ได้ถูกพระยาตากแม่ทัพไทยสกัดกั้นไว้ได้ ตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงกันยายน ค.ศ. 1765 พม่าสามารถยึดครองส่วนใหญ่ของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ได้ และในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1766 ก็ยกกองทัพเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง และล้อมกรุงไว้เป็นเวลานานกว่า 1 ปี จนกระทั่งกรุงแตกเมื่อวันที่ 7 เมษายน ค.ศ. 1767 พม่าได้เผาและทำลายกรุงเสียสิ้น พระเจ้าเอกทัศน์ทรงหลบหนีแต่ต่อมาก็ถูกจับเป็นเชลย และเสด็จสวรรคตในระหว่างที่ถูกจับนั้น เจ้าฟ้าอุทุมพรถูกจับเป็นเชลยไปพม่า ราชอาณาจักรสยามตอนนั้นเริ่มสภาพเหมือนสิ้นชีวิต ก่อนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ราชอาณาจักรแห่งนี้ได้กลับฟื้นตัวขึ้นมาอีกนั้น สมควรที่จะเหลียวกลับไปมองและอธิบายถึงลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรมสยามสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียก่อน

เราจะไม่กลับมากล่าวถึงกิจกรรมด้านวรรณคดี ซึ่งได้มีผู้แต่งขึ้นเป็นอันมากในระยะต่าง ๆ กันตามลำดับ ในด้านโบราณคดีนั้น การที่พม่าได้ทำลายบ้านเมืองเสียหาย ทำให้การศึกษาเรื่องนี้เป็นไปโดยไม่สะดวก กรุงศรีอยุธยาซึ่งเคยเป็นราชธานีที่โพลูยรุ่งเรืองและคึกคักที่สุดของแหลมมลายูเป็นเวลาถึงสี่ร้อยปี ได้กลายมาเป็นราชธานีที่ได้รับทุกขเวทนามากที่สุด อนุสาวรีย์ต่าง ๆ ที่ไม่ได้ถูกทำลายโดยสิ้นเชิง ไม่ได้ถูกราชวรคันหาสมบัติระหว่างถูกล้อมกรุง ได้ถูกต้นไม้ใบหญ้าที่เข้าปกคลุม ยังมีฐานกำแพงเมืองก่อด้วยอิฐซึ่งเจาะประตูไว้ 23 ช่อง กับป้อมที่ใช้ป้องกันเกาะรวม 16 แห่ง หลงเหลืออยู่เป็นบางส่วน ราชธานีซึ่งมีกำแพงล้อมโอบรอบพระราชวัง ซึ่งท้องพระโรงต่าง ๆ เหลือร่องรอยอยู่เพียงฐานตำหนักของเจ้าและขุนนางผู้ใหญ่ รวมทั้งย่านการค้าและพุทธสถานก็เหลือแต่ซาก นักเขียนชาวยุโรปในสมัยศตวรรษที่ 16 ได้เคยทำแผนผังของราชธานีแห่งนี้ออกมาใหม่ ทำให้ได้แนวความคิดถึงลักษณะของเมือง ซึ่งชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาทำการค้ากับกรุงสยามได้ตั้งหลักแหล่งของตนอยู่ในราชธานีแห่งนี้ ในจำนวนพุทธสถาน 500 แห่ง ซึ่งครอบคลุมเกือบจะทั้งกรุงนี้ บางแห่งยังมีบางส่วนยืนยงอยู่

และทำให้เห็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ที่มีลักษณะเช่นเดียวกับสิ่งก่อสร้างของกรุงสุโขทัยและศรีสัช-
 นาลัย การก่อสร้างสถานที่เหล่านี้ได้มีหลักฐานระบุไว้ในรัชกาลต่าง ๆ แต่ที่ที่รักษาไว้ได้ดีที่สุดและมี
 อดีตทางประวัติศาสตร์มากที่สุด คือ พระอารามหลวง ซึ่งมีชื่อว่า ศรีสรรเพชญ์ ตั้งอยู่ในส่วนใต้ของ
 พระบรมมหาราชวัง ส่วนสำคัญของวัดนี้ ประกอบด้วยสถูปใหญ่ก่อด้วยอิฐ 3 องค์ เป็นสถูปรูป
 ทรงกลม ที่คือระฆังเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ารวมทั้งพระอัฐิของกษัตริย์
 หลายพระองค์ สถูปนี้สร้างขึ้นบนลานล้อมรอบด้วยศาลารายอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นแถว
 ยาว การก่อสร้างได้ทำขึ้นในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่สถูปองค์ใหญ่ทางตะวันออกซึ่งสร้างขึ้นเมื่อราวกลาง
 ศตวรรษที่ 15 จนถึงอีกองค์หนึ่งทางตะวันตกสร้างเมื่อกลางศตวรรษที่ 18 นี้เอง

เมื่อพิจารณาทั้งอนุสาวรีย์ที่เป็นซากปรักหักพังของกรุงศรีอยุธยา และอนุสาวรีย์ที่มีอยู่ในกรุง-
 เทพ ฯ เดียวนี้ จะได้ความคิดที่ค่อนข้างจะแน่นอนอย่างหนึ่งว่า ตัวอาคารสำคัญของวัดทางพุทธศาสนา
 ได้แก่ห้องประชุมของพวกภิกษุ (คืออุโบสถาคาร ภาษาไทย เรียกว่า โบสถ์) หรือห้องประชุมของคฤหัสถ์
 (คือ วิหารา ภาษาไทยเรียก วิหาร) ซึ่งมีหลังคาใหญ่ลาดเท และตอนกลางแอ่นเล็กน้อย กระเบื้องที่ใช้
 มุงหลังคามีสีสดใส ข้างในมีคานแบบง่าย ๆ หรือรองรับด้วยคาน 2 ข้างในระยะต่ำ องค์พระพุทธรูป
 ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีทางด้านตะวันตกของพระอุโบสถซึ่งมีเพดานประตู และหน้าต่างตกแต่งอย่าง
 สวยงามที่สุด ผนังด้านในเขียนรูปแสดงถึงพุทธประวัติและชีวิตแต่ปางก่อนของพระพุทธองค์ ถ้าเป็น
 วัดสำคัญ พระอุโบสถนี้จะล้อมรอบด้วยศาลารายทั้ง 4 ด้าน ที่ระเบียงจะประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง
 สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ได้แก่ เจดีย์หรือสถูปรูปต่าง ๆ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากมอญ พม่า และสิงหล กับมี
 มณฑปรูปทรงสี่เหลี่ยม องค์มณฑปทำเป็นชั้น ๆ จากใหญ่ขึ้นไปหาเล็ก ที่ยอดมณฑปมียอดแหลม
 เรียกว่า สิงขรแบบพม่า สิ่งก่อสร้างอีกแบบหนึ่ง คือ พระปราสาท ซึ่งเลียนแบบพระปราสาทเขมร ตัว
 พระปราสาทสำคัญเป็นรูปกลมย่อเหลี่ยม สร้างไว้บนฐานรองรับ มีบันไดเป็นหลายชั้น

ประติมากรรมของกรุงศรีอยุธยาได้รับการศึกษาไม่มากนัก เพราะปรากฏว่ามีความงามไม่ถึง
 ขนาด สำหรับความเห็นประการแรก เราต้องยอมรับว่า มีอิทธิพลทั้งของประติมากรรมเขมรและ
 ของสำนักกรุงสุโขทัยรวมกันอยู่ทั้งสองประการ ในศตวรรษที่ 18 ประติมากรรมกรุงศรีอยุธยาแสดง
 ออกด้วยการประดับประดาพระพุทธรูปด้วยเครื่องทรงแบบกษัตริย์

ชาวสยามและเผ่าไทยทั้งหลายนั้น ได้เข้ามาถึงแหลมอินโดจีนช้าเกินกว่าจะได้รับคุณประโยชน์
 โดยตรงจากอิทธิพลของอินเดีย ความล่าช้านี้จึงไม่อาจถือได้ว่า อารยธรรมของชาวไทยเป็นผลแห่ง
 อารยธรรมของอินเดียในฐานะเท่าเทียมกับอารยธรรมเขมร มอญ และพม่า บรรพบุรุษโดยตรงของ
 อารยธรรมสยามน่าจะค้นคว้าได้ในประเทศที่ชาวสยามได้เคยตั้งถิ่นฐานอยู่และคงได้รับมรดกตกทอดมา
 ซึ่งได้แก่ ภูมิภาคต่างๆ ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นประเทศราชของเขมรทั้งในด้านการเมืองและ
 วัฒนธรรม

หลังจากได้มีความโน้มเอียงเป็นปฏิปักษ์ต่อเขมรในสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งแสดงออกในภูมิภาค
 รอบ ๆ เขตอารยธรรมเขมร และโดยการเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบการปกครองซึ่งเรียกได้ว่า เป็นแบบ

อาณาจักรมณฑลหนึ่ง ซึ่งการหลุดพ้นจากอำนาจการปกครองนั้นได้ช่วยให้ลักษณะแบบไทยแท้แบ่งบานขึ้น อาณาจักรศรีอยุธยาซึ่งตั้งขึ้นในแคว้นที่รวมอยู่กับกัมพูชามาตั้ง 4 ศตวรรษ ได้เป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นถึงความสามารถของการกลมกลืนอันเป็นลักษณะเฉพาะของชาวไทยได้อย่างชัดเจน

อิทธิพลของอารยธรรมเขมรเหนืออารยธรรมอยุธยา ซึ่งถือได้ว่าอยุธยาได้รับมรดกมาจากเขมรนั้น ได้แสดงออกในหลายทางด้วยกัน กล่าวคือ เกี่ยวกับสถาบัน (ลักษณะที่ถือว่ากษัตริย์เป็นพระเจ้าเอามาปรับใช้กับพุทธศาสนา) เกี่ยวกับศิลปกรรม (การเปลี่ยนรูปพระปรางค์เขมรเป็นปรางค์แบบไทยของสำนักประติมากรรมอุ้มทอง) เกี่ยวกับวรรณคดีและภาษา (ภาษาไทยได้ยืมคำภาษาเขมรมาใช้เป็นจำนวนมาก และรับเอาราชาศัพท์เขมรมาใช้ทั้งหมด) ในกาลต่อมาผลของพฤติการณ์ทางการเมืองพม่าได้ทำให้เกิดความรู้สึกถึงอิทธิพลของพม่าในทางศิลปกรรมด้วย (মনชนูปบนพระปรางค์ ทำให้ระลึกถึงสิขรของสถาปัตยกรรมเมืองพุกาม) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยังรู้สึกถึงอิทธิพลพม่าในทางกฎหมายด้วย⁽²³⁾ ท้ายที่สุดยุโรปก็ได้มีอิทธิพลบางประการเหนือกรุงสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เช่น การสร้างห้องพระโรงในพระบรมมหาราชวัง โดยการก่ออิฐถือปูนแทนการก่อสร้างด้วยไม้อย่างแต่ก่อน

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังกรุงศรีอยุธยาแตก ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาจะตกอยู่ในมือของพม่า พระยาตาก ซึ่งก่อนหน้านั้น 4 ปี ได้เคยหยุดยั้งข้าศึกได้ที่เมืองเพชรบุรีสามารถหลบหนีไปได้ พร้อมกับกองทัพ 500 คน อันเป็นกองกำลังเริ่มแรกซึ่งพระยาตากได้ใช้กู้ประเทศขึ้นจากซากปรักหักพังได้อย่างมหัศจรรย์ จากภูมิภาคแถบระยอง ชลบุรี ซึ่งพระยาตากไปตั้งกำลังอยู่ที่ ท่านสามารถยึดครองจันทบุรี และรวบรวมกำลังพลได้ถึง 5,000 คน ต่อจากนั้นได้ยกกำลังพลขึ้นมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา เข้ายึดเอาธนบุรีและทำพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ณ ที่นั่นในปลายปี ค.ศ. 1767 ระยษะนั้นพระเจ้าตากมีอำนาจบังคับบัญชาเพียงตอนใต้ของสยามเท่านั้น และเมื่อพระองค์ยึดอำนาจไว้แล้ว ยังต้องใช้เวลมาถึง 3 ปีในการปราบคู่แข่งซึ่งมีอยู่ถึง 4 พวกด้วยกันที่แบ่งกันครองส่วนที่เหลือของประเทศ ในขณะที่เดียวกัน พระองค์ต้องทรงป้องกันการโจมตีจากพม่าซึ่งได้อพยพออกจากกรุงสยามไปแล้วเกือบทั้งหมด เพื่อกลับไปต่อต้านการรุกรานจากจีน ใน ค.ศ. 1770 ภายหลังที่ได้กลับสถาปนาราชอาณาจักรอยุธยาแต่ก่อนได้แล้ว พระเจ้าตากทรงพยายามที่จะรวมแคว้นลานนาไว้ดั้งเดิม แต่ต้องใช้เวลมาถึง 5 ปี จึงรวมได้สำเร็จ ชุมพลของพระองค์ คือ พระยาจักรี เป็นผู้จัดการให้กัมพูชากลับมาอยู่ใต้การบังคับบัญชาของกรุงสยามดั้งเดิม ในหลายปีต่อมา พม่าแสดงความประสงค์ที่จะรุกรานกรุงสยามอีก แต่การเปลี่ยนรัชกาลในพม่าเมื่อ ค.ศ. 1776 ทำให้อันตรายนันเกิดจากด้านพม่าสิ้นสุดลง โดยกษัตริย์ใหม่พระองค์นี้ไม่เห็นด้วยกับการที่จะนำประเทศไปผจญภัยกับชาวสยาม ใน ค.ศ. 1778 กรุงสยามได้มีข้อพิพาทกับเวียงจันทน์ ทำให้พระยาจักรีต้องคุมกำลังทัพไปรบกับประเทศลาว การรบครั้งนี้สิ้นสุดลงโดยฝ่ายสยามสามารถยึดครองนครหลวงของลาว และได้ผนวกประเทศนี้ไว้ในราชอาณาจักรสยามมาจนถึง ค.ศ. 1782 ใน ค.ศ. 1781 พระยาจักรีได้ยกกองทัพไปกัมพูชา แต่เมื่อได้รับข่าวร้ายเกี่ยวกับพระสุขภาพของพระเจ้าตากว่า ตั้งแต่ ค.ศ. 1777 ทรงมีพระอาการวิปริตทางจิตโดยเข้าพระทัยว่า ได้ทรงบรรลุนิเวศน์ มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ด้วยสิทธินี้จึงควรจะได้รับการเคารพจากคณะสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ พระยาจักรีจึงกลับมาจากกอก เมื่อวันที่ 20 เมษายน ค.ศ. 1782

และขจัดความยุ่งยากต่าง ๆ ที่ขุนนางผู้ใฝ่สูงหลายคนได้ก่อขึ้น เมื่อได้รับการต้อนรับอย่างนิยมชมชอบจากประชาชน พระยาจักรีจึงได้ประกาศตัวเป็นกษัตริย์ ภายหลังที่ได้ประหารชีวิตพระเจ้าตากแล้ว ราชวงศ์บางกอกหรือราชวงศ์จักรีซึ่งยังคงครองราชย์มาจนบัดนี้จึงได้อุบัติขึ้นด้วยประการฉะนี้

ในรัชกาลของพระเจ้าตากหรือสมัยที่เรียกว่า สมัยกรุงธนบุรี (เรียกชื่อตามที่ประทับของกษัตริย์บนฝั่งขวาของแม่น้ำตรงข้ามกับกรุงเทพฯ) นี้เอง ที่วรรณกรรมบทแรกของเรื่องรามเกียรติ์ (รามเกียรติ์) อันเป็นบทราമായณะภาคภาษาไทยได้กำเนิดขึ้นเป็นตอน ๆ บทประพันธ์นี้ได้แต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1770—1780 โดยพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนิพนธ์เอง และในรัชกาลต่อมา บทสมบุรณ์บทแรกจึงได้เกิดขึ้น

พระยาจักรี(รามาที่ 1) ซึ่งรู้จักกันในพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (จากชื่อพระพุทธรูปที่สร้างอุทิศแก่พระองค์ในอุโบสถหลวงของพระองค์ที่วัดพระแก้ว) ได้ทรงสร้างที่ประทับของพระองค์บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำตรงข้ามกับที่ประทับของกษัตริย์องค์ก่อน อันนับเป็นจุดเริ่มแรกของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน รัชกาลของพระองค์เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1782 และสิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1809 เป็นระยะเวลาที่ได้ทรงอุทิศสำหรับกิจการภายใน ได้แก่ การปฏิสังขรณ์ซากปรักหักพังเนื่องจากกรุงศรีอยุธยาถูกทำลาย ในด้านศาสนา กฎหมายและวรรณกรรมนั้น งานพื้นฟูตัวบทต่างๆ กระทำในรูปการประชุมสังคายนาพระไตรปิฎกและประชุมคณะกรรมการแก้ไขประมวลกฎหมายเก่า (ค.ศ. 1805)⁽²⁶⁾ สำหรับวรรณคดีโดยแก่นั้นองค์พระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการได้สร้างบทรามเกียรติ์ฉบับสมบุรณ์ขึ้น นอกจากนั้นยังได้ดัดแปลงเรื่องของระเด่นบันเหนียในชวา มาเป็นดาหลัง กับแต่งบทละครเรื่องอนิรุท (อนรุท) ซึ่งถอดมาจากตำนานพระกฤษณะบางตอน ในขณะเดียวกัน การฟื้นฟูวรรณกรรมร้อยแก้วซึ่งเราไม่ได้เห็นตัวอย่างกันเลยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ก็ได้แสดงออกในรูปของการแปลผลงานของต่างประเทศ อันได้แก่ มหาวงศ์สิงหล (หรือมหาวงศ์พงศาวดารลังกาทวีป) ประมวลนิทานเปอร์เซียในภาษามลายู ชานเกาจี หรือนวนิยายอิงประวัติศาสตร์จีนยุคสามราชาอาณาจักร (ภาษาไทยเรียกว่า สามก๊ก) การแปลผลงานชิ้นสุดท้ายนี้ ใน ค.ศ. 1802 มีผู้แปลคนสำคัญ คือ เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งได้ถึงอนิจกรรมใน ค.ศ. 1805 เจ้าพระยาพระคลังผู้นี้ยังได้แต่งเรื่องราวราชิราชขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1785 อันเป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ซึ่งเกิดขึ้นในพม่าตอนใต้เมื่อปลายศตวรรษที่ 14

อนุสาวรีย์ที่เก่าแก่ที่สุดของกรุงเทพฯ ได้แก่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท อันเป็นสถานที่ที่กษัตริย์พระองค์แรก ใช้ประกอบพิธีบรมราชาภิเษก และเป็นที่ประดิษฐานพระบรมโกศทองคำภายหลังที่สวรรคต วัดมหาธาตุสร้างเมื่อ ค.ศ. 1782 พระอุโบสถหลวง พระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญว่า วัดพระแก้ว “วัดแห่งพระพุทธรูปสร้างด้วยอัญมณีอันมีค่า” (สรรเสริญกันว่าเป็น “มรกต” แต่ที่จริงเป็นหยก) สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1785 เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปอันมีชื่อเสียงองค์เดียวกันนี้ ซึ่งได้นำกลับมาจากเวียงจันทน์เมื่อ ค.ศ. 1778 วัดเซตวัน (เซตุน) เรียกกันเป็นสามัญว่า วัดโพธิ์ สร้างเมื่อ ค.ศ. 1793 ณ ที่ซึ่งมีอนุสาวรีย์เก่ากว่านั้น เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ได้มาจากชากกรุงศรีอยุธยา และวัดสุทัศน์ซึ่งมีการสร้างเพิ่มเติมและแล้วเสร็จในสองรัชกาลต่อมา อันเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นความรุ่งเรืองของศิลปะแบบไทยในปีท้าย ๆ ของศตวรรษที่ 18

ส่วนกิจการภายนอก พระรามาที่ 1 ต้องต่อสู้ป้องกันพวกพม่าซึ่งยังไม่เลิกหวังที่จะเอาชนะกรุงสยาม พระองค์ได้ปฏิบัติการรบในแหลมมลายู ซึ่งเป็นโอกาสให้กลับสถาปนาพระราชอำนาจของพระองค์ในแคว้นเคดาห์และปัตตานีซึ่งมีสุลต่านปกครอง รวมทั้งแผ่อำนาจเขตไปยังกลันตันและตรังกานู ซึ่งเป็นขณะเดียวกันกับที่สุลต่านเมืองเคดาห์ได้ยอมยกเกาะปีนังและดินแดนที่ตั้งอยู่ตรงข้ามกับเกาะ ให้แก่บริษัทยีนเดียนตะวันออกของอังกฤษ ดินแดนเหล่านั้นได้กลายเป็นจังหวัดเวลลีสี่ พม่าซึ่งเข้ามาโจมตีใน ค.ศ. 1786—1787 ได้ถูกตีถอยกลับไปที่ยกษัตริย์และทางภาคเหนือเมืองทวายซึ่งกรุงสยามยึดไว้เมื่อ ค.ศ. 1791 โดยการสมคบกันกับข้าหลวงเมืองนั้นได้ถูกพม่าเอาคืนไปเมื่อ ค.ศ. 1793 พม่าถูกตีถอยร่นไปจากเชียงใหม่กลับไปยั้งที่ที่รุกเข้ามาที่เชียงใหม่ และถูกขับไล่ออกไปจากเชียงใหม่อย่างเด็ดขาด เมื่อ ค.ศ. 1802

พระรามาที่ 1 สวรรคตเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ. 1809 ราชโอรส คือ เจ้าฟ้าอิศรสุนทร ทรงเป็นรัชทายาท ทรงพระนามว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ตามพระนามพระพุทธรูปประจำพระองค์) หรืออีกพระนามหนึ่งคือพระรามาที่ 2 ตอนต้นรัชกาลพระองค์ต้องทรงเผชิญกับการรุกรานของพม่าในแหลมมลายูโดยพม่าได้ยึดเอาภูเก็ต และรุกเข้ามาถึงชุมพร ทรงเข้าแทรกแซงในกัมพูชาใน ค.ศ. 1812 เป็นเหตุให้กษัตริย์องค์จันเสด็จหนีไปยังไคจินจัน ใน ค.ศ. 1821 กองทัพไทยได้เข้ารุกรานดินแดนแคว้นเคดาห์ ซึ่งก่อนหน้านั้นสองปี สุลต่านแคว้นนี้ได้เข้าเป็นฝ่ายพม่า ซึ่งพร้อมที่จะโจมตีกรุงสยามอีกครั้งหนึ่ง ใน ค.ศ. 1822 พระรามาที่ 2 ได้ทรงรับคณะทูตของอังกฤษมีจอห์น ครอบฟอร์ด ผู้เป็นทูตของบริษัทยีนเดียนตะวันออก นับว่าเป็นการผูกสัมพันธ์ทางพาณิชย์กับกรุงอังกฤษในครั้งนั้น

ในรัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์กรุงเก่า นี้เอง ที่ถือได้ว่าเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดของวรรณคดีไทย พระเจ้าแผ่นดินเองทรงพระปรีชาญาณ เป็นจินตกรที่ยิ่งใหญ่โดยความสามารถส่วนพระองค์ และทรงมีจินตกรวิญญูแวดล้อมเป็นอันมาก ผู้มีชื่อเสียงที่สุด คือ สุนทรภู่ (ค.ศ. 1786—1855) บทกวีที่มีคุณค่าสูงสุดเป็นกลอนที่แสดงความรัก มีการเล่าเรื่องการเดินทางด้วยกลอนประเภทนิราศ และมีการเล่าเรื่องโดยการขับร้อง ที่เรียกว่า เสภา กลอนประเภทหลังนี้ได้กลายเป็นผลงานล้ำค่า คือ นิยายเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ซึ่งได้รับความร่วมมือจากกวีหลายคน ผลงานนี้เสร็จลงในรัชกาลต่อมา นิยายเรื่องนี้ได้คงเรื่องมาจากโศกนาฏกรรมซึ่งเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (ค.ศ. 1491—1529) คำกลอนแสดงให้เห็นทัศนียภาพของชีวิตชาวสยามในระยะต้นศตวรรษที่ 19 ด้วยภาษาไทยอันงดงามที่สุด นอกจากนั้น การละครก็เฟื่องฟูขึ้นจากผลงานของพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีรามเกียรติ์ฉบับใหม่ เล่าถึงเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่หนุมานไปกรุงลงกา จนถึงได้นางสีดากลับคืนมา มีการประพันธ์เรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ และยังมีบทละครอื่น ๆ ซึ่งได้รับความจริงใจจากนิยายชาดก 50 บท ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ประชาชน บทละครเหล่านี้สร้างขึ้นถึง 6 บทด้วยกัน สุนทรภู่ผู้เป็นจินตกรที่มีชื่อเสียงที่สุดที่แวดล้อมองค์พระเจ้าแผ่นดิน และได้ร่วมงานในผลงานหลายชิ้นที่พระเจ้าแผ่นดินทรงนิพนธ์ และตัวท่านเองก็ได้แต่งตอนสำคัญของนิยายเรื่อง ขุนช้างขุนแผน สุนทรภู่เป็นผู้แต่งนวนิยายคำกลอน เรื่อง พระอภัยมณี ซึ่งมีชื่อเสียงที่สุด รวมทั้งได้แต่งกลอนเล่าเรื่องการเดินทาง (นิราศ) หลายเรื่องด้วยกัน นักกวีผู้ร่วมยุคกับสุนทรภู่ แต่ใช้รูปแบบการประพันธ์เป็น

ปราชญ์ยิ่งกว่า คือ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (ค.ศ. 1790—1853) ท่านผู้นี้เป็นโอรสของพระรามาที่ 1 และทรงสมณศักดิ์ทางพุทธศาสนานับสูงส่ง ได้ทรงนิพนธ์ผลงานจำนวนมากทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ในทางร้อยกรองเรื่องที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ ลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งเล่าถึงเหตุการณ์ที่มีชื่อเสียงที่สุดของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา คือ ชัยชนะของพระนเรศวรต่ออุปราชพม่า เมื่อ ค.ศ. 1592 ผลงานอีกชิ้นหนึ่ง คือ ทรงแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงพระราชนิพนธ์คำไว้ให้เสร็จบริบูรณ์

พระรามาที่ 2 เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1824 ตามปรกติราชสมบัติควรตกแก่รัชทายาท คือ เจ้าฟ้ามหามงกุฎราชโอรสอันประสูติแต่สมเด็จพระราชินี ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ 20 พรรษา แต่ราชโอรสองค์หนึ่งซึ่งเจริญพระชนมายุกว่า ประสูติจากพระสนมกลับได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ กษัตริย์พระองค์นี้มีพระนามว่า พระรามาที่ 3 หรือพระนั่งเกล้า ได้ครองราชย์ต่อมาเป็นเวลา 27 ปี⁽³⁰⁾ ใน ค.ศ. 1826 ได้ทรงลงพระนามในสนธิสัญญาการค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออก โดยบริษัทดังกล่าวได้ส่งคณะทูตนำโดยกัปตันเบอร์นี เข้ามาทำสนธิสัญญาและได้ทรงทำสนธิสัญญาอีกฉบับหนึ่งกับสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1833

นับตั้งแต่รัชกาลของพระรามาที่ 3 (ค.ศ. 1824—1851) เป็นต้นมา ยุโรปตะวันตกได้มีอิทธิพลมากขึ้น และการนำเอาเครื่องพิมพ์เข้ามาใน ค.ศ. 1835 ได้ทำให้วรรณคดีแพร่หลายออกไป เหตุนี้ทำให้เกิดสถานการณ์ใหม่ซึ่งมีผลอย่างลึกซึ้งต่อวิวัฒนาการทางด้านวรรณคดีของกรุงสยาม วิวัฒนาการการพิมพ์ที่ค่อนข้างล่าช้าเช่นนี้ มีผลต่อพัฒนาการของวรรณกรรมร้อยแก้ว ในขณะที่เดียวกับที่ภาษาไทยมีคำเพิ่มมากขึ้นและสละสลวยขึ้นตามปลายปากกาของนักประพันธ์ ซึ่งได้รับวัฒนธรรมจากทางตะวันตกมากขึ้น อย่างไรก็ดี ในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลต่อมางานร้อยกรองแบบเก่าก็ยังได้รับการทะนุบำรุงอยู่ นอกจากองค์พระเจ้าแผ่นดินแล้ว พระประยูรญาติหลายพระองค์ก็ทรงสามารถในด้านนี้ เช่น พระภูวนาท (ค.ศ. 1781—1856) กรมหมื่นเดชาดิศร (ค.ศ. 1793—1859) รวมทั้งกวีหญิงชื่อ คุณพุ่ม ซึ่งเชี่ยวชาญในตำนานเขียนล้อเลียนสังคมอีกด้วย

กรุงสยามเปิดทำการค้ากับต่างประเทศและรับเอาแนวคิดใหม่ๆ จากต่างประเทศไว้ทีละเล็กละน้อย อย่างไรก็ดีไม่ว่ารัชกาลที่ 3 จะทรงเล็งเห็นการณ์ไกล และมีน้ำพระทัยกว้างพอที่จะเผชิญต่ออันตรายที่ประเทศของพระองค์กำลังประสบอยู่ อันสืบเนื่องมาจากการขยายลัทธิอาณานิคมของชาติยุโรปในเอเชีย เกียรติภูมิของกรุงสยามที่ได้รับการเอกราชของตนไว้ได้ ในขณะที่พิมพ์ถูกบันทึกโดยอังกฤษ เวียดนามรวมทั้งกัมพูชาก็อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสนั้น เกียรติภูมินี้ตกอยู่แต่พระมงกุฎหรือพระรามาที่ 4 ซึ่งได้ทรงลาผนวชเมื่อพระชนมายุใกล้ 50 พรรษา เพื่อสืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าเชษฐา ซึ่งสวรรคตเมื่อวันที่ 2 เมษายน ค.ศ. 1851

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ทรงเข้าพระทัยดีว่า การที่ประเทศจีนพ่ายแพ้แก่อังกฤษในสงคราม ค.ศ. 1840—1842 นั้น เป็นการเริ่มศักราชใหม่สำหรับประชาชาติเอเชีย กษัตริย์พระองค์นี้ทรงมีพระปรีชาญาณ ทั้งทางประวัติศาสตร์และทางเทววิทยา ทรงปฏิรูปศาสนาโดยนำนิกายธรรมยุดิกา (ธรรมยุดิ)

มาใช้เพื่อต่อสู้กับความเสื่อมทรามและอิทธิพลของลัทธิไสยศาสตร์ของประชาชน ซึ่งทำให้พุทธศาสนา ได้รับความกระทบกระเทือนมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาถูกทำลาย และในยุคกระส่ำระสายหลังจากนั้น การปฏิรูปครั้งนี้มุ่งที่จะบังคับให้คณะสงฆ์ถือปฏิบัติหลักเกณฑ์และธรรมวินัยอย่างเข้มงวดด้วยการให้ศึกษา พระไตรปิฎก และกลับใช้ลัทธิถือเครื่องแบบสิงหล การปฏิรูปครั้งนี้มีแนวโน้มในทางเคร่งครัด เพราะ กษัตริย์ได้รับอิทธิพลจากการติดต่อค้าขายกับคณะมิชชันนารีคาทอลิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับบาทหลวง ปาลกัวซ์⁽³²⁾ ซึ่งได้มาถึงกรุงสยามใน ค.ศ. 1830 และกับคณะมิชชันนารีโปรเตสแตนต์อเมริกัน ซึ่งเข้ามาตั้งสำนักเมื่อ ค.ศ. 1828 และการปฏิรูปนี้ได้รับผลสำเร็จโดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชนและวงราชการของผู้มีความรู้แห่งสังคมสยาม นอกจากนี้ การปฏิรูปดังกล่าวยังได้เผยแพร่ต่อไปยังกัมพูชา ในหมู่บุคคลชั้นสูง ซึ่งในระยษนั้นได้รับเอาอิทธิพลของชาวสยามไว้อย่างมาก

องค์พระเจ้าแผ่นดินเองทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษ พอจะใช้โต้ตอบกับชาวยุโรป⁽³³⁾ และทรงอนุমানว่า ชาวสยามน่าจะได้อลองหาความรู้จากชาติตะวันตกซึ่งกำลังขยายกำลังอาณานิคมอยู่ในขณะนั้น ทั้งนี้ย่อมเป็นการตรงกันข้ามกับกษัตริย์พม่าองค์หลัง ๆ ซึ่งเราพบว่าไม่ทรงยอมรับรู้เรื่องของโลกภายนอกแต่อย่างใด พระมงกุฎทรงพระปรีชาญาณพอที่จะยอมให้มหาอำนาจยุโรปได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการค้าเท่าที่จำเป็น สำหรับมหาอำนาจตะวันตกซึ่งได้กลายเป็นเพื่อนบ้านของสยาม ได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศสนั้น พระองค์ทรงริเริ่มดำเนินนโยบายถ่วงดุลอำนาจกษัตริย์ องค์ต่อมาก็ได้ทรงรับนโยบายนี้สืบไปอย่างได้ผล เมื่อวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1855 พระมงกุฎได้ทรงลงพระนามในสนธิสัญญาร่วมกับคณะทูตซึ่งนำโดย เซอร์ จอห์น เบาริง⁽³⁴⁾ ยอมรับนับถือเสรีภาพทางการค้าของอังกฤษ อนุญาตให้อังกฤษตั้งกงสุลประจำกรุงเทพฯ และได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย ในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1856 ก็มีการลงนามสนธิสัญญาอย่างเดียวกันกับฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสส่งคณะทูตนำโดยนายมองดินยี⁽³⁵⁾ มายังกรุงสยาม และหลังจากนั้นมีการทำอนุสัญญาค้ายคลึงกันนี้กับสหรัฐอเมริกา เมื่อ ค.ศ. 1856 กับเดนมาร์กและนครต่าง ๆ ของเยอรมันตะวันตกเฉียงเหนือ เมื่อ ค.ศ. 1858 กับโปรตุเกส เมื่อ ค.ศ. 1859 กับเนเธอร์แลนด์เมื่อ ค.ศ. 1860 กับปรัสเซีย เมื่อ ค.ศ. 1862 และกับเบลเยียม อิตาลี สวีเดน และนอร์เว เมื่อ ค.ศ. 1868 กรุงสยามจึงได้ใช้ระบอบเปิดประตูค้าด้วยประการฉะนี้ เรื่องเอกราชของประเทศนั้น แม้จะถูกจำกัดในเรื่องสภาพนอกอาณาเขตที่ให้แก่มหาอำนาจต่างประเทศ แต่ก็สามารถรักษาไว้ได้

พระมงกุฎสวรรคตเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1868 ทรงมีรัชทายาทที่สามารถเถียง คือราชโอรสของพระองค์เอง พระนามว่า จุฬาลงกรณ์ หรือพระรามาที่ 5 พระองค์ทรงครองราชย์อยู่เป็นระยะเวลานาน (ค.ศ. 1868—1910) ตลอดรัชกาลนี้กรุงสยามได้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาทุก ๆ ทางทั้งในด้านการปกครอง กองทัพ ด้านความยุติธรรม การรถไฟ การไปรษณีย์ โทรเลข ฯลฯ แม้กระทั่งในทางสังคมก็ก้าวหน้าขึ้นด้วย กล่าวคือ ได้มีการเลิกทาสใน ค.ศ. 1905 อันนับได้ว่าเป็นการปฏิรูปที่ยิ่งใหญ่ประการหนึ่งของ การปฏิรูปทั้งหมด การปฏิรูปดังกล่าวเป็นการสร้างเกียรติคุณอันใหญ่หลวงให้แก่กษัตริย์พระองค์นี้ ว่าทรงเห็นการณ์ไกล และมีนาพระทัยใฝ่ยุติธรรม ในรัชกาลนี้เช่นเดียวกันเขตแดนของกรุงสยามมีการกำหนดแน่นอน ครั้งแรกกับอินโดจีน ฝรั่งเศส โดยสนธิสัญญาฉบับลงวันที่

3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (สยามยอมสละอาณาเขตทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งได้กลายเป็นประเทศลาวในอารักขาของฝรั่งเศส) และฉบับลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 (เป็นการคืนมณฑลต่าง ๆ ของกัมพูชาให้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ เพื่อแลกกับการที่ฝรั่งเศสยอมสละสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชนชาติชาวเอเชียของฝรั่งเศส) ต่อมาได้กำหนดเขตแดนกับอังกฤษโดยสนธิสัญญาฉบับลงวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1909 (โดยกรุงสยามยอมสละแคว้นกลันตัน ตรังกานู และปะลิส ซึ่งปกครองโดยสุลต่านเพื่อแลกกับการที่อังกฤษยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชนชาติของตน ทั้งที่เป็นชาวยุโรปและเป็นชาวเอเชีย

กษัตริย์ซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม ค.ศ. 1910 ทรงพระนามว่า วชิราวุธ (พระรามาที่ 6) ทรงได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ทำให้ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทันสมัย แต่ก็ยังถือนั่นในขนบประเพณีของราชสำนัก ทรงทะนุบำรุงวรรณคดีสยามให้เฟื่องฟูเช่นเดียวกับกษัตริย์องค์ก่อน ๆ การที่กรุงสยามได้เข้าเกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งแรก โดยเข้าเป็นฝ่ายพันธมิตร (2 กรกฎาคม ค.ศ. 1917) เปิดโอกาสให้สยามได้รับหรือบรรเทาความกดดันที่เกิดจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนในบังคับของมหาอำนาจตะวันตกได้หลายชาติ กล่าวคือ อังกฤษและเดนมาร์กได้ยอมเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเมื่อ ค.ศ. 1909 และ 1913 ตามลำดับ ติดตามด้วยสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค.ศ. 1920 และฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1925 และในวันที่ 25 พฤศจิกายน ปีเดียวกันนั้นเอง กษัตริย์วชิราวุธก็เสด็จสวรรคต พระอนุชาทรงพระนามว่า ประชาธิปก ทรงครองราชสมบัติต่อมากษัตริย์พระองค์นี้เป็นองค์สุดท้ายที่ทรงเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชของกรุงสยาม เนื่องจากการรัฐประหารเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1932 เป็นเหตุให้กษัตริย์ต้องพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งสร้างระบอบรัฐสภาให้แก่ประชาชน

ด้วยพระปรีชาญาณและการทรงเห็นการณ์ไกลของกษัตริย์หลายพระองค์ กรุงสยามจึงสามารถข้ามพ้นระยะทางซึ่งแยกราชอาณาจักรแห่งเอเชีย อันมีโครงสร้างอย่างสมัยกลางกับระบอบกษัตริย์ ภายใต้รัฐธรรมนูญสมัยใหม่ได้ในเวลาสั้นกว่าหนึ่งศตวรรษ โดยมีได้มีสงครามหรือการปฏิวัติอย่างนองเลือดแต่อย่างใด

1. ผลงานทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของสยามได้แก่ :

J. B. MASON et H. CARROLL PARISH, *Thailand bibliography* (Univ. of Florida, Bibliogr. Ser., n° 4), Gainesville, 1958.

G. CÆDÈS, *Recueil des inscriptions du Siam*, 2 vol., Bangkok, 1924, 1929; *Une recension palie des Annales d'Ayuthya*, B.E.F.E.O., XIV, 3.

O. FRANKFURTER, *Events in Ayuddhya*, J. Siam Soc., VI, 1909, p. 1.

W. CREDNER, *Siam, das Land der Tai*, Stuttgart, 1935.

W. A. GRAHAM, *Siam, a handbook of practical, commercial and political information*, Londres, 1924.

W. A. R. WOOD, *A history of Saim*, Londres, 1926.

H. G. QUARITCH WALES, *Ancient Siamese government and administration*, Londres 1934.

K. WELLS, *Thai Buddhism*, (Bangkok: 1939).

L. FOURNEREAU, *Le Siam ancien* (Ann. Musée Guimet, 27 et 31), 2 vol., (Paris, 1895, 1908).

J. Y. CLAEYS, *L'archéologie du Siam*, B.E.F.E.O., XXXI, p. 361.

R. S. LE MAY, *Buddhist art in Siam*, Cambridge, 1938.

K. S. DOEHRING, *Buddhistische Tempelanlagen in Siam*, Berlin, 1920.

P. SCHWEISGUTH, *Étude sur la littérature siamoise*, Paris: 1951.
2. G. CÆDÈS, *Recueil des inscriptions du Siam*, n° 1.
3. P. PELLIOT, B.E.F.E.O., IV, p. 242.
4. R. S. LE MAY, *The ceramic wares of North-Central Siam*, *Burlington Magaz.*, LXIII, 1933, pp. 156 et 203.
5. P'RAYA NAK'ON P'RA RAM, *Tai Pottery*, *J. Siam Soc.*, XXIX, 1937, p. 13.
6. G. CÆDÈS, *Recueil...*, no 11.
7. Ibid., no 4.
8. G. CÆDÈS, *The Traibhūmikathā, Buddhist Cosmology and Treaty on Ethics*, East and West, VII, 1975, p. 349.
9. R. LINGAT, *Le culte du Bouddha d'émeraude*, *J. Siam Soc.*, XXVII, 1934, p. 9.
10. G. CÆDÈS, *L'art siamois de l'époque de Sukhodaya*, *Arts asiat.*, I, 1954, p. 281
11. *Arts Asiatiques*, 1961, Chronique.
12. E. W. HUTCHINSON, *The Seven Spires*, *J. Siam Soc.*, XXXIX, 1951.
13. A. B. GRISWOLD, *Dated Buddha images of Northern Siam* (Artibus Asiae, Suppl. XVI), Ascona, 1957.
14. G. CÆDÈS, *Note sur les ouvrages pâlis composés en pays thai*, B.E.F.E.O., XV, 3, p.39.
15. NAI THIEN, "Intercourse between Burma and Siam", *J. Siam Soc.*, V, 1, 1908, p. 1., VIII, 2, 1912, p. 1; XI, 1914, 3, p. 1, XII, 2, 1918, p. 1; XIII, 1, 1919, p. 1.
16. SAKAE MIKI, *The exploits of Okya Senaphimocq; Yamada Nagamasa the Japanese general in Siam in the seventeenth centurv.* (Tokyo: 1931).

- KOYA NAKAMURA, *Yamada Nagamasa, Japanese warrior in old Siam*, Cultural Nippon, VII, 19ⁿ ç, p. 79.
17. J. ANDERSON, *English intercourse with Siam in the seventeenth century*, Londres, 1890.
  18. L. LANIER, *Étude historique sur les relations de la France et du royaume de Siam de 1662 à 1703*, Versailles, 1883.
  19. E. W. HUTCHINSON, *Adventurers in Siam in the seventeenth century*, Londres, 1940.
  20. A. LAUNAY, *Histoire de la mission de Siam*, Paris: 1920.
  21. G. CÆDÈS, *Siamese documents of the seventeenth century*, *J. Siam Soc.*, XIV, 2, 1921. p. 7.
  22. K. DOEHRING, *Der Bot (Haupttempel) in den Siamesischen Tempelanlagen*, (Berlin, 1944).
  23. R. LINGAT, *L'influence indoue dans l'ancien droit siamois* (Et. de sociol. et d'ethnol. jurid., 25). Paris: 1937; *Evolution of the conception of Law in Burma and Siam*, *J. Siam Soc.*, XXXVIII, 1950, p. 9.
  24. R. NICOLAS, *Le Rāmāyana siamois, Analyse*, Extrême-Asie, 1928, n° 19, p. 297; 21, p. 409; 23, p. 565; 25, p. 21.
  25. Prince DHANI NIVAT, *The reconstruction of Rāma I of the Chakri dynasty*, *J. Siam Soc.*, XLIII, 1955, p. 21.
  26. R. LINGAT, *Note sur la révision des lois siamoises en 1805*, *J. Siam Soc.*, XXIII, 1, 1929, p. 19.
  27. E. SEIDENFADEN, *Guide to Bangkok*, 1927.
  28. R. LINGAT, *History of Wat Mahādhātu*, *J. Siam Soc.*, XXIV, 1930, p. 1.
  29. คำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสโดยสรุป โดยนางจิตระเกษม ศรีบุญญะเรื่อง เรื่อง ((*Khun Chang, Khun Phèn.*)) ; *La femme, le héros et le vilain*, Paris, 1960.
  30. W. F. VELLA, *Siam under Rāma III (1824-1851)*, New York, 1957.
  31. R. LINGAT, *La vie religieuse du roi Mongkut*, *J. Siam Soc.*, XX, 1926, p. 129; *La double crise de l'Eglise bouddhique au Siam (1767-1851)*. Cahiers d'histoire mondiale, IV, n° 2, 1958.
  32. ผู้เขียนเรื่อง *Description du Royaume Thai ou Siam*, 2 vol., Paris: 1854, ซึ่งยังใช้ได้ดี
  33. G. CÆDÈS, *English Correspondance of King Mongkut*, *J. Siam Soc.*, XXI, 1927, pp. 3, 127; XXII, 1928, p. 1.
  34. ผู้เขียนเรื่อง *The Kingdom and people of Siam with a narrative of the mission to that country in 1855*, 2 vol., Londres, 1857.
  35. H. CORDIER, *La politique coloniale de la France au début du second empire (Indochine 1852-1858)*, Leyde, 1911 (extr. du T'oung-pao, vol. X-XII).

บทที่ 2

ประเทศลาว⁽¹⁾

เมื่อสิ้นศตวรรษที่ 12 กัมพูชาได้ครอบครองตลอดลุ่มแม่น้ำโขงไปจนถึงนครเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ในภาคเหนือ และ ณ ที่นี้ ได้พบแผ่นศิลาจารึกของโรงพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นนับแต่นั้น ชนชาติไทยซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในภูมิภาคนี้ก็ได้รับเอาอารยธรรมของเขมร อันมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย ในปีหลัง ๆ ของศตวรรษที่ 13 ราชอาณาจักรสยามของกรุงสุโขทัย ได้ขยายอาณาเขตไปจนถึงนครเวียงจันทน์ แต่เขมรก็ยังรักษาอาณาเขตในอำนาจเดิมของตนไว้ถึงครึ่งศตวรรษ และเพิ่งจะยอมสละเมื่อได้มีการตั้งราชอาณาจักรลานช้างขึ้นเท่านั้น

ความอ่อนแอของกรุงสุโขทัย และการที่กรุงสุโขทัยต้องยอมอ่อนน้อมแก่ราชอาณาจักรอยุธยา มีส่วนเกื้อกูลให้มีการตั้งราชอาณาจักรลานช้างขึ้นได้ ทั้งนี้โดยเจ้าชายฟ้างุ้ม โอรสของหัวหน้าไทยซึ่งลี้ภัยไปอาศัยอยู่กับราชสำนักนครวัด เจ้าฟ้าหนุ่มพระองค์นี้ได้รับการอบรมจากพระภิกษุในพุทธศาสนา และเมื่อมีชนอายุได้ 16 พรรษา กษัตริย์แห่งนครวัดก็พระราชทานพระราชธิดาองค์หนึ่งให้เป็นชายา ระหว่าง ค.ศ. 1340—1350 พระเจ้าฟ้างุ้มทรงบัญญัติราชการทัพซึ่งกษัตริย์เขมรมอบให้ เพื่อไปรบเอาแคว้นแคว้นของบรรพบุรุษของพระองค์แถบฝั่งแม่น้ำโขงตอนบนกลับคืนมา เมื่อเดินทางไปในเส้นทางที่ตามจดหมายเหตุของลาวกล่าวไว้อย่างไม่ชัดเจนแล้ว พระเจ้าฟ้างุ้มประกาศพระองค์เป็นกษัตริย์ที่เมืองเชียงตองเชียงทอง (ที่ตั้งนครหลวงพระบาง) หลังจากนั้นก็กลับมายึดนครเวียงจันทน์ เมื่อได้ทรงจัดการบ้านเมืองที่ทรงรบชนะแล้ว จึงได้บรมราชาภิเษกอย่างเป็นทางการเมื่อ ค.ศ. 1353 ที่เมืองเชียงตองเชียงทอง เป็นกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรลานช้าง “ประเทศแห่งช้างล้านเชือก”

เหตุการณ์ครั้งนี้นอกจากจะเป็นผลให้มีการสร้างรัฐขึ้นอีกรัฐหนึ่ง ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญทางการเมืองในแหลมอินโดจีนตอนกลางแล้ว ยังเป็นผลให้มีการนำเอาอารยธรรมเขมรขึ้นไปยังตอนบนของแม่น้ำโขง ซึ่งขณะนั้นยังมีได้แก่พื้นนครเวียงจันทน์ขึ้นไป ตลอดจนยังเป็นผลให้พุทธศาสนานิกายสิงหล ที่สอนโดยพระอาจารย์เก่าของกษัตริย์หนุ่มได้เข้าไปสู่ตอนเหนือ โดยกษัตริย์หนุ่มเป็นผู้เชิญมาจากนครวัดอีกด้วย

ประวัติศาสตร์ของลาวแบ่งออกเป็นสามสมัย คือ (1) สมัยเริ่มตั้งและจัดระเบียบราชอาณาจักรลาวซึ่งกินเวลาตั้งแต่ราวกลางศตวรรษที่ 14 ถึงกลางศตวรรษที่ 16 (2) สมัยทำสงครามกับพม่าตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 16 ถึงกลางศตวรรษที่ 17 และหลังจากที่มีเวลาว่างอยู่ราวครึ่งศตวรรษ ก็มาถึงสมัยที่มีการแบ่งลาวออกเป็น 2 ราชอาณาจักรเป็นอิสระแก่กัน ซึ่งกินเวลาตลอดศตวรรษที่ 18 และยังคงมาถึงศตวรรษที่ 19 เป็นส่วนใหญ่อยู่อีกด้วย

พระเจ้าฟ้ารุ่งสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1373 ใน ค.ศ. 1376 ราชบุตรของพระองค์ได้โปรดให้จัดทำสำมะโนประชากร ได้ผลว่ามีผู้ชายเชื้อชาติไทยจำนวน 300,000 คน จึงทรงตั้งพระนามว่า พระยาสามแสนไทย “หัวหน้าคนไทย 300,000 คน” การสำรวจสำมะโนครัวครั้งนี้ เป็นโอกาสให้พระองค์สามารถจัดระเบียบกองทัพ และทำให้ประเทศมีกำลังทหารเพียงพอที่จะทำให้ประเทศเพื่อนบ้านเคารพด้วย ในรัชกาลของพระองค์ได้พบพระเศียรและพระอุระของพระพุทธรูปมหายานที่ทำได้ด้วยทองสำริดซึ่งพระองค์ได้นำไปประดิษฐานไว้ในวัดมโนรมย์ ซึ่งสร้างขึ้นใน ค.ศ. 1372 และบัดนี้ได้เป็นซากปรักหักพังไปหมดแล้ว

ราชโอรสองค์ที่สองชื่อล้านคำแดง ครองราชสมบัติต่อมาใน ค.ศ. 1416 เป็นกษัตริย์ร่วมสมัยกับแลลอย ผู้สถาปนาราชวงศ์แลของเวียดนาม พระเจ้าล้านคำแดงได้เคยส่งทหารให้แก่เวียดนามเป็นกำลังหนุนในการสู้รบกับจีน แต่การที่กองทัพลาวได้ทรยศไปเข้ากับฝ่ายจีน เป็นเหตุให้เวียดนามใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าแทรกแซงกิจการของลาวในอีก 50 ปีต่อมา ความจริงนั้นแม้พระเจ้าสายจักรพรรดิราชโอรสองค์สุดท้ายของพระเจ้าสามแสนไทยจะทรงดำเนินนโยบายอย่างรอบคอบ แต่ในที่สุดก็ไม่สามารถจะจัดอันตรวยที่ประเทศของพระองค์ต้องได้รับจากความต้องการที่จะแก้แค้น และนโยบายขยายดินแดนของเวียดนามไปได้ ใน ค.ศ. 1478 จักรพรรดิแลหันตองได้ฉวยโอกาสเป็นครั้งแรกเข้าโจมตีแคว้นลานช้างใน ค.ศ. 1479 หลวงพระบางถูกยึด และกษัตริย์ลาวถูกสถานการณบังคับให้หนีไป พระเจ้าสายจักรพรรดิสวรรคตหลังจากนั้นเล็กน้อย และราชบุตรของพระองค์คือ พระเจ้าแกนคำ (1480—1486) กับพระเจ้าหล้าแสนไทย (1486—1496) ต้องปฏิสังขรณ์ซากปรักหักพังของบ้านเมืองจากการรุกราน ราชบุตรอีกองค์หนึ่งพระนามว่าวิสุญ (1501—1520) ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงนครเชียงใหม่ รัชกาลของพระองค์มีความรุ่งเรือง ด้วยมีการก่อสร้างอนุสาวรีย์จำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่มีชื่อตามพระนาม (วัดวิสุญ) ซึ่งได้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1503 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นอาคารสวยงาม ฝาผนังทำด้วยไม้แกะสลักอย่างประณีต รูปของอาคารขยายกว้างทางตอนบน มีลักษณะคล้ายหีบศพของลาว

ราชบุตรของพระเจ้าวิสุญครองราชสมบัติสืบมา ทรงพระนามว่า พระเจ้าโพธิสาร ได้เสด็จออกจากหลวงพระบางไปประทับ ณ นครเวียงจันทน์ ซึ่งมีชัยภูมิทางการค้าดีกว่า พระราชมารดาของพระองค์ซึ่งเป็นเจ้าหญิงจากแคว้นลานนา ได้นำพระองค์ไปเรียกร้องเอาราชบัลลังก์นครเชียงใหม่เมื่อ ค.ศ. 1545 ขณะที่เชียงใหม่ว่างราชบัลลังก์ พระเจ้าโพธิสารได้ตั้งราชบุตรองค์หัวปีเป็นกษัตริย์ครองนครเชียงใหม่เมื่อ ค.ศ. 1548 พระองค์เองประสบอุบัติเหตุสวรรคตในปีนั้น

กษัตริย์หนุ่มจำต้องกลับมาหลวงพระบางเพื่อแสดงสิทธิสืบต่อจากพระราชบิดา และได้ทรงบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า เศษฐารราชา (เศรษฐาธิราช) การที่พระองค์ต้องทรงห่างเหินจากแคว้นลานนาไปนั้น เป็นการเปิดโอกาสให้แก่แผนการของบุเรงนองกษัตริย์พม่าซึ่งเพิ่งจะผนวกรัฐน่านได้สำเร็จ และไผ่ผ่นที่จะขยายอำนาจอธิปไตยเหนือชาวไทยทั้งมวล ภายหลังที่นครเชียงใหม่แตกเมื่อ ค.ศ. 1556 แล้ว พระเจ้าเศษฐารราชาได้ทิ้งนครเชียงใหม่ไว้ในมือเจ้าไทยองค์หนึ่งซึ่งยอมรับการปกครองของพม่า พระเจ้าเศษฐารราชาองค์นี้ได้ทำสัญญาพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1560

แล้วเสด็จออกจากหลวงพระบางไปประทับยังเวียงจันทน์ ซึ่งพระองค์ได้โปรดให้สร้างบ่อนปรการและพระราชวัง วัดในพระราชวังนั้นเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วหรือพระพุทธรูปสลักด้วยหินอ่อนมีค่า ซึ่งได้อัญเชิญมาจากนครเชียงใหม่ ขณะนั้นในวัดนี้ไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากพระอุโบสถที่เพิ่งปฏิสังขรณ์ขึ้น พระอุโบสถสร้างบนฐานยกระดับขึ้นเป็นสามชั้น สุตหังของพระอุโบสถมีแท่นขนาดใหญ่มากใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปนั้นได้ถูกพวกไทยนำไปเมื่อ ค.ศ. 1778 และได้ประดิษฐานไว้ที่วัดในพระบรมมหาราชวังที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่นั้นมา ห่างจากนครเวียงจันทน์ไปประมาณ 2 กิโลเมตร พระเจ้าแผ่นดินได้มีรับสั่งให้สร้างธาตุหลวง “ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันใหญ่โต” เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้า⁽²⁾ ผลงานทางสถาปัตยกรรมลาวชั้นเยี่ยมที่ได้สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1566 นี้ เป็นสัญลักษณ์เช่นเดียวกันกับเทวาลัยที่สร้างไว้บนภูเขาของสถาปัตยกรรมเขมร ส่วนของลาวนี้ถือว่าเป็นภูเขาแห่งจักรวาลกำหนดศูนย์กลางของโลก ตอนกลางมีสถูปทรงแบนเป็นสี่ชั้นด้วยกัน มียอดแหลม ซึ่งส่วนกลางของยอดนี้มีลักษณะกลม ตั้งอยู่บนฐานสามชั้น ตอนล่างของฐานนี้ทำเป็นรูปกลีบบัวขนาดใหญ่ ตอนฐานของสถูปล้อมรอบด้วยเจดีย์เล็ก ๆ 30 องค์ หมู่อสถูปทั้งหมดนี้อยู่ในลานสี่เหลี่ยม ซึ่งแต่ละด้านมีประตูเป็นแกนกลาง ภายในเป็นหมู่วิวาสที่หลังสร้างไว้บนพื้นยกระดับด้านนอกเป็นบริเวณกว้างด้านละ 85 เมตร ซึ่งตอนกลางของแต่ละด้านสร้างเป็นศาลาทางเข้า

พม่าพยายามถึงสองครั้งสองหนที่จะเข้ายึดนครเวียงจันทน์ ครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1554 และอีกครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1570 เมื่อพระเจ้าเชษฐาธิราชสวรรคตใน ค.ศ. 1571 นั้น ขุนพลแสนสุรินทร์ได้ประกาศตนเป็นผู้สำเร็จราชการ ในพระนามของ เจ้าฟ้าหน่อแก้วกุมาร ซึ่งขณะนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ในปี 1574 กษัตริย์พม่าประสบความสำเร็จในการเข้านครเวียงจันทน์ และได้นำเอาเจ้าฟ้าของลาวอีกองค์หนึ่งซึ่งพม่าได้จับไว้เป็นตัวประกันเมื่อสิบปีก่อนนั้นขึ้นครองราชย์ แล้วนำกษัตริย์ผู้ทรงพระเยาว์นั้นไปยังพม่า โดยผู้สำเร็จราชการได้ติดตามไปหลังจากนั้นไม่นาน

ประเทศลาวอยู่ในอำนาจธิปไตยของพม่าเป็นเวลาหลายปี และหลังจากนั้นได้เกิดกบฏครั้งกระหน่ำ (ค.ศ. 1583—1591) พระเจ้านันทบุเรงกษัตริย์พม่าซึ่งกำลังมีเรื่องยุ่งยากอยู่กับกรุงสยามได้ปล่อยเจ้าฟ้าหน่อแก้วกุมารกลับมายังนครเวียงจันทน์ และได้ขึ้นครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1591 (หรือ 1594) เวียงจันทน์ได้ยึดเอาหลวงพระบางและลาวได้กลับมา มีอำนาจอีกครั้งหนึ่งในมณฑลเชียงขวาง (ตรานินท์) ซึ่งแต่เดิมนั้นอยู่ในอำนาจของพม่า

พระเจ้าหน่อแก้วกุมารสวรรคตโดยไม่มีราชโอรสเมื่อ ค.ศ. 1596 ราชสมบัติจึงตกอยู่กับพระราชนัดดาพระนามว่า ธรรมิกราชา (ธรรมิกราช ค.ศ. 1596—1622) ในรัชกาลนี้ลาวได้ส่งกองทัพไปรบกรุงสยามใน ค.ศ. 1612 ต่อมากษัตริย์องค์นี้ได้ถูกราชโอรสของพระองค์ปลงพระชนม์ อันเป็นสัญญาณก่อให้เกิดความวุ่นวายต่อมาเป็นเวลาถึง 15 ปี ใน ค.ศ. 1637 พระปนัดดาของพระเจ้าธรรมิกราชได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ได้สำเร็จ ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวงศา ทรงครองราชย์อยู่นานถึง 57 ปี ระหว่างอยู่ในราชสมบัติได้ทรงทำการปักปันดินแดนกับจักรพรรดิเวียดนาม คือพระเจ้าแลห์ตันอง และได้ทำการอภิเษกสมรสกับราชธิดาของจักรพรรดิเวียดนามด้วย ในรัชกาลของพระองค์นี้ ได้มีชาวฮอลันดา ชื่อ เกอริต แวน วุสทอฟ มาเยือนประเทศลาว (ค.ศ. 1641)⁽³⁾ กับได้มีนักบวชนิกายเยซูอิตชื่อ

จี แอม เลอริอา มาเยือนลาวด้วย (ค.ศ. 1641—1647) ทั้งสองท่านนี้ได้ทิ้งเรื่องราวความสัมพันธ์อันมีคุณค่าอย่างยิ่งเกี่ยวกับการเดินทาง⁽⁴⁾

การสวรรคตของพระเจ้าสุริยวงศาเมื่อ ค.ศ. 1694 ได้ก่อให้เกิดปัญหาวุ่นวายเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติ อันก่อให้เกิดการแบ่งแคว้นล้านช้างออกเป็นรัฐคู่แข่งสองรัฐด้วยกัน คือ นครเวียงจันทน์กับนครหลวงพระบาง พระนัดดาองค์หนึ่งของพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งประสูติที่เวียงจันทน์ พระนามว่า สายองเว้ ได้รับความสนับสนุนจากกองทัพเวียงจันทน์ ได้มาเรียกร้องเอกราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1696 และสามารถตั้งมั่นอยู่ที่เวียงจันทน์ได้สำเร็จ เจ้าสายองเว้ ได้ยึดอำนาจกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1700 แล้วได้ส่งกองทัพไปยังหลวงพระบาง เพื่อยึดครองนครนี้ไว้ ยังมีพระนัดดาสายตรงของพระเจ้าสุริยวงศาอีก 2 องค์ ชื่อ กิ่งกิตสาร์ตและอินตาสม ซึ่งแต่ก่อนอยู่ในหลวงพระบาง แล้วได้ถอนตัวออกไปอยู่แคว้นสิบสองปันนา อันเป็นที่เกิดของพระมารดา เจ้าสององค์นี้ได้รับความช่วยเหลือจากกำลังทัพเล็ก ๆ และสามารถยึดเอาหลวงพระบางกลับคืนมาได้ เจ้ากิ่งกิตสาร์ตได้ตั้งพระองค์เป็นกษัตริย์ และใน ค.ศ. 1707 พระองค์ได้ทรงแสดงให้สายองเว้ทราบว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปจะถือพระองค์เป็นกษัตริย์ครอบครองมณฑลภาคเหนือแห่งเดียว แต่มณฑลทางใต้นี้จะปล่อยให้สายองเว้ปกครอง ด้วยเหตุนี้การแบ่งแยกระหว่างแคว้นล้านช้างสองส่วนจึงเป็นการกระทำที่ลุล่วงไปแล้วก่อนหน้าการแบ่งแยกเสียอีก

ประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรเวียงจันทน์ในศตวรรษที่ 18 อยู่ในรัชกาลของพระเจ้าสายองเว้ (ค.ศ. 1707—1735) และพระนัดดาของพระองค์ พระนามว่า องหลง (ค.ศ. 1735—1760) รวมถึงปนัดดาอีกองค์หนึ่งชื่อ องบุญ (1770—1778) และรัชกาลของบรรดาโอรสขององบุญ ในรัชกาลขององบุญนี้เองที่พม่ารบชนะกรุงสยามและยึดเอากรุงศรีอยุธยาได้เมื่อ ค.ศ. 1767 เมื่อกรุงสยามพ้นจากอำนาจของพม่าแล้ว เวียงจันทน์ซึ่งเคยแสดงท่าทีว่าฝักใฝ่กับพม่าจึงตกเป็นเป้าหมายของสงคราม ซึ่งพระยาจักรีขุนพลของสยามได้เป็นผู้นำทัพใน ค.ศ. 1778 และยึดได้นครเวียงจันทน์หลังจากที่ล้อมเมืองนี้ไว้ถึง 4 เดือน สยามได้ผนวกอาณาเขตและนำเอาพระแก้วกับพระบางมายังกรุงเทพมหานคร นครเวียงจันทน์ถูกผนวกไว้รวมเวลา 4 ปีด้วยกัน เมื่อถึง ค.ศ. 1782 พระยาจักรีได้ตั้งราชวงศ์กรุงเทพฯ ขึ้น พระองค์ได้คืนราชอาณาจักรให้แก่เจ้านาน ผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่ขององบุญ และทรงคืนพระบางให้ด้วย (แต่ไม่ได้คืนพระแก้ว) ใน ค.ศ. 1791 ทางกรุงสยามได้ถอดเจ้านานออกจากราชบัลลังก์ แล้วตั้งอนุชาคือ เจ้าอิน ขึ้นครองราชย์แทน เมื่อเจ้าอินสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1805 แล้ว ได้ให้เจ้าอนุซึ่งเป็นอนุชาอีกองค์หนึ่งรับราชสมบัติสืบไป เจ้าอนุได้ขอสัตย์ต่อกรุงสยามเป็นเวลาถึง 20 ปี ระหว่างนั้นคือใน ค.ศ. 1820 ได้มีการสร้างวัดขึ้นในนครเวียงจันทน์ชื่อ วัดศรีสะเกษ อันเป็นการลอกแบบวัดใหญ่ๆ ในกรุงเทพฯ วัดนี้มีศาลารายซึ่งมีเสาคู่ ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นแถวถึง 120 องค์ ต่อมาเจ้าอนุเกิดประกาศสงครามกับกรุงสยามอย่างกะทันหันเมื่อ ค.ศ. 1826 และบุกเข้ามาอย่างสายฟ้าแลบ จนชั่วอีก 3 วันก็จะเข้าถึงกรุงเทพฯ อยู่นี้แล้ว แต่ได้ถูกพระยาบดินทร์ฯ ตีได้ถึงกับยึดนครเวียงจันทน์ได้เมื่อ ค.ศ. 1828 นครเวียงจันทน์จึงถูกทำลายและประชาชนจำนวนมากถูกกวาดต้อนไปยังกรุงสยาม

แต่ที่นครหลวงพระบาง พระเจ้ากิ่งกิตสาร์ตและอินตาสมผู้พี่น้องกันนั้นเกิดขัดพระทัยกันภายหลังที่ได้ชัยชนะเมื่อ ค.ศ. 1707 พระเจ้ากิ่งกิตสาร์ตได้ครองราชสมบัติก่อนจนถึง ค.ศ. 1726 และ

ต่อมาอินตาสมซึ่งได้ขจัดคู่แข่งชั้นคนหนึ่งลงได้ เข้ายึดอำนาจไว้จนถึง ค.ศ. 1776 รัชกาลอันยาวนานของกษัตริย์พระองค์นี้ปรากฏเหตุการณ์หลายประการที่รุนแรงที่สุด คือ การรุกรานของพม่าใน ค.ศ. 1752 พม่าได้บุกเข้าไปในหลวงพระบางและใช้อำนาจปกครองแคว้นนั้น พระเจ้าอินตาสมยังต้องประสบกับความเสื่อมอำนาจ เมื่อถูกกรุงสยามซึ่งกำลังเฟื่องฟูใหม่โจมตีเอา ใน ค.ศ. 1774 อินตาสมได้ทำสัญญาพันธไมตรีกับพระยาดาก และสัญญานี้ได้รับการต่ออายุอีกครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1776 ในรัชกาลพระเจ้าโชติกะกุมารา (โชติกะกุมาร) ผู้เป็นราชโอรสและรัชทายาทของพระเจ้าอินตาสม

ใน ค.ศ. 1778 เมื่อพระยาจักรียึดได้นครเวียงจันทน์แล้ว หลวงพระบางจึงต้องยอมรับอำนาจของกรุงสยาม และใน ค.ศ. 1781 กษัตริย์ลาวทรงถูกบังคับให้สละราชสมบัติให้แก่พระอนุชาของพระองค์ คือเจ้าวงศ์ผู้ซึ่งสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1787 โดยไม่มีราชโอรสสืบราชสมบัติ หลวงพระบางจึงไม่มีกษัตริย์ ทางฝ่ายเวียงจันทน์ได้ฉวยโอกาสเข้ายึดหลวงพระบางเมื่อ ค.ศ. 1791 พระเจ้าอนุวงศ์ซึ่งลี้ภัยอยู่กรุงเทพฯ ได้เสด็จกลับมาหลวงพระบางเมื่อ ค.ศ. 1793 ได้ทรงปฏิสังขรณ์นครแห่งนี้ และใน ค.ศ. 1796 ได้ทรงสร้างวัดชื่อ วัดใหม่ บนสถานที่ที่มีสิ่งปลูกสร้างโบราณเพื่อใช้เป็นที่พักที่ประดิษฐานพระบาง ซึ่งเจ้านานแห่งนครเวียงจันทน์ได้นำกลับมาจากกรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. 1791 วัดใหม่นี้เป็นอารามกว้างขวางประกอบด้วยวิหารสามหลัง มีเจดีย์ติดต่อกันถึงเจ็ดแห่ง มีซุ้มประตูเป็นเสาคู่ โดยตลอดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง พระเจ้ามินทรวรุต ซึ่งเป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1817 ไม่ทรงเข้าแทรกแซงในสงครามที่เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ประกาศแก่กรุงสยาม

การเป็นปฏิปักษ์ระหว่างกรุงสยามกับเวียดนาม ทำให้เจ้าสุขสม ราชบุตรของกษัตริย์ลาวผู้ได้รับการขับไล่ออกจากกรุงสยามมาตั้งแต่ ค.ศ. 1839 ได้ครองราชย์ต่อมาอย่างราบรื่นพอประมาณ จนถึง ค.ศ. 1850 พระอนุชาของพระองค์พระนามว่า จันทกุมาร (1852—1868) ได้ทรงต้อนรับการมาเยือนของนักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศสชื่ออองรี มูโซ เมื่อ ค.ศ. 1861 รวมทั้งการมาเยือนของคณะสำรวจแม่น้ำโขงนำโดยดูดา เดอลาเกอร์ และฟรานซิส การ์นิเอ⁽⁵⁾ ซึ่งเดินทางมาถึงนครหลวงพระบางเมื่อวันที่ 20 เมษายน ค.ศ. 1867 พระเจ้าจันทกุมารได้ถูกพวกข่มขู่เป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1864 ข่มขู่เป็นพวกจีนทางใต้ที่ถูกขับไล่ออกจากประเทศเนื่องจากสงครามและความอดอยากยากแค้น

อุ้นคำ อนุชาของจันทกุมารเป็นกษัตริย์เมื่อ ค.ศ. 1868 แต่มาได้รับการแต่งตั้งจากกรุงสยามต่อเมื่อ ค.ศ. 1872 โดยกรุงสยามถือเป็นโอกาสแรกที่จะเปลี่ยนแปลงอำนาจอธิปไตยแต่ในนามของตนมาเป็นการยึดครองประเทศลาวอย่างแท้จริง ในโอกาสเดียวกันนี้พวกข่มขู่ได้เข้ามารุกรานอีกครั้งหนึ่งในแถบตรันนินห์ หลังจากทีสยามได้เข้าแทรกแซงเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1872 แล้วเมื่อมีการลงนามสนธิสัญญาใน ค.ศ. 1883 เพื่อสถาปนาอำนาจอารักขาของฝรั่งเศสในตังเกี๋ยนั้น เป็นเหตุกระตุ้นให้ราชสำนักทางกรุงเทพฯ รีบเข้ายึดครองภูมิภาคที่ตั้งอยู่ตอนเหนือและตะวันออกของหลวงพระบางโดยกำลังทหาร (ค.ศ. 1885) การประท้วงของรัฐบาลเวียดนาม เป็นเหตุให้มีการจัดตั้งสถานกงสุลฝรั่งเศสขึ้นในหลวงพระบางโดยมีโอกุสต์ ปาวี⁽⁶⁾ เป็นรองกงสุล บุคคลผู้นี้รัฐภูมิประเทศดีเยี่ยม เพราะการสำรวจทางภูมิศาสตร์ทำให้ได้เดินทางไปทั่วทุกแห่ง ได้รับความยกย่องอย่างสูงจากประชาชน ชาว

ลาวและกษัตริย์ลาวจึงเห็นชอบต่อการกระทำของบุคคลผู้นี้โดยง่าย เมื่อปาวีได้อำนาจสิทธิของเวียดนามในอาร์กขาของฝรั่งเศสเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อุบัติขึ้นเป็นอันมากระหว่างฝรั่งเศสกับกรุงสยามถึงขั้นยั่วให้ฝรั่งเศสต้องแสดงอำนาจทางนาวีที่หน้าเมืองกรุงเทพฯ ผลสิ้นสุดลงด้วยการลงนามในสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศส—กรุงสยาม เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 และตามสนธิสัญญานี้สยามยินยอมอพยพออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และยอมรับนับถืออำนาจอารักขาของฝรั่งเศสเหนือประเทศลาว ในทำนองเดียวกับอารยธรรมสยาม อารยธรรมลาว ก็มีได้เป็นผลโดยตรงจากอารยธรรมอินเดีย ชาวไทยลุ่มแม่น้ำโขงมีความสามารถในการผสมกลมกลืนเช่นเดียวกับพี่น้องชาวไทยด้วยกัน ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในตอนต้น ไทยลุ่มแม่น้ำโขงได้รับเอาอารยธรรมเขมรซึ่งเบ่งบานอยู่ก่อนพวกตนมาถึง ไว้เป็นอันมาก ระยะเวลาที่อารยธรรมเขมรแพร่หลายไปทางตอนใต้ของอาณาเขตซึ่งได้เป็นที่ตั้งลานข้างในเวลาต่อมา โดยมีหลักฐานปรากฏในเรื่องภาษาและศาสนา แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีพยานหลักฐานปรากฏในด้านศิลปกรรม ในระยะต่อมา เมื่อเกิดเหตุการณ์ทางการเมืองตั้งได้ชี้แจงโดยสรุปไว้แล้วข้างต้น ปรากฏว่า ลานนาทกับพม่าได้เข้ามามีบทบาทในด้านวรรณกรรม ศิลปกรรม และตัวเขียนซึ่งใช้ในเรื่องทางศาสนา แต่ในที่สุดสยามกลับมีอิทธิพลเหนือลาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อเวียงจันทน์ ศิลปกรรมของลาวในระหว่างศตวรรษที่ 18—19 ก็ได้แนวคิดมาจากศิลปกรรมสยาม

ตั้งแต่ยุคตั้งราชอาณาจักรเป็นต้นมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ มีสถาปัตยกรรมหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก นอกจากสิ่งปลูกสร้างจำนวนน้อยที่ได้สร้างขึ้นในยุคต่าง ๆ ตามลำดับ และยังได้รับการปฏิสังขรณ์หรือปรับปรุงกันหลายครั้งหลายหน สถาปัตยกรรมเก่าแก่ซึ่งมักจะใช้วัสดุเบา ๆ อันไม่สามารถทนทานต่อความยาวนานของกาลเวลาได้ แต่สถาปัตยกรรมใหม่ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนลอกแบบเก่าไว้ นั้น ช่วยให้มีความคิดได้ว่า ลาวเคยมีสถาปัตยกรรมเบาซึ่งอาจจะนำมาจากอินเดียโดยผ่านทางพม่า เป็นกำเนิดของสถาปัตยกรรมดังกล่าว สถาปัตยกรรมของภูมิภาคต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะพิเศษของสถาปัตยกรรมลาว ได้แก่ ความสำคัญในการทำหลังคาซ้อนกันเป็นสองตอนซึ่งเป็นแบบที่แพร่หลายมากในตะวันออกเฉียงใต้และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถาปัตยกรรมแบบนี้บางครั้งมีผู้เรียกกันว่าเป็นแบบ “กลิ้งสองทางไกล” เพราะประกอบด้วยวัตถุที่ลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ จากเหนือสุดของสิ่งปลูกสร้าง ลาดเทลงมาจนถึงส่วนต่ำสุดของอาคาร

จากศูนย์ศิลปกรรม 3 แห่งที่พอจะแยกได้ในประเทศลาว คือ ที่เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และเชียงขวาง ปรากฏว่า เชียงขวางสามารถรักษาร่องรอยเก่าแก่ไว้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังคาวิหารซึ่งมุงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จากยอดหลังคาจนถึงหลังคาของซุ้มต่ำลงมาจนถึงกำแพงล่างสุด ทำให้เห็นภาพประหนึ่งแม่ไก่กำลังกกไข่ ส่วนที่หลวงพระบางกำแพงด้านข้างของวิหารมีส่วนสูงมากกว่าหลังคาจึงคล้ายต่ำลงมาไม่มากเท่า และที่เวียงจันทน์ความโน้มเอียงดังกล่าวนี้ก็ยิ่งเห็นชัดขึ้นอีก

สิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะพิเศษที่สุดของสถาปัตยกรรมลาว ได้แก่ พระธาตุ เป็นเจดีย์แบบลาวได้แบบมาจากสถูปอินเดีย สิงหล หรือพม่า และได้แบบจากเจดีย์เขมรหรือไทยด้วย ต้นกำเนิดของเจดีย์ลาวอาจจะต้องค้นไปถึงแบบเฉพาะของศิลปกรรมกรุงสุโขทัย ซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ มากมายและลึกลับอิทธิพลเดิม ๆ อย่างมาก จึงกล่าวได้ว่า อัจฉริยะทางสถาปัตยกรรมของลาวน่าจะให้แก่ การ

ผสมผสานรูปแบบซึ่งมีที่มา และอิทธิพลต่างๆ กัน พระธาตุมักจะประกอบด้วยฐานและยอดพระธาตุ ซึ่งอาจจะเป็นยอดขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ก็ได้ กับจะต้องมีส่วนหนึ่งซึ่งเห็นว่า จะต้องดัดแปลงมาจากสถูปอย่างชัดแจ้ง ซึ่งส่วนนี้อาจจะเป็นทรงกลมแบบเดิมหรืออาจจะเป็นรูปประฆังคว่ำ โอคว่ำ หรือรูปขวดก็ได้

ส่วนในทางสถาปัตยกรรม คุณภาพไม่สู้จะดีนัก แบบอย่างพระพักตร์พระพุทธรูปปรากฏว่า ไม่ได้เปลี่ยนแปลงเลยตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา (พระพุทธรูปวัดมโนรมย์) พระเศศและพระกรรมยังใช้แบบที่ไกลความจริง แต่พระนาสิกยังคงโด่งงาม เห็นได้ว่าได้แนวคิดมาจากสุโขทัย

สถาปัตยกรรมของพระธาตุและประติมากรรมให้ความรู้สึกว่าได้มีวิวัฒนาการเฉพาะในท้องถิ่นโดยรอบๆ ไม่เกี่ยวกับคลื่นศิลปกรรมใหญ่ๆ ในทางวรรณกรรมก็เป็นเพียงสาขาหนึ่งของวรรณกรรมสยาม และช่วยให้เห็นความคิดค่อนข้างจะแน่นอนของวรรณกรรมชาวบ้านของพวกไทยลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนวรรณกรรมสยามนั้น มักจะเป็นผลงานด้านจิตใจซึ่งกำเนิดมาจากชนชั้นสูงมากกว่า วรรณกรรมลาวแตกต่างกับวรรณกรรมสยามตรงที่ในวรรณกรรมสยามนั้นปรากฏ วัน เดือน ปี ที่ประพันธ์ และนามของผู้ประพันธ์ แต่วรรณกรรมลาวไม่ปรากฏอะไรทั้งสิ้น จำจะต้องหาข้อมูลมาเอง เช่น นิบาตชาติ 50 กัณฑ์ (ซึ่งแต่งขึ้นที่เชียงใหม่แต่เดิม) แสดงถึงชีวิตของนักพรตโดยเฉพาะบุคคล เช่น พระมาลัยซึ่งเสด็จเข้าสู่ชีวิตอันลึกลับของโลกอื่น หรือประวัติพระธาตุ มักจะเป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่แพร่หลายที่สุดในหมู่ประชาชน ในบรรดาวรรณกรรมชาวบ้านที่น่าสนใจที่สุด น่าจะได้แก่ ภูมิพจนทรา ฉบับลาว⁽⁷⁾ ซึ่งประกอบด้วยประมวลนิทาน 4 เรื่อง เรื่องส่วนใหญ่จะเป็นแบบเดียวกับที่ปรากฏในฉบับภาษาสันสกฤต ฉบับภาษาไทยก็เรียกว่า นางตันไตร นิยายอื่นที่แพร่หลาย ได้แก่ บทกวีเรื่องการะเกด ลั่นทอง สุริวงศ์ จำบังอุษาบารถ เหล่านี้ล้วนเป็นบทกวีที่แพร่หลาย มหาชนรู้จักกันดี ดังที่หลุยส์ตีโน เขียนไว้ว่า “แนวเรื่องมิได้แตกต่างกันก็มากนัก เป็นต้นว่าแข่งกันบนหลังม้าที่เหาะได้ เรื่องนัดพบ ลักพาหนี่ พรากรลูกผิว รบกับยักษ์ หรือรบกับบิดาซึ่งกำลังมีโทษะ เรื่องนางเอกที่หายไป แล้วได้ตัวกลับคืนมา เรื่องความตายและการกลับชาติมาเกิด เรื่องการชมนมใหญ่และความชื่นชมยินดี เหล่านี้แหละที่ปรากฏในโคลงกลอนเหล่านี้ ส่วนนวนิยายที่เป็นร้อยแก้วนั้นจะแตกต่างกับนวนิยายที่เป็นร้อยกรองก็เพียงรูปแบบเท่านั้น เนื้อเรื่องมักจะเป็นนิยายชาวบ้านเช่นเดียวกัน แต่ผู้รวบรวมมักจะทำเป็นรูปชาติก และสอดแทรกเอาพุทธศาสนาไว้ในเรื่องของตนด้วย” ขอกล่าวเพิ่มเติมว่าต้นตอของแนวความคิดอันปรากฏในนวนิยายเหล่านี้ก็คือสันนิบาตชาติ 50 บรรพนั่นเอง

หลักฐานอื่นๆ ของลาว ได้แก่ ศิลาจารึกเกี่ยวกับการสร้างวัด จดหมายเหตุประวัติศาสตร์และกฎหมาย หนังสือพระ ตำราหรือบันทึกของโหร แพทย์ ฯลฯ เหล่านี้จัดว่าอยู่ในสาขาวรรณกรรมได้ ส่วนเพลงร้องของชาวบ้านในลาวนั้น มีลักษณะเช่นเดียวกับในประเทศเพื่อนบ้าน คือเป็นคำร้องง่ายๆ ที่แสดงความรู้สึกในขณะที่ร้องนั่นเอง

1. ผลงานโดยทั่วไปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และอารยธรรมของลาวมี :

Mission PAVIE, *Études diverses*, 2. *Recherches sur l'histoire du Cambodge, du Laos et du Siam*, Paris, 1898.

Annales du Laos, Hanoi, 1926.

L. DE REINACH, *Le Laos* (2e éd.), Paris, 1911.

H. DEYDIER, *Introduction à la Connaissance du Laos*, Paris, 1952.

P. LE BOULANGER, *Histoire du Laos français*, Paris, 1931.

H. PARMENTIER, *L'art du Laos* (Publ. E.F.E.O., XXXV), Paris, 1954.

Mission PAVIE, *Études diverses*, 1. *Recherches sur la littérature du Cambodge, du Laos, et du Siam*, Paris: 1898.

L. FINOT, *Recherches sur la littérature laotienne*, B.E.F.O., XVII, 5.

2. B.E.F.E.O., XXXIV, p. 771.

3. F. GARNIER, *Voyage lointain aux royaumes de Cambodge et Laouwen par les Néerlandais et ce qui s'y est passé jusqu'en 1644*. Bull. Soc. Géogr., Paris: 1871, p. 249.

4. G. F. DE MARINI, *Relation nouvelle et curieuse du royaume de Laos*, Rev. indochin., 1910, pp. 152, 257, 358.

5. *Voyage d'exploration en Indochine effectué pendant les années 1866–1867 et 1868 par une commission française...*, Paris, 1873.

6. A. PAVIE, *A la conquête des cœurs*, Paris, 1921.

7. J. BRENGUES, *Une version laotienne du Puñcatantra*, J. As., 1908, p. 357.

บทที่ 3

ประเทศพม่า

ราชอาณาจักรพม่าได้ประสบความสำเร็จต่อเนื่องกันเรื่อยมา ซึ่งก่อก่อนประเทศนี้มาตลอดเวลายาวนานของประวัติศาสตร์ชาติพม่า เนื่องจากประชาชนประกอบตัวชาติวงศ์ที่แตกต่างกันมาก และวัฒนธรรมก็วิวัฒนาการไม่เท่าเทียมกัน จึงเป็นการยากที่ประเทศนี้จะหลอมตัวเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างแท้จริง พวกหัวหน้าฝ่ายทหารของพม่าซึ่งใช้กำลังในการรวมประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาหลายครั้งหลายหนแล้ว ได้แสดงให้เห็นว่า ไร้ความสามารถที่จะจัดระเบียบการปกครองประเทศให้ได้ผลอย่างแท้จริง

กรณีในเมืองพุกามแตกเมื่อ ค.ศ. 1287 ทำให้ประเทศนี้เกิดกลียุค แม้ว่าพระเจ้าอนิรุทธจะได้รับความสำเร็จในการรวมประเทศมาแล้วก่อนหน้านี้สองศตวรรษครึ่งก็ตาม แต่หลังจากนั้นอาณาจักรพุกามก็ถูกแบ่งออกไปเป็น 3 ส่วน ทางด้านใต้บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำซึ่งมีพุกามอยู่อาศัยอยู่ ตกอยู่ในอำนาจของหัวหน้าชาวไทยชื่อวาเรอู (ภาษาไทยว่าเจ้าฟ้ารว) ซึ่งได้ตั้งมั่นอยู่ที่เกาะตะมะมาตั้งแต่ ค.ศ. 1281 ทางด้านเหนืออันได้แก่พม่าตอนบน ซึ่งต่อไปได้กลายเป็นราชอาณาจักรอังวะ ยังคงอยู่ในมือของผู้สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์พุกาม ซึ่งครองราชย์ต่อมา แต่อยู่ใต้อำนาจปกครองของพี่น้องไทย 3 คน ทางตะวันออกเฉียงใต้บริเวณแม่น้ำสะโตงมีเมืองตองอูซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1280 เมืองนี้ได้กลายเป็นที่ลี้ภัยของพวกพม่า ซึ่งหนีจากการครอบครองของไทย

ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ วาเรอู หัวหน้าชาวไทยเมืองเกาะตะมะได้เป็นพันธมิตรกับตราพญา ผู้ครองเมืองหงสาวดี พันมิตรทั้งสองได้รับความสำเร็จในการขับไล่เจ้าเมืองพม่าออกไป และสามารถยึดครองประเทศไว้ได้ แต่หลังจากนั้น วาเรอู ได้ปลีกตนออกจากตราพญา และตั้งตนเป็นหัวหน้าแต่ผู้เดียว พระนามของวาเรอูได้เกี่ยวข้องกับกรรพรวรรณคัมภีร์โบราณ ชื่อธรรมศาสตร์ (ธรรมธาตุ) ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายในประเทศพม่า ไอรสของตราพญาได้ช่วยกันสังหารวาเรอู เมื่อ ค.ศ. 1313 การฆาตกรรมครั้งนี้ได้เป็นสัญญาณแห่งความขัดแย้งกันหลายครั้งกับราชอาณาจักรสยามกรุงสุโขทัย ซึ่งแสวงหาวิธีการที่จะประกันความเป็นเจ้าของเมืองท่าตะนาวศรีและทวายที่ตั้งอยู่ในอ่าวเบงกอล ในบรรดาผู้สืบเชื้อสายจากวาเรอู มีผู้ที่ควรจะอ้างถึง คือ บินยาอู (1353-1385) ผู้ตั้งราชธานีอยู่ที่หงสาวดี (คือเมืองพะโค) เมื่อ ค.ศ. 1369 และราชบุตรคือราชาธิราช (ราชาดาริต) ซึ่งสามารถป้องกันราชอาณาจักรของพระองค์จากการโจมตีอย่างไม่หยุดหย่อนของกรุงอังวะ และกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์พระองค์นี้ได้แบ่งราชอาณาจักรออกเป็น 32 หัวเมือง (และสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1423) อีกพระองค์หนึ่งคือ พระเจ้าธรรมเจดีย์ (ธรรมเซตี ค.ศ. 1472-1492) ที่เป็นที่ยึดเกาะได้ทรงส่งคณะทูตไปยังลังกา (ค.ศ. 1475) ซึ่งเมื่อคณะทูตกลับมาได้นำเอาวิธีบรรพชาพระภิกษุตามจารีตที่ถือกันว่าเคร่งครัด

หรือมหาวิหารอันถือเป็นจารีตที่ถูกต้องมาด้วย ทั้งนี้ได้ก่อให้เกิดการรวมกันทางศาสนาพ้นออกไปนอกเขตแดนเมืองหงสาวดี⁽¹⁾ แต่เมื่อถึงรัชกาลของราชันต์ดาของพระเจ้าธรรมเจดีย์ คือ พระเจ้าทากยู่ทปี (ค.ศ. 1526—1539) ก็ต้องยอมอ่อนน้อมเมื่อปราชัยแก่เจ้าเมืองตองอู กษัตริย์องค์นี้จึงเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของหงสาวดี อันเป็นอาณาจักรหนึ่งที่เข้มแข็งที่สุดในสามรัฐที่แตกแยกกันอยู่ในพม่า และเป็นอาณาจักรแรกที่ได้มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันกับชาวยุโรป

ทางภาคเหนือราชบุตรองค์หนึ่งของกษัตริย์องค์สุดท้ายของเมืองพุกามชื่อกยอชวา ยังคงรักษาไมตรีไว้ได้กับหัวหน้าไทย 3 คน ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหัวเมืองต่าง ๆ 3 หัวเมือง ในเมืองกยอสี และน้องสาวคนหนึ่งของเจ้าเมืองไทยนี้ได้สมรสกับเจ้าสีหสุระ (ทียาทุ) ผู้เป็นเซษฐาองค์ใหญ่ของกยอชวา ซึ่งได้ไปสิ้นชีพที่เมืองหงสาวดี พี่ชายคนใหญ่ของหัวหน้าไทย 3 คน ได้สังหารกยอชวาเสีย และได้กวาดต้อนผู้คนในเมืองพุกามออกไปสิ้น การที่กองทัพพมามองโกลได้เข้ามาแทรกแซงอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1300 ก็ได้ลวงล้าเมืองมยีนแสง อันเป็นบ้านเกิดของพี่น้องไทย 3 คน และไทยทั้งสามยังคงควบคุมสถานการณ์ไว้ได้⁽²⁾ เมื่อพี่ 2 คนสิ้นชีพแล้ว น้องคนสุดท้ายก็ได้อาศัยอยู่ที่เมืองพินยา และผู้สืบเชื้อสายคงปกครองเมืองนี้ต่อไปจนถึง ค.ศ. 1364 บุตรคนหนึ่งของน้องสุดท้ายได้ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองสะแกง เมื่อ ค.ศ. 1315 เป็นต้นตอของสายที่มีอำนาจอยู่ทางเหนือ ผู้นี้มีนามว่าทะโดมินพญา ผู้ตั้งราชอาณาจักรอังวะบนฝั่งแม่น้ำอิรวดี ณ ปากทางอันเป็นที่ราบของเมืองกยอสีขึ้นใน ค.ศ. 1364 ประวัติศาสตร์ของกรุงอังวะ⁽³⁾ เต็มไปด้วยความสับสนของสงครามกับเมืองหงสาวดีบ้าง กับพวกไทยทางตะวันออกเฉียงเหนือบ้าง จนกระทั่งกษัตริย์องค์ที่สองแห่งราชวงศ์ตองอูได้พิชิตกรุงอังวะเมื่อกลางศตวรรษที่ 16

ราชธานีตองอูอันมั่นคงนี้ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1280 และได้เป็นราชธานีของรัฐพม่าใหม่ เมื่อ ค.ศ. 1347 โดยมีกษัตริย์ชื่อทินกบา การที่พวกไทยเข้ายึดเอากรุงอังวะใน ค.ศ. 1525 และ 1527 เป็นเหตุให้มีชาวพม่าลี้ภัยไปตองอูเป็นจำนวนมาก ในรัชกาลของพระเจ้ามินกยีนโย (ค.ศ. 1486—1531) พระเจ้ามินกยีนโยผู้นี้เป็นพระราชบิดาของตะเบ็งชเวตี้ ซึ่งในประวัติศาสตร์เป็นผู้ที่สามารถรวมประเทศพม่าให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เป็นครั้งที่สอง

การรวมกันครั้งนี้สำเร็จด้วยการใช้กำลังโดยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ได้ทำสงครามมีชัยชนะหลายครั้ง ทั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือจากบุเรงนองผู้เป็นพี่เขย พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงเริ่มด้วยการโจมตีบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำซึ่งเป็นทำเลค้าขายกับต่างประเทศ และมีความเจริญรุ่งเรือง เมื่อ ค.ศ. 1535 เมื่อได้ยึดเอาเมืองพะสิม และเมืองมยองเมียวไว้ได้โดยง่ายแล้ว ก็ทรงเข้าโจมตีเมืองหงสาวดีและเข้าเมืองนั้นได้เมื่อ ค.ศ. 1539 หลังจากนั้นจึงได้กรีธาทัพไปยังเมืองแปร แต่ต้องถอยกลับเมื่อเมืองแปรมีกองทัพจากกรุงอังวะมาช่วย เมื่อพระเจ้าทากยู่ทปี กษัตริย์องค์สุดท้ายของเมืองหงสาวดีสวรรคตแล้ว พวกมอญได้เข้ามาอ่อนน้อมเป็นอันมาก และยิ่งกว่านั้นพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ยังได้กำลังของพวกโปรตุเกสมาใช้ในกองทัพของพระองค์ด้วย ใน ค.ศ. 1541 ทรงเข้ายึดเมืองเมาะตะมะ ได้ทัพยี่สิบเป็นอันมาก ต่อไปเข้ายึดเมืองมะละแหม่ง ยึดได้ชายฝั่งตลอดไปถึงเมืองทวาย แล้วจึงได้ราชาภิเษกที่เมืองหงสาวดี เป็นกษัตริย์แห่งพม่าตอนใต้ใน ค.ศ. 1542 ทรงกรีธาทัพไปยังเมืองแปรอีกครั้งหนึ่ง และตีได้เมืองนี้หลังจากได้ล้อมเมืองนี้ไว้เป็นเวลานานถึง 5 เดือน ใน ค.ศ. 1544 พม่าภาคกลางทั้งภาคตก

อยู่ในอำนาจของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ผู้ทรงราชาภิเษกอีกที่เมืองพุกาม เป็นกษัตริย์แห่งพม่าตอนเหนือด้วย พระราชพิธีสถาปนาเป็นกษัตริย์แห่งพม่าที่รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้มีขึ้นที่เมืองหงสาวดีเมื่อ ค.ศ. 1546 และเมืองนี้ก็ได้เป็นราชธานีของพระองค์สืบมา

ระหว่าง ค.ศ. 1546—1547 พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงรุกรานเข้าไปทางกรุงยะไข่ แต่ต้องยอมรวมชอมกับกษัตริย์กรุงยะไข่ เพราะกรุงสยามได้ถือโอกาสที่พระองค์เสด็จออกไปทางไกลเข้าตีเมืองทวาย พม่าจึงรีบกลับมาตีตอบโต้ โดยส่งกำลังทัพพม่า ซึ่งได้เตรียมไว้ตลอดฤดูหนาว (ค.ศ. 1547-1548) และมีชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่งรวมอยู่ด้วย เข้าตีกรุงสยาม กองทัพพม่าได้เข้าถึงกรุงศรีอยุธยาโดยผ่านทางด่านเจดีย์สามองค์และกาญจนบุรี แต่ต้องถอยทัพกลับไปหลังจากได้ล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นเวลา 1 เดือน ในการถอยทัพกลับนั้น ได้ใช้เส้นทางเมืองระแหง และเพื่อให้การถอยทัพเป็นไปโดยราบรื่น พม่าต้องยอมปล่อยเชลยศึกสำคัญๆ ไปเป็นจำนวนมาก ในปีที่สุดท้ายของรัชกาล พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เสวยน้ำจันทน์เป็นอันมาก บุเรงนองพี่เขยจึงต้องเข้าไปอำนาจแทน บุเรงนองต้องเข้าปราบกบฏซึ่งผู้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์มอญเก่าได้ก่อกวน ด้วยการเข้ายึดครองปากแม่น้ำอิรวดี ทหารรักษาพระองค์ชาวมอญได้คบคิดกันสังหารพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เสียเมื่อ ค.ศ. 1551 และทหารรักษาพระองค์คนหนึ่งได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ครองเมืองหงสาวดี ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้ได้เป็นสัญญาณให้เกิดการแข็งเมืองกันทั่วไป

บุเรงนองจึงจำต้องกลับมาปราบพวกมอญอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งต้องปราบญาติพี่น้องของตนเอง ซึ่งตั้งตนเป็นอิสระที่เมืองแปรและเมืองตองอู อันเป็นราชอาณาจักรที่น้องเขยของพระองค์เพิ่งรวมกันได้สำเร็จไม่ถึง 10 ปี ในตอนแรกบุเรงนองได้รับความช่วยเหลือจากชาวโปรตุเกสชื่อ เดอ เมลโล บุเรงนองเริ่มต้นด้วยการเข้ายึดเอาเมืองตองอูกลับคืนมาจากพี่น้อง และตั้งตนเป็นกษัตริย์เมืองตองอู ต่อจากนั้นทรงขับไล่หัวหน้ากบฏมอญ แล้วเข้ายึดเอาเมืองหงสาวดี กบฏเมืองหงสาวดีจึงสิ้นสุดลงในครั้งนี้ เมื่อได้ชัยชนะและได้ราชอาณาจักรของกษัตริย์องค์ก่อนคืนมาแล้ว พระเจ้าบุเรงนองก็ทรงเริ่มแผ่อำนาจเขตต่อไป ใน ค.ศ. 1555 ทรงยกทัพไปตีกรุงอังวะและตีได้เมืองโดยง่าย ระหว่าง ค.ศ. 1556—1559 ยกทัพเข้าตีได้ตีเมืองประเทศราชของไทยจนถึงเมืองโมกกอง และบาโมโนภาคเหนือ ตีไปถึงเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบางในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สมัยนี้เองที่พม่าได้รู้ฐานะเข้ามารวมอยู่ด้วย

การศึกกับกรุงสยามซึ่งเริ่มขึ้นใน ค.ศ. 1563 มีมูลเหตุอันเป็นข้ออ้าง ด้วยพระมหากษัตริย์พม่าทรงปฏิเสธที่จะพระราชทานช่างเผือกเชือกหนึ่งให้แก่พม่าผู้เป็นเพื่อนบ้าน พม่าจึงเข้ายึดเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัย และใน ค.ศ. 1564 ก็เข้าตีกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาจำต้องยอมรับเงื่อนไขของพม่า มีการรบกันอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1568 มีมูลเหตุจากการที่พระมหากษัตริย์พม่าทรงหมิ่นหัวหน้าฝ่ายที่นิยมพม่าจนเป็นเหตุขึ้น พระมหากษัตริย์พม่าเองได้สิ้นพระชนม์หลังจากนั้นไม่นาน พม่ายึดกรุงศรีอยุธยาได้เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 1569 และพระมหินทร์กษัตริย์องค์ใหม่ได้ถูกจับไปเป็นเชลย

รัชกาลของบุเรงนองซึ่งเป็นสมัยรุ่งเรืองของราชวงศ์ตองอูได้สิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1581 ขณะที่พระองค์เตรียมการไปรบกับเมืองยะไข่ และเข้ายึดเมืองซันโดเวไว้ได้แล้ว แม้ว่าอำนาจของพระเจ้า

บุเรงนองจะครอบครองไปทั่วประเทศพม่าและรัฐฉาน จนถึงเชียงใหม่ก็ตาม พระองค์ก็ทรงปกครองโดยตรงแต่เพียงประเทศมอญ ประทับอยู่ที่เมืองหงสาวดีและแคว้นลัทธิด้วยที่ปรึกษาชาวมอญเท่านั้น พระเจ้าบุเรงนองทรงสร้างพระอารามใหญ่ขึ้นไว้ในราชธานีของพระองค์ ชื่อวัดมหาเจดีย์ (มหาเชตี) และได้ประดิษฐานพระทันตธาตุจากกรุงลังกาไว้เมื่อ ค.ศ. 1576

พระเจ้าอินทบุเรงราชบุตรของบุเรงนองทรงเริ่มต้นรัชกาลด้วยการปราบกบฏ ซึ่งพระเจ้าอาของพระองค์ผู้เป็นอุปราชกรุงอังวะได้ก่อกำขึ้น หลังจากนั้นก็ไม่มีการกบฏเกิดขึ้นในจักรวรรดิของพระองค์อีก แม้การปกครองจะไม่เข้มแข็งและไม่รวมอำนาจไว้ในส่วนกลาง การกลับฟื้นคืนสู่อำนาจของกรุงสยามในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร (ค.ศ. 1590—1605) มีผลร้ายต่อพระเจ้าอินทบุเรงมาก ใน ค.ศ. 1584 ก่อนหน้าที่จะสมเด็จพระนเรศวรจะขึ้นครองราชย์เสียอีก สมเด็จพระนเรศวรก็สามารถเข้าล้อมเมืองหงสาวดีได้ และใน ค.ศ. 1587 ยังทรงสามารถป้องกันราชธานีของพระองค์จากการโจมตีของพม่า การที่พม่าส่งกำลังทัพไปตีกรุงสยามเมื่อ ค.ศ. 1592—1593 ทำให้รัชทายาทราชบุตรของอินทบุเรงสิ้นชีพิตักษัยระหว่างการรบกันตัวต่อตัวกับพระนเรศวรในแขวงเมืองสุพรรณบุรี แต่พวกอุปราชของพม่าซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติใกล้ชิดกับอินทบุเรง แทนที่จะสามัคคีกันและสนับสนุนกษัตริย์พม่าต่อต้านภัยจากกรุงสยาม อุปราชเหล่านี้กลับทรยศ อุปราชองค์หนึ่ง คือ อุปราชเมืองตองอู ได้เสนอให้ยะไข่ตีเมืองพม่าแล้วแบ่งกันปกครอง กองทัพเมืองยะไข่จึงเข้าล้อมเมืองหงสาวดีไว้ ยึดได้เมืองสำเร็จและขับพลันเอาเมือง กษัตริย์พม่าได้สวรรคตต่อมาไม่นานเมื่อ ค.ศ. 1599

ประเทศพม่าตกอยู่ในกลียุคอีกเป็นเวลาถึง 16 ปี ใน ค.ศ. 1605 ราชันัดดาของอินทบุเรง ชื่ออนอคเปตลุน ซึ่งเป็นเจ้าครองกรุงอังวะในพม่าตอนเหนือ และครองรัฐฉานทางภาคเหนือ สามารถรบเอาประเทศทางใต้ไว้อย่างง่ายดาย กล่าวคือ ยึดได้เมืองแปรเมื่อ ค.ศ. 1607 เมืองตองอูเมื่อ ค.ศ. 1610 ยึดเอาเมืองสิริเยม (จากเดอบริโต ชาวโปรตุเกส) ได้เมื่อ ค.ศ. 1613 และยึดเมืองทวายได้เมื่อ ค.ศ. 1614 ตั้งแต่ ค.ศ. 1613 ราชสำนักพม่าได้ย้ายจากนครอังวะไปอยู่ที่หงสาวดีอีกครั้งหนึ่ง และใน ค.ศ. 1619 พระเจ้าอนอคเปตลุนได้ทรงรับทูตของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งได้มาตั้งโรงสินค้าอยู่ที่เมืองสิริเยม อังวะ และบาโม⁽⁴⁾ ชาวฮอลันดาก็มีโรงสินค้าของตนที่สิริเยม หงสาวดีและอังวะด้วย

พระเจ้าอนอคเปตลุนสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1628 โดยน้ำมือของราชบุตรชื่อมินเรเดอปปา ผู้สืบราชสมบัติต่อมา แต่ครองราชย์อยู่เพียง 1 ปี เพราะถูกพระเจ้าอาชื่อตูลุน ฆ่าเสีย พระเจ้าตูลุนได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ที่เมืองหงสาวดี ใน ค.ศ. 1629 แล้วทรงย้ายไปกรุงอังวะเมื่อ ค.ศ. 1635 โดยได้ทรงราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่งที่กรุงอังวะ และประทับที่นั่นตลอดมา ทั้งนี้ได้ปล่อยให้บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำและตัวเมืองหงสาวดีขึ้นขึ้นด้วยทรายที่ทับถมเข้ามา การที่ทรงตัดสินพระทัยเช่นนี้ ได้ก่อให้เกิดผลร้ายหลายประการ เพราะเมื่อห่างทะเลออกไปแล้ว ราชวงศ์พม่าต้องกักตัวเองพ้นจากอิทธิพลของต่างประเทศ ไม่รู้เหตุการณภายนอก ซึ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่ง และการที่สละประเทศมอญก็เท่ากับพม่าได้สลัดความคิดที่จะทำให้ส่วนประกอบที่สำคัญทั้ง 2 ส่วนของประชาชนได้รวมกัน ทำให้พวกที่อาศัยอยู่ตามบริเวณปากแม่น้ำ มีโอกาสตั้งตนเป็นอิสระจากรัฐบาลที่อยู่ห่างไกล และไม่สามารถปกครองได้โดยตรงตลอดมา

พระเจ้าปดุงได้สืบราชสมบัติจากพระเจ้าดลนเมือ ค.ศ. 1648 ไม่สามารถที่เผชิญกับสถานการณ์อันเกิดจากการที่กองทัพจีนเข้ามายังเมืองพม่า กองทัพจีนเหล่านี้เป็นพวกที่ภักดีต่อราชวงศ์หมิง ซึ่งถูกล้มไปตั้งแต่ ค.ศ. 1644 กองทัพจีนได้เข้ายึดครองที่ราบยกอแซ และได้เข้าปล้นเมืองพุกาม การไร้ความสามารถของพระเจ้าปดุงทำให้พระองค์ถูกถอดและถูกพระเจ้าปี อนุชาของพระองค์สังหารเสียเมื่อ ค.ศ. 1661 แต่รัชกาลของพระเจ้าปีเอง (ค.ศ. 1661—1672) ก็ได้รับภัยเป็นอันมากจากการโจมตีของฝ่ายสยามในบริเวณปากแม่น้ำ และจากการปล้นสะดมของกองทัพจีน

ความเสื่อมถอยของราชวงศ์ตองอู ซึ่งรู้สึกว่าจะเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายรัชกาลพระเจ้านันทบุเรงนั้น ได้เสื่อมลงไปอีก ในรัชกาลของกษัตริย์องค์ท้ายๆ ราชวงศ์นั้นได้สิ้นสุดลง เพราะประการแรก ถูกโจมตีจากรัฐมณีปุระบ่อยครั้ง แต่ก่อนรัฐนี้เป็นประเทศราชของบุเรงนอง ต่อมากลับตั้งตัวเป็นอิสระ และในระหว่าง ค.ศ. 1724—1749 ได้เข้าโจมตีเมืองตองอูตลอดเวลา สร้างความไม่มั่นคงให้แก่เมืองตองอูอยู่เป็นประจำ ความเสื่อมโทรมอีกประการหนึ่งเกิดจากการแยกตัวของหงสาวดี ซึ่งสมิงทอพุทธเกตุ (ค.ศ. 1740—1747) และผู้สืบราชสมบัติชื่อพญาทะเล (1747—1757) ได้มีอำนาจขึ้นในอาณาเขตตอนใต้ตลอดถึงเมืองแปรและตองอู การที่พวกมอญยึดได้ที่ราบยกอแซเมื่อ ค.ศ. 1751 ได้เป็นภัยร้ายแรงแก่ราชอาณาจักรพม่า คือกรุงอังวะ ถึงกับถูกยึดเมื่อ ค.ศ. 1752 แต่มอญไม่สามารถที่จะแสวงประโยชน์จากความสำเร็จเท่าที่ควรจะทำได้ จึงได้ถอนตัวไปยังหงสาวดี และทิ้งกองทหารเล็กๆ ไว้ที่กรุงอังวะ

อนึ่ง นับเป็นครั้งที่สามในประวัติศาสตร์พม่าที่ได้มีหัวหน้าเผ่าพม่าผู้เข้มแข็งเข้ามาปราบกบฏยุคของประเทศได้ทันเวลา และสามารถรวมประเทศให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อีกครั้งหนึ่ง โดยการใช้กำลัง ได้แก่ ออลองพญา (นักเขียนฝรั่งเรียกอลอมปรา) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1714 ที่เมืองชเวโบทางเหนือของกรุงอังวะ เมื่อกรุงอังวะราชธานีล่มแล้ว ออลองพญาได้ปฏิเสธที่จะถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อพวกมอญ และมอญก็ไม่สามารถยึดเอาหมู่บ้านเกิดของออลองพญาได้ ออลองพญาได้รวบรวมพลพรรคจำนวนมากพอ แล้วจึงยกไปตีกรุงอังวะซึ่งแม้จะมีกองทหารมอญรักษาอยู่ แต่ก็มีกำลังน้อยไม่สามารถป้องกันเมืองไว้ได้ ออลองพญาจึงยึดกรุงอังวะได้ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1753 หลังจากนั้นหนึ่งเดือนพวกมอญก็ต้องอพยพออกจากพม่าตอนเหนือ และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1754 มอญได้พยายามพิชิตกรุงอังวะอีกครั้งหนึ่ง แต่ต้องประสบความล้มเหลว ในปีถัดมา ออลองพญายึดได้เมืองแปร และในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1755 ยึดได้เมืองตะเกิง ซึ่งออลองพญาเปลี่ยนชื่อเป็น ย่างกุ้ง และได้หันไปพัฒนาเมืองสิเรียมซึ่งยึดได้เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1756 ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1757 เมืองหงสาวดีได้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงหลายครั้ง ในที่สุดก็แตกและถูกทำลายอย่างสิ้นเชิง ระหว่างปี ค.ศ. 1758—1759 ออลองพญาได้เข้ารุกรานมณีปุระซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่งของแหลมพม่า และสามารถเข้าราชธานีอิมปาละของมณีปุระได้

ออลองพญาได้ยกเป็นข้ออ้างครั้งแรกที่จะโจมตีกรุงสยาม ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านทางตะวันออก โดยกล่าวหาว่า ทางกรุงสยามได้กักขังนายเรือพม่าไว้ การโจมตีกรุงสยามครั้งนี้ ออลองพญาหวังจะเอาเชลยศึกจำนวนมากมาเป็นพลเมืองของพม่า ใน ค.ศ. 1760 ออลองพญาได้นำทัพผ่านทางเกาะตะมะ

ทวายและตะนาวศรี ทางฝั่งตะวันออกของแหลมพม่า และยกขึ้นไปถึงเมืองเพชรบุรี เมื่อมาถึงกรุงศรีอยุธยาปรากฏว่า ฤดูกาลเปลี่ยนแปลงเร็วเกินไป อลองพญาจึงต้องถอยทัพกลับและสิ้นพระชนม์ระหว่างทาง นับเวลาครองราชย์ได้ 8 ปี โดยปฏิบัติพระราชภารกิจเต็มเปี่ยม

ราชบุตรองค์ใหญ่ของอลองพญาชื่อนองคอคยซึ่งครองราชย์ต่อมาเพียง 3 ปี (ค.ศ. 1760—1763) ต้องยุ่งอยู่กับการปราบกบฏซึ่งขุนพลคนหนึ่งได้เข้ายึดเอากรุงอังวะไว้ และต่อมาพระเจ้าอาที่ครองกรุงตองอูก็เป็นกบฏ แต่ได้ยอมแพ้เมื่อ ค.ศ. 1762 พระอนุชาชื่อชินบยูชิน สืบราชสมบัติต่อมา และไปประทับที่กรุงอังวะ ซึ่งถูกละเลยมาตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าอลองพญา โดยพระเจ้าแผ่นดินได้ย้ายไปอยู่เมืองชเวโบ อันเป็นถิ่นกำเนิดของราชวงศ์ พระเจ้าชินบยูชินได้ปฏิสังขรณ์ราชธานีเก่าแห่งนี้กับได้เรียกเอาพราหมณ์มาจากเมืองพาราณสี เพื่อมาร่วมกับพวกราชบัณฑิตของพม่า จัดการแปลหนังสือภาษาสันสกฤตจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกกฎหมายต่าง ๆ ปี ค.ศ. 1764—1767 นับได้ว่าเป็นระยะสุดท้ายของการพิพาทติดพันกันมาแต่ดั้งเดิมกับกรุงสยาม กล่าวคือพม่ายกทัพมาจากทางเหนือผ่านเชียงใหม่ และอีกทัพหนึ่งรุกมาจากทางใต้ผ่านเมืองทวายและเพชรบุรี ประสบกับการต้านทาน แต่ในที่สุดก็มารวมกันได้ที่หน้ากรุงศรีอยุธยา พม่าได้ล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นเวลา 14 เดือน และเมื่อวันที่ 7 เมษายน ค.ศ. 1767 ราชธานีของกรุงสยามก็ถูกยึดและถูกทำลายโดยสิ้นเชิง ด้วยการปล้นสะดมและวางเพลิง

กองทัพพม่าถูกเรียกกลับไปเพื่อเผชิญกับการรุกรานของจีน ซึ่งเกิดจากเหตุชายแดนเล็ก ๆ น้อย ๆ การรุกรานของจีนครั้งนี้ ได้รับความสนับสนุนจากรัฐฉานในภาคเหนือซึ่งเข้าสมทบด้วย เมื่อจีนได้ยกมาจนใกล้เมืองอังวะ ทัพจีนซึ่งมีพวกแมนจูอยู่ด้วย ถูกตีถอยกลับไปเมื่อ ค.ศ. 1769 ในปีท้าย ๆ ของรัชกาลนั้นพวกมอญได้แข็งเมืองขึ้น (ค.ศ. 1773) และกลับไปเป็นฝ่ายรับแก่กรุงสยาม (ค.ศ. 1775) พระเจ้าชินบยูชินสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1776 ราชบุตรชื่อ ชินกู เป็นรัชทายาท และเป็นผู้ยุติสงครามซึ่งเกิดขึ้นไม่หยุดหย่อนในรัชกาลก่อน ๆ แต่ชินกูเองก็ถูกสังหารเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1782

ได้มีผู้คบคิดจะยกราชสมบัติให้แก่ลูกพี่ลูกน้องของกษัตริย์ที่สวรรคตแต่ไม่สำเร็จ ญาติผู้หนึ่งซึ่งเป็นโอรสที่อาวุโสที่สุดของอลองพญาที่ยังมีชีวิตอยู่จึงเข้ายึดอำนาจเอาไว้ บุคคลผู้นี้คือ พระเจ้าโบดอพญา (ค.ศ. 1782—1819) พระองค์ทรงย้ายราชธานีไปยังอมรปุระ ใกล้กับเมืองมณฑลทะเลในปัจจุบัน เมื่อขึ้นครองราชย์ได้แล้ว 1 ปี ใน ค.ศ. 1783 กองทัพมอญเล็ก ๆ ได้ยกขึ้นมาตีอย่างกุ่มและยึดเมืองไว้ได้ในปีถัดไปโบดอพญาได้ไปตีกรุงยะไข่ และนำเอาพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงชื่อ พระมหามุนี พระองค์ได้ทรงสร้างวิหารให้เป็นที่ประดิษฐาน พร้อมกันกับได้บรรจุตุลาจารึกเก่า 600 แผ่น เกี่ยวกับการกลับนำพระอารามไว้ด้วย ระหว่าง ค.ศ. 1785—1786 พม่าได้พยายามมาพิชิตกรุงสยามอีก แต่ก็ไม่ได้ผล กระนั้นการศึกระหว่างสองประเทศก็ยังไม่เป็นที่ยุติ โบดอพญาได้โปรดให้สร้างวัดเป็นจำนวนมาก และก่อนสวรรคตได้มีโอภาสไปตีแคว้นอัสสัมเมื่อ ค.ศ. 1816

บาคยัตอ ราชบุตร (ค.ศ. 1819—1837) ได้กลับไปประทับที่กรุงอังวะ และตอนต้นรัชกาลได้ทรงไปตีแคว้นอัสสัมอีก แต่การที่พม่าไปรุกรานหุบเขาพหรมบุตรอันเป็นดินแดนของอังกฤษ เป็นผลให้เกิดสงครามครั้งแรกระหว่างอังกฤษกับพม่า ซึ่งได้ประกาศสงครามกันเมื่อวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ.

1824⁽⁵⁾ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคมปีเดียวกันนั้น กองทหารอังกฤษได้ยกขึ้นบกที่เมืองย่างกุ้ง โดยแม่ทัพอังกฤษ เซอร์ อาชิบาลด์ แคมป์เบล ได้ยึดเอาเมืองท่าต่าง ๆ ไว้โดยปราศจากการขัดขวาง ได้แก่ เมืองสิริเยม ทวาย มะริด และเกาะตะมะ ในปีถัดไปการสงครามได้ขยายเข้าไปด้านในของประเทศ เมืองแปรถูกยึดได้เมื่อวันที่ 25 เมษายน ค.ศ. 1825 ยะไข่ถูกยึดได้เมื่อสิ้นฤดูใบไม้ผลิ หลังจากนั้นจึงได้เตรียมทำสัญญาสงบศึก อังกฤษเสนอให้ยุติการศึก โดยพม่าต้องยกเมืองยะไข่ ทวาย และมะริด และยอมชดใช้ค่าเสียหายให้แก่อังกฤษเป็นจำนวนมาก ครั้งแรกกษัตริย์บาคยีตอปฏิเสฐ จึงกลับมีสงครามกันอีก แต่เมื่ออังกฤษรุกเข้ามาเลยเมืองพุกาม และอีก 40 กิโลเมตรจะถึงราชธานี พม่าจึงยอมทำสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1826 อังกฤษได้แคว้นอัสสัม ยะไข่ และชายฝั่งเมืองตะนาวศรีรวมทั้งส่วนหนึ่งของมณฑลเกาะตะมะ ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินด้วย กษัตริย์บาคยีตอทรงสะเทือนพระทัยเป็นอันมากในการพ่ายแพ้ของพระองค์ และเมื่อ ค.ศ. 1832 ก็เริ่มเสียดิพระสติ

เมื่อ ค.ศ. 1837 พระเชษฐาองค์ใหญ่ของพระองค์ชื่อเจ้าทราวดี ได้ถอดพระองค์ออกจากราชสมบัติ แล้วขึ้นครองราชย์สืบมาอีก 9 ปี โดยไม่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญอย่างใด ใน ค.ศ. 1846 เจ้าเมืองพุกามราชโอรสได้เป็นกษัตริย์แทน ความไม่สามารถของกษัตริย์องค์ใหม่ได้เป็นเหตุให้เกิดสงครามอีกครั้งเป็นครั้งที่สอง โดยเรือรบอังกฤษ 2 ลำได้เข้ายึดเมืองย่างกุ้ง การศึกได้เริ่มเมื่อวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1852 เกาะตะมะถูกยึดเมื่อวันที่ 5 และย่างกุ้งถูกยึดเมื่อวันที่ 12 ทางฝ่ายอังกฤษก็เสียกำลังไปมากเหมือนกัน อังกฤษยึดได้พะสิมเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม ยึดได้หงสาวดีเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน และยึดได้เมืองแปรในฤดูร้อนปีนั้นเอง พม่าได้เสียเมืองแปรและหงสาวดี แต่ก็ยึดกลับคืนได้ กระนั้นก็ตามกษัตริย์พม่าก็ได้รีบแจ้งว่า นับแต่นั้นหงสาวดีจะต้องตกอยู่แก่อังกฤษ ซึ่งได้ประกาศผนวกหงสาวดีเมื่อ 20 มกราคม ค.ศ. 1853 การศึกได้ยุติลงโดยไม่มีการทำสนธิสัญญาสันติภาพ เพราะเมื่อวันที่ 1 มกราคม พระเจ้ามินตง อนุชาองค์สุดท้ายของเจ้าเมืองพุกามได้เข้าไปยึดชานเมืองอมรปุระ และในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ก็ได้เข้ายึดตัวเมืองและพระราชวัง แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์

กษัตริย์พม่าองค์ใหม่ตั้งพระทัยจะยุติสงครามอย่างรวดเร็ว และสันติภาพได้เกิดขึ้น โดยไม่มีสนธิสัญญาเมื่อ 30 มิถุนายน ค.ศ. 1853 ข้าหลวงอังกฤษคนแรกที่เมืองหงสาวดี ชื่อ อาร์เธอร์แฟย์ ซึ่งใน ค.ศ. 1855 เคยติดตามคณะของเฮนรี ยูล ไปยังกรุงอังวะ⁽⁶⁾ ใน ค.ศ. 1856 กษัตริย์มินตงทรงเริ่มสร้างราชธานีใหม่ และพระราชวังแห่งใหม่ที่เมืองมณฑะเลย์ ซึ่งอยู่ทางเหนือของอมรปุระเล็กน้อย พระองค์ทรงประทับอยู่ ณ ที่นั้น ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1857 โดยกวาดต้อนเอาพลเมืองของอมรปุระไปอยู่ด้วย ก่อนเสด็จสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1878 พระเจ้ามินตงได้มีโอกาสส่งคณะทูตไปอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1871

ได้มีการสมคบกันในพระราชวังนำเอาราชบุตรของพระเจ้ามินตงชื่อ ทิปอ ขึ้นครองราชย์ (8 ตุลาคม ค.ศ. 1878) รัชกาลนี้ตั้งต้นด้วยการประหารพวกเจ้าในราชวงศ์ 70-80 องค์ด้วยกัน พระราชินีสุภยาลัตและพระราชมารดาเป็นผู้ตัดสินพระทัยกำจัดบุคคลเหล่านี้ (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1879) สงครามครั้งที่สามกับอังกฤษได้เกิดขึ้นเนื่องจากกรณีโจรสลัด การทารุณโหดร้ายต่อคนในบังคับอังกฤษ การ

เรียกค่าปรับบริษัทอังกฤษถึงสองแสนสามหมื่นปอนด์ รวมทั้งพระเจ้าทิปอทรงปฏิเสธไม่ยอมชำระความระหว่างสองประเทศด้วย อังกฤษจึงยื่นคำขาดเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม ค.ศ. 1885 และในวันที่ 7 พฤศจิกายน กษัตริย์พม่าได้เรียกกระดุมกำลัณฑ์ กองทัพอังกฤษจากอินเดียได้ข้ามเขตแดนเข้ามาตั้งแต่วันที่ 14 พฤศจิกายน รุกอย่างรวดเร็วเข้ายึดเมืองพุกาม (22 พฤศจิกายน) และเมืองมยีนคยา (25 พฤศจิกายน) มาถึงหน้ากรุงอังวะ เมื่อวันที่ 26 ซึ่งในวันรุ่งขึ้นกษัตริย์จึงออกคำสั่งให้ทหารของพระองค์ยุติการรบวันที่ 28 มัณฑะเลย์ถูกยึด กษัตริย์พม่าถูกจับเป็นเชลย และถูกจับส่งไปอินเดียพร้อมทั้งครอบครัว จากมัณฑะเลย์ อังกฤษได้ยกขึ้นไปทางเหนือถึงเมืองบาโม และในวันที่ 28 ธันวาคม ลุ่มแม่น้ำอิรวดีทั้งหมดก็ตกอยู่ในมือของอังกฤษ แต่พม่าก็ยังจัดกองโจรและโจรสลัดปล้นพวกอังกฤษอยู่อีกระยะหนึ่ง อังกฤษได้ประกาศผนวกพม่าทางเหนืออย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 ผนวกรัฐฉานในปีต่อมา และผนวกเทือกเขาชินใน ค.ศ. 1889 ด้วยประการฉะนี้พม่าจึงตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ จากนั้นได้มีการปักปันดินแดนกับกรุงสยามเมื่อ ค.ศ. 1893 ปักปันดินแดนกับฝรั่งเศสซึ่งครองอินโดจีนเมื่อ ค.ศ. 1895 และปักปันดินแดนกับจีนเมื่อ ค.ศ. 1900

ประเทศพม่าเป็นประเทศหนึ่งในบรรดาภูมิภาคแรก ๆ ของแหลมอินโดจีน ถึงแม้มิใช่เป็นประเทศแรกที่เข้าอยู่ในเขตขยายตัวของอารยธรรมอินเดีย พวกมอญบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ พวกพะยูแห่งแคว้นศรีเกษตร ได้รับอารยธรรมอินเดียโดยตรง แต่เมื่อพม่าได้พิชิตบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ และเข้าผสมกับอารยธรรมของพวกมอญและพวกพะยู ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียแล้ว พม่ากลับได้รับอิทธิพลจากเพื่อนบ้านหรือจากต่างประเทศน้อยกว่ารัฐอื่นๆ ในอินโดจีน ภายหลังยุครุ่งเรืองของพุกาม ซึ่งในยุคนี้อารยธรรมแบบโคแบบหนึ่งกำลังก่อตัวขึ้น รวมทั้งพุทธศาสนาซึ่งปฏิรูปแบบสิ่งหลักได้เป็นรูปร่างและมีคุณค่าขึ้นในประเทศนี้มาแต่บัดนั้น และได้ขยายไปทางตะวันออก ขณะเดียวกัน ปรากฏว่าราชวงศ์ที่รวมกันของตองอูและชเวโบต้องอยู่อยู่กับการรวมประเทศ ซึ่งแบ่งแยกกันอยู่ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว ต้องกังวลกับชัยชนะทางทหารและการขยายอาณาเขตกษัตริย์พม่าองค์สุดท้ายในศตวรรษที่ 19 ต่างกับกษัตริย์สยามราชวงศ์กรุงเทพฯ ซึ่งมองเห็นการณ์ไกล กล่าวคือกษัตริย์พม่าไม่รู้และไม่เข้าใจในกำลังอำนาจของอังกฤษ ในด้านจิตใจก็ไม่ทราบถึงเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในโลก และมักจะปรับตัวไม่ได้กับอิทธิพลภายนอก ซึ่งในท่าที่เช่นนี้ ในทางวัฒนธรรมถือว่าเป็นการชะงักงันอย่างหนึ่ง จุดติดอยู่ในอ่างที่บัพพะจะไม่อาจรับการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของระบบใหม่ๆ ได้เลย

ราชอาณาจักรพุกามมีความรุ่งเรืองทางวัตถุ และกิจกรรมด้านจิตใจซึ่งอำนวยต่อการตั้งสำนักศิลปะที่มีความรุ่งเรืองได้เพียงสองศตวรรษครึ่ง แต่ในศตวรรษต่อๆ มาประสบแต่ความยุ่งยากขัดแย้งกันภายใน ได้รับความกระทบกระเทือนจากสงครามภายนอก ซึ่งแม้ว่าพม่าจะเป็นฝ่ายชนะ ผลของชัยชนะก็ไม่คงทนถาวร ศตวรรษหลังๆ จึงไม่เปิดโอกาสให้มีการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมได้เลย ซึ่งตามความจริงก็มีได้เห็นว่าพม่าค้นคิดรูปแบบใหม่ๆ ขึ้น นอกจากการตกแต่งเพิ่มเติมสถาปัตยกรรมทวยหรือการดัดแปลงรูปแบบเก่าๆ ด้วยการตกแต่งประดับประดาอย่างฟุ้งเฟ้อ ซึ่งบางครั้งก็กลายเป็นแบบอันรุ่งรัง นอกจากนั้นราชธานีทั้งหลาย⁽⁷⁾ อันได้แก่เมืองสะแก อังวะ หงสาวดี อมรปุระ ต่างก็ถูก

ทำลายหรือถูกทอดทิ้ง ประสบชะตากรรมร้ายยิ่งกว่าเมืองพุกาม ในเมืองพุกามนั้นมีสิ่งก่อสร้างที่แข็งแรง นอกจากจะต้านทานได้แม้แต่การยึดเมืองของพวกมองโกล (ซึ่งมักจะไม่ทำลายบ้านเมือง) แล้วก็ยังทนต่อกาลเวลาอีกด้วย ส่วนสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยไม้ ก็มีเพียงสถานที่ต่าง ๆ ในกรุงมณฑลเย่⁽⁸⁾ เท่านั้นที่พอจะให้แนวความคิดได้ การก่อสร้างด้วยวัสดุถาวรมักจะเป็นสถาปัตยกรรมที่ทรงสวย ซึ่งมียอดแหลมฐานกว้าง ดังเช่น เจดีย์ชเวดากองอันมีชื่อเสียงของย่างกุ้ง

สำหรับวรรณกรรมภาษาพม่า⁽⁹⁾ ได้มีการแต่งวรรณคดีฉบับแรก ๆ ขึ้นเมื่อครั้งหลังของศตวรรษที่ 15 ระยะเวลาที่ราชสำนักของพม่าอยู่ที่กรุงอังวะ วรรณกรรมเหล่านั้น ได้แก่ บทเพลงว่าด้วยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หรือบทกลอนขอพระเกียรติองค์กษัตริย์ รวมทั้งโคลงกลอนสั้น ๆ ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ หรือความรู้สึกพิศवास และเรื่องราวชีวิตหลังของพระพุทธรองค์ อันได้รับการบันทึกลงโดยตรงจากนิยายชาดกในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาทั้งสี่ สำหรับนิยายชาดกนั้นมีปราชญ์ชื่อ ทิลาวุณะ ซึ่งได้ประพันธ์บทประพันธ์ร้อยแก้วเก่า ๆ ที่ยังเก็บรักษาไว้ มีเรื่องทางศาสนาและบันทึกพงศาวดารของนครลังกา (ยาชชวังกยอ ค.ศ. 1520) กับคู่แข่งผู้เป็นมอญชื่อ รัตทารา ผู้ประพันธ์สุริยทิตชาดก 2 ฉบับ (ค.ศ. 1484, 1494) นอกจากนี้ยังมีชื่ออัครกวีผู้มีชื่ออีกสามคน ผู้ปรับปรุงนิยายชาดก (1535, 1538, 1542) ในยุคที่มีเกียรติคุณทางการทหารของกษัตริย์พระองค์ต่าง ๆ แห่งราชวงศ์ต้องเป็นเหตุให้มีการสร้างผลงานของจินตกวีซึ่งสรรเสริญความยิ่งใหญ่ต่างๆของกษัตริย์ในยุคนั้น ดังเช่นมีจินตกวีทหารชื่อ นาเวศ ซึ่งได้ประพันธ์บทกลอนเหล่านี้ขึ้นเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีมอญชื่อมินยา ดาลา กวีร่วมยุคกับนาเวศได้ดัดแปลงนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่องราวราชราชเป็นภาษาพม่าสำหรับจินตกวีผู้มีชื่อเสียงที่สุดแห่งยุค ได้แก่ ปเลทยาสา (1684—1754) ผู้ประพันธ์โศกนาฏกรรมเก่าแก่ที่ยังเก็บรักษาไว้ และบทขับร้องสั้น ๆ ชุดแรก ๆ โดยได้รับแรงบันดาลใจจากชีวิตของชาวนา ยุคสุดท้ายของวรรณกรรมเริ่มตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าอลองพญา เมื่อ ค.ศ. 1752 มีผลงานทางวรรณกรรมจำนวนมากซึ่งเป็นที่รู้จักกัน ผลงานเหล่านี้หลายชิ้นแสดงว่าได้รับอิทธิพลหรือได้เรียนแบบมาจากวรรณกรรมของไทย จินตกวีหรือผู้ประพันธ์ร้อยแก้วซึ่งเราไม่สามารถอ้างชื่อได้ทั้งหมด มักจะประพันธ์มาในแนวเดียวกัน คือ ประพันธ์แต่ชีวิตหลังของพระพุทธรองค์ วรรณคดีทางประวัติศาสตร์ทั้งร้อยกรองและร้อยแก้วก็มีความรุ่งเรืองในยุคนี้ นอกจากนี้ยังมีพงศาวดารอิงเรื่องรักใคร่มาบ้างน้อยบ้างที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ เรื่องชมนันนิน ยาชาวิน พงศาวดารพระราชวังแก้ว (ค.ศ. 1826) ซึ่งผู้ประพันธ์ผู้หนึ่งคือ โมนิเวชยาดอ (ค.ศ. 1766 ถึงประมาณ ค.ศ. 1837) โมนิเวชยาดอนี้ยังเป็นหนึ่งในบรรดาผู้ประพันธ์คนสำคัญเกี่ยวกับชีวิตหลังของพระพุทธรองค์อีกด้วย

1. *The Kalyāni inscriptions erected by King Dhammaceti at Pegu in 1476 A. D...*, Text and translation, Rangoon, 1892.
2. THAN TUN, *History of Burma A. D. 1300-1400*, *J. Burma Res. Soc.*, XLII, 2, 1959, p. 119.
3. TIN HLA THAW, *History of Burma A. D. 1400-1500*, *Ibid.*, p. 135.
4. D. G. E. HALL, *Early English intercourse with Burma (1587-1743)*, Londres, 1928.
5. W.F.B. LAURIE, *Our Burmese wars and relations with Burma, being and account of military and political operations, 1824-1825-1826 and 1852-1853*, Londres, 1885.
6. H. YULE, *A narrative of the mission sent by Governor-General of India to the Court of Ava in 1855, with notices of the country, government and people*, Londres, 1858.
7. V. C. S. O'CONNOR, *Mandalay and other cities of the past in Burma*, Londres, 1907.
8. CH. DUROISELLE, *Guide to the Mandalay Palace*, Rangoon, 1925.
9. HLA PE, *Letteratura birmana, Le Civiltà dell' Oriente : Letteratura*, Rome, 1957, p. 791.
MAUNG HTIN AUNG, *Burmese drama. A Study with translations of Burmese plays*. Calcutta, 1957.

ประเทศกัมพูชา

ใน ค.ศ. 1283 กัมพูชาได้ถูกกองทัพเล็ก ๆ ของมองโกลซึ่งมาจากแคว้นจัมปาสุรุกราน ซึ่งได้ผล คือ ทำให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการในฐานะประเทศราชให้แก่พระเจ้าบุปผไฉวันเมื่อ ค.ศ. 1285 ใน ค.ศ. 1295 พระเจ้าชัยวรมันที่ 8 ได้ทรงสละราชสมบัติให้แก่พระราชบุตรเขย พระนามว่า สรินทรวรมัน (ค.ศ. 1295–1327) ในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์นี้ได้มีทูตจีนนามว่า เจียวตาทวน มาเยือนกัมพูชา เจียวตาทวนผู้นี้ได้เขียนจดหมายเหตุความทรงจำเกี่ยวกับประเพณีของกัมพูชา ค.ศ. 1296–1297 เมื่ออ่านประกอบกับข้อมูลที่ได้จากในศิลาจารึกแล้ว ก็สามารถวาดภาพที่ค่อนข้างจะบริบูรณ์เกี่ยวกับอารยธรรมนครวัดก่อนที่อารยธรรมนี้จะเสื่อมทราลงไปอย่างสิ้นเชิง

หลังจากที่เจียวตาทวนได้กล่าวถึงการเดินทางของเขาแล้ว จึงได้พรรณนาถึงราชธานีของกัมพูชาด้วยความถูกต้องเป็นอันมาก ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงที่พักอาศัยชนิดต่าง ๆ โดยเริ่มจากพระราชวังหลวงซึ่งในพระราชวังนี้ “มีหอทองคำ (พิมานอากาศ) บนยอดของหอนี้เป็นที่บรรทมของกษัตริย์ชาวพื้นเมือง ทุกคนอ้างว่าในหอแห่งนี้มีภูตสิงอยู่ เป็นงู 9 หัว ซึ่งถือว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินของราชอาณาจักร ทุกคืนงูนี้จะปรากฏร่างเป็นหญิง และกษัตริย์จะบรรทมร่วมกับหญิงผู้นี้ก่อน” เรื่องนี้น่าจะเป็นการรำลึกความทรงจำอันเก่าแก่ เกี่ยวกับการสมรสของพราหมณ์ผู้สร้างอาณาจักรพูนกับบุตรสาวของหัวหน้าคนในท้องถิ่นซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของแผ่นดิน เกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย ทูตจีนผู้นี้ได้บันทึกว่าเป็นสมัยใช้ผ้าจากตะวันตก (คงจะเป็นจากอินเดีย) และพรรณนาถึงเครื่องทรงของกษัตริย์ซึ่งตรงกับที่ปรากฏในภาพหุ่นต่าของศตวรรษที่ 12 ซึ่งเป็นภาพกษัตริย์ ส่วนที่เกี่ยวกับข้าราชการ “ซึ่งมีเสนาบดี ขุนพล และโหราจารย์” และลูกจ้างชั้นผู้น้อย ซึ่งเจียวตาทวนได้บอกลักษณะของบรรดาศักดิ์ในการปกครองของเขมรไว้อย่างถูกต้อง “ส่วนมากพวกเจ้ามักจะได้รับเลือกให้เข้ารับราชการ หรือมิฉะนั้นผู้ที่ยกบุตรสาวของตนให้เป็นสนมของพระเจ้าแผ่นดิน” ก็จะได้รับเลือกเช่นกัน ทั้งนี้เป็นการยืนยันข้อมูลจากศิลาจารึกที่ว่าด้วยเครื่องยศ อันได้แก่ คานหามทองคำหรือเงิน กลดดำมทองหรือเงิน ทูตจีนอ้างว่า มีนิกายศาสนาธรรมสามอย่าง คือ พวกบัณฑิต ซึ่งได้แก่ พราหมณ์ “ซึ่งก็เห็นว่าแต่งกายเหมือนกับคนทั่วไป เว้นแต่ว่ามีด้ายสายสิญจน์คล้องคอ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นนักปราชญ์” เจ้ากู (คำที่มีต้นกำเนิดจากภาษาไทย) ซึ่งได้แก่ พระภิกษุในพุทธศาสนา “ซึ่งโกนศีรษะนุ่งห่มสีเหลืองคลุมหัวไหล่ขวา ร่างกายท่อนล่างครองจีวรผ้า และไปมาด้วยเท้าเปล่า ภิกษุเหล่านี้เคารพพระพุทธรูป เช่นพระพุทธรูปปางยืน ฉันทอาหารวันละมื้อ และสวดมนต์ที่จารลงบนใบลานเป็นจำนวนมาก” ทาปีสสวิน ซึ่งได้แก่ พวกฤษีชนกัมพูที่บูชาศิวลึงค์ “เป็นแท่งหินเหมือนกับแท่นบูชาพระธรณีในประเทศจีน” เจียวตาทวนได้เขียนข้อความยืดยาวซึ่งผู้เขียนเองก็ไม่กล้าประกันถึงความถูกต้อง (“โดยที่ไม่ได้มีการ

ยินยอมให้คนจีนเป็นพยานของสิ่งเหล่านี้ จึงไม่อาจทราบความจริงได้”) ทูตจีนผู้นี้ได้บรรยายถึงเรื่องเจนนัน ซึ่งไม่รู้ว่าเป็นอะไร แต่เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการเบิกพรหมจารีของหญิงสาว และงานพิธีสิบสองเดือน ซึ่งเป็นบทที่สนุกสนานยิ่ง ในบรรดางานพิธีต่างๆ นี้ มีอย่างหนึ่งที่เจียวตาวกวนบอกไว้ว่า “เป็นงานจุดประทักษิณไฟ ซึ่งคงจะต้องเกี่ยวข้องกับงานศพ และงาน “ขว้างลูกกลม” ซึ่งเวลานี้ก็ยังคงเล่นกันควบคู่ไปกับเพลงร้องของเด็กชายหญิงในวันขึ้นปีใหม่ งานสร้างน้ำพระพุทธรูปซึ่งมีในวันขึ้นปีใหม่ งานสำรวจประชากร ซึ่งเป็นการสำรวจสำมะโนครัวชนิดหนึ่ง ซึ่งเคยทำในกรุงสยามแต่ก่อน งานเผาข้าวอันเป็นงานพิธีเกี่ยวกับการกสิกรรม แสดงว่า หมตดูตู่เก็บเกี่ยว เกี่ยวกับการศาล เรื่องก็มักจะไปถึงพระเจ้าแผ่นดิน” นอกจากนั้น ทูตจีนผู้นี้ยังกล่าวถึงการทรมานและการสอบสวนทวนพยานด้วยความทารุณต่างๆ ในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ได้อ้างถึงโรคเรื้อน “เคยมีกษัตริย์องค์หนึ่งเคยเป็นโรคเรื้อนนี้” เกี่ยวกับประเพณีงานศพมีการกล่าวถึงการเอาซากศพให้สัตว์ป่ากัดแทะ ทูตจีนกล่าวเพิ่มเติมว่า “เดี๋ยวนี้คงซึกจะเผาศพกันน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่พวกที่สืบเชื้อสายมาจากจีน ศพกษัตริย์นั้นจะฝังไว้ในหอสูง แต่ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะเป็นการฝังพระศพหรือพระอัฐิไว้เท่านั้น” ข้อความนี้ถือว่า เป็นหลักฐานสำคัญที่อธิบายถึงการค้นพบหลุมศพในอนุสาวรีย์ใหญ่ๆ ของนครวัดเจียวตาวกวนได้กล่าวถึงการกสิกรรม ลักษณะภูมิประเทศ ผลผลิตและการค้า กล่าวว่าสินค้าจีนเป็นที่ต้องการมาก กับได้กล่าวถึงต้นไม้และสัตว์ด้วย เขาได้พรรณนาถึงเครื่องเรือนและเครื่องถ้วยชามของเขมร ซึ่งแต่ไหนแต่ไรมา และจนขณะนั้นก็ยังเป็นเครื่องใช้หายบๆ กล่าวถึงรถและคานหาม กล่าวถึงเรือเล็ก เรือแจว และเรือเร็ว ในราชอาณาจักรแบ่งออกเป็น 90 มณฑล และทูตจีนได้กล่าวมณฑลเหล่านี้เพียงบางมณฑล มณฑลที่พอจะรู้ว่าเป็นมณฑลใด มีไม่กี่แห่งนัก เขากล่าวว่า “แต่ละหมู่บ้านมีวัด หรือสถูป บนถนนสายใหญ่ๆ มีที่พักคนเดินทางคล้ายกับโรงเตี๊ยมของจีน” (หมายถึงที่พักรถทาง หรือ “บ้านซึ่งมีไฟอยู่ด้วย” ในสมัยชัชวรมันที่ 7) ได้กล่าวถึงรายละเอียดบางประการเกี่ยวกับการสกัดเอาดีของคน (ซึ่งยังปฏิบัติกันอยู่ในขณะที่กัมพูชาเริ่มเข้าอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส) นอกจากนั้นก็ได้กล่าวถึงการอาบน้ำและเครื่องอาวุธ ตอนสุดท้าย เจียวตาวกวนได้พรรณนาถึงการเสด็จออกของกษัตริย์ในเครื่องยศใหญ่ และการเผ่ากษัตริย์ในพระราชวัง

ใน ค.ศ. 1307 พระเจ้าสรินทรวรมัน ได้สละราชสมบัติแล้วเสด็จออกทรงผนวช กษัตริย์พระองค์ใหม่ได้ขึ้นสู่อราชบัลลังก์ทรงพระนามว่า สรินทราชัวมันและทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลา 20 ปี พระองค์ได้ตกแต่งเทวสถานที่พระเจ้าชัชวรมันที่ 8 ได้ทรงสร้างไว้ที่นครวัด เพื่ออุทิศให้แก่พราหมณ์ช้อยมงคลอรต ซึ่งสิ้นชีพในรัชกาลของพระองค์เมื่อมีอายุได้ 104 ปี นอกจากจะมีทูตจีนมาয়ักัมพูชาเมื่อ ค.ศ. 1320 แล้ว ก็ไม่มีเหตุการณ์อื่นใดที่เกี่ยวข้องกับพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ ใน ค.ศ. 1327 พระเจ้าชัชวรมันปรเมศวรได้ขึ้นเป็นกษัตริย์แทน ทั้งนี้ทราบได้จากจารึกภาษาสันสกฤตแผ่นใหญ่ซึ่งเรียกกันว่า จารึกนครวัด⁽²⁾ ที่จริงแล้วเป็นจารึกที่ได้จากที่แห่งหนึ่งซึ่งแต่ก่อนเรียกกันว่า กบิลปุระอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเทวสถาน ผู้จารึกคิดาคือปราชญ์พราหมณ์มีนามว่า วิทเยทสทิมันต์ เป็นจารึกภาษาสันสกฤตแผ่นสุดท้ายของกัมพูชา จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าในประเทศที่พุทธศาสนาซึ่งใช้ภาษาบาลีคงจะมีความก้าวหน้าอย่างมาก จารึกภาษาบาลีเก่าที่สุดคือจารึกเมื่อ ค.ศ. 1309 พระเจ้าสรินทรวรมันทรงจารึกไว้เมื่อสละราชสมบัติแล้ว⁽³⁾ ลัทธิฮินดูจะยังคงเหลืออยู่ที่แต่ในราชสำนักเท่านั้น

อาจเป็นไปได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันปรเมศวรซึ่งส่งคณะทูตไปยังประเทศจีน เมื่อ ค.ศ. 1330 และใน ค.ศ. 1335 ได้ส่งคณะทูตไปค่านับจักรพรรดิเวียดนาม ตรันเทียนตอง ที่เขากัวเรา และคงได้พบกับ คณะทูตของกรุงสุโขทัยที่นั่น

การที่จะแยกแยะความเชื่อมโยงกันระหว่างรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร กับกษัตริย์องค์แรกๆ ที่ปรากฏพระนามในพงศาวดารของกัมพูชานั้น เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะพงศาวดารของกัมพูชา⁽⁴⁾ เริ่มบันทึกไว้เมื่อ ค.ศ. 1350 โดยใช้พระนามภายหลังกษัตริย์สวรรคตแล้วว่า นิวานปาทะ (นิพานบาท) ช่องว่างระหว่างเรื่องราวของกษัตริย์ตามศิลาจารึกเก่า กับกษัตริย์ตามพงศาวดารสมัยใหม่จึงมีอยู่ วัน เดือน ปี ที่แน่นอน ส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับคณะทูตหรือเรื่องการเปลี่ยนรัชกาลที่ประวัติศาสตร์ใน สมัยแผ่นดินหมิงได้บันทึกไว้ แต่ที่จดไว้นี้เรียกกษัตริย์โดยตำแหน่ง (สมเด็จพระเจ้าพระยา) ไม่ได้เรียกพระนามส่วนพระองค์หรือพระนามาภิไธย จึงทำให้การกำหนดว่า กษัตริย์พระองค์ใดมีพระนาม อยู่ในพงศาวดารกัมพูชาและพงศาวดารไทยเป็นไปได้ยาก เพราะข้อมูลต่างๆ ไม่สู้จะสัมพันธ์กันนัก

ดูเหมือนว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1350 จนถึง ค.ศ. 1430 การศึกจะไม่เคยว่างเว้นเลยระหว่างนครวัดกับ กรุงศรีอยุธยา ตามพงศาวดารกล่าวว่า ชาวสยามยึดนครวัดได้อย่างน้อยสองครั้ง ครั้งแรกใน ค.ศ. 1352 และครั้งที่สอง ใน ค.ศ. 1394 แต่หลักฐานที่ว่านี้ รู้สึกว่ายังโต้แย้งได้อยู่⁽⁵⁾ หลังจากที่ประวัติศาสตร์ มิได้กล่าวถึงเรื่องใดที่แน่นอนเป็นเวลาถึง 30 ปี และมากล่าวอย่างมั่นคงอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลของ กษัตริย์เขมร พระนามว่า ธรรมาโคกราช ซึ่งถูกพระเจ้ากรุงสยามพระนามว่าปรมราชาที่ 2 (ปรมราชา) โจมตี ผลก็คือยึดนครวัดได้เด็ดขาด เมื่อ ค.ศ. 1431 กษัตริย์เขมรถูกประหารและราชบุตรชื่อพระยา ญาติได้รับราชสมบัติต่อมา พระองค์ตกลงทั้งราชธานี ซึ่งเปิดช่องให้แก่ศัตรูและยากแก่การป้องกัน แล้วไปประทับที่เมืองบาसान (หรือสรสาทรอ) เมื่อ ค.ศ. 1433 และได้เสด็จออกจากเมืองนั้นเมื่อเกิด อุทกภัย จึงได้มาประทับ ณ ที่ซึ่งแม่น้ำสี่สายมาพบกัน อันเป็นที่ตั้งของกรุงพนมเปญ เมื่อ ค.ศ. 1434⁽⁶⁾ ได้โปรดให้สร้างพระราชวังไว้ ณ ที่นั้นพร้อมกับสถาปนาใหญ่ระฆังบนเนินเขาจำลอง ซึ่งตั้งตระหง่าน อยู่เหนือตัวเมือง อันเป็นการสร้างทำนองเดียวกันกับเทวาลัยบนภูเขาในราชธานีเก่า เมื่อทรงราชาภิเษกเมื่อ ค.ศ. 1441 โดยมีพระนามอันทรงเกียรติว่า สุริยวรมัน กษัตริย์พระองค์นี้ได้ยังความราบคาบ และทำให้กัมพูชามีอำนาจขึ้นในระดับหนึ่ง ทรงสละราชสมบัติเมื่อประมาณ ค.ศ. 1459 โดยโอน อำนาจให้แก่ราชโอรสองค์หัวปีก่อน แล้วต่อมาจึงโอนให้ราชบุตรองค์ที่สอง องค์หลังนี้ได้ถูกไทยจับ เป็นเชลยใน ค.ศ. 1437 ในระหว่างที่มีการรบซึ่งทำให้กัมพูชาต้องเสียมณฑลจันทบุรี (จันทบูรณ) โคราช และนครวัด กัมพูชาได้ต่อสู้อยู่ถึง 3 ปี ราชบุตรของพระยาญาติได้บังคับให้ชาวสยามถอนตัว ออกจากประเทศ และทำพิธีบรมราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า ธรรมราชา สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1504 ราชนัดดาองค์หนึ่งชื่อ อองจัน เมื่อได้ปราบกบฏซึ่งมีผู้ก่อการชื่อ กัน ลงได้แล้ว ได้ย้ายราชธานี ไปตั้งที่กรุงละแวก ซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางทางระหว่างแม่น้ำ 4 สาย กับทะเลสาบใหญ่ กษัตริย์พระองค์ ใหม่ได้ทรงจัดระเบียบประเทศ และทรงเสริมสร้างกองทัพจนสามารถโจมตีชาวสยามที่เข้ามาบุกรุกอีก ครั้งหนึ่งเมื่อ ค.ศ. 1540 ล่าถอยไป พระองค์โปรดให้สร้างพระราชวังขึ้นในราชธานีแห่งใหม่ และ บรมราชาภิเษกเมื่อ ค.ศ. 1553 สองปีหลังจากนั้น ได้ตีกองทัพสยามที่ใกล้เมืองโพธิสัตว์และทรงมีชีวิต

อย่างสันติจนสิ้นรัชกาลเมื่อ ค.ศ. 1566 ทัังอนุสรณ์ไว้ว่า เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของกัมพูชา หลังยุคนครวัด ประมาณ ค.ศ. 1550—1551 กษัตริย์พระองค์นี้อาจจะทรง “ค้นพบ” เมืองยโสธรปุระเก่า ซึ่งเป็นเมืองที่ถูกทอดทิ้งมากกว่าศตวรรษในคราวเสด็จไปล่าสัตว์ และต่อมาผู้สืบราชสมบัติของพระองค์ คือ พระบรมราชา ซึ่งสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1576 ได้นำราษฎรเข้าไปอยู่ในเมืองเก่านี้ ราชบุตรของกษัตริย์พระองค์หลังนี้คือพระเจ้าสัตถาที่ 1 ทรงย้ายราชสำนักไปประทับที่นครวัด และมีชาวยุโรปไปเยี่ยมเป็นครั้งแรกเป็นพวกมิชชันนารีชาวโปรตุเกส ความสัมพันธ์ครั้งนั้นเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่⁽⁷⁾

ทายาทขององจันกรุงสยามซึ่งขณะนั้นกำลังเริ่มถูกโจมตีจากเพื่อนบ้านทางตะวันตก แต่ใน ค.ศ. 1590 พระนเรศวรทรงได้อำนาจในกรุงศรีอยุธยา และทรงตีพม่าแตกพ่ายไป (ค.ศ. 1592) ปีถัดมาพระนเรศวรจึงทรงหันมาทางด้านกัมพูชา กริธาทัพไปยังกรุงละแวก และทรงยึดเมืองไว้ได้เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1594 ได้รับสมบัตินครหลวงไปจากเมืองนี้ พระเจ้าสัตถาที่ 1 กับราชบุตรหวัปี 2 องค์ ทรงลี้ภัยไปอยู่ประเทศลาว และเสด็จสวรรคตที่นั่น ขณะเดียวกับที่พวกกบฏได้ยึดเอาราชสมบัติในกัมพูชา ต่อมามีการแทรกแซงจากชาวยุโรป 2 คน คนหนึ่งเป็นชาวโปรตุเกสชื่อดิโอโก เวโลโซ อีกคนหนึ่งเป็นชาวสเปนชื่อบลาส รูอิซ เดอ แชนาน กองซาลเ มิกองทัพส่งมาจากกรุงมะนิลาเมื่อ ค.ศ. 1596 กับ 1598 ได้ช่วยยกพระยาทัน (คือพระบรมราชาที่ 2) ราชโอรสของกษัตริย์ที่สวรรคตขึ้นครองอำนาจ แต่ตอนปลายปี ค.ศ. 1599 ทรงถูกขามลายุสังหาร ขามลายุเหล่านี้ ได้อ้างเหตุสังหารหมู่พวกชาวสเปนที่ตั้งอยู่ในค่ายใกล้กรุงพนมเปญเมื่อไม่กี่เดือนก่อนหน้านั้น ภายหลังรัชกาลพระยาทัน ได้มีพระยาอัน พระเจ้าอาผู้เป็นโอรสองค์ที่ 2 ของพระบรมราชาที่ 1 และเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสัตถาครองราชย์สืบมาเป็นเวลา 1 ปี (บรมราชาที่ 3) แล้วถูกสังหารชีวิตเช่นกัน พวกขุนนางของราชอาณาจักรกัมพูชาได้รับเอาพระเจ้าสุริยวรมันจากกรุงสยาม เจ้าองค์นี้ได้ถูกจับเป็นเชลยตั้งแต่ครั้งกรุงละแวกถูกยึด แล้วพวกขุนนางก็ประกาศตั้งให้เป็นกษัตริย์ราว ค.ศ. 1603 หลังจากที่พระยานนท์ ราชบุตรองค์ที่สามของพระสัตถาเป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ระยะหนึ่ง

ใน ค.ศ. 1618 พระเจ้าสุริยวรมัน ซึ่งอาจเรียกว่าพระบรมราชาที่ 4 ทรงสละราชสมบัติให้แก่ราชบุตร คือ พระไชยเชษฐา ผู้สร้างพระราชวังขึ้นที่เมืองอุดง (อุดง) ตั้งอยู่ระหว่างกรุงละแวกกับพนมเปญ ใน ค.ศ. 1620 พระองค์ได้อภิเษกสมรสเป็นงานใหญ่โตที่เมืองอุดง กับเจ้าหญิงแห่งแคว้นโคจินจิ้น ราชธิดาของกษัตริย์สายเวียง แห่งราชวงศ์เหงียน เป็นการอภิเษกสมรสที่มีผลสำคัญมาก เพราะเป็นเหตุให้ชาวเวียดนามได้เข้ามาตั้งอยู่ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง โดยความช่วยเหลือของเจ้าหญิง คณะทูตของโคจินจิ้นได้รับอนุญาตจากกษัตริย์กัมพูชาให้ตั้งด่านศุลกากรขึ้นที่เมืองเปรักอร์ เมื่อ ค.ศ. 1623 อันเป็นที่ตั้งเมืองไซ่ง่อนในทุกวันนี้ ในรัชกาลของพระไชยเชษฐาตัวเอง ที่พวกฮอลันดาชุดแรกสามารถเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพนมเปญ แม้จะถูกชาวโปรตุเกสคัดค้าน พระไชยเชษฐาสวรรคตประมาณ ค.ศ. 1625

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1642 หลังจากที่มิชชันนารีต่อมาอีกหลายองค์ และมีการกบฏขึ้นในพระราชวัง พระองค์เจ้าจัน ราชโอรสของพระไชยเชษฐาเกิดจากพระราชมารดาชาวลาว ได้ประกาศ

ตนเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า รามาธิบดี หลังจากนั้นไม่นาน กษัตริย์พระองค์นี้รับนับถือศาสนาอิสลาม และห้อมล้อมด้วยพวกอพยพชาวมลายูและชาวชวา พวกเหล่านี้ได้ช่วยให้พระองค์ออกคำสั่งสังหารหมู่ชาวฮอลันดาทุกคนในกรุงพนมเปญเมื่อ ค.ศ. 1364 รวมทั้งหัวหน้าโรงค้าฮอลันดา ชื่อ ปีแอร์เดอ เรเชอมอर्ट ด้วย เมื่อถูกพวกฮอลันดาจับพวกสยามซึ่งเป็นพันธมิตรก็กันคุกคามกษัตริย์ “นอกรีต” พระองค์นี้ยินยอมคืนเชลยศึกและสินค้าที่ยึดไว้แก่พวกฮอลันดาเป็นบางส่วนเมื่อ ค.ศ. 1646—1647 ได้ทำสัญญาสันติภาพกันเมื่อ ค.ศ. 1655 ยอมชดใช้ค่าเสียหายให้แก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา แต่ไม่ยอมให้ฮอลันดาผูกขาดการค้าตามที่เรียกร้อง เหตุการณ์ทั้งหมดนี้ถือได้ว่าเป็นวาระสุดท้ายของวิสาหกิจของชาวยุโรปในกัมพูชา

ในขณะเดียวกันชาวกัมพูชาซึ่งเป็นศัตรูกับกษัตริย์นอกรีตและกับพวกบิรารชาวมลายู ได้รวมกลุ่มกัน มีเจ้าชาย 2 องค์ ซึ่งเป็นราชบุตรของพระไชยเชษฐากับเจ้าหญิงโคจินจิ้นเป็นหัวหน้า เจ้าชาย 2 องค์นี้ได้ขอความช่วยเหลือจากญาติชื่อ เหียนเวือง ซึ่งเป็นรัชทายาทองค์ที่ 2 ของพระเจ้าสายเวือง เหียนเวืองได้ส่งกองทัพมาถอดกษัตริย์นอกรีตออกเสียเมื่อ ค.ศ. 1658 แล้วตั้งพระปฐมราชา ออสรหวิปของเจ้าทั้ง 2 ขึ้นแทน

พระเจ้าปฐมราชาครองราชย์ตั้งแต่ ค.ศ. 1660—1672 เมื่อสวรรคตแล้วราชบุตร 2 องค์ คือ องหน และองสอ เกิดแย่งอำนาจกัน องค์แรกมีพวกโคจินจิ้นสนับสนุน ในที่สุดก็พ่ายแพ้และไปสิ้นพระชนม์ที่ไซ่ง่อนเมื่อ ค.ศ. 1691 การต่อสู้ถึงพื้นอ่างฆ่ากันครั้งนี้เป็นต้นเค้าของสงครามกลางเมืองซึ่งไม่อาจแสดงรายละเอียดไว้ ณ ที่นี้ได้ รวมทั้งเป็นข้ออ้างที่โคจินจิ้นและสยามใช้อ้างเพื่อเข้าแทรกแซงในกิจการของกัมพูชา อันเป็นผลเสียหายอย่างใหญ่หลวงต่อบูรณภาพและอาณาเขตของกัมพูชา เพราะความช่วยเหลือที่ได้รับจากประเทศเพื่อนบ้าน มิใช่เป็นการให้โดยปราศจากค่าตอบแทน การต่อสู้กันนี้มีอยู่ตลอดศตวรรษที่ 18 และเราจะได้เห็นในบทต่อไปว่า พวกโคจินจิ้นได้ฉวยโอกาสจากความอ่อนแอของกัมพูชาเข้ายึดครองดินแดนส่วนใหญ่ของบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง อันเกือบแก่การแทรกซึมอย่างช้า ๆ แต่เต็มไปด้วยความอดทนในกาลต่อมา

ในที่สุดกรุงกัมพูชาก็ต้องสูญเสียมณฑลทางภาคตะวันตก (พระตะบองและเสียมราฐ) ไปโดยพลตินัย แม้จะมีไซโดยทางนิตินัยในท้ายๆ ของศตวรรษที่ 18 ด้วยพฤติการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือ ในรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์กรุงเทพฯ กษัตริย์หนุ่มชื่อเอง ซึ่งได้ลี้ภัยไปยังกรุงสยาม ภายหลังจากเกิดความวุ่นวายอันเป็นผลร้ายต่อกรุงกัมพูชา ได้รับราชาภิเษกเป็นกษัตริย์เขมรขึ้นที่กรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. 1794 แล้วได้กลับมายังกรุงกัมพูชา โดยมีกองทัพไทยอารักขามาด้วย ผู้บัญชาการกองทัพนี้เป็นขุนนางชาวเขมร ชื่อแบน ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามมอบหมายให้มาปกครองพระตะบอง เมื่อได้จัดให้องเองขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว แบนก็พากองทัพสยามถอยออกไปตั้งอยู่ในมณฑลนั้น ซึ่งได้กลายเป็นสมบัติของครอบครัวของแบนพร้อม ๆ กับเมืองเสียมราฐ แม้ว่าแผ่นดินของมณฑลต่างๆ ที่ว่านี้ในทางทฤษฎียังคงเป็นของกัมพูชาอยู่ แต่ข้าหลวงก็รับแต่คำสั่งของพระเจ้ากรุงสยามผู้แต่งตั้งตน และผู้เป็นเจ้าของกองทัพนั้น และเมื่อกองทัพกองนี้ได้อพยพกลับไปแล้ว แบนก็ยังคงเก็บภาษีเงินได้ต่างๆ เพื่อประโยชน์ของตน พร้อมทั้งได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงสยามโดยสม่ำเสมอ

เสมอ อันทำให้ถือได้ว่า เป็นราชบรรณาการของประเทศราช ซึ่งผู้สืบเชื้อสายของแบนยังคงได้ปฏิบัติ อยู่ต่อมา ด้วยประการฉะนี้ มณฑลต่างๆ จึงได้ผนวกเข้ากับกรุงสยามอย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องมี ด้วนทสนธิสัญญาใดๆ เป็นการสัถยบันการเสียดินแดนนี้

เองเองถึงแก่พิราลัยเมื่อ ค.ศ. 1796 และราชบุตรชื่ອງจันได้สืบราชสมบัติต่อมา โดยได้รับ ราชภิเชกที่กรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. 1806 เมื่อกลับมาถึงกรุงกัมพูชา องจันก็รีบส่งเครื่องราชบรรณาการ ในฐานะประเทศราชไปยังเวียดนาม ดังที่เคยส่งมาตั้งแต่รัชสมัยขององนง ดังนั้นในตอนต้นศตวรรษที่ 19 ผู้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์นครวัดซึ่งรับการราชภิเชกจากพระเจ้ากรุงสยาม แต่ถวยราชบรรณาการ แก่จักรพรรดิเวียดนาม

ใน ค.ศ. 1811 องจันได้ขอความช่วยเหลือจากจักรพรรดิเวียดนามเพื่อเป็นปฏิปักษ์ต่อกรุงสยาม ซึ่งสนับสนุนอนุชาองค์หนึ่งของตน องจันต้องลี้ภัยไปยังไซ่ง่อนเมื่อ ค.ศ. 1812 แต่ต่อมาใน ค.ศ. 1813 ก็กลับขึ้นครองราชย์อีก โดยความช่วยเหลือของจักรพรรดิยาลอง เพื่อตอบโต้การกระทำครั้งนี้ ชาวสยามได้เข้ายึดเอามณฑลภาคเหนือของกัมพูชาใน ค.ศ. 1832 องจันต้องลี้ภัยไปยังโคจันจันอีกครั้ง หนึ่ง เพื่อหลบหนีกองทัพสยามซึ่งเข้ามารุกรานกัมพูชา โดยมีพระยาบดินทร์ เป็นนายพลผู้บังคับบัญชา พระยาบดินทร์ผู้นี้เป็นบุคคลคนเดียวกับที่ได้กวาดล้างนครเวียงจันทน์เมื่อก่อนหน้านี้ 4 ปี พวกสยาม ได้รุกคืบหน้าเข้าไปจนถึงเมืองไซตง และวินลอง แต่ต้องล่าถอยเมื่อเผชิญกับกำลังของเวียดนาม ใน ค.ศ. 1833 องจันได้กลับไปยังเมืองอุตง ซึ่งขณะนั้นมีขุนพลญวนได้จากโคจันจัน ชื่อ เตรื่องมินเกียง รักษาการอยู่

เมื่อกษัตริย์กัมพูชาสิ้นพระชนม์ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1834 เตรื่องมินเกียงได้แยกพี่น้องสอง คนที่กรุงสยามขบถล้มไว้ได้สำเร็จ แล้วนำราชธิดาองค์หนึ่งของกษัตริย์องค์ก่อน คือ เจ้าฟ้าหญิงองไม่ ขึ้นครองราชย์ แต่ก็เป็นกรครองราชสมบัติเพียงในนามในอำนาจของเวียดนาม ระหว่าง ค.ศ. 1835 ถึง 1841 ในที่สุดพระนางถูกขับไล่ออกไปยังเมืองเว้เมื่อ ค.ศ. 1841 และเพื่อที่จะป้องกันมิให้เวียด นามเข้ายึดเอากรุงกัมพูชา พวกเสนาบดีเขมรได้ขอให้ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยอมส่งเจ้าองด้วงอนุชา สุดท้องขององจันไปครองเมืองอุตง ทั้งนี้กองทัพไทยซึ่งจอมพลพระยาบดินทร์เป็นผู้บัญชาการได้ทำ หน้าที่พาองด้วงกลับมาที่กัมพูชา ในตอนแรก เมื่อ ค.ศ. 1842 ถูกทัพเวียดนามโจมตี แต่ในที่สุดทัพ ไทยก็เป็นฝ่ายเหนือกว่า และในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1845 ได้มีการทำสนธิสัญญากันระหว่าง 3 ฝ่ายที่ เกี่ยวข้อง (สนธิสัญญานี้ได้มีการให้สัตยาบันเมื่อ ค.ศ. 1846) ผลก็คือ องด้วงได้ขึ้นสู่อำนาจ และ องไม่ถูกปล่อยเป็นอิสระ องด้วงได้รับราชภิเชกเป็นกษัตริย์เมื่อปลาย ค.ศ. 1847 โดยผู้แทนจาก ราชสำนักกรุงเทพฯและผู้แทนราชสำนักนครเว้ ใน ค.ศ. 1848 พระยาบดินทร์จึงได้กลับไปยังกรุงสยาม

● กัมพูชายังคงถูกรบกวตลอดมา คือ ทางเหนือจากกรุงสยาม และทางใต้จากเวียดนาม ใน ค.ศ. 1854 องด้วงจึงตกลงใจส่งตัวแทนไปพบกงสุลฝรั่งเศสที่สิงคโปร์ เพื่อขอให้ช่วยประเทศของตน ใน ค.ศ. 1855 ฝรั่งเศสได้ส่งคณะทูตมายังกัมพูชา แต่กงสุลชื่อ เดอมองดินยี ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะไม่ เฉลี่ยฉลาดพอ จึงกระทำการไม่สำเร็จ ในปีต่อมาเมื่อองด้วงรู้สึกว่าการกำลังของตนถดถอยลงทุกทีจึง

ได้ขอให้ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ส่งโอรสองค์ใหญ่กลับคืนมา และได้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์เมื่อ ค.ศ. 1859 ทรงพระนามว่า นโรดม

เดือนมีนาคม ค.ศ. 1861 พลเรือเอก ซาเนอร์ ผู้บัญชาการกองทัพยึดครองไซ่ง่อนของฝรั่งเศส ได้ถวายพระราชสาส์นเจริญมิตรไปยังกษัตริย์กัมพูชาพระองค์ใหม่ ในปีถัดมาพระเจ้านโรดมเสด็จกลับมายังกรุงเทพฯ และทรงลี้ภัยอยู่ที่นั่นเพื่อขอความช่วยเหลือจากกรุงสยามช่วยปราบกบฏที่ศรีโวหาอนุชาของพระองค์ได้ก่อขึ้น เมื่อเสด็จกลับกัมพูชาแล้ว ในเดือนกันยายนปีเดียวกัน พระเจ้านโรดมก็ได้ทรงรับพลเรือเอกโบนาร์ต ผู้ได้รับมอบหมายให้ขัดขวางความพยายามของกรุงสยามที่จะมีอำนาจเหนือกัมพูชา ด้วยการอ้างสิทธิ อธิปไตยเหนือกัมพูชาซึ่งเวียตนามมีอยู่แต่ก่อน การเจรจาของนาวาเอก ดูดาร์ต เดอ ลาเกอร์ ช่วยให้พลเรือเอก ลากรองต์ดีแอร์ ข้าหลวงใหญ่โคจีนจีน สามารถลงนามสนธิสัญญาที่เมืองฮุงเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1863 เพื่อสถาปนาอำนาจอารักขาของฝรั่งเศสเหนือกัมพูชา แต่ก่อนที่ประเทศฝรั่งเศสจะให้สัตยาบัน พระเจ้านโรดมได้ถูกบีบบังคับจากผู้แทนฝ่ายกรุงสยามให้ลงพระนามในเอกสารอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าพระเจ้านโรดมทรงรับรองอำนาจอธิปไตยของสยาม อาศัยความใจเย็น ดูดาร์ต เดอ ลาเกอร์ สามารถห้ามพระเจ้านโรดมมิให้ไปรับราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ ได้ ทั้งๆ ที่เครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งหลายได้ถูกยึดไว้ที่กรุงเทพฯ เมื่อสัตยาบันสัญญาอารักขาจากฝรั่งเศสมาถึงแล้ว พิธีราชาภิเษกพระเจ้านโรดมได้มีขึ้นที่เมืองฮุง เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1864 โดยพระเจ้านโรดมได้รับมหามงกุฏซึ่งนำมาจากกรุงเทพฯ จากมือของผู้แทนฝรั่งเศส แต่ภายหลังจากนั้นเล็กน้อย ได้มีสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสซึ่งได้ให้สัตยาบันโดยพระเจ้านโรดมไปเสียที่ 3 เมื่อ ค.ศ. 1867 ตามสนธิสัญญานี้กัมพูชาต้องสละมณฑลพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่สยาม กัมพูชาเพียงจะได้รับมณฑลเหล่านี้กลับคืนมาเมื่อ ค.ศ. 1907 ในรัชสมัยของพระเจ้าศรีสวัสดิ์ (ค.ศ. 1904—1927)

หลังจากที่กรุงกัมพูชาได้เสื่อมโทรมลงตั้งแต่ศตวรรษที่ 13 แล้ว กัมพูชาก็ไม่มีบทบาททางการเมืองในอินโดจีนอย่างที่เคยมีมาแต่กาลก่อนอีกเลย แต่อย่างไรก็ดี กัมพูชายังมีอิทธิพลในทางวัฒนธรรมเป็นอันมากเหนือรัฐ 2 รัฐ ซึ่งตั้งขึ้นมาเมื่อกลางศตวรรษที่ 14 โดยอาศัยดินแดนของกัมพูชาเองหรือโดยอาศัยเมืองขึ้นที่อยู่รอบๆ กัมพูชา รัฐทั้งสองนี้ ได้แก่ ราชอาณาจักรสยามแห่งกรุงศรีอยุธยา และราชอาณาจักรลาวแห่งล้านช้าง แต่ในกาลต่อมาอารยธรรมของกัมพูชากลับได้รับอิทธิพลจากกรุงสยามในหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศาสนา วรรณคดี และศิลปกรรม

เราได้เห็นมาในตอนต้นแล้วว่า การปฏิรูปศาสนาให้มีลักษณะเคร่งครัดและเข้มงวด ซึ่งกษัตริย์มงกุฎได้ทรงนำมาใช้ในวงการพุทธศาสนาแห่งกรุงสยามนั้น ได้แพร่หลายไปในวงการชนชั้นสูงของกัมพูชาด้วย สถาปัตยกรรมทางศาสนาของกัมพูชาสมัยใหม่มิได้แตกต่างไปกี่มากนักจากสถาปัตยกรรมของกรุงสยาม ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า สถาปัตยกรรมของทั้ง 2 ชาตินี้ได้สืบมาจากแบบสถาปัตยกรรมดังที่เรากำลังจะมองเห็นเค้าได้จากตัวอย่างของสิ่งก่อสร้างแบบเบาๆ ตามภาพปูนปั้น—ต่ำของนครวัด แต่ก็ไม่มีข้อโต้แย้งเลยว่า สถาปัตยกรรมสยามได้มีอิทธิพลอย่างหนักหน่วงเหนือสถาปัตยกรรมกัมพูชาสมัยใหม่

ในอีกด้านหนึ่งซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ ในด้านถ้อยคำที่ใช้ซึ่งเกิดที่ปรากฏการณ์ประหลาดมาก เพราะภาษาเขมรกลับต้องยืมภาษาไทยไปใช้ ด้วยความพยายามเลียนการออกเสียงแบบไทยในถ้อยคำซึ่งเป็นของเขมรแท้ ๆ ที่ชาวไทยยืมไปใช้ตั้งแต่สมัยตั้งบ้านเมือง และคำเหล่านี้กลับหายไปจากภาษาเขมร

ข้อเท็จจริงที่ปรากฏจากบทวรรณกรรมต่าง ๆ เหตุการณ์ในศตวรรษที่ 17 และ 18 ได้ทิ้งร่องรอยไว้บนกำแพงนครวัด โดยมีจารึกแสดงให้เห็นพิธีการที่ประกอบกันอยู่ในเทวาลัยของพระวิษณุในสมัยเก่า ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นพุทธสถาน รอยจารึกเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นความเลื่อมใสในทางศาสนา และมีจารึกอยู่หลักหนึ่งมีอายุตั้งแต่ ค.ศ. 1702 แสดงบทกวีเก่าแก่ที่สุดเป็นภาษาเขมร มีวัน เดือน ปี แน่นนอน⁽⁸⁾ สิ่งที่ยังเหลือตกค้างจากวรรณกรรมเก่า ๆ ซึ่งได้รับความจรรโลงใจจากฝ่ายอินเดีย เป็นจินตกรวีนิพนธ์บทสั้น ๆ เกี่ยวกับจักรวาลและตั้งชื่อเสียใหญ่โตว่า ไตรเวท (ไตรภพ) ส่วนรามเกียรติ์ (เรียมแกร์) อันเป็นบทละครในเรื่องรามายณะ ไม่มีวันที่แน่นอน ที่แต่งไว้ย่อเหลือแต่ตอนที่นิยมใช้แสดงกันบ่อย ๆ วรรณคดีสมัยใหม่ของกัมพูชาทั้งหมดจึงอาจกล่าวได้ว่าแตกต่างไปจากอารยธรรมเก่าแก่ของประเทศ พุทธศาสนานิกายสิงหลซึ่งมิได้เอื้ออำนวยต่อศิลปกรรมและวรรณกรรม ได้มีบทบาทต่อสิ่งที่เหลือจากอารยธรรมสมัยนครวัด โดยทำให้ละลายหายไปได้เหมือนกัน

ภาษาทวิของเขมรมีความแตกต่างกับคำประพันธ์ทั้งที่พูดหรือเขียนในปัจจุบัน เพราะมักเต็มไปด้วยคำโบราณหรือคำที่ยืมมาจากสันสกฤตหรือบาลี ผลจึงกลายเป็นว่า บทจินตกรวีชั้นสูงซึ่งไม่มีผู้ทราบว่ามีแต่งขึ้นเมื่อใด และใครเป็นผู้ประพันธ์ มักจะเป็นบทประพันธ์ที่ยากแก่การเข้าใจของชาวเขมรเอง บทประพันธ์ที่รู้จักกันมากที่สุดมักจะเป็นประมวลบทสุภาษิตสั้น ๆ ซึ่งมีหลายฉบับที่อาจจะค่อนข้างเก่า เป็นต้นว่า ฉบับกรัม หรือบทประมวลว่าด้วยหน้าที่พลเมือง ฉบับโบรส “ศีลธรรมสำหรับเด็กชาย” ฉบับสร้อย “ศีลธรรมสำหรับเด็กหญิง” (แต่งให้กษัตริย์องค์) บทประพันธ์ชื่อ แกร์กัล กอนเจ้า ฯลฯ เนื่องจากชาวกัมพูชาได้รับรู้ในสูตรต่าง ๆ เหล่านี้มาตั้งแต่ก่อนแต่ออก ผสมกับหลักพระพุทธธรรม กับกฎเกณฑ์ของชนประเพณีต่าง ๆ ชาวกัมพูชาจึงมีหลักเกณฑ์ในการครองชีวิตสำหรับพฤติกรรมต่าง ๆ หลายหลากในชีวิตแต่ละวัย

วรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว ส่วนสำคัญประกอบด้วยบทพระธรรม คำแปลพระไตรปิฎก นิทานสุภาษิต ซึ่งแสดงถึงผลบุญที่ผู้ปฏิบัติตามได้รับเมื่อตนกระทำความดีเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นก็มีเรื่องเกี่ยวกับชีวิตแต่กาลก่อนของพระพุทธองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชีวิตในสิบชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้มีการดัดแปลงและได้รับความนิยมจากมหาชนเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เวสสันดรชาดก เช่นเดียวกับในกรุงสยามและในประเทศลาว นิทานชาดก 50 บทได้เป็นเค้าโครงในการแต่งนวนิยายขึ้นเป็นจำนวนมาก

ที่เราพบความหมายของภาษาพูดและอารมณ์ขันของประชาชนได้มากที่สุด ก็คือในนิทานและนิทานอีสป⁽⁹⁾ การศึกษาถึงบทประพันธ์ประเภทนี้ช่วยให้สามารถเปรียบเทียบกบนิยายพื้นเมืองของประเทศเพื่อนบ้านได้เป็นอย่างดี เป็นต้นว่า เทียบกับประมวลนิยายอินเดีย เช่น บัญญัติพระ และนิยายผีดิบ แต่ตัวของทเม็นชัยเอง (เป็นคำที่เพี้ยนมาจากธณูชัยที่รู้จักกันในกรุงสยามและประเทศ

ลาว) เป็นเรื่องทำนองเดียวกับเรื่องของฝรั่งชื่อ ทิล เลสปี้แอกเทล หรือเทียบได้กับเรื่องกระต่ายตุลาการ และเรื่องหัวล้านสี่คน เป็นเรื่องที่ถูกกับรสนิยมของประชาชนกัมพูชาเป็นอันมาก

วรรณคดีที่เป็นร้อยกรองส่วนใหญ่ ประกอบด้วยนวนิยายอิงตำนานของพระราม หรือชาดก 50 เรื่อง สำหรับการละครซึ่งมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดกับนวนิยายซึ่งเป็นบทร้อยกรอง มีต้นกำเนิดมาจากแหล่งเดียวกัน ได้รับอิทธิพลอย่างยิ่งจากการละครของกรุงสยาม

ความจริงบทเพลง⁽¹⁰⁾ เป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงชีวิตจิตใจของชาวกัมพูชา อย่างเป็นธรรมชาติที่สุด

เชิงอรรถ

1. แปลโดย P. PELLIOU ใน B.E.F.E.O., II, p. 123 ข้อเขียนใหม่มีบทวิจารณ์ แต่ไม่จบ ในหนังสือชื่อ *Œuvres posthumes de P. Pelliot*, vol. III, Paris, 1951.
2. BARTH et BERGAIGNE, *Inscriptions sanscrites de Campā et du Cambodge*, n°65, p. 560.
3. B.E.F.E.O., XXXVI, p. 14.
4. G. CÆDÈS, *Essai de classification des documents historiques cambodgiens*, B.E.F.E.O., XVIII, 9, p. 15. (ในบทความนี้มีกรณเหตุการณซึ่งมีผู้เขียนไว้ต่าง ๆ กัน พร้อมทั้งได้บอกชื่อหนังสือที่ใช้ด้วย)
5. L. P. BRIGGS, *Siamese attacks on Angkor before 1430*, *Far Eastern Quart.*, VIII, 1948, p. 3.
6. G. CÆDÈS, *La fondation de Phnom Penh au XVe siècle d'après la chronique cambodgienne*, B.E.F.E.O., XIII, 6.
7. B. PH. GROSLIER, *Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles*, Paris, 1958.
8. E. AYMONIER, *Le Cambodge*, vol. III, p. 313.
9. E. AYMONIER, *Textes Khmers*, Saigon, 1878.
A. PAVIE, *Contes du Cambodge*, Paris, 1921.
F. MARTINI et S. BERNARD, *Contes populaires inédits du Cambodge*, Paris, 1946.
10. A. TRICON et C. BELLAN, *Chansons cambodgiennes*, Saigon, 1921.

บทที่ 5

ประเทศเวียดนาม

ในตอนต้นเราได้ทราบแล้วว่าเจ้าแห่งแคว้นจัมปาชื่อแจนัง เคยได้รับมอบหมายจากราชวงศ์ตรันแห่งเวียดนาม ให้ปกครองแคว้นจัมปา ใน ค.ศ. 1314 จักรพรรดิตรันอันตองได้สละราชสมบัติให้แก่ราชบุตร ชื่อ ตรันมินห์ตอง แจนังจึงได้ฉวยโอกาสนี้รบพุ่งเอามณฑลของจัมปาที่ตั้งอยู่ทางเหนือของช่องเมฆกลับคืนมา แต่ความพยายามนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ ใน ค.ศ. 1318 พระเจ้าตรันมินห์ตองจึงมอบให้หัวหน้าฝ่ายทหารผู้หนึ่งชื่อแจอานัน ปกครองจัมปาแทนแจนัง แจอานันเองพยายามกู้อิสรภาพโดยขอความช่วยเหลือจากพวกมองโกล และได้รับความสำเร็จ สามารถพิชิตกองทัพเวียดนาม เมื่อ ค.ศ. 1326 จึงกู้อิสรภาพจากอำนาจของราชวงศ์ตรันได้ และได้เลิกส่งราชบรรณาการในฐานะประเทศราชแต่นั้นมา ในรัชสมัยของแจอานันนี้เองที่นักสอนศาสนาภิกษุพริ้นซิสกัน ชื่อ ออดอริค เดอ ปอร์เดอนอนได้ไปเยือนจัมปา⁽¹⁾

หลังรัชสมัยของพระเจ้าตรันมินห์ตอง ราชบุตรของพระองค์ได้สืบราชสมบัติต่อมา รวม 2 องค์ องค์แรก คือ พระเจ้าตรันเฮียนตอง ซึ่งพระราชบิดาสละราชสมบัติให้เมื่อ ค.ศ. 1329 กษัตริย์องค์แรกครองอำนาจอยู่จนถึง ค.ศ. 1341 ต่อจากนั้น พระเจ้าตรันตูตองจึงขึ้นครองอำนาจต่อมา (ค.ศ. 1341—1369) กษัตริย์องค์นี้ต้องต่อสู้กับพวกจามที่ยกกองทัพมาเพื่อตีเอาแคว้นวั๊กกลับคืนเมื่อ ค.ศ. 1353 และทรงสามารถขับไล่พวกจามออกไปได้ แต่ต่อมาก็ถูกกษัตริย์จาม คือ พระเจ้าแจบองงา ยกมาตีใน ค.ศ. 1361 และ 1368

เราไม่ทราบความดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเจ้าแจบองงา รัชกาลของพระองค์คงจะเริ่มเมื่อประมาณ ค.ศ. 1360 ทราบแต่ว่ากษัตริย์จัมปาองค์นี้ แรกทีเดียวได้ฉวยเอาประโยชน์จากความเลื่อมไทรมของพวกมองโกล และต่อมาจึงเป็นไมตรีกับกษัตริย์ราชวงศ์หมิงของจีนองค์แรก ซึ่งกษัตริย์จีนองค์นี้ได้ยอมรับแจบองงาว่าเป็นกษัตริย์แห่งจัมปา เมื่อ ค.ศ. 1369 ระหว่าง ค.ศ. 1361—1390 แจบองงาได้นำทัพไปรบกับเพื่อนบ้านทางเหนือ และได้ชัยชนะทุกครั้ง

ใน ค.ศ. 1369 พระเจ้าตรันตูตองสวรรคต โดยไม่มีราชโอรส ราชบุตรของพระเจ้าตรันมินห์ตองอีกองค์หนึ่งจึงขึ้นครองราชย์แทนตั้งแต่ ค.ศ. 1370 ถึง 1372 มีพระนามว่า พระเจ้าตรันเหงตอง พระราชชนนีซึ่งต้องการให้พระองค์เจ้าอีกองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์ ได้ทรงหนีไปยังแคว้นจัมปา และได้ยุพระเจ้าแจบองงาซึ่งได้รับตราตั้งจากฝ่ายจีนว่าเป็นกษัตริย์ ให้ยกทัพเรือไปได้แคว้นตั้งเกีย ใน ค.ศ. 1371 ทัพจัมปาได้มาถึงราชธานีของตั้งเกีย แล้วปล้นสะดมและเผาราชธานีตั้งเกียเสียจนวอดวาย

จักรพรรดิตรันแห่งตองจิงได้สละราชสมบัติให้แก่ตรันดวยตอง พระอนุชา เมื่อ ค.ศ.1372 จักรพรรดิองค์นี้ได้วางแผนการไปทำสงครามในดินแดนของจัมปา การรบครั้งนี้เป็นการรบที่เวียดนามเสียหายอย่างย่อยยับ และพระเจ้าตรันดวยตองก็ได้สิ้นชีวิตลงใน การรบครั้งนี้ (ค.ศ. 1377) พระเจ้าแจบองงาจึงรีบยกทัพเรือไปยังตงเกี๋ย และไปถึงราชธานีของตงเกี๋ยในขณะเดียวกันกับที่จักรพรรดิตรันแห่งตองผู้สละราชย์ เพิ่งจะทำพิธีราชาภิเษกตรันแดเหียงน พระนัดดาซึ่งเป็นราชบุตรของตรันดวยตองให้เป็นกษัตริย์ ผลก็คือเมืองตงเกี๋ยต้องถูกปล้นสะดมอีกครั้งหนึ่ง

ตรันแดเหียงน จักรพรรดิพระองค์ใหม่ต้องเผชิญกับการโจมตีของพระเจ้าแจบองงาเรื่อยมาตั้งแต่ ค.ศ. 1378 ถึง ค.ศ. 1384 พระเจ้าแจบองงาดูเหมือนต้องการจะยึดเอาบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำตงเกี๋ยไว้ให้ได้ แต่มีขุนนางเชื้อจีนซึ่งเป็นญาติกับจักรพรรดิ ชื่อ แลกุยลี เข้าต่อต้านและได้ชัยชนะ จึงเป็นที่โปรดปรานของจักรพรรดิตรันแห่งตอง ซึ่งถึงแม้จะมีได้ครองราชย์แล้วแต่ก็ยังบริหารราชการอยู่ ขุนนางผู้นี้ได้ให้พระเจ้าตรันแดเหียงนสละราชสมบัติ แล้วสังหารตรันแดเหียงนเสีย ราชบุตรอีกองค์หนึ่งของจักรพรรดิผู้ชราชื่อ ตรันทวนตอง ถูกยกขึ้นสู่ราชบัลลังก์ ใน ค.ศ. 1388 ในปีถัดมาพวกจัมปาได้ยกกองทัพมารบชนะบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอีกครั้งหนึ่ง แต่ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1390 พระเจ้าแจบองงาถูกลอบสังหาร กองทหารจึงยกกลับ และลาโก ผู้สืบราชสมบัติจากพระองค์ (ค.ศ. 1390—1400) ก็ต้องคืนมณฑลที่ตั้งอยู่ทางเหนือของช่องเมฆให้แก่เวียดนาม

แม้เวียดนามจะปลอดภัยแล้ว แต่ราชวงศ์ของเวียดนามก็สามารถปกครองต่อมาได้อีกเพียง 10 ปี จักรพรรดิตรันแห่งตองสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1394 พระชนมายุได้ 74 พรรษา หลังจากนั้น แลกุยลีได้บังคับจักรพรรดิตรันทวนตองซึ่งครองราชย์อยู่ให้สละราชสมบัติ แล้วเอาโอรสของตรันทวนตองพระชนมายุเพียง 3 พรรษา ขึ้นครองราชย์ เพราะโอรสองค์นี้เป็นหลานแท้ ๆ ทางฝ่ายภรรยาของตน แลกุยลีตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการของกษัตริย์ซึ่งครองราชย์แต่ในนามมาตั้งแต่ ค.ศ. 1398 ถึง ค.ศ. 1400 ในที่สุดแลกุยลีได้ทำให้กษัตริย์ทรงพระเยาว์องค์นี้ต้องสละราชสมบัติให้แก่ตน ราชวงศ์ตรันก็สุดสิ้นลงนับแต่นั้น

การโจมตีที่ราชวงศ์นี้ต้องเผชิญ นอกจากด้านพวกมองโกลแล้ว จากด้านพวกจัมปาก็มิได้หยุดยั้งผลงานภายในที่กษัตริย์องค์ก่อน ๆ ได้ทรงเริ่มไว้ ความคิดใหม่ๆ ที่สำคัญๆ ได้แก่ การแยกนาข้าวออกเป็นหลายประเภท มีการชำระภาษีที่ดินเป็นสิ่งของตามจำนวนเนื้อที่ที่ครอบครอง มีการตั้งระบบภาษีส่วนบุคคลเรียกเอาจากเจ้าของที่ดิน มีการสร้างเขื่อนยาวจากแม่น้ำแดงจนถึงทะเล มีการแบ่งประเทศออกเป็น 12 มณฑล และมีการจัดลำดับชั้นพวกขุนนาง มีการเชิดชูเกียรติของผู้รู้ด้วยการให้ความเอาใจใส่และเพิ่มความเข้มงวดต่อการสอบไล่ ตลอดจนการเลื่อนขั้นบรรดาศักดิ์

ราชวงศ์ตรันได้ส่งเสริมให้เกิดความรุ่งเรืองทางวรรณคดีที่เป็นภาษาจีน แต่ผลงานส่วนใหญ่ที่แต่งขึ้นในยุคนี้ถูกทำลายไปเป็นส่วนมาก เมื่อศตวรรษที่แล้ว นักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของเวียดนาม ชื่อ ฟันหุยจู้ ได้ทำบัญชีรายชื่อผลงานทางวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในยุคนี้ ปรากฏว่ามีเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ประมวลกฎหมาย และสัญญาทางทหาร ส่วนบทประพันธ์ที่เป็นกวีนิพนธ์นั้น มีที่แต่งขึ้นในรัชสมัยของจักรพรรดิหลายองค์ด้วยกัน รวมทั้งของเหียงนตรุงงาน จูอัน เหียงนพีซัน ซึ่ง

เอ่ยชื่อเฉพาะผู้ประพันธ์ที่มีชื่อเสียงอย่างยิ่งเท่านั้น ในยุคเดียวกันนี้มีผลงานทางประวัติศาสตร์ 2 ชิ้น คือ ไตเวียด ซือกั หรือ “บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของไตเวียด” แต่งโดยแลวันหู และ เรื่องเวียดลือ ก๊วง หมัก แต่งโดย โหดนท็อก

เกี่ยวกับศิลปกรรมในสมัยราชวงศ์ตรัน โดยสาระที่เป็นศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น มี อนุสาวรีย์เหลืออยู่ไม่มากนัก อนุสาวรีย์เหล่านี้มีลักษณะเฉพาะที่มีแบบหนักและเทอะทะยิ่งกว่าศิลปกรรมในยุคก่อน แบบที่ถือเป็นตัวอย่าง ได้แก่ เจดีย์ที่สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1310 สร้างขึ้นหน้าเจดีย์เมือง ตักม๊ก ในมณฑลนามดิन्ह

เมื่อประกาศพระองค์เป็นจักรพรรดิ เหล็กยูลี่ได้อาแซทางบิดาของบรรพบุรุษฝ่ายเงินของตน มาขนานพระนามว่า พระเจ้าโกฎยูลี่ พระองค์ทรงเป็นผู้ตั้งราชวงศ์โห ซึ่งมีอำนาจอยู่ในช่วงสั้น ๆ แล้วเรียกชื่อประเทศเสียใหม่ว่า ต้ายือ (ภาษาเวียดนามว่า ไตหงู) เพื่อเป็นการเฉลิมพระนามจักรพรรดิ เงินโนนิยาย พระนามว่ายือผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งพระเจ้าโกฎยูลี่ถือพระองค์ว่าทรงสืบเชื้อสายมา ทั้งได้ทรง ก่อตั้งราชธานีของจักรวรรดิขึ้นใหม่ในมณฑลทันหัว สร้างเป็นป้อมปราการอย่างแข็งแรงรูปสี่เหลี่ยม ด้านละ 500 เมตร ปราการแต่ละด้านประกอบด้วยเชิงเทินขนาดหนาทำด้วยดินคลุมด้วยศิลาสกัด เจาะ ช่องประตูโค้งขนาดใหญ่ทำด้วยศิลา ประตูทางด้านใต้มีทางเข้าถึง 3 ทาง สิ่งก่อสร้างภายในเมือง ปราการนี้ได้สูญหายไปจากพื้นผิวดินหมดแล้ว แต่โครงร่างของสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชวังซึ่งตั้งอยู่ตอนกลางของปราการ ยังมองเห็นได้อย่างชัดเจนจากrupถ่ายทางอากาศ ทางเข้าพระราชวังอาจสังเกตได้จากเชิงบันได 2 ข้าง ซึ่งมีรูปปั้นมังกร ประตูของเมืองปราการแห่งนี้สร้างด้วย ศิลาแลงแท่งใหญ่ มีน้ำหนักคำนวณได้ถึง 16 ตัน สร้างด้วยฝีมือค่อนข้างประณีต มีลักษณะพิเศษ คือเป็นประตูโค้ง

จักรพรรดิโกฎยูลี่ครองราชย์ได้เพียง 8 เดือน ก็สละราชสมบัติให้แก่โหดนท็อก ราชโอรส (ค.ศ. 1400—1407) ขณะเดียวกันทางประเทศจีน จักรพรรดิราชวงศ์หมิงทุกพระองค์คอยเฝ้าดูความอ่อนแอ ของเวียดนามอย่างเอาใจใส่ และสนใจยิ่งเมื่อได้รับคำขอร้องในเวลาเดียวกันทั้งจากพวกจามและจาก พวกราชวงศ์ตรันเดิม จีนจึงได้ส่งกองทัพมาตีเวียดนามใน ค.ศ. 1405 ครั้งหนึ่ง และใน ค.ศ. 1407 อีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าโกฎยูลี่และราชบุตรตกเป็นเชลย และถูกพาตัวไปประเทศจีน ทั้งสองพระองค์ ได้สิ้นชีวิตลงในประเทศจีน เวียดนามจึงถูกผนวกและอยู่ในอำนาจของข้าหลวงจีนซึ่งพยายามที่จะฟื้นฟู เวียดนามให้กลับสู่สภาพเดิม ขณะเดียวกัน แคว้นจัมปากก็ได้รับมณฑลซึ่งจำต้องสละไปเมื่อ ค.ศ. 1402 กลับคืนมา ซึ่งได้แก่ มณฑลกวางนำในปัจจุบัน

การที่จีนผนวกดินแดนของเวียดนามในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดการต่อต้านขึ้นในหมู่ชาวเวียดนาม ซึ่งมีราชบุตรองค์สุดท้ายของจักรพรรดิตรันแห่งตองเป็นหัวหน้า และตั้งแต่ ค.ศ. 1409 ผู้นำการ ต่อต้านได้แก่ ราชันดาพระองค์หนึ่งของจักรพรรดิพระองค์นี้ การปราบปรามของฝ่ายจีนเป็นไปอย่างทารุณโหดร้าย เวียดนามได้ตกอยู่ในความครอบครองของราชวงศ์หมิง จนถึง ค.ศ. 1418 อันเป็นยุคเดียวกันกับที่แลลลอย หัวหน้าครอบครัวชาวนาแห่งแคว้นทันหัว ผู้เป็นวีรบุรุษแห่งประวัติศาสตร์เวียดนาม ได้รวบรวมและจัดระเบียบพลพรรคที่เป็นนักชาตินิยมขึ้นได้

ใน ค.ศ. 1418 แลลอยได้รวบรวมกองทหารขึ้นในถิ่นกำเนิดของตน และเข้าต่อสู้กับพวกจีนเป็นระยะเวลานานถึง 10 ปี แลลอยได้เข้ายึดดินแดนตอนใต้ของประเทศได้เป็นลำดับ และสามารถบังคับให้พวกจีนถอยร่นเข้าไปอยู่ในที่มั่น ใน ค.ศ. 1424 ต่อกับ 1425 แลลอยยึดได้เมืองไตโด อันเป็นราชธานีของราชวงศ์โห ใน ค.ศ. 1426 ได้บังคับเอาเมืองตองโค (คือเมืองชานอย) ในตอนต้นของ ค.ศ. 1428 พวกขุนนางเก่าของราชสำนักจึงได้ถวายราชบัลลังก์ของไตเวียดให้แก่แลลอย โดยราชวงศ์หมิงแห่งประเทศจีนให้ความเห็นชอบ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ไตเวียดต้องยอมรับอำนาจของจีน

พระเจ้าแลลอย ผู้มีพระนามภายหลังสวรรคตว่า แลไทโต สวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1433 ราชโอรสชื่อ แลไทตอง ได้สืบราชสมบัติต่อมา พระเจ้าแลไทตองซึ่งครองราชย์เป็นเวลา 9 ปี ต้องทรงรับภาระหนัก เพื่อฟื้นฟูการคลังของประเทศ ซึ่งยากจนลงจากการสงคราม รัชทายาทสืบมาตามลำดับ ได้แก่ พระเจ้าแลนานตอง (ค.ศ. 1442—1459) และพระเจ้าแลทันตอง (ค.ศ. 1460—1497) ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของราชวงศ์นี้ พระองค์ทรงสืบผลงานของกษัตริย์พระองค์ก่อนและขจัดแคว้นจัมปาได้โดยเด็ดขาด ในระหว่างที่จีนยึดครองอยู่นั้น พระเจ้าชัยสิงหรมันที่ 5 แห่งจัมปา ได้พยายามที่จะเอามณฑลทางภาคเหนือคืน แต่สวรรคตเสียก่อนเมื่อ ค.ศ. 1441 หลังจากนั้น 5 ปี พระเจ้าแลนานตองได้ส่งกองทัพไปยังแคว้นจัมปายึดเอาราชธานี และจับกษัตริย์จัมปาพระองค์ใหม่เป็นเชลย ต่อมาเมื่อ ค.ศ. 1471 เป็นศิราของพระเจ้าแลทันตองที่จะใช้ข้ออ้างเป็นครั้งแรกเพื่อรุกรานแคว้นจัมปา เป็นผลให้ราชธานีของจัมปาถูกยึดได้อีกครั้งหนึ่ง และประเทศภาคเหนือทั้งหมดถูกยึดครองไปจนถึงแหลมวาเรลลาทางด้านตะวันตก พระเจ้าแลทันตองสามารถทำให้ราชอาณาจักรลาวแห่งลานช้าง ยอมรับนับถืออำนาจของพระองค์ได้

รัชกาลต่อมาทุกรัฐบาลมีระยะเวลาสั้นมาก พระเจ้าแลเทียนตองราชบุตรของแลทันตอง ครองราชย์ตั้งแต่ ค.ศ. 1497—1504 พระเจ้าแลทุกตอง ราชโอรสของแลเทียนตอง ครองราชย์เมื่อ ค.ศ. 1504 เพียงปีเดียว แล้วพระอนุชา คือ แลอุยมุก จึงได้ครองราชย์สืบมาตั้งแต่ ค.ศ. 1504—1509 หลังจากนั้นได้มีการกบฏเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เป็นเหตุให้นำเอานัดดาของพระเจ้าแลทันตอง พระนามว่า แลตวันตุ๊ก ขึ้นมามีอำนาจ (ค.ศ. 1509—1516) แต่ได้ถูกขุนนางชื่อตริณอูยซันสังหารเสีย ทำให้เกิดกบฏเป็นเวลาหลายเดือน ต่อมาพระเจ้าแลจิวตองผู้เป็นเหลนของจักรพรรดิแลทันตอง จึงถูกนำขึ้นครองราชสมบัติแทน (1516—1526) กบฏที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นเป็นการต่อสู้กันเอง และเป็นเหตุให้ประเทศต้องเสื่อมทรามลง นับตั้งแต่วัยกาลของพระเจ้าแลจิวตองเป็นต้นมา และในขณะที่ราชวงศ์แลยังคงมีอำนาจปกครองแต่เพียงผู้เดียวโดยชอบด้วยกฎหมาย ในทางทฤษฎีนั้น เหตุการณ์ที่เป็นจริงกลับเป็นการต่อสู้แข่งขันกันอย่างเปิดเผยระหว่างราชตระกูล 3 ตระกูลด้วยกัน คือ มัง ตริณ และเหิงยีน การต่อสู้ดังกล่าวเป็นเหตุให้เวียดนามถูกแบ่งแยกที่ละเล็กละน้อยออกเป็นอาณาจักรสองแห่ง ที่มีระบบการเมืองแตกต่างกันในครั้งแรกของศตวรรษที่ 16⁽²⁾

ใน ค.ศ. 1524 ขุนพลมังกาดุง ฉวยโอกาสที่สามารถปราบกบฏขับไล่จักรพรรดิแลจิวตอง ออกจากราชธานีได้สำเร็จเข้ายึดเอาอำนาจปกครอง และได้รับการรับรองจากจีนเมื่อ ค.ศ. 1527 แต่

ขุนนางผู้หนึ่งชื่อเหียนกิม ซึ่งชื่อสตัยต่อราชวงศ์แลได้หนีไปอยู่ในลาว และช่องสุ่มผู้คนตั้งเป็นกองทัพขึ้น และสามารถประกาศให้ แลตรงตง ราชโอรสของจักรพรรดิแลจิวตองขึ้นเป็นจักรพรรดิพระองค์ใหม่ได้เมื่อ ค.ศ. 1533 ฉะนั้น ระหว่างปี ค.ศ. 1539—1541 จึงเป็นระยะเวลาที่มีกการสถาปนาจักรพรรดิเวียดนามที่ขอบด้วยกฎหมายในภาคใต้ของแคว้นแคว้นต่าง ๆ เป็นลำดับ และการที่เหียนกิมถูกสังหารเมื่อ ค.ศ. 1545 ก็ไม่ได้เกิดประโยชน์อย่างใดแก่พวกแซม๊ก เพราะต้องเผชิญหน้ากับเหียนฮอง บุตรคนที่ 2 ของเหียนกิม และยังคงเผชิญกับตรินเกียม บุตรเขยของเหียนกิม ซึ่งเป็นทายาทแห่งอำนาจของเหียนกิมในขณะเดียวกันด้วย ต่อมาใน ค.ศ. 1591 ตรินตุงผู้เป็นบุตรของตรินเกียม ครอบครองแซม๊กในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำดงเกีย และสามารถกลับสถาปนาราชวงศ์แลขึ้นในราชธานี ซึ่งขณะนั้นชื่อ ทังลอง (คือซานอย) ใน ค.ศ. 1592 พวกแซม๊กได้ถอยออกไปตั้งอยู่ในแคว้นเกาบัง และช่องสุ่มผู้คนเป็นกบฏอยู่ในเมืองนั้น จนกระทั่งถูกปราบราบคาบไปใน ค.ศ. 1677

ระหว่างนั้น เหียนฮองผู้ซึ่งไม่ไว้วางใจตรินเกียมพี่เขย ได้เป็นข้าหลวงปกครองมณฑลทางใต้ (จากแคว้นกวางบิन्हถึงแคว้นกวางนำ) และได้ออกจากราชธานีไปรับตำแหน่งข้าหลวงนี้เมื่อ ค.ศ. 1558 ซึ่งถือว่าเป็นยุคสำคัญในประวัติศาสตร์ของเวียดนาม ทั้งนี้เพราะในขณะที่เหียนฮองไปทำให้ภาคใต้มีความสงบ จัดระเบียบและปรับปรุงให้ภาคใต้เป็นดินแดนในครอบครองอย่างแท้จริงนั้น ตรินเกียมและครอบครัวต่างค่อย ๆ แยงเอาหน้าที่สำคัญ ๆ ในราชสำนักราชวงศ์แล การต่อสู้จึงได้ระเบิดขึ้นโดยมิชักช้า พวกแซม๊กเหียนถือว่าพวกแซม๊กตรินเป็นพวกแยงราชสมบัติ พวกแซม๊กปฏิเสธไม่ยอมจ่ายภาษีอากร ส่วนพวกแซม๊กตรินก็พยายามให้มณฑลทางใต้ยอมเคารพอำนาจของจักรพรรดิตระกูลแล การแข่งขันเป็นปฏิปักษ์กันเช่นนี้มีลักษณะรุนแรงมากขึ้นเมื่อปลายศตวรรษ⁽³⁾ และตั้งแต่ ค.ศ. 1660 เป็นต้นมา ประเทศได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 อาณาจักร คือ อาณาจักรทางเหนือ ได้แก่ แคว้นดงเกีย ซึ่งยอมรับนับถืออำนาจของพวกตระกูลตริน และอาณาจักรทางใต้ ได้แก่ แคว้นโคจิงจิ้น ซึ่งอยู่ในบังคับของพวกตระกูลเหียน ส่วนจักรพรรดิตระกูลแลนั้นได้รับการยอมรับนับถือเสมอมาว่าเป็นกษัตริย์อันชอบด้วยกฎหมาย โดยทั้งสองฝ่ายต่างกล่าวหาซึ่งกันและกันว่าเป็นกบฏต่อจักรพรรดิ เส้นแบ่งเขตแดนระหว่างรัฐคู่แข่งทั้งสอง ได้แก่ แม่น้ำชงเกียน ซึ่งไหลผ่านทางเหนือของมณฑลกวางบิन्हในปัจจุบัน

ข้อพิพาทระหว่างสองฝ่ายได้เกิดขึ้นหลังปี ค.ศ. 1620 เล็กน้อย และดำเนินไปจนถึง ค.ศ. 1673 โดยแต่ละฝ่ายได้ผลัดกันแพ้และชนะ ท้ายที่สุด พวกเหียนจึงได้รับการยอมรับจากพวกตรินว่าเป็นอาณาจักรอิสระ ราชอาณาจักรของพวกเหียนได้แผ่ไปจากแม่น้ำชงเกียนถึงแหลมวาเรลลา พวกเหียนได้รับความช่วยเหลืออย่างมีประสิทธิภาพมาจากพวกโปรตุเกสและพวกฮอลันดา พวกเหียนได้ต้อนรับพวกนี้อย่างดี และยอมให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศ ส่วนพวกตรินนั้นอาศัยกำลังของตนเอง เพราะไม่รู้จักตั้งตูดใจให้ชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นฝ่ายตน

สงคราม 50 ปีครั้งนี้ติดตามด้วยการสงบศึกเป็นระยะเวลาถึง 1 ศตวรรษ (ค.ศ. 1674—1774) ในระหว่างนี้ พวกตรินสามารถแยงอำนาจจากจักรพรรดิราชวงศ์แลได้โดยสิ้นเชิง ส่วนพวกเหียนก็พยายามขยายอาณาเขตของตนลงไปทางใต้ ยุคนี้ นับว่าเป็นยุคสำคัญของประวัติศาสตร์เวียดนาม ทั้งนี้

ด้วยเหตุผลที่พวกตริณสามารถจัดการปกครองในภาคเหนือในนามของตระกูลแล และด้วยเหตุผลที่พวกเหิงยั้นสามารถขยายอาณาเขตลงมาทางใต้ถึงมณฑลต่าง ๆ ของเขมร ในบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง

พวกเหิงยั้นได้ขยายอาณาเขตมาถึงกินอน ตั้งแต่ ค.ศ. 1602 ได้เมืองพูเยินและซวงเกา เมื่อ ค.ศ. 1611 ได้มณฑลนาตรังและพันรัง เมื่อ ค.ศ. 1653 ในรัชกาลของพระเจ้าเหิงยั้น เฟอก ตัน (ชื่อเดิมว่า เหียนเวือง ค.ศ. 1648—1687) ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าเหิงยั้น เฟอก ลัน (ชื่อเดิมว่า ก้องเทือง เวือง ค.ศ. 1635—1648) และเป็นนัดดาของพระเจ้าเหิงยั้น เฟอก เหิงยั้น (ชื่อเดิมว่า ไชเวือง ค.ศ. 1613—1635) พวกเหิงยั้นได้ถือโอกาสแรกนี้จัดอำนาจของพวกเจ้าจาม ซึ่งทำมาหากินอยู่ในภูมิภาคพวนรี

ระหว่างศตวรรษท้าย ๆ ที่พวกจามยังคงอยู่ในฐานะเป็นหน่วยการเมืองนั้น พวกจามได้สร้างอนุสาวรีย์ขึ้นอีกบางแห่ง - ซึ่งแบบของสถาปัตยกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปจากความจรรโลงใจดั้งเดิมเป็นอันมาก (เช่น วิหารโปโรเม่ ศตวรรษที่ 17) แบบประติมากรรมในระยะหลังได้กลายเป็นแบบที่ขาดความปราณีต และมีก็จะย่อทำเป็นรูปปั้นครึ่งตัว หรือไม่กี่ทำรูปศิระษะไหล่ออกจากแท่นศิลา และต่อมาก็เป็นงานที่ทำบนแผ่นศิลา ซึ่งไม่มีรายละเอียดอะไร ในที่สุดก็กลายเป็นแผ่นศิลารธรรมดา

ทางตอนใต้ กัมพูชากลายเป็นเวทีของการแทรกซึมอย่างช้า ๆ เริ่มจากพวกพเนจร พวกหนีทัพ หรือบุคคลไม่พึงปรารถนาที่ถูกขับออกมาจากหมู่บ้านของตน⁽⁴⁾ เมื่อพวกที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ตั้งถิ่นฐานลงแล้ว รัฐบาลของพวกเหิงยั้นยังเสริมกำลังบุคคลเหล่านี้ด้วยการนำเอาพวกอาณานิคมที่เลือกมาจากมณฑลที่ยากจนที่สุดเข้ามาร่วมอยู่ด้วย และต่อมาได้มีพวกทหารปลดปล่อย ซึ่งเจ้าผู้ครองแคว้นโคจิ้นจิ้นได้จัดสรรที่ดินแบ่งปันให้ เราได้เห็นแล้วว่า ใน ค.ศ. 1623 กษัตริย์กัมพูชาผู้ถืออภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งโคจิ้นจิ้นได้อนุญาตให้ทางโคจิ้นจิ้นตั้งด่านศุลกากรขึ้น ในบริเวณที่ซึ่งปัจจุบันนี้ได้แก่เมืองไซ่ง่อน ใน ค.ศ. 1658 พวกเหิงยั้นได้ยึดเอาเมืองมอไชย (ปัจจุบันได้แก่เมืองบาเรีย) ต่อจากนั้นได้เข้าแทรกแซงอย่างเปิดเผยในกิจการของกัมพูชา โดยเข้ายึดครอง ไซ่ง่อน กัมปอต และพนมเปญ ใน ค.ศ. 1679 เหิงยั้นเวือง ได้ส่งพวกลี้ภัยชาวจีนไปตั้งอาณานิคมที่แคว้นเยียดินห์ แต่เมื่อพวกนี้เดินทางทางทะเลไปถึงปากแม่น้ำโขง พวกหนึ่งได้แยกไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองมีโท อีกพวกหนึ่งเดินทางต่อขึ้นไปตามลำแม่น้ำดองโน แล้วไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเบียนหัว ใน ค.ศ. 1691 การสวรรคตขององนง กษัตริย์กัมพูชา ซึ่งเป็นประเทศราชของพวกเหิงยั้น ทำให้พวกเหิงยั้นผนวกเอาที่ราบลุ่มแม่น้ำดองโนไปไว้หมด ใน ค.ศ. 1698 ลุ่มแม่น้ำดองโนถูกแบ่งออกเป็น 3 มณฑล ตรงกับมณฑลต่าง ๆ ในปัจจุบันคือเยียดินห์ เบียนหัว และไซ่ง่อน

การสงบศึกระหว่างพวกตระกูลตริณกับพวกตระกูลเหิงยั้น กินเวลาประมาณ 75 ปีของศตวรรษที่ 18

ในภาคเหนือพระเจ้าตริณเกื่อง (ค.ศ. 1709—1729) กับพระเจ้าตรินเกียง ราชโอรส (ค.ศ. 1729—1740) ต่างก็เป็นนักปกครองที่สามารถโดยดำเนินรอยตามผลงานที่กษัตริย์องค์ก่อนได้ทำไว้ ในรัชกาลของกษัตริย์องค์ที่สองนั้น ได้มีความพยายามที่จะก่อการกบฏขึ้น ที่รุนแรงที่สุดก็คือ การกบฏเมื่อ

ค.ศ. 1737 ซึ่งเจ้าในราชตระกูลของจักรพรรดิราชวงศ์เฉลเป็นผู้ชักใยอยู่เบื้องหลัง กบฏผู้หนึ่งชื่อ แลดูยมัต สามารถข่มขู่ผู้คนจำนวนมากในภาคตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นตั้งเกีย เมื่อพวกกบฏทราบข่าวการสวรรคตของพระเจ้าตรินดินห์ ผู้เป็นราชบุตร และรัชทายาทของพระเจ้าตรินเกียง ในปี ค.ศ. 1767 ก็ได้ยกทัพเข้าตีราชธานี แต่ตรินซาม สมุหราชมณฑลเขี้ยวคนใหม่ (ค.ศ. 1767—1782) สามารถบังคับให้แลดูยมัตถอยกลับไปสู่อินเดียม และแลดูยมัตได้กระทำอัตวินิบาตกรรมเสียที่นั่น

เมื่อได้รับผลสำเร็จครั้งนี้แล้ว ตรินซามก็เชื่อว่าเวลาได้มาถึงแล้วที่จะหันกลับไปโจมตีพวกตระกูลเหียงยั้น ตรินซามส่งกองทหารมุ่งไปในทางใต้ โดยอ้างว่ามีกบฏพวกไตเซิน เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1771 ในภูมิภาคคิ่นนอน เรื่องกบฏไตเซินนี้จะได้กล่าวต่อไปในตอนหน้า พระเจ้าเหียงยั้นเพื่อกทวน (เดิมชื่อ แวเวือง ค.ศ. 1765—1778) ไม่สามารถยับยั้งพวกตั้งเกียซึ่งเข้ามาประชิดกำแพงเมืองดองหอยที่พระเจ้าไชเวืองได้สร้างขึ้นไว้เพื่อป้องกันอาณาเขตทางด้านเหนือ กำแพงเมืองได้ถูกทำลายลง พระเจ้าแหวเวืองเองจำต้องหนีออกจากราชธานี (เว้) กองทัพของตรินซามเข้าเมืองได้ ใน ค.ศ. 1775 และเข้าตั้งมั่นอยู่ในเมืองถึง 12 ปี แต่ทางใต้นั้นพวกกบฏไตเซินกำลังรุกอย่างขนานใหญ่ กษัตริย์ราชวงศ์ตรินสององค์สุดท้าย คือ ตรินไค (ค.ศ. 1782—1786) และตรินฟุง (ค.ศ. 1786—1787) ได้สูลูหายไปในความปั่นป่วนนี้

เห็นสมควรจะต้องกล่าวถึงการแสดงออกทางวัฒนธรรมในเวียดนาม สมัยราชวงศ์เฉล (ค.ศ. 1418—1786) ไว้สักเล็กน้อย

เมื่อจักรพรรดิราชวงศ์เฉลหมดกังวลจากเรื่องความเป็นระเบียบภายนอกแล้ว ก็สามารถสละเวลาหันมาปรับปรุงระเบียบการปกครองของประเทศ และทั้ง ๆ ที่มีการสงวนสิ่งซึ่งมีพื้นเพมาจากจีนเป็นต้นว่า ภาษาของนักปราชญ์ วรรณคดี ศิลปกรรม ศาสนา ราชการก็ตาม พวกจักรพรรดิราชวงศ์เฉลยังได้พยายามอย่างยิ่งที่จะคลายความผูกพันที่มีต่อประเทศจีน ในฐานะที่ประเทศของตนเป็นเมืองขึ้นทางปัญญา ความพยายามดังกล่าวนี้ไม่มีที่ใดจะเห็นได้ชัดแจ้งเท่าในประมวลกฎหมายของตีก ซึ่งรวบรวมขึ้นไว้เมื่อ ค.ศ. 1483 อันเป็นประมวลกฎหมายซึ่งแทนที่จะเลียนแบบจากกฎหมายจีนในด้านความเข้มงวด กลับเป็นความพยายามที่จะจำแนกและประมวลกฎหมาย และพระบรมราชโองการทั้งหมดที่ได้ประกาศใช้ให้อยู่ในกรอบตามประเพณี ผลงานทางด้านนิติศาสตร์แห่งชาตินี้ได้เคยมีงานอย่างเดียวกัน แต่เป็นในด้านการศึกษาซึ่งทำมาก่อนแล้วใน ค.ศ. 1472 ซึ่งประกอบด้วยการทบทวนครั้งใหญ่ ในเรื่องตำนานของเทพยดาผู้อารักขาหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังได้มีการกำหนดมาตรการทางด้านการปกครอง การราชการและการเกษตร ซึ่งนับเป็นการสร้างสมสถาบันต่าง ๆ ให้แก่ประเทศ ซึ่งก่อนหน้านั้นไม่เคยมีอยู่เลย

ยุคของราชวงศ์เฉลแสดงว่าเป็นยุคแห่งวรรณคดีจีนผสมเวียดนาม นักประพันธ์ผู้ยิ่งใหญ่มีเหียงยั้นไตร (ครั้งแรกของศตวรรษที่ 15) ผู้มีพรสวรรค์ต่อประชาชนให้มีความรักชาติ⁽⁵⁾ จักรพรรดิเฉลทันตองผู้ทรงนิพนธ์ “บทเพลงเก็บบาทจากอุทยานแห่งอมตบุคคัล” เหียงยั้นบิन्हเคียม (มรณะเมื่อ ค.ศ. 1585) ดิงตรันกอน (ครั้งหลังของศตวรรษที่ 18) ผู้ประพันธ์ “บทเพลงจากภรรยานักรบ” จดหมายเหตุที่เรียกว่า ไตเวียดตูกี้ “บันทึกประวัติศาสตร์ของมหาอาณาจักรเวียด” ซึ่งโงงซีเลี่ยน เป็นผู้

เริ่มประพันธ์ไว้เมื่อ ค.ศ. 1479 และจดหมายเหตุชื่อ “โฉมหน้าของไต่เวียด” ซึ่งถูกบันทึกได้ประพันธ์เสร็จเมื่อ ค.ศ. 1511 เป็นหลักฐานแสดงความสำคัญที่นักเขียนในยุคหนึ่งได้ให้แก่การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เราอาจถือว่านักประพันธ์ที่มีความสมบูรณ์ที่สุดในยุคของราชวงศ์แล คือ แลกีตยอน ผู้มีชื่อเสียง (ค.ศ. 1726—1784) บุคคลผู้นี้เป็นบุตรเสนาบดี ตนเองเป็นข้าราชการ และเคยร่วมอยู่ในคณะทูตที่ไปประเทศจีนเมื่อ ค.ศ. 1759 บุคคลผู้นี้ประพันธ์ “ประวัติศาสตร์ของไต่เวียด” จดหมายเหตุของคณะทูตไปประเทศจีน ประมวลลบทกวี ข้อเขียนทางวรรณคดี และปรัชญาหลายตอน กับคำชี้แจงเรื่องภาษาจูกิ่ง ซึ่งเป็นภาษาจีนชั้นสูง ฯลฯ

ในด้านศิลปกรรม ราชวงศ์แลได้สร้างอนุสาวรีย์ขึ้นทั่วประเทศ ตั้งแต่เสี้ยวแรกของศตวรรษที่ 15 จนถึงปลายศตวรรษที่ 18 อนุสาวรีย์เหล่านี้จำนวนมากยังคงมีอยู่ และสามารถรักษาโฉมหน้าเก่าแก่ไว้ได้ แม้จะมีการซ่อมแซมและปฏิสังขรณ์ตลอดมา นับว่าเป็นยุคยิ่งใหญ่ของศิลปกรรมเวียดนาม ซึ่งประการแรกแสดงออกด้วยหลุมพระศพของจักรพรรดิราชวงศ์แลองค์แรก ๆ ตั้งแต่เมืองลัมเซินถึงเมืองทันหัว หลุมพระศพเหล่านี้ซ่อนอยู่ในป่าที่บิ บริเวณที่ฝังพระศพก่อด้วยอิฐและกระเบื้อง ยังปรากฏร่องรอยของห้องโถงและประตูที่พังลงแล้ว เสาหินต้นหนึ่งสลักเป็นรูปมังกรยังคงตั้งอยู่ ส่วนแผ่นศิลาที่จารึกเป็นแผ่นศิลาขนาดใหญ่และสวยงาม ตอนบนโค้งและประดับไว้บนหลังรูปปั้นเต่าใหญ่ เราต้องยอมรับว่าหลุมศพเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับหลุมศพของจักรพรรดิในราชวงศ์หมิง ซึ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ที่พวกราชวงศ์แลได้สร้างไว้ที่เมืองหัวลือ ราชธานีเก่าของพวกราชวงศ์ตินห์ เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นบุคลิกภาพและความเป็นตัวของตัวของศิลปินเวียดนาม ในการติดตามศิลปะของจีน และในยุคของราชวงศ์แลนี้เองที่เริ่มมีร่องรอยของพระราชวังเก่าแก่ภายในเมืองปรการที่ฮานอย โดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นบนไต่รูปมังกรอันสวยงาม

ประวัติของพวกตระกูลเหียงในศตวรรษที่ 18 มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ซึ่งระยะนั้นกัมพูชามีความวุ่นวายภายในไม่หยุดหย่อน และเปิดโอกาสให้พวกเหียงขยายตัวเข้าไปได้เรื่อย ๆ ในประเทศกัมพูชาอันน่าสมเพช เราได้เห็นแล้วว่า ในศตวรรษก่อนหน้านั้น พวกเหียงได้เข้ามาตั้งรกรากในลุ่มแม่น้ำตองโน เมื่อต้นศตวรรษที่ 18 พระเจ้าเหียงนเพือกชู (ชื่อเดิมว่า มินห์เวือ ค.ศ. 1691—1725) ยอมรับชาวจีนชื่อ มักกือ⁽⁶⁾ ซึ่งปกครองมณฑลบันทายมาศของกัมพูชาในอ่าวสยาม ซึ่งอยู่ใต้อำนาจของกษัตริย์กัมพูชาเป็นข้าหลวงมณฑลนั้นต่อไป แต่อยู่ใต้อำนาจของเหียง ทั้งนี้เพราะมักกือเห็นว่าการแสวงหาความคุ้มครองจากพวกเหียงแห่งโคจินจันยอมได้ประโยชน์กว่าความคุ้มครองของกษัตริย์กัมพูชา

ใน ค.ศ. 1731 พระเจ้าเหียงนเพือกตรู (ชื่อเดิมว่า นินห์เวือ ค.ศ. 1725—1738) ซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้ามินห์เวือ พระราชบิดา เมื่อ ค.ศ. 1725 ได้เข้ายึดเอามณฑลวินห์ลองและมีโทของกัมพูชา หลังจากนั้น 16 ปี พระเจ้าเหียงนเพือกโก๊ต (ชื่อเดิมว่า โวเวือ ค.ศ. 1738—1765) ได้ให้กองทหารไปช่วยเจ้ากัมพูชาที่ก่อการกบฏ และเข้ายึดเอาเมืองปาสัก (ปัจจุบันคือเมืองซ็อกตรัง แล้วเดินทัพไปสู่เมืองอุจ ซึ่งกษัตริย์ทองเพ็งจะได้ราชาภิเษก ณ เมืองนั้น กษัตริย์กัมพูชาของคั้นได้ไปขอความช่วยเหลือจากมักกือเหียนดู บุตรของมักกือ และมักกือเหียนดูได้รับราชานุญาตจากพระเจ้าโวเวือ

ให้ยุติการศึกได้ โดยแลกเอาแขวงเมืองโกกงและตันอันจากกัมพูชา ในค.ศ. 1757 ความช่วยเหลือจากมกัเทียนดูและพระเจ้าโวเวียงช่วยให้พระเจ้าอุทัย คู่แข่งชั้นของกษัตริย์ของทองสามารถยึดเอาราชบัลลังก์กัมพูชาได้ แต่มกัเทียนดูและโวเวียงก็คิดค่าตอบแทนความช่วยเหลือนี้ โดยมกัเทียนดูได้รับแขวงต่าง ๆ จากกัมพูชาอีก 5 แขวง ซึ่งมีเมืองกัมปอตและกัมปงโสมรวมอยู่ด้วย ส่วนของเจ้าโวเวียงได้รับมณฑลป่าสักและพระตะบอง (ซ็อกตริงและตราวินห์) ซึ่งพระองค์ได้ยึดครองไว้แล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1683 มาเป็นการเด็ดขาด เมื่อพระเจ้าโวเวียงสวรรคตเมื่อ ค.ศ. 1765 นั้น แคว้นโคจิ้นจิ้นของราชวงศ์เหียงนได้ขยายจากเมืองชองเกียนมาจนถึงเขตแดนปัจจุบันของกัมพูชา ส่วนอาณาเขตของมกัเทียนดูข้าของพวกเขาเหียงนก็ขยายจากเมืองกัมปอตมาถึงแหลมคาเมา

การเลือกเหียงนเพือกทวน (ชื่อเดิมว่า แวเวือง) ผู้เป็นโอรสองค์ที่ 16 ของโวเวียง ขึ้นสืบราชสมบัติสืบแทนพระราชบิดาอย่างไม่ถูกต้อง รวมทั้งการที่ผู้สำเร็จราชการเก็บภาษีอย่างหนักได้ก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้น มีพี่น้อง 3 คนได้แสวงหาประโยชน์จากความวุ่นวายนี้ พี่น้อง 3 คนนี้เกิดที่เมืองไตเซ็น บนที่ราบสูงอันแค ในมณฑลบินดินห์ การที่พี่น้องสามคนยึดได้เมืองกินวน เมื่อ ค.ศ. 1773 ทำให้พวกนี้ได้เป็นใหญ่ตลอดภาคกลางของโคจิ้นจิ้น อันเป็นขณะเดียวกับที่เราได้เห็นแล้วว่าตรินชามได้เลือกเวลานั้นเข้ายึดเอาราชธานีใน ค.ศ. 1775 แวเวืองได้หนีไปทางตอนใต้ของโคจิ้นจิ้น โดยนำครอบครัวไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้นำนาคดา ชื่อ เหียงนอัน ผู้เป็นบุตรของเจ้าที่ถูกทอดทิ้งให้แวเวืองขึ้นครองราชย์นั้นไปพร้อมกัน เหียงนอันผู้นี้เป็นผู้เดียวที่รอดชีวิตจากการที่พวกไตเซ็นผู้ชนะและเป็นใหญ่ในเมืองไซ่ง่อนได้ทำการสังหารหมู่พวกตระกูลเหียงน

เหียงนอันได้ลี้ภัยไปอยู่กับคณะมิชชันนารีคริสตังของฝรั่งเศสที่เมืองฮาเตียน มิชชันนารีคณะนี้มีเจ้าคณะเมืองอาดริง ชื่อ ปิโย เดอ เบแอน เป็นหัวหน้า หลังจากที่เหียงนอันกลับมาใช้ชีวิตชระชั่วครวที่เมืองไซ่ง่อน (ค.ศ. 1780-1782) เขาได้ขอร้องให้หัวหน้าคณะมิชชันนารีขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส อีกต่อหนึ่ง ปิโย เดอ เบแอน ได้เดินทางไปยังแวร์ซายส์เพื่อร้องทุกข์ และอ้างเหตุผลเกี่ยวกับความชอบธรรมของราชวงศ์เหียงน เจ้าคณะแห่งเมืองอาดริงจึงได้รับสนธิสัญญาฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1787 ซึ่งตามสนธิสัญญานี้ฝรั่งเศสรับที่จะส่งกองทหารไปยังโคจิ้นจิ้น เป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสได้เมืองท่าตุราน เกาะบูโล คอนดอร์ และกับการที่ฝรั่งเศสมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ในทางการค้า แต่สนธิสัญญาฉบับนี้ยังไม่ทันได้มีการปฏิบัติ ราชวงศ์เหียงนก็สามารถพิชิตโคจิ้นจิ้นโดยความช่วยเหลือของนายทหารและอาสาสมัครของนาวิกโยธินฝรั่งเศสเพียงหยิบมือเดียว ทหารพวกนี้ได้รับความจงใจจากเจ้าคณะเมืองอาดริง⁽⁷⁾ เหียงนอันได้เป็นใหญ่ในโคจิ้นจิ้นเมื่อ ค.ศ. 1789 และกว่าจะชนะพวกไตเซ็นได้โดยเด็ดขาดก็ตกถึงปี ค.ศ. 1801 ทั้งนี้โดยการทำสงครามทางเรือที่หน้าเมืองกินวน แคว้นตังเกี๋ย ซึ่งเป็นอาณาจักรของราชวงศ์ตริน แต่เก่าก่อนก็ยอมขึ้นแก่เหียงนอัน ในปีถัดมา ค.ศ. 1802 เหียงนอันจึงได้ราชาภิเษก และได้รวมอาณาจักรแต่เดิมของราชวงศ์เหียงน ตอนในของบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและแคว้นตังเกี๋ยเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในค.ศ. 1803 จิ้นได้แต่งตั้งเหียงนอันเป็นทางการ ซึ่งนับแต่นั้นมาทรงพระนามว่า เยียลอง และจิ้นได้เรียกจักรวรรดิของเยียลองอย่างเป็นทางการว่า เวียดนาม

มินห์มาง ราชบุตรของเยี่ยลอง ซึ่งสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาเมื่อ ค.ศ. 1820 ได้ดำเนินนโยบายแตกต่างจากพระราชบิดามากเกี่ยวกับชาวตะวันตก เพราะมีนโยบายทำทารุณพวกนอกศาสนา และได้รุนแรงยิ่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าเทียหวตรี (ค.ศ. 1841—1847) และในรัชสมัยของพระเจ้าทุติก (ค.ศ. 1848—1883) ใน ค.ศ. 1851—1852 ได้มีการสังหารพวกมิชชันนารี 2 คน และใน ค.ศ. 1857 ได้มีการทรมานเจ้าคณะชาวสเปนที่แคว้นตังเกี๋ย เหตุการณ์เหล่านี้ได้ทำให้ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงโดยมีสเปนส่งกำลังมาร่วมด้วย ฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารมายังเมืองตูราน เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1858 ได้ทำลายป้อมปราการของเมืองนั้น แต่การปฏิบัติการต่อไปไม่มีทางจะเป็นผล พลเรือเอก ริโกล เดอ เซอญูยี จึงตกลงใจเคลื่อนกำลังไปยึดเมืองท่าไซ่ง่อน (18 กุมภาพันธ์ 1859)

การรบในจีนครั้งที่สอง เป็นการบังคับให้กองทหารที่ตั้งอยู่ ณ ไช่ง่อน ลดกำลังทหารเหลือเพียง 800 คน ในไม่ช้าก็ถูกกองทหารของเวียดนามเข้าล้อมเมืองนี้ไว้ แต่เมื่อพลเรือเอก ซาเนอร์ ผู้ทำการรบชนะในประเทศจีนได้กลับมาแล้ว ก็เข้าตีเอาเมืองคืนได้ในปี ค.ศ. 1861 การสู้รบที่เมืองจีหัว (25 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1861) ทำให้พลเรือเอกซาเนอร์มีอำนาจเหนือมณฑลเยียดินห์ มีโท ทูตามอต และส่วนหนึ่งของเบี่ยนหัว และโกกอง ราชสำนักเมืองเว้จึงรีบขอทำสนธิสัญญากับฝรั่งเศส และเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน ผู้มีอำนาจเต็มของเว้ได้ลงนามสนธิสัญญาฉบับหนึ่งกับพลเรือเอกโปนาร์ต ยอมสละมณฑลทางตะวันออกของบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำในโคจินจีน รวมสามมณฑล ให้แก่ฝรั่งเศส ซึ่งต่อมาควิส เดอ ซาสลูลูบาต ทำให้พระเจ้านโปเลียนที่ 3 เห็นชอบตามสนธิสัญญานี้ ซึ่งขณะนั้นนโปเลียนที่ 3 กำลังติดพันอยู่กับการรบในเม็กซิโก ใน ค.ศ. 1867 ฝรั่งเศสเข้ายึดครองมณฑลทางตะวันตกอีก 3 มณฑลโดยไม่ต้องรบ โคจินจีนจึงได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสนับแต่นั้นมา

วรรณคดีในสมัยราชวงศ์เหงียนยังคงผลิตผลงานเป็นภาษาจีนผสมเวียดนาม คือ เขียนด้วยอักษรจีน และด้วยเหตุนี้ผู้อ่านที่รู้ภาษาจีนจึงอ่านออก บทประพันธ์ทางกวีนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นผลงานขององค์จักรพรรดิเอง และมีผลงานสำคัญในทางประวัติศาสตร์ 3 ฉบับด้วยกันคือ “สถาบันเกี่ยวกับราชวงศ์ต่าง ๆ ทุกราชวงศ์” โดย ฟันหุยซุ (ค.ศ. 1821) “การบรรยายลักษณะของเยียดินห์” โดย ตริन्हฮอยตุ๊ก และ “การบรรยายลักษณะของไตนม” โดยเกาชวนตุ๊ก แต่วรรณคดีในภาษาเวียดนามเองก็ได้พัฒนาไปมากในรัชสมัยของราชวงศ์เหงียน

ในการเขียนภาษาเวียดนาม ชาวเวียดนามได้อาศัยอักษรที่เรียกว่า ชูนองก่อน เป็นอักษรจีนที่แก้ไขตามหลักการของเจ้าตำราแต่ละคน และต่อมาจึงได้ใช้อักษรซึ่งเรียกว่า กว็อกก๊อ เป็นการถอดอักษรด้วยการใช้อักษรโรมัน คิดค้นขึ้นโดยคณะมิชชันนารีคาทอลิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยบาทหลวงอเล็กซองเดรอะ เดอโรด (ค.ศ. 1651) อักษรกว็อกก๊อ หรือ “อักษรประจำชาติ” เป็นวิธีที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเพียงวิธีเดียว

ผลงานภาษาเวียดนามที่เกิดขึ้นก่อนปลายศตวรรษที่ 18 เท่าที่ทราบนั้นมีอยู่น้อยมาก งานที่มีชื่อเสียงมักจะมีอายุตั้งแต่ศตวรรษที่ 19⁽⁸⁾ ในบรรดาผลงานเก่าแก่อาจจะระบุได้ว่ามีเรื่อง “คำสอนสำหรับครอบครัว” โดยเหงียนไตร (ครั้งแรกของศตวรรษที่ 15) และคำแปลโดย โดนทีเตียม จากเรื่อง “คำร้องทุกข์ของภรรยาฉกรับ” ของดาวตวันกอน ซึ่งได้เคยระบุไว้แล้ว เมื่อกล่าวถึงวรรณคดี

สมัยราชวงศ์เฉล ผลงานที่ยังคงรักษาไว้ได้โดยมากเป็นพวกบทกวี สุภาษิต บทโคลง 2 บาท และบทเพลง กวีที่รู้จักกันดีที่สุดว่าได้ทะนุบำรุงภาษาของชาติให้งอกงามในศตวรรษที่ 19 ได้แก่ โฮชวนเฮียง เหยียนนองตุ ชุมนันต์ตริน ตรันแกเชื่อง แต่สิ่งที่ควรได้รับความสนใจนั้นเป็นนวนิยายในรูปบทกวีที่สอนศีลธรรมเป็นส่วนใหญ่

นวนิยายในรูปของบทกวีที่มีชื่อเสียงที่สุด ได้แก่ ทูยเกี้ยว หรือคิมวันเกี้ยว⁽⁹⁾ ซึ่งเขียนด้วยภาษาของปราชญ์ มีคุณค่าทางวรรณคดีเป็นอันมาก ได้รับความนิยมนับจากประชาชนและจากผู้อ่านบทกวีนี้ เหยียนตู (ค.ศ. 1765—1820) ผู้ได้รับแต่งตั้งจากจักรพรรดิเฉียลอง ให้ดำรงตำแหน่งทางราชการหลายตำแหน่งเป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1813 เขาเป็นผู้ประพันธ์บทกวีภาษาจีน และบทกวีภาษาของชาติตนชื่อ “คำกล่าวแก่ผู้ตาย” (ค.ศ. 1792) บทกวีที่ชื่อคิมวันเกี้ยว นั้น มีอยู่รวม 3253 บท เป็นบทที่มีส่วนพื้นฟูภาษาเวียดนาม ได้รับยกย่องในสายตาของรัฐ และได้รับยกย่องให้เป็นภาษาวรรณคดี เนื้อเรื่องของบทประพันธ์ได้รับความจรรโลงใจจากนวนิยายของจีนสมัยปลายศตวรรษที่ 18 มีแนวความคิดทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการแบ่งผลกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อน ผสมกับแนวคิดทางลัทธิขงจื้อในเรื่องความรักลูก และความซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย บางตอนเป็นเพียงการแปลมาจากภาษาจีน แต่ผู้ประพันธ์ได้แต่งเสริมและขยายความให้มากขึ้น จึงทำให้บทประพันธ์ทั้งหมดมีการผสมผสานและมีความสมบูรณ์ในทางรูปแบบอย่างไม่มีอะไรเปรียบ

หลังจากบทประพันธ์ชื่อคิมวันเกี้ยวแล้ว นวนิยายที่เป็นบทกวีที่รู้จักกันดีที่สุดอีกบทหนึ่ง ได้แก่ บทประพันธ์ ชื่อ ลุกวันเทียน⁽¹⁰⁾ พิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษาจูนอง เมื่อ ค.ศ. 1865 ผู้ประพันธ์ชื่อ เหยียนดินห์เจียว (ค.ศ. 1822—1888) เป็นคนในครอบครัวข้าราชการโคจินจิ้น ซึ่งได้แต่งบทกลอนต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมาก แต่ทั้งหมดได้อาศัยหลักศีลธรรมตามลัทธิขงจื้อทั้งสิ้น

พร้อมกันกับการประพันธ์นวนิยายเป็นบทกวี การละครก็เป็นอีกประเภทหนึ่งที่นักประพันธ์เวียดนามได้ใช้ภาษาของตนให้งอกงามยิ่งขึ้น บทละครที่เขียนขึ้นส่วนใหญ่ประกอบด้วยเนื้อเรื่องที่ขี้มมาจากจีน แหล่งที่มาสำคัญ ได้แก่ นิยายอิงประวัติศาสตร์จีน เรื่อง สามก๊ก หรือ “ประวัติศาสตร์ของสามราชาอาณาจักร” ตัวละครเป็นอย่างเดียวกับขงจื้อ คือ แต่งตัวแบบจีน ไว้ผมและทาหน้าตามประเพณีจีน ในบรรดาบทละครที่พิมพ์โฆษณาแล้ว อาจกล่าวถึงเรื่องกิมกัตกี้เตียน “การเสกสมอย่างบรมสุขระหว่างกิมกับทัด”⁽¹¹⁾ ซึ่งบุยกวางเจีย (ค.ศ. 18071—872) ได้แต่งโดยใช้อักษรจูนองก่อนปี ค.ศ. 1860 เล็กน้อย เนื้อเรื่องได้ขี้มมาจากเรื่องอิงประวัติศาสตร์จีน ซึ่งมีอายุราวปลายศตวรรษที่ 18 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในราชวงศ์ซ้อง แล้วถูกตัดตอนอย่างไม่มีที่สิ้นสุดทั้งด้วยกาลเวลาและสถานที่ โคลงแต่ละบทกวีมีความสั้นยาวต่างกันตามลักษณะของตอนที่แต่ง

รูปแบบของบทกวีภาษาเวียดนามบางทีก็ลอกแบบของจีน ตัวอย่างเช่นกลอนบาทละ 5 หรือ 7 พยางค์ จัดเป็นกลุ่มคำกลอน 4 หรือ 8 คำกลอน (มีความแตกต่างกันในเรื่องความคล้องจองหรือ

ตำแหน่งของวรรณยุกต์แต่ละบาท) หรือมีฉะนั้นก็เป็นบทกวีพื้นเมือง เช่น การนับทกวีคิมวันเกียว และลู่กวันเทียน เป็นต้น

ศิลปกรรมสมัยราชวงศ์เหิงหยิน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ในรัชสมัยของจักรพรรดิยาหลง ส่วนใหญ่แสดงไว้ที่เมืองเว้ สถาปัตยกรรมของพระราชวังจักรพรรดิซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายไปเมื่อไม่นานมานี้ เป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงอิทธิพลของศิลปกรรมจีนกรุงปักกิ่งอย่างมาก

1. H. CORDIER, *Les voyages en Asie au XIVe siècle du bienheureux frère Odoric de Por-denone*, Paris, 1891.
2. L. CADIÈRE, *Le mur de Đông-hoi, étude sur l' établissement des Nguyên en Cochinchine*, B.E.F.E.O., VI, p. 87.
3. CH. B. MAYBON, *Histoire moderne du pays d' Annam (1592-1820), étude sur les premiers rapports des Européens et des Annamites et sur l' établissement de la dynastie*, Paris, 1920.
4. P. BOUDET, *La conquête de la Cochinchine par les Nguyên et le rôle des émigrés chinois*, B.E.F.E.O., XLII, p. 115.
5. U'NG-QUA, *Un texte vietnamien du XVe siècle : le ((Binh Ngô dai-cao))*, B.E.F.E.O., XLVI, p. 279.
6. E. GASPARDONE, *Un Chinois des Mers du Sud. Le fondateur de Hà-tiên*, J. As., CCXL, 1952, p. 363.
7. G. TABOULET, *La geste française en Indochine*, vol. 1, Paris, 1955.
8. G. CORDIER, *Littérature annamite*, Hanoi, 1914.
 G. DUFRESNE, *Littérature annamite, dans Indochine sous la direction de, SYLVAIN LÉVI*, I, p. 157.
 PHAM-QUYNH, *Aperçu sur la littérature annamite*, dans *L'Indochine française*, Hanoi, 1938, p. 89.
 G. MEILLON, *Littérature vietnamienne*, dans *Encyclopédie des littératures étrangères*, Paris, 1960.
9. *Kim-Vân-Kiêu*; trad, en français par NGUYÊN-VAN-VINH, 2 vol., Hanoi, 1942, 1943.
10. *Luc-Vân-Tiên*, trad. en français par DUONG-QUANG-HAM, Hanoi, 1944.
11. P. MIDAN, *L'Union merveilleuse de Kim et de Thach*, Saigon, 1934.

บทสรุป

ข้อความที่ปรากฏในหน้าต้น ๆ มีจุดมุ่งหมายที่จะพยายามแสดงให้เห็นว่า รัฐต่าง ๆ แต่ละรัฐซึ่งพยายามสร้างอารยธรรมของตนเองนั้น ได้ก่อตัวขึ้นบนแผ่นดินของแหลมอินโดจีนในลักษณะการอย่างไร ว่ากันสำหรับส่วนใหญ่ของแหลมแห่งนี้แล้ว อารยธรรมเหล่านี้ได้สืบเชื้อสายมาจากอารยธรรมอินเดีย มีแต่เวียดนามประเทศเดียวซึ่งแต่ต้นมาได้รับเอาส่วนประกอบทางวัฒนธรรมจากจีน แม้เมื่อมีอิสระทางการเมืองก็ยังเป็นเมืองขึ้นทางอารยธรรมของจีนต่อมา ในขณะที่เวียดนามขยายตัวลงมาทางใต้ โดยเป็นผลเสียต่อชนชาติที่รับอารยธรรมอินเดียนั้น อารยธรรมของชาติเหล่านี้กลับไม่มีผลต่อเวียดนามเลย ทั้งนี้ก็เนื่องจากลักษณะเข้มแข็งของชาวเวียดนามซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีน เป็นลักษณะกลมกลืนกับชาวพื้นเมืองได้ไม่มากเท่ากับลักษณะที่ซบทำลาย ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า เรายังอาจจะมองทะลุเห็นถึงร่องรอยบางประการที่แสดงถึงลักษณะพื้นเมืองอันมิใช่แบบจีนในหลาย ๆ ด้านอยู่ ยกตัวอย่างเช่น ศาลของเจ้าผู้คุ้มครองหมู่บ้าน ซึ่งภาษาเวียดนามเรียกว่า ดินห์ ซึ่งใช้เป็นหอประชุมสำหรับพวกคนสำคัญที่มีหน้าที่ปกครองหมู่บ้าน เป็นศาลที่สร้างบนพื้นสูงบนเสาเสมอ แม้บางครั้งจะเป็นเสาสั้น ๆ ก็ตาม เหมือนกับที่อยู่อาศัยของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁽¹⁾ ในด้านกฎหมายในยุคราชวงศ์แล ก็มีกฎหมายว่าด้วยสินสมรส ซึ่งโดยทั่วไปบรรยายอ้อมมีสิทธิในครอบครัวตามลัทธิธรรมเนียมของชาวเวียดนาม ซึ่งยังปรากฏร่องรอยอยู่มาก⁽²⁾ แต่ในประมวลกฎหมายyalong ซึ่งลอกแบบมาจากกฎหมายจีนมิได้ยอมรับสิทธิที่ว่านี้ แต่การที่เวียดนามได้ติดต่อสัมพันธ์จำเริญกับประเทศจีนและการที่ราชวงศ์หมิงได้กลับมาพิชิตเวียดนามเป็นการชั่วคราวเมื่อต้นศตวรรษที่ 15 รวมทั้งที่เวียดนามยังหวังโยที่จะเอาอย่างราชสำนักจีนแห่งกรุงปักกิ่งตอนต้นศตวรรษที่ 19 สิ่งเหล่านี้จึงทำให้เวียดนามคงอยู่ในเขตอิทธิพลด้านวัฒนธรรมของประเทศจีนอยู่ต่อมา

สำหรับรัฐอินโดจีนอื่น ๆ นักนักความผูกพันกับอินเดียมีอยู่เป็นอันมาก แม้ว่าอารยธรรมของรัฐเหล่านี้จะแตกต่างกัน และมีลักษณะเฉพาะของตนก็ตาม ซึ่งในส่วนสรุปสมควรจะได้แสดงรายละเอียดบางประการไว้⁽³⁾

บทบาทของอินเดียในแหลมอินโดจีนเป็นไปอย่างลึกซึ้ง และเป็นการปฏิบัติการต่อเนื่องกัน รัฐบาลรวมอำนาจไว้ในส่วนกลางมาก ฐานันดรของพวกเจ้าและขุนนางทั้งฝ่ายฆราวาสและฝ่ายศาสนา ก็ได้รับจากวัฒนธรรมอินเดีย การบริหารโดยอาศัยฝ่ายปกครองซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจของส่วนกลางอย่างใกล้ชิดก็ใช้อำนาจมากทั้งในเขตมณฑล จนกระทั่งถึงหมู่บ้านโดยทั่วไป

จากผลแห่งประวัติศาสตร์ ผลลัพธ์สำคัญที่สุดจากการขยายตัวของอินเดียในอินโดจีน คือ ทำให้เกิดมีรัฐบาล กษัตริย์ปกครองดินแดนอันกว้างใหญ่ ดินแดนเหล่านี้แต่ก่อนมาเคยรู้จักแต่สังคมที่จำกัดขอบเขตแค่หมู่บ้าน หรือแค่เผ่าของตนเท่านั้น มีตัวประกอบหลายอย่างที่ทำลายสิ่งกีดขวาง

ระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ซึ่งต่างคนต่างอยู่ แล้วหล่อหลอมกลุ่มชนเหล่านี้ขึ้นเป็นองค์การที่มีการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางไม่มากนักน้อย ประการแรก ได้แก่ การปฏิบัติงานต่าง ๆ ที่เป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม เช่น การทศน้ำ การชลประทาน เส้นทางคมนาคม งานเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยอำนาจส่วนกลางที่สามารถกำหนดหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่เลยขอบข่ายของท้องถิ่นได้ ประการต่อไปก็เป็นเรื่องราวที่ชาวพื้นเมืองซึ่งคุ้นเคยกับการยอมรับนับถืออำนาจทางวิญญาณของหัวหน้าของตน ซึ่งถือว่าเป็นพระธรณีกลับชาติมาเกิด พวกนี้จึงยอมรับอำนาจของกษัตริย์ ตามแนวคิดของอินเดียชั้น กษัตริย์เป็นตัวแทนของพระเจ้าบนพื้นพิภพ และเป็นคนกลางระหว่างพิภพกับสวรรค์ นอกจากนั้นยังมีจารีตประเพณีของชาวพื้นเมือง ซึ่งจารีตประเพณีของกลุ่มหนึ่งกับอีกกลุ่มหนึ่งย่อมไม่เหมือนกัน อันเป็นต้นเหตุให้เกิดลัทธิที่ถือเอาถือเราภายในกลุ่ม แต่เมื่อรับกฎหมายอินเดีย โดยเฉพาะหลักเกณฑ์ว่าด้วยกรรมะ ซึ่งมีได้บังคับให้รัฐต่าง ๆ จะต้องมีการรูป ธรรมะนี้ได้กำหนดขอบเขตให้คนพื้นเมืองสามารถจัดระเบียบสถาบันของตนให้ใกล้เคียงกันได้

ในขณะเดียวกัน ยังมีกลุ่มพิเศษอยู่ภายในสังคมของชาวพื้นเมือง ซึ่งมีหน้าที่ทำงานพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กำหนดไว้ และยังมีกลุ่มคนที่ประกอบด้วยบุคคลวิญญูต่าง ๆ ซึ่งพอจะเทียบกันได้กับการแบ่งชั้นวรรณะในสังคมของอินเดีย แต่ชาวพื้นเมืองเหล่านี้มิได้ถูกบังคับให้ต้องประพฤติตามหลักเกณฑ์ที่ว่ามันเหมือนเช่นกรณีชาวอินโดจีนที่ตกอยู่ใต้ความครอบครองของจีน ชาวพื้นเมืองที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียนี้ เพียงแต่ปล่อยให้อารยธรรมอินเดียเข้ามาสู่ตน ซึ่งเราก็ได้เห็นแล้วว่า อารยธรรมก่อนยุคอารยธรรมนั้นก็ไม่แตกต่างจากอารยธรรมดั้งเดิมแต่อย่างไร ชาวพื้นเมืองจึงอาจพบรูปแบบของอารยธรรมอินเดียที่ตนอาจสอดแทรกเข้าไป โดยอนุรักษลักษณะดั้งเดิมของตนไว้ได้ ด้วยเหตุนี้ นับแต่อารยธรรมอินเดียได้เข้ามาฝังรากในดินแดนโพ้นทะเล หรือหลังจากนั้นเล็กน้อย อารยธรรมอินเดียจึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ในขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งความเป็นองค์การอันหนึ่งอันเดียวโดยมีพื้นฐานอยู่ที่การใช้ภาษาสันสกฤต

แนวคิดของอินเดียที่กำหนดให้กษัตริย์มีลักษณะเป็นเทพเจ้านั้น ไม่เพียงแต่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในอินโดจีนซึ่งอยู่ในวงจรของวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น แต่แนวคิดนี้ยังได้รับความสำเร็จในหมู่ประชาชนของแหลมอินโดจีนด้วย กษัตริย์ได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าบนพื้นพิภพ ซึ่งเป็นที่รวมของอำนาจเทพเจ้าผู้รักษาจุดสำคัญ ๆ ไว้ในองค์กษัตริย์ และเมื่อสวรรคตแล้วก็ไม่ต้องเกิดอีกดังที่เราได้พบมาในตอนต้นว่าอารยธรรมเขมรยุคนครวัด แสดงให้เห็นภาพคร่าว ๆ ว่า แนวคิดดังกล่าวนี้มีผลสำคัญเพียงใดในกัมพูชายุคเก่า กล่าวคือ บทบาทของกษัตริย์ในรัฐ สถาบันเกี่ยวกับลัทธิที่ถือว่ากษัตริย์เป็นเทพเจ้า การถวายพระนามกษัตริย์หลังสวรรคต การรับนับถือพุทธศาสนานิกายสิงหลว่าเป็นศาสนาที่เป็นทางการของราชอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนเคยถูกรอบงำด้วยลัทธิฮินดู มิได้มีผลทำให้องค์กษัตริย์ต้องเสียลักษณะเป็นเทพเจ้านี้ไป แต่กลับทำให้กษัตริย์เป็นพระพุทธรูปเจ้าประเภทหนึ่งซึ่งยังมีพระชนมชีพอยู่ จารีตต่าง ๆ เกี่ยวกับพิธีราชาภิเษกมีวัตถุประสงค์แม้จนกระทั่งบัดนี้ ที่จะถวายลักษณะของเทพเจ้าแด่องค์กษัตริย์ซึ่งแสดงให้เห็นในรูปของภาษาด้าย กล่าวคือ ในประเทศสยามสมัยก่อนเรียกองค์รัชทายาทเป็น “หน่อพุทธางกูร” และเมื่อกษัตริย์สวรรคตก็กล่าวว่า “เสด็จสู่นิพพาน” และแม้แต่ปัจจุบันก็ยังเรียกว่า “พระพุทธรูปเจ้าอยู่หัว” ในประเทศพม่า ท้องพระโรงใหญ่ของพระราชวัง

กรุงมณฑลทะเลย์ ซึ่งมีราชบัลลังก์ตั้งอยู่ใต้ยอดมณฑลพอดตี ซึ่งมีมณฑลนี้เสมือนหนึ่งแห่งทะเลสุรวงสวรรค์ เลื่องลือกันว่าท้องพระโรงนี้ตั้งอยู่ “ณ ศูนย์กลางพิภพ”(4) ประหนึ่งเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีพระอินทร์ กษัตริย์ของเทพเจ้าทั้งหลายประทับอยู่บนราชบัลลังก์ฉะนั้น

ครั้นเมื่อประชาชนในแหลมอินโดจีนซึ่งรับเอาอิทธิพลจากอินเดีย ได้ผ่านสภาพชนเผ่าดั้งเดิม มาสู่สภาพที่ได้จัดระเบียบแบบมีกษัตริย์ตามอย่างอินเดียแล้ว ราชอาณาจักรต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นด้วยประการ ฉะนั้น ก็สามารถพัฒนาและแผ่อำนาจของตนไปเหนือดินแดนที่ติดต่อกันตามหลักการของการเมือง แบบอินเดีย ราชอาณาจักรเหล่านี้เพียงแต่ประยุกต์ทฤษฎีที่ถือระบอบกษัตริย์เป็นระบอบสากลครอบ ครอบจักรวาล เป็นทำนองสหพันธ์ชนิดหนึ่งภายใต้องค์กษัตริย์ซึ่งทรงพิชิตพิภพทั้งสิ้น จึงสมควรได้รับพระนาม ที่มีความหมายว่า จักรวาทีน หรือ สารวภูมา พระนามหลังนี้แปลว่า “ครอบครองแผ่นดินทั้งหมด” เป็นพระนามที่กษัตริย์แห่งพุนันทรงใช้อยู่ในศตวรรษที่ 6 ภายหลังที่ประเทศกัมพูชาได้แบ่งออกเป็น แคว้นเล็กแคว้นน้อยเมื่อศตวรรษที่ 8 และภายหลังสภาพกลียุคอันเป็นสภาวะก่อนที่จะได้รับอารยธรรม จากอินเดีย ในการฟื้นฟูของผู้สถาปนาระบอบกษัตริย์สมัยนครวัด คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เมื่อต้นศต วรรษที่ 9 นั้นเป็นการทำลายการแบ่งเขาแบ่งเราตามท้องถิ่น และเป็นการตั้งรัฐที่รวมอำนาจไว้ในส่วน กลาง ซึ่ง “มีเพียงกษัตริย์องค์เดียวซึ่งถือว่าเป็นกษัตริย์ของสากลพิภพ” วิธีการเมืองดังกล่าวนี้ยังติด ตามมาในทางจิตใจด้วย ทั้งนี้ โดยการรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางศาสนา โดยการกำหนด สถาบันเกี่ยวกับพิธีของทางราชการ ซึ่งถือเอาองค์กษัตริย์เป็นศูนย์กลาง มีการกำหนดหลักการถาวรว่า กษัตริย์ย่อมเป็นใหญ่ในแผ่นดิน พิธีกรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ก็ถือตามหลักการที่ว่านี้ทั้งสิ้น พิธีบูชา ศิวลึงค์ของหลวงเป็นลักษณะหนึ่งซึ่งแสดงสัญลักษณ์ว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพ เป็นการปฏิบัติตาม ประเพณีดังที่ได้กล่าวแล้วแต่แรกว่า พิธีกรรมดังกล่าวจะต้องประกอบขึ้น ณ ยอดเขาซึ่งชื่อของเขานี้มี ความหมายว่ามเหศวรภราวตะ ซึ่งแปลว่า “บรมบรรพตแห่งพระอินทร์เจ้า” เราได้เคยเห็นมาแล้วว่า การสร้างเทวาลัยภูเขาไว้ใจกลางราชธานีมีความสำคัญเป็นอันมาก ไม่ว่าเทวาลัยนั้นจะสร้างขึ้นบนยอด เขาธรรมชาติหรือยอดเขาจำลองก็ตาม ย่อมถือเป็นสัญลักษณ์ว่า เป็นพระสุเมรุบรรพต คือ เป็นภูเขา ที่ครอบคลุมจักรวาล(4) พนม ที่เมืองพนมเปญก็ดี และภูเขาทอง (“ภูเขาทอง”=เมรุ) ในกรุงเทพฯ ก็ดี ซึ่งบนยอดเขาทั้งสองนี้ได้มีพุทธสถาน จึงถือว่าเทียบกันได้กับเทวาลัยภูเขาในยุคเก่าก่อน ซึ่งใช้เป็นเครื่องกำหนดศูนย์กลางของราชธานีนั่นเอง

ในตำแหน่งต่ำกว่าองค์กษัตริย์ลงมา มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งแต่งตั้งมาจากสมาชิกหรือพระ ประยูรญาติในราชวงศ์ของกษัตริย์ หรือจากตระกูลใหญ่ ๆ บางตระกูล ซึ่งมีหน้าที่ทางราชการสืบทอด กันมาทางมรดก การตั้งฐานันดรศักดิ์นั้นเป็นการตั้งเพื่อแบ่งภารกิจสำคัญ ๆ ระหว่างกัน เราทราบแล้ว ว่าในกัมพูชานั้น หน้าที่บางประการตกอยู่แก่พวกนักพรตชาวอินเดียที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศอยู่ ก่อนแล้ว หรือไม่กี่ตกอยู่แก่ชาวพื้นเมืองที่เคยไปอยู่อินเดียและกลับมา ดูเหมือนว่าทั้งในกัมพูชาและ ในจัมปา พวกพราหมณ์มิได้มีตำแหน่งสำคัญเท่ากับที่พวกเดียวกันนี้มีอยู่ในอินเดีย ในอินเดียนั้นพวก พราหมณ์มีฐานะต่ำกว่ากษัตริย์ และถือว่าเป็น “ครู (ซึ่งได้แก่ครู ในด้านจิตใจ) ของสากลโลก” ทั้งนี้ โดยอ้างว่า รวมเอาวรรณะสูงสุด 2 วรรณะเข้าไว้ในบุคคลเดียวกัน อำนาจทางใจของพราหมณ์ย่อมทวี อำนาจทางกายของกษัตริย์ และเป็นเครื่องกำหนดให้กษัตริย์ทรงมีอำนาจโดยชอบธรรม ในโอกาสที่

กษัตริย์ทรงเป็นผู้เยาว์ หรือในโอกาสที่มีการเปลี่ยนราชวงศ์ พราหมณ์บางคนใช้อำนาจมากมายเป็น การชั่วคราว และพวกพราหมณ์นี่เองที่เป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีตามแบบอินเดีย และวัฒนธรรมตาม แบบสันสกฤต พราหมณ์มีส่วนคล้อยให้มีการก่อสร้างอนุสาวรีย์สำคัญๆ ซึ่งเราต้องไม่ลืมว่า อนุสาวรีย์ ที่สร้างขึ้นนั้นเกี่ยวข้องกับศาสนาทิ้งสิ้น ในราชอาณาจักรใดที่ได้กลายเป็นเมืองพุทธศาสนาไปแล้ว พวก พราหมณ์ประจำราชสำนัก จะรักษาประเพณีโบราณของพวกตนไว้ก็เพียงการนุ่งผ้าอย่างพราหมณ์ การ ไว้มวย และการสวดสูตรภาษาสันสกฤต โดยแม้นตนเองจะไม่เข้าใจความหมายก็ตามที่ พราหมณ์พวก นี้มีหน้าที่เพียงเป็นประธานในพิธีกรรมบางประการ ในพระราชพิธีของหลวงเท่านั้น⁽⁵⁾ เดียวนี้พระชั้น ผู้ใหญ่ในพุทธศาสนาเป็นผู้รับช่วงอำนาจอันยิ่งใหญ่ทางใจ ซึ่งสมัยก่อนเป็นอำนาจของพวกพราหมณ์ มาไว้สิ้น

ไม่ได้ปรากฏหลักฐานประการใดที่พอจะสันนิษฐานได้ว่า ในอินโดจีนโบราณนั้นเคยมีการบังคับ ให้ใช้ระบบการปกครองที่ประกอบด้วยข้าราชการอินเดียในทีเดียว และนับตั้งแต่มีศิลาจารึกซึ่งถือว่าเป็น เอกสารสำคัญนั้น ก็จะมีประจักษ์ว่าขุนนางทุกชั้น จะมียกเว้นบ้างก็น้อยเหลือเกินนั้น เป็นชาวพื้น เมืองทั้งสิ้น ประเทศอินเดียซึ่งมีประสบการณ์เกี่ยวกับการเก็บภาษี การเกณฑ์แรงงาน การสร้างงานโยธา เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม เพียงแต่สอนระบบการปกครองให้ และชาวพื้นเมืองเป็นผู้ดำเนินการ เองทั้งสิ้น หลักฐานมีปรากฏตามข้อเท็จจริงต่อไปนี้ ปรากฏว่าทุกประเทศในแหลมอินโดจีนซึ่งได้ รับอิทธิพลจากอินเดียนั้น เรียกชื่อฐานันดรของขุนนางผู้ใหญ่และของเจ้านาย มักจะใช้คำภาษาท้องถิ่น ซึ่งดูเหมือนจะเป็นคำที่มีอยู่ก่อนติดต่อกับอินเดียนั้น คำที่หมายถึงหน้าที่มักจะเป็นคำภาษาสันสกฤต ตำแหน่งหน้าที่เหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก มีนัยให้เห็นว่ารูปการปกครองนั้นแข็งแกร่งมั่นคงมาก และ ข้อต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังมีอยู่ในสมัยนี้ด้วย การแบ่งอาณาเขตใหญ่ๆ ก็ใช้คำภาษาสันสกฤต ซึ่งหลายคำ ยังคงใช้กันอยู่จนปัจจุบัน หน่วยการปกครองพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ หมู่บ้าน เป็นการปกครองในรูปสภา ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยผู้มีอาวุโสและคนสำคัญเช่นเดียวกับกรณีที่ใช้อยู่ในอินเดีย ประชาชนส่วน ใหญ่ อย่างน้อยก็ในกัมพูชาได้แบ่งออกเป็นชั้น มิได้แบ่งออกเป็นวรรณะ (แม้ว่าคำว่าชั้นจะตรงกับ คำว่าวรรณะที่อินเดียใช้อยู่ว่า วรรณะ ก็ตาม) ชั้นต่างๆ เหล่านี้ตั้งขึ้นโดยการรวมบุคคลที่ปฏิบัติวิชาชีพ อย่างเดียวกันสืบทอดเป็นมรดกกันมาเข้าเป็นกลุ่มก้อน การที่ระบบนี้ซึ่งเคยเป็นระบบที่เป็นระเบียบ แบบแผนอยู่แล้วได้ถูกทำลายลง ส่วนใหญ่ถือได้ว่าเป็นผลงานของพุทธศาสนาทั้งสิ้น

พวกทาส⁽⁶⁾ นับเป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากเป็นพิเศษ กะเกณฑ์ตัวมาจากชาวเขาที่ไม่ยอมรวมตัว เข้ากับสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย นอกนั้นก็พวกเชลยศึก พวกลูกหนี้ที่ไม่สามารถชำระหนี้ ภาวะความเป็นทาสนี้ปรากฏว่าสืบทอดกันทางมรดก แต่ไม่ว่าจะเป็นเสรีชนหรือเป็นทาสก็ตาม ต่างก็ ต้องเสียเงินและเสียแรงงานซึ่งส่วนใหญ่เพื่อการก่อตั้งสถานที่ต่างๆ ในทางศาสนา ซึ่งสถานที่เหล่านี้ตน เองก็ได้รับประโยชน์และเจ้าหน้าที่ที่ประจำอยู่ก็ได้รับยกเว้นมากมายหลายประการ ด้วยเหตุนี้ลักษณะ พิเศษที่สุดของข้อบัญญัติต่างๆ โดยเฉพาะในกัมพูชานั้น ก็คือ ความกังวลของพวกมุลินธิศาสนสถาน เหล่านี้ที่จะต้องมีการได้รับการค้ำประกันจากกษัตริย์ว่า จะเป็นผู้ดูแลมุลินธิ รวมทั้งดูแลครอบครัวและ บุตรหลานผู้สืบสันดานจากเจ้าหน้าที่ประจำเวทสถานนั้นๆ ด้วย

ตามหลักฐานทั้งหมด ทั้งที่เป็นศิลาจารึกและที่เป็นหนังสือ เป็นข้อพิสูจน์ว่าประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียในแหลมอินโดจีนแต่โบราณมีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายอินเดียทั้งนั้น⁽⁷⁾ แต่เพราะเหตุว่าอินเดียไม่เคยมีโอกาสได้ใช้อริปไตยของตนเหนือประเทศเหล่านี้ เนื่องจากเพียงแค่ “นำแนวความคิด วิธีการ ถ้อยคำ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการที่จะจัดชอขายของสถาบันที่มีอยู่ก่อน และจัดระเบียบให้มีกฎหมายไปสู่ประเทศเหล่านั้นเท่านั้น ในวรรณคดีที่ว่านี้เอง (คือวรรณคดีเกี่ยวกับกฎหมายอินเดีย) ที่กฎหมายท้องถิ่นซึ่งเดิมเป็นจารีตประเพณีอยู่ช้านาน จะอาศัยใช้เป็นแบบอย่างสร้างขึ้นใหม่รวมทั้งเป็นเครื่องมือซึ่งช่วยให้กฎหมายเหล่านั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วย”⁽⁸⁾

ถ้าหากไม่นับประมวลกฎหมายซึ่งได้เขียนเป็นภาษาบาลีในศตวรรษที่ 12 ที่ประเทศพม่า และเป็นที่ยุติกันฉบับแปลภาษาพม่าที่แปลกันในศตวรรษที่ 18 แล้ว จะเห็นได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายที่ใช้อยู่ในอินโดจีนตึกดำบรรพ์พอจะพบ ได้ก็แต่ในศิลาจารึกเท่านั้น ทั้งที่กรุงกัมพูชาและแคว้นจัมปา ได้มีการอ้างถึงตัวบทกฎหมายอินเดียจำนวนมาก ได้แก่ พระธรรมซึ่งได้ประมวลไว้ และกษัตริย์ทั้งหลายมีหน้าที่จะต้องบำรุงและรักษาสันติ กษัตริย์ทรงใช้กฎหมายในขั้นตอนการตัดสินขั้นสุดท้ายและจะต้องดูแลให้ปฏิบัติตามคำตัดสินนั้น ๆ ด้วย ศิลาจารึกของกัมพูชาให้แนวความคิดว่า มีการไต่สวนคดีความกันโดยวิธีใด ซึ่งโดยทั่วไปเริ่มด้วยการพิจารณาคำร้องของโจทก์ ในศาลสถิตยุติธรรมจะต้องมี “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ (บทกฎหมายของอินเดีย)” สำหรับใช้อ้างตัวบทภาษาสันสกฤตที่เหมาะสมแก่คดีความที่จะมีการพิพากษา เรามีเครื่องบ่งชี้ถึงโทษชั้นต่างๆ ซึ่งมีใช้อยู่ในอินเดีย เช่นเดียวกันความหนักเบาของโทษย่อมขึ้นอยู่กับชั้นทางสังคมของผู้กระทำผิดว่าจะสูงเพียงใด เป็นเรื่องน่าสนใจที่ทราบว่าคำพิพากษาซึ่งจารึกไว้ในแผ่นศิลานั้น การอธิบายคดีความใช้ถ้อยคำภาษาสันสกฤตในทุกตอนที่เกี่ยวกับการใช้กฎหมาย แต่ส่วนข้อเท็จจริงที่เป็นสาระของคดีกลับใช้ถ้อยคำภาษาพื้นเมืองข้อนี้ย่อมเป็นเครื่องยืนยันอย่างเต็มที่ถึงบทบาทของกฎหมายอินเดียที่แสดงออกในประเทศนี้

ศิลาจารึกของจัมปาและเขมรทำให้มีความรู้สึกได้ว่า กษัตริย์ไม่มีอำนาจนิติบัญญัติอย่างแท้จริง เช่นเดียวกับที่กษัตริย์อินเดียก็ไม่ทรงมี “กษัตริย์จะทรงกระทำกรใด ๆ ได้ก็โดยที่การกระทำนั้นไม่ลู่แก่อำนาจของข้อบังคับ ตัวบทต่าง ๆ แม้จะเป็นเรื่องแคบ ๆ เพียงใดก็ไม่มีลักษณะเป็นกฎหมายเสมอไป ตัวบทเหล่านั้นหากจะเป็นไปได้ก็ไม่มากไปกว่าเป็นคำสั่ง กษัตริย์ซึ่งทรงออกคำสั่งก็จะต้องทรงปฏิบัติตามคำสั่งนั้นด้วย และคำสั่งของพระองค์ก็ไม่ผูกพันกษัตริย์ที่รับราชสมบัติจากพระองค์”⁽⁹⁾ มีตัวอย่างแสดงว่า กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชสมบัติจะต้องสั่งให้จดพระบรมราชโองการของกษัตริย์องค์ก่อนและประกาศใช้พระบรมราชโองการนั้นใหม่ ทั้งนี้ไม่ปรากฏประมวลกฎหมายของพวกชาวจัมปาและชาวเขมรที่เป็นลายลักษณ์อักษร และในสมัยตึกดำบรรพ์ก็ไม่ปรากฏร่องรอยว่ามีกฎหมายลายลักษณ์อักษรอยู่ เท่าที่พอจะอ้างได้ตามที่ปรากฏในศิลาจารึกก็เป็นการอ้างกฎหมายอินเดียทั้งสิ้น ประมวลกฎหมายของราชอาณาจักรในแหลมอินโดจีนซึ่งได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย ยังมีเค้าของกฎหมายอินเดียอยู่จนถึงสมัยปัจจุบัน หากมิใช่ในสาระอย่างน้อยก็ในรูปแบบ จนกระทั่งประเทศเหล่านี้ได้สร้างประมวลกฎหมายขึ้นใหม่ตามแบบอย่างของชาวตะวันตก

ย่อมเป็นการสมเหตุสมผลที่จะคิดว่า ความรู้และสติปัญญาอันลึกซึ้งที่ได้จากหลักของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ไม่เคยก้าวล่วงออกมาจากวงการของผู้รู้กลุ่มเล็ก ๆ เลย แต่ก็เป็นการแน่นอนว่า

จารีตและพิธีกรรมซึ่งไม่เกี่ยวกับศาสนาของอินเดียได้เป็นส่วนประกอบที่ถาวร และคงทนที่สุดของการรับเอาอิทธิพลของอินเดีย อนึ่ง การนับถือภูตผีปีศาจอันเป็นความนับถือดั้งเดิมของมวลชนกึ่งดี พิธีกรรมเกี่ยวกับบรรพบุรุษ เทพเจ้าประจำท้องถิ่น และภูตผีต่าง ๆ ก็น่า สามารถรวมตัวเข้าในระบบของอินเดียได้โดยสะดวก และที่แน่ชัดสามารถรวมเข้ากับลัทธิพระศิวะดังที่เป็นกรณีที่เกิดขึ้นทั่วไป ในขณะที่มีการทำให้เป็นอารยันขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ของอินเดียเอง เทพเจ้าตามลัทธิฮินดูและเทพดาทางพุทธศาสนามีความใกล้ชิดกันได้ไม่ยาก หรือไม่ก็อาจจะรวมตัวกันเข้ากับเทพเจ้าของชาวพื้นเมืองโดยที่ชาวพื้นเมืองไม่มีความรู้สึกว่าเป็นเทพเจ้าจากต่างถิ่น⁽¹⁰⁾

ความสัมพันธ์อันสืบเนื่องกันระหว่างอินเดียดกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นระยะเวลาถึง 10 ศตวรรษติดต่อกัน เริ่มตั้งแต่อิทธิพลของอินเดียได้เข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ เป็นข้ออธิบายถึงความขนานกันของวิวัฒนาการแห่งลัทธิฮินดูในอินเดียและในดินแดนอินโดจีน หลังจากยุคที่ลัทธินับถือพระศิวะมีความสำคัญมากกว่าอย่างอื่นนั้น ในศตวรรษที่ 11 และ 12 ลัทธินับถือพระวิษณุกำลังรุ่งเรืองอยู่ในอินเดียในยุคนั้น สำหรับพุทธศาสนานั้นลัทธิสำคัญ ๆ ซึ่งได้แก่ ลัทธิเถรวาท มหายาน ต้นตระกูล รวมทั้งลัทธิสังหลที่มีรูปแบบใหม่ได้มีผลสะท้อนในอินโดจีนในส่วนที่เกี่ยวกับพิธีการทางศาสนา และพิธีกรรมในพุทธศาสนานั้น เราทราบได้จากศิลาจารึกว่ามีพิธีกรรมทั้งตอนเช้า กลางวัน และเย็น มีพิธีขึ้นใหม่ มีงานฉลองซึ่งจุดดวงโคม และงานเกี่ยวกับผู้ตาย รวมทั้งงานอื่น ๆ เป็นครั้งคราว ซึ่งยังคงปฏิบัติกันอยู่อีกหลายอย่างในทุกวันนี้ การศึกษาศิลาจารึกภาษาท้องถิ่นช่วยให้สามารถทราบถึงเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรมกับอุปกรณ์หลายอย่างที่ใช้ประกอบพิธีของอินเดีย

ในประวัติศาสตร์ศาสนาของอินโดจีนที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เราทราบว่ามีลักษณะพิเศษบางประการซึ่งเป็นของอินเดียดั้งเดิม หรือที่เคยรู้จักในอินเดีย และได้มาพบในสถานที่ใหม่ซึ่งเหมาะสมแก่การพัฒนาของลักษณะพิเศษที่ว่่านี ที่เห็นบ่อย ๆ ก็ได้แก่ การทำรูปผู้ตายหรือผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ละม้ายคล้ายคลึงกับรูปเทพเจ้าของอินเดีย การทำตัวลึงค์อันเป็นเครื่องหมายของพระศิวะก็มีความเกี่ยวเนื่องกับองค์กษัตริย์ซึ่งได้สร้างตัวลึงค์นั้นขึ้นในเทวาลัย นับเป็นกรณีเท่าที่รู้จักกันว่าเก่าแก่ที่สุดดังเช่นแคว้นจัมปาในศตวรรษที่ 4 กษัตริย์ภัทรวรมันได้พระราชทานนามตัวลึงค์ว่า ภัทเรศวร ซึ่งเป็นพระนามของพระองค์เอง ในกัมพูชานั้น ตัวอย่างที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่ การสร้างตัวลึงค์ชื่อ ปุสกุเรศ ซึ่งกษัตริย์ปุสกุรรักษากษัตริย์เป็นผู้สร้าง ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นเอกลักษณ์ของกษัตริย์แต่พระองค์เดียว เพราะเท่าที่เห็นได้ในแคว้นจัมปาและในกัมพูชานั้น พิธีกรรมส่วนบุคคลซึ่งต้องใช้ภาพปั้นที่อาศัยลักษณะของเทพเจ้าในลัทธิฮินดูหรือในพุทธศาสนานั้น ก็ใช้ชื่อของบุคคลให้ใกล้เคียงกับชื่อของเทพเจ้า⁽¹¹⁾ ลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของศาสนาอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นลักษณะที่มีอยู่ในอินเดียเช่นกันได้แก่ ขันติธรรมที่มีต่อกันและกัน หรือแม้แต่แนวโน้มที่จะรวมปรัชญาของศาสนาอื่น ๆ เข้าไว้ในศาสนาอินเดียด้วย จะเห็นได้ว่าทุกหนทุกแห่งพิธีกรรมตามลัทธิฮินดูกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ ดังที่เราสังเกตได้ในกัมพูชาในศตวรรษที่ 13 ว่ามีปฏิกริยาของลัทธิบูชาพระศิวะขึ้นต่อด้านพระพุทธรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นเหตุให้เกิดการขูดลบพระพุทธรูปปรากฏอยู่ตามศิลาปวัตตฤในรัชสมัยของพระองค์ แต่มีการสร้างตัวลึงค์หรือเทพเจ้าอื่น ๆ ในลัทธิบูชาพระศิวะขึ้นแทน

การปฏิรูปพุทธศาสนาเป็นนิกายเถรวาทในลังกาโดยพระเจ้าปรมพาทูที่ 1 (ค.ศ. 1153–1186) เพื่อประโยชน์ของนิกายมหาวีหาร ทำให้ภิกษุจำนวนมากจากอินโดจีนเดินทางไปยังเกาะลังกา ตามที่เราได้ทราบแล้วว่าภิกษุรูปหนึ่ง คือ ซาปตะ เป็นชาวอมูซึ่งเดินทางกลับมายังพม่าเมื่อ ค.ศ. 1190 ได้เป็นต้นเหตุแห่งความแตกแยกกันในพุทธจักรของพม่า และความแตกแยกนั้นจบลงด้วยการตั้งลัทธิเครื่องแบบสิงหลขึ้นในแหลมพม่า จากประเทศพม่าพุทธศาสนานิกายสิงหลได้ผ่านเข้ามาในประเทศของพม่าไทย และผ่านต่อไปยังกัมพูชา ซึ่งในปลายศตวรรษที่ 13 ทูตจีนชื่อ เจียวตาทกวน ได้ระบุถึงพุทธศาสนานิกายนี้ว่าเป็นศาสนาหนึ่งในสามศาสนาที่นับถือกันอยู่ในประเทศนั้น และเรียกภิกษุในพุทธศาสนาว่า เจ้ากู หรือ “พระคุณเจ้า” ซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาไทย จากกัมพูชาพุทธศาสนานิกายสิงหลได้ถูกนำเข้าไปยังประเทศลาว เมื่อได้มีการตั้งราชอาณาจักรล้านช้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1353 โดยเจ้าไทยพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์กัมพูชา

พุทธศาสนานิกายสิงหลเป็นมรดกชั้นสุดท้ายที่อินโดจีนได้รับจากอินเดียโดยตรง และเป็นมรดกที่มีผลสะท้อนอย่างลึกซึ้งที่สุด แม้เราจะสงสัยว่าเป็นจริงเพียงไรในการที่อิทธิพลของอินเดียได้เข้าสู่พื้นฐานชั้นต่ำ ๆ ของสังคม ในขณะที่ลัทธิฮินดูกำลังรุ่งเรืองกว่า เราก็ไม่อาจปฏิเสธว่า ประชาชนโดยส่วนรวมในรัฐที่นับถือพุทธศาสนาในอินโดจีนนั้น ได้มีความซึมซาบในพุทธศาสนาโดยทั่วกัน พุทธศาสนานี้เองที่ทำให้ชาวพม่า ชาวสยาม ชาวกัมพูชา และชาวลาว ได้เข้ามีส่วนร่วมในแนวความคิดขั้นมูลฐานของอินเดียตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 อันได้แก่ ความรู้ในเรื่องระบบของโลกมนุษย์ ความเชื่อในเรื่องการกลับชาติและผลแห่งกรรม และอย่างอื่นทุกอย่างที่พุทธศาสนาได้รับเอาแนวความคิดอันมีมูลตามแบบอินเดียเข้าไว้ แนวความคิดเหล่านี้ได้เกาะมันอยู่ตั้งแต่เยาว์วัย ไม่ว่าจะบุคคลผู้นั้นจะอยู่ในชั้นใดของสังคม ก็ได้รวมเข้าอยู่ในโลกของอินเดียทั้งสิ้น

ลัทธิปรัชญาและวิทยาศาสตร์เป็นลักษณะหนึ่งของอารยธรรมอินเดีย ซึ่งมีผู้ศึกษาถึงการแสดงออกของอารยธรรมดังกล่าวนี้ไม่น้อยมากในดินแดนโพ้นทะเล ศิลาดาริกภาษาสันสกฤตที่กัมพูชาและจัมปาลีมีข้อความที่นำมากล่าวและอ้างถึง เป็นหลักฐานแสดงถึงความรู้ซึ่งผู้ประพันธ์ศิลาดาริกมีอยู่ในระบบปรัชญาของอินเดีย และไม่ต้องสงสัยเลยว่าในท่ามกลางผู้ประพันธ์นั้น มีผู้รู้ส่วนหนึ่งรวมอยู่ด้วย แต่ก็เป็นการยากที่จะทราบว่ามีอินโดจีน ลัทธิต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการปรับหรือเปลี่ยนแปลงบ้างอย่างไรหรือไม่ เข้าใจว่าการปรับหรือเปลี่ยนแปลงนี้คงไม่มีมากนัก เพราะเหตุว่าลักษณะของลัทธิที่ว่าเป็นของสูงเกินกว่าที่ท้องถิ่นจะมี

เกี่ยวกับวิทยาการต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน อาจใช้เหตุผลอย่างเดียวกันได้ การแพทย์ของอินเดียในแต่ละประเทศได้สอนให้รู้จักการคาดคะเนในทางสรีรวิทยา กายวิภาควิทยา และให้หมอฟันเมื่อรู้จักตำรายาต่าง ๆ ตรงกันข้าม วิชาคำนวณและวิชาวิทยาศาสตร์แขนงอื่นโดยที่มีลักษณะเป็นการสากลอยู่แล้ว จึงไม่ต้องการปรับให้เข้ากับท้องถิ่น ที่เราสังเกตเห็นได้ ก็คือ ความต่อเนื่องกันในประเทศเดียวกัน ถึงอุปนิสัยก่อนรับอิทธิพลจากอินเดียกับความเกี่ยวข้องกันกับอินเดียเท่านั้น ตัวอย่าง เช่น ในศิลาดาริกภาษาเขมร วิธีนับที่ละสิบแบบที่อินเดียใช้อยู่ และการใช้เลขเก้าตัว พร้อมด้วยเลขศูนย์ซึ่งต่อท้ายเลขอื่นทำให้ค่าผิดไป ได้ใช้ในศิลาดาริกเพื่อแสดง วัน เดือน ปี ในขณะที่การนับสิ่งของและ

การชั่งตวงวัดมักจะใช้วิธีนับของคนพื้นเมืองซึ่งนับเพียงหนึ่งถึงสี่ หรือหึ่งถึงห้า⁽¹²⁾ แม้จะปรากฏหลักฐานว่าตัวเลขหนึ่งถึงสิบล้วนมีส่วนเหมือนกับตัวเลขของอินเดียตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 6 เป็นต้นมา แต่ตัวเลขที่ใช้ในการนับแบบพื้นเมืองมักมีลักษณะต่างออกไป ทั้ง ๆ ที่ได้มีวิธีเขียนแบบอินเดียมาใช้ แต่ตัวเลขของพื้นเมืองได้ไปตรงกับรูปแบบเก่าแก่ซึ่งใช้กันมาตั้งแต่ศตวรรษต้น ๆ ของคริสต์กาล

วิชาดาราศาสตร์ตามที่รู้จักกันในแหลมอินโดจีนแต่โบราณนั้น เป็นดาราศาสตร์แบบอินเดียโดยแท้ นอกจากที่กัมพูชาซึ่งมีข้อมูลต่างๆ ทางดาราศาสตร์ที่ปรากฏในศิลาจารึก มักจะเป็นข้อมูลจากปุมขของกัมพูชาเอง เกี่ยวกับปฏิทินนั้น ปีของอินเดียซึ่งเป็นปีทางจันทรคติผสมสุริยคติได้รับการยอมรับและยังใช้กันอยู่ในทุกประเทศของแหลมอินโดจีน ซึ่งเคยได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ถ้าแม้ไม่ใช่เป็นทางการ อย่างน้อยก็ใช้ตามประเพณีธรรมดา การนับรอบวงจรของชีวิตครบ 60 ปีแบบอินเดีย ก็ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกภาษามอญมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 11 ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 10 ได้มีการใช้รอบนักษัตร 12 ปี ซึ่งแต่ละปีแตกต่างกันด้วยชื่อของสัตว์ (ขอยืมภาษาถิ่นซึ่งใกล้เคียงกับภาษาเวียดนามด้วยเหตุผลที่ไม่ได้อธิบายไว้)⁽¹³⁾ รอบนักษัตรใหม่นี้ค่อย ๆ ปรากฏอย่างประปรายในศิลาจารึกของกัมพูชา แต่ยังมีรอบนักษัตร 10 ปีอย่างในประเทศจีนผสมอยู่ด้วย (ในอินโดจีนใช้ตัวเลขอินเดียแสดงแต่ละปี) การใช้รอบนักษัตร 10 ปีในกัมพูชาเพิ่งจะมีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 ระบุรอบนักษัตร 10 ปีนี้เริ่มใหม่ทุกหกสิบปี และใช้ชื่อนักษัตรซึ่งเกี่ยวโยงอยู่กับตัวเลขตัวเดิม เรียกว่า รอบวงจร 10 ปี ซึ่งมีที่เหมือนกันก็เพียงจำนวนปีกับรอบวงจร ที่เรียกว่า "จูปีเตอร์" อันมีหกสิบปีเท่านั้น ในส่วนที่เกี่ยวกับศักราช ศักราชประเภทเดียวที่ใช้ทั่วไปในยุคศีกิตาบรรพ์ คือ ศักราชอินเดีย ซึ่งตรงกับปีที่ 78 ภายหลังพระเชษฐ (เรียกว่าศักราชศักดิ์) ศักราช 638 ซึ่งเราเชื่อกันว่าพม่าได้คิดค้นขึ้นนั้น ก็เพราะได้พบว่ามีการใช้ศักราชนี้ครั้งแรกในประเทศพม่า แต่ความจริงนั้นเป็นศักราชที่มีต้นกำเนิดมาจากสุริยคราส ซึ่งเกิดขึ้นในอินเดียเมื่อวันที่ 24 มีนาคม ปีศักราชอินเดีย 638 โดยการแกเส้นแวงให้ตรงกับระยะห่างระหว่างเส้นแวงอินเดียที่มีชื่อเรียกว่า เส้นแวงเมืองอุซัยฮินี่ กับเส้นแวงของพม่าในลุ่มน้ำตอนในของแม่น้ำอิรวดี⁽¹⁴⁾ ศักราชที่ว่านี้ซึ่งคงจะปรากฏในพม่า โดยเป็นผลจากเหตุการณ์บางอย่างทางประวัติศาสตร์ ซึ่งยังคงค้นไม่พบจนบัดนี้นั้นคงจะมีหลักฐานปรากฏมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 7 (ปรากฏจารึกไว้บนโกศของพวกกษัตริย์พะยู) โดยเพิ่งจะปรากฏตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 ในจารึกของพม่า ฉะนั้นจึงเชื่อได้ว่าไม่มีการใช้ศักราชประเภทนี้ก่อนหน้านั้น การใช้ศักราชชนิดนี้ได้ผ่านจากพม่ามายังสยาม และพบว่าได้มีการใช้ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 15 โดยมีได้ล้มเลิกการใช้ศักราช 78 ของอินเดียเสียทีเดียว ศักราชนี้ใช้กันอยู่เสมอในอินโดจีน ควบคู่กันไปกับพุทธศักราช โดยนับจากพระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพาน ซึ่งตามประเพณีของสิงหลเริ่มนับเมื่อปี 544 ก่อนพระเชษฐ ซึ่งในประเทศพม่าได้ใช้ศักราชนี้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา

เราได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า อาจถือได้ว่าภาษาสันสกฤตเป็นพาหนะเผยแพร่ความคิดของอินเดียในดินแดนโพ้นทะเล และในทางปฏิบัติเป็นภาษาเดียวที่ใช้ในศิลาจารึกร่วมกับคำโบราณของท้องถิ่น ศิลาจารึกเป็นหลักฐานแสดงว่า มีนักปราชญ์ซึ่งรอบรู้ในภาษาและวรรณคดีสันสกฤต แต่ไม่มีตัวอย่างว่ามีประเทศใดที่ค่อย ๆ ละทิ้งภาษาเดิมของตนเพื่อรับเอาภาษาสันสกฤตอย่างที่เกิดขึ้นในอินเดีย เพราะแม้ว่าชาวพื้นเมืองจะรักษาภาษาพูดของตนไว้ และแม้ว่าภาษาพูดนี้ซึ่งมีโครงสร้างแบบภาษาคำโดด

จะมิได้รับความกระทบกระเทือนจากภาษาแบบผสมรูป ซึ่งมีลักษณะของภาษาสันสกฤต แต่ในทางตรงกันข้ามถ้อยคำของชาวพื้นเมืองกลับมีคำใช้เพิ่มพูนขึ้น และแม้แต่ปัจจุบันนี้ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลียังคงเป็นแหล่งที่จะเพิ่มพูนภาษาพื้นเมือง เพราะชาวพื้นเมืองมิได้เพียงแต่ขอยืมภาษาสันสกฤตมาใช้เฉพาะในถ้อยคำเกี่ยวกับนามธรรมในทางศาสนาและในทางปรัชญาเท่านั้น ยังได้ขอยืมภาษานี้มาใช้สำหรับถ้อยคำเกี่ยวกับชีวิตด้านวัตถุด้วย รวมทั้งได้อาศัยหลักไวยากรณ์ของสันสกฤตมาช่วยให้ภาษาคำโดดของตนแสดงความคิดซึ่งเคยใช้กันในภาษารูปผสมได้ง่ายขึ้น สุดท้ายนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า การกระทำของอินเดียในด้านอารยธรรมมีความสำคัญไม่น้อย เพราะอย่างน้อยก็ช่วยให้ภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ ยังคงดำรงอยู่โดยอาศัยใช้วิธีเขียนแบบอินเดีย

สำหรับยุคที่ได้ศึกษามาแล้วในภาคสองและภาคสาม ตัวบ่งชี้ที่เด่นชัดซึ่งเกี่ยวข้องกับวิชาไว้ได้ในอินโดจีน ก็คือ ศิลาจารึก ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ศิลาจารึกภาษาสันสกฤตเท่านั้นที่มีลักษณะในทางวรรณคดี โดยเฉพาะศิลปาจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา ซึ่งมีกจะแต่งเป็นกาพย์กลอน ส่วนมากเป็นกาพย์สั้น ๆ วรรณคดีภาษาบาลีที่แต่งขึ้นที่เมืองพุกามเมื่อศตวรรษที่ 13 และยังมีเหลือตกทอดมาถึงเรา โดยอาศัยการคัดลอกกันมาเป็นทอด ๆ มีลักษณะเป็นวรรณคดีน้อยกว่าเป็นเรื่องทางศาสนาและไวยากรณ์ เพราะได้รับแรงบันดาลใจจากวรรณคดีสิงหลซึ่งใช้ภาษาบาลี สำหรับข้อความในศิลปาจารึกที่เป็นภาษาพื้นเมือง ไม่น่าจะเรียกได้ว่าเป็นวรรณคดี จะมีที่เรียกว่าเป็นวรรณคดีได้ก็น้อยเหลือเกินสิ่งที่เหลืออยู่ก็สูญหายไปหมดแล้ว และต่อมามีอีกหลายศตวรรษจึงได้พบร่องรอยของผลงานซึ่งถือได้ว่าเป็นวรรณคดีอย่างแท้จริง โดยเฉพาะเป็นกวีนิพนธ์ ทั้งนี้แต่งขึ้นเป็นภาษาของชาวอินโดจีนเอง แต่ที่ทราบได้ว่าผู้แต่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย จากการเลือกเรื่องซึ่งอิงมหากาพย์อินเดีย และนิยายทางพุทธศาสนา รวมทั้งจากหลักเกณฑ์ในการแต่ง เพราะจังหวะจะโคนทั้งในด้านเสียงและความคล้องจองในประโยคหรือคำกลอนพื้นเมืองเป็นจังหวะที่ใช้หลักเกณฑ์ซึ่งเลียนแบบมาจากวิธีของอินเดีย ในด้านนี้จึงถือได้ว่า อินเดียเป็นครูที่ได้วางแบบให้ผู้แต่งวรรณคดีในอินโดจีนจนสามารถสร้างผลงานของตนขึ้นได้

กำเนิดและวิวัฒนาการของศิลปะการปั้น ซึ่งตามร่องรอยแสดงให้เห็นลักษณะอันเป็นที่รู้จักกันดีที่สุดของอารยธรรมอินโดจีนในยุคดึกดำบรรพ์นั้น ได้แสดงไว้แล้วในบทต้น ๆ ของหนังสือนี้ แต่ยังมีเรื่องที่จะต้องกล่าวถึงอีกมากเกี่ยวกับศิลปกรรมสาขาอื่น หากการค้นคว้าวิจัยในด้านนี้จะได้ทำกันมากขึ้น ตัวอย่างเช่นเกี่ยวกับการดนตรีดึกดำบรรพ์ . เราเพียงแต่รู้จักเฉพาะเครื่องดนตรีที่ปรากฏในภาพหุ่นต่ำต่าง ๆ เครื่องดนตรีเหล่านี้ส่วนมากมีกำเนิดจากอินเดีย แต่เสียงดนตรีนั้นย่อมไม่อาจตกทอดมาถึงรุ่นเราได้เป็นธรรมดา เกี่ยวกับการฟ้อนรำ ภาพหุ่นต่ำแสดงให้เห็นท่ารำบางท่า ซึ่งเท่าที่รู้จักไว้จนถึงยุคของเรานี้ก็ปรากฏร่องรอยเก่าแก่มาหลาย ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากอินเดียทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ การฟ้อนรำของพม่า ของสยาม และของกัมพูชา แม้จะมีลักษณะของตนเองโดยเฉพาะ แต่ก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งลักษณะร่วมกันเกี่ยวกับท่ารำ ซึ่งท่าทางการเคลื่อนไหวของแขนและขา การแสดงลักษณะของมือใช้เป็นภาษาใบ้ เพื่อชี้แนะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือแสดงการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง และยังคงอาจแสดงความรู้สึกได้นั้น ก็มีต้นเค้ามาจากอินเดียทั้งสิ้น ยิ่งกว่านั้น เรื่องของระบำดึกดำบรรพ์

ชั้นสูงต่าง ๆ ส่วนมากก็ได้รับแรงบันดาลใจมาจากมหากาพย์หรือจากนิยายอินเดีย ซึ่งบางครั้งเป็นการปรับศิลปะของอินเดียเข้ากับศิลปะพื้นเมืองที่ได้รับนับถือพุทธศาสนาแล้ว

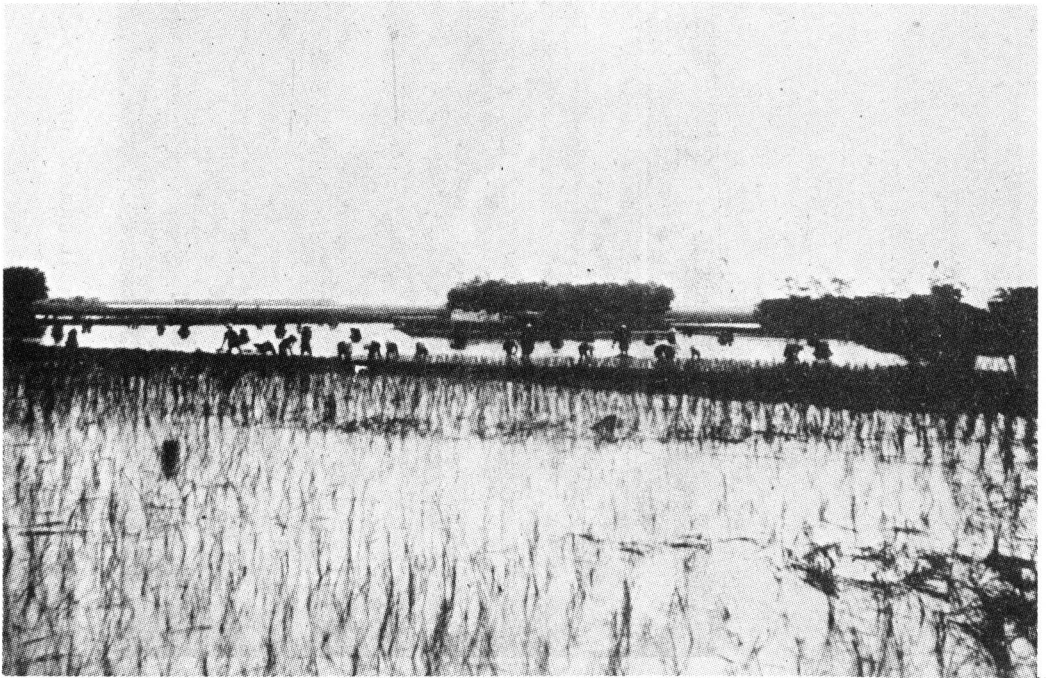
เท่าที่ชี้แจงมานี้ได้กล่าวเฉพาะข้อเท็จจริงสำคัญ ๆ ซึ่งถ้าจะกล่าวให้ละเอียดออกไปแล้วจะเปลืองเวลา เราอาจจะตัดสินใจได้ว่า ปฏิบัติการของอินเดียในอินโดจีนในด้านอารยธรรมมีความลึกซึ้งแค่ไหน และเป็นสิ่งที่ถูกต้องแค่ไหนต่อการที่มีผู้เห็นว่าอารยธรรมของประเทศในอินโดจีน ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ก็คือ การสืบทอดของอารยธรรมอินเดียในดินแดนโพ้นทะเลนั่นเอง การที่พุทธศาสนานิกายสิงหลได้เข้ามาฝังรกรากในระยะต่อมา เป็นการวิวัฒนาการอิทธิพลลัทธิฮินดูและระบบสังคมตามลัทธินี้ รวมทั้งรูปแบบเก่าแก่ของพุทธศาสนาแบบอินเดียด้วย อันเป็นผลให้เกิดความปั่นป่วนอย่างมาก อย่างไรก็ตาม เพียงแต่เราจะเดินทางเข้าไปในประเทศซึ่งเคยได้รับอิทธิพลจากอินเดียของแหลมอินโดจีน โดยมีชาวอินเดียผู้หนึ่งร่วมเดินทางไปด้วย และสังเกตปฏิกริยาของชาวอินเดียนั้น ก็จะพบว่า เขาได้พบกับบรรยากาศของประเทศอินเดียตั้งแต่การแสดงออกทางความประพฤติทั่วไปของชาวอินโดจีนซึ่งเห็นได้ทางภายนอก (เช่น ท่าแสดงความเคารพโดยพนมมือระดับหน้า หรือระดับหน้าอก) ตลอดจนกระทั่งถึงแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยเกี่ยวกับธรรมจรรยา และเรื่องการกลับชาติภายหลังมรณกรรม

แม้ว่าอารยธรรมของเวียดนามจะแสดงให้เห็นประจักษ์ว่า สอดคล้องกับอารยธรรมของจีนมากกว่าอารยธรรมของประเทศซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เหตุผลตามความรู้สึกของข้าพเจ้ามิได้เกิดจากความแตกต่างขั้นพื้นฐานระหว่างลักษณะและสภาพทางสังคมของชาวเวียดนามแต่ดั้งเดิม กับกลุ่มชาติวงศ์มอญ—เขมร หรือกลุ่มชาติวงศ์ทิเบต—พม่าแต่ประการใด เพราะประชาชนเหล่านี้โดยส่วนรวม ตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์มาแล้ว (ดูหน้า 11—20) ชาวลักษณะนี้ของความเป็นผู้สร้างสรรค์และสามารถรับเอาอารยธรรมของต่างประเทศได้ง่าย ดังที่เราได้เห็นในตอนต้นของหนังสือเล่มนี้แล้ว ความแตกต่างอันสำคัญระหว่างพวกที่ได้รับอิทธิพลจากจีนกับพวกที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย จึงอยู่ที่ว่า อารยธรรมของจีนและอารยธรรมของอินเดียเข้ามาฝังตัวอยู่ในแหลมอินโดจีนวิธีต่างกัน อารยธรรมแรกกล่าวคือ ของจีนเข้ามาด้วยการรบและการรวมตัวของการเมือง ส่วนอารยธรรมประการหลังเข้ามาด้วยการตุดเชื่อมทางวัฒนธรรม ซึ่งช่วยส่งเสริมต่อแนวโน้มอันเป็นลักษณะเฉพาะของประชากรแต่ละพวกที่รับอารยธรรมอินเดีย ที่จะแสดงตนและแสดงออกภายในกรอบแบบอินเดีย

อาจเป็นไปได้ว่า การวิจัยที่จะพึงมีต่อไปเบื้องหน้ามีทางที่จะแสดงให้เห็นว่า แม้นอินเดียจะมีอิทธิพลเหนืออินโดจีนคนละแบบกับประเทศจีนก็ตาม บทบาทของอินเดียก็มีความลึกซึ้งเท่ากับจีน สรุปแล้ว ความแตกต่างระหว่างการรับเอาอารยธรรมใหญ่ ๆ ของเอเชียสองสาขาโดยชาวแหลมอินโดจีน จึงเป็นการรับในทางคุณภาพมากกว่าในทางปริมาณ อินเดียและจีนจึงมีส่วนตกแต่งดินแดนแห่งนี้ ซึ่งสมควรอย่างยิ่งจะมีชื่อว่า อินโดจีน

1. L. BEZACIER, *L'art vietnamien*, p. 21.
2. R. LINGAT, *Les régimes matrimoniaux du Sud-Est de l'Asie* (Publ. E.F.E.O., XXXIV), vol. I, p. 12.
3. G. CÆDÈS, *L'osmose indienne en Indochine et en Indonésie*, Cahiers d'histoire mondial, I, 4, avril 1954, p. 827.
R. LE MAY, *The culture of South-East India, The heritage of India*, Londres, 1954 (2e éd. 1956).
4. PH. STERN, *Le temple-montagne Khmèr, le culte du linga et le Devarāja*, B.E.F.E.O., XXXIV, p. 611.
5. A. LECLÈRE, *Cambodge, Fêtes civiles et religieuses*, Paris, 1917.
H. G. QUARITCH WALES, *Siamese state ceremonies; their history and function*, Londres, 1931.
6. Y. BONGERT, *Note sur l'esclavage en droit khmer ancien dans Études d'histoire du droit privé offertes à Pierre Petot*, Paris, 1959.
7. R. LINGAT, *loc. cit.*, p. 112.
8. *Ibid.*
9. R. LINGAT, *L'influence juridique de l'Inde au Champa et au Cambodge*, J. A., CCXXXVII, 1949, p. 286.
10. P. MUS, *Cultes indiens et indigènes au Champa*, B.E.F.E.O., XXXIII, p. 393.
11. G. CÆDÈS, *Note sur l'apothéose au Cambodge*, Bull. Comm. arch. Indoch., 1911, p. 38; *Pour mieux comprendre Angkor*, Paris, 1947, chap.III, p. 44.
12. G. CÆDÈS, B.E.F.E.O., XXIV, p. 347.
13. F. G. FARAUT, *Astronomie cambodgienne*, Phnom Pench, 1910.
14. TIAO PHETSARAT, *Le calendrier laotien*, Bull. Amis du Laos, IV, 1940, p. 107.
15. G. CÆDÈS, *L'origine du cycle des douze animaux au Cambodge*, T'oung Pao, XXXI, 1935, p. 316.

ภาพประกอบ

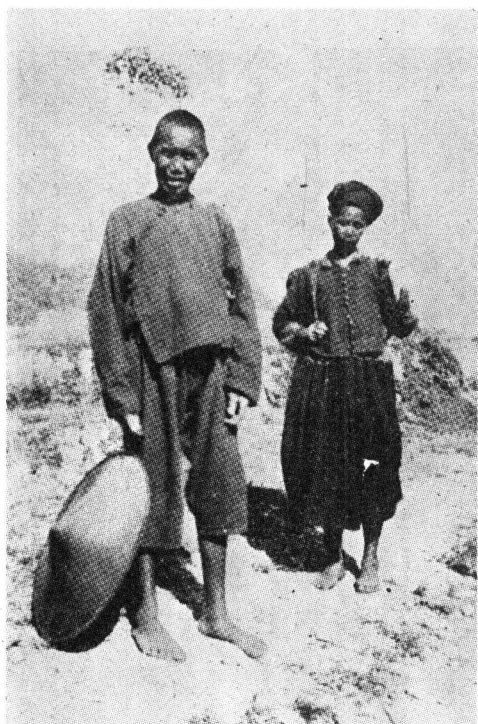

I. การปลูกข้าวโดยใช้น้ำท่วมพื้นที่นา   บน : การไถนา   ล่าง : การดำนา

II. อุนสาวรีย์แห่งหิน - ทุ่งไหหินที่เมืองตรันนินห์ (ลาว)

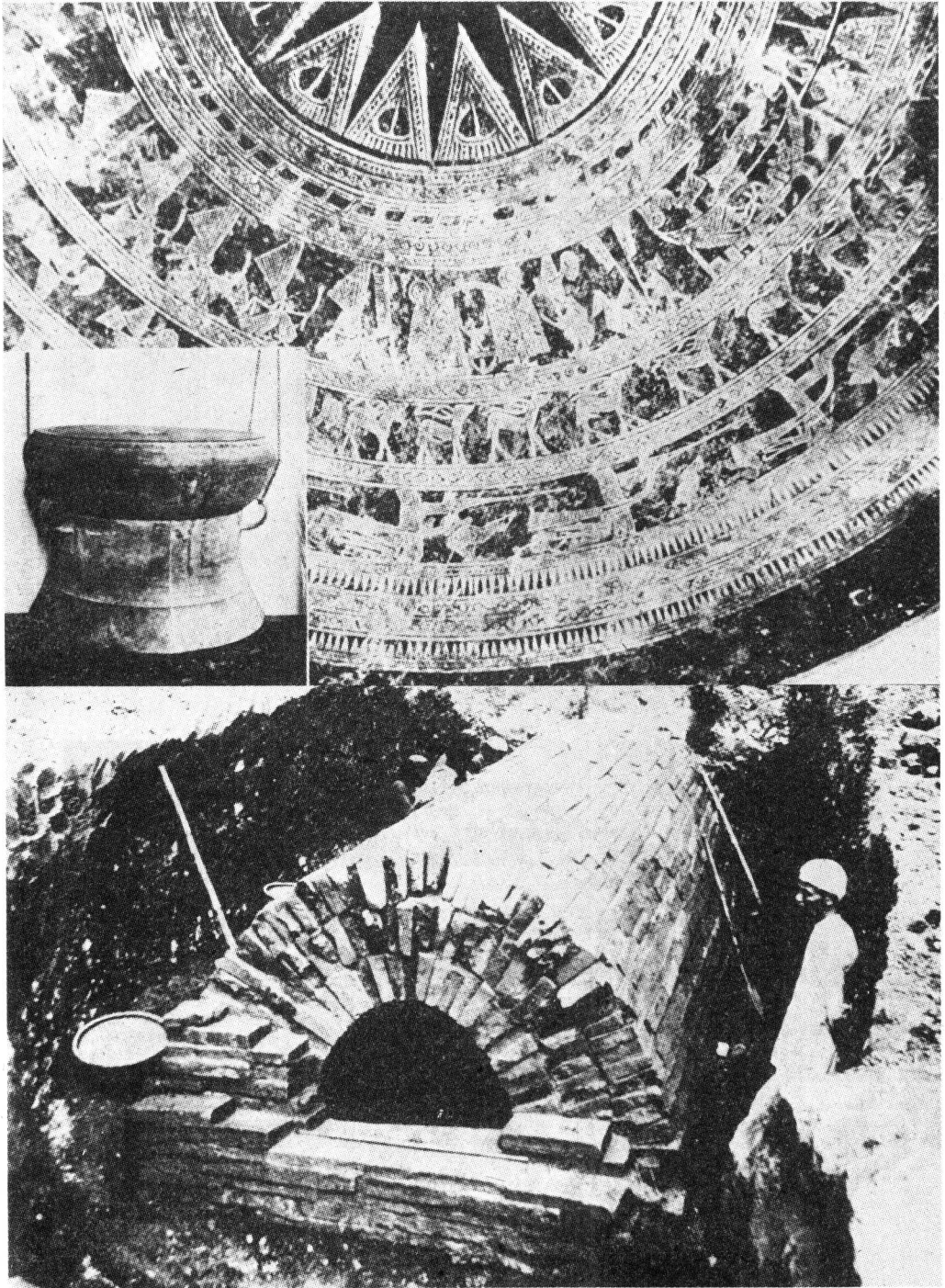

III. ประชากรทางเหนือของอินโดจีน — กลุ่มชาติวงศ์ทางเหนือของแคว้นตังเกี๋ย

IV. ประชากรทางตอนใต้ของอินโดจีน
บน : บ้านแบบเขมรในเขตทางใต้ของเมืองพระตะบอง
ล่าง : ผู้ชายเผ่าสเดียง ทางใต้ของเวียดนาม

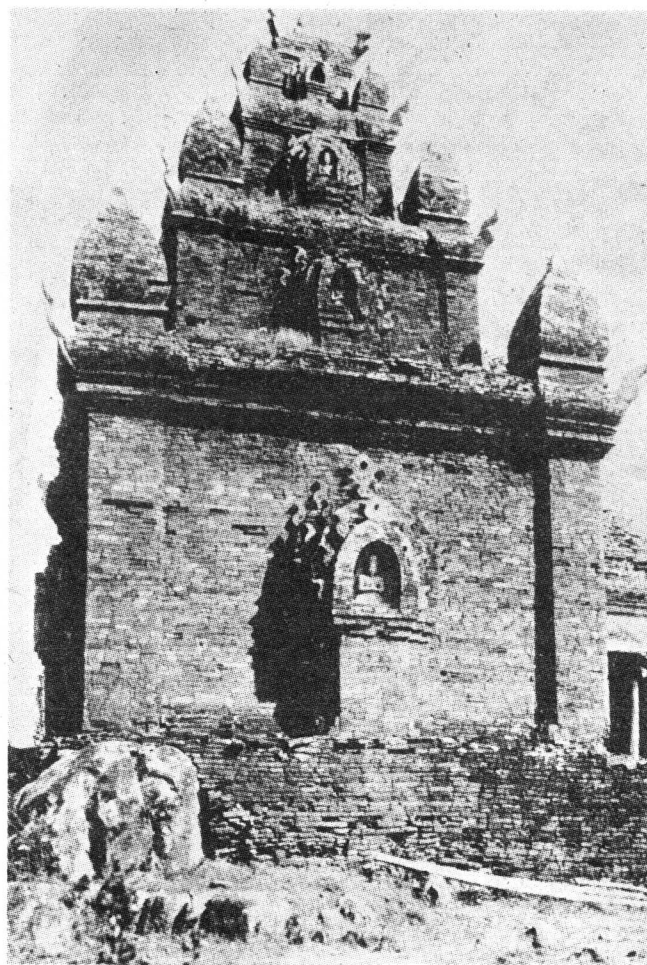
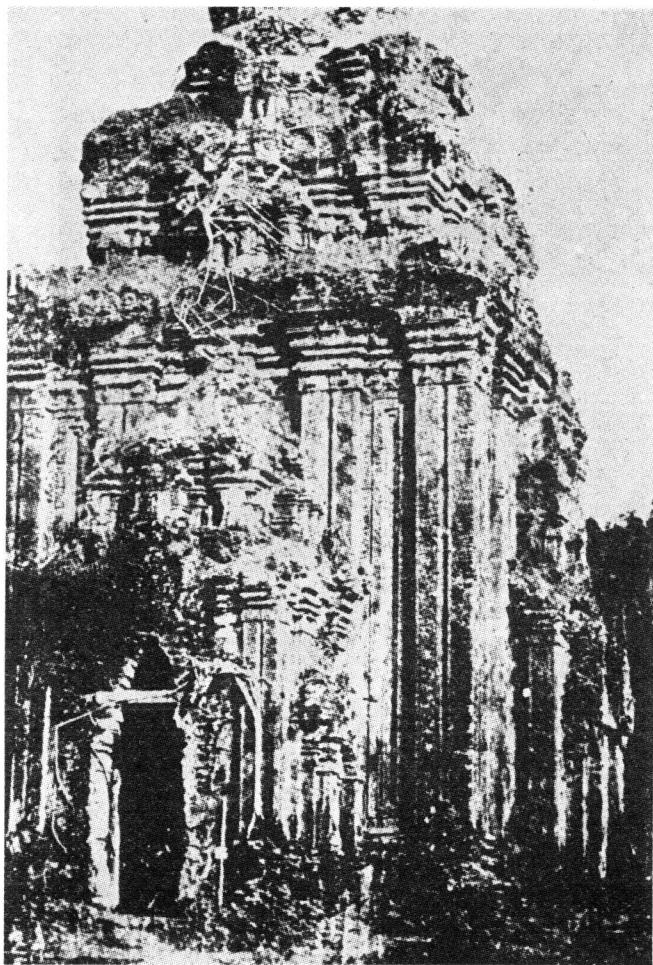

V. การก่อสร้างอารยธรรมเวียดนาม

บน : กลองตีกลองสำริดสมัยทองซอน (ศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล)

ล่าง : หลุมฝังศพของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นที่เมืองบิกินันท์ (ศตวรรษที่ 1 หลังคริสตกาล)

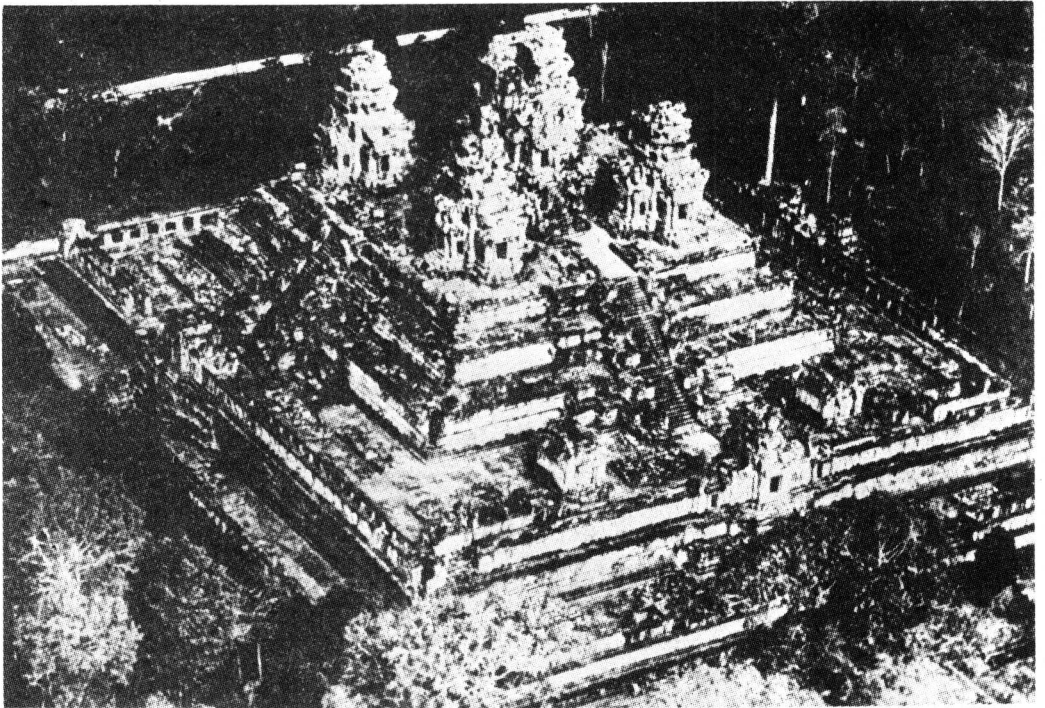
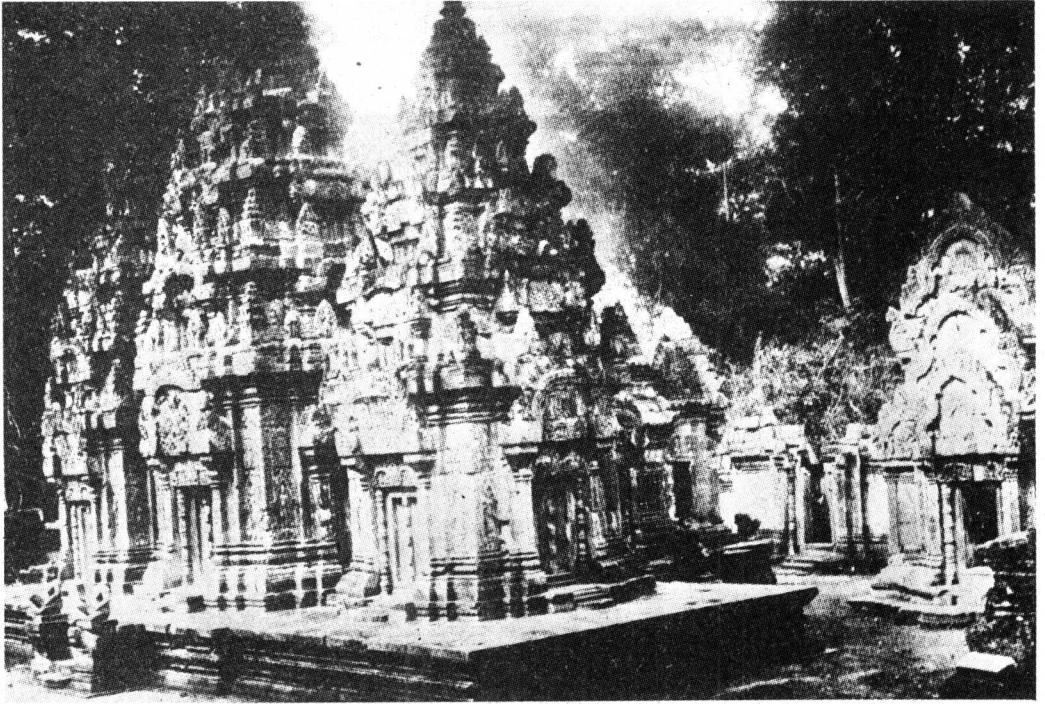

VI. สถาปัตยกรรมของแคว้นจัมปา ซ้าย : ยอดปราสาทใหญ่แห่งมีซอน (ศตวรรษที่ 10)
ขวา : เทวสถานไปโรเม่ (ศตวรรษที่ 17)

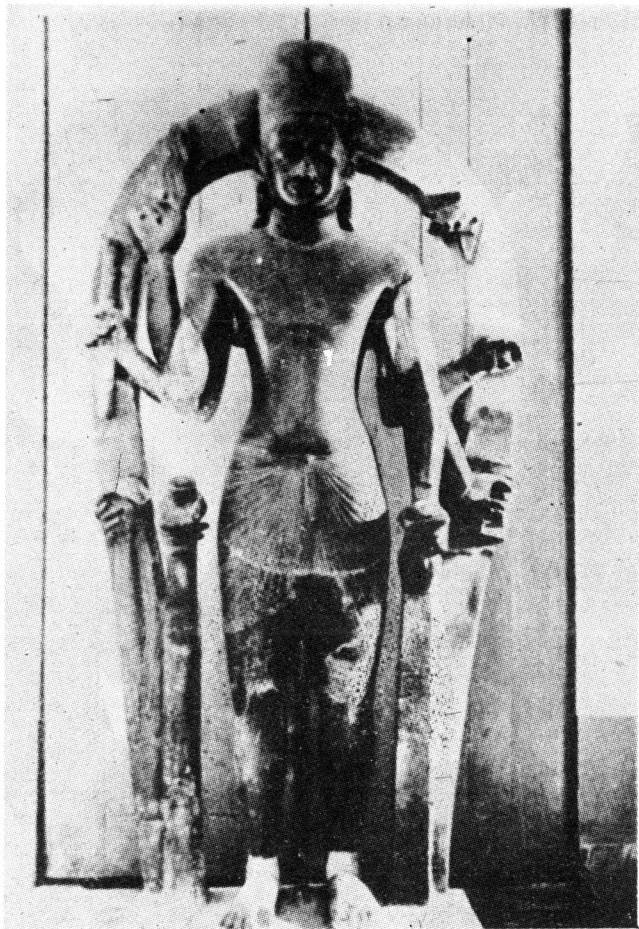

VII. ประติมากรรมของแคว้นจัมปา ชาย : เทวรูปพระศิวะ ศิลปะสมัยดองเตือง (ปลายศตวรรษที่ 10)
ขวา : รูปนางรำ ประดับที่ฐานวิหารเมืองตราเกียว (ศตวรรษที่ 10)

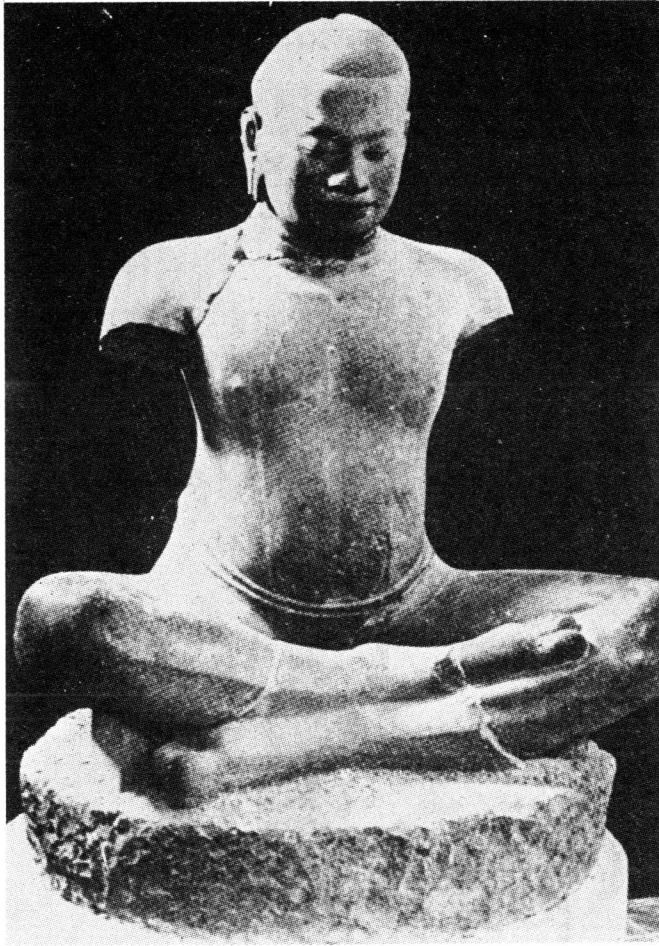

VIII. สถาปัตยกรรมเขมร บน : วิหารบันทายสเร (968)
ล่าง : เทวาลัยรูปปี่ระมิตที่เมืองตาแก้ว (ปลายศตวรรษที่ 10- ต้นศตวรรษที่ 11)

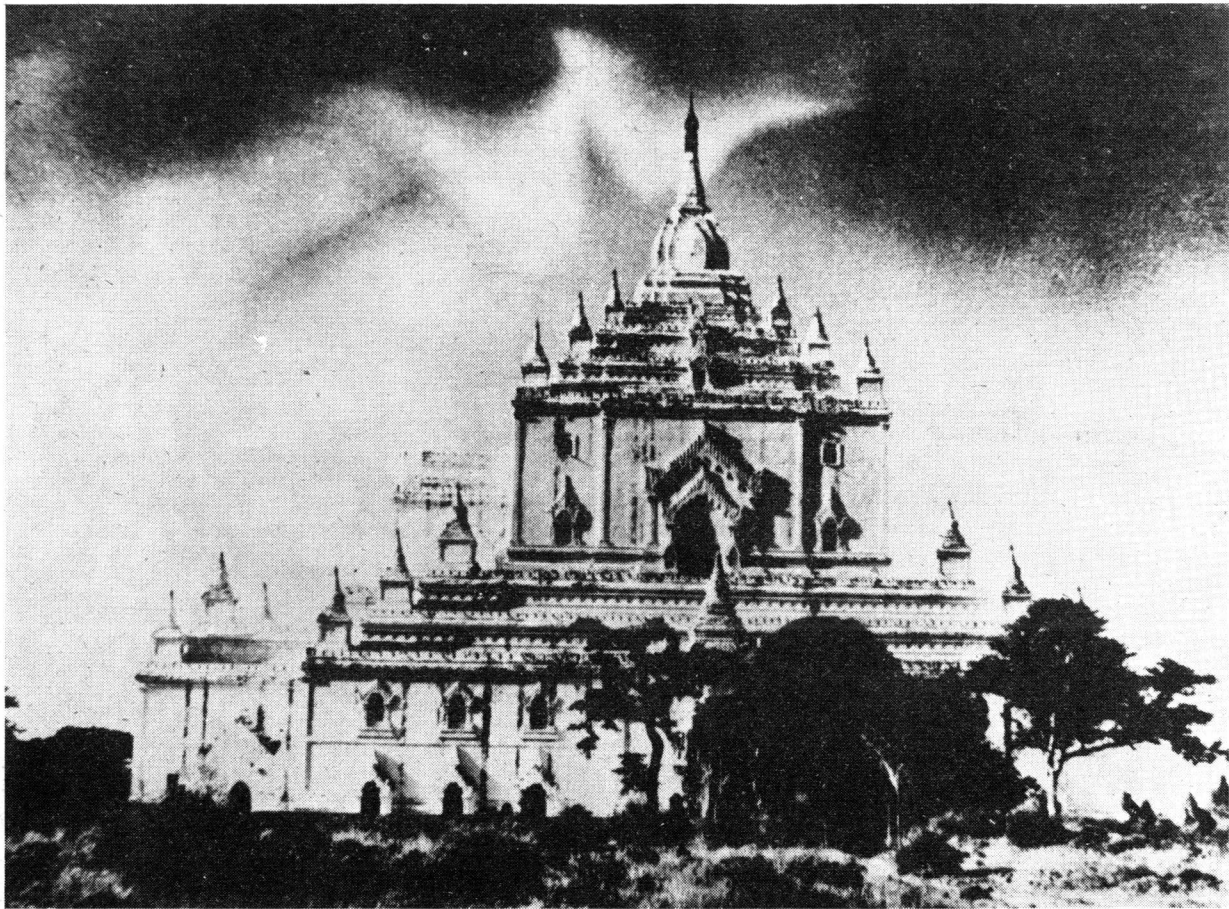

IX. ประติมากรรมเขมร ชาย : เทวรูปพระวิษณุ ศิลปะสมัยก่อนนครวัด (ศตวรรษที่ 6)
ขวา : เทวรูปพระวิษณุ ศิลปะสมัยนครวัด (กลางศตวรรษที่ 9)

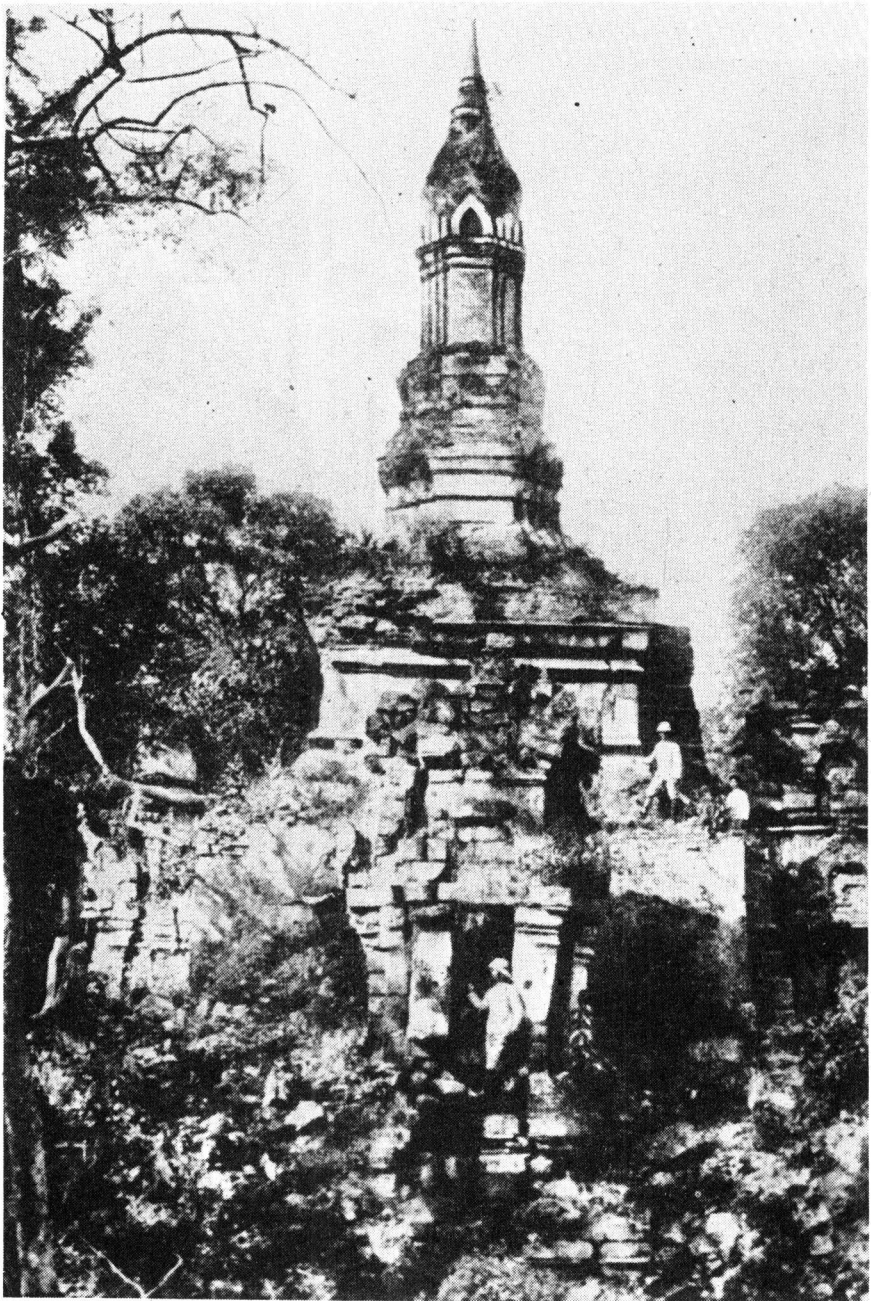

X. ประติมากรรมเขมร ชาย : รูปพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ปลายศตวรรษที่ 12)
ขวา : รูปซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรูปพระมเหสีพระองค์แรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

XI. สถาปัตยกรรมพม่า พระธาตุดะยัဏ္ဍ หรือวิหารแห่งผู้รั้งที่เมืองพุกาม (กลางศตวรรษที่ 11)

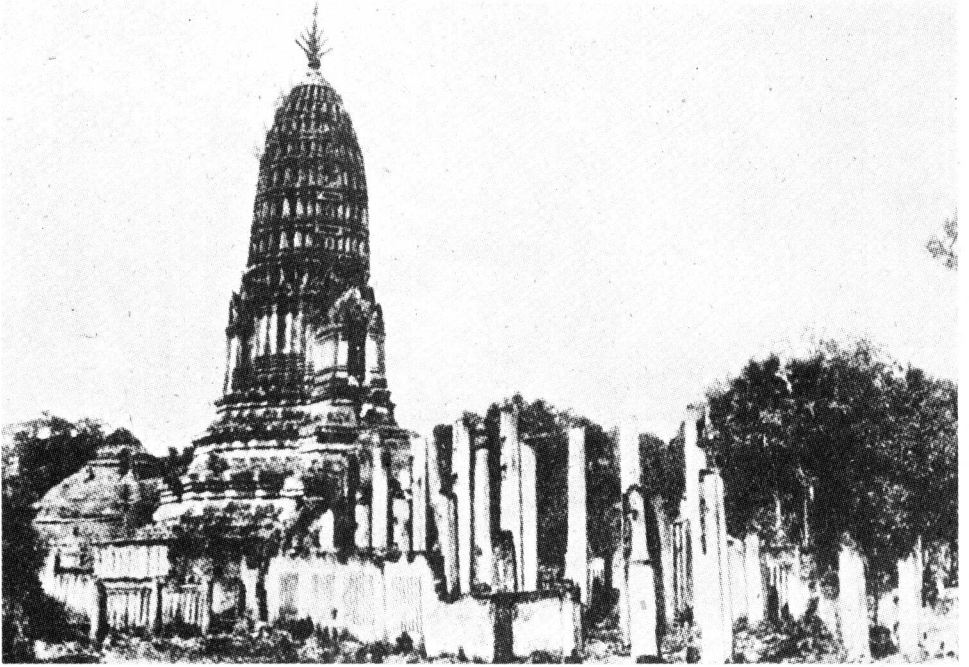

XII. สถาปัตยกรรมสยาม วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย (ศตวรรษที่ 13-14)

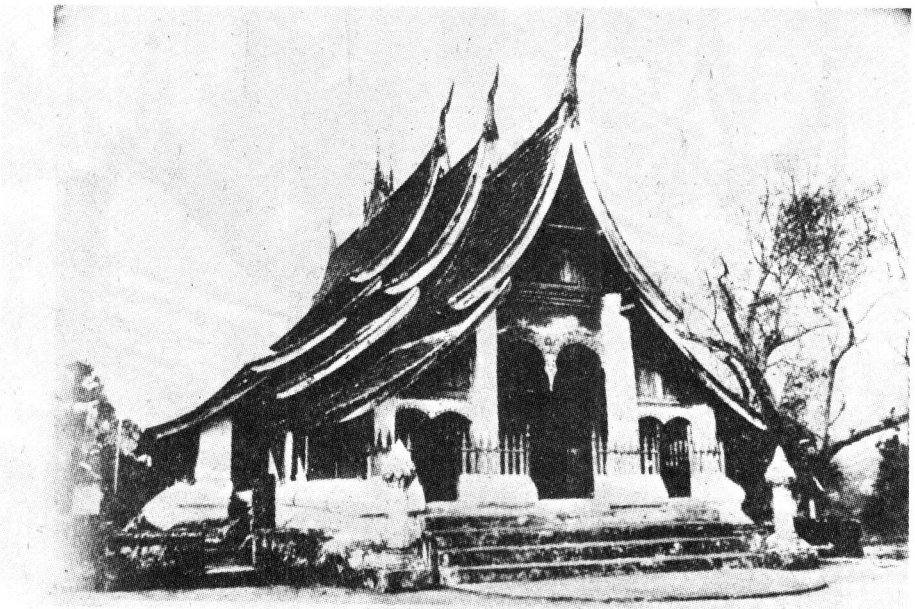
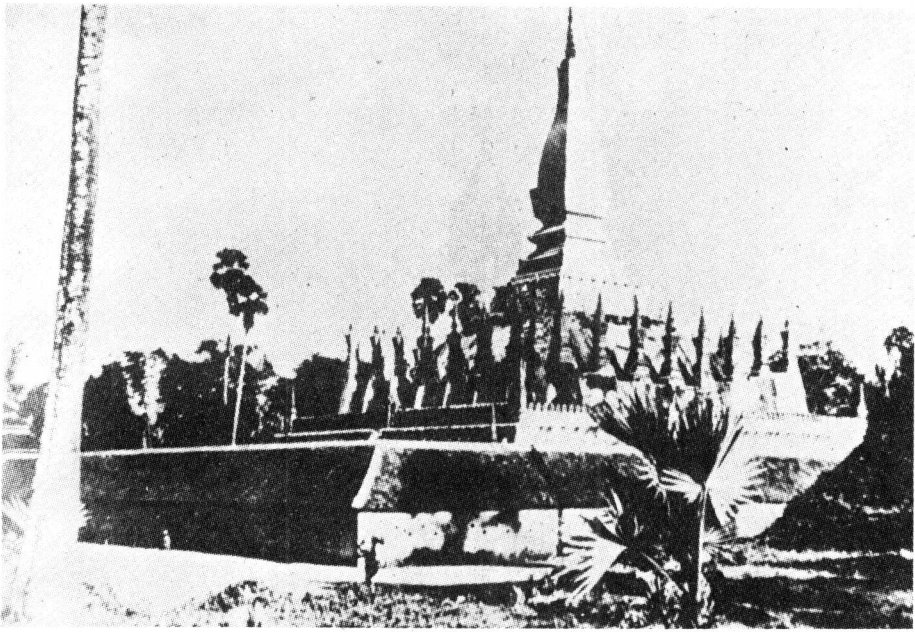
XIII. ประติมากรรมสยาม ชาย : พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย (ศตวรรษที่ 13)

ขวา : พระพุทธรูปสมัยอุ่งทอง (ศตวรรษที่ 13)

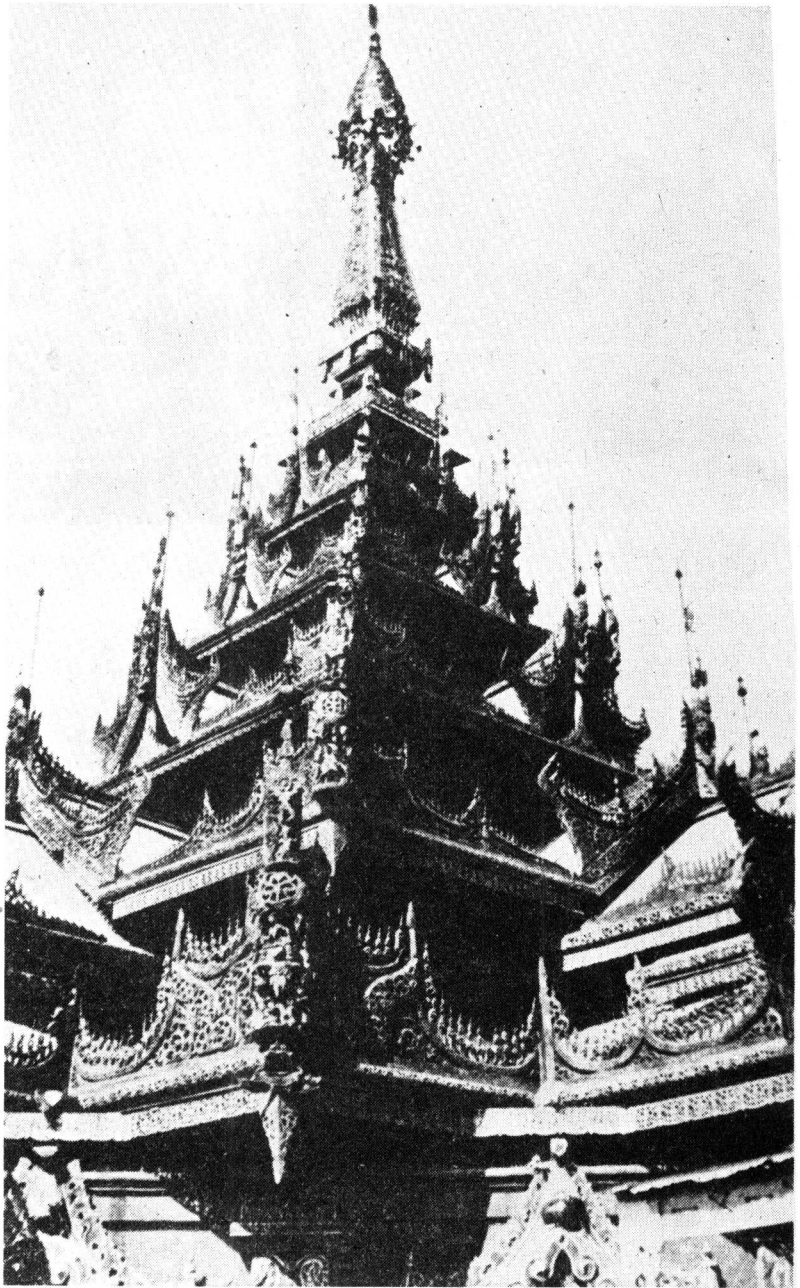

XIV. สถาปัตยกรรมสยาม บน : วัดมหาธาตุที่เมืองสวรรคโลก (ปลายศตวรรษที่ 13)
ล่าง : สถูปภายในบริเวณพระราชวังที่อยุธยา (ศตวรรษที่ 16)

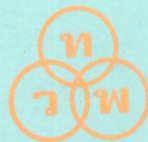

XV. สถาปัตยกรรมลาว บน : ราชตุลวงที่นครเวียงจันทน์ (1566)
ล่าง : วัดเชียงทองที่นครหลวงพระบาง (ศตวรรษที่ 16)

XVI. สถาปัตยกรรมพม่ายุคใหม่ ยอดหลังคาวิหารที่เมืองมณฑลทะเลย์ (ศตวรรษที่ 19)

ISBN 974-07-5163-6

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๙๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๕